ქართველური ენათმეცნიერების სერია
THE SERIES OF THE KARTVELIAN LINGUISTICS
II

რამაზ ქურდაძე, მაია ლომია
ქეთევან მარგიანი, ნინო ჭუმბურიძე
Ramaz Kurdadze, Maia Lomia
Ketevan Margiani, Nino Tchumburidze

უარყოფის კატეგორია ქართველურ ენებში
The Category of Negation in the Kartvelian Languages

გამომცემლობა „უნივერსალი"
თბილისი 2022 Tbilisi

სამეცნიერო პროექტი – **„უარყოფის კატეგორია ქართველურ ენებში“** (FR17-№388) – განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით. წინამდებარე პუბლიკაციაში გამოთქმული ნებისმიერი მოსაზრება ეკუთვნის ავტორებს და შესაძლებელია არ ასახავდეს რუსთაველის ფონდის შეხედულებებს.

The scientific project – **"The Category of Negation in the Kartvelian Languages"** (FR17-№388) – was implemented with the financial support of Shota Rustaveli National Science Foundation. Al the ideas expressed herewith are those of the authors and may not represent the opinion of the Foundation itself.

პროექტი განხორციელდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში

დამტკიცებულია გამოსაცემად ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს მიერ

უფასო გამოცემა

© რ. ქურდაძე, მ. ლომია,
ქ. მარგიანი, ნ. ჭუმბურიძე

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2022

თბილისი, 0186, ა. პოლიტკოვსკაიას №4, ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-9668-8-0 (ყველა წიგნი)
ISBN 978-9941-33-265-4 (წიგნი II)

UDC (უაკ) 811.353'36
ქ – 882

ანოტაცია

წინამდებარე მონოგრაფია წარმოადგენს ქართველური ენების სისტემურ აღწერასა და ანალიზს ერთ-ერთი ფუნდამენტური კატეგორიის, უარყოფის, მიხედვით. უარყოფა სხვა უნივერსალური კატეგორიებისაგან იმით განსხვავდება, რომ წარმოიქმნება მტკიცებითი აზრის უარყოფით, თუმცა მისი ერთ-ერთი სემანტიკური მახასიათებელი მტკიცება-დადასტურების გამოხატვაცაა. აქედან გამომდინარე, უარყოფა რთული კატეგორიაა, რომელიც სხვადასხვა ენობრივ დონეზე გამოიხატება და წარმოაჩენს ფუნქციურ-სემანტიკურ მრავალფეროვნებას.

„უარყოფის კატეგორია ქართველურ ენებში“ ინტერდისციპლინური ხასიათის ნაშრომია. საანალიზო მასალა დამუშავებულია აღწერით-სტატისტიკური, ისტორიულ-შედარებითი, დისტრიბუციული (სინტაგმატური და პარადიგმატული) ანალიზის, სუბსტიტუციისა და პერმუტაციის (ჩანაცვლებისა და გადანაცვლების), ელიმინირების, გავრცობილი კვადრატის მეთოდებით. კვლევის შედეგები მნიშვნელოვანია სპეციალისტებისთვის, რომლებსაც აინტერესებთ კოგნიციის ენობრივ გამოხატულებასთან დაკავშირებული საკითხები; ასევე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორია, ქართველურ ენათა ტიპოლოგია ისტორიულ-შედარებითი პროცესებისა და სინქრონიული მონაცემების გათვალისწინებით.

ნაშრომი განკუთვნილია ჰუმანიტარული და მომიჯნავე დარგების სპეციალისტებისთვის, სტუდენტებისთვის.

Annotation

The monograph offers a systematic description and analysis of Kartvelian languages based on one of the fundamental categories – negation. Negation differs from other universal categories in that it is formed by means of negating an affirmative idea. However, one of its semantic features is the expression of affirmation/confirmation. Therefore, negation is a complex category. It is expressed on various levels of language and is characterized by functional-semantic diversity.

"The Category of Negation in the Kartvelian Languages" is an interdisciplinary research. The empirical material is analyzed by means of descriptive-statistical, historical-comparative, distributional (syntagmatic and paradigmatic), substitution and permutation, elimination and expanded square methods. The outcomes of the given research will be valuable for the specialists interested in the issues of linguistic expression of cognition, the history of literary Georgian language, the typology of Kartvelian languages based on the historical-comparative processes and synchronic data.

The book is aimed at the specialists and students of humanitarian disciplines and other related fields.

სარჩევი

წინასიტყვაობა 11
Preface 14

შესავალი 17
1. უარყოფის კატეგორიის რაობა 18
2. ტერმინოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხები 23
   2.1. უარყოფის კატეგორიასთან დაკავშირებული ტერმინების შესახებ 23
   2.2. უარყოფის სახეები და მათი სახელდების პრინციპები ... 25
3. უარყოფის კატეგორიის ლინგვისტური კვლევის ჩარჩო უცხოენოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით 29
4. უარყოფის კატეგორიის ლინგვისტური კვლევის ჩარჩო ქართულენოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით 34
   4.1. ქართული ენის ძველი გრამატიკების მიმოხილვა 35
   4.2. უარყოფის გამოხატვის საშუალებები აკაკი შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებსა“ და „ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“ 38
   4.3. უქონლობის სახელები აკაკი შანიძის ქართული ენის გრამატიკის გამოცემებში 41
   4.4. უარყოფა-უქონლობის ენობრივი ასახვა სხვა ქართველური ენების გრამატიკებში 43

4.5. სამეცნიერო ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვა ქართველურ ენათა მასალაზე 50

თ ა ვ ი I – უარყოფა-უქონლობის გამოხატვა ქართველურ ენებში: **სახელური მოდელები**..... 57

1. უარყოფა-უქონლობის სახელთა ფორმა-წარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია ქართველურ ენებში 58
   - 1.1. ოდენ უ- პრეფიქსიანი ანტონიმური ლექსემები 59
   - 1.2. ოდენ უ- პრეფიქსიანი ცალეული ლექსემები და მარკერის გამოყოფის მეთოდოლოგიური საფუძვლები 65
   - 1.3. სუფიქსთა გენეზისისა და ფუნქციის საკითხები 67
   - 1.4. კონფიქსური ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია ქართულ სალიტერატურო ენაში 71
   - 1.5. ზოგი უ- – -ო სახელურფუძიანი ოკაზიური ზმნური ფორმის შესახებ „ვეფხისტყაოსანში“ 83
   - 1.6. *უჩა „შავი“* ლექსემა მეგრულში: სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი 94
   - 1.7. უქონლობის სახელთა ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია მეგრულსა და ლაზურში 99
   - 1.8. ცალკეული ლექსემები მეგრულსა და ლაზურში: სინქრონიულ-დიაქრონიული მიმართება და ნასესხობა 109
   - 1.9. უქონლობის სახელთა ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია სვანურში..... 114

შ ე ჯ ა მ ე ბ ა 120

2. რთული უარყოფითი სახელები ქართველურ ენებში: სტრუქტურა და სემანტიკა 124

2.1. არა-/არ- უარყოფითნაწილაკიანი არსებითი და ნაზმნარი სახელები ქართულ ენაში 124
2.2. *ვაი-, ცრუ-, ანტი-* კომპონენტებიანი უარყოფითი სემანტიკის სახელები ქართულ სალიტერატურო ენაში . 131
2.3. ქართულ სალიტერატურო ენაში უარყოფა-უქონლობის სახელური მოდელების გააქტიურების ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური ფაქტორები 133
2.4. უარყოფის გამომხატველ სახელთა ჩამოყალიბება-განვითარების დინამიკა ქართველურ ენებში (შედარებითი ანალიზი) 137

თავი II – უარყოფით ნაცვალსახელთა, უარყოფით ზმნიზედათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი და ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართველურ ენებში 151

1. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები ქართველურ ენებში 152
1.1. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები ქართულ სალიტერატურო ენაში: სტრუქტურა და სემანტიკა 152
1.2. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები მეგრულსა და ლაზურში: სტრუქტურა და სემანტიკა 158
1.3. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები სვანურში: სტრუქტურა და სემანტიკა 169
1.4. უარყოფითი ნაცვალსახელების სტრუქტურა ტიპოლოგიური თვალსაზრისით 177
2. ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართველურ ენებში 179
2.1. ორმაგი უარყოფა ქართულ სალიტერატურო ენაში ... 180

2.2. ორმაგი უარყოფა და სხვა ქართველური ენები 184
2.3. უარყოფის გამოხატვის ძირითადი და ალტერნატიული საშუალებები ქართველურ ენებში და ორმაგი უარყოფის საკითხი 185
შ ე ჯ ა მ ე ბ ა 197

თავი III - უარყოფის გამოხატვის **ზმნური მოდელები** ქართველურ ენებში 199
1. უარყოფით ნაწილაკთა სისტემა ქართველურ ენებში და ზმნასთან შეხამების საკითხები 200
1.1. უარყოფითი ნაწილაკების სისტემა ქართულ ენაში: გრამატიკულ-სტილისტური თავისებურებანი 200
1.2. უარყოფით ნაწილაკთა სისტემის დახასიათება მეგრულსა და ლაზურში 209
1.3. უარყოფითი ნაწილაკების სისტემის მიმოხილვა სვანურ ენაში 218
1.3.1. უარყოფის ერთი ტიპი სვანურში 220
1.3.2. მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფა ქართულ და სვანურ ენებში (შედარებით-შეპირისპირებითი ანალიზი) 224
1.4. „ნ“ თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკების შესახებ ქართველურ და ინდოევროპულ ენებში (ტიპოლოგიური კვლევის პერსპექტივა) 231
1.5. არ და მისი ფარდი ნაწილაკები წყვეტილისა და I თურმეობითის ფორმებთან ქართველურ ენებში: სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი 235
1.6. არ და *ვერ* ნაწილაკების განაწილების საკითხი და მათი ჩანაცვლების ტენდენცია სასაუბრო მეტყველებასა და დიალექტებში 242

თავი IV – უარყოფის სემანტიკურ-პრაგმატიკული ასპექტები ქართველურ ენებში 253

1. უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებები ქართველურ ენებში 254

1.1. უარყოფის უარყოფა ქართველურ ენებში 255

1.2. უარყოფა და პირობით-შედეგობითი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია ქართველურ ენებში 258

1.3. წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის წართქმით და უკუთქმით წინადადებებში 263

1.3.1. ქართული ენის მასალის ანალიზი 263

1.3.2. მეგრულ-ლაზური და სვანური მასალების ანალიზი 268

1. 4. უარყოფა და ჩაკითხვა: უარყოფითი ნაწილაკის ფუნქციური განაწილების პრინციპები ქართველურ ენებში 272

1.5. სხვადასხვა ემოციურ-გამომსახველობითი ნიუანსის გამოხატვა არა / არ უარყოფითი ნაწილაკის საშუალებით 279

1.6. უარყოფითი ნაწილაკი მტკიცება-დადასტურების ფუნქციით სპეციფიკურ ზმნურ მოდელში: გამოხატვის საერთო საფუძველი მეგრულ ენასა და ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში 283

1.7. დადებითი და უარყოფითი კონოტაციის ლექსემათა ურთიერთმიმართება მეგრულში: *უჩაში „უფროსი“– უჩა „შავი“* 289

1.8. *-მე* სუფიქსიანი ლექსემა დადებითი და უარყოფითი კონოტაციით მეგრულსა და ქართულში 296

თავი V – უარყოფის ზოგი სპეციფიკური საკითხი და მისი ასახვა თარგმანში 309
1. არა- / არ- ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელები „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალურ ტექსტსა და ინგლისურენოვან თარგმანებში 310
1.1. პრობლემის განსაზღვრა 310
1.2. არა- / არ- ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელები „ვეფხისტყაოსანში“ 312
1.3. არა - / არ- ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელების ასახვა „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურენოვან თარგმანებში 315
2. ერთი სახის უკუთქმითი წინადადების შესახებ „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალურ ტექსტსა და ინგლისურენოვან თარგმანში 318

ძირითადი დასკვნები 330
Summary 341
Conclusions 456
ლიტერატურა 467
წ ყ ა რ ო ე ბ ი:
ლექსიკონები, ტექსტები, თარგმანები
ელექტრონული რესურსები 499
შემოკლებათა განმარტებანი 506
ინფორმატორები 512
დანართი 517
საძიებელი 555

წინასიტყვაობა

უარყოფა დადასტურებასთან ერთად ქმნის ბინარულ ოპოზიციას, როგორც ამ სისტემის მარკირებული წევრი, თუმცა შესწევს საპირისპირო სემანტიკის გამოხატვის უნარიც; აქედან გამომდინარე, უარყოფა რთული კატეგორიაა, რომლის სრულყოფილი ანალიზისთვის მნიშვნელოვანია როგორც ფორმობრივ-ფუნქციურ ურთიერთმიმართებათა განხილვა, ასევე ურთიერთსაპირისპირო სემანტიკათა გათვალისწინება. ცნობილია, რომ უნივერსალურ-კომპლექსური თემების მიმართ ინტერესს იჩენს მეცნიერების სხვადასხვა დარგი; მათგან **უპირატესობა ლინგვისტიკას** ენიჭება, რადგან ფორმალურად მარკირებული ერთეულები თუ ლექსიკური საშუალებები ლინგვისტურ სტრუქტურებშია წარმოდგენილი.

წინამდებარე ნაშრომი – **„უარყოფის კატეგორია ქართველურ ენებში“** – მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული ამავე სახელწოდების პროექტის (FR17-388) ფარგლებში. მონოგრაფიული ანალიზი დაემყარა ვრცელ ემპირიულ მასალას: ელექტრონულ ბაზებში განთავსებულ ძველი და ახალი ქართულის ტექსტებს; ორიგინალურ და თარგმნილ მხატვრულ თხზულებებს; მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის ბეჭდურად გამოცემულ ტექსტებს და კორპუსულ მონაცემებს; ქართველურ ენათა განმარტებით და თარგმნით ლექსიკონებს; 2018-2020 წლებში სვანეთში, სამეგრელოსა და ლაზეთში, მათ შორის თურქეთის ლაზეთში, ლინგვისტური ექსპედიციების დროს ველზე მოპოვებულ მასალას.

აღნიშნულ პროექტში **პირველად განხორციელდა უარყოფის კატეგორიის კვლევა სისტემურად: ქართველ და უცხოელ ავტორთა თეორიული ნააზრევის გათვალისწინებით; ქართველურ ენათა დიაქრონიული და სინქრონიული მონაცემების შედარება-შეპირისპირებითა და საერთოქართველური კანონზომიერებების დადგენით; ცალკეულ შემთხვევებში ერთიანი არეალურ-ტიპოლოგიური კონტექსტის გააზრებითა და კვლევის პერსპექტივის დაგეგმვით.**

მონოგრაფიაში განხილულია ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხები, როგორებიცაა:

1. უარყოფის გამოხატვის სახელური მოდელები და სემანტიკური ნაირსახეობები დიაქრონიული და სინქრონიული პერიოდების მიხედვით.

2. უარყოფითი ნაცვალსახელებისა და უარყოფითი ზმნიზედების მოდელები ქართველურ ენებში; მათთან დაკავშირებული „ორმაგი უარყოფის" (უარყოფის გაძლიერების) გამოხატვის მექანიზმი: ფორმალურ-სემანტიკური ასპექტები.

3. უარყოფის ნაწილაკთა სისტემა ქართველურ ენებში; მათი შეხამება ზმნურ ფუძეებთან: ფორმობრივ-ფუნქციური განაწილების პრინციპები ნაწილაკთა რაოდენობრივი სხვაობის პირობებში.

4. უარყოფით ნაცვალსახელთა სტრუქტურისა და „ნ" თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკების დახასიათება არეალურ-ტიპოლოგიური თვალსაზრისით.

5. უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებები ცალკეული ნაწილაკებისა და ლექსიკური ერთეულების საშუალებით; სხვადასხვა მოდალობის კონსტრუქციებში კომპონენტთა აზრობრივი მიმართების მიხედვით.

6. უარყოფის ზოგი სპეციფიკური საკითხი „ვეფხისტყაოსანში“: ა. უარყოფითნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელები, ბ. ერთი სახის უკუთქმითი წინადადება; მათი ასახვა პოემის ინგლისურენოვან თარგმანში.

მიღებული **შედეგები მნიშვნელოვანია** არამარტო თეორიული ლინგვისტიკის, არამედ **ინტერდისციპლინური** კვლევის თვალსაზრისითაც და ხელს შეუწყობს ისეთი მომიჯნავე დარგების განვითარებას, როგორებიცაა: ლინგვოკულტუროლოგია, ფსიქოლინგვისტიკა, ლინგვოპრაგმატიკა, ლინგვისტური ანთროპოლოგია. ნაშრომის **პრაქტიკულ ღირებულებას განსაზღვრავს** მისი გამოყენება სამეცნიერო-კვლევითი და სასწავლო დანიშნულებით.

დასკვნების სანდოობის ხარისხი მნიშვნელოვნად გაზარდა ვრცელმა ემპირიულმა საანალიზო მასალამ, მათ შორის, ველზე მოპოვებული სინქრონიული მონაცემების გათვალისწინებამაც; ადგილობრივ და საერთაშორისო კონფერენციებში მონაწილეობამ; დისკუსიამ მოხსენებების გარშემო; ქართველი და უცხოელი კოლეგების რჩევებმა.

Preface

Negation forms a binary opposition with affirmation, the former being a marked member of the system. However, negation is also capable of expressing the opposite semantics. Hence, negation is a complex category, and its thorough analysis requires the discussion of formal-functional relations and envisaging of contrary semantics. It is widely known that various fields of science deal with universal-complex topics. Out of these fields, **linguistics** is of utmost importance, because formally marked units or lexical means are represented in linguistic structures.

The given book – **"The Category of Negation in the Kartvelian Languages"**– has been compiled within the project of the same title, financed by Shota Rustaveli National Science Foundation (FR17-388). The monographic analysis was based on ample empirical material: Old and New Georgian texts provided by electronic databases; original and translated literary works; Megrelian, Laz and Svan printed texts and corpus data; Explanatory and translation dictionaries of Kartvelian languages; linguistic material obtained during the field expeditions to Svaneti, Samegrelo and Laz settlements, including the Laz region of Turkey, implemented in 2018-2020.

For the first time within the above-mentioned project, **the category of negation was analyzed systematically, taking into**

account the theoretical works of Georgian and foreign authors, based on the comparative-contrastive study of the diachronic and synchronic data of Kartvelian langauges and identification of common Kartvelian phenomena. In some cases, the research was based on the study of unified areal-typological context and identification of research perspectives.

The monograph analyzes the following important issues:

1. The nominal patterns and semantic diversity of expressing negation based on diachronic and synchronic periods.

2. Patterns of negative pronouns and negative adverbs in Kartvelian languages; related mechanism of "double negation" (enhanced negation): formal-semantic aspects.

3. The system of negative particles in Kartvelian languages; their concord with verbal stems: principles of formal-functional distribution in conditions of different quantities of particles.

4. Analysis of the structure of negative pronouns and negative particles containing the consonant "n" from the areal-typological viewpoint.

5. Various means of expressing negation by means of certain particles and lexical units, based on the semantic relations between the components of constructions expressing diverse modality.

6. Some specific issues on negation in "The Knight in the Panther's Skin": a. Verbal and Nominal lexeme patterns with a negative particle, b. One type of a negative sentence; their reflection in the English translation of the poem.

The research outcomes are significant not only for theoretical linguistics but also for **interdisciplinary research.** The outcomes

will support the development of related fields like linguoculturology, psycholinguistics, linguopragmatics and linguistic anthropology. **The practical importance of the research** consists in its use for scientific research and teaching purposes.

The degree of reliability of conclusions has been increased thanks to the ample empirical material, including the synchronic data obtained during field expeditions, participation in local and international scientific conferences, discussions on the research issues and valuable advice of the Georgian and foreign colleagues.

შესავალი

1. უარყოფის კატეგორიის რაობა

უარყოფა გრამატიკული და სემანტიკური ანალიზის პროცესია; კონსტრუქციაა, რომელიც ჩვეულებრივ გამოხატავს წინადადების რაიმე ნაწილის ან სრული მნიშვნელობის საპირისპიროს (Cristal 2003:310).

სხვა განმარტებით, უარყოფა მორფოსინტაქსური პროცესია, რომლის დროსაც ლექსიკური ერთეული უარყოფს ან საპირისპიროდ ცვლის სხვა ლექსიკური ერთეულის ან კონსტრუქციის მნიშვნელობას. უარყოფის გამომხატველ ლექსიკურ ერთეულს ***ნეგატორს*** (*negator*) უწოდებენ (GLOSSARY OF LINGUISTIC TERMS).

უარყოფა – მსოფლიოს ენათათვის ერთ-ერთი ამოსავალი, სემანტიკურად დაუშლელი აზრობრივი კატეგორიაა, რომელიც არ განისაზღვრება მარტივი სემანტიკური ელემენტების საშუალებით (ЛЭС 1990:354).

უარყოფას გამოხატავს: უარყოფითი ნაწილაკები; უარყოფითი ნაცვალსახელები; უარყოფითი ზმნიზედები; მიმღეობები; კავშირთა წყვილები (*არც - არც*); უარყოფითი აფიქსებითა და უარყოფითი აფიქსოიდებით ნაწარმოები სიტყვები; ზმნის უარყოფითი ფორმა (მაგ. თურქ.: *okur კითხულობს, შდრ.: okumaz არ კითხულობს;* ინგლ.: *I don't want* – აღწერითი უარყოფითი ფორმა); სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა (მაგ., ქართ.: *უარი*). შესაძლებელია უარყოფა გამოხატოს მთელმა წინადადებამაც: „შენ რა გესმის!“ და სხვ. (ЛЭС 1990:354; ქართული ენა 2008:463).

უარყოფითი სიტყვის ან ზმნის უარყოფითი ფორმის შემცველ წინადადებას უწოდებენ **უკუთქმითს**. უკუთქმით წინადადებაში ყოველთვის უარყოფილია რაიმე მტკიცება (პრედიკაცია), რომელსაც უარყოფის მოქმედების სფერო ეწოდება. უარყოფის მოქმედების სფერო შეიძლება იყოს მთელი წინადადება („ის არ მოსულა სამსახურში“), რომელსაც **სრული უარყოფის** მქონე წინადადება, სხვაგვარად კი, სემანტიკურად **ზოგადუარყოფითი** ჰქვია. წინადადებაში („ბავშვებს არ სძინავთ ხმაურის გამო“) შეიძლება გამოიყოს **არასრული უარყოფითი** წინადადება: („ბავშვებს არ სძინავთ“), რომელსაც, სხვაგვარად, სემანტიკურად **ნაწილობრივ უარყოფითი** ეწოდება; მიზეზის გარემოება („ხმაურის გამო“) არ შეაქვთ უარყოფის მოქმედების სფეროში. ნებისმიერ წინადადებაში შეიძლება იყოს **სემანტიკური კომპონენტი – პრესუპოზიცია**, რომლის უარყოფა არ ხდება; მაგალითად, ზოგადუარყოფით წინადადებაში: „მე არ დამწყვეტია გული იმაზე, ის რომ წავიდა“, კომპონენტი „ის რომ წავიდა“, შედის უარყოფის მოქმედების სფეროში, მაგრამ მისი უარყოფა არ ხდება (ЛЭС 1990:354.)

ენაში უარყოფითი – **ნეგატიური** მის საპირისპიროსთან – **პოზიტიურთან**, მტკიცებითთან ერთად ქმნის **პოლარულობას**. ამის შესაბამისად, განსხვავებულია უარყოფითი და დადებითი პოლარულობის მქონე ენობრივი ერთეულები (სიტყვა, ფრაზა). უარყოფითი პოლარულობისაა ერთეულები, თუ მათი მნიშვნელობა იგუებს მხოლოდ წინადადების უარყოფით შინაარსს, მაგ. „არაფერი“: „არაფერი (არა) გაქვს?“, „არაფერი (არა) მაქვს“; ხოლო დადებითი პოლარულობისაა, თუ იგი მხოლოდ დადებითი (ან კითხვითი) შინაარსის წინადადებაში გვაქვს, მაგ.: „რამე“: „რამე ხომ არა გაქვს?“, „თუ რამე მაქვს...“ (ქართული ენა 2008:463).

ბოლოდროინდელ საენათმეცნიერო გამოკვლევებში განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ნეგატორების (უარყოფითი ნაწილაკების, ან უარყოფის გამომხატველი სხვა საშუალებების) გადაადგილებას; შესაბამისად, ერთი თვალსაზრისით, შესაძლებლად მიიჩნევენ უარყოფის გადაადგილებას მთავარი წინადადებიდან დამოკიდებულში: „არ ვფიქრობ, რომ ის სიმართლეს იტყვის“ > „ვფიქრობ, რომ ის სიმართლეს არ იტყვის“; ან პირიქით, დამოკიდებულიდან – მთავარში, რასაც *უარყოფის აღმავლობას* (подъём отрицания) უწოდებენ: „ვფიქრობ, რომ ამჯერად ეს ჭორი არ გამართლდება“ > „არ ვფიქრობ, რომ ეს ჭორი ამჯერად გამართლდება“. მეორე თვალსაზრისით კი, ასეთი გადანაცვლება გავლენას ახდენს წინადადების ლოგიკურ სტრუქტურასა და სემანტიკაზე, რაც საეჭვოს ხდის მათ იგივეობას (ЛЭС 1990:355; ქართული ენა 2008:463).

გვხვდება **ორმაგი უარყოფაც**, რაც თანამედროვე ქართულში უკვე დამკვიდრებულად ითვლება. ორმაგია უარყოფა, როცა უკუთქმით წინადადებაში ერთდროულად გამოყენებულია უარყოფითი ნაცვალსახელი ან ზმნიზედა და უარყოფითი ნაწილაკი ზმნის წინ. ორმაგი უარყოფა ასე მიიღება – უარყოფით ნაცვალსახელებთან და ზმნიზედებთან ერთად წინადადებაში გამოხატული უარყოფის გასაძლიერებლად **ზმნის წინ** გამოყენებულია **არ, ვერ, ნუ** უარყოფითი ნაწილაკები. ჩვეულებრივ, ზმნის წინ ის ნაწილაკი გაჩნდება, რომელიც უარყოფითი ნაცვალსახელისა თუ ზმნიზედის შემადგენლობაშია.

ერთმაგი უარყოფა	ორმაგი უარყოფა
არავინ მოსულა	*არავინ არ* მოსულა
ვერსად დამემალები	*ვერსად ვერ* დამემალები
ნურსად წახვალ	*ნურსად ნუ* წახვალ

დადგენილია, რომ ერთმაგი და ორმაგი უარყოფის ფორმები ერთმანეთს თავისუფლად ენაცვლება და რომელიმესათვის უპირატესობის მინიჭება სტილის საკითხია, თუმცა გამოყოფენ შემთხვევებს, როცა ორმაგი უარყოფის გამოყენება აუცილებელია:

„1. როცა უარყოფითი ნაცვალსახელი თუ ზმნიზედა გათიშულია უარყოფითი ნაწილაკისაგან: *არსად ისე არ მღერიან...*

2. როცა უარყოფით ნაცვალსახელსა თუ ზმნიზედას დაერთვის ნაწილაკი -**ც(ა)**: *ვერაფერსაც ვერ ვხედავ...*

3. როცა უარყოფითნაწილაკიანი სიტყვა მსაზღვრელ წევრს წარმოადგენს: *მუცელას სმა-ჭამის მეტი არავითარი დარდი არა ჰქონდა...*

4. თუ ძირითადი წევრის უარყოფითობას გამოხატავს **არც, ვერც, ნურც** ნაწილაკები: *მიყვარხარ და არც არავის დავუთმობ შენს თავს!*“ (არაბული 2004:117-178).

ძველ ქართულსა და სხვა ქართველურ ენებს არ ახასიათებს ორმაგი უარყოფა. ახალ ქართულში მის გაჩენას რუსულის გავლენას მიაწერდნენ, თუმცა, ვ. თოფურიას აზრით, ორმაგი უარყოფა უცხო ენის გარეშე, თავისთავად არის აღმოცენებული ქართულში. ამას ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ასეთი ფორმები ფართოდაა გავრცელებული ქართულ დიალექტებში; საერთოდ, ორმაგი უარყოფა სათავეს იღებს X-XI საუკუნეებიდან და მისი გამოყენება იზრდება საშუალ ქართულსა და შემდგომ პერიოდში. ვარაუდობენ, რომ ორმაგ უარყოფას უარყოფის გაძლიერება, სინტაქსური კონსტრუქცია, ასოციაცია და ზოგი სხვა ენობრივი მოვლენა, მაგ., ემფაზიის (კომუნიკაციური გამოყოფის) საჭიროება განაპირობებს (თოფურია 1923-1924:74-116; ქართული ენა 2008:464).

ზოგ ენაში ვხვდებით **მრავალჯერად, კუმულაციურ** უარყოფას. ამას **შეთანხმებულ** უარყოფას უწოდებენ. ეს გვაქვს მაშინ, როდესაც ზმნის პრედიკატულ ფორმაში უარყოფის არსებობი-

სას სხვა წევრებიც უარყოფითი ფორმით გვხვდება (მაგ.: რუსულში: "Никто никогда ничего не брал"). ასეთი კონსტრუქცია, გარკვეული ემფაზიის პირობებში, ზოგჯერ ისეთ ენებშიც შეიძლება შეგვხვდეს, რომელთაც არ ახასიათებთ მრავალჯერადი უარყოფა, მაგ.: ქართულში: *„მე არასოდეს არავის არაფერს არ ვთხოვ"* (ЛЭС 1990:355; ქართული ენა 2008:464).

ლოგიკური წესი იმის შესახებ, რომ **უარყოფის უარყოფა** მტკიცების ტოლფასია, მოქმედებს ბუნებრივ ენაშიც: „ვერც სიყვარული დავარქვი, **არც უმისობა არ** იყო" (მ. ჩიტიშვილი, 2021, 1).

არსებობს მიმიკითა და ჟესტებით გადმოცემული უარყოფაც, რაც სემიოტიკაში განიხილება.

2. ტერმინოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხები

2.1. უარყოფის კატეგორიასთან დაკავშირებული ტერმინების შესახებ

ნეგაცია *(negation)* ლინგვისტიკაში გავრცელებული საერთაშორისო ტერმინია; ქართულად მისი აზრობრივი შესატყვისია ***უარყოფა***, რომელიც მომდინარეობს ძველი ქართული რთული სახელიდან „უვარისყოფა“. ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში *უარყოფის* ლექსიკური შესატყვისი რამდენიმე ფორმითაა მოცემული: *1. უვარება [უარყოფა], უვარ-ყოფა* (იმნაიშვილი 1986:575); *2. უარება – უარყოფა; უვარქმნილი – უარყოფილი* (სარჯველაძე 1995:198), თუმცა საკუთრივ ***უარყოფა*** ტერმინის შექმნა ილია ჭავჭავაძის სახელთანაა დაკავშირებული (ღამბაშიძე 1986:139; არაბული 2004:268). უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინი „*უარყოფა*“, ენობრივი კატეგორიის აღსანიშნავად, აქამდე გამოყენებული არ ყოფილა, რადგან სისტემურ დონეზე უარყოფის კატეგორიის კვლევა ქართველურ ენებში პირველად ხორციელდება წინამდებარე მონოგრაფიის ფარგლებში. *უარყოფა*, მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ჩვეულებრივ გამოსაყენებელი სიტყვაა და დასტურდება სახელური და ზმნური ფუძე-

ების სახით[1], ჯერ კიდევ ძველ გრამატიკებში სხვადასხვა ფორმით განიხილებოდა *უკუთქმითობასა* და *უქონლობასთან* ერთად; ამ მონაცემების მიხედვით შეიძლება ერთ სემანტიკურ ველში გაერთიანდეს ძველ გრამატიკებში გამოყენებული ტერმინები: ***სახელთა უქონლობა, უკუთქმითობა, მქონებლობის გადათქმა, ნაკვეთნი უარყოფობითნი, უარყოფითი სახელები, რისამე უქონელი ან მოკლებული*** (ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ძველი გრამატიკების მიმოხილვა, იხ. შესავალი: §4.1). შემდგომში უარყოფის კატეგორიასთან დაკავშირებული ტერმინების გადანაწილება მოხდა შემდეგნაირად:

• **უქონლობა** ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით დაუკავშირდა **სახელებს**: *უქონლობის სახელები; უქონლობა* ფართო გაგების ტერმინია და აერთიანებს თვისობრივისა და მატერიალურის, უსულოსა და სულიერის უქონლობას; ზოგჯერ, დაზუსტების მიზნით, იყენებენ *უქონლობა-უყოლობას*. წინამდებარე მონოგრაფიაში *უქონლობა* ყველაგან გამოყენებულია ფართო გაგებით.

• **უარყოფითი**, სახელობითი ბრუნვის ფორმით, სახელებთან დაწყვილდა, კერძოდ, **ნაცვალსახელებთან, ზმნიზედებთან** და **ნაზმნარ სახელებთან (მიმღეობასთან)**; ასე შეიქმნა შესიტყვებები: *უარყოფითი ნაცვალსახელები, უარყოფითი ზმნიზედები, უარყოფითი მიმღეობები*; ზოგჯერ შეიძლება ნაწილაკის მსაზღვრელადაც შეგვხვდეს: *უარყოფითი ნაწილაკი*.

• **უარყოფა**, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით, ნაწილაკის მსაზღვრელია: *უარყოფის ნაწილაკი*.

• **უკუთქმითი-ც**, სახელობითი ბრუნვის ფორმით, განსაზღვრავს ნაწილაკს: *უკუთქმითი ნაწილაკი*.

[1] **უარყოფა** (უარყოფისა) სახელი **უარყოფს** ზმნის მოქმედებისა, რისამე (არსებულის) არმიჩნევა, მიუღებლობა, უკუგდება, რამეზე უარის თქმა (ქეგლ-ი).

„უკუთქმითი ნაწილაკი“ ზმნასთან დასტურდება, ამიტომ გრამატიკულად მორფოლოგიას ეკუთვნის, თუმცა ტერმინი „უკუთქმითი“ სინტაქსის კუთვნილებაც გახდა იმ თვალსაზრისით, რომ ზმნა-შემასმენელი არის წინადადების პრედიკატული ცენტრი და განსაზღვრავს მის მთლიან შინაარსს.

უარყოფითნაწილაკიანი ზმნით უარყოფის გამოხატვას, უცხოური ლიტერატურის მიხედვით, **პრევერბალური უარყოფა** ეწოდება.

***შენიშვნა 1**: პრევერბალურის საპირისპიროდ არსებობს ტერმინი **პოსტვერბალური**, რომელიც უარყოფის გამომხატველ ენობრივ საშუალებებს ზმნის მომდევნოდ განიხილავს. **პოსტვერბალური** პოზიცია ქართველური ენებისთვის არ არის დამახასიათებელი. ასეთ პოზიციაში მოცემული უარყოფითი ნაწილაკი გამოხატავს **ჩაკითხვას** და **აძლიერებს საპირისპირო მნიშვნელობას – დადასტურებას**.*

ამრიგად, ქართველურ ენებში **უარყოფა კომპლექსური კატეგორიაა** და გამოიხატება **ცალკეული ენობრივი მონაცემებითაც** (ნაცვალსახელით, ზმნიზედით, ნაწილაკით).

2.2. უარყოფის სახეები და მათი სახელდების პრინციპები

უარყოფის სახეების გამოყოფა და, შესაბამისად, სახელდება, უკავშირდება ზმნასთან გამოყენებულ უარყოფის ნაწილაკთა სემანტიკურ მახასიათებლებს. აკაკი შანიძე ქართულში გამოყოფს უარყოფის სამწევროვან სისტემას **არ, ვერ, ნუ** ნაწილაკების მონაწილეობით და მათ შორის განსხვავებას შემდეგი მაგალითებითა და სახელდებით წარმოადგენს:

ა. არ ჭამს – **მარტივი** უარყოფა; ბ. ვერ ჭამს – **მოქმედების შეძლების** უარყოფა; გ. ნუ ჭამს – **მოქმედების აკრძალვა** (II კავშირებითთან „არ“ ნაწილაკსაც შეუძლია მსგავსი სემანტიკის გამოხატვა: „არ ჭამოს“) (შანიძე 1980:610). აღნიშნული ნაწილაკებით დიფერენცირებული შინაარსობრივი ნიუანსები გამჭვირვალეა ორ შემთხვევაში, როცა შესაძლებლობის უარყოფასა (ვერ ნაწილაკით) და აკრძალვაზეა (ნუ ნაწილაკით) საუბარი. დაზუსტებას მოითხოვს, რა სახის შინაარსობრივი მახასიათებელი იგულისხმება **მარტივ** უარყოფაში; ჩვენი აზრით, ამის დაზუსტება შესაძლებელია არ ნაწილაკის სემანტიკის შედარებით *ვერ* და *ნუ* ნაწილაკების სემანტიკასთან, რაც სპეციალურ ლიტერატურაშიცაა აღნიშნული; კერძოდ, ვ. თოფურია წერს: „არ ნაწილაკით გამოხატული უარყოფა **კატეგორიული** და **მკაფიოდ გამოხატული** უარყოფაა, რომელიც **მოუბრის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული**“ (თოფურია 1923-1924:77-78). I და II სერიის ზმნურ პარადიგმებში (მწკრივებში) ბ. ჯორბენაძე არ ნაწილაკის ძირითად მნიშვნელობად კატეგორიულობის გამოხატვას ასახელებს (ჯორბენაძე 1984:140-143; ამავე თვალსაზრისისთვის იხ. ბაბუნაშვილი 1953; ზექალაშვილი, აბესაძე 2016:63). მოცემული განმარტებებისა და ა. შანიძის მიერ დამოწმებული მაგალითის („არ ჭამს“) მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ტერმინები „მარტივი“ და „კატეგორიული“ ერთი ტიპის უარყოფის გამოსახატავად არის გამოყენებული.

კატეგორიულობის შესუსტებას სამეცნიერო ლიტერატურაში **„კატეგორიულობის ნეიტრალიზაცია“** ჰქვია (ჯორბენაძე 1984:141). მიჩნეულია, რომ „ნეიტრალური ფაქტია აღნიშნული და არა კატეგორიული უარყოფა შემდეგ შემთხვევებში: *არ მწყურია, არ შემიძლია, არ მესმის, არ მაბადია...*“ (იქვე:141). ამგვარი შინაარსის ენობრივ მონაცემებს, როცა უარყოფის გამოხატვის კატეგორიულობის ხარისხი შესუსტებულია, წინამ-

დებარე მონოგრაფიაში **ნეიტრალურ უარყოფას** ვუწოდებთ. ქართველურ ენათა მასალაზე მსჯელობისას კატეგორიულობა-ნეიტრალურობის გამიჯვნა იმიტომაც არის აუცილებელი, რომ **სვანურში** კატეგორიული უარყოფა სპეციალური ნაწილაკებით გამოისატება, ზმნა-შემასმენლის სემანტიკისა და კონტექსტისგან დამოუკიდებლად (იხ. თ. III: §1.3.1). სხვა ქართველურ ენებში უარყოფის კატეგორიულ და ნეიტრალურ ფორმებს შორის განსხვავება კარგად ჩანს უარყოფითნაწილაკიანი წყვეტილისა და I თურმეობითის გარდამავალ ზმნურ ფორმათა შედარებისას: *არ დავწერე – არ დამიწერია* (დაწვრილებით იხ. თ. III: §1.5).

ვერ ნაწილაკი გამოხატავს **შესაძლებლობის უარყოფას**, ამიტომ ახლავს მას მოდალური ნიუანსი (ქართულში ამის შესახებ იხ. ზექალაშვილი, აბესაძე 2016:63; შარაშენიძე 2020:202-205). განსხვავებული მნიშვნელობების გამო „არ“ და „ვერ“ ნაწილაკები, კანონიკური გრამატიკის მიხედვით, არ მონაცვლეობენ; სასაუბრო მეტყველებასა და დიალექტებში „ვერ“ ნაწილაკი იფართოებს ფუნქციონირების არეალს და ჩნდება „არ“ ნაწილაკთან ჩანაცვლების ტენდენცია (დაწვრილებით იხ. თ. III: §1.6).

ნუ ნაწილაკი მატერიალურად ერთნაირია ყველა ქართველურ ენაში. იგი საერთოქართველურ მონაცემად განიხილება და აღდგება *ნუ არქეტიპის სახით. „ნ“ თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკების განხილვა ქართველურ და ინდოევროპულ ენებში პერსპექტიულია ტიპოლოგიური კვლევის თვალსაზრისით (დაწვრილებით იხ. თ. III: §1.4).

უარყოფა, როგორც ლინგვისტური მონაცემი, შეიძლება იყოს **ექსპლიციტური** და **იმპლიციტური**. ცნობილია, რომ ექსპლიციტური მნიშვნელობა გადმოიცემა ფორმალურად: სპეციალური ენობრივი მარკერებით; შესაბამისად, ქართველურ ენებში **ექსპლიციტური უარყოფა** გამოიხატება სხვადასხვა სემანტიკური ნიუანსის ჯგუფებით: **უ-** აფიქსიანი უარყოფა-უქონლობის

სახელებით, **არა/არ**-ნაწილაკიანი რთული სახელებით, უარყოფითი ნაცვალსახელებითა და ზმნიზედებით, უარყოფის ნაწილაკიანი ზმნური ფორმებით. რამდენადაც **უარყოფა** და **დადასტურება / მტკიცება**[1] განუყოფელია ერთმანეთისაგან სემანტიკურ-პრაგმატულად, უარყოფის სისტემის სრულყოფილად წარმოსაჩენად ექსპლიციტურის გვერდით განიხილება **იმპლიციტური უარყოფა**, რომლის ორი ქვესახეობა გამოიყოფა: **იმპლიციტური უარყოფა** და **იმპლიციტური პოზიტივი**. *იმპლიციტური უარყოფის* გავრცელებული ნიმუშებია დადებითი ფორმით გადმოცემული რიტორიკული შეკითხვის გამომხატველი ფრაზები, ხოლო *იმპლიციტური პოზიტივი* გვაქვს მაშინ, როცა უარყოფითი მარკერი ფორმალურადაა მოცემული, რადგან საპირისპირო ფუნქციური დატვირთვა აქვს და საბოლოოდ შინაარსი დადებითია *(იმპლიციტური უარყოფა* და *იმპლიციტური პოზიტივი* ქართველურ ენათა მასალაზე ვრცლად განხილულია მონოგრაფიის IV თავში: *„უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებები ქართველურ ენებში“).*

ქართულში ტრადიციულად დამკვიდრებული **„ორმაგი უარყოფა“** და მისი საპირისპირო ტერმინები – **ერთმაგი / ცალმაგი** უარყოფა განხილულია მონოგრაფიის შესავალში: §1; ასევე, II თავში.

ენაში უარყოფის გამოხატვის საშუალებათა რაოდენობის მიხედვით განარჩევენ **მონონეგატიურ** და **პოლინეგატიურ** ენებს. პოლინეგატიური საშუალებებით გამოხატულ უარყოფას სხვანაირად **მრავალჯერად, კუმულაციურ** ან **შეთანხმებულ** უარყოფასაც უწოდებენ (განმარტებებისთვის იხ. *შესავალი:* §1).

[1] ნეგატიურ-პოზიტიურის ურთიერთობის შესახებ იხ. შესავალი: §1.

3. უარყოფის კატეგორიის ლინგვისტური კვლევის ჩარჩო უცხოენოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით

უარყოფა ოდითგან იყო ფილოსოფოსებისა და ლოგიკოსების შესწავლის საგანი, ხოლო მისი კვლევა საენათმეცნიერო კუთხით XX საუკუნიდან იწყება დანიელი ენათმეცნიერის **ოტო ესპერსენის** მიერ. მან უარყოფის სხვადასხვა ლინგვისტური ასპექტი განიხილა ტიპოლოგიური კვლევების ჩათვლით, გაითვალისწინა ლოგიკური ასპექტებიც. ესპერსენის კვლევები მოიცავს საკითხთა წყებას, რაც თანამედროვე ეტაპზე ენის პრაგმატული კვლევის პროცესში განიხილება დისკურსში უარყოფის ფუნქციონირების გათვალისწინებით. ესპერსენი გამოყოფდა და აანალიზებდა მრავალჯერად უარყოფას, უარყოფის ჩვეულებრივი და მარკირებული ფენომენის ინტერპრეტაციის საკითხებს, განასხვავებდა **ზოგად** (sentential/nexal negation) და **კერძო** (constituent/special negation) **უარყოფას** (Jespersen 1917).

ენაში უარყოფის შესწავლას შემდგომში სხვა მნიშვნელოვანი ნაშრომებიც მიეძღვნა; მათგან გამოვყოფთ რამდენიმე მნიშვნელოვან გამოკვლევას; კერძოდ, **ო. დალი** ენათა 40 ოჯახის დაახლოებით 240 ენის მაგალითზე გვაცნობს მორფოლოგიური და სინტაქსური უარყოფის ტიპოლოგიური კვლევის შედეგებს. უარყოფითი მარკერის მიხედვით იგი გამოყოფს მორფოლოგიური უარყოფის რამდენიმე ტიპს: პრეფიქსულს, სუფიქსურს, ცირკუმფიქსურს, პროსოდიულს და რედუპლიკაციურს. სინ-

ტაქსური უარყოფის შემთხვევაში მკვლევარი უარყოფით მარკერად დამოუკიდებელ ნაწილაკს ან უარყოფით ფორმაში მყოფ დამხმარე ზმნას ასახელებს. ო. დალის კვლევის მიხედვით, მორფოლოგიური უარყოფა 108 ენაშია, სინტაქსური უარყოფა არაფლექსიური ნაწილაკით – 99 ენაში, ხოლო სინტაქსური უარყოფა უარყოფითი დამხმარე ზმნით – 40 ენაში. ორმაგი უარყოფითი მარკერები გვხვდება არა მხოლოდ ცირკუმფიქსებით გამოხატული მორფოლოგიური უარყოფის შემთხვევაში, არამედ სინტაქსური უარყოფის დროსაც (Dahl 1979).

მოგვიანებით **ჯ. ფეინიმ** განიხილა უარყოფის სხვადასხვა ასპექტი, თუმცა მისი ყურადღების ცენტრში მოექცა **სტანდარტული უარყოფა**; ტერმინიც მას ეკუთვნის. ჯ. ფეინის განსაზღვრებით, *სტანდარტული უარყოფა* უარყოფის ისეთი სახეა, რომელიც გამოიყენება ყველაზე მინიმალურ და მთავარ წინადადებებში. ასეთია, ჩვეულებრივ, ერთშემასმენლიანი მთავარი წინადადებები, რამდენიმე სახელური ფრაზითა და საჭირო რაოდენობის გარემოებით (Payne 1985). დღეისათვის ეს ტერმინი გამოიყენება მთავარ თხრობით წინადადებაში ზმნური შემასმენლის უარყოფითი ფორმის საწარმოებლად, უფრო ზუსტად, იმ პრაგმატულად **ნეიტრალური** და პროდუქტიული სტრატეგიებისათვის, რომლებსაც ენები იყენებენ ამ ფუნქციისთვის (დაწვრილებით იხ. Miestamo 2005:39-45). ჯ. ფეინი სტანდარტული უარყოფისათვის სამი სახის უარყოფის მარკირებას გამოყოფს: მორფოლოგიურ უარყოფას, უარყოფით ნაწილაკებს და უარყოფით ზმნებს (Payne 1985).

უარყოფის სამი სახის მარკირებასთან ერთად (აფიქსები, ნაწილაკები, ზმნები) ასახელებენ უარყოფითი მარკირების რამდენიმე მარგინალურ სახეს; კერძოდ, ზოგ ენაში უარყოფა გამოიხატება რედუპლიკაციით, ინტონაციით და სიტყვათა რიგის ცვლილებითაც (Dahl 1979; Payne 1985; Dryer 2013b [2011]).

უარყოფის სხვადასხვა სახის მარკერთა ადგილი ზმნასა თუ წინადადების სხვა კომპონენტებთან მიმართებით დეტალურად არის განხილული **მ. დრაიერის** მიერ (Dryer 2013b[2011], 2013c [2011]).

რაც შეეხება სხვადასხვა ნეგატორის სიხშირულ გამოყენებას, აღსანიშნავია, რომ ყველზე ხშირია უარყოფითი ნაწილაკები და აფიქსები, კერძოდ, 1157 ენიდან უარყოფითი ნაწილაკები გვხდება 502 ენაში, ხოლო აფიქსები – 395 ენაში; უარყოფითი მეშველი ზმნები უფრო იშვიათია – 47 ენაში გვაქვს, ხოლო ორმაგი უარყოფა კი – 119 ენაში (Dryer 2013a[2005]).

ფრიად საყურადღებოა **მ. მიესტამოს** კვლევები **სიმეტრიულ** და **ასიმეტრიულ** უარყოფასთან დაკავშირებით; კერძოდ, მან 297 ენის მაგალითზე განიხილა წართქმით და უკუთქმით სინტაქსურ ერთეულთა სტრუქტურული განსხვავებანი. განხილულ უკუთქმით ერთეულთა საფუძველზე გამოყო ე. წ. სიმეტრიული და ასიმეტრიული უარყოფანი: სიმეტრიული უარყოფის მქონე ერთეულები, გარდა უარყოფითი მარკერის არსებობისა, არ გვიჩვენებენ სხვა რაიმე განსხვავებას წართქმითი ერთეულებისაგან, მაშინ როდესაც ასიმეტრიული უარყოფის შემთხვევაში უკუთქმითი ერთეულის სტრუქტურა წართქმითის სტრუქტურისაგან სხვა საშუალებებითაც განსხვავდება: ეს შეიძლება იყოს ასიმეტრია წართქმით და უკუთქმით ერთეულთა კონსტრუქციაში ან განსხვავება იმ პარადიგმათა შორის, რომლებიც წართქმით და უკუთქმით ერთეულებს აყალიბებენ (Miestamo 2000, 2003, 2005, 2013a[2005], 2013b[2005]).

უარყოფის ლინგვისტური თვალსაზრისით შესწავლის დასაწყისიდანვე დიდი ყურადღება ეთმობოდა **უარყოფის გამომხატველი ელემენტის ადგილს** წინადადებაში. თავდაპირველად პრევერბალური და პოსტვერბალური უარყოფის ფორმები გააანალიზა **ესპერსენმა**. სწორედ მან შენიშნა, რომ „ბუნდოვანების თავიდან ასაცილებლად არსებობს ბუნებრივი ტენდენცია იმი-

სა, რომ მოვათავსოთ უარყოფითი მარკერი უშუალოდ იმ სიტყვის წინ ან რაც შეიძლება იმ სიტყვასთან ახლოს, რომლის უარყოფაც საჭიროა“ (Jespersen 1917:5). **ლ. ჰორნი** ესპერსენის მოსაზრებას **ნეგაციის პირველადობის პრინციპს უწოდებს** (Horn (2001 [1989]).

აღსანიშნავია **ო. დალისა** და **მ. დრაიერის** შრომები ზმნასთან მიმართებით უარყოფის მარკერის პოზიციის გამოვლენის შესახებ (Dahl 1979; Dryer 1988).

უარყოფის მარკერის ადგილი წინადადების სამ წევრთან: სუბიექტთან (S), ობიექტთან (O) და ზმნასთან (V) მიმართებით განიხილა მ. დრაიერმა 345 ენის მონაცემის მიხედვით. გამოვლინდა, რომ SOV ენათათვის უფრო მეტად დამახასიათებელი იყო SOVNeg ან SONegV რიგი. შედარებით ნაკლებად დადასტურდა NegSOV და SNegOV. SVO ენათათვის უფრო მეტად დამახასიათებელია SNegVO რიგი, ხოლო იმ ენებში, სადაც ზმნა (V) საწყის პოზიციაშია, უმეტესად NegV თანამიმდევრობა (NegVSO / NegVOS) დადასტურდა (Dryer 1988).

ამ გამოკვლევამაც ნათლად აჩვენა ტენდენცია, რომლის მიხდვითაც უარყოფითი მარკერები ზმნის წინ დგას, რაც ცხადყოფს, რომ ეს ტენდენცია საკმაოდ ძლიერია.

ორმაგ და **მრავალჯერად** უარყოფასთან დაკავშირებით საინტერესოა **ტ. ვუდენის** კვლევა. იგი ოთხი სახის მრავალჯერად უარყოფას გამოყოფს:

თუ უარყოფა ემატება კონსტრუქციას, რომელიც უკვე ნეგატიურია, შემდეგი შესაძლებლობები არსებობს:

1. სემანტიკურად არაფერი იცვლება, რამდენიმე უარყოფის მატარებელი კონსტრუქცია ეკვივალენტურია ერთი უარყოფის მქონე წინადადებისა.

2. ორი უარყოფა ასუსტებს ერთმანეთს: შედეგად ვიღებთ ნაკლებად უარყოფით (ან ნაკლებად პოზიტიურ წინადადებას), ვიდრე გვაქვს ერთი უარყოფის მქონე წინადადებაში.

3. ორი უარყოფა აბათილებს ერთმანეთს, როგორც ლოგიკაში, და შედეგად აღარ გვაქვს უარყოფა.

4. ორი უარყოფა აძლიერებს ერთმანეთს, შედეგი უფრო უარყოფითია, ვიდრე იმავე კონსტრუქციაში მხოლოდ ერთი უარყოფის შემთხვევაში გვაქვს (Wouden 1994 : 93).

უცხოურ სამეცნიერო ლიტერატურაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა უარყოფითი მნიშვნელობის ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს კონტექსტებში როგორიცაა: „არავინ მოვიდა“, „არავინ დამინახავს“, „ისინი არასდროს მღერიან“ და ა. შ. ამ თვალსაზრისით გამოყოფენ ხუთი სახის კონსტრუქციას (Dahl 1979; Bernini & Ramat 1992; Kahrel 1996).

სხვადასხვა ენაში შეიძლება შეგვხვდეს სპეციალური უარყოფითი კავშირები, რომლებიც უარყოფას გამოხატავენ რთულ წინადადებაში, მაგ.: ინგლ. neither... nor ან რუს. не... не. (Miestamo 2017). ინგლისურისა და რუსულის გარდა აღნიშნული ვითარება დასტურდება ქართულშიც: არც... არც და სხვ.

4. უარყოფის კატეგორიის ლინგვისტური კვლევის ჩარჩო ქართულენოვანი სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით

უარყოფა ფორმალურ-ფუნქციური თვალსაზრისით კრებსითი კატეგორიაა; შესაბამისად, უარყოფის ენობრივი გამოხატვის გრამატიკული და სტილისტურ-პრაგმატიკული მრავალფეროვნება ასახულია როგორც მორფოლოგიაში (სახელური და ზმნური მოდელების საშუალებით), ასევე სინტაქსურ კონსტრუქციებში. მიუხედავად იმისა, რომ უარყოფის კატეგორია ქართველურ ენებში აქამდე კომპლექსური კვლევის საგანი არ ყოფილა, ქართული სამეცნიერო ლიტერატურა მდიდარია საყურადღებო გამოკვლევებით, რომლებიც ეხება უარყოფის კატეგორიის ცალკეულ საკითხებს ან მის გრამატიკულ-სტილურ გამოხატულებასთან უშუალოდ დაკავშირებულ თემებს.

აღსანიშნავია, რომ სახელურ მოდელებში უარყოფის გამოხატვის ერთ-ერთი გზა და საშუალებაა უ- პრეფიქსი ცალკე და სუფიქსებთან ერთად; ასევე, **არა / არ** ნაწილაკით გაფორმებული რთული სახელები. ინფორმაცია ზემოაღნიშნული სახელური მოდელების წარმოებაზე ჯერ კიდევ ძველ გრამატიკებშია მოცემული; საყურადღებოა, რომ ძველ გრამატიკებში უარყოფა-უკუთქმითობა და უქონლობა ერთად განიხილება; ხშირად არ არის გამიჯნული ტერმინოლოგიურად და მაწარმოებელი აფიქსების მიხედვითაც. ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის“ გამოცემებში დიფერენცირებულია უარყოფისა და უქონლობის გამოხატვის საშუალებები.

4.1. ქართული ენის ძველი გრამატიკების მიმოხილვა

პირველად *ანტონ კათალიკოსმა* გამოყო თავის გრამატიკაში უქონლობის სახელები **უკუთქმითის**[1] სახელწოდებითა და **უ-, უ- – -ო** მაწარმოებლებით: **უსმი, უმკაცრო** და სხვ. ანტონის გრამატიკა, როგორც ცნობილია, საფუძვლად დაედო შემდგომ გრამატიკებს, მათ შორის *გაიოზ რექტორის* ნაშრომსაც. აქაც ცალკეა გამოყოფილი **უკუთქმითი** (resp. უქონლობის) სახელები, „რომლისაცა მნიშვნელობა **უკუსთქუამს** პირუელსა და წინააღმდგომსა შეასმენს; მაგალ., **უსახური, უღმრთო, უწყალო** და სხუანი“ (ნიკოლაიშვილი 1970:56). აღსანიშნავია, რომ *დავით ყიფიანის* „ახალ ქართულ გრამატიკაში“ უქონლობის სახელები მოხსენიებულია, როგორც მქონებლობის (იგივე: ქონების) სახელთა **გადათქმა**[2]: **უფულო, უდედმამო...** (ყიფიანი 1882:51). *თედო ჟორდანიამ* თავის „ქართულ გრამმატიკაში“ (1889) ცალკე გამოყო უქონლობის აფიქსები სახელწოდებით **„ნაკვეთნი უარყოფობითნი“**, რომლებიც დაერთვიან არსებითებს, ზედსართავებს („ზედშესრულთა“), ზმნიზედებს („უცვალებადს სიტყვის ნაწილებს“) (1889:102-103). *მოსე ჯანაშვილის* ნაშრომი („ქართული გრამატიკა“ 1906) იმით არის მნიშვნელოვანი, რომ უქონლობის სახელები პირველად წარმოდგენილია არა მხოლოდ ქართულის, არამედ სხვა ქართველური ენების (მეგრულის, სვანურის) მონაცემებითაც; აღსანიშნავია ისიც, რომ უქონლობის სახელებს მ. ჯანაშვილი უწოდებს **„ზედშესრულებს“**, ხოლო უქონლობის აფიქსებს **– უარყოფით ნაწილაკებს**: „ზედშესრულები“ იწარმოებიან „სახელარსებითთაგან უარყოფით ნაწილაკის შემწეობით“ (ჯანაშ-

[1] შდრ.: ანტონის გრამატიკაში გამოყენებული საპირისპირო ტერმინი *ქონებითი.*

[2] შდრ.: ტერმინები *უკუთქმა, უკუთქმითი.*

ვილი 1906 : 25-26). *პეტრე მირიანაშვილი* წარმოქმნილ სახელებს ყოფს მაწარმოებელთა ადგილის მიხედვით (იხ. მისი ნაშრომი „Практический курс грузинского языка“); მისთვის **„უარყოფითი სახელები“** პრეფიქსიანთა ჯგუფში მოიაზრება **უ-** თავსართითა და **-ური** ან **-ო** ბოლოსართით; შესაძლებელია **-ოვო** ბოლოსართითაც, როცა არსებითი სახელი ორმარცვლიანია და **ო**-ზე მთავრდება: **უგუნური, უბედური, უკარო, უსახლო, უსოკოვო, უეზოვო.** ავტორი ასევე აღნიშნავს, რომ **უ-** პრეფიქსით იწარმოება პირის ნაცვალსახელების ნათესაობითი ბრუნვისგან მომდინარე **უარყოფითი ზმნიზედები** და **უარყოფითი მიმღეობები: უიმისოდ, უმაგისოდ, უკითხველი, უნახველი** (Мирианашвили 1914:195).

სილოვან ხუნდაძე ვრცლად მსჯელობს **უარყოფით** ფორმებზე ერთ-ერთ სპეციალურ გამოკვლევაში, „სალიტერატურო ქართული“ (ქუთაისი 1901), რომელიც გრამატიკამდე („ქართული გრამატიკა, პირველდაწყებითი სკოლებისათვის“, ქუთაისი 1917) კარგა ხნით ადრე გამოსცა. ავტორს უარყოფის მაწარმოებლად, **უ-** პრეფიქსთან ერთად, პირველად შემოაქვს **არა-, ვერა-**: „უარყოფითი აზრი ძველათ ორგუარათ გამოითქმოდა: უ-ნით და არა-თი/ ან ვერა-თი/... უძველეს ქართულ ენაში უარყოფა გამოიხატებოდა აგრეთვე თანდებულით *თვინიერ*“ (ხუნდაძე 1901:145); ამასთან, ავტორი სემანტიკურ სხვაობას ხედავს **უ-** და **არა-**თი წარმოქმნილ პარალელურ ფორმებს შორის: „უ-ნით გამოხატული უარყოფა ნიშნავს რისამე სრულს, გადაწყვეტილ უარყოფას; მაგ.: უჩვეულებრივო ცხოვრება ნიშნავს იმისთანა ცხოვრებას, რომელიც ჩვეულებრივს სრულიად არ გავს, ხოლო არაჩვეულებრივი ცხოვრება – იმისთანას, რომელიც მცირეთ მაინც მოგვაგონებს ჩვეულებრივს“ (იქვე:145). ასეთივე სხვაობაა, ავტორის აზრით, შემდეგ ფორმებს შორის: ***უწესო*** და ***არაწესიერი, არცოდნა*** და ***უცოდინარობა*** (იქვე:145).

ს. ხუნდაძე ასევე წარმოაჩენს **უ-** და **არა-** მაწარმოებლების დიფერენციაციას მეტყველების ნაწილების მიხედვით; კერძოდ, „უარყოფა უ-ნით უმთავრესად მიმღეობაში და არსებით სახელთაგან ნაწარმოებ ზედსართავებში გამოიხატება; მაგ.: დაწერილი – დაუწერელი, დამჭკნარი – დაუმჭკნარი, ხმიანი – **უხმო**, მამულიანი – **უმამულო**, ბედნიერი – **უბედური**, ძლიერი – **უძლური**, გონიერი – **უგუნური**. წმინდა ზედსართავ სახელთან კი უარყოფა ან **არა-**თი გამოიხატება, ან წინააღმდეგი აზრის გამომხატველი, მოპირდაპირე სახელით; მაგ.: მაღალი – დაბალი, მდიდარი – ღარიბი, კეთილი – ბოროტი და სხვ.[1] (იქვე:145).

იასონ ნიკოლაიშვილი „ქართული ენის პრაქტიკული გრამატიკის“ კურსში ზედსართავ სახელებს ყოფს რამდენიმე ჯგუფად; ერთ-ერთი ჯგუფია „დამოკიდებითი“, რომელშიც გაერთიანებულია ქონების აღმნიშვნელი სახელების რამდენიმე სემანტიკური ჯგუფი, ხოლო **უქონლობის** სახელები ცალკეა გამოყოფილი: **უთაო, უთაური, უპურო, უწყლო, უხელო** (ნიკოლაიშვილი 1923:87-88). *დავით კარიჭაშვილს* „ქართული ენის გრამატიკაში“ გამოყოფილი აქვს „დასართავი სახელების“ რვა ჯგუფი, რომელთაგან ბოლო ჯგუფის სახელები გამოხატავენ „რისამე **უქონელს** ან **მოკლებულს**. მაგალ., უშნო, უჭკუო, უგუნური, ურცხვი, კუდა, ცხვირა“ (კარიჭაშვილი 1930:19). აღსანიშნავია, რომ დ. კარიჭაშვილი **-ა** სუფიქსსაც გამოყოფს უქონლობის მაწარმოებლად (აღნიშნული სუფიქსის შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული თ. ჟორდანიას. მისი აზრით, ამ სახელში **-ა** სუფიქსი „**დაკნინებითის**“ ანუ „**დამცირებითის**“ მნიშვნელობით გამოიყენება (იხ. ჟორდანია

[1] ს. ხუნდაძე არ ასახელებს **არა-**თი ნაწარმოებ ზედსართავებს, თუმცა სათანადო მაგალითების შედგენა შესაძლებელია ანტონიმურ წყვილებში მოცემული ზედსართავების მიხედვით: *მაღალი – **არამაღალი**, მდიდარი – **არამდიდარი**, კეთილი – **არაკეთილი*** და სხვ.

1889:87). *ილია სიხარულიძის* „ქართული ენის გრამატიკაში“ სიტყვაწარმოების საკითხები განხილულია ცალკე, სინტაქსის შემდეგ; **უქონლობის** აფიქსთაგან მხოლოდ **უ- – -ო** კონფიქსია დასახელებული.

4.2. უარყოფის გამოხატვის საშუალებები აკაკი შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებსა“ და „ძველი ქართული ენის გრამატიკაში“

უარყოფა, როგორც ცნობილია, გამოიხატება **უარყოფითი ნაცვალსახელებით**, რომელთა წარმოქმნაში მონაწილეობს:

- უარყოფითი ნაწილაკები: *არა, ვერა, ნურა / ნუ.*
- კითხვითი სიტყვები: *ვინ, რა.*
- დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულები: *-ფერი, -ვითარი.*

ა. შანიძე აღნიშნავს: „ამ ჯგუფის სახელები გაკეთებულია „ვინ“ და „რა“-საგან წინ უარყოფითი ნაწილაკების დართვით. „რა“-ს მაგივრობას „ფერი“-ც ეწევა. მათი დანიშნულებაა **უარყოფა**: **არა**ვინ, **ვერა**ვინ (ვერვინ), **ნუ**ვინ (**ნურა**ვინ), **არა**ფერი, **ვერა**ფერი, **ნურა**ფერი (შანიძე 1973:44).

ა. შანიძე ქართულში ორი ტიპის „არა“-ს განასხვავებს: ერთ შემთხვევაში ის არის **უარყოფითი ნაწილაკი**, ხოლო მეორე შემთხვევაში – **უარყოფითი ნაცვალსახელი**. ნაცვალსახელი „არა“ მიღებულია რთული ფორმის გამარტივების შედეგად: **„არარა** შეიძლება შემოკლდეს შუა ხმოვნის ამოღებით და **არა-რა**’საგან **არა** მივიღოთ (სადაც ორ ერთნაირ თანხმოვანთაგან ერთია დარჩენილი)“ (შანიძე 1973:103). ამ მსჯელობის გათვალისწინებით, **არარა** → **არრა** → **არა**. მეცნიერი **არა** ნაცვალსახელის ორი ბრუნვის ფორმას გამოყოფს: სახელობითისას და მიცემითისას. როგორც მაგალითებიდან ჩანს, სახელობითის ფორმით მაშინ

დასტურდება, როცა არარა-ს „შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთისაგან ზმნით არის გათიშული: მაგ., „იყო და **არა** იყო **რა**“, „მაგისი **არა** მესმის **რა**“ და სხვ. (იქვე:103). მიცემითის ფორმა უშუალოდ ზმნის წინ იკავებს ადგილს: „ა რ ა ს ვერჩი“, „ა რ ა ს ვაკეთებ“ და მისთ. **არას** = **არ-რას** = **არა-რას** = არა-ფერს. უარყოფითი ნაცვალსახელისა და უარყოფითი ნაწილაკის **არა**'ში გაერთიანებამ და ერთმანეთში არევამ გამოიწვია **ა(რ)-რა-ს** ნაცვლად **არა-ფერ**'ის გაბატონება“ (იქვე:103).

ავტორი „საფუძვლებში“ ჩამოთვლის **ზმნიზედის** ჯგუფებს შინაარსის მიხედვით, მაგრამ მათ შორის **უარყოფით ზმნიზედას არ ასახელებს; არსად** ფორმას ა. შანიძე დროული გაგებისაგან დაცლილად მიიჩნევს და ადგილის ზმნიზედას უწოდებს, მაგრამ იქვე აღნიშნავს, რომ **არსად** „მიღებულია **არა სადა**-საგან, რომლის მნიშვნელობა ძველ ქართულში იყო „არაოდეს“: „ღმერთი არასადა ვინ იხილა, იო.1,18 = ღმერთი არაოდეს უნახავს ვისმე; თვით დღევანდელი **არასოდეს** მიღებული ჩანს „არასადა“ და „არაოდეს“ ფორმათა კონტამინაციით“ (შანიძე 1973:597).

თანამედროვე ქართულში **არსად, არასოდეს** ზმნიზედები **უარყოფით ზმნიზედათა ჯგუფს ქმნიან**, რადგან სინქრონიულ დონეზე:

- **არ-სად** გამოხატავს **უარყოფით ზმნიზედას ადგილის მიხედვით**:
  არ (უარყოფითი ნაწილაკი) + **სად** (რა ადგილას?).
- **არასოდეს** გამოხატავს **უარყოფით ზმნიზედას დროის მიხედვით**:
  არა (უარყოფითი ნაწილაკი) + **-ს** (< სადა) + **ოდეს** (როცა, როდესაც).
- **არასოდეს** ფორმის პარალელურია **არასდროს** (იხ. ქეგლ-ი).

ა. შანიძე „საფუძვლებში“ გამოყოფს აგრეთვე **ნაწილაკთა** ჯგუფებს, რომელთა შორის ასახელებს **უკუთქმით** ნაწილაკებს:

არ, ვერ, ნუ და აზუსტებს მათ შორის სემანტიკურ სხვაობას: „არ“ მარტივად[1] უარყოფს („არ ჭამს“), „ვერ“ მოქმედების შეძლებას უარყოფს („ვერ ჭამს“), „ნუ“ კი (II კავშირებითთან აგრეთვე „არ“) კრძალავს მოქმედებას („ნუ ჭამს“, „არ ჭამოს“) (შანიძე 1973:610). აღსანიშნავია, რომ ავტორი „მიგებით ნაწილაკებს“ ცალკე პარაგრაფად განიხილავს და გამოყოფს ორ სახეს: დადასტურებითსა და **უკუთქმითს**, რომლის სინონიმურ სახელწოდებად ასახელებს **უარყოფითსაც** (შანიძე 1973:610).

ა. შანიძის „**ძველი ქართული ენის გრამატიკის**“ მოკლე კურსში, რომელიც 1976 წელს დაიბეჭდა, დადასტურებითთან ერთად დასახელებულია **უარყოფითი** ნაწილაკები, თუმცა მხოლოდ ამ სახელწოდებით (შანიძე 1976:147).

უარყოფის გამოხატვა „თვინიერ“ **თანდებულის** საშუალებითაც რომ არის შესაძლებელი, ეს ფაქტი, ძველი ქართული ენის მიხედვით, პირველად შენიშნული აქვს ს. ხუნდაძეს (იხ. მონოგრაფიის *შესავალი:* §4.1). იმავე თანდებულს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებთან ასახელებს ა. შანიძეც „ძველი ქართული ენის გრამატიკის კურსში“, ოღონდ აღნიშნავს, რომ პოზიციის მიხედვით იგი ხან **წინდებულია**, ხან **უკუდებული**: „**თჳნიერ** უპირატესად წინდებულია: თჳნიერ ფიცისა, თჳნიერ სისხლისა.... (მ. 14,21) და მისთ. იშვიათად უკუდებულადაც იხმარება: ამისა თჳნიერ (ებრ. 12,14 AB)“ (შანიძე 1976:143). აღნიშნულ თანდებულს თანამედროვე ქართულში, ასევე ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებთან, შინაარსობრივად შეესაბამება ცალკე მდგომი **გარდა**, რომლის შესახებ აღნიშნულია, რომ „**იხმარება გამოსარიცხად**: *ქვის გარდა, ვერცხლის გარდა* და მისთ. საშუალ ქართულში გვხვდებოდა **გან**-დართულ ნათ. ბრუნვის ფორმასთან

[1] ა. შანიძისეული „მარტივი უარყოფის“ შინაარსის შესახებ მსჯელობისათვის იხ. შესავალი: §2.2.

კიდე, რომელიც იმასვე ნიშნავდა, რასაც დღევანდელი „გარდა“: „მისგან კიდე არვინ შეჰყვა“ («ვეფხ.», 101) (შანიძე 1973:602).

4.3. უქონლობის სახელები აკაკი შანიძის ქართული ენის გრამატიკის გამოცემებში

უქონლობის სახელთა წარმოების მიმოხილვა მნიშვნელოვანია აგრეთვე ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის“ მიხედვით, რომლის რამდენიმე გამოცემა არსებობს. უქონლობის სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებით სრული სურათის წარმოსაღგენად ყველა გამოცემას ცალ-ცალკე განვიხილავთ.

1930 წელს გამოიცა პირველი გრამატიკა სახელწოდებით: „ქართული გრამატიკა, ნაწილი I, მორფოლოგია“. როგორც წინასიტყვაობაშია აღნიშნული, სახელებთან დაკავშირებული საკითხები მოკლედ არის განხილული, თუმცა სახელთა წარმოებას უფრო მეტი ადგილი ეთმობა, ვიდრე ადრინდელ გრამატიკებში; კერძოდ, უქონლობის სახელები ნაშრომში განხილულია პრეფიქს-სუფიქსის საშუალებით: **უ-ჭკუ-ო, უ-კბილ-ო, უ-გულ-ო, უ-მარილ-ო, უ-ცოლ-ო, უ-შვილ-ო** და მისთ. (შანიძე 1930:54). ავტორი **უ- – -ო**'ს პარალელურად განიხილავს **უ- – -ურ /-ულ** კონფიქსს, მნიშვნელობით ათანაბრებს კიდეც მასთან, თუმცა აფასებს პროდუქტიულობის თვალსაზრისით და აღნიშნავს, რომ **უ- – -ურ /-ულ** „ახლა იმდენად ცოცხალი ფორმანტი აღარაა; მაგ., ა. **უ-ბედ-ურ-ი, უ-წეს-ურ-ი**, /*უგონური/ > **უ-გუნ-ურ-ი** და მისთ. ბ. **უ-ფსკრ-ულ-ი, უ-წვერ-ულ-ი, უ-ხერხ-ულ-ი, უ-ფერ-ულ-ი** და მისთ“ (იქვე: 54).

ა. შანიძის „გრამატიკის“ შემდგომი გამოცემა, „ქართული გრამატიკის საფუძვლების“ სახელწოდებით, **1942 წელს** გამოვიდა. მასში გაერთიანდა 1930 წელს გამოცემული მორფოლო-

გიის ერთი ნაწილი გადამუშავებული სახით. ამ გამოცემაში „ქონების“ სახელების შემდეგ გამოყოფილია „უქონლობის“ სახელები, რომელთა კონფიქსური მონაცემები იგივეა (**უ- – -ო, უ- – -ურ/-ულ**). ამ გამოცემაში კიდევ ერთხელაა აღნიშნული დასახელებული აფიქსების საერთო წარმომავლობა და მათ შორის ქრონოლოგიური სხვაობა: „ესენი ერთნია წარმოშობით, მაგრამ მათი გამოყენება ქართული სალიტერატურო ენის ხაზით განსხვავებულია ქრონოლოგიურად: უფრო ძველია **უ- – -ურ**, მაგრამ ამ წარმოების მაგალითებიდან მხოლოდ ნაშთია მოღწეული. სამაგიეროდ, დღესაც მკვიდრია **უ- – -ო**, რომელიც ამჟამად ერთადერთი მაწარმოებელია უქონლობის სახელებისა ახალ სიტყვათა ფუძეებისაგან“ (შანიძე 1942:124). რაკი ზოგ შემთხვევაში ერთსა და იმავე სახელურ ფუძეს დაერთვოდა აღნიშნული აფიქსები, ავტორმა ყურადღება გაამახვილა ამგვარ ფორმათა სემანტიკურ დიფერენციაციაზეც: **უ-თა/ვ/- ურ-**ი და **უ-თა/ვ/-ო; უ-ბედ-ურ-**ი და **უ-ბედ-ო; უ-წეს-ურ-**ი და **უ-წეს-ო; უ-რწყ-ულ-**ი და **უ-წყლ-ო** (იქვე:124).

ა. შანიძის „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“ შემდგომ გამოიცა **1953** წელს; ხოლო **1973** წელს – სახელწოდებით, „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები; აღნიშნული გამოცემა **1980** წელს შევიდა ავტორის თხზულებათა თორმეტტომეულში (III ტომში). ბოლო გამოცემებში, ადრინდელებთან შედარებით, სახელთა წარმოქმნასთან და კონკრეტულად უქონლობის სახელთა წარმოებასთან დაკავშირებით რაიმე არსებითი ცვლილებები არ ასახულა.

4.4. უარყოფა-უქონლობის ენობრივი ასახვა სხვა ქართველური ენების გრამატიკებში

უარყოფის ენობრივ გამოხატულებასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი გრამატიკული ინფორმაცია მოცემულია სხვა არასალიტერატურო ქართველური ენების (მეგრულის, ლაზურის, სვანურის) მასალაზე შექმნილ გრამატიკებშიც.

მეგრული და **ლაზური** ემპირიული მასალის მეცნიერული ანალიზი მოცემულია უცხოელ მკვლევართა საუკუნეების წინანდელ ნაშრომებში; თუმცა ამ ტიპის გამოცემებში, მასალის სიმცირისა და აღწერის სირთულის გათალისწინებით, არ იყო მოსალოდნელი და არც არის სრულად აღწერილი გრამატიკული საკითხები და სპეციალური მანარმოებლები; ასეთია გ. როზენის ოსური ენის გრამატიკაში (Rosen 1946) ჩართული მსჯელობა მეგრულის ფონეტიკასა და გრამატიკაზე (ჩიქობავა 2008:157), რომლებიც არ შეიცავს ინფორმაციას ჩვენს საკვლევ თემატიკასთან დაკავშირებით. ლაზური ენის გრამატიკული სტრუქტურის პირველი აღწერაც გ. როზენის სახელს უკავშირდება, მაგრამ არც აქ არის საუბარი უარყოფის გამომხატველ ენობრივ საშუალებებზე (დაწვრილებით იხ. დანელია 2006:41-42; მემიშიში 2015:197-198).

ლაზური ენის გრამატიკა ნ. მარის ავტორობით დაიბეჭდა 1910 წელს (Марр 1910). „ეს იყო პირველი ფუნდამენტური ნაშრომი, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა ლაზურის მეცნიერულ შესწავლას. ნაშრომს ახლავს ქრესტომათია და ლექსიკონი“ (მემიშიში 2015:198). 1911 წელს ი. ყიფშიძემ გამოსცა „დამატებითი ცნობები ჭანური ენის შესახებ“ (რუსულ ენაზე) (Кипшидзе 1911); ანალიზი დაემყარა თავად ავტორის მიერ 1910 წლის აგვისტოში ჩხალის უბანში (ართვინის ოლქი) მოპოვებულ მასალას. იგი დაწვრილებით შეჩერდა ჩხალურ თქმაზე (ნ. მარის აღუნიშნავ ფაქტებზე). გრამატიკაზე დაკვირვებას (გვ.1-8) თან

ახლავს ტექსტები (გვ. 9-23) და ჭანურ-რუსული ლექსიკონი (გვ.24-33) (დანელია 2006:44; მემიშიში 2015:202). ლაზური ენის გრამატიკის შესახებ ორივე გამოცემაში დასახელებულია უქონლობის სახელები (უნჯუმელი „უმარილო“ და სხვ.),

ნ. მარი მათ *უარყოფით ზედსართავებს* უწოდებს (Марр 1910:17), ხოლო ი. ყიფშიძე – *უარყოფით სახელებს* (უჩხინდელი „უცხვირო“ და სხვ.) (Кипшидзе 1911:1).

ი. ყიფშიძის „მეგრული (ივერიული) ენის გრამატიკას“ (რუსულ ენაზე) ახლავს მეგრულ-რუსული ლექსიკონი და ქრესტომათია (Кипшидзе 1914). ეს ნაშრომი, რომლის შედეგად ი. ყიფშიძეს მაგისტრის ხარისხი მიენიჭა პეტერბურგის უნივერსიტეტში, პირველი სერიოზული ენათმეცნიერული გამოკვლევაა **მეგრულის** შესახებ. წიგნში გამოყოფილია არა მხოლოდ უარყოფითი ნაცვალსახელებისა და უარყოფითი ზმნიზედების ჯგუფები, არამედ აღნიშნულია, რომ ისინი ზმნის დადებით ფორმას ეხამებიან უგამონაკლისოდ; ი. ყიფშიძემ პირველმა შენიშნა უარყოფითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების მონაცვლეობის კანონზომიერება უარყოფითნაწილაკიან ზმნასთან (Кипшидзе 1914: 050; 0145).

ავტორი „მეგრულის გრამატიკაში“ წინდებულებთან ერთად ასახელებს უარყოფის *ვა „არ“* ნაწილაკს; სათანადო მაგალითების მოხმობით განხილული აქვს ზმნურ ფორმებთან *ვა* ნაწილაკის უცვლელად შენარჩუნებისა და ფონეტიკური ტრანსფორმაციის საკითხები (Кипшидзе 1914:0108-0111). ი. ყიფშიძეს შენიშნული აქვს *ვა* ნაწილაკიანი ზმნური ფორმების *(ვარენო?/ვარდუო? „არ არის?/არ იყო?“)* სხვადასხვა შინაარსის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ჩართვის ფაქტები. მეცნიერმა *მათ* „წინადადებაში ჩართული წინადადებები უწოდა“ (Кипшидзе 1914: 0144-0145;301); ამით, ფაქტობრივად, აღნიშნული ზმნური ფორმების ფუნქციურ დანიშნულებაზე გააკეთა აქცენტი.

ი. ყიფშიძე უქონლობის სახელებსა და უარყოფით მიმღეობებს აერთიანებს ერთ ჯგუფში და მათ *უარყოფით ზედსართავებს* უწოდებს (შდრ.: ზევით ლაზურის გრამატიკების მონაცემები). ავტორი **უ-** პრეფიქსთან ერთად ასახელებს სხვადასხვა სუფიქსს; თუმცა, როგორც ჩანს, ძირითად მაწარმოებლად **უ-** პრეფიქსს მიიჩნევს და დამოწმებულ მაგალითებშიც მხოლოდ მას გამოყოფს (Кипшидзе 1914:035-036).

კ. დანელიას „კოლხური ენის გრამატიკული ანალიზი“ ავტორის მიერ შედგენილი სალექციო კურსია მეგრულ-ლაზური მასალის მიხედვით, რომელიც უცვლელად გამოიცა მოგვიანებით, კ. დანელიას გარდაცვალების შემდეგ (დანელია 2006); მასში გათვალისწინებულია ყველა მანამდე გამოცემული მონოგრაფია და სამეცნიერო სტატია; დართულია ავტორის მსჯელობა-კომენტარებიც; ზოგჯერ შეხედულებისამებრ განსხვავებულად აქვს დალაგებული ემპირიული მასალაც. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა *უქონლობის სახელთა* ჯგუფი; მასში გაერთიანებულია:

- კონფიქსიანი უქონლობის სახელები (ლაზ. **უ-ღნოს-ე**, მეგრ. **უ-ჭკუ-ე** „უჭკუო“ და სხვ.).
- ოდენ პრეფიქსიანი უარყოფის სახელი (მეგრ. **უ-ჩა** „შავი“ = „უთეთრო“).
- ოდენ სუფიქსიანი სახელები (მეგრ. ცურ-**უ** „უყურო“, ტვინ-**გა** „უტვინო“ და სხვ.) (დანელია 2006:173).

სეგმენტაციის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ კ. დანელიამ ერთ-ერთმა პირველმა მიუთითა, რომ მეგრული *უჩა* დიაქრონიულად **უ-** პრეფიქსით წარმოქმნილი უარყოფითი სახელია.

-უ სუფიქსი ქართველურ ენათა განვითარების არცერთ ეტაპზე არ დასტურდება უარყოფის მაწარმოებლად, თუმცა კ. დანელიას ინტერპრეტაცია საყურადღებოა იმ თვალსაზრისით, რომ ცურ-**უ**-ში გამოყოფს **-უ** სუფიქსს და არა **-ურ**-ს, რო-

გორც ეს სამეცნიერო ლიტერატურიდან არის ცნობილი (შდრ.: თოფურია 1979:77-78). აღსანიშნავია ისიც, რომ *ღურ-უ-ს* ქართულ ვერსიად დასახელებულია არა „ყრუ“ (უარყოფითი ლექსიკური ერთეული), არამედ „უყურო“ (იმავე უარყოფითი მნიშვნელობის, ოღონდ წარმოქმნილი სახელი).

რაც შეეხება -გა სუფიქსს, მეცნიერი ეთანხმება გ. როგავას თვალსაზრისს -გა-ს ნასესხობის შესახებ აფხაზურ-უბიხურ-ადიღეური ენებიდან (როგავა 1942ბ).

მეგრულის შესახებ ბოლო პერიოდის გამოკვლევებს შორის აღსანიშნავია **გ. კარტოზიას** ხელმძღვანელობით ჯგუფის მიერ შესრულებული ნაშრომი „მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი“ (ავტორები: გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია; იხ. კარტოზია და სხვები 2010); დასახელებულ მონოგრაფიაში უარყოფასთან დაკავშირებული საკითხების განხილვისას გათვალისწინებულია არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა; ცალკეულ შემთხვევებში არის საკითხის ანალიზის გაღრმავების ცდა; კერძოდ, უარყოფითი ნაცვალსახელებთან ერთად დასახელებულია განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებიც უარყოფითი ნაწილაკის გარეშე. როგორც დამოწმებული მაგალითიდან ჩანს, ოდენ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი უარყოფითი ნაცვალსახელის მონაცვლედ ჩათვლილია ქართული ვერსიის მიხედვით (კარტოზია და სხვები 2010:131).

უკუთქმით (უარყოფით) ნაწილაკებად მხოლოდ *ვა(რ)* „*არ(ა)*“ და *ნუ* „*ნუ*“ ნაწილაკები სახელდება. ი. ყიფშიძის ქრესტომათიასა და შემდეგდროინდელ ტექსტებში ყურადღება გამახვილებულია მათ დაწერილობაზე (კარტოზია და სხვები 2010:307).

კითხვითსიტყვიანი და არაკითხვითსიტყვიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის კომპონენტთა აზრობრივი მიმართების მიხედვით წამოჩენილია ორი შესაძლებლობა: ა. *დადებითი ზმნუ-*

რი ფორმით კონსტრუქციის შინაარსი უარყოფითია; ბ. უარყოფითი ზმნური ფორმით კონსტრუქციის შინაარსი დადებითია (კარტოზია და სხვები 2010:390-392).

უქონლობის სახელები დალაგებულია მაწარმოებელ აფიქსთა პროდუქტიულობის მიხედვით; ემპირიული მასალა შევსებულია სინქრონიული მეტყველების ნიმუშებით (კარტოზია და სხვები 2010:447-449).

ავტორთა ჯგუფმა (ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა) 2015 წელს გამოსცა „ლაზურ-მეგრული გრამატიკა. I. მორფოლოგია“ (ქირია და სხვები 2015); მასში ლაზური და მეგრული მასალების მიხედვით განხილულია სახელებისა და ზმნის მორფოლოგია, ფორმაუცვლელი მეტყველების ნაწილები. უარყოფის გამოხატვის მორფოლოგიური საშუალებებიდან დასახელებულია უარყოფითი ნაცვალსახელები და მათი მონაცვლე ვარიანტები; ვრცლად არის მიმოხილული სახელთა სიტყვაწარმოება, მათ შორის უქონლობის სახელები; აღნიშნულია, რომ უქონლობას გამოხატავს უ- პრეფიქსი, ხოლო სუფიქსური ნაწილი ცვალებადია; ამ ჯგუფში გაანალიზებულია აგრეთვე -ურ და -გა სუფიქსიანი სახელები ლაზურსა და მეგრულში; ცალკე განიხილება ის სახელები, რომლებიც, ავტორთა თქმით, ერთდროულად გამოხატავენ უქონლობა-აბსტრაქტულობას; კომპოზიტთა დერივაციაზე მსჯელობისას ასევე ცალკეა გამოყოფილი უქონლობის გამომხატველი რთული სახელები და მათ *უქონლობის კომპოზიტები* ეწოდებათ. ნაწილაკები ორი ტერმინით, *უკუთქმითით* და *უარყოფითით*, არის დასახელებული. აღნიშნულია, რომ მათ საპირისპირო მნიშვნელობის გამოხატვაც შეუძლიათ (ქირია და სხვები 2015:123; 134-142; 149-150; 234; 743-744).

სვანური ენის ადრეული გრამატიკული მიმოხილვებიდან ცნობილია გ. როზენის (Rosen 1846), ალ. ცაგარლის (Цагарели

1872) და სხვათა ნაშრომები; დასახელებულ ავტორებთან არ დასტურდება მონაცემები საანალიზო თემატიკასთან დაკავშირებით. ბ. ნიჟარაძის – „თავისუფალი სვანის“ ავტორობით შედგენილი „მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა“ 1911 წელს დაიბეჭდა „ძველი საქართველოს“ მე-13 ნომერში; მოგვიანებით, 2013 წელს, ცალკე ბროშურის სახით გამოსცა მისმა შთამომავალმა ლელა ნიჟარაძემ; რედაქტორის, სვანური ენის გამორჩეული სპეციალისტისა და ამაგდარის, ზ. ჭუმბურიძის, მიერ წამძღვარებულ წინასიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ნაშრომი მცირე მოცულობისაა, მაგრამ მისი მნიშვნელობა ქართველურ ენათა შესწავლის ისტორიაში განუზომელია: ესაა პირველი ნაშრომი სვანური ენის გრამატიკის საკითხებზე დაწერილი ქართულ ენაზე... მასში მოკლედ არის საუბარი უმნიშვნელოვანეს გრამატიკულ მოვლენებზე“ (ნიჟარაძე 2013:3-5). აღნიშნულ გამოცემაში დასახელებულია სვანური „დე“, ქართული „არც“-ის შესატყვისი (იქვე:23); ასევე, გაკეთებულია მცირე კომენტარი: „უარყოფითი უ სვანურში სიტყვის ბოლოშიაც გვხვდება“ (იქვე:25); სამწუხაროდ, თვალსაჩინოებისთვის ავტორს არ მოჰყავს შესაბამისი მაგალითი, მაგრამ ვფიქრობთ, ბ. ნიჟარაძე გულისხმობს უ̆-ს, რომელიც მართლაც ჩანს ზოგიერთი უ- პრეფიქსით ნაწარმოები უქონლობის სახელისა თუ მიმღეობის აუსლაუტში. ვინაიდან ეს ელემენტი სვანურში უქონლობის სახელთა წარმოებისას იქცევს ყურადღებას (იხ. მსჯელობა თ. I:§1.9), აქაც აღვნიშნავთ: **ჩვენი აზრით, საანალიზო ელემენტს არა აქვს უარყოფის წარმოების ფუნქცია, ის უბრალოდ განვითარებულია,** ვინაიდან:

1. ამ მონაცემის დართვა-დაურთველობის მიხედვით განსხვავდებიან დიალექტები:

ბქვ. *უ-ტა̆ახ*, შდრ.: ბზ. *უ-ტახ-უ̆* „დაუბრუნებელი“ (თოფურია 2002:198).

2. იგივე ელემენტი ერთვის უარყოფითი ლექსემის საოპოზიციო ცალს – დადებით ფორმასაც:

ნა-ტპ-ულ „დაბრუნებული“.

3. უარყოფით ლექსემათა ნაწილი პარალელური ფორმებით (დაბოლოებით ან მის გარეშე) გვხვდება ერთსა და იმავე დიალექტშიც.

დასკვნა: საანალიზო ელემენტი უარყოფის წარმოების თვალსაზრისით სრულიად უფუნქციოა.

უარყოფის გამომხატველი სრულმნიშვნელობიანი სვანური ლექსემები და ნაწილაკები აღწერილია ვ. თოფურიას 1965 წელს შექმნილ ნაშრომში „სვანური ენა“ (თოფურია1965 [2002:150-220]); გამოკვლევაში წარმოდგენილია უქონლობის სახელთა, უარყოფით მიმღეობათა და ზმნისართთა წარმოება, რაც ჩვენ მიერ განხილულია წინამდებარე ნაშრომის სათანადო თავებში (იხ. თ. I და II); რაც შეეხება უკუთქმით ნაწილაკებს (ვ. თოფურიას ტერმინოლოგიით), მკვლევარი ძირითადად ეყრდნობა თ. შარაძენიძის ცნობილ გამოკვლევას (შარაძენიძე 1946) და ასკვნის: „უკუთქმითი ნაწილაკების ანალიზით ირკვევა, რომ უმეტესობა მათგანი რთული შედგენილობისაა და გამოყოფილი მეორე კომპონენტები ნაცვალსახელებია, რომლებიც ამჟამად არ გვხვდება, და ეს კი ნაწილაკთა სიძველეზე მიუთითებს“ (თოფურია 2002:202).

ალ. ონიანის ნაშრომში „სვანური ენა“ (ონიანი 1998) მოკლედ არის განხილული უარყოფითი მიმღეობები და მაწარმოებლად, დიალექტური ალომორფების გათვალისწინებით, დასახელებულია რამდენიმე აფიქსი: **უ- – -ა, ურ- – -ა, უ-, ურ-**. საინტერესოა მკვლევრის მოსაზრება უარყოფით მიმღეობათა გრამატიკულ დროსთან მიმართებით: „უარყოფით მიმღეობათა ერთი ნაწილი აღნიშნავს არა წარსულში შეუსრულებელ მოქმედებას, არამედ – რაიმე ნიშნის უქონლობას ზოგადად... მაგ., უ-მჯერ-ა

„გაუგონარი, რეგვენი“, უ-მჩ-ა „უბერებელი“, უ-დგარ-ა „უკვდავი“...“ (ონიანი 1998:270); წიგნის იმ თავში, რომელშიც ავტორი უდეტრებს განიხილავს, უარყოფასთან დაკავშირებით თითქმის არაფერია ნათქვამი, თუ არ ჩავთვლით მსჯელობის გარეშე უარყოფითი ნაწილაკების ჩამონათვალს, კვლავ თ. შარაძენიძის ნაშრომზე დაყრდნობით.

ზ. ჭუმბურიძის, ლ. ნიჟარაძისა და რ. ქურდაძის წიგნში „სვანური ენა“ (ჭუმბურიძე და სხვები 2007) ვრცლად არის განხილული უქონლობის სახელები და აღნიშნულია, რომ სვანურში ამ სახელთა ორგვარი წარმოება დასტურდება: **უ-** – **-ა** კონფიქსიანი და **-ურ** სუფიქსიანი, რომლებიც „ფუნქციურად ახლოს დგანან და თითქმის არ განსხვავდებიან ერთმანეთისგან“ (ჭუმბურიძე და სხვები 2007:71). წიგნში ასევე აღწერილია უარყოფითი ნაცვალსახელები და აღნიშნულია, რომ „ისინი ქართულის ანალოგიურად არის წარმოქმნილი – ნაწარმოებია *ვინ* და რა კითხვით ნაცვალსახელებზე უარყოფითი ნაწილაკების დართვით“ (იქვე:129-130); წიგნის ავტორები თ. შარაძენიძის მოსაზრებაზე დაყრდნობით ხსნიან რთული ნაწილაკებისა და ნაცვალსახელების მონაცვლეობის (მაშა – „არა“/ „არაფერი“; დეშმა – „ვერა“/ „ვერაფერი“...) მიზეზს (იქვე:129-130).

4.5. სამეცნიერო ლიტერატურის ზოგადი მიმოხილვა ქართველურ ენათა მასალაზე

ქართველურ ენებში უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობები არაერთ სტატიაში, მონოგრაფიასა და დისერტაციაშია განხილული; საინტერესო ენობრივ სურათს იძლევა სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა ამ თვალსაზრისით; კერძოდ, **ქართული ენის მასალის** მიხედვით სამეცნიერო სტატიები

მიეძღვნა: უარყოფა-უქონლობის სახელთა წარმოებას, უარყოფის ნაწილაკთა ზმნურ ფორმებთან შეხამების თავისებურებებს (ჯორბენაძე 1984); უარყოფითი წარმოების სინთეზურ შემთხვევათა განხილვას მხატვრულ ტექსტებში (სუხიშვილი 1984); უარყოფის ნაწილაკთა ფუნქციურ-სტილური შესაძლებლობების ანალიზს (ჭუმბურიძე 1970); არა-/არ- ნაწილაკის განაწილების პრინციპებს (გელენიძე 1984); პირველი თურმეობითის ფუნქციებს კითხვითსა და უარყოფით წინადადებებში (ფხაკაძე 1980).

ქართულ სალიტერატურო ენასა და ქართული ენის დიალექტებში უქონლობის წარმოებას ეხება მ. ტუსკიას დისერტაციის (ტუსკია 1975) ცალკეული მონაკვეთები; მასალის სინქრონიული და დიაქრონიული ანალიზის შედეგად ავტორი აკეთებს მეტად მნიშვნელოვან დასკვნას: ქართულში „უარყოფითი შინაარსის გამომხატველია უძველესი ფორმატი უ-"; სადისერტაციო ნაშრომი უცვლელად დაიბეჭდა მოგვიანებით (ტუსკია 2004). მ. ტუსკიას გამოთქმულ თვალსაზრისს ეხმიანება ქართველ მეცნიერთა მიერ სხვადასხვა დროს გამოქვეყნებული კვლევის შედეგები, რომელთა თანახმად, უქონლობის სახელებში ამოსავალი ვითარების გამომხატველია ოდენპრეფიქსით ნაწარმოები ფორმები (ბერიძე 1959; ლომთათიძე 1966; გოგოლაშვილი 1970). ნ. ჭუმბურიძის დისერტაციაში, ქართული სალიტერატურო ენის, ქართული ენის დიალექტების ვრცელი მასალის მიხედვით, მქონებლობის სახელებთან შეპირისპირებით სისტემურადაა განხილული უქონლობის სახელთა ჯგუფები, არა- ნაწილაკიანი წარმოქმნილი სახელები (ჭუმბურიძე 1995).

თემატური ანალიზისთვის მნიშვნელოვანია ქართველურ ენათა უარყოფითი ნაცვალსახელებისა და უარყოფითი ზმნიზედების სტრუქტურათა ანალიზი, დიაქრონიული და სინქრონიული პერიოდების გათვალისწინებით; ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ინტერესს აღძრავს დ. იმნაიშვილის სტატია (იმნაიშვილი 1953) და არ. მარტიროსოვის მონოგრაფია (მარტირო-

სოვი 1964). უარყოფით ნაცვალსახელებთან და ზმნიზედებთან კავშირში „ორმაგი უარყოფის“ საკითხი პირველად განიხილა ვ. თოფურიამ; მეცნიერმა დაასახელა წინადადებაში უარყოფის გაძლიერების შემაპირობებელი ფაქტორები და ახსნა ამ პროცესის განხორციელების სტილურ-გრამატიკული მექანიზმი; ქართული ტერმინი „ორმაგი უარყოფაც“ ვ. თოფურიას ეკუთვნის (თოფურია 1923-1924 [2002]); შემდგომ, ქართული ენის მასალაზე, არაერთხელ იქნა განხილული „ორმაგი უარყოფის“ ფუნქციური დანიშნულების კანონზომიერებანი და მართლწერის საკითხები (ჭუმბურიძე 1970; შალამბერიძე 1980; ჟურნალისტის სტილისტიკური ცნობარი 2002; არაბული 2004; ზექალაშვილი 2004; გეგუჩაძე 2007).

საყურადღებოა ს. ომიაძის ნაშრომები, რომლებშიც „საწინააღმდეგოს უარყოფის“ და „უარყოფის უარყოფის“ პრინციპებით აგებული ლიტოტესის შემთხვევები და უარყოფითი ნაწილაკებით ნაწარმოები მიმღეობების სტილისტიკური ფუნქციებია განხილული (ომიაძე 1998, 2000, 2016).

აღსანიშნავია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაცული სადიპლომო ნაშრომი, რომელშიც ქართული ენის **უ-** პრეფიქსიანი სახელურ ფუძეები ფორმათა კვადრატის მეთოდით არის გაანალიზებული (გოგოჩაშვილი 2016).

საინტერესო გამოკვლევები მიეძღვნა უარყოფის თეორიულ-პრაგმატულ ასპექტებს ქართულ და ზოგ ინდოევროპულ ენაში. ამ მხრივ აღსანიშნავია მ. ანდრაზაშვილის ნაშრომები: „უარყოფის კატეგორიის პრობლემა ლინგვისტიკაში“, „მონონეგატიურობისა და პოლინეგატიურობის საკითხი თანამედროვე გერმანულ სალიტერატურო ენაში ქართულთან შეპირისპირებით“; „უარყოფის გამოხატვის დერივაციული, ლექსიკური და ფრაზეოლოგიური საშუალებები“, „უარყოფის გამოხატვის მორფოლოგიური საშუალებები გერმანულ ენაში“, „უარყოფის კონტექსტუალური საშუალებები“, „უკუთქმითი შინაარსის ინფორ-

მაციის გადმოცემის სინტაქსური საშუალებები“, „უარყოფისა და მოდალობის კატეგორიების ურთიერთმიმართება გერმანულსა და ქართულში“; „უარყოფის მორფოლოგიურ საშუალებათა სემურ-კონტრასტული ანალიზი და ენობრივი ინტერფერენციის ზოგიერთი საკითხი (გერმანული და ქართული ენების მასალაზე დაყრდნობით)“ (ანდრაზაშვილი 1979, 1982, 1983ა, 1983ბ, 1983გ, 1984ა, 1984ბ; 1986) და მ. ადვაძის სადისერტაციო ნაშრომი: „უარყოფის პრაგმატული ასპექტები სხვადასხვა სისტემის ენებში (ქართული და ინგლისური ენების მასალაზე დაყრდნობით)“ (ადვაძე 2015).

მეგრული მასალის მიხედვით, სხვადასხვა დროს გამოცემული გრამატიკების გარდა, ცალკეულ სტატიებში **შეჯამებულია** ი. ყიფშიძის მიერ *ვა* ნაწილაკსა და ზმნას შორის ფორმალური ურთიერთობის შედეგად გამოვლენილი ფონეტიკური ვარიანტები; დამატებით აღწერილია ორი ახალი შემთხვევა: *ა. ვა ნაწილაკის ინფიქსაცია რთული ზმნისწინის კომპონენტებში; ბ. ვა და ქო ნაწილაკების თანხვედრა ერთი ზმნის ფარგლებში (ვაქოძირესო?! „ქე არ ნახეს?!“)* (ხუბუა 1942ბ); **განხილულია** უარყოფითი და დადასტურებითი ნაწილაკების ფუნქციური განაწილების პრინციპები (ლომია 2013); **განსაზღვრულია** უარყოფითი და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების სტრუქტურული და ფუნქციური მონაცვლეობის საფუძველი (ჯღარკავა 2015); **გაანალიზებულია** *ვა* უარყოფითი ნაწილაკის სტრუქტურა და სემანტიკა (საბაკალავრო სადიპლომო ნაშრომი ხელნაწერის უფლებით; გეგეჭკორი 2017).

სვანური მასალის მიხედვით უარყოფის შესახებ შექმნილ სტატიებს შორის მნიშვნელობით განსაკუთრებით გამოირჩევა თ. შარაძენიძის ნაშრომი. მეცნიერმა, დიაქრონიული პერიოდის გათვალისწინებით, პირველად აღწერა, განიხილა და სტრუქტურულ-სემანტიკურად დაალაგა მრავალრიცხოვანი უარყოფითი

ნაწილაკები სვანურში (შარაძენიძე 1946). როგორც აღვნიშნეთ, ამ მონაკვეთის ანალიზისას შემდგომი პერიოდის გრამატიკების ავტორები თ. შარაძენიძის დასახელებული სტატიით ხელმძღვანელობდნენ; იგი ამ საკითხში სამაგიდო ნაშრომად რჩება დღევანდელი მკვლევრებისთვისაც.

აღსანიშნავია ქ. მარგიანის სადიპლომო შრომა, რომელშიც ზმნისა და სახელის უარყოფითი ფორმები ცალ-ცალკეა განხილული ქართველური ენების, აფხაზურისა და ადიღეურის მიხედვით; გარდა კონკრეტული საკითხებისა, ნაშრომში საანალიზო ენების მიმართ დასმული და განხილულია ზოგადი საკითხები უარყოფის გამომხატველი ენობრივი ინვენტარისა და სიტყვაში უარყოფის ელემენტთა (ნაწილაკთა და აფიქსთა) ადგილის შესახებ; ასევე, არის ცდა, საანალიზო ენები განისაზღვროს უარყოფის ტიპის (ერთმაგი ან ორმაგი) მიხედვით. ნაშრომში შედარებულია საანალიზო ენათა მონაცემები და შეჯამებულია კვლევის შედეგები (მარგიანი 1978).

ქართველურ ენებში უარყოფის გამომხატველ ცალკეულ ენობრივ მოდელთა სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზს მიეძღვნა **ორი შიდასაუნივერსიტეტო მიზნობრივი გრანტი,** რომლებიც განხორციელდა **2015** და **2016** წლებში თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტის ბაზაზე, პროფესორ-მასწავლებლებისა და სტუდენტების მონაწილეობით. მიზნობრივი გრანტების ფარგლებში მომზადებულ **საკონფერენციო მოხსენებებსა** და **პუბლიკაციებში** განხილულ იქნა:

ა. უარყოფის გამოხატვის ენობრივი საშუალებები ქართველურ ენებში (ქართულ და ინგლისურ ენებზე: ქურდაძე და სხვები 2016ა / Kurdadze et al 2016a).

ბ. ნაწილაკებითა და აფიქსებით ნაწარმოებ უარყოფით ფორმათა სემანტიკა ქართველურ ენებში (ქურდაძე და სხვები 2016ბ).

გ. მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის მასალა ორმაგი უარყოფის გამოხატვის თვალსაზრისით (Lomia & Margiani 2016).

დ. უარყოფის გამოხატვის გრამატიკული და აფიქსური მოდელები ქართველურ ენებში (Maduashvili et al 2016)

ე. უარყოფის ფუნქციურ-სემანტიკური მიკროველი ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში (ზექალაშვილი, აბესაძე 2016).

რუსთაველის ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (FR17-388) ფარგლებში ნაყოფიერად იმუშავა ახალგაზრდა წევრმა **თამარ ჩანქსელიანმა**. მან სვანური ენის ემპირიული მასალის მიხედვით დაამუშავა:

ვ. უქონლობის სახელთა სემანტიკური დიფერენციაციის საკითხები (ჩანქსელიანი 2018ა).

ზ. შესაძლებლობის შეზღუდულობის გამოხატვა უარყოფით ნაცვალსახელთა სტრუქტურასა და სემანტიკაში (ჩანქსელიანი 2018ბ; ჩანქსელიანი 2018გ).

თ. მარტივი უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკების ფუნქცია და სემანტიკა (ინგლისურ ენაზე თანაავტორთან ერთად: Margiani & Chankseliani 2019). აღნიშნული პუბლიკაცია ჩართულია მონოგრაფიის ინგლისურენოვან ნაწილში.

სვანური ენის მასალა შეუდარა სხვა ქართველური ენების მონაცემებს და **სამაგისტრო სადიპლომო ნაშრომი** მიუძღვნა *მოქმედების შესაძლებლობის გამომხატველ უარყოფის ნაწილაკთა სტრუქტურულ-სემანტიკურ ანალიზს ქართველურ ენებში* (ჩანქსელიანი 2019).

მონოგრაფიის ძირითად ნაწილში სრულად არის გათვალისწინებული სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურა; ზოგჯერ, საჭიროების შემთხვევაში, შედარებით ვრცლად არის წარმოდგენილი ამა თუ იმ საკითხის კვლევის ისტორია.

თავი I

უარყოფა-უქონლობის გამოხატვა ქართველურ ენებში: სახელური მოდელები

1. უარყოფა-უქონლობის სახელთა ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია ქართველურ ენებში

ქართველურ ენებში **უ-** პრეფიქსის გამოყენების არე ფართოა: იგი მონაწილეობს როგორც უარყოფითი, ასევე უქონლობის სახელური მოდელების წარმოქმნაში. **უ-** პრეფიქსი უარყოფით სახელებს დამოუკიდებლად აწარმოებს, უქონლობის სახელებს კი – სუფიქსებთან ერთად. **უ-** თავსართი, ცალკე თუ სხვა მაწარმოებლებთან, საერთოქართველური აფიქსია, რაც მის სიძველეზე მიუთითებს. უარყოფა-უქონლობის სახელებში დადასტურებული საერთო **უ-** პრეფიქსი, ცხადია, ამ ორი ჯგუფის სახელთა კავშირსაც გამოხატავს და ლოგიკურად სვამს მათი ურთიერთმიმართების საკითხს.

უარყოფა ლინგვისტიკაში ორი მონაცემის ურთიერთშედარების საფუძველზე იქმნება და გადმოიცემა; მათ შორის ერთი სრულყოფილია, დადებითია, ხოლო მეორე ნაკლულია, შესაბამისად, უარყოფითია. თავისი არსით, ნებისმიერი საგანი საწყის ეტაპზე სრულყოფილი და დადებითია; მასთან დაპირისპირებითა და მისი გამორიცხვით იქმნება უარყოფითი, რომელიც განსაზღვრული და მარკირებულია. სწორედ სპეციალური მარკერი განასხვავებს ერთმანეთისაგან დადებით და უარყოფით ფორმებს და ხაზს უსვამს მათ შორის დაპირისპირებასაც. უარყოფა დადებითის ოპოზიციური ცალია; აქედან გამომდინარე, ყველაფერი დადებითია, რაც არ არის უარყოფითი და პირიქით; ამიტომ ორივე ცნება – დადებითი და უარყოფითი – ფართო და ზოგადია, ხოლო უქონლობა, როგორც სამეცნიერო ლიტერა-

ტურაშია აღნიშნული, უარყოფის ერთ-ერთი სახეა (ჯორბენაძე 1984) და მატერიალური თუ თვისებრივი უქონლობის აღმნიშვნელ კონკრეტულ სახელთა ჯგუფს ქმნის.

სიტყვაწარმოებითი მოდელების სტრუქტურა, სემანტიკა და პროდუქტიულობა იცვლება ენის განვითარების პერიოდების შესაბამისად. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, უარყოფა-უქონლობის სახელთა წარმოქმნის, მათ შორის სემანტიკური მსგავსება-განსხვავების საკითხებს განვიხილავთ ცალ-ცალკე: მაწარმოებელი აფიქსებისა და ქართველური ენების მიხედვით, დიაქრონიული და სინქრონიული ეტაპების გათვალისწინებით.

1.1. ოდენ უ- პრეფიქსიანი ანტონიმური ლექსემები

უ- პრეფიქსის გენეზისი. უ- პრეფიქსი დაკავშირებულია **ვე** უარყოფით ნაწილაკთან, რომელიც თავის მხრივ **ჳე**-საგან მომდინარეობს: ***ჳე → ვე → უ-**. ამ ნაწილაკის ნულსაფეხურიანი ვარიანტი უარყოფის **უ-** პრეფიქსის სახით დასტურდება ყველა ქართველურ ენაში (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:323).

ქართულ სალიტერატურო ენაში ოდენ **უ-** პრეფიქსიანი სახელები პირობითად ორ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: პირველ ჯგუფში გაერთიანდება ერთი ფუძისგან წარმოქმნილი **ანტონიმური ლექსემები,** კერძოდ, დადებითი და უარყოფითი ფორმები, რომელთა შორის განსხვავებას ქმნის **უ-** პრეფიქსი; მეორე ჯგუფში **უ-** პრეფიქსით მარკირებული სახელი **ცალადაა წარმოდგენილი** და მას არ მოეპოვება თავისივე ფუძის ლექსემა დადებითი ფორმით. ამ მონაცემების გათვალისწინებით, ოდენ **უ-** პრეფიქსიანი სახელური ფორმების თითოეულ ჯგუფს განვიხილავთ ცალ-ცალკე:

ოდენ **უ-** თავსართიანი სახელები თანამედროვე ქართულ

ენაში რაოდენობრივად ცოტაა; ამას თავისი მიზეზები აქვს, რაც, სალიტერატურო ენაში მიმდინარე პროცესების შესაბამისად, უ- პრეფიქსიანების ფორმისა და შინაარსის ცვლილებითაა განპირობებული. უ- პრეფიქსიანი მოდელი ანტონიმური ლექსემების წარმოსაქმნელად იყენებს ***სახელურ*** და ***ზმნურ ფუძეებს***.

ა. სახელური ფუძეებით წარმოქმნილი ანტონიმური ლექსემები:

(1) ***უ-რიცხვი – რიცხვი,*** *(2)* ***უ-სრული – სრული;*** *უ- პრეფიქსიანი ანტონიმური ლექსემების რიცხვი შეიძლება გაიზარდოს ძველი ქართულის მონაცემებითაც: (3)* ***უ-ზავი – ზავი,*** *(4)* ***უ-ზომი – ზომა,*** *(5)* ***უ-რჯული – რჯული;*** *(6)* ***უ-შიში – შიში;*** *(7)* ***უ-ძილი – ძილი*** *და სხვ.*

მაგალითები:

ხოლო ესე სტეფანოზ იყო ურწმუნო და ***უშიში*** *ღმრთისა. St Ninos Legend: Mokc., 836,KC-222,14; დაყუდებაჲ მუშაკი არს* ***უძილი*** *და მოქმედი ყოვლისა საქმისა კეთილისაჲ. Mamata scavlani: MSc., 2.-Jo.Chr.-Sec.-Jud., 23, 8, 32r.*

თანამედროვე ქართულში „ამ სახელებს შეიძლება დაემატოს -ო ხმოვანფუძიანებიც:

(8) ***უ-ღვინო*** *– ღვინო, (9)* ***უ-სამშობლო*** *– სამშობლო, (10)* ***უ-სახელო*** *– სახელო*[1] *(შდრ.: (11) უ-დრო-ო, (12) უ-ბოლო-ო)“* (ჭუმბურიძე 2009:281).

შენიშვნა 1*: სტრუქტურული თვალსაზრისით ამ ქვეჯგუფში შემოვა* ***უ-შნო – შნო*** *ლექსემები (****უშნო*** *←* ***შნო****: შანიძე 1980:127), თუმცა ქეგლ-ის მიხედვით, „****უშნო****“ „****შნოიანი****“-ს*

[1] იგულისხმება ტანსაცმლის სახელო.

ანტონიმადაა მიჩნეული. სხვა თვალსაზრისით, „უშნო“ უ- – -ო კონფიქსიანი წარმოებისაა, რომლის მიხედვით ფუძედ მოიაზრება არა „შნო“, არამედ „შუენ“; აქედან, თავდაპირველ სრულ ფორმად ივარაუდება „უ-შუენ-ო“, რომელმაც ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგად მოგვცა „უ-შნ-ო“, ხოლო მის ანტონიმად განიხილება „შუენ-იერ-ი“ → „მ-შუენ-იერ-ი“ (გოგოჩაშვილი 2016:16). როგორც ჩანს, სემანტიკური ვარიაციების დაშვებას ხელს უწყობს საანალიზო ლექსემის პოლისემანტურობა: შნო – 1. მოხდენილობა, სილამაზე, ლაზათი; 2. ხელგამომავლობა, გარჯის ღონე. უნარი, მოხერხება (ქეგლ-ი).

ბ. ზმნური ფუძეებით წარმოქმნილი ანტონიმური ლექსემები:

(13) უ-ვალი – სვლა, (14) უ-ნახავი – ნახვა, (15) უ-ტეხი – ტეხა, (16) უ-წერ-ი – წერა, (17) უ-ძრავი – ძვრა,(18) უხილავი – ხილვა, (19) უ-ხატავი – ხატვა, (20) უ-კლები – კლება; ძველ ტექტებში უ- პრეფიქსიანი მოდელი მეტ ფუძესთან გვხვდება: (21) უ-დები – დებ-ა, (22) უ-რეკი – (გადა) რეკვა. (23) უ-ქმი – ქმნა, (24) უ-ღვაწი – ღვწა, (25) უ-შენი – შენ(ებ)-ა, (26) უ-წვი [1]– წვა; (27) უ-ჭმი – ჭამა. (28) უ-ჴმარი – ჴმარ(ებ)ა და სხვ.

მაგალითები: რომელმან განაჴმო ზღუაჲ მღელვარჱ უვალი წამის-ყოფითა თჳსითა. Dzlisp. Ghmrt.: Dzl. Ghmrt., OdO, B, ugal, 7.(66), h (HL, 63, 7).

ყოველი სიტყუაჲ უქმი, რომელსა იტყოდიან კაცნი, მისცენ სიტყუაჲ მისთჳს დღესა მას საშჯელისასა. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Mt., 12, 36.

[1] ცეცხლგამძლე

*უკუეთუ შენ მოჰკუდე, **უშენი** დაშთესა ცასა ქუეშე, ანუ დაიქცენ მთანი საფუძვლითურთ? Biblia Mcxetica: VT, Hiob, (18. 4).*

*და ამისთჳს ქუეყანაჲ **უძრავი** არს და გარდაიქცევის. The Shatberd Codex: Cod.Satb., Greg.Nyss.-Hom.Op., 1, 71, 25 (5v, 145).*

*დღეს განიწმინდების ჴორცი და განიჴსნების **უხილავი** ღმრთეებაჲ. Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 13, 74, 19 (70v).*

*და მონაჲ იგი **უჴმარი** განჴადეთ ბნელსა მას გარესკნელსა. Tetraevangelium (e codicibus chanmetico et Adishi): NT, Mt., (25, 30).*

ქართულ სალიტერატურო ენაში დასტურდება ისეთი შემთხვევებიც, როცა **უ-** პრეფიქსიანი ნაზმნარი სახელის (მიმღეობის) ანტონიმური მეწყვილეა არა ზმნური ფუძე, არამედ ზმნა:

*(29) **უ-**ხამსი – ხამ-ს,* იგივე ძველი ქართულის ფორმა *ჴამს „საჭიროა“, (30) **უ-**ვიცი – ვიცი* (ჯორბენაძე 1984:137); *(31) **უ-**ღირს-ი – ღირს-ი* ფორმათა ოპოზიცია წარმოაჩენს, რომ ამოსავალი ფუძე *ღირს-ი* თავად მიმღეობაა, რომელიც პირიანი ფორმისგან მომდინარეობს: ღირ-**ს** → ღირს-**ი** (შანიძე 1980:582).

როგორც ზმნური ფუძეებით წარმოქმნილი მაგალითები გვიჩვენებს, **უ-** პრეფიქსიანი ანტონიმური მიმღეობა ეყრდნობა აწმყოს ფუძეს და ქმნის ბუნებრივ ფორმებს. ცალკეულ შემთხვევაში გამოყენებული მეორე სერიის ფუძისგან შეიძლება შეიქმნას მხოლოდ პოეტური ენისთვის დამახასიათებელი ლექსემები; მაგალითად,

*(32) **უ-**რგ-ი ← ა-რგ-ო* (ნამყო ძირითადი), შდრ.: *უ-რგებ-ი ← რგ-ებ-ს* (აწმყო) (ჯორბენაძე 1984:138)[1].

[1] ***ურგი*** დასტურდება დ. გურამიშვილისა და ა. აბაშელის პოეტურ ტექსტებში: *„შენი კარგი სილამაზე არს ჩემთვის **ურგი**“* (დ. გურამ.); *„რად გინდა გული მგზნებარი, თუ ქვეყნისათვის **ურგი** ხარ“* (ა. აბაშ.) (ჯორბენაძე 1984:138).

სალიტერატურო ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე სახელური (ან ზმნური) ფუძით წარმოქმნილი ოდენ უ- პრეფიქსიანი მოდელი პრეფიქს-სუფიქსიანმა ჩაანაცვლა, რამაც ხელი შეუწყო მხოლოდ უ- თავსართით მარკირებულ ფორმათა რაოდენობის თანდათან შემცირებას. **-არ, -ურ, -ელ** სუფიქსებით გაფორმებულმა **სახელურმა ფუძეებმა** ფორმასთან ერთად შინაარსიც შეიცვალეს: *(33) უ-შიშ-ი – უ-შიშ-არ-ი, (34) უ-შურ-ი – უ-შურვ-ელ-ი* და სხვ.

ზმნური ფუძეებით წარმოქმნილმა უ- პრეფიქსიანმა მიმღეობებმა დროთა განმავლობაში შეიცვალეს საყრდენი ფუძე **-ელ, -არ** სუფიქსური დანამატით (ჩიქობავა 1982:8) და ზმნისწინის დართვით, რომლის შედეგად გაჩნდა იმავე მნიშვნელობის ახალი ფორმები:

(35) უ-წერ-ი – და-უ-წერ-ელ-ი, (36) უ-ტეხი – გა-უ-ტეხ-ელ-ი, (37) უ-ხატავი – და-უ-ხატვ-ელ-ი, (38) უ-ნახავი – და-უ-ნახვ-ელ-ი (resp. დაუნახავი), (39) უ-კლები – და-უ-კლებ-ელ-ი, (39) უ-ვალ-ი – გა-უ-ვლ-ელ-ი, (40) უ-დებ-ი – და-უ-დებ-ელ-ი,(41) უ-ჭმ-ი – შე-უ-ჭმ-ელ-ი, (42) უ-პობ-ი – გა-უ-პობ-ელ-ი, (43) უ-ჩინ-ი – უ-ჩინ-არ-ი და სხვ.

ქართული ენის დიალექტებში, არასალიტერატურო ქართველურ ენებში სახელური ან ზმნური ფუძის მქონე მხოლოდ უ-პრეფიქსიანი **უარყოფის სახელები** იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება; კერძოდ: (*44) უ-მქი* (resp. თავისუფალი), შდრ.: მეგრ. *(45) უ-ქვი* „უქმე / უქმი“ (იხ. ქართ. ქმნა, მეგრ. ქიმინუა); ლაზ. *(46) უ-ონჯღოდანი* „მოურიდებელი“ (შდრ.: ონჯღოდანი „მორცხვი“, „მორიდებული“); სვან. *(47) უ-თოლ* „უტვინო, უჭკუო“ (შდრ.: ლეჩ-თუშელ „ტვინიანი, ჭკვიანი“); *(48) უ-ძუ̈რ* „არაიშვიათი, არაძვირი“ (შდრ.:*ძუ̈რ* „იშვიათი, ძვირი“); *(49) უ-მარჯუ̈* „არამარჯვე, მოუხერხებელი რამ, ფეხსაცმელი, ნივთი...“ (შდრ.: მა̈რჯუ̈ „მარჯვე, მოხერხებული რამ“); *(50)*

უ-ბა̈დუ̈ „უბედური“ (შდრ.: ბედნია̈რ „ბედნიერი“). ზოგიერთ სვანურ ფორმასთან აუსლაუტის უ̈-ს შესახებ იხ. *შესავალი:* §4.4; თ. I: §1.9.

უ- პრეფიქსიან ანტონიმურ ლექსემებს შორის ყურადღებას იქცევს სიტყვა-ფორმა ***უ-ხეში*** არა მხოლოდ იმით, რომ რამდენიმე მნიშვნელობა მოეპოვება[1], არამედ იმითაც, რომ მის საპირისპირო დადებით ფორმად შეიძლება ვივარაუდოთ მხოლოდ დიალექტებში დადასტურებული და სალიტერატურო ენისთვის უცნობი ზმნური ფუძეები:

• *ხეშვა – 1. ტყავის დამუშავება* (კახური); 2. *მოხეშვა, მორჯულება* (იმერული), შდრ.: მეგრ. *გრეშუა* „გაწვრთნა“ :

(51) ბაღანა ძღაბი დუ მიცონესი დო ოჯახიქ *მოგრეშუ* მუშ ჭკუაშა (ექსპ. მასალები) „ძალიან ახალგაზრდა / „ბავშვი“ გოგო იყო, რომ მოიყვანეს და ოჯახმა *გაწვრთნა (გამოზარდა)* თავის ჭკუაზე“.

ამრიგად, ***უ-ხეში მოხეშვა*** ზმნის **უკუთქმით მიმღეობად** შეიძლება მივიჩნიოთ; შდრ.: **უ**-დრეკი – მოდრეკა, **უ**-რჩი – მორჩილი (ჭუმბურიძე 1995:105).

ქართველურ ენებში ოდენ **უ-** პრეფიქსიანი სახელების ფორმობრივი და შინაარსობრივი ცვლილება კარგად ჩანს კონფიქსური წარმოების ანალიზის დროს (იხ. თ. I: §1.4; 1.7; 1.9); თუმცა **უ-** პრეფიქსის ამოსავალი მნიშვნელობა ზოგჯერ უქონლობის კონფიქსიან სახელებშიც შეიძლება იყოს შენარჩუნებული; ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს „ბავშვთა მეტყველება“; ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, უქონლობის **უ- – -ო** კონფიქსიან სახელებში ბავშვები სწორედ **უ**-ზე აკეთებენ აქცენტს, როგორც უარყოფის გამომხატველ პრეფიქსზე.

[1] ა. რაც ნაზი არ არის, მოუქნელი, მოუხეშავი, ხეშეში; ბ. დიდი და ტლანქი; გ. უდიერი, თავხედური, უტიფარი (მოქმედება) (ქეგლ-ი).

„ბავშვთა მეტყველების“ ნიმუშები:

(52) ჩემი დისშვილი (3 წლის მარიამი) წვნიანის შეთავაზებისას ამბობდა: „უმშიერო ვარ მე“; უ-ს წარმოთქვამდა გრძლად, ინტონაციური მახვილით (მ. ლომიას მასალებიდან).

(53) მეგობრის შვილს (2 წლის მიხოს) ჰკითხეს, ლუკა ჩანთით იყო თუ უჩანთოდ? მან უპასუხა: **უ** (ნ. ჭუმბურიძის მასალებიდან).

მოხმობილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ „ბავშვის ენაში“, რომელიც სპეციფიკური მოვლენაა და რომლის თვისებაა ენობრივი შესაძლებლობების, ენისათვის დამახასიათებელი თავისებურებების წარმოჩენა, ნათლად აისახება, რომ უარყოფის მარკერი სწორედ **უ-** პრეფიქსია („ბავშვთა მეტყველებაში“ უქონლობა-უარყოფის გამომხატველი ფორმების ანალიზისთვის იხ. ჭუმბურიძე 1999:122-126)[1].

1.2. ოდენ უ- პრეფიქსიანი ცალეული ლექსემები და მარკერის გამოყოფის მეთოდოლოგიური საფუძვლები

ძველსა და ახალ ქართულში დასტურდება **უ- პრეფიქსიანი** უარყოფითი სახელები: *(1) **უ-ბირ-ი** (= უვიცი), (2) **უ-დიერ-ი** (= მოურიდებელი, მოძალადე), (3) **უ-კმეხ-ი** (= მოურიდებელი, უხეში), (4) **უ-სიერი** (= დაბურული), (5) **უ-ღრანი** (= გაუვალი), (6) **უ-შვერი** (= უხამსი), (7) **უ-წმაწური** (= უხამსი), (8) **უ-ხიაგ-ი** (=თავნება)*, რომელთა სპეციფიკურობა ის არის, რომ **ცალკეულ ლექსემებად** არიან წარმოდგენილი და ანტონიმური სიტყვაწარმოებისთვის დამახასიათებელი საპირისპირო დადებითი ფორმა არ მოეპოვებათ; უფრო ზუსტად, საპირისპირო დადე-

[1] ემპირიული მასალა სრულად იხ. დანართი №1-ში.

ბით ფორმად საგულვებელი სიტყვა-ფორმები სემანტიკურად ბუნდოვანია და დამოუკიდებლად არ გამოიყენება. მაგალითისთვის ავიღოთ: უ-ბირ-ი (უვიცი, უმეცარი, უსწავლელი), შდრ.: საყრდენი ფუძე *ბირ-ი, რომელიც მნიშვნელობისაგან დაცლილია; ამგვარი ვითარება აძნელებს ამ ტიპის სახელთა სეგმენტებად დაშლასა და სტრუქტურულ ანალიზს. უ- პრეფიქსის გამოყოფისა და უარყოფის მარკერად კვალიფიცირების სისწორეს მთლიანი სიტყვის სემანტიკაც ადასტურებს, მაგრამ წინააღმდეგობას ქმნის საანალიზო ლექსემის მეორე ნაწილი, რომელიც კონკრეტულ სემანტიკურ მნიშვნელობას მოკლებულია. წინააღმდეგობის მოხსნა და ამ საკითხის დადებითად გადაჭრა შესაძლებელია **კვადრატის მეთოდის** გამოყენებით, რომელიც სიტყვის მორფემებად დაშლის ერთ-ერთი ხერხია. ამ მეთოდის გამოყენების საჭიროება განსაკუთრებით იჩენს თავს ზემოაღნიშნულის მსგავსი ენობრივი მონაცემების ანალიზის დროს.

კვადრატის მეთოდით სიტყვის მორფებად სეგმენტაციის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლები დაწვრილებით არის მიმოხილული „თეორიული ენათმეცნიერების კურსში“ (გამყრელიძე და სხვები 2008:228-242): სიტყვა რომ დაიშალოს მორფემებად, აუცილებელია მივიღოთ კვადრატი. კვადრატი სანდო საფუძველია მორფთა გამოყოფისთვის, მაგრამ ეს პირობა ძალიან მკაცრია და ხშირ შემთხვევაში ვერ სრულდება; ამიტომ სიტყვის მორფებად დაშლის ფარგლების გაფართოება შესაძლებელია კვადრატის მოდიფიცირების გზით. ეს უშვებს, რომ მორფებად დაშლილმა სიტყვამ კვადრატი თუ ვერა, სამკუთხედი მაინც მოგვცეს, რომლის გავრცობა სრულ კვადრატამდე შესაძლებელია პარალელური ფორმების მოშველიებით. დასახელებულ ნაშრომში განხილულია „*უ-ბირ-ი*“ ტიპის ლექსემათა მორფოლოგიური ანალიზის პრინციპები *დედამთილი, მამამთილი* ფორმების მიხედვით. *დედამთილი, მამამთილი* რთული სახელებია, რომელთა I კომპონენტები (**დედა,**

მამა) კონკრეტული სემანტიკის მქონეა და მათი გამოყოფა ეჭვს არ იწვევს; თუმცა რჩება **-მთილ** სეგმენტი, რომლის მნიშვნელობა გაურკვეველია; მიუხედავად ამისა, მისი გამოყოფა შესაძლებელია, რადგან მის მარცხნივ და მარჯვნივ (**დედა**-მთილი, დედა-მთილ-**მა**) გამოიყოფა კონკრეტული მნიშვნელობისა და ჩანაცვლების უნარის მქონე მორფები. ტიპოლოგიურად ამ ფორმათა მსგავსია *უ-ბირ-ი*, *უ-დიერ-ი*, *უ-ხიაგ-ი* და მისთ. ლექსემებიც, რომელთა შემადგენელი სეგმენტები ქმნიან სამკუთხედს, რომლის გავრცობა სრულ კვადრატამდე შესაძლებელია; შესაბამისად, *-მთილ*-ის მსგავსად შეიძლება გამოიყოს *ბირ, *დიერ, *ხიაგ... სეგმენტები და მიეცეთ მათ მორფის კვალიფიკაცია[1].

1.3. სუფიქსთა გენეზისისა და ფუნქციის საკითხები

საენათმეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ კონფიქსური წარმოების დროს თავსართი და ბოლოსართი წარმოშობით სხვადასხვა ფუნქციის აფიქსებს წარმოადგენენ: „სადაც ორი აფიქსია გამოყენებული ერთი ფუნქციით, იქ ისტორიულად ორი ფუნქცია უნდა ვივარაუდოთ. პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების შემთხვევაში გასარკვევია, რა ეკისრება სუფიქსს, რა როლს ასრულებს პრეფიქსი“ (ჩიქობავა 1942:127). ქართულში წარმოქმნილ სახელთა რამდენიმე ჯგუფში **ამოსავლად მიჩნეულია ოდენ პრეფიქსით ნაწარმოები ფორმები**; მათ შორის დასახელებულია **უქონლობის სახელებიც** (ბერიძე 1959:137; ლომთათიძე 1966:35-36; გოგოლაშვილი 1970:42-50), რომელთა ოდენ-

[1] მსგავსი დასკვნები ჩამოყალიბებულია საბაკალავრო ნაშრომშიც, რომელშიც *ფორმათა კვადრატის მიხედვით* განხილულია ამ ჯგუფის უქონლობის სახელები ქართულ ენაში (გოგოჩაშვილი 2016).

პრეფიქსული წარმოება **უ-** პრეფიქსითაა გამოხატული[1], ხოლო შემდგომ გაჩენილი ბოლოსართები წარმოშობით სხვადასხვა ფუნქციის მქონე აფიქსებს უნდა წარმოადგენდნენ (ტუსკია 2004:61).

ერთი სემანტიკის სიტყვაწარმოებით მოდელებს თუკი პრეფიქსი საერთო აქვთ, უდავოა, რომ ამ სემანტიკური ჯგუფისთვის პრეფიქსის როლი განმსაზღვრელია; ქართველურ ენებში **უ-** პრეფიქსი დამოუკიდებლადაც აწარმოებს უარყოფა-უქონლობას და სუფიქსებთან ერთადაც; ამიტომაც, კონფიქსის შემადგენელ სეგმენტებს შორის უარყოფის მაჩვენებელია პრეფიქსი **უ-**, ხოლო სუფიქსების დანიშნულება საკვლევია: „უარყოფით ფორმათა გაანალიზებისას **საჭიროა სუფიქსთა როლის კვლევა**“ (ტუსკია 2004:201). ქართულში **უ-** პრეფიქსთან ერთად უარყოფა-უქონლობას აწარმოებენ სუფიქსები: **-ო, -არ, -ურ,** რომლებიც სახელთა ფუძის უძველესი მაწარმოებლებია და ისტორიულად სხვადასხვა სემანტიკას გამოხატავდნენ; კერძოდ: წარმომავლობას, თვისების მქონებლობას, კრებითობას (დაწვრილებით იხ. შანიძე 1956; ოსიძე 1958; ლომთათიძე 1982; ლოლაძე 1983; ტუსკია 2004); შესაბამისად, ცალკე აღებულ ამ სუფიქსებს უარყოფა-უქონლობასთან არაფერი აქვთ საერთო, მაგრამ თანამედროვე ქართულში ამ შინაარსის გამოხატვა **უ-** პრეფიქსთან ერთად შეუძლიათ და აღნიშნული ჯგუფის სემანტიკურ მრავალფეროვნებასა და დიფერენციაციას განსაზღვრავენ.

-ო სუფიქსი **-ე**-საგან მიღებულად მიიჩნევა სხვა აფიქსთა ანალოგიური სახეცვლილების გათვალისწინებით, შდრ.: სა- – -ე → სა- – -ო (დაწვრილებით იხ. ოსიძე 1958:5; ტუსკია 2004:201-202). **-არ** სუფიქსი გამოხატავდა ქონებას (თვისებას) ან წარმომავლობას. ძველ ქართულში დადასტურებული წარმომავლობის სემან-

[1] ოდენ **უ-** პრეფიქსიან სახელთა ანალიზი იხ. თ. I: § 1.1; 1.2.

ტიკის **-არ** მიჩნეულია ზანიზმად (შანიძე 1956:28-32; ტუსკია 2004:194, 202-203). **-ელ** სუფიქსი, რომელიც უარყოფით ნაზმნარ ფუძეებთან (მიმღეობებთან) დასტურდება, ისტორიულად „მიმდევრობასა და მოსაქმეობაზე მიუთითებს“ (ტუსკია 2004:206).

-ურ სუფიქსის გენეზისთან დაკავშირებით საყურადღებო მოსაზრება აქვთ გამოთქმული თ. გამყრელიძესა და გ. მაჭავარიანს. მათი აზრით, -ურ სუფიქსი ისტორიულად ორი – *-ე უ და *-ერ სუფიქსის კომბინაციით არის მიღებული. ძაღ-უ-ერ-ი ფორმა, რომელიც ნიშნავს „მრუშ მამაკაცს“, ეტიმოლოგიურად „ძაღლურს, ძაღლის თვისების მქონეს“, ნაწარმოებია **-ძაღ-** ძირისაგან (-ძაღ-ლ-) ორი სუფიქსის დართვით: *-ეუ (ნულ საფეხურზე) და *-ერ (ნორმალურ საფეხურზე). მისი უარყოფითი ფორმა იქნებოდა *უ-ძაღლ-უ-ერ; ასევე: *მად-უ-ერ – *უ-მად-უ-ერ; *ჯამ-უ-ერ – უ-ჯამ-უ-ერ. გარკვეულ პირობებში (სრულსაფეხურიანი ბრუნვის ნიშნის დართვისას) -ერ სუფიქსი ნულ საფეხურზე გადავიდოდა და, შესაბამისად, წინამავალი სუფიქსისეული /*უ/ სონანტი მარცვლოვანი [უ] ალოფონის სახეს მიიღებდა. აქედან, ნულ-საფეხურიანი ფორმა ანალოგიით უნდა გავრცელებულიყო მთელს პარადიგმაზე. მოგვიანებით, **-უ** და **-რ** ელემენტები მთლიან დაუშლელ **-ურ** სუფიქსურ მორფემად იქცა და დაიწყო ფუნქციონირება, როგორც დამოუკიდებელმა სუფიქსმა, რომელიც განსაკუთრებით პროდუქტიული გახდა ახალ ქართულში (გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:298-299).

-ურ სუფიქსს გამოკვეთილი სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია აქვს. **წარმომვლობა-სადაურობის** გარდა, იგი გამოხატავს **თვისებას** სათანადო საგანთან მიმართებით: კაც-ურ-ი, ქალ-ურ-ი, მგლ-ურ-ი, მხეც-ურ-ი... (შანიძე 1973:128). ეს ფუნქცია თავს იჩენს უქონლობის უ- – -ურ კონფიქსით წარმოების დროსაც (ლოლაძე 1983:23). როგორც მ. ტუსკია აღნიშნავს, უ-ცნა-ურ-, უ-თა/ვ/-ურ- ფორმებში უქონლობას მხოლოდ უ- გამოხატავს,

-ურ კი საპირისპირო – დადებითი სემანტიკის ფორმაშიც რჩება, შდრ.: სა-ცნა-ურ-ი, მე-თა/ვ/-ურ-ი, თა/ვ/-ურ-ი (ტუსკია 2004:61).

-ურ მაწარმოებელი, ქართულის მსგავსად, კონფიქსის შემადგენელი ნაწილია მეგრულშიც (უ-ხუჯ-ურ-ი „უხერხული“ და სხვ.); გარდა ამისა, მეგრულში -ურ მარცვლის შემცველი რამდენიმე ლექსიკური ერთეული (ჩხურუ „სიცივე“, ცურუ „ყრუ“) უარყოფითი სემანტიკისაა. სვანურში სინქრონიულ დონეზე ოდენ -ურ სუფიქსი დასტურდება უქონლობის მაწარმოებელ აფიქსებს შორის[1]. ამ ფაქტების მიხედვით, ვ. თოფურია -ურ ბოლოსართს განიხილავდა უქონლობის საერთო-ქართველურ სუფიქსად (თოფურია 1940; თოფურია 1979), თუმცა ამ მოსაზრებას არ ადასტურებს აღნიშნული სუფიქსის გენეზისი. სვანურში -ურ სუფიქსიანი ფორმები *„გარეშე“-ს* სემანტიკას უფრო შეესაბამება და, შეიძლება ითქვას, საანალიზო ფორმანტი ძირითადად ზმნისართული ფუნქციისაა. ამგვარი ენობრივი ფაქტი ამყარებს მოსაზრებას სვანურში -ურ სუფიქსის თანდებულოვანი წარმოშობის ელემენტად მიჩნევის შესახებ (აბესაძე 1972).

ქართველურ ენათა ცალკეულ ლექსემებში **უარყოფის სემანტიკას გამოხატავს ოდენ -ა სუფიქსიც**. ქართული -ა სუფიქსი, როგორც უარყოფითობის მაწარმოებელი, შეესატყვისება სვანურ -ა სუფიქსს (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:30); ფორმალურ-სემანტიკური შესატყვისობის მაგალითებია: ქართ. კუდ-ა– სვან. კუდ-ა̈-ჲ „უკუდო“, ქართ. ფეხ-ა– სვან. კ̇უარჩხ-ა̈-ჲ „კოჭლი“ (ეტიმოლოგიურად: „უფეხო“ / „ფეხის არმქონე“); -ა ბოლოსართი ამავე ფუნქციით დასტურდება მეგრულშიც; კერძოდ, ი. ყიფშიძე ცუჯ-ა ფორმის ორ მნიშვნელობას ასახელებს: 1. „ყურიანი“, 2. „*უყურო*“, გადატ. *ყრუ, გაუგონარი* (Кипшидзе

[1] მეგრულსა და სვანურში უქონლობის სახელთა ფორმაწარმოება და სემანტიკური ვარიაციები დაწვრილებით განხილულია თ. I: §1.2; 1.4.

1914:422-423, იხ. ცუჯი „ყური“). მიუხედავად ამ მონაცემებისა, მაგალითების სიმცირე, ცხადია, გამორიცხავს უქონლობის -ა სუფიქსიანი მოდელის სისტემურობას უარყოფის გამოსახატავად; როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, უქონლ.ბის გამოხატვა -ა სუფიქსისთვის მეორეულია (ტუსკია 2004:35); -ა სუფიქსის ძირითადი ფუნქცია ქონების, კნინობით-ალერსობითი, თვისებისა და მსგავსების სემანტიკის სახელთა წარმოებაა (დაწვრ. იხ. მანჯგალაძე 1956:171; შანიძე 1973:121-122,125; პაპიძე 1974:50). დასახელებულ მნიშვნელობათაგან ყველაზე ახლოს უქონლობასთან, ცხადია, კნინობითის შინაარსი დგას და სემანტიკური გადაწევა, როგორც ჩანს, სწორედ კნინობითის შინაარსის მოდიფიკაციით გახდა შესაძლებელი: *კუდ-ა → პატარა კუდიანი → კუდის უქონელი* (ტუსკია 2004:35).

1.4. კონფიქსური ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია ქართულ სალიტერატურო ენაში

ძველ ქართულ ენაში[1] დასტურდება უქონლობის სემანტიკის სახელები, რომლებიც წარმოდგენილია სახელურ ფუძეებსა თუ ნაზმნარ სახელებზე სხვადასხვა აფიქსის დართვით:

უ- – -ო:

(1) და თჳსი მჴევალი იჩემა დედად, რომელი იყო არსებით უდედო და მოღუაწებით **უმამო**. Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 6, 42, 4 (42r).

(2) არამედ ვარდი იგი იყო **უეკლო** და უკუანაჲსკნელ შეეყო ეკალი ბუდესა თანა ყუავილისასა. Basilius Magnus, Hexaemeron: Bas.Caes., Hexaem., 5, 69, 30 (25R, 24R).

[1] ძველი ქართული ენის მასალა დამოწმებულია TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონული ბაზის მიხედვით; სრულად იხ. დანართი №2-ში.

(3) ბუნებაჲ ჴორცთაჲ მათ **უთმინო** არს. Udabnos Mravaltavi: Ud.Mr., Joh.Chrys.Jej.Jon., 12, 5 (55r, 128, 34).

უ- – -ურ/-ულ:

(4) კუალად ვიტყჳ: ნუ ვინმე **უგუნურად** შემრაცხოს მე, უკუეთუ არა, მაშა ვითარცა **უგუნური** თავს-მიდევით მე, რაჲთა მეცა მცირედ რაჲმე ვიქადო. Epistulae Pauli georgice (CD): NT, 2.Kor., 11, 16 , 10.

(5) წულილი და თხელი **უფერული** ბუნებაჲ ჰაერისაჲ, მიზეზი ცხოველთა აღმოფშჳნვისა. Major Nomocanon: Nomoc.Mai., Col. (555, 9, 248r).

უ- – -ელ:

(6) არა შჭამოთ მისგანი **უგბოლველი**, არცა მგბარი წყლითა. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Ex., 12, 9 (88r).

უ- – -არ:

(7) **უპოვარი** ვიყო, ვიპარო და ცილი ვფუცო სახელსა ღმრთისა ჩემისასა. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Prov., 30, 9 (124V).

თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენაში[1] სახელთა უქონლობა სისტემურად ორი კონფიქსით იწარმოება: ესენია: **უ- – -ურ, უ- – -ო**. ა. შანიძის აზრით, ეს ორი მაწარმოებელი წარმოშობით ერთია, მაგრამ მათი გამოყენება ქართული სალიტერატურო ენის ხაზით განსხვავებულია ქრონოლოგიურად: უფრო ძველია **უ- – -ურ**, მაგრამ ამ წარმოების მაგალითებიდან მხოლოდ ნაშთია მოღწეული; სამაგიეროდ, დღესაც მკვიდრია **უ- – -ო**, რომელიც ამჟამად ერთადერთი მაწარმოებელია უქონ-

[1] მაგალითები დამოწმებულია ქეგლ-ის მიხედვით.

ლობის სახელებისა ახალ სიტყვათა ფუძეებისგან (შანიძე 1980:125).

➢ **უ- – -ურ კონფიქსიანი წარმოება**

უ- – -ურ აწარმოებს უქონლობის სახელებს მეტწილად არსებით სახელთა ფუძისაგან, იშვიათად – ზედსართავებისაგანაც; თვით წარმოქმნილი სახელები კი, ორიოდე გამონაკლისის გარდა, ზედსართავებია და, შესაბამისად, გამოხატავენ **საგნის თვისების უქონლობას**: (8) **უ-ბედ-ურ-ი**, (9) **უ-გემ-ურ-ი**, (10) **უ-მად-ურ-ი**, (11) **უ-მწყემს-ურ-ი**, (12) **უ-ნეს-ურ-ი**, (13) **უ-წიგნ-ურ-ი**, (14) **უ-ყმ-ურ-ი**, (15) **უ-ძლ-ურ-ი**, (16) **უ-დაბ-ურ-ი**, (17) **უ-წმინდ-ურ-ი**, (18) **უ-დღე-ურ-ი**, (19) **უ-ზნე-ურ-ი**, (20) **უ-საქმ-ურ-ი**, (21) **უ-სახ-ურ-ი**, (22) **უ-სუს-ურ-ი**, (23) **უ-ძუძ-ურ-ი** და სხვ.

წარმოშობით ზედსართავებია, მაგრამ არსებითად არის ქცეული *უყმური, უფსკრული* ფორმები (შანიძე 1980:125).

➢ **ფონეტიკური პროცესები უ- – -ურ კონფიქსიანი უქონლობის სახელთა წარმოებისას**

უ- – -ურ კონფიქსიანი უქონლობის ცალკეულ სახელთა წარმოებისას სხვადასხვა სახის ფონეტიკური პროცესი იჩენს თავს; კერძოდ, ესენია: ასიმილაცია, დისიმილაცია, რედუქცია, ბგერის დაკარგვა და სხვ.

გონ- ფუძისაგან მიღებული გვაქვს, ერთი მხრივ, (24) **უ-გუნ-ურ-ი** *ო* → **უ** ასიმილაციით, ხოლო მეორე მხრივ, (25) **უ-გნ-ურ-ი**, „ო“ ხმოვნის რედუქციით (შანიძე 1980:126). ფუძისეული **ა** რედუცირებულია სახელებში: (26) **უ-ყმ-ურ-ი** (← *უ-ყამ-ურ-ი), (27) **უ-ძლ-ურ-ი** (← *უ-ძალ-ურ-ი). *სასო-*'საგან **ა** → **უ** ხმოვანთა ასიმილაციით და ბოლოკიდური „ო“ ხმოვნის კვეცით არის მიღებული (28) **უ-სუს-ურ-ი**. *ამო* და *გემო* ფორმებისგან ბოლოკიდური **-ო**-ს მოკვეცით მიიღება (29) **უ-ამ-ურ-ი** და (30) **უ-გემ-ურ-ი** ფორმები. ფუძისეული ბოლოკიდური **ა** და **ე** ხმოვ-

ნები იკვეცება წარმოქმნილ ლექსემებში: (31) **უ-დაბ-ურ-**ი, (32) **უ-წმინდ-ურ-**ი, (33) **უ-საქმ-ურ-**ი, (34) **უ-სახ-ურ-**ი.

***შენიშვნა 1**: ერთმარცვლიან სახელებში პირიქითი პროცესიც შეიძლება განხორციელდეს და ფუძისეული **ე** შენარჩუნდეს: **უ-დღე-ურ-**ი, **უ-ზნე-ურ-**ი.*

***შენიშვნა 2**: ზემოაღნიშნული ორი ტიპის პროცესის გათვალისწინებით, ცალსახად ძნელი სათქმელია, **უ-ძუძ-ურ-**ში ფუძისეული „**უ**“ შენარჩუნებულია თუ მოკვეცილია, თუმცა ბოლოხმოვნიან სახელთა უმრავლესობის ანალოგიით ამ შემთხვევაშიც ფუძისეული „**უ**“ მოკვეცილად შეიძლება ვივარაუდოთ.*

სახელთა წარმოქმნის დროს, ხმოვნების გარდა, შეიძლება დაიკარგოს ფუძისეული თანხმოვანიც; კერძოდ, მოკვეცილია ბოლოკიდური „**ლ**“ თანხმოვანი შემდეგ ლექსემებში: (35) მადლი → **უ-მად-ურ-**ი, (36) კეთილი → **უ-კეთ-ურ-**ი (-ილ მარცვალი, წარმოშობით მაწარმოებელი, დაკარგულია), (37) ჯამლი → **უ-ჯამ-ურ-**ი (ძვ. ქართული). დაკარგულია ფუძის ბოლოკიდური **ვ**, როცა მას წინ ხმოვანი უძღვის: (38) **უ-თავ-ურ-**ი → **უ-თა-ურ-**ი.

უფსკრული ყურადღებას იქცევს იმით, რომ მასში რედუცირებულია ფუძისეული **ე**, ამასთანავე, ფუძისეული **რ-ს** გავლენით სუფიქსში ხდება დისიმილაცია: -ურ → -ულ. ორი განსხვავებული ფონეტიკური პროცესი აღნიშნულ ლექსემაში ასე აისახება: (39) *უ-ფსკერ-ურ-ი → *უ-ფსკრ-ურ-ი → **უ-ფსკრ-ულ-**ი.

დისიმილაციით არის მიღებული: (40) **უ-ფერ-ულ-**ი (← *უ-ფერ-ურ-ი), (41) **უ-წვერ-ულ-**ი (← *უ-წვერ-ურ-ი), (42) **უ-ხერხ-ულ-**ი (←*უ-ხერხ-ურ-ი) ფორმებიც. დისიმილაციით და ბგერის გაჩენით არის მიღებული ძველი ქართული ფორმა (43) **უ-კაც-რ-ულ-**ი, შდრ.: **უ-კაც-ურ-**ი. *ურწყული*-ც დისიმილაციის გზით ჩანს მიღებული, ოღონდ აქ ფუძისეული **ლ** გადასულია **რ**-ში, რასაც

ზედ დართვია მეტათეზისიც: (44) უ-წყლ-ურ-ი → უ-წყრ-ულ-ი → უ-რწყ-ულ-ი.

➢ **უ- – -ო კონფიქსიანი ნარმოება**

უ- – -ო კონფიქსი თანამედროვე ქართულში გაცილებით ფართოდ არის გავრცელებული, ვიდრე უ- – -ურ. უ- – -ო, განსხვავებით უ- – -ურ-ისაგან, დაერთვის როგორც უსულო, ასევე სულიერ სახელებს; შესაბამისად, შეუძლია გამოხატოს საგნის უქონლობაც და უყოლობაც: (45) უ-ზად-ო, (46) უ-მთვარ-ო, (47) უ-მისამართ-ო, (48) უ-ტყე-ო, (49) უ-ძელ-ო, (50) უ-დედ-ო, (51) უ-შვილ-ო, (52) უ-ძაღლ-ო და სხვ.

უ- – -ო, მარტივფუძიანი სახელების გარდა, აწარმოებს უქონლობის სახელს კომპოზიტებისგანაც: (53) უ-გვარტომ-ო, (54) უ-თვისტომ-ო, (55) უ-ცოლშვილ-ო, (56) უ-ქმარშვილ-ო, (57) უ-შვილძირ-ო, (58) უ-სულგულ-ო, (59) უ-ადგილმამულ-ო, (60) უ-პასუხისმგებლ-ო, (61) უ-ჭირნახულ-ო, (62) უ-ცხვირპირ-ო, (63) უ-წვერულვაშ-ო, (64) უ-გულისყურ-ო, (65) უ-ყურადღებ-ო, (66) უ-შინაარს-ო, (67) უ-ქვემდებარ-ო, (68) უ-თანდებულ-ო, (69) უ-კმაყოფილ-ო და ა. შ.

➢ **უ- – -ო და უ- – -ურ კონფიქსების ურთიერთმიმართების საკითხი**

უ- – -ო და **უ- – -ურ** კონფიქსები ერთი ფუძისაგან წარმოქმნილ სახელებს ზოგჯერ **განასხვავებენ მნიშვნელობის მიხედვით** და ქმნიან მათ შორის სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველს; მაგალითად,

წიგნი → უ-წიგნ-ურ-ი (თვისობრივი უარყოფა-უქონლობა) და უ-წიგნ-ო (მატერიალური უარყოფა-უქონლობა) (იხ. ჯორბენაძე 1984:139).

სასო → უსასო „უიმედო“, უსუსური „სუსტი“, „უძლური“; სახე →უსახო „სადა“, „უფორმო“ და უსახური „უშნო“, „ულამაზო“ (ჭუმბურიძე 2009:284).

უ- – -ო კონფიქსის **პროდუქტიულობას უ- – -ურ**-თან შედარებით **ზრდის ისიც**, რომ, სახელური ფუძეების გარდა, დაერთვის უდეტრებსაც; მაგალითად, კავშირს: (70) **უ-თუ-ო**, თანდებულს: (71) **უ-ებრ-ო**; მისი პარალელური ფორმაა **უ-ებარ-ი**, რომელიც, როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, ნაწარმოებია *უწყინარ*-ისა და სხვა მსგავსი **უ- – -არ** კონფიქსიანი სახელების ანალოგით (შანიძე 1980:125). განსაკუთრებით მრავალფეროვანია ზმნისართული მნიშვნელობების გამოხატვა, რაც შეპირობებულია ვითარებით ბრუნვაში მდგარი **უ- – -ო** კონფიქსიანი სახელების საყრდენი ფუძით; თუკი **ფუძე მარტივია,**

ა. კუთვნილებითი ნაცვალსახელით გადმოცემული უარყოფითი ზმნისართი კუთვნილებაზე მეტად პირის ნაცვალსახელის სემანტიკას გამოხატავს: (72) **უ-ჩემ-ო-დ** (= ჩემ გარეშე), (73) **უ-ჩვენ-ო-დ** (= ჩვენ გარეშე), (74) **უ-თქვენ-ო-დ** (= თქვენ გარეშე), (75) **უ-ამის-ო-დ** || **უ-იმის-ო-დ** || **უ-მის-ო-დ** (= ამის / იმის გარეშე)[1].

ბ. შესაძლებელია კუთვნილების ნიუანსის გამოხატვა, თუკი „**ფუძედ** აღებულია **რთული** სახელი“ (შანიძე 1973:147); შდრ.: მანანა ჩიტიშვილის პოეტური ლექსემა *უ-ჩემთვალებ-ო-დ* (= ჩემი თვალების გარეშე) (მ. ჩიტიშვილი, 2020, 81).

სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ **უ- – -ო** პრეფიქს-სუფიქსით ორშემადგენლიანი უარყოფითი ზედსართავი სახელებისა და ზმნისართების წარმოება დამახასიათებელია თანამედროვე ქართულისთვის (შანიძე 1973:147; სუხიშვილი 1984:175-181) და განსაკუთრებით ხშირად დასტურდება

[1] პირისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელების ფორმობრივ-ფუნქციური კავშირი კანონზომიერია, რადგან მათთვის საზიაროა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, რომელიც მოცემულ შემთხვევაში უარყოფითი ზმნისართის ფუძეა.

მხატვრულ ტექსტებში[1]. სინთეზური წარმოების ორშემადგენლიანი უარყოფითი ზმნისართები იმითაც არის საყურადღებო, „რომ უარყოფით ანალიზურ წარმოებას ანაცვლებენ[2]: *უსახლკაროდ = სახლ-კარის გარეშე, უამქალოდ = ამ ქალის გარეშე, უამწიგნოდ = ამ წიგნის გარეშე* და სხვ.“ (სუხიშვილი 1984:176-178). სინთეზური წარმოების შედეგად „ახალი სახელი წარმოიშობა, მთელი გამოთქმა ერთ ერთეულად არის მიჩნეული“ (შანიძე 1973:147-148) და „მიუხედავად იმისა, ერთცნებიანია რთული სახელი თუ მეტცნებიანი, მოლაპარაკის მიერ ის გააზრიანდება, როგორც ერთი სახელი“ (სუხიშვილი 1984:180); ამგვარი წარმოება უფრო მოქნილიც ჩანს, რადგან ანალიზური და სინთეზური ფორმების მონაცვლეობა ყოველთვის ვერ ხერხდება და „უარყოფითობის სინთეზური წარმოება გარკვეულ შემთხვევაში ერთადერთი საშუალებაა სათანადო შინაარსის გამოსახატავად“; თუმცა ცალკეულ შემთხვევაში, პირიქით, სინთეზური შეიძლება აღმოჩნდეს მოუქნელი და გაუმართავი სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით, მაგალითად, *უთანდებულბრუნვიანი* (იხ. იქვე:180).

➢ ფონეტიკური პროცესები უ- – -ო კონფიქსიანი უქონლობის სახელთა წარმოებისას

უ- – -ო კონფიქსიანი უქონლობის ცალკეულ სახელთა წარმოებისასაც ხორციელდება ასიმილაციის, დისიმილაციის, რედუქციის, ბგერის დაკარგვის გამომხატველი ფონეტიკური პროცესები; განსაკუთრებით ხშირია ხმოვანთა რედუქცია; ა და

[1] ამგვარად წარმოქმნილ სახელთა სია სრულად იხ. დანართი №3-ში.

[2] უარყოფითი ანალიზური წარმოება დამახასიათებელია ძველი ქართულისთვის; მის გადმოსაცემად გამოიყენება თანდებულები: *თჳნიერ, გარეშე, გარნა, გარდა...*; იხ. მარტიროსოვი 1946:240, 244.

ე ხმოვნების რედუქცია დასტურდება როგორც ერთმარცვლიან, ისე ორ და სამმარცვლიან ფუძეებში:

(76) უ-კვლ-ო (← უკვალო)[1], (77) უ-ქმრ-ო (← *უქმარო), (78) უ-წყლ-ო (← *უწყალო), (79) უ-ბადლ-ო (← *უბადალო), (80) უ-ეკლ-ო (← *უეკალო), (81) უ-მარცვლ-ო (← *უმარცვალო), (82) უ-მიზნ-ო (← *უმიზანო), (83) უ-მხრ-ო (← *უმხარო), (84) უ-სახსრ-ო (← *უსახსარო), (85) უ-სიზმრ-ო (← *უსიზმარო), (86) უ-წამლ-ო (← *უწამალო), (87) უ-მეგობრ-ო (← *უმეგობარო), (88) უ-მოსავლ-ო (← *უმოსავალო), (89) უ-ხერხემლ-ო (← *უხერხემალო), (90) უ-აბჯრ-ო (← *უაბჯარო), (91) უ-ბეჭდ-ო (← *უბეჭედო), (92) უ-მზითვ-ო (← *უმზითევო), (93) უ-ღრუბლ-ო (← *უღრუბელო), (94) უწვნო (← *უწვენო) (95) უ-სარგებლ-ო (← *უსარგებელო), (96) უ-საფუძვლ-ო (← *უსაფუძველო) და სხვ. ცალკეული ლექსემები წარმოდგენილია პარალელური ვარიანტებით რედუცირებული და არარედუცირებული ფორმების მიხედვით: (97) უმტვერო || უმტვრო, (98) უმტერო || უმტრო, (99) უღმერთო || უღმრთო || უღვთო [2].

შედარებით იშვიათია, თუმცა წარმოქმნილ ფუძეებშიც ო ხმოვნის ცვლილება ორი სახითაა წარმოდგენილი: 1. რედუცირებულად: (100) უ-მაწვნ-ო (მაწონ- → მაწვნ-) და 2. სრულად შეკუმშულად: (101) უ-ფოთლ-ო (ფოთოლ- → ფოთლ-), (102) უ-საპნ-ო (საპონ- → საპნ-) და სხვ. უქონლობის სახელურ ფუძეში უ ხმოვნის რედუქციაც იშვიათია. თანამედროვე ქართულში *პატივცემულ*-ისაგან წარმოქმნილ პარალელურ ლექსემათაგან

[1] ზმნისართული მნიშვნელობისაა არარედუცირებული ფორმა ვითარებით ბრუნვაში: *უკვალოდ გაქრა.*

[2] უ-ღვთ-ო-ს საფუძვლად უდევს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა *ღვთის*, რომელიც შემდეგი ფონეტიკური ტრანსფორმაციითაა მიღებული: ღმერთის → ღმრთის → ღვთის (შანიძე 1973:96).

ერთ-ერთი სწორედ რედუცირებულია: (103) უ-პატივცემულ-ო || უ-პატივცემლ-ო.

ხმოვანფუძიანი სახელები უ- – -ო კონფიქსის დართვისას უმეტესწილად კარგავენ ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვანს. ძირითადად ეს პროცესი ახასიათებს -ა ხმოვანზე დაბოლოებულებს:

(104) უ-ძმ-ო (← *უ-ძმა-ო), (105) უ-ხმ-ო (← *უ-ხმა-ო), (106) უ-თმ-ო (← *უ-თმა-ო), (107) უ-რქ-ო (← *უ-რქა-ო), (108) უ-ფრთ-ო (← *უ-ფრთა-ო), (109) უ-ფხ-ო (← *უ-ფხა-ო), (110) უ-ენ-ო (← *უ-ენა-ო), (111) უ-ვად-ო (← *უ-ვადა-ო), (112) უ-დედ-ო (← *უ-დედა-ო), (113) უ-მამ-ო (←*უ-მამა-ო), (114) უ-ჭკუ-ო (←*უ-ჭკუა-ო), (115) უ-იდე-ო (←*უ-იდეა-ო), (116) უ-ენერგი-ო (←*უ-ენერგია-ო), (117) უ-პრეტენზი-ო (← *უ-პრეტენზია-ო), (118) უ-პერსპექტივ-ო (← *უ-პერსპექტივა-ო), (119) უ-ცერემონი-ო (← *უ-ცერემონია-ო) და მრავალი სხვ.

შენიშვნა 3: *იშვიათად ფუძედ აღებულია თხზული სახელი (კომპოზიტი), რომლის ორივე სახელი ფუძითაა წარმოდგენილი, თუმცა ივარაუდება, რომ უ- – -ო კონფიქსის დართვამ ბოლოკიდური -ა-ს დაკარგვა გამოიწვია: უ-დედმამ-ო (← *უ-დედ-მამა-ო).*

შენიშვნა 4: *გამონაკლისის სახით ზოგ ფუძეში ა შენარჩუნებულია: უ-სუფთა-ო, უ-ბინა-ო და სხვ. დაცულია ფუძის ბოლოკიდური ე ხმოვანიც, ოღონდ მხოლოდ ერთმარცვლიან ფუძეებში: უ-მზე-ო, უ-დღე-ო, უ-ზნე-ო, უ-ტყე-ო, უ-ძე-ო, უ-მწე-ო.*

უ- – -ო კონფიქსის დართვისას ბოლოკიდური -ე ძირითადად იკვეცება ორ და მეტმარცვლიან ფუძეებში:

(120) უ-კიდ-ო (← *უ-კიდე-ო), (121) უ-ზღუდ-ო (← *უ-ზღუდე-ო), (122) უ-საქმ-ო (← *უ-საქმე-ო), (123) უ-ღონ-ო (← *უ-ღონე-ო), (124) უ-მეფ-ო (← *უ-მეფე-ო), (125) უ-სიცხ-ო (← *უ-სიცხე-ო), (126) უ-საფრთხ-ო (← *უ-საფრთხე-ო), (127) უ-მოწყალ-

ო (← *უ-მოწყალე-ო), (128) **უ-სიამ-ო** (← *უ-სიამე-ო)[1], (129) **უ-საუზმ-ო** (← *უ-საუზმე-ო), (130) **უ-სავან-ო** (← *უ-სავანე-ო), (131) **უ-მემკვიდრ-ო** (← *უ-მემკვიდრე-ო).

➢ **ო ხმოვანფუძიან სახელთა თავისებურებანი უ- – -ო კონფიქსით წარმოების დროს**

თავისებური ვითარება გვაქვს **ო** ბოლოხმოვნიან სახელებთან. მათგან ნაწარმოები ზოგი უქონლობის სახელი ბოლოში მხოლოდ ერთ **ო**-ს გვიჩვენებს: (132) **უ-შნო**[2], (133) **უ-ღვინო**, (134) **უ-სამშობლო**, (135) **უ-სახელო** (კაბა) (შდრ.: *უსახელო კაცი, უსახელოდ დარჩა*), (136) **უ-თავბოლო**. თუ არ ჩავთვლით, რომ აქ ფუძისეული **ო** არის მოკვეცილი, მაშინ ეს სახელები ოდენ პრეფიქსული წარმოების იშვიათ ნიმუშებს უნდა მივაკუთვნოთ, შდრ.: **უ-რიცხვ-ი, უ-მსგავს-ი**[3].

ზემოხსენებულთა გვერდით გვხვდება ისეთი ფორმებიც, რომელთა ბოლოში ორივე **ო** დაცულია, ფუძისეულიც და სუფიქსისეულიც:

(137) **უ-დრო-ო**, (138) **უ-ალო-ო**, (139) **უ-ბოლო-ო**, (140) **უ-პალტო-ო**. ეს ორი **ო** ცოცხალ მეტყველებაში ხშირად **ვ** თანხმოვნით არის გამიჯნული: (141) **უ-დრო-ვ-ო**, (142) **უ-პალტო-ვ-ო**, მაგრამ ასეთი ფორმები დღეს არასალიტერატურო ფორმებად მიიჩნევა. როცა **უ- – -ო** კონფიქსი ერთვის **ვ**-ზე დაბოლოებულ სახელებს, აქ კი **ო**-ს წინ ფუძისეული **ვ**-ს დაცვა სავალდებულოდ ითვლება: (143) **უ-თავ-ო**, (139) **უ-დავ-ო**, (144) **უ-სახურავ-**

[1] *უსიამო-ს* პარალელური ფორმაა *უსიამოვნო*, თუმცა განსხვავებულია საყრდენი ფუძეები: **უ-სიამ-ო**-სთვის ამოსავალია სახელური ფუძე „სიამე“, ხოლო **უ-სიამოვნ-ო**-სთვის – ზმნური ფუძე „სიამოვნება“.

[2] *უშნო-ს* საყრდენ ფუძესთან და, შესაბამისად, სემანტიკურ ვარიაციებთან დაკავშირებით განსხვავებული თვალსაზრისების მიმოხილვა იხ. თ. I: §1.1.

[3] ოდენ **უ-** პრეფიქსიანი სახელები, მათ შორის **ო** ხმოვანზე დაბოლოებულები, განხილულია: თ. I: §1.2.

ო, (145) **უ-ფესვ-ო**, (146) **უ-ძარღვ-ო**, (147) **უ-სიტყვ-ო**, (148) **უ-ეჭვ-ო**, (149) **უ-მოტივ-ო**, თუმცა გვხვდება გამონაკლისებიც: (150) **უ-პატი-ო** (იხ. პატივ-ი), (151) **უ-მოძრა-ო** (იხ. მოძრავ-ი).

➢ **უ- – -ო კონფიქსი ზოგ ნასესხებ ფუძესთან**

უ- – -ო კონფიქსი ერთვის ზოგ ნასესხებ ფუძესაც. ამგვარი ფორმები დასტურდება ძველ ქართულში. ერთ-ერთი ძველი ქართულიდან ცნობილი სოციალური ტერმინია **უაზნო**, რომელიც ჯერ კიდევ „შუშანიკის წამებაში“ გვხვდება: *„...აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს“ (შუშ. XVII, 7)*. **უ-აზნ-ო** ნიშნავს არათავისუფალს, დაბალ სოციალურ საფეხურზე მდგომს. მის საპირისპიროდ, ზემოთ მოყვანილ კონტექსტში წარმოდგენილია დღესაც კარგად ცნობილი და ხშირად ხმარებული სიტყვა „აზნაური“, ნაწარმოები -ურ სუფიქსით ფალაური სიტყვისაგან **აზნა**, რომელიც ცნობილს, წარჩინებულს, კეთილშობილს ნიშნავს (ანდრონიკაშვილი 1965:218-221). ეს სიტყვა ძველ ქართულში უსუფიქსოდაც დასტურდება; მაგალითად, *უკუეთუ* **აზნა** *იყოს, ვიპყრა იგი ჩემდა ცოლად, და უკუეთუ* **მჴევალი** *იყოს, მივეც სასყიდელი მისი და იყოს იგი ჩემდა ხარჭად (Sin-11, 78 v)*. სწორედ ამ ფორმისაგან (ბოლო ხმოვნის მოკვეცით) არის ნაწარმოები **უ-აზნ-ო**. ძველ ქართულში გვხვდება აგრეთვე მისგანვე ნაწარმოები აზნ-ება და სი-აზნ-ე (აბულაძე 1973: 3, 388).

უოხჭნო („დაუბოლოებელი“, „უსასრულო“, გადატან., „უკვდავი“) ძველ ქართულში იშვიათად ხმარებული სიტყვაა. იგი ნაწარმოებია უ- – -ო კონფიქსით **ოხჭან**-ფუძისაგან, რომელიც წარმოშობით სომხურია (Վախճան) და ნიშნავს „ბოლოს“, „დასასრულს“; გვხვდება „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: *„...**ოხჭანი** ამის ცხორებისაჲ შატბერდს ეგულების სულიერად მამასა მათსა“ („ცხორებაჲ გრიგოლ ხანცთელისაჲ“ ძვ. ქართ. აგიოგრ. ძეგლები, წ. 1, 2020:308)*. ამჟამად ორივე ლექსიკური ერთეული გამქრალია.

უბელო უქონლობის სახელია და ნიშნავს შეუკაზმავ, უუნაგირო ცხენს ან ჯორს. უ- – -ო ამ სიტყვაში აშკარად გამოიყოფა, როგორც უქონლობის მაწარმოებელი კონფიქსი, ხოლო **ბელ-** ძირი ნასესხებია თურქულიდან (bel-); *ბელ-* არის „წელი“; მაშასადამე, **უბელო** ნიშნავს „უწელოს“, ე. ი. „წელ-შეუკაზმავს“, „წელ-შიშველს“ (რუხაძე 1990). *ბელ-* დამოუკიდებლად ქართულში არ გვხვდება, გვაქვს მხოლოდ ზემოხსენებულ უქონლობის სახელში და ზმნაში „დაბელვა“ (ხისა), ე.ი. ხის ტოტების გადაჭრა წელს ზემოთ. *დაბელვა* სწორედ ხის წელში გადაჭრას, წელს ზემოთ გადასხეპვას ნიშნავს. *ბელ-* შედის აგრეთვე კომპოზიტში **ბელ-ყაიშ-**ი, რომელიც გვხვდება გურულ დიალექტში *„ძველებური ტყავის სარტყლის“* მნიშვნელობით. იგი ამ ფორმით მთლიანად ნასესხებია თურქულიდან.

➢ **ერთი კომპოზიტის შედგენილობისათვის ქართულში**

თანამედროვე ქართულში სიტყვა ***უბრყვილო*** შემონახულია მხოლოდ კომპოზიტში ***გულ-უბრყვილო***, მისი ძირეული ფორმა *ბრყვილ-ი* დღეს აღარ გვხვდება, მაგრამ ძველად ის საკმაოდ გავრცელებული სიტყვა ჩანს. ი. აბულაძის ლექსიკონის მიხედვით, *ბრყულ-*ის მნიშვნელობაა „ბლაგვი“, „სუსტი“, *დაბრყულება* – თვალის სინათლის მოკლება, დაბლაგვება, *სიბრყულე* – სიჩლუნგე. საბას განმარტებით, *ბრყვილი* მოსუსტებულს ნიშნავს, დ. ჩუბინაშვილის განმარტებით, არის „შავი ნიშანი, სუსტი, „ჩლუნგი“. მასვე *უბრყვილო* განმარტებული აქვს, როგორც „წმინდა, სუფთა, ბრყვილობა არ მექონი“. ყოველივე ამის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, *უ-ბრყვილ-ო / გულ-უბრყვილ-ო* – ესაა *ბრყვილის* ანუ რაიმე შავი ნიშნის, ხინჯის უქონელი, სუფთა, წმინდა[1].

[1] ცალკეული ლექსიკური ერთეულების მიმოხილვა მოცემულია ნ. ჭუმბურიძის ნაშრომის მიხედვით (ჭუმბურიძე 1995).

➢ **ზოგი უარყოფითი მიმღეობის თავისებურების შესახებ ქართულში**

წარმოშობით უარყოფით მიმღეობებს უნდა წარმოადგენდნენ ისეთი უქონლობის სახელები, როგორებიცაა უ-გბ-ილ-ი, უ-ზმ-ო, უ-მ-ი, უ-ხეშ-ი. ეს პირველ რიგში ითქმის *უგბილ*-ის შესახებ, რომელსაც საბა ასე განმარტავს: „თჳს ჭკუაზედ დაჟინებული: გინა შეუმგბარი“. გბ-ობ-ა „ხარშვა“ საერთოქართველური ზმნური ფუძეა, წარმოდგენილი რედუცირებული ფორმით, შდრ.: სვან. ლი-ჟაბ „ხარშვა“. მისგან ნაწარმოებია ვნებითი გვარის მიმღეობა მ-გბ-არ-ი „მოხარშული“. უკუთქმითი მიმღეობის ფორმაში მოსალოდნელი -ელ სუფიქსის ადგილას -ილ გვაქვს: უ-გბ-ილ-ი, მაგრამ ეს არ არის შეუძლებელი ფორმა, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ ა. შანიძის შემდეგ შენიშვნას: „უკუთქმითი მიმღეობის -ელ სუფიქსი ზოგ შემთხვევაში შეიძლება -ილისაგან მოდიოდეს, როგორც ამაზე ხანმეტი ლექციონარის „წინადაუცუეთილებაჲ“ მიუთითებს (გალატ. 6,15) და „ვეფხისტყაოსნის“ „შეუშრობილი“, თუ იგი ლიცენცია არ არის: „მო დავსხდეთ, ტარიელისთვის ცრემლი გვდის შეუშრობილი“ (შანიძე 1973:579).

1.5. ზოგი უ- – -ო სახელურფუძიანი ოკაზიური ზმნური ფორმის შესახებ „ვეფხისტყაოსანში“

უ- – -ო კონფიქსიანი ზედსართავი სახელებით ზმნიზედური სემანტიკის გამოხატვა დამახასიათებელია ქართველური ენებისთვის (იხ.თ.I:§1.4); რაც შეეხება უ- – -ო სახელური ფუძისაგან მომდინარე ზმნურ ფორმებს, ისინი ოკაზიონალიზმებია და დასტურდება „ვეფხისტყაოსანში“. ცნობილია, რომ შოთა რუსთაველი არაერთ ოკაზიურ ფორმას ქმნის პოემაში, რითიც ქართული ენობრივი გამომსახველობის შესაძლებლობებს ნარმოაჩენს. ასეთი თავისებური ფორმებია უ- – -ო სახელურფუძიანი ზმნები: **უჩუმოდა, უდიდოდა, უმხნეოდა.**

„უჩუმოდა“ ფორმა, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ ერთხელ დასტურდება (რუსთაველი 1974:111, №361,4)[1], სხვადასხვა მკვლევართა მიერ განსხვავებული პრინციპითაა დაშლილი; შესაბამისად, სეგმენტების კვალიფიკაციასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობაა სამეცნიერო ლიტერატურაში: კერძოდ, აღნიშნული ლექსემა ა. შანიძემ *„ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონიაში* გამოყო, როგორც **უ-** პრეფიქსიანი **ორპირიანი გარდაუვალი ზმნა**. *„სიმფონიაში“* მოცემული ინდექსების წესის მიხედვით, **უ-** სასხვისო ქცევის ნიშნად მოიაზრება (შანიძე 1956:370), **-ოდ** უწყვეტლის სავრცობია გარდაუვალი ზმნებისთვის, **-ა** კი – მესამე სუბიექტური პირის ნიშანი მხოლობით რიცხვში. ამგვარი დაყოფის მიხედვით, საყრდენი ფუძეა **-ჩუმ-**. „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარებიდან ჩანს, რომ აღნიშნული ფორმა ნ. ნათაძისთვისაც **ორპირიანი გარდაუვალი ზმნაა**: **„უჩუმოდა** – გასჩუმებოდა, დუმდა მისი პატივისცემით“ (რუსთაველი 1974:116, № 361, 4).

ნ. ნათაძე აღნიშნული ფორმის სეგმენტაციას არ განიხილავს, თუმცა ივარაუდება, რომ ზემოაღნიშნული დაყოფა მისთვისაც მისაღებია. აღნიშნული ფორმის თავისებურება შენიშნა შ. ღლონტმაც, თუმცა მთლიანად ფორმა სახელად ჩათვალა და შეიტანა რითმისთვის ერთჯერ გამოყენებულ **სახელთა ცხრილში** (ღლონტი 1961:279); ამოსავალ საწყის ფორმად მან მიიჩნია **უჩუმო** (იქვე:196). მკვლევარს სხვა სეგმენტებზე კომენტარი არ გაუკეთებია, მაგრამ მის მიერ შემოთავაზებული კვალიფიკაციისა და საყრდენი სახელური ფუძის გამოყოფის შემდეგ *უჩუმოდა* ფორმაში გამოსაყოფად რჩება ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი **-დ** და ემფატიკური ხმოვანი **-ა**: *უჩუმო-დ-ა*.

[1] „ზე წამოვჯე. მეფისაგან კაცი დია მოვიდოდა, / ახარებდეს: «წამოჯდაო», დედოფალი გამორბოდა; / მეფე მორბის თავ-შიშველი, არ იცოდა, რას იქმოდა, / იგი ღმერთსა ადიდებდა, სხვა ყველაი **უჩუმოდა**“ (რუსთაველი 1974:111, № 361, 4).

გ. კარტოზია მეცნიერთა ორივე ჯგუფის თვალსაზრისს ნაწილობრივ დაეთანხმა; შესაბამისად, დააზუსტა და მეტი სიცხადე შეიტანა საანალიზო ფორმის კვალიფიკაციაში იმის გათვალისწინებით, რომ *უჩუმოდა* მიიჩნია *უჩუმო* სახელური ფუძისგან მომდინარე **ერთპირიანი უწყვეტლის მწკრივის ფორმად**: აღნიშნული ზმნა „ნაწარმოებია უ ჩ უ მ ო ზედსართავი სახელიდან და ნიშნავს: „უჩუმოდ იყო“, „უჩუმოობდა“. ტაეპის აზრი ეს არის: მეფე ღმერთს ადიდებდა, სხვები კი ჩუმად იყვნენ“ (კარტოზია 1975:57). მკვლევარს, ცხადია, უ ჩ უ მ ო მიაჩნია ჩ უ მ ფუძიდან წარმოქმნილად უქონლობის უ- – -ო კონფიქსის საშუალებით[1] (იქვე:58).

ყველა ზემოთ მოხმობილ თვალსაზრისს გრამატიკული საფუძველი აქვს, თუმცა მოკლედ შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ, მათგან რომელს შეიძლება მიენიჭოს უპირატესობა და რატომ:

1. საანალიზო ტაეპიდან – „იგი ღმერთსა **ადიდებდა**, სხვა ყველაი **უჩუმოდა**“ – ჩანს, რომ ამ კონტექსტში *უჩუმოდა-ს* ბუნებრივად ენაცვლება არა ორპირიანი ზმნა, არამედ ერთპირიანი. ამას ადასტურებს ნ. ნათაძისეული კომენტარიც, კერძოდ, ორპირიანი (*გასჩუმებოდა ის, მას*) ზმნის გვერდით დამოწმებული აქვს ერთპირიანი ზმნაც: „*დუმდა მისი პატივისცემით*“ (რუსთაველი 1974:116). გ. კარტოზიას დაკვირვებითაც, „სწორედ ასეთ არარელატიურ მნიშვნელობას დებს ამ ზმნაში ა. შანიძე“ და *უჩუმოდა-ს* შანიძისეული განმარტებაა „ჩუმად იყო“ (შანიძე 1956:385; კარტოზია 1975:57).

2. *უჩუმოდა* ფორმის შემცველი მეოთხე ტაეპი „აგებულებით რთული თანწყობილი წინადადებაა. უ ჩ უ მ ო დ ა-ს სახე-

[1] შდრ.: ქართული მწერლობის სხვა ძეგლებში მოცემული **ჩუმ-** ფუძისგან წარმოქმნილი ფორმები (უქონლობის **უ-** პრეფიქსითა და **უ- – -არ** კონფიქსით): **უჩუმი** → **უჩუმად** (რუსუდ. 55, 9); **უჩუმარი** → **უჩუმრად** (შაჰნამე, I, 925,4); **უჩუმარი** (ქეგლ-ი, ტ. 6, თბ., 1960) (კარტოზია 1975:38-39).

ლად ჩათვლის შემთხვევაში რთული წინადადების მეორე ნახევარი უშემასმენლოდ დარჩება: სხვა ყველა ჩუმად“ (კარტოზია 1975:57). ასევე, „ემფატიკური **ა**-ს დართვა ვითარებითში „ვეფხისტყაოსნის“ ენისთვის, ისევე როგორც ძველი ქართულისთვის, არ არის დამახასიათებელი“ (იქვე:57).

გასათვალისწინებელია, რომ ჩ უ მ ფუძისთვის დღევანდელი მნიშვნელობა – *უხმაურო, უხმო, უსიტყვო* (ქეგლ-ი) – მეორეულია და ძველად, პირიქით, ნიშნავდა: *ხმაურს, ხმიანობას, ჩქამს;* როგორც ჩანს, სწორედ ამიტომ გახდა საჭირო **უ- – -ო** აფიქსით უ ჩ უ მ ო სიტყვის წარმოქმნა, რათა მას თავდაპირველი ჩ უ მ ფუძის საპირისპირო მნიშვნელობა განევითარებინა[1] და ტაეპი აზრობრივად გამართულიყო: *მეფე ღმერთს ადიდებდა, სხვები კი ჩუმად იყვნენ.*

გ. კარტოზია *უჩუმოდა*-ს ტიპის წარმოებად მიიჩნევს პოემაში დადასტურებულ **უდიდოდა, უმხნეოდა** ფორმებსაც[2]. იგი აღნიშნავს: „ნასახელარი ზმნის უწყვეტლის ამგვარი [*უჩუმოდა-ს* ტიპის] წარმოება „ვეფხისტყაოსანში“ სხვაგანაც გვხვდება. მხედველობაში გვაქვს უქონლობის **უ- – -ო** აფიქსით წარმოქმნილი უ დ ი დ ო და უ მ ხ ნ ე ო ზედსართავებიდან ნაწარმოებ ზმნათა უწყვეტლის ფორმები: უ დ ი დ ო დ ა, უ მ ხ ნ ე ო დ ა“ (კარტოზია 1975:57). *უჩუმოდა, უდიდოდა, უმხნეოდა* ზმნური ფორმების ერთგვარ აგებულებაზე ავტორი აგრძელებს მსჯელობას: „უწყვეტლის წარმოების ყალიბი ამ ზმნებში ერთია: **ო** ფუძიან სახელს უშუალოდ დაერთვის სავრცობი **-დ-** და სუბი-

[1] შდრ.: „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული **უ- – -ო** აფიქსით ნაწარმოები სხვა ანტონიმური წყვილები: ბოროტი – **უბოროტო**; შმაგი – **უშმაგო** და სხვ.

[2] გ. კარტოზიას აზრით, ამ ყალიბისაა **მიდამოდა** ფორმაც (კარტოზია 1975:58), რომელიც **უ- – -ო** კონფიქსიან სახელურ ფუძეს არ ეყრდნობა; ამიტომ არ განვიხილავთ.

ექტური მესამე პირის -ა სუფიქსი. სავრცობის წინ ზმნას თემის ნიშანი არ ერთვის“ (კარტოზია 1975:58).

დამატებით დასახელებულ ორ ლექსიკურ ერთეულს მეცნიერი შემდეგნაირად განმარტავს: „ა რ უ დ ი დ ო დ ა = დიდობდა, ა რ უ მ ხ ნ ე ო დ ა = მხნეობდა“ (კარტოზია 1975:57). ასეთივე შინაარსის განმარტებებია მოცემული ნ. ნათაძის კომენტარებშიც: „**არ უდიდოდა** = დიდია, პატარა არ არის (რუსთაველი 1974:199, №609,4); **არ უმხნეოდა** = მხნედაა, მხნეობას არ კარგავს“ (რუსთაველი 1974:313, №963,3). აღნიშნულ ფორმებში უქონლობის აფიქსის მნიშვნელობა უკეთ რომ წარმოჩნდეს, შეიძლება დავაზუსტოთ:

ა. „ *არ უდიდოდა*“ = *უდიდო არ იყო; ბ. „*არ უმხნეოდა*“ = * უმხნეო არ იყო.

აღსანიშნავია, რომ გ. კარტოზიას მიერ დამატებით მოხმობილი ორი ლექსემა (*უდიდოდა, უმხნეოდა*) „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემებში, ორიოდე გამონაკლისის გარდა (t,u)[1], ჩვეულებრივ **შედგენილ შემასმენლებად** არის მიჩნეული, ასევეა *„ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონიაშიც* (შანიძე 1956), ნ. ნათაძის კომენტარებშიც (რუსთაველი 1974:199, №609,4; 313, № 963,3) და ამასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არ ყოფილა.

[1] **t** ლიტერით აღნიშნულია: შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს გიორგი წერეთელმა, სარგის ცაიშვილმა, გურამ კარტოზიამ. რედაქტორები: გ. წერეთელი, ი. აბაშიძე. თბ., 1966; **u**-თი კი – შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი. სარედაქციო კოლეგია: ირაკლი აბაშიძე, ალექსანდრე ბარამიძე, პავლე ინგოროყვა, აკაკი შანიძე, გიორგი წერეთელი. თბ., 1966.
„ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემათა ლიტერები სრულად, განმარტებებითურთ, მოცემულია გ. კარტოზიას წიგნში: „ვეფხისტყაოსნის ტექსტის საკითხები“ (კარტოზია 1975:105-106).

შესაბამისი კონტექსტები პოემიდან აღნიშნულ ზმნურ ფორმათა მონაწილეობით:

• „ნავითა გავე, ზღვისაგან შტო რამე გამოვიდოდა.
არ ამოვჰკრეფდი გამყოფთა, ვთქვი, ჩემთა რად დავჰრიდო, და-?
დამეძაბუნნეს, სიმრავლე მე მათი არ გამვიდოდა,
ვნადირობდი და ვიზახდი, ხმა ჩემი **არ უდიდოდ-ა**“.
(რუსთაველი 1974:195, № 609)

• „ვარდი ჭნებოდა, ღვრებოდა, ალვისა შტო ირხეოდა;
ბროლი და ლალი გათლილი ლაჟვარდად გარდიქცეოდა;
გაჰმაგრებოდა სიკვდილსა, ამისთვის **არ უმხნეოდ-ა**,
იტყვის, თუ: «ბნელი რას მიკვირს, რათგან დავაგდე მზეო, და-“!
(რუსთაველი 1974:310, №963)

***შენიშვნა 1**: „ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემებში შედგენილი შემასმენლის პროსოდიული ხმოვანი ან დეფისითაა დაწერილი, ან დაშორებულია სახელად ნაწილს. დამოწმებულ წყაროშიც ზმნური კლიტიკა გამოყოფილია დეფისით: უდიდოდ-ა, უმხნეოდ-ა.*

ჩვენი შემდგომი მსჯელობა საანალიზო ზმნურ ფორმათა შემცველი ტაეპების სტილურ-პრაგმატიკული თვალსაზრისით შეფასებას ისახავს მიზნად, რაც იძლევა იმის დამტკიცების საშუალებასაც, რომ აღნიშნული ზმნური ფორმებით ვერ გადმოიცემა შედგენილი შემასმენელი; შესაბამისად, ამ საკითხს მოგვიანებითაც დავუბრუნდებით.

როგორც აღვნიშნეთ, გ. კარტოზიამ **უ- – -ო** სახელურფუძიან ერთპირიან გარდაუვალ ზმნაში გამოყო **-დ-** სავრცობი. ცნობილია, რომ ტერმინი „*სავრცობი*“ ზმნური ფუძის მაწარმოებ-

ელია, თუმცა გაიგება ორგვარი – ვიწრო და ფართო მნიშვნელობით; ვიწრო მნიშვნელობით ის მხოლოდ გარდამავალ ზმნათა ზმნური ფუძის მაწარმოებელია აწმყო-მყოფადის წრეში და ამით უპირისპირდება გარდაუვალი ზმნებისთვის დამახასიათებელ **-ოდ** სავრცობს; ფართო მნიშვნელობით, **-დ-** სუფიქსი სახელისაგან ზმნის მაწარმოებელია. როგორც ჩანს, გ. კარტოზია ამ უკანასკნელ შემთხვევას გულისხმობდა, თუმცა მას ამ მიმართულებით მსჯელობა არ გაუგრძელებია.

ნასახელარ ზმნებში **-დ-** სუფიქსზე, როგორც სახელისაგან ზმნის მაწარმოებელ ფორმანტზე, პირველად ა. შანიძემ გაამახვილა ყურადღება; რამდენადაც ამ ფორმებს გარდაუვალი მნიშვნელობა აქვთ, სინქრონიულ დონეზე ვნებითი გვარის ერთერთ სახეობად მიიჩნია, მაგრამ წინ წამოსწია **დ**-ს არა ფორმაწარმოებითი, არამედ სიტყვაწარმოებითი (დერივაციული) ფუნქცია, გარდაქცევა-გარდაქმნის გამოხატვა (შანიძე 1951:41). კვლევებმა აჩვენა, რომ ნასახელარ ზმნებში **-დ-** სუფიქსი არა მარტო **პასიურობისა და გარდაქცევითობის,** არამედ **პოტენციალისის, ჩვეულებითობისა** და **დაწყებითობის** ფუნქციების მქონეცაა (ღვინაძე 1989:55-62); რუსთაველის პოემის მიხედვით შეიძლება გამოიკვეთოს **მსგავსებითობის** ფუნქციაც (დანელია 1996:82); საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ **„პოემაში აშკარად საგრძნობია ნასახელარ ზმნათა დონიანი წარმოების აქტივიზაცია და მისი სიტყვაწარმოებითი ფუნქციებით დატვირთვა“** (იქვე:82). ნ. დანელიას დაკვირვებით, სახელური ფუძეებიდან ნაწარმოებ სპეციალურ დონიან ზმნურ ფორმებს რუსთაველი იყენებს **შინაარსის ექსპრესიულობის მისაღწევად.** პოემაში დიდი სიხშირით დასტურდება ნასახელარი **დ**ონიანი ზმნები. მათ საწარმოებლად 80-მდე სახელური ფუძეა გამოყენებული, რომელთაგან სიხშირით პირველ ადგილზეა **ზედსართავთაგან** ნაწარმოები ფორმები (დანელია 1996:83). საინტერესოა ისიც, რომ

დონით ნაწარმოები ნასახელარი ზმნები ტევადი ინფორმაციის შემცველია და პოეტი ამ მოდელის გამოყენებით **„შესიტყვების კონდესირებას“** (ნ. დანელია) ახდენს.

უჩუმოდა, უდიდოდა, უმხნეოდა საანალიზო ფორმები იმითაც არის საყურადღებო, რომ

- **მხატვრული პარალელიზმის პრინციპით**

აგებული ტაეპის ერთ-ერთ წევრად განიხილება.

- **ქმნიან სარითმო ერთეულებს.**

ა. მხატვრული პარალელიზმი: „იგი ღმერთსა **ადიდებდა,** სხვა ყველაი **უჩუმოდა**“ (რუსთაველი 1974:111, №361,4) = ის ღმერთს ადიდებდა, სხვა ყველა *ჩუმად იყო.*

ბ. სარითმო ერთეული: „მოვიდოდა / გამორბოდა / რას იქმოდა / უჩუმოდა“ (რუსთაველი 1974:111, №361).

ა. მხატვრული პარალელიზმი: „ვნადირობდი და **ვიზახდი,** ხმა ჩემი **არ უდიდოდა**“ (რუსთაველი 1974:195, №609,4) = ვნადირობდი და *ვყვიროდი,* ჩემი ხმა *დიდად ისმოდა /***უდიდო არ იყო.*

ბ. სარითმო ერთეული: „გამოვიდოდა / რად დავჰრიდო, და-? /არ გამვიდოდა / არ უდიდოდა“ (რუსთაველი 1974:195, №609).

ა. მხატვრული პარალელიზმი: „**გაჰმაგრებოდა** სიკვდილსა, ამისთვის არ **უმხნეოდა**“ (რუსთაველი 1974:310, №963,3) = მტკიცედ, მედგრად ხვდებოდა სიკვდილს, ამიტომ არ კარგავდა მხნეობას /**უმხნეო არ იყო* = მხნედ იყო.

ბ. სარითმო ერთეული: ირხეოდა / გარდიქცეოდა / არ უმხნეოდა / მზეო, და (რუსთაველი 1974:310, № 963).

ამრიგად, „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული ნასახელარი ზმნური ფორმები: *უჩუმოდა, უდიდოდა, უმხნეოდა* -**დ**- სუფიქსიანი წარმოებისაა. მათი სტილურ-პრაგმატიკული დანიშნულებაა **მხატვრული პარალელიზმისა** და **სარითმო ერთეულების** შექმნა.

დონიანი წარმოების ზმნური ფორმა, *უჩუმოდა*, რომელიც **მხატვრული პარალელიზმის ერთ-ერთი კომპონენტია**, ეყრდნობა *უ- – -ო* კონფიქსიან უქონლობის სახელურ ფუძეს; ტაეპში იგი რიგით მეორეა, მომდევნოა და წინამავალ დადებით ფორმასთან ქმნის

კონტრასტს:

ა. „**ადიდებდა – უჩუმოდა**“ / ადიდებდა – უხმაუროდ იყო.

სხვა საანალიზო ფორმებიც, *უდიდოდა, უმხნეოდა*, **მხატვრული პარალელიზმის კომპონენტებია**. ისინი ეყრდნობიან *უ- – -ო* კონფიქსიან უქონლობის სახელურ ფუძეს, დაირთავენ **არ** ნაწილაკს და წინამავალ დადებით ფორმასთან ქმნიან

სინონიმურ წყვილს:

ბ. „**ვიზახდი – არ უდიდოდა**“ / ვყვიროდი – [ხმა] არ იყო *უდიდო = [ხმა] დიდად ისმოდა.

გ. „**გაჰმაგრებოდა – არ უმხნეოდა**“ / მედგრობდა – არ იყო *უმხნეო, არ კარგავდა მხნეობას = მხნეობდა.

აღსანიშნავია, რომ სინონიმიზაცია განსაზღვრა *უ- – -ო* სახელურფუძიან ზმნურ ფორმებთან „არ“ ნაწილაკის გაჩენამ. ეს მოვლენა **ორმაგი უარყოფის** ერთ-ერთი სახეა, რომელსაც **უარყოფის უარყოფა** ეწოდება. ესპერსენის ცნობილი დებულების თანახმად, უარყოფის უარყოფა იძლევა **დადებით შედეგს** (Jaespersen 1924:332); შდრ.: საანალიზო ლექსიკური ერთეულები „ვეფხისტყაოსნიდან“:

*ა. **არ** უდიდოდა = დიდად ისმოდა; ბ. **არ** უმხნეოდა = მხნეობდა.*

(უარყოფის უარყოფაზე იხ. შესავალი: §1; თ.IV: §1.1).

***შენიშვნა 2**: ნ. დანელიამ თავის გამოკვლევაში ასევე მიაქცია ყურადღება „ვეფხისტყაოსანში“ მხატვრული პარალელიზმის ხერხით აგებულ ტაეპს, რომელშიც დონიანი წარმოების ფორ-*

*მა მონაწილეობს. მხედველობაში გვაქვს „**იქო – არ გაუქდა**“ ზმნური ფორმების შინაარსობრივი ურთიერთმიმართება, რომელიც შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს:*

- *აქეს [ერთმანეთი] – არ დარჩა უქებელი [არცერთი]*

*„რა „ტარიელ“ მოისმინა, ფრიდონს ჭირი უსუბუქდა,/ თვალთა ცრემლნი გარდმოსცვივდეს, გული უფრო აუჩუქდა,/ მონაქროლმან ვარდი დაზრა, წამწამთაგან ბუქი ბუქდა;/ შეიყარნეს ერთმანეთი მათგან იქო, არ **გაუქდა**“ (რუსთაველი 1974:318, №995,4).*

„**გაუქდა**“ ფორმისთვის ამოსავალია **ქებ-** ფუძიანი წარსული დროის უარყოფითი მიმღეობა: **უ-ქ-ებ-ი**[1], რომელიც, როგორც ჩანს, მეტრის საჭიროებით გაუმარტივებია ავტორს და ჩამოუცილებია თემის ნიშანი; პოეტს უთემისნიშნო **უ-ქ** ფუძიდან უწარმოებია ოკაზიური ფორმა გა-**უ-ქ**-დ-ა (დანელია 1996:90-91). საინტერესოა იმ ტაეპის შინაარსი, რომელშიც ეს ფორმა მონაწილეობს: ავთანდილი და ფრიდონი შეიყარნენ, **ერთმანეთი აქეს, უქებელი არ დარჩა** ერთმანეთისაგან არც ერთი; ე.ი. „**არ გაუქდა**“ ნიშნავს: **უქებელი არ დარჩა**. საგულისხმოა ნ. ნათაძის კომენტარი: „**იქო, არ გაუქდა. ერთი და იგივე აზრი გამოთქმულია დადებითი და უარყოფითი ფორმით**“ (რუსთაველი 1974:325, №995,4).

*აღნიშნულ სტროფში მოცემული ბოლოკიდური დონიანი ფორმები შდრ.: ერთმანეთს **სარითმო ერთეულების მიხედვითაც**: ჭირი უსუბუქდა /გული აუჩუქდა / ბუქი ბუქდა / მათგან იქო, არ გაუქდა (რუსთაველი 1974:318, №995) (დანელია 1996:91).*

საანალიზო ზმნურ ფორმათა **მწკრივის საკითხს** რაც შეეხება, ცნობილია, რომ **-დ-** სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნები ძირი-

[1] **უ-ქები** უკუთქმითი მიმღეობის მოკლე ფორმაა, რომელმაც მოგვიანებით დაირთო ზმნისწინი **შე-** და **-ელ** სუფიქსი: **შე-უ-ქებ-ელ-ი;** ამ ტიპის ფორმათა ჩამოყალიბების დინამიკაზე მსჯელობა იხ. თ. I: §1.1.

თადად წყვეტილის მწკრივს ქმნიან; შდრ.: *დაბნელდა, განმართლდა, დაძუელდა, განცოცხლდა, დასნეულდა, აღმაღლდა* და მისთ. (შანიძე 1976:76); ასეთივე ვითარებაა „ვეფხისტყაოსანშიც“: *გაბედითდა, გადიადდა, გასალდა, მოგუბდა, გაცვილდა, გატინდა, გასისხლმდინარდა, გასაწყინარდა, დაყმუნდა, გაბროლდა* (ამგვარ ფორმათა ანალიზი იხ. დანელია 1996:81-95). როცა ენობრივი მოვლენა სტილურ-პრაგმატიკული თვალსაზრისით ფასდება, მით უფრო ოკაზიური ფორმები პოეტურ ტექსტში, პირობითად თუ შეიძლება მისი მოქცევა რომელიმე გრამატიკულ მოდელში ან შეფასება გრამატიკული წესების სიზუსტის თვალსაზრისით. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაშიც ასეთ ვითარებასთან გვაქვს საქმე და ამიტომ, ამგვარი პირობითობის გათვალისწინებით, *უჩუმოდა, უდიდოდა, უმხნეოდა* ფორმები უწყვეტლის მწკრივს შეიძლება მივაკუთვნოთ. ამის მიზეზია არა მხოლოდ ვერბალურად შექმნილი **-ოდ** სუფიქსის (**ო** ფუძიან სახელებს + **-დ-** სუფიქსი) აკუსტიკური შთაბეჭდილება, არამედ ორი რამ: 1. უზმნისწინო ფორმებია; 2. თავადაც **განგრძობითი მნიშვნელობა** აქვთ და სინტაგმატურ-პარადიგმატული ანალიზის შედეგად დგინდება, რომ ეხამებიან **წარსულში განგრძობითობის გამომხატველ** წინამავალ ზმნურ ლექსემებს, რომლებიც, იმავდროულად, სარითმო ზმნური ერთეულებია.

ზმნურ ფორმათა *თ ა ნ ა დ რ ო უ ლ ო ბ ა* სტაბილური ენობრივი მოვლენაა მხატვრული პარალელიზმის პრინციპით აგებულ ტაეპში, რაც ასევე ამყარებს ვარაუდს, რომ *უდიდოდა, უმხნეოდა*, მსგავსად *უჩუმოდა-სი*, წარსული დროის (უწყვეტლის) ერთპირიანი გარდაუვალი ზმნური ფორმებია.

ამრიგად, რაკი საანალიზო ლექსემები გამოხატავენ წარსულ დროს, შეუძლებელია მათ ჰქონდეთ შედგენილი შემასმენლის კვალიფიკაცია; ამგვარი დაშვების შემთხვევაში *უდიდო-*

და. *უმხნეოდა, უჩუმოდა ფორმები* ახლანდელი დროის გაგებას შეიძენენ ბოლოკიდური **-ა**-ს მიხედვით: **-ა** ←*არის*, რაც დაარღვევს მთლიანად სტროფისა თუ ტაეპის აგების კანონზომიერებასა და დროულ გაგებას.

1.6. *უჩა „შავი“* ლექსემა მეგრულში: სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი

➢ *უ ჩ ა: სტრუქტურული ანალიზი*

უ ჩ ა სინქრონიულ დონეზე „შავი“ ფერის აღმნიშვნელი ზედსართავი სახელია მეგრულში; დიაქრონიული პერიოდის გათვალისწინებით, შეიძლება დაიშალოს სეგმენტებად: უ-ჩ-ა; მათგან **უ**-პრეფიქსია, **-ჩ-** ძირია, **-ა** სუფიქსია.

უ- უარყოფის გამომხატველი უძველესი პრეფიქსია.

-ჩ- ძირი ეტიმოლოგიურად აღნიშნავს „თეთრს“ და შესატყვისობებს ქმნის ამავე ეტიმოლოგიის ძირებთან სხვა ქართველურ ენებში; კერძოდ:

ქართ. ჴც- /მ-ჴც-ე, მ-ჴც-ოვან-ი, მეგრ. რჩ-//ჩ-/ჩ-ე „თეთრი“, ლაზ. ქჩ-//ხჩ-//ჩქ- /ქჩ-ე//ხჩ-ე//ჩქ-ე „თეთრი“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:501-502). შესატყვისობის გამომხატველ დასახელებულ ლექსიკურ ერთეულებთან, ვ. თოფურიას თვალსაზრისზე დაყრდნობით, დასახელებულია *უ-ჩა „შავი“*, როგორც ეტიმოლოგიურად მათთან დაკავშირებული ლექსემა, ოღონდ უარყოფითი ფორმითა და მნიშვნელობით; კერძოდ, ესაა „არათეთრი“ (თოფურია 1940:538; ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:501). კ. დანელიას განმარტებით, უჩა-ს ქართული ლექსიკური ფარდია *უთეთრო* (დანელია 2006:173; იხ. შესავალი: §4.4). რამდენადაც ქართველურ ენებში საწყის ეტაპზე ანტონიმურ წყვილებს ოდენ **უ-** პრეფიქსი აწარმოებდა, უჩა-ს განმარტება უფრო ზუსტი იქ-

ნება *უ-თეთრი ფორმით; რაც არა- და უ- ფორმანტების სინონიმურ მნიშვნელობაზეც მიუთითებს.

-ა სუფიქსი თავდაპირველი სახითაა შემორჩენილი *უჩა* სიტყვა-ფორმაში, ხოლო შემდგომ *ა-ი უმლაუტის შედეგად ტრანსფორმირებულია და -ე სუფიქსად დასტურდება მეგრულ ჩ-ე „თეთრი“ და ლაზურ ხჩ-ე „თეთრი“ ფუძეებში (უმლაუტის პროცესთან დაკავშირებით იხ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965:166).

ამრიგად, საანალიზო ლექსიკური ერთეულის სტრუქტურა განსხვავებულია დიაქრონიულად და სინქრონიულად; *უ ჩ ა* დიაქრონიულად რთული წარმოქმნილი სახელია, სინქრონიულად კი გაიგება დაუშლელ მარტივ ერთეულად; შესაბამისად, არ გამოიყოფა სეგმენტები და მნიშვნელობით უტოლდება ქართულ „შავს“. როგორც ჩანს, სტრუქტურულმა ცვლილებამ – გამარტივებამ „უჩა“-ს ბაზისურ ტერმინად ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი, რადგან, „დამატებითი კრიტერიუმის მიხედვითაც, მორფოლოგიურად არამარტივი ტერმინის ბაზისურობა საეჭვოა“ (სოსელია 2009:125).

- *ჩე – უჩა: ბაზისურ ფერთა ჩამოყალიბების დინამიკა და სემანტიკური ვარიაციები*

ბაზისურ ფერთა გამოყოფის უნივერსალური კრიტერიუმების მიხედვით, საკუთრივ მეგრულში დაზუსტებულია შემდეგი ტერმინები: **ჩე** [თეთრი], **უჩა** [შავი], **ჭითა** [წითელი] (სოსელია 2009:123-124). ნავარაუდევია, რომ ტერმინი *უჩა* „ზანურში შეიძლებოდა გაჩენილიყო მხოლოდ სამტერმინიან სისტემაში, სადაც ფერითი სივრციდან გამოცალკევებულია კატეგორია [წითელი], როგორც ნამდვილი ფერის კატეგორია (იგულისხმება ქრომატული ფერი) და დანარჩენი ფერითი სივრცე ორ ნაწილადაა გაყოფილი, რომელთაგან ერთი აღინიშნება ტერმინით *ჩე*,

ხოლო მეორე – ამ ტერმინის უარყოფით, ტერმინით *უჩა*“ (სოსელია 2009:142).

ჩე – უჩა ტერმინთა სემანტიკის დაზუსტება შესაძლებელია ქართულ-ზანურ დონეზე არსებული ფერის ტერმინთა სამელემენტიანი სისტემის განხილვით; კერძოდ, ამ პერიოდის ბაზისური ფერის შემადგენელი კატეგორიებია:

1. [თეთრი] + [ყვითელი], 2. [წითელი], 3. [შავი] + [მწვანე] + [ლურჯი].

[თეთრი]+[ყვითელი] ტერმინის არქეტიპია *მჭცıე, ხოლო მეგრულში ამ კატეგორიის აღსანიშნავად ჩამოყალიბდა ტერმინი „ჩე“; ივარაუდება, რომ ამგვარი კომბინირებული ფერის აღსანიშნავად გამოყენებული მეგრული „ჩე“-ს სემანტიკა ვერ იქნებოდა ქართული „თეთრი“, იგი უფრო ზოგადი უნდა ყოფილიყო. ამას ადასტურებს მეგრულ პოეზიაში დადასტურებული შესიტყვება: „ჩე ბჟალარა“ (Кипшидзе 1914:136,8). „მოცემული კონტექსტი „ჩე“ ტერმინისთვის „თეთრის“ მნიშვნელობაზე უფრო მეტად „ნათელის“ მნიშვნელობას უნდა გულისხმობდეს“ (სოსელია 2009:127); შესაბამისად, მეგრ. „ჩე ბჟალარა“-ს ქართული ვერსია ნაცვლად „თეთრი მზის სხივისა“ იქნება „ნათელი მზის სხივი“.

[წითელი] ტერმინის არქეტიპია *წ¡ითელი, ხოლო მეგრულში ამ კატეგორიის აღსანიშნავად ჩამოყალიბდა ტერმინი „ჭითა“. *[შავი]+[მწვანე]+[ლურჯი]* ტერმინის არქეტიპია *მრუმე, ხოლო მეგრულში ამ კატეგორიის აღსანიშნავად ჩამოყალიბდა ტერმინი „უჩა“ (სოსელია 2009:142). კომბინირებულ ფერთა სამი ტერმინიდან (ჩე, ჭითა, უჩა), როგორც აღვნიშნეთ, ცალკე იყო გამოყოფილი და კონკრეტულ მნიშვნელობას გამოხატავდა *ჭითა „წითელი“*, ხოლო *ჩე* და *უჩა* ერთმანეთს მიემართებოდა, როგორც ზოგადი მნიშვნელობის ანტონიმური ტერმინები; კერ-

ძოდ, თუ „ჩე“-სთვის ივარაუდებოდა მნიშვნელობა „ნათელი“, უჩა-ს მნიშვნელობა იქნებოდა „არანათელი“. ენისთვის დამახასიათებელი ასიმეტრიის პირობებში – „უ ა რ ყ ო ფ ი თ ი თვისებების გამომხატველნი ორჯერ და მეტადაც ჭარბობენ დ ა დ ე ბ ი თ ი თვისებების აღმნიშვნელთ“ (ბერულავა 1976:59,93) – პირველ რიგში სპეციალური მარკერით გაფორმდებოდა უარყოფის გამომხატველი ლექსემა *უ-ჩა*; შდრ.: მსჯელობა *ორგულსა* და *ერთგულს* შორის პირველად უარყოფითი კონოტაციის *ორგულის* შექმნის შესახებ; იხ. დანელია 1979 [2009:87].

ქართულ-ზანურ ქრონოლოგიურ დონეზე არსებული ფერის კატეგორიათა სისტემა ცვლილებას განიცდის შემდგომ, ქართული და ზანური ენების დამოუკიდებლად ჩამოყალიბების ეტაპზე. ამ მხრივ ქართული და ზანური სისტემები განვითარების დამოუკიდებელ გზას გადიან და ცალ-ცალკე საინტერესო ენობრივ სურათს იძლევიან; ზანურში, კერძოდ, მის შემადგენლობაში შემავალ მეგრულში, ქართულთან მიმართებით, ფერის ტერმინთა დაზუსტების ასეთი სურათი ივარაუდება:

1. *[თეთრი]+[ყვითელი]* შედგენილი კატეგორია, რომელიც აღინიშნებოდა მეგრულში „ჩე“ ტერმინით, იშლება „თეთრ“ და „ყვითელ“ ტერმინებად; აქედან, „ჩე“ ზუსტდება, კონკრეტდება და სემანტიკურად მას შეესაბამება ქართული „თეთრი“, ხოლო „ყვითელს“ სესხულობს მეგრული ქართულისგან და ამკვიდრებს *ყვინთელი / ღვინთელი* ტერმინის სახით.

2. *[წითელი]* აღინიშნა მეგრულში ტერმინით „ჭითა“ (საერთოქართველური შესატყვისობისათვის იხ. მსჯელობა ზევით).

3. *[მუქ-გრილი]=[შავი]+[მწვანე]+[ლურჯი]* შედგენილი კატეგორია, რომელიც აღინიშნებოდა მეგრულში „ჩე“-ს საპირისპირო „უჩა“ ტერმინით, დაიშალა შავ, მწვანე და ლურჯ ტერმინებად. აქედან, „უჩა“ დაზუსტდა, დაკონკრეტდა და ჩამოყალიბ-

და ჩე-ს ანტონიმური მნიშვნელობის ლექსემად, რომელსაც სემანტიკურად შეეფარდა ქართული „შავი“ (ქართულში დამკვიდრებული „შავი“ ირანული წარმოშობის ნასესხები ტერმინია; ამის შესახებ იხ. Абаев 1956; ანდრონიკაშვილი 1965). *[მწვანე]+[ლურჯი]* ქართულში ცალ-ცალკე კატეგორიებად (მწვანე და ლურჯი) ჩამოყალიბდა, ხოლო მეგრულმა ისესხა ქართულისგან, დაამკვიდრა *რწვანე / ლურჯი, ჟურჯი* ფორმების სახით, თუმცა ისინი ბაზისური ფერის განსხვავებულ კატეგორიებად ვერ ჩამოყალიბდნენ; ამიტომ დღესაც ვერ ხერხდება მეგრულში *მწვანე* და *ლურჯი* ტერმინების დიფერენციაცია და ჩვეულებრივია მათი „აღრევა“.

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ მეგრულში სინქრონიულ დონეზე, ძირეული და ქართულიდან ნასესხები ლექსემების გათვალისწინებით, ბაზისური ფერის ხუთი კატეგორიაა წარმოდგენილი შემდეგი ტერმინებით:

- ჩე-[თეთრი], უჩა-[შავი], ჭითა-[წითელი]
- ყვინთელი-[ყვითელი], რწვანე / ლურჯი-[მწვანე]+[ლურჯი].

(ბაზისური ფერის ტერმინთა კატეგორიაზე მსჯელობა ეყრდნობა ე. სოსელიას ნაშრომს: Соселиа 2009:126).

ამრიგად, *ჩე – უჩა* ბაზისურ ფერთა სემანტიკა საწყის ეტაპზე ზოგადი იყო, კონკრეტული შინაარსობრივი გაგება მოგვიანებით შეიძინა. მნიშვნელობათა ჩამოყალიბების დინამიკა ლექსიკური ერთეულების მიხედვით შემდეგნაირად გამოიხატება:

ჩე – უ-ჩა: ნათელი – არა-ნათელი (ზოგადი) → თეთრი – არა-თეთრი = შავი (კონკრეტული).

1.7. უქონლობა-უყოლობის სახელთა ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია მეგრულსა და ლაზურში

უქონლობის სახელები მეგრულში გამოხატულია რამდენიმე აფიქსით: **უ- – -ე, უ- – -ო, უ- – -ურ, უ- – -ოლ, უ- – -ელა**, რომელთაგან **უ- – -ო, უ- – -ურ** საერთოქართველურია და ქართულთან კანონზომიერ შესატყვისობას ავლენს (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:450), თუმცა სიხშირული თვალსაზრისით ჩამორჩება **უ- – -ე** წარმოებას, რომელიც ყველაზე პროდუქტიულია. ნაკლებად არის გავრცელებული უქონლობის სახელები **უ- – -ოლ** და **უ- – -ელა** აფიქსებითაც, ამიტომ მაგალითების დამოწმებას **უ- – -ე** კონფიქსიანი ლექსემებით დავიწყებთ:

I. უ- – -ე:

(1) **უაბარნე** „უაივნო“ (ქობალია): *უაბარნე* ცუდეს მილარდუ (ექსპ. მასალები) „*უაივნო* სახლში ცხოვრობდა“; (2) **უბარბალე** „უბორბლო“ (ქობალია): *უბარბალე* არაბაშა ლაიტი ვეგმადვინე (ექსპ. მასალები): „*უბორბლო* ურემზე სიმინდს ვერ დავდებ“; (3) **უბჟალე** „უმზეო“: *უბჟალე* დღა ვესერუ, ღორონთუმე (ექსპ. მასალები) „*უმზეო* დღე არ ღამდება, ღმერთმანი“; (4) **უთოფე** „უთოფო“: *უთოფე* კოჩი მუს იქუნს?! (ექსპ. მასალები) „*უთოფო* კაცი რას იზამს?!“ (5) **უთოლე** „უთვალო“/„ბრმა“: სინთე მუშოთი გოკო, *უთოლე* რექგდა? „ სინათლე რად გინდა, თუ ბრმა (სიტყვასიტყვით „*უთვალო*“) ხარ?“ Megrelian Texts ed. Danelia-Canava: DC, And.s, 452 (442, m), (6) **უთოფურე** „უთაფლო“: *უთოფურე* სქაცალო ქიმკოდინუა „*უთაფლო* ფუტკარივით დაიკარგაო“ Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr. Dict., u, utopure, 20513. (7) **უკიბირე** „უკბილო“: *უკიბირე* დო ცვერე მის მუშო ოკონია! (ექსპ. მასალები) „*უკბილო* და ბრმა ვის რად უნდაო!“; (8) **უკუდელე** „უკუდო“: სქვერი ჭითა, *უკუ-*

დელე „შველი წითელი, *უკუდო*“ (გუდ. 17,32); (9) **უსქე / უსქუალე**[1] „უშვილო“: *უსქე* რე თეცაი ახაიგაზდა ძღაბი (ექსპ. მასალები) „*უშვილო* არის ასეთი ახალგაზრდა გოგო“; (10) **უქვინჯე** „უძირო“, (11) **უხელე** „უხელო“: *უქვინჯე* და *უხელე* სუმკათ გომიტუეს ჩქიმ მუმაშ ცუდეშა (ექსპ. მასალები) „*უძირო* და *უხელო* ჩანთით გამიშვეს ჩემი მამის სახლში“; (12) **უჯოლორე** „უძაღლო“: *უჯოლორე* ქიანას კატუეფი ყვიანდესია (ექსპ. მასალები) „უძაღლო ქვეყანაში კატები კნაოდნენო“.

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, **უ- – -ე** კონფიქსით ნაწარმოები სახელები **მატერიალური** ნივთის უქონლობას გამოხატავენ, იშვიათად შეუძლიათ **თვისების უქონლობის** აღნიშვნაც; მაგალითად, (13) **უკილე** „უნაკლო“: ჩქიმი ბიძიაშ ძღაბი ნაღდას *უკილე* რენია (ექსპ. მასალები) „ჩემი ბიძიას გოგო ნაღდად *უნაკლო* არისო“. აღნიშნული კონფიქსით თვისების გამოხატვა დამოკიდებულია თავად სახელური ლექსემის ფუძის სემანტიკაზეც; ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა სხეულის ნაწილების აღმნიშვნელი ცალკეული ლექსემები, რომლებიც დადებითი და უარყოფითი კონოტაციით ძირითადად გადატანითი მნიშვნელობით იხმარება; მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ: (14) **უპიჯე** „უპირო“ (საყრდენი ფუძე პიჯ- „პირ-“): ვეენდა, *უპიჯე* კოჩიე „არ ენდო, *უპირო* კაცია“ Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., u, up'ije, 20719 (უპირო, ე.ი. სიტყვის გამტეხი)[2]; (15) **უგურე** „უგულო“ (საყრდენი ფუძე გურ-

[1] სქირ- / სქუა- ფუძეები ეტიმოლოგიურად აღნიშნავს „შობილს“. „ქართ. **შვ-ილ-** ფუძეს კანონზომიერად შეესატყვისება ლაზ. **სქ-ირ-**, მეგრ. **სქი-** (< სქ-ირ-ი)“. ქართ. **მ-შ-ო**, მეგრ. **სქუ-ა** (< ***მ-სქუ-ა**), სვან. **სგე//ჳმსგე** ფორმათა შეპირისპირების საფუძველზე თ. გამყრელიძემ აღადგინა ***მ-შვ-ე** ფორმა (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990 : 377).

[2] ასევე გადატანითი მნიშვნელობისაა *უპიჯე-ს* პარალელური ვერსია *უპიჯო „უპირო“*.

„გულ-“): *უგურე კოჩი* რე, ვარა მუშიანემს მუჭო ვახვარუდასოკო?! (ექსპ. მასალები) „*უგულო* (= თანაგრძნობის არმქონე) კაცია, თორემ თავისიანებს როგორ არ უნდა ეხმარებოდეს?!“ (16) **უზისხირე** „უსისხლო“ (საყრდენი ფუძე ზისხირ- „სისხლ-“): ახაიგაზდა დო თენერი *უზისხირე*, ვიშო პატონი, სქან ჭირი! (ექსპ. მასალები) „ახალგაზრდა და ამნაირი *უსიხლო* (= უსიცოცხლო / თავისიანების არმცნობი), იქით (= შორს ჩემგან), ბატონო, შენი ჭირიმე!“

II. უ- – -ო:

როგორც აღვნიშნეთ, **უ- – -ო** ნაკლებად არის გავრცელებული, თუმცა დადასტურებული ფორმები განარჩევენ **მატერიალურ** და **თვისობრივ** უქონლობას: (17) **უჩილო** „უცოლო“: *უჩილო* ბოშიე (ექსპ. მასალები) „*უცოლო* ბიჭია; (18) **უკოჩო** „უკაცო“: *უკოჩო* ოჯახი რე (ექსპ. მასალები) „*უკაცო* ოჯახია“; (19) **უქომონჯო** „უქმრო“: *უქომონჯო* ოსური რე, მუ ქიმინას?! „*უქმრო* ქალია, რა ქნას?!“ (20) **უბადო** „უბედური“, „სიავე“: *უბადოს უბადო* მოცუნსია „*სიავეს სიავე* მოსდევსო“ (დან., ცან. 444,37).

აღსანიშნავია, რომ **უ- – -ო** და **უ- – -ე** აფიქსებით ხშირად ერთი ფუძის პარალელური ფორმებია წარმოდგენილი. პირველად ეს ფაქტი აღნიშნული აქვს ი. ყიფშიძეს: (21) **უმუმო || უმუმე** „უმამო“ (Кипшидзе 1914:284. იხ. მუმა „მამა“); (22) **უდიდო || უდიდე** „უდედო“, „ობოლი“ (Кипшидзе 1914:226, იხ. დიდა „დედა“); ასევე, პარალელური ერთეულები დასტურდება გ. ელიავას ლექსიკონში: (23) **უონჯღორო || უონჯღორე** „უსირცხვილო“, (24) **უჩილო || უჩილე** „უცოლო“, (25) **უღორონთო || უღორონთე** „უღმერთო“ (ელიავა 1997:303-304).

III. უ- – -ურ:

უ- – -ურ კონფიქსიანი წარმოქმნილი სახელი **თვისებას** გამოხატავს: (26) **უსქვამური** „ულამაზო“: მოიცონაფუდუკო *უსქვამური* ოსური „მოგეყვანა *უშნო (ულამაზო)* ცოლი“ Megrelian Texts ed. Xubua: MX, 7, 41, 25; (27) **უმინჯური** (სიტყვასიტყვით: „უპატრონო“), გადატანით: „ყურადღების გარეშე დარჩენილი“; (28) **უკუჩხური** (სიტყვასიტყვით: „უფეხური“), გადატანით: „ნავსი ფეხის, მარცხიანი“: *უკუჩხური* კოჩი რენია „*ნავსი ფეხის, მარცხიანი* კაცი არისო“ Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., u, uk'uchxur-i, 20587; თვისების გამომხატველი წარმოქმნილი სახელი ზოგჯერ მრავალფეროვანი სემანტიკური ნიუანსებითა და, შესაბამისად, სხვადასხვა სინონიმური ერთეულებითაა მოცემული. მეგრულში ერთ-ერთი ასეთი ლექსემაა (29) **უხუჯური**, რომელიც მეგრულ ტექსტებსა და ლექსიკონებში შემდეგი მნიშვნელობებითაა წარმოდგენილი: **ა.** „მოუხერხებელი“ (გუდავა 1975); **ბ.** „უხასიათო, მიუკარებელი, მიუდგომელი ადამიანი“ (ჭარაია 1997:133); **გ.** „არამეგობრული“ (Кипшидзе 1914:409, იხ. ხუჯი „მხარი“); **დ.** „უხიაგი, ურჩი, უხერხული, უგემური“ (ქობალია): ხუს ვემერჩანს, თიწკუმა საქმე ვეკეთინე, *უხუჯური* კოჩიე (ექსპ. მასალები) „მხარს არ აგიბამს, იმასთან საქმეს ვერ დაიჭერ, *არამეგობრული / უგემური* კაცია“; თე ბარგი ახალი რე დო ძალამს *უხუჯური* რე (ექსპ. მასალები) „ეს ტანსაცმელი ახალია და ძალიან *მოუხერხებელი* [სახმარია]“.

უ- – -ე, უ- – -ო, უ- – -ურ აფიქსიანი წარმოქმნილი ფორმები გარდაქცევით (ვითარებით) ბრუნვაში **ზმნიზედურ** მნიშვნელობას იძენენ; მაგალითები:

(30) **უბჟალე-თ** „უმზეოდ“: *უბჟალეთ* მუ რე ჩქინ ცხოვრება?! (ექსპ. მასალები) „*უმზეოდ* რა არის ჩვენი ცხოვრება?!“ (31) **უკიბირე-თ** „უკბილოდ“: ვაგარჩქილე ნარაგადგ, გილართ

ასე *უკიბირეთ!* (ექსპ. მასალები) „არ გესმის ნათქვამი, იარე ახლა *უკბილოდ!*“ (32) **უჯოლორე-თ** „უძაღლოდ“: *უჯოლორეთ* მუ გოკოდუ ონადირუშა?! (ექსპ. მასალები) „*უძაღლოდ* რა გინდოდა სანადიროდ?!“ (33) **უქომონჯო-თ** „უქმროდ“: *უქომონჯოთ* უმინჯუუ ხუთ სქუას (ექსპ. მასალები) „*უქმროდ* უპატრონა ხუთ შვილს“; (34) **უსქვამურ-ო** „ულამაზოდ“: *უსქვამურო* ორდასი, თის უჯგუ შურო ვედას კამპანიაშა (ექსპ. მასალები) „*ულამაზოდ* რომ იყოს, იმას ჯობია, სულ არ წავიდეს ქორწილში“; (35) **უხუჯურ-ო** „უხერხულად / მოუხერხებლად“: თე ონჯირუს *უხუჯურო* გილვოჯანუქ (ექსპ. მასალები) „ამ საწოლზე *უხერხულად / მოუხერხებლად* ვწევარ“; ...მუჭო გილურქე *უხუჯურო* „...როგორ *მოუხერხებლად* დადიხარ“ (გუდ. 140, 19-20).

***შენიშვნა 1**: ცნობილია, რომ მეგრულში გარდაქცევითი ბრუნვა განარჩევს ფუძის დაბოლოებებს და სხვადასხვა ბრუნვის ნიშანს იყენებს: ხმოვანფუძიანებს ურთავს -თ-ს, თანხმოვანფუძიანებს – -ო-ს. ამის გათვალისწინებით, ოდენ უ- პრეფიქსიანი წარმოებისაა უ-მუშო „უმისოდ“ ფორმა (იხ. მუშ-ი „მის-ი“), ხოლო ბოლოკიდური -ო გარდაქცევითი ბრუნვის ნიშანია. ამგვარ ვარაუდს ადასტურებს -მუშ- ფუძის უ- – -ე კონფიქსიანი წარმოების გარდაქცევითი ბრუნვის ფორმა: უ-მუშ-ე-თ „უმისოდ“. ამრიგად, პარალელური ფორმები უ-მუშო || უ-მუშ-ე-თ „უმისოდ“ მხოლოდ ზმნისართული წარმოებისაა.*

IV. უ- – -ოლ:

უ- – -ოლ კონფიქსიანი ფორმები, როგორც აღვნიშნეთ, იშვიათია, სულ რამდენიმე მაგალითით დასტურდება: (36) **უჯიმოლი** „უმარილო“ (ჭარაია 1997:133): *უჯიმოლი* რე თე ლებია, ძღაბი (ექსპ. მასალები) „*უმარილოა* ეს ლობიო, გოგო“; (37) **უდიდოლი** „უდედო“: **უდიდოლი** გინი (გუდ. 286,12); (38) **უმუმოლი** „უმამო“ (ჭარაია 1997:98): *უმუმოლი* რე თე ბაღანა (ექსპ. მასალები) „*უმამო* არის ეს ბავშვი“. თითოეულ მათგანს პარალელური ფორმები მოეპოვება **უ- – -ო / უ- – -ე** კონფიქსების სახით: **უ-ჯიმ-ოლ-ი || უ-ჯიმ-ო-ი** (აღმოსავლურ არეალში დასტურდება); **უდიდოლი**, შდრ.: **უდიდო || უდიდე** (Кипшидзе 1914:226); **უმუმოლი**, შდრ.: **უმუმალო || უმუმე || უმუმო** (Кипшидзе 1914 :284).

V. უ- – -ელა:

აღნიშნული კონფიქსით წარმოქმნილი სახელებიც იშვიათია; გამოხატავენ საგნის მახასიათებელი ნიშნის უქონლობას. ცხადია, უქონლობას **უ-** პრეფიქსი განსაზღვრავს, ხოლო ნიშნის ქონა ბოლოკიდური **-ა** სუფიქსითაა გამოხატული, რომელიც ქონების სემანტიკის ერთ-ერთი აფიქსია მეგრულში Кипшидзе 1914:347; (39) **უსქვამელა** „ულამაზო“: *უსქვამელა* ოსურეფი (გუდ. 192, 21-22) „*ულამაზო* / მახინჯი ქალები / ცოლები“; (40) **უსაქმელა** „უსაქმური“: *უსაქმელა* რენ დო ოსურს მი მეჩანსია?! (ექსპ. მასალები) „*უსაქმურია* და ცოლს ვინ მისცემსო?!“

-ელა სუფიქსს ზოგჯერ **-ურ** ენაცვლება, განსაკუთრებით აღმოსავლურ არეალში: (41) **უსქვამური** „ულამაზო“: ხვაჲე *უსქვამური* რდასი, მუ უჭირს! (ექსპ. მასალები) „მხოლოდ *ულამაზო* რომ იყოს, რა უჭირს!“ შდრ.: სქვამაია „ლამაზმანი“ ← სქვამი „ლამაზი“ Кипшидзе 1914:322).

VI. უარყოფითი სემანტიკის ნაზმნარი სახელები (მიმღეობები).

მეგრულში უარყოფითი სემანტიკის **ნაზმნარი სახელების (მიმღეობების)** აფიქსები საერთოქართველურია; კერძოდ, მეგრულ **უ- – -ენჯ/-ინჯ** კონფიქსს კანონზომიერად შეესატყვისება ქართული **უ- – -არ** მაწარმოებელი, ხოლო მეგრული **უ- – -უ** კონფიქსის შესატყვისია ქართული **უ- – -ელ**: (42) მეგრ. **ურჩქენჯი / ურჩქინჯი** – ქართ. **უმეცარი**: *ურჩქენჯი* ბრელი რე, მარა ნინას კიბირს გეთმეუნჭირანა (ექსპ. მასალები) „*უმეცარი* ბევრია, მაგრამ ენას კბილს აჭერენ; (43) მეგრ. **უგურაფუ** – ქართ. **უსწავლელი**: *უგურაფუ* ოსური რე, მარა არძა სქუას შარა ქემეურჩქინუ (ექსპ. მასალები) „*უსწავლელი* ქალია, მაგრამ ყველა შვილი გზაზე დააყენა / „გზა მიუჩინა“; (44) მეგრ. **უჭარუ** – ქართ. (და)უწერელი (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:306-307): *უჭარუ* რე თე არიკეფი დო ქიდნიჭარით (ექსპ. მასალები) „*(ჩა)უწერელია* ეს ზღაპრები და ჩაიწერეთ“; „მეგრ. **უ- – -ალ** აგრეთვე შეესატყვისება ქართ. **უ- – -ელ** ცირკუმფიქსს“ (იქვე:306-307): (45) მეგრ. **უჩურცხალი** – ქართ. მოუცილებელი: *უჩურცხალი* ჭირი რე, ვიშო პატონი (ექსპ. მასალები) „*მოუცილებელი* ჭირია, იქით (=შორს), შენი ჭირიმე“; (46) მეგრ. **უგურთალი** – ქართ. განუყოფელი: ჯგირი ჯიმალობა უღუნა, *უგურთალი* რენა (ექსპ. მასალები) „კარგი ძმობა აქვთ, *განუყოფელი* არიან“ და სხვ.

უქონლობის სახელებს ლაზურში ძირითადად **უ- – -ე** და **უ- – -ელ** კონფიქსები აწარმოებს, რომლებიც ქართულ **უ- – -ო** და **უ- – -ურ** აფიქსებს ეფარდება. ლაზურში **უ- – -ე** კონფიქსი გადმოსცემს როგორც უქონლობის სემანტიკას, ასევე მიმღეობურ მნიშვნელობასაც: (47) **უღნოსე** „უჭკუო“: *ე უღნოსე!* მა არ ხე ნცას გემიკლომენ... „*ჰე უჭკუო!* ერთი ხელი ცაზე მიკიდია...“ (დიუმეზილი 34); (48) **უგუნახე** „უცოდველი“: ...არ *უგუნახე*

ოხორჯა მუჭო ეინჭენ? „...ერთი *უცოდველი* ქალი როგორ ჩამოიხრჩობაო?“ (დიუმეზილი 18); (49) **უჲოღანე** (თურქ. yorgan „საბანი“) „უსაბნო“: კიშის *უჲოღანე* ვა ნიხოდინენ „ზამთარში *უსაბნოდ* არ გაიძლება“ (თანდილავა 763).

უ- – -ელ კონფიქსი გამოხატავს როგორც მატერიალურ, ასევე თვისობრივ უქონლობას: (50) **უბაბელი** „უმამო“: *უბაბელი* ბერეფე (ექსპ. მასალები) „*უმამო* ბავშვები“; (51) **უხეელი** „უსახელო“: ...*უხეელი* მეშაქუნაფუფე ფშვარე ნჩხილითენ „...*უსახელო* ჩასაცმელებს მოვქსოვ ჩხირით“ (კარტოზია, მეგრ. და ლაზ.,76,4); (52) **უდულჲელი** „უსაქმური“: *უდულჲელი* ქოდოფსქიდით „*უსაქმური* დავრჩით“ (ჩიქობავა, ჭან. ტექსტ., 69); (53) **უნანელი** „უდედო“: ბეფე-ჩქიმი *უნანელი* დობუტალა „ჩემი შვილები *უდედოდ* დავტოვო!“ (კარტოზია, ლაზ. ტექსტ. 182,3) (თანდილავა 766); (54) **უნენელი** „უენო, მუნჯი“: ნუსაქ... *უნენელი* იქომს „რძალი *უენოდ* აკეთებს“ (ჟღენტი, ჭან. ტექსტ.,30) (თანდილავა 766); (55) **უმითელი** „უპატრონო“/„ობოლი“: მათი *უმითელი* დოფსქიდი „მეც *უვინმეო* (ობოლი) დავრჩი“ (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 23) (თანდილავა 765).

ლაზურშიც დასტურდება უქონლობის სახელთა პარალელური წარმოება; კერძოდ, ერთი და იგივე ფუძე შეიძლება გააფორმოს **უ- – -ე** და **უ- – -ელ** კონფიქსებმა: (56) **უდუცხირე** || **უდიცხირელი** „უსისხლო“, (57) **უდიშქე** || **უდიშქელი** „უშეშო“. აღსანიშნავია, რომ ლაზურში იშვიათად **ა-** პრეფიქსიანი უქონლობის სახელი შეიძლება დაწყვილდეს **-ე** ან **-ელ** სუფიქსთან. „დაფიქსირებულია თითო-ოროლა შემთხვევა, როდესაც უარყოფას გამოხატავს არა **უ-**, არამედ **ა-** პრეფიქსი“ (ქირია და სხვები 2015:135). **ა- – -ე, ა- – -ელ** კონფიქსიანი სახელები დასტურდება პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობით: (58) **ა-გურ-ე**, შდრ.: **უ-გურ-ელ-ი** „უგულო“ (გადატანითი სემანტიკის); (59) **ა-პარკ-ე** „უშვილო“, (60) **ა-კიბირ-ელ-ი** „უკბილო“ (პირდაპირი მნიშვნე-

ლობით); „ა- – -ელ წარმოების მხოლოდ ეს ერთი შემთხვევაა დადასტურებული, მაგრამ შემდეგი კვლევა-ძიება ამ მიმართულებით შესაძლებელია პროდუქტიული აღმოჩნდეს“ (იქვე:135).

შენიშვნა 2: ა- პრეფიქსის ამგვარი სემანტიკა არ არის შემთხვევითი, რადგან იგი მომდინარეობს ქართ. „არა“-ს მნიშვნელობის აა უარყოფითი ნაწილაკისაგან (თანდილავა 2013:9).

იშვიათად დადასტურებულ უქონლობის აფიქსებს შორის ლაზურში დასახელებულია **უ- – -ო** კონფიქსიც (აღნიშნული ენობრივი ფაქტის შესახებ იხ. ქირია და სხვ. 2015:135): (61) **უპიჯო** „უპირო“: *უპიჯო* დოსქიდა-ჲა „უპიროდ დარჩეო“ (ჩიქობავა, ჭან. ტექსტ., 13,26) (თანდილავა 766), შდრ.: ლაზ. **უპიჯელი**, მეგრ. **უპიჯო / უპიჯე** „უპირო“. აღსანიშნავია, რომ ჩვენ მიერ ველზე მოძიებულ ლაზურის მაგალითებში უ- – -ო მაწარმოებელი იშვიათად, მაგრამ მაინც ხოფურ კილოში გვხვდება, რომელიც უფრო ახლოს დგას მეგრულთან.

უარყოფითი შინაარსის **მიმღეობური ფორმები** დასტურდება ლაზურშიც. მიმღეობის საწარმოებლად „ქართულ **უ- – -ელ** ცირკუმფიქსს კანონზომიერად შეესატყვისება ლაზური **უ- – -უ**“ (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:307).

მაგალითები:

(62) **უდოჯოხინუ** „დაუძახებელი“: ჭანდაშა *უდოჯოხინუ* მითი ვარ ნაშქუ ფათიშაიქ „ქორწილში *დაუძახებელი* არავინ არ დატოვა ხელმწიფემ“ (კარტოზია, ლაზ. ტექსტ. 49, 6) (თანდილავა762); (63) **უკორეცხუ** „დაუთვლელი“/„დაუთვლელად“: ფარა ნა-მულუტუ, იჲ *უკორეცხუ* ლაროს დოლობდამტუ „ფული რაც მოდიოდა, ყველას *უთვლელად* ორმოში ყრიდა“ (კარტოზია, ლაზ. ტექსტები, 190,33) (თანდილავა 764); (64) **უმონჭაფუ** „დაუმწიფებელი“: *უმონჭაფუ* უწუმელან კობალა „*დაუმწიფე-*

ბელს ეძახიან „კობალას“ (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 75) (თანდილავა 765); (65) **უმოწოფხუ || უმოწიფხუ** „მოურთავი“, „მოუწყობელი“: *უმოწოფხუ* დოსქიდას-ნა, მჭიმაქ დოხცინასენ „*მოუწყობელი* რომ დარჩეს, წვიმა დაალბობს“ (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, 4) (თანდილავა 765); (66) **უმოჭკირუ** „მოუჭრელი“: *უმოჭკირუ* კარკალას ხე დოლოჩაფს „*მოუჭრელ* აყიროში ხელს ჩაყოფს“ (კარტოზია, მეგრ. და ლაზ. ტექსტები 89, 10).

უ- – -ე და **უ- – -ელ** კონფიქსიანი **მიმღეობური** ფორმები:

(67) **უაჲლუღე** (თურქ. aylik) „უხელფასო“ (თანდილავა 761); (68) **უგჲარე** „უსაჭმელო“ (მშიერი): არ *უგჲარე* მთუთიქ ოჭკომალე გორუპტუ „ერთი *უსაჭმელო* (მშიერი) დათვი საჭმელს ეძებდა“ (კარტოზია, მეგრ. და ლაზ. ტექსტები, 61,17); (69) **უკუჩხელე** „უფეხო“, (70) **უხეელე || უხეელი** „უხელო“: კოჩისთი ვა ნუნგაფს, *უკუჩხელე, უხეელე* „კაცსაც არ ჰგავს, *უფეხო, უხელო*“ (კარტოზია, ლაზ. ტექსტები 196,33) (თანდილავა 770); (71) **უჩქიმელი** „უჩემოდ“: *უჩქიმელი* ხვალა-ხვალა გულუი? „*უჩემოდ* მარტოდმარტო დადიხარ? (კარტოზია, ლაზ. ტექსტები, 221,30) (თანდილავა 770).

აღნიშნული კონფიქსები პარალელურ დერივატებადაც კი შეიძლება განვიხილოთ:

(72) **უგჲარე || უგჲარელი** „უსაჭმელო“ /„უჭმელი“: დიდო *უგჲარელი* ვორეთ... (ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, 75,3) (თანდილავა 762) „ძალიან მშივრები / „ *უსაჭმელოები*“ ვართ“.

საანალიზო მასალა ცხადყოფს, რომ ყველაზე გავრცელებული მაწარმოებელი მიმღეობურ ფორმებში არის **უ- – -უ** კონფიქსი. ლაზურში წარმოქმნილი სახელები და მიმღეობები ზმნისართული მნიშვნელობისაა, თუკი ზმნას უკავშირდებიან.

1.8. ცალკეული ლექსემები მეგრულსა და ლაზურში: სინქრონიულ-დიაქრონიული მიმართება და ნასესხობა

მეგრულში სინქრონიულ დონეზე დასტურდება უარყოფითი სემანტიკური ნიუანსის რამდენიმე ლექსიკური ერთეული; ესენია: **ჩხურუ** „სიცივე", **ცურუ** „ყრუ" (გადატ. მნიშვნელობით), გაუნათლებელი", **ფური** „ცუდი". ამ ლექსემებში სინქრონიულ დონეზე მანარმოებელი აფიქსის გამოყოფა შესაძლებელი არ არის; მათ უარყოფით ლექსიკურ მნიშვნელობას განსაზღვრავს საპირისპირო – დადებითი მნიშვნელობის სიტყვა-ფორმებთან შედარება-შეპირისპირება: **ჩხურუ** „სიცივე" – **სინჩხე** „სიცხე" / **სიტიბა** „სითბო"; **ცურუ** „გაუნათლებელი" – **ნაქალარდუ**[1] „განათლებული", **ფური** „ცუდი" – **ჯგირი** „კარგი".

მაგალითები:

(1) ხან **ჩხურუ** მაფუ დო ხან **სინჩხე**, თე ამიდიშა მუთა გეგინე (ექსპ. მასალები) „ხან *მცხელა* და ხან *მცივა*, ამ ამინდს ვერაფერს გაუგებ"; (2) **ცურუ** რე, იშა მუთა იკითხირე, **ნაქალარდუ** ხომ ვაიჩქუ? (ექსპ. მასალები) „*ყრუ, გაუნათლებელია*, იმას ვერაფერს ჰკითხავ, *ნასწავლი* / „ნაქალალდევი" ხომ არ გგონია? (3) **ჯგირი** დო **ფური** თიშო არძა ართიე „*კარგი* და *ცუდი* იმისთვის ყველა ერთია".

სინქრონიულ დონეზე საანალიზო სიტყვა-ფორმები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც უარყოფის **იმპლიციტურად** გამომხატველი **ლექსიკური ერთეულები**, თუმცა ინტერესს ასევე აძლიერებს დიაქრონიულად ამ ფორმებში უარყოფის მანარმო-

[1] *ნა-ქალარდუ* ნა- პრეფიქსიანი წარმოქმნილი სახელია, წინავითარების ჯგუფისა, სიტყვასიტყვით ნიშნავს „*ნა-ქალალდევს*", *ე.ი. ნა-კითხს* (ქალალდი, იგივე წიგნი; წინავითარების სახელთა წარმოების შესახებ მეგრულში იხ. Кипшидзе 1914:0129).

ებელი **-ურ** სუფიქსის გამოყოფის ვარაუდი. მეგრული ფორმების შესახებ ვ. თოფურიას თვალსაზრისი სვანურის სინქრონიულ მონაცემებს ეფუძნება; კერძოდ, მეცნიერს დასახელებულ ლექსემებში **-ურ** სუფიქსიან ფორმათა ჩამოყალიბების პროცესი წარმოდგენილი აქვს შემდეგნაირად: „ჩხურუ მიღებულია ჩხესაგან -ურ ბოლოსართის მეშვეობით და ნიშნავს „უცხელოს“, „ცივს“; **ფური** „ცუდი, ავი“ სიტყვაში **-ურ** თუ უარყოფითობის სუფიქსია, მაშინ დარჩენილი **ფ** ძირი „კარგს“ უნდა გამოხატავდეს. ეგების ეს **ფ** იყოს შემონახული ჭანურ ზმნაში: ი-**ფ**-ელენ „ვარგა“ (თოფურია 1979: 77-78).

ჩვენი აზრით, სვანურის სინქრონიული მონაცემების განზოგადებას და მეგრულში უარყოფის გამოსახატავად **-ურ** სუფიქსიანი სახელური მოდელის დაშვებას, თუნდაც დიაქრონიულად, თავად ამ სუფიქსის გენეზისი უშლის ხელს; როგორც მასალის ანალიზიდან ჩანს, **-ურ** სუფიქსი წარმოქმნილია **უ** და **რ** ელემენტების შეერთებით, ხოლო მის თავდაპირველ მნიშვნელობებად წარმომავლობა-სადაურობისა და თვისების გამოხატვა ივარაუდება. სვანურის დღევანდელი ენობრივი მონაცემები რეინტერპრეტაციის შედეგია (ამ საკითხზე იხ. თ. I: §1.3).

მეგრულში ყურადღებას იქცევს **-გა** მარცვალზე დაბოლოებული უარყოფითი სემანტიკის ლექსიკური ერთეულები; ესენია: **ტვინგა** „უტვინო“, **ხანგა** „გიჟი“, **ნირგა** „უტიფარი“, **ცუნგა** „ყრუ“ „უცოდინარი“ (გადატ. მნიშვნელობით), **ჩვაგა || ჩვიგა** „ჩლუნგი“, **ჩინგა** „ტლანქი“/„აწონილი“, **ოჩაგა** „მამალი თხა, დაკოდილი საყოჩედ“. ორიოდე სიტყვა-ფორმაში შეიძლება გამოიყოს ძირეული საყრდენი ფუძე, რომელიც დადებითი მნიშვნელობით დაუპირისპირდება **-გა** დაბოლოებიან უარყოფითი სემანტიკის მქონე ლექსემებს: მაგალითად, ტვინი „ტვინი“ – ტვინ**გა** „უტვინო“, ნირი „წესი“, „რიგი“ – ნირ-**გა** „ურიგო“ (უტიფარი), მაგრამ მთელ რიგ ლექსიკურ ერთეულებში, როგორებიცაა:

ბუგა „ჩლუნგი“, ლუგა „ბოთე“ და მისთ., ძირეული მნიშვნელობის დადგენა ვერ ხერხდება (როგავა 1942:625-629; დანელია 2006:173); მეგრულში ეს ფაქტი დაბრკოლებას უქმნის **-გა** ელემენტს, გამოიყოს მაწარმოებლად; გ. როგავას იგი არაზანური წარმომავლობისად მიაჩნდა, კერძოდ, აფხაზურ-ადიღეური ენებიდან შეთვისებულად (როგავა 1942); ამავე თვალსაზრისს იზიარებდა კ. დანელიაც (დანელია 2006).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული სხვა მოსაზრების თანახმად, **-გა**-ს წარმომავლობის ძიება შესაძლებელია ქართველურ ენობრივ არეალშიც; ავტორებს მხედველობაში აქვთ ძველი ქართულის ძეგლში[1] დადასტურებული ანტონიმური ერთეულები: „ხშირ-ნვერითა“ *(=წვეროსანი)* – „წვერ-**გამო**“ *(=უწვერული)* და ასევე „ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებული წვერ-**გამო** *უწვერული-ს* მნიშვნელობით[2]; რაც შეეხება **-გა**-ს ფორმობრივად ჩამოყალიბებას, განიხილება ან ამოსავალი სახეობის გამარტივება (-გამო → -გა), ან -გალ არქეფორმის არსებობა (ქირია და სხვები 2015:141-142). **-გა** სუფიქსი არ დასტურდება ლაზურში, რაც, ჩვენი აზრით, ასევე ხელს უშლის მის საერთოქართველურ მონაცემად მიჩნევას; სხვა თვალსაზრისით, ეს ფაქტი ლაზურისთვის მეორეულ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს (იქვე 2015:14).

ლაზურში დასტურდება **თურქულიდან ნასესხები *-სუზ*** დაბოლოებიანი უქონლობის სემანტიკის სახელური ლექსემები, რომელთაგან ზოგიერთი ზმნიზედური მნიშვნელობისაა ან გაარსებითებულია:

---

[1] „დავით და კონსტანტინეს მარტვილობაჲ“.

[2] ძველბერძნული ძეგლის (ქსენოფონის „ნადიმი“) ქ. ჯერვალიძისეულ ქართულ თარგმანშიც „წვერგამო“, ანუ: ბავშვები, ჭაბუკები გამოყენებულია „ვაჟკაცნის“, იმავე „წვეროსანნის“, ანტონიმად (ქირია და სხვები 2015:141).

(1) ნამუსსუზი (არაბ-თურქ. namussuz) „უსინდისო“: ... ოხორჯა *ნამუსსუზი* (ზმნისართის ფუნქციით) გოხთატუკო, ...დოხვამტეს საღი! „ქალს *უსინდისოდ* რომ გაევლო, ცოცხლად დამარხავდნენ“ (ჩიქობავა, ჭანურის გრამ. ანალიზი,15) (თანდილავა 566); ჟირი მუშისთერი *ნამუსსუზი* (გაარსებითებული) ქოძიუ „ორი თავისნაირი *უნამუსო* ნახა“ (ჩიქობავა, ჭან. ტექსტები, 15); (2) იგბალსუზი „უიღბლო“: ...მუჭო ვორტი აში *იგბალსუზი* (ზმნისართის მნიშვნელობით)... „როგორ ვიყავი ასე *უიღბლო*“ (კარტოზია, მეგრ. და ლაზ. ტექსტ., 66, 20); (3) ვაკთისუზი „უდროოდ“: *ვაკთისუზი* (ზმნისართის მნიშვნელობით) გიული გამაბჩამ (ექსპ. მასალები) „*უდროოდ* ვყიდი ვარდს“.

ვ ა კ თ ი ს უ ზ ი განსხვავდება *ნამუსსუზი-სა* და *იგბალსუზი-საგან* იმ თვალსაზრისით, რომ *ნამუსსუზი-სა* და *იგბალსუზი-ს* შემთხვევაში თურქულში სახელის ფუძეებს *–namus (ნამუს-), ikbal (იკბალ- → იგბალ-)* – პირდაპირ ერთვის სუფიქსი -suz (-სუზ) და ამგვარადვე, ფორმალური ცვლილების გარეშე, არის შესული ლაზურში. *ვაკთისუზი* ფორმასთან კი საქმე სხვაგვარადაა; კერძოდ, წარმოქმნილი ფორმის ძირეული სიტყვა *(ვაკთ-)* არაბულია (არაბ. vakt) და არაბულიდან არის შესული თურქულში[1]. თურქულში სახელობითის ფორმაა vakit და თურქულის მიხედვით სწორი წარმოება იქნებოდა vakitsuz / „ვაქითსუზ“. ლაზურში დამოწმებული *ვაკთისუზ-ი (იხ. მაგ.(3))* უთუოდ ლაზურ ნიადაგზე არის წარმოქმნილი, შდრ.: ასევე ლაზურის სხვა ფორმები: *ვაქთი, ვახთი, ვახტი* (თანდილავა 2013:275-276). ამ ფორმათა ბოლოკიდური /**ი**/ ლაზურის სახელობითის ფორმანტია, რომელმაც თურქული vakit ფორმის შეკუმშვა (vakit → vakt) და შეცვლილი სახით დამკვიდრება გამოიწვია.

[1] ლაზურის ლექსიკონში მხოლოდ თურქული წარმომავლობაა მითითებული: **ვაქითი** (თურქ. vakit) „დრო“ (თანდილავა 2013: 275)

შენიშვნა 2: *ლაზურში შეუკუმშავი ვაკიტი, ვაქითი ფორმებიც დასტურდება (იხ. თანდილავა 2013:274-275); ამიტომ არ გამორიცხება წყაროს – არაბულის ან სპარსულის – ფონოტაქტიკის გავლენაც: შდრ.: თურქ. nehir „მდინარე" (< არაბ. nehr) ბრალდებითი ბრუნვის ფორმა თურქულში nehri; თურქ. şehir „ქალაქი" (<სპარს. şehr) ბრალდებითი ბრუნვის ფორმა თურქულში şehri და სხვ.).*

თურქული **-სუზ** სუფიქსი უქონლობას გამოხატავს. სალიტერატურო თურქულში დასტურდება და, შესაბამისად, თურქული ენის გრამატიკებში აღნიშნულია მისი ოთხი ვარიანტი: -sız, -siz, -suz, -süz. თითოეული ვერსია იმის მიხედვით იჩენს თავს, თუ როგორია იმ სიტყვის ბოლო მარცვლისეული ხმოვანი, რომელსაც ერთვის. ლაზურში დადასტურებულ ლექსემებში დასტურდება მხოლოდ -suz ვარიანტი. ზემოთ დამოწმებული მაგალითების მიხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ *namussuz (ნამუსსუზ)* კანონზომიერი წარმოქმნაა; რაც შეეხება *იგბალსუზ* და *ვაქთისუზ* ფორმებს, თურქული მორფონოლოგიის კვალობაზე სწორი იქნებოდა ikbalsız და vakitsiz. ეს იმიტომ, რომ ოსმალურის (თანამედროვე თურქული ენის წინაპარი ენის) განვითარების ისტორიაში გამოიყოფა ხანგრძლივი პერიოდი, როცა მთელი რიგი სიტყვებისა და აფიქსების ბოლოკიდურ დახურულ მარცვალში ძირითადად იხმარებოდა ვიწრო ბაგისმიერი ხმოვნები **u**, **ü**, ნაცვლად არაბაგისმიერი **ı**, **i**-ისა. მაგალითად, altun „ოქრო", ნაცვლად დღევანდელი altın-ისა; demür „რკინა", ნაცვლად თანამედროვე demir-ისა; Birdu „ერთი იყო", ნაცვლად Birdi-სა; içün „-თვის"," ნაცვლად için-ისა და სხვ. მკვლევარ-სპეციალისტებისთვის ეს მოვლენა ძველი სალიტერატურო თურქულის წარმოთქმის დამახასიათებელი ნიშანია. ბოლოკიდურ

მარცვალში ხმოვნის ლაბიალობას არა აქვს დისტინქციური ფუნქცია. ამგვარი ფორმები ხშირია დიალექტებში და ისინი გაინიხილება თურქული ენის არქაული მდგომარეობის (იგულისხმება ჰარმონიამდელი პერიოდი) მაჩვენებლად, რომლის ანალოგიებიც უხვად არის ძველ თურქულში[1].

1.9. უქონლობა-უყოლობის სახელთა ფორმაწარმოება და სემანტიკური დიფერენციაცია სვანურში[2]

სვანურში სინქრონიულ დონეზე უქონლობის სახელები ორი მაწარმოებლით დასტურდება; ესენია: სუფიქსი **-ურ** || **-ულ** (დისიმილაციით) და კონფიქსი **უ- – -ა**. მათი დართვა ფუძისეული ხმოვნის რედუქციას იწვევს. უქონლობის სახელთა **-ურ** სუფიქსიანი წარმოება უფრო ხშირია სვანურში და დაერთვის უმლაუტო ფუძეს; მაგალითად,

(1) ***უ-ლჩაქ-ა*** „ულეჩაქო“: ჯუინაღლდ ზურაღ *ულჩაქად* ყრქა მამ ჴედენ „ძველად ქალი თავდაუბურავი / „*ულეჩაქოდ*“ კარში არ გამოვიდოდა“; (2) *გურმაშ-**ურ*** „უულვაშო“: ეჯ *გურმაშურ* ჭყინტ დეშ მირ ოთგრ „ის *უულვაშო* ბიჭი ვერ ვიცანი“; (3) *თეთრ-**ულ*** „უფულო“: *თეთრულ* მარე გუნ ლეჟრი ლი ლაბდილადაღჟი „*უფულო* კაცი ძალიან ცოდვაა დღესდღეობით“.

---

[1] თურქული ლექსიკური ერთეულების შემადგენელი სეგმენტებისა და თურქული სალიტერატურო ენის კვალდაკვალ მათი ფორმალური ცვლილების შესახებ ინფორმაცია მოგვაწოდა თურქოლოგმა, პროფესორმა მარიკა ჯიქიამ, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

[2] ლექსიკური ერთეულები აღებულია ლექსიკონებიდან: *ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი 2015*; *სვანური ლექსიკონი 2000*; საილუსტრაციო მაგალითები დამოწმებულია გრანტის ფარგლებში სვანეთში განხორციელებული ლინგვისტური ექსპედიციის მასალებიდან.

ვ. თოფურიას მოსაზრებით, სვანური **-ურ** ||-**ულ** სუფიქსი მატერიალურად უდრის მეგრულ **-ურ** სუფიქსს (რომლის არსებობაც მან ივარაუდა *ჩხურუ „ სიცივე“, ჯურუ „ ყრუ“, ფური „ ცუდი“/„ ავი“* ფორმებში)[1], ხოლო ფუნქციით შეესაბამება ქართულ **უ- – -ო, უ- – -ურ** და მეგრულ **უ- – -ე** აფიქსებს (თოფურია 2002:171). სვანურში **-ურ** სუფიქსიანი ფორმები უფრო მეტად *„ გარეშე“* სემანტიკის ფარდია და, შეიძლება ითქვას, საანალიზო ფორმანტი ძირითადად ზმნისართული ფუნქციისაა; მაგალითად,

-ურ:

(4) ჭაშუ-**ურ** „ქმრის გარეშე“ = „უქმრო“ / „უქმროდ“, (5) დიარ-**ურ** || დიარ-**ულ** „პურის გარეშე“ = „უპურო“/„უპუროდ“, (6) დოშდლ-**ურ** „მთვარის გარეშე“ = „უმთვარო“/„უმთვაროდ“, (7) ტუეტ-**ურ** „ხელის გარეშე“ = „უხელო“ / „უხელოდ“, (8) ჯიჯუ-**ურ** „ძვლის გარეშე“ = „უძვლო“ /„უძვლოდ“, (9) ლუსდიგუ-**ურ** „ნაწნავის გარეშე“ = „უნაწნავო“/„უნაწნავოდ“, (10) ფათუ-**ურ** „თმის გარეშე“ = „უთმო“/ „უთმოდ“, (11) ლელუ-**ურ** „ხორცის გარეშე“ = „უხორცო“ / „უხორცოდ“ (12) ანტყუასგ-**ურ** „ვარსკვლავის გარეშე“ = „უვარსკვლავო“/ „უვარსკვლავოდ“, (13) თხუმ-**ურ** „თავის გარეშე“ = „უთავო“ / „უთავოდ“, (14) დი-**ურ** „დედის გარეშე“ = „უდედო“/„უდედოდ“, (15) ქუინ-**ურ** „სულის გარეშე“ || „სუნის გარეშე“ = „უსულო“/„უსულოდ“ || „უსუნო“/„უსუნოდ“, (16) მალატ-**ურ** „სიყვარულის გარეშე“ = „უსიყვარულო“/ „უსიყვარულოდ“, (17) თე-**ურ** „თვალის გარეშე“ = „უთვალო“/ „უთვალოდ“, (18) ჭიშხ-**ურ** „ფეხის გარეშე“ = „უფეხო“/ „უფეხოდ“, (19) ლიც-**ურ** „წყლის გარეშე“ = „უწყლო“ / „უწყლოდ“, (20) უშხუარ-**ურ** „ერთმანეთის გარეშე“ = „უერთ-

[1]-**ურ** სუფიქსის გენეზისისა და მეგრულში -ურ ელემენტიანი ლექსიკური ერთეულების შესახებ მსჯელობა იხ. თ. I: §1.3; 1.8).

მანეთოდ“, (21) ქორ-**ურ** „სახლის გარეშე“ = „უსახლო“ / „უსახლოდ“.

როგორც ვხედავთ, საანალიზო ფორმებში გარდაქცევითობის დონი სავალდებულო არ არის (განსაკუთრებით ბალსქვემოურ დიალექტში); ამიტომაც ზმნიზედის ამოცნობა მხოლოდ კონტექსტითაა შესაძლებელი. პარალელურ ფორმად ბრუნვისნიშნიანი ლექსემის აღდგენა ყოველთვის შესაძლებელია.

ვ. თოფურია უქონლობის სახელთა მაწარმოებელ აფიქსად **უ- – -ა** კონფიქსს არ ასახელებს: „უქონლობის სახელის სუფიქსია -ურ, დისიმილაციით -ულ“ (თოფურია 2002:248). ამ ვარაუდს, ცხადია, თავისი საფუძველი აქვს: სვანურში **უ- – -ა** კონფიქსიანი ფორმები, მართალია, ზოგჯერ ოდენსუფიქსიანი წარმოების უქონლობის სახელების პარალელურადაც გვხვდება, მაგრამ ის უფრო მეტად უარყოფით მიმღეობათა კუთვნილებაა და ერთვის აწმყოს ფუძეს:

უ-მჩ-ა-უ-დგარ-ა „უბერებელ-უკვდავი“, *უ-ჭმ-ა* „დაუთიბავი“ და სხვ.

შესაბამისი მაგალითებია:

(22) **უ-თურ-ა** „უსწავლელი“: *უთურა* მარა ლუგუენ მამა ხაზ „*უსწავლელ* კაცს ფასი არ ადევს“; (23) **უ-თუნ-ა** „უსმელი“: ბაუჩიშ ქორხანქა მუშგური *უთუნა(დ)* დემჩიქს მეკედ „ბავჩის ოჯახიდან /„სახლიდან“ სტუმარი *უსმელი („უსმელად“)* არასოდეს გამოსულა“; (24) **უ-მთქუნ-ა** „უჩვევი“: ლიშდაბს *უმთქუნა* სიმქარ ხორდახ ოთარშერს (ბზ.) „შრომას *უჩვევი* ასულები ჰყავდათ ოთარაანთ“; (25) **უ-ღვან-ა** „უქონელი“: მამჭირან მარე ჩიგარ *უღუნა* ერა „ზარმაცი კაცი ყოველთვის ღარიბი / „ *უქონელი* “ იქნება“; (26) **უ-დი/იგ-ა** „ჩაუმქრალი / „უშრეტი“:

ა. ლემესგ ჩიქი *ჩუუდიგა* ლასუ, ლახუბა ქორთე ანჯადხ ეჩქას (ბქ.) „ცეცხლი ჯერ *ჩაუმქრალი* იყო, ძმები (რომ) სახლში მოვიდნენ, მაშინ“.

ბ. ჯგმლა̈ ნა̈თუ̈ფ დაჩუ̈რს გუისგა მეჰად *უდრგა* ლემესგ ხრშუ̈ (ბზ.) „ძმის დამკარგავ დას გულში მუდამ *უშრეტი* ცეცხლი უნთია“.

ჩვენი აზრით, ვინაიდან **უ-** – **-ა** კონფიქსით ნაწარმოები უქონლობის სახელები თანამედროვე ეტაპზე ენაში ნაკლები სიხშირით, მაგრამ მაინც გვხვდება და გვაქვს ერთი და იმავე ფუძიდან უქონლობის სახელთა პარალელური წარმოების ნიმუშები, ეს კონფიქსი უქონლობის სახელთა მაწარმოებლადაც უნდა ჩაითვალოს. იგი მატერიალურად ქართული **უ-** – **-ო** კონფიქსის ფარდია, ფუნქციურად კი – მხოლოდ ნაწილობრივ, ვინაიდან ძირითადად მიმღეობებთან გვხვდება.

უნდა აღინიშნოს, რომ იმ ფუძეებთან, რომლებთანაც პარალელური წარმოება დასტურდება, **უ-** – **-ა** კონფიქსიანი ფორმები კონტექსტის გათვალისწინებით ხშირად შეიძლება აღვიქვათ მიმღეობებადაც; მაგალითად,

(27) თხუ̈იმ „თავი“ – თხუმ-**ურ** „უთავო || თავის გარეშე“, მაგრამ (28) **უ**-თხუ̈მ-**ა** „უმეთაურო“ – ლითხუ̈მი „მეთაურობა, წინ წაძღოლა“ ზმნას უფრო უკავშირდება, ვიდრე „თავის არქონას“, შდრ.:

ა. მეზგა ჩიგარ ღუ̈აჟმარე *ხოთხუ̈მი (ბქ.)* „ოჯახს ყოველთვის *მამაკაცი* უძღვება“ და **ბ.** *უთხუ̈მად* მეზგე დემეგ იმა̈რგ (ბქ.) „*გაძღოლის გარეშე* ოჯახი არ ვარგა“.

(29) გეზალ „შვილი“ – გეზლ-**ურ** „უშვილო(დ)“ / „შვილის გარეშე“ – **უ**-გზელ-**ა** „უშვილო“ = „უმშობიარებელი“, „უშვილოსნო“ (შდრ.: ლიგზელი „შვილოსნობა“), მაგრამ გვაქვს მთელი წყება **უ-** – **-ა** კონფიქსიანი უქონლობის სახელებისა, რომელთა კავშირი ზმნასთან არ შეიმჩნევა; როგორც უკუთქმით მიმღეობებთან, მათთანაც ზოგჯერ **-ა** ბოლოსართი სრულად იკვეცება ან მის ადგილს უ̈ იკავებს.

მაგალითები:

(30) **უ-ტალ-უ̈** „უნაკლო, უზადო“ (ტა̈ლ „ნაკლი სხეულის ნაწილისა“); (31) **უ-მარცხ-(უ̈)** „უმარცხო“ (მა̈რცხ „მარცხი“), შდრ.: **უ-მგრცხ-ა / უ-მარცხ-ა** „დაუმარცხებელი“; (32) **უ-მანკ-უ̈** „უხასიათო“, „უუმური“, „უზნეო“ (მა̈ნკ „ხასიათი“/„ზნე“); (33) **უ-მყალ-უ̈** „უშიშო“ (მაყალ „შიში“); (34) **უ-ძუ̈ირ** „არაიშვიათი“, „არაძვირი“; (35) **უ-სახ-უ̈** „უსახო“, „უკარება“; (36) **უ-ბა̈დ-უ̈** „უბედური“. ვინაიდან ზოგ მათგანთან პარალელურად უსუფიქსო ფორმებიც გვხვდება (**უ-თოლ** „უტვინო“, **უმარცხ** „დაუზიანებელი“, **უმყალ** „უშიშო“), შესაძლოა, ეს მაგალითები ოდენ-პრეფიქსიან წარმოებასაც მიეკუთვნოს, **უ̈** კი, რომელიც, ფაქტობრივად, მნიშვნელობას ვერ ცვლის, აუსლაუტში განვითარებულად ჩაითვალოს (ამ ტიპის სახელებში ბოლოკიდური **უ̈**-ს შესახებ მსჯელობა იხ. *შესავალი:* §1; თ. I: §1.1).

როგორც აღვნიშნეთ, პარალელურ ფორმებს შორის მცირეოდენი სემანტიკური სხვაობა შეინიშნება: *ს უ ფ ი ქ ს ი ა ნ ი* ფორმები უფრო კონკრეტულად და ერთმნიშვნელოვნად გამოხატავენ უქონლობას: (36) ნა̈თი-**ურ** თელღგრა და̈რს ხაკუ (ბზ.) „*უნათესავო* რძალი არავის უნდა“, *კ ო ნ ფ ი ქ ს ი ა ნ ი* ფორმა კი, შესაძლოა, თვისებასაც გამოხატავდეს, რითაც ის მიმღეობას უახლოვდება; ასეთ შემთხვევაში ქართულად ის უპრეფიქსო ფორმით გადმოვა:

(37) ალ მა̈რე იმჟი **უ-**ნა̈თ-**ა** ლი (ბზ.) „ეს კაცი როგორი *უნათესავოა*“, სიტყვასიტყვით: „*არამონათესავეა*“ იმ გაგებით, რომ „*ნათესაობას არაფრად აგდებს*“.

(38) **უ-**სგრგებ „უსარგებლო, გამოუყენებელი რამ“: მიშგუ̈ადი *უსგრგებ* ბა̈რგს ქორისგა დემის აჩრა̈უი̈უ̈ (ბქ.) „დედაჩემი *უსარგებლო* ნივთებს („ბარგს“) სახლში არ აჩერებდა“, შდრ.:

(39) სარგებ-**ურ** „სარგებლის არქონა“: ალ მარე მიჩა *სარგებ-ბურ* ბაჴს დემის გგემ (ბქ.) „ეს კაცი თავისი *სარგებლის გარეშე* ნაბიჴს არ გადადგამს“.

(40) უ-ლ/ნგამ-უ „უგემური“: ალ ლეზებ *უნგამუ* ლი (ბქ.) „ეს საჭმელი *უგემურია*“, შდრ.:

(41) გამ-**ურ** „გემოს არმქონე“: *გამურ* ჟაგრარს ხუეთხელი ბეფშიშდ (ბქ.) „გემოს *არმქონე („უგემოო“)* წამალს ვეძებ ბავშვისთვის“.

გარდა ამგვარი მაგალითებისა, სახელთა ოდენსუფიქსიანი უარყოფითი ფორმები, როგორც აღვნიშნეთ, ხშირად ზმნისართებად გვევლინებიან და ზმნისართია თუ ზედსართავი სახელი, ამის გარჩევა მხოლოდ კონტექსტითაა შესაძლებელი:

შდრ.: (42) ფაყუ-**ურ** ბეფშუ „**უქუდო** ბავშვი“ და (43) ფაყუ-**ურ** ანჴად „**უქუდოდ** მოვიდა“ და სხვ.

კონფიქსიანი უარყოფითი სახელები არასდროს ემთხვევა შესაბამის ზმნისართებს, რადგან, ქართულის მსგავსად, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი სავალდებულოა:

(44) დინა უ-ლჩაქ-ა-დ ანჴად ქორთე (ბზ.) „გოგო **ულეჩაქოდ** მოვიდა სახლში“.

შესაძლოა, საანალიზო მეორეულ ზმნისართებშიც (ფაყუ-**ურ** „უქუდოდ“, ბეფშუ-**ურ** „უბავშვოდ“) აუსლაუტში ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი დაკარგულიყო და ამას გამოეწვია ომონიმია: ფაყუ-**ურ** → ფაყუ-ურ-**დ**.

სვანურში -**ურ** სუფიქსიანი სახელები ძირითადად მატერიალურ უქონლობას გამოხატავენ: ჭიშხ-**ურ** მარე „უფეხო კაცი“, ხოლო გადატანითი მნიშვნელობის გამოსახატავად, როგორც ჩანს, სვანურმა გამოიყენა უარყოფით მიმღეობათა მაწარმოებელი უ- – -ა (/უ- – -უ, უ- – - Ø) კონფიქსი ომონიმიის თავიდან ასაცილებლად: უ-თხუმ-ა „უთავო“ = „უწინამძღვრო / თავმოუბმელი (საქმე)“.

ამრიგად, საანალიზო სახელთა ორი ტიპი (პრეფიქ-სუფიქსიანი და ოდენსუფიქსიანი) სვანურ ენაში არა მხოლოდ წარმოებითა და გამოყენების სიხშირით განსხვავდება ერთმანეთისაგან, არამედ ფუნქციურად და სემანტიკური ნიუანსებითაც.

შ ე ჯ ა მ ე ბ ა

ქართველურ ენებში სინქრონიულ დონეზე უარყოფა-უქონლობა გადმოიცემა პრეფიქსული, სუფიქსური და კონფიქსური მოდელებით; განსაკუთრებით მრავალფეროვანია კონფიქსური წარმოება. ისტორიულად სემანტიკური ჯგუფისთვის კონფიქსის ელემენტებს შორის უპირატესობა ენიჭება პრეფიქსს. უარყოფა-უქონლობის სახელებისთვის ასეთია **უ-** თავსართი. ვრცელი ემპირიული მასალის ანალიზის შედეგად იკვეთება, რომ საწყის ეტაპზე ოდენ **უ-** პრეფიქსმა სახელური და ზმნური ფუძეებისგან შექმნა **ანტონიმური ლექსემები** (*შიში – უ-შიში; წერა – უ-წერი*); ასეთივე შინაარსი იკითხება **უ-** პრეფიქსიან ცალად წარმოდგენილ სიტყვა-ფორმებშიც *(*ბირ-ი – უ-ბირ-ი)*, რომელთა სეგმენტებად დაშლა და სტრუქტურული ანალიზი **კვადრატის მეთოდით** არის შესაძლებელი. ოდენ **უ-** პრეფიქსიან სახელებში უარყოფის გამოხატვის ნიუანსს აძლიერებს **უარყოფის მარკერის თავკიდურა პოზიცია**. ოდენ პრეფიქსით ნაწარმოები ფორმები ადასტურებს პრეფიქსული წარმოების უწინარესობას და უარყოფის შინაარსის გამოსახატავად **უ-** პრეფიქსის არქაულობას.

შემდგომ ეტაპზე, **უ-** პრეფიქსიან ლექსემებზე სხვადასხვა შინაარსის გამომხატველი სუფიქსების დართვით ჩამოყალიბდა კონფიქსური წარმოება, რამაც **შეასუსტა უარყოფის გამოხატვის სემანტიკური ნიუანსი** თვისობრივი უქონლობისა (*უგემური*) და მატერიალური უქონლობა-უყოლობის (*უტყეო, უდედო*)

მნიშვნელობათა შემოტანის ხარჯზე. ფორმალურ-შინაარსობრივი ცვლილება განსაკუთრებით **სახელურ ფუძეებს** შეეხო და წარმოიქმნა **უქონლობის სახელთა** სემანტიკური ჯგუფი. სემანტიკური დიფერენციაცია მაწარმოებელი კონფიქსების მიხედვით თვალსაჩინოდ გამოჩნდა ერთი ფუძისაგან წარმოქმნილ სახელებშიც (*უწიგნო – უწიგნური*), თუმცა ამგვარი სხვაობა სისტემურად ვერ ჩამოყალიბდა სალიტერატურო ენაშიც კი. რაც შეეხება ზმნური ფუძეებით წარმოქმნილ **უ-** პრეფიქსიან მიმღეობებს, დროთა განმავლობაში მათაც შეიცვალეს საყრდენი ფუძე **-ელ, -არ** სუფიქსების საშუალებით და **ზმნისწინის** დართვით; მართალია, **ახალ ფორმებს იგივე მნიშვნელობა შერჩათ** (არნ. ჩიქობავა), მაგრამ **უარყოფის სემანტიკა გარკვეულწილად შეასუსტა უ- პრეფიქსის თავკიდურა პოზიციის შეცვლამ** და **მის ადგილას ზმნისწინის გაჩენამ**: წერა – *უ-წერ-ი – და-უ-წერ-ელ-ი.*

აღსანიშნავია, რომ **უ- – -ო** კონფიქსი ადრეულ ნასესხებ ფუძეებთანაც დასტურდება ძველ ქართულში; ესენია: **უაზნო, უბელო, უოხჭნო** და სხვ. რუსთაველი ოკაზიური ზმნური ფორმების საწარმოებლად იყენებს **უ- – -ო** კონფიქსიან სახელურ ფუძეებს; **-დ-** სუფიქსის დართვით წარმოქმნილი ზმნები (*უჩუმოდა, უდიდოდა, უმხნეოდა*) „ვეფხისტყაოსანში“ ქმნიან **მხატვრულ პარალელიზმსა** და **სარითმო ერთეულებს**, რითიც პოეტურ ტექსტში მიღწეულია **შინაარსობრივი გამოხატვის ექსპრესიულობა.**

მეგრულში კონტრადიქტორული პრინციპით არის წარმოქმნილი ბაზისური ფერის აღმნიშვნელი ძირეული ლექსიკური ერთეული უ-ჩა „შავი“, რომელიც გაფორმებულია უძველესი **უ-** ფორმანტით; საყრდენმა ფუძემ (-ჩა) იცვალა მნიშვნელობა ზოგადიდან კონკრეტულისკენ (ნათელი → თეთრი), რაც აისახა საპირისპირო ფორმის მნიშვნელობაზეც (არა-თეთრი/*უ-თეთრი = შავი).

მეგრულში უქონლობა გამოხატულია რამდენიმე აფიქსით, მათ შორისაა საერთოქართველური **უ- – -ო**, **უ- – -ურ**. საერთოქართველურია ასევე **უ- – -ენჯ/-ინჯ** კონფიქსით წარმოქმნილი **ნაზმნარი სახელები (მიმღეობები)**. **ლაზურში** უქონლობის სახელები ძირითადად **უ- – -ე** და **უ- – -ელ** კონფიქსებით იწარმოება, რომლებიც ქართულ **უ- – -ო** და **უ- – -ურ** აფიქსების ფარდია; **უ- – -უ** კონფიქსიანი უარყოფითი შინაარსის **მიმღეობური ფორმები** კანონზომიერად შეესატყვისება ქართულ **უ- – -ელ** ცირკუმფიქსიანებს *(უდოჯოხინუ „დაუძახებელი“)*. **ლაზურში** დასტურდება თურქულიდან ნასესხები **-სუზ** დაბოლოებიანი უქონლობის სემანტიკის სახელური ლექსემები (*ნამუს**სუზ**-ი „უნამუსო“, იგბალ**სუზ**-ი „უიღბლო“, ვაკთი**სუზ**-ი „უდროო“*); მათ შორის განსაკუთრებით მრავალფეროვანია *ვაკთი- „დრო“* ფუძის პარალელური ფორმები: *ვაქთი, ვახთი, ვახტი, ვაკიტი, ვაქითი*, რომელთა წარმოქმნა, ერთი მხრივ, ლაზური გრამატიკის მონაცემებით აიხსნება, ხოლო, მეორე მხრივ, არ გამოირიცხება წყაროს – არაბულის ან სპარსულის – ფონოტაქტიკის გავლენაც.

ქართულში, მეგრულსა და სვანურში **უქონლობის სახელები** გარდაქცევითი (ვითარებითი) ბრუნვის ფორმით **ზმნიზედურ მნიშვნელობას** იძენენ: ქართ. **უდედო-დ** – მეგრ. **უდიდე-თ** – სვან. **დი-ურ-დ**, თუმცა სვანურში (განსაკუთრებით ბალსქვემოური დიალექტში) ზმნიზედის მნიშვნელობით გვაქვს უდონო ფორმებიც და მხოლოდ კონტექსტითაა შესაძლებელი მისი ამოცნობა. პარალელურ ფორმად ბრუნვისნიშნიანი ლექსემის აღდგენა ყოველთვის შესაძლებელია. **ლაზური** ბრუნვათა სისტემა არ იცნობს ვითარებით (გარდაქცევით) ბრუნვას, ამიტომ **ზმნიზედური მნიშვნელობისაა** სახელობით ბრუნვაში მდგარი **უ- – -უ** კონფიქსიანი უარყოფითი შინაარსის მიმღეობა, რომელიც ახლავს **ზმნას**: **უკორეცხუ** დოლობდამტუ „უთვლელად ყრიდა“.

თანამედროვე ქართულში, განსაკუთრებით მხატვრულ ტექსტებში, დასტურდება **უ- – -ო** კონფიქსით წარმოქმნილი რთულფუძიანი უარყოფითი ზედსართავი სახელებისა და ზმნისართების **სინთეზური წარმოება** *(უმიწაწყლო, უამწიგნოდ, უამქალოდ)*, რითიც ჩანაცვლებულია ძველი ქართულისთვის დამახასიათებელი უარყოფითი სემანტიკის თანდებულიანი **ანალიზური ფორმები**.

მეგრულში ფრაგმენტულად დასტურდება უარყოფითი სემანტიკის ლექსიკური ერთეულები (ტვინგა „უტვინო“, ხანგა „გიჟი“ ტიპისა), რაც ადასტურებს მეცნიერთა თვალსაზრისს მათი ნასესხობის შესახებ. **მეგრულში** ასევე ნაშთის სახით შემორჩენილია -ურ მარცვლის შემცველი ლექსიკური ერთეულები (ჩხურუ „სიცივე“ ტიპისა). მეგრულის მონაცემებისა და **სვანურში** სინქრონიულ დონეზე **-ურ** სუფიქსიანი უქონლობის სახელთა მიხედვით, ვ. თოფურია -ურ ბოლოსართს საერთოქართველურ დონეზე უქონლობის მაწარმოებლად განიხილავდა. როგორც საკითხის სისტემურმა ანალიზმა აჩვენა, **-ურ** ბოლოსართი გენეზისითა და ამოსავალი მნიშვნელობა-ფუნქციით არ უკავშირდება უარყოფა-უქონლობის გამოხატვას. სვანურში თანამედროვე ეტაპზე უქონლობის სახელების წარმომქმნელ აფიქსად, **-ურ** სუფიქსის პარალელურად, გამოიყოფა **უ- – -ა** კონფიქსიც. **უ-** სეგმენტის არსებობა, სხვა ქართველური ენების მსგავსად, სვანურშიც ადასტურებს უარყოფით ფორმათა პრეფიქსული წარმოების უწინარესობას.

2. რთული უარყოფითი სახელები ქართველურ ენებში: სტრუქტურა და სემანტიკა

რთული უარყოფითი სახელი ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება და ორი კომპონენტისაგან შედგება: უარყოფით ნაწილაკი + სახელი. ამ შემთხვევაში „სახელი“ გამოიყენება ფართო გაგებით და აერთიანებს არსებით სახელსა და ნაზმნარ სახელს. აღნიშნული მოდელის ჩამოყალიბების დინამიკა ქართველურ ენებში ერთნაირია, თუმცა სისტემური განვითარების თვალსაზრისით სხვაობაა სალიტერატურო და არასალიტერატურო ენებს შორის. სრული ენობრივი სურათის წარმოსადგენად აღნიშნულ ენობრივ მოვლენას განვიხილავთ ცალ-ცალკე, თითოეული ქართველური ენის მიხედვით.

2.1. არა-/არ- უარყოფითნაწილაკიანი არსებითი და ნაზმნარი სახელები ქართულ ენაში

უარყოფითი ნაწილაკისა (არა-/არ-) და სახელური ფუძისაგან (არსებითი და ნაზმნარი სახელები: საწყისი და მიმღეობა) შემდგარი რთული სახელები დასტურდება ქართულ სალიტერატურო ენაში, ქართული ენის დიალექტებსა და ქართულ ზეპირმეტყველებაში.

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ადრეულ საფეხურზე ჩნდება უარყოფითი შინაარსის რთული სახელური ლექსემები, რომელთა სტრუქტურა, როგორც ცნობილია, ორ-

კომპონენტიანია[1]: **არა**-ძალი, **არა**-ჟამი, **არა**-ღირსი, **არა**-სამართლიანი, **არ**-გაგონილი, **არ**-ნახული და სხვ. სიტყვაწარმოებითი მორფემის დანიშნულებით გამოყენებულ არა-/არ- ნაწილაკებს სამეცნიერო ლიტერატურაში ***მორფემოიდი*** ეწოდება (ჯორბენაძე და სხვები 1988:43-44). მაშასადამე, ზემოთ წარმოდგენილი რთული უარყოფითი სახელური ლექსემების ენობრივი სტრუქტურის ჩანაწერი ასეთი შეიძლება იყოს: ***მორფემოიდი + სახელი.***

აღსანიშნავია, რომ ლ. გელენიძე თავის სტატიაში ძველი ქართულის მაგალითებს იმოწმებს ი. აბულაძის ლექსიკონიდან (აბულაძე 1973)[2]; წინამდებარე მონოგრაფიაში გამოყენებული აღნიშნული მასალა შევსებულია ზ. სარჯველაძის ლექსიკონიდანაც (სარჯველაძე 1995).

არა + სახელი

(1) **არა**-განსწავლული, (2) **არა**-დამმალველი, (3) **არა**-დამცველი, (4) **არა**-დიმდართაგანი, (5) **არა**-მქონებელი, (6) **არა**-მქკშროვანი, (7) **არა**-საეჭუელი, (8) **არა**-ქონებაჲ, (9) **არა**-ქონებული, (10) **არა**-შემნანებელი, (11) **არა**-შეყვანებაჲ, (12) **არა**-შეძრულად, (13) **არა**-ძებნაჲ,(14) **არა**-ძიებაჲ, (15) **არა**-ძლებულობაჲ, (16) **არა**-წმიდათაგანი, (17) **არა**-წმინდაჲ, (18) **არა**-წმინდებაჲ, (19) **არა**-ჯეროვნებაჲ (სარჯველაძე 1995:3-4).

---

[1]თვალსაჩინოებისთვის, აქ და სხვაგანაც უარყოფითნაწილაკიან ყველა დამოწმებულ ლექსემას წარმოვადგენთ დეფისით.

[2]ესენია: **არა**-არსი, **არა**-არსება, **არა**-განრყუნილი, **არა**-გარდამაქცეველი, **არა**-ვინაჲ, **არა**-ვინაჲთ, **არა**-ვისი, **არა**-კეთილი, **არა**-მართალ, **არა**-მართლად, **არა**-მოფასეობა, **არა**-მოჴსენება, **არა**-მყოფი, **არა**-ნებითა, **არა**-ნეფსით, **არა**-პატიოსანი, **არა**-რა, **არა**-სადა, **არა**-სადაჲთ, **არა**-სარწმუნოება, **არა**-საკმარი, **არა**-ღირსი, **არა**-ყოფა, **არა**-ყოფილი, **არა**-შეწყალებული, **არა**-ძლება, **არა**-მწიდა, **არა**-წრფელი, **არა**-ერი = სხვა ხალხი, **არა**-ჟამი = უჟამო, უდროო, **არ**-მეცნიერი (გელენიძე 1984:169).

არ ნაწილაკი არა-ს გაცვეთის შედეგადაა მიღებული, თუმცა ეს პროცესი ქრონოლოგიურად ერთსა და იმავე დროში ხდება და არ- ნაწილაკი რთული უარყოფითი სახელების შემადგენლობაში ძველ ქართულშივე დასტურდება:

არ + სახელი

(20) **არ**-დამლტვარი, (21) **არ**-თანამქცევი, (22) **არ**-მინდობაჲ, (23) **არ**-მნებებლობაჲ, (24) **არ**-მოჴსენებული, (25) **არ**-მყოფობაჲ, (26) **არ**-მჴუმეველი, (27) **არ**-შეგინებული, (28) **არ**-შეყვანებაჲ, (29) **არ**-ცოდნაჲ, (30) **არ**-ძლებულობაჲ (სარჯველაძე 1995:4).

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ ქართულში არა- ნაწილაკიანი სახელური ფორმები რაოდენობით სჭარბობს არ- ნაწილაკიანს. ეს მოვლენა შენიშნული აქვს ლ. გელენიძესაც: *„ილია აბულაძის ლექსიკონში უფრო მეტია არა- ნაწილაკიანი სიტყვები“* (გელენიძე 1984:169). არა- და არ- ნაწილაკები ერთსა და იმავე ფუძეს ჩვეულებრივ არ ეხამებიან, თუმცა იშვიათად ესეც შესაძლებელია:

არა + სახელი : არ + სახელი

(31) **არა**-ძლებულობაჲ : **არ**-ძლებულობაჲ, (32) **არა**-ოდეს : **არ**-ოდეს (სარჯველაძე 1995:3-4).

მიუხედავად იმისა, რომ არ- ნაწილაკი არა- ს გამარტივების შედეგად მიიღება და მათ ერთნაირი წარმომავლობა და მნიშვნელობა აქვთ, ყოველთვის არ გვიჩვენებენ სახელებთან შეხამების ერთგვაროვან ენობრივ სურათს. ახალი ქართულის რთულ სახელებში არ- და არა- ნაწილაკების განაწილების პრინციპები სრულად მიმოხილულია ლ. გელენიძის სტატიაში ქარ-

თული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ემპირიული მასალის მიხედვით (გელენიძე 1984:167-174)[1].

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში არა-/არ- ნაწილაკიანი სახელების რაოდენობის ზრდას[2] ხელი შეუწყო რამდენიმე ფაქტორმა; კერძოდ, *არა/არ* ნაწილაკების მონაწილეობამ

• **ანტონიმური ლექსემების წარმოქმნაში:**

(33) ზუსტი – **არა**-ზუსტი, (34) სტაბილური – **არა**-სტაბილური, (35) გამტანი – **არ**-გამტანი, (36) ქონა – **არ**-ქონა და სხვ. *„თუკი უარყოფის გამომხატველი ანტონიმი ნაწარმოებია უშუალოდ დადებითი ფორმისგან, გამოიყენება* ***არ / არა*** *ნაწილაკი“* (ჯორბენაძე 1984:146).

• **სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბებაში:**

სამეცნიერო ტერმინოლოგია ჩამოყალიბებულია ძირითადად **არა**- ნაწილაკიანი ანტონიმური ლექსემებით. ტერმინოლოგიური სისტემის შექმნა ამ ტიპის ფორმათა გააქტიურების ერთ-ერთ მიზეზადაა დასახელებული სამეცნიერო ლიტერატურაში (ჯორბენაძე 1984; გელენიძე 1984; Tchumburidze et al 2018):

(37) დრეკადი – **არა**-დრეკადი, (38) მდგრადი – **არა**-მდგრადი, (39) თავსებადი – **არა**-თავსებადი, (40) არსებითი – **არა**-არსებითი, (41) გამტარი – **არა**-გამტარი, (42) ეკონომიური – **არა**-ეკონომიური, (43) ლეგალური – **არა**-ლეგალური და სხვ.

უარყოფითნაწილაკიანი წარმოება პროდუქტიულია ქართული ენის დიალექტებში, ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში;

[1] ლ. გელენიძის სტატიაში განხილული ემპირიული მასალა სრულად იხ. დანართი № 4-ში.

[2] ქართულ სალიტერატურო ენაში დადასტურებული არა- ნაწილაკიანი რთული სახელები სრულად იხ. დანართი № 5-ში.

მაგალითები ქართული ენის დიალექტებიდან:

(44) **არა**-წესი იყო, ექვსი წელწადი... ხმა არ გამიცია (უმძრახობა, სამცხურ-ჯავახური; ჩაწერის ადგილი: სარო, ასპინძა, საქართველო; 1991; მთქმელი: მარუსა თოთაძე-ბერიძე, ტექსტის ჩამწერი: მარინა ბერიძე, გამოცემის ავტორი: მარინა ბერიძე „პირდაპირი რეპორტაჟები წარსულიდან“)[1].

(45) ნინა **არ**-თვალი[2] ქალია (ს. ზედა საქარა); ცოტა **არ**-თვალი ჯობია ქალი (ს. ბორითი) (ძოწენიძე 1974, 30).

(46) **არ**-თვალი[3] კაცი მიდიოდა მისკენ (ღლონტი 1974, 39).

(47) ლოყმან ჰაქიმმა... **არ**-მააკდმელ წამალ იცოდნინა // იცოდინა (ლოყმან ჰაქიმ, კაკური, ინგილოური; ჩაწერის ადგილი: მოსული, საინგილო, აზერბაიჯანი; 1945; მთქმელი: ნასიბ ბურჯალიოფ როსტომ ოღლი; ტექსტის ჩამწერი: გრიგოლ იმნაიშვილი; გამოცემა: გრიგოლ იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი; კორპუსული გამოცემის ავტორები: მარინა ბერიძე, მაია ბარიხაშვილი).

(48) **არ**-დანამუშავ მიწას გუთნით ჴნებ... (ქდკ – ინგილოური ლექსიკონი, შემდგენლები: მარინა ბერიძე, მაია ბარიხაშვილი, ელენე ნაპირელი, დიანა ამფიმიადი; წყარო: ქართული ენის ინგილოური კილოს ლექსიკონი, შემდგენელი როგნედა ღამბაშიძე).

ქართული ცოცხალი მეტყველების ნიმუშები[4]

ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში **არა-** / **არ-** ნაწილაკები ძი-

[1] დიალექტური მაგალითები, 45-ე და 46-ეს გარდა, აღებულია ქართული ენის დიალექტური კორპუსიდან: http://www.corpora,co/№/ .

[2] ართვალი (იმერ.) – ულამაზო, შეუხედავი.

[3] ართვალი (იმერ., ლეჩხ.) – შესახედავად უშნო, არმოსაწონი, უთვალადო ადამიანი.

[4] მაგალითები აღებულია ყოველდღიური მეტყველებიდან, სოციალური ქსელიდან, მოსწავლეთა საცდელი ნაწერებიდან. სრულად იხ. დანართი № 6-ში.

რითადად დაერთვიან ზედსართავ სახელებსა და ნაზმნარ სახელებს – საწყისსა და მიმღეობას და მათთან ერთად ქმნიან ანტონიმური მნიშვნელობის კომპოზიტებს; ამგვარად წარმოქმნილი რთული სახელები სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით გვხვდება: უფრო ხშირად, სახელობითითა და ვითარებითით, იშვიათად, მოთხრობითით, მოქმედებითით და სხვ.

მაგალითები:

(49) **არა**-დადებითი

„არა-დადებითი მუხტი მოდის მისგან“.

(50) **არა**-კომუნიკაცია

„ეს მოიტანა **არა**-კომუნიკაციამ“.

(51) **არა**-პატიოსანი

„ამის ფონზე განაგრძო **არა**-პატიოსანი საქმე“.

(52) **არ**-გაკეთება

(53) **არ**-დაცვა

„ინტერესების **არ**-დაცვა არ ეპატიება“.

ზეპირმეტყველებაში დასტურდება ასევე აზრობრივად ერთიანი, მაგრამ ერთმანეთთან მექანიკურად დაკავშირებული კომპონენტები, რაც ფორმალურად მათ ცალ-ცალკე დაწერილობაში აისახება. ასეთ შემთხვევაში მეორე კომპონენტი ძირითადად **არსებითი სახელია**, იშვიათად **საწყისი**. მოსწავლეთა ნაწერებში ან სოციალურ ქსელში წერილობითი კომუნიკაციისას წერია ისე, როგორც არის აღქმული ამ ორი კომპონენტის დაკავშირება.

(54) **არ** გამარჯობა

„ხანდახან მინდა ვთქვა, მთელ ქვეყანას არ გამარჯობა“.

(55) **არ** კონტაქტი

„ჩაკეტილობამ და **არ** კონტაქტმა აქამდე მიგვიყვანა“.

(56) **არ** სალამი

„არ სალამი რამე ახალია და მე არ ვიცი?!“

(57) **არ** ჩხუბი

„**არ** ჩხუბი იყო მისი გადაწყვეტილება, მორჩა და დამთავრდა“.

(58) **არ** გაკეთება

„ამ საქმის **არ** გაკეთების შემთხვევაში კაი დღე არ დაადგებოდა“.

(59) **არ** მოხდა (სასჯელის)

„სასჯელის **არ** მოხდის შემთხვევაში ოჯახს მოთხოვდნენ პასუხს“.

(60) **არ** შეკავება

„თავის **არ** შეკავება არ ეპატიება“.

ემპირიული მასალის განხილვის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ **არა-/არ-** მაწარმოებლებს აქვთ მიდრეკილება და შესაძლებლობა ძირითადი დანიშნულების გვერდით განივითარონ დამატებითი, ფაკულტატური მნიშვნელობაც, რაც გამოიხატება ერთდროულად უარყოფითი სახელური ფორმების **წარმოებასა** *(ძირითადი დანიშნულება)* და მათ **აქტუალიზებაში** *(ფაკულტატური მნიშვნელობა)*.

არა-/არ- ნაწილაკებისთვის ორივე ფუნქციის ერთდროულად შეთავსების შესაძლებლობა განპირობებულია ორი გარემოებით: *1. პოზიციით* (იგი ყოველთვის **სიტყვის თავშია** (ომიაძე 2016), ინფორმაციის სტრუქტურირებისას კი დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ფოკუსირებული წევრის თავკიდურა პოზიციას); 2. *სემანტიკით* (სახელურ ლექსემებში **არა-/არ-** ნაწილაკი ყოველთვის კატეგორიული უარყოფის გამომხატველია. არა-/არ- მორფემოიდით წარმოქმნილი უარყოფითი სახელი (resp. ანტონიმური ლექსემა) უმოკლესი გზაა მოქნილი და ტევადი ინფორმაციის გადასაცემად.

შენიშვნა: *ქართულში შესაძლებლობის ვერ- ნაწილაკი დასტურდება ნაზმნარ სახელებთან: ვერ-გაგონილი, ვერ-გადარჩენილი, ვერ-დაბრუნებული.*

2.2. *ვაი-, ცრუ-, ანტი-* კომპონენტებიანი უარყოფითი სემანტიკის სახელები ქართულ ენაში

ქართულ სალიტერატურო ენაში სტრუქტურისა და სემანტიკის მიხედვით არა-/არ- ნაწილაკიან სახელთა შინაარსობრივ ველში შეიძლება გაერთიანდნენ *ვაი-, ცრუ-, ანტი-* კომპონენტებიანი სახელებიც; თუმცა ესენი ცალკეულ სახელურ ფუძეებს დაერთვიან, ამიტომ სტატისტიკურად ცოტანი არიან. ამის გათვალისწინებით, აღნიშნულ მაწარმოებლებს, *არა-/არ-* ნაწილაკისგან განსხვავებით, მორფემოიდი მხოლოდ პირობითად შეიძლება ეწოდოთ. *ვაი-, ცრუ-, ანტი-* კომპონენტებიანი სახელების წარმოქმნის გზებიც სხვადასხვანაირია; კერძოდ,

(1) **ვაი**კრიტიკოსი, **ვაი**მეომარი, **ვაი**ხელმძღვანელი რუსულიდანაა მიღებული პირდაპირი თარგმანის გზით: горе-критик, горе-вояка, горе-руководитель (ქეგლ-ი).

„*ცრუ*“ ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში რამდენიმე, ძირითადად ზედსართავის, მნიშვნელობით დასტურდება და შემდეგნაირად განიმარტება: *ამაო, ფუჭი, არანამდვილი, მოჩვენებითი.* სწორედ ეს მნიშვნელობები ანიჭებს *ცრუ-ს* მონაწილეობით შექმნილ რთულ სახელებს სემანტიკურად უარყოფით ნიუანსს; მაგალითები:

(2) **ცრუ**მეცნიერი, (3) **ცრუ**მოწმე, (4) **ცრუ**მორწმუნე, (5) **ცრუ**მოძღვრება, (6) **ცრუ**პატრიოტი (ქეგლ-ი).

„*ანტი*“ ბერძნულიდან მომდინარეობს, ქართულად ნიშნავს „წინააღმდეგ“. უარყოფითი ნიუანსი გამოკვეთილია ცალკეულ სახელურ ფუძეებთან:

(7) **ანტიგმირი** (ქეგლ-ი), (8) **ანტიანდაზა** ახალი წარმოქმნილია და ქეგლ-ში არ არის შეტანილი.

მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულმა კომპონენტებმა რთული სახელები შექმნეს სპორადულად (და არა სისტემურად), ენაში ზოგჯერ მათი საშუალებითაც წარმოჩენილია **ფორმობრივი და შინაარსობრივი მრავალფეროვნება**; კერძოდ, მხედველობაში გვაქვს ლექსემა *„მეცნიერი“*, რომელიც, მნიშვნელობის ცვლის შესაბამისად, დაირთავს სხვადასხვა მაწარმოებელს.

ა. ძველი ქართული: ***მეცნიერი*** = მცოდნე – ***არა-მეცნიერი / არ-მეცნიერი*** = უვიცი, უცოდინარი (აბულაძე 1973).

ბ. ახალი ქართული: ***მეცნიერი*** = მეცნიერების ამა თუ იმ დარგის სპეციალისტი, მკვლევარი (ქეგლ-ი) – ***ვაი-მეცნიერი*** = არშემდგარი სპეციალისტი / მკვლევარი; **ცრუ**-მეცნიერი = არა ნამდვილად მეცნიერი, ვითომ მეცნიერი (ქეგლ-ი).

როგორც განმარტებებიდან ჩანს, ძველ ქართულში *„მეცნიერს“* უფრო ფართო, ზოგადი მნიშვნელობა ჰქონდა, ახალ ქართულში მისი მნიშვნელობა დავიწროვდა; კონკრეტულ დარგში მოღვაწე ადამიანს დაერქვა; არშემდგარი სპეციალისტის გადმოსაცემად კი ენამ ახალი საშუალებები (ვაი-, ცრუ-) გამოიყენა და სხვა ლექსიკური ერთეულები შექმნა: ***ვაი-მეცნიერი, ცრუ-მეცნიერი. არა-მეცნიერი / არ-მეცნიერი*** კი ახალ ქართულში არ დასტურდება, მხოლოდ ***არამეცნიერული*** შეიძლება შეგვხვდეს (ქეგლ-ი).

2.3. ქართულ სალიტერატურო ენაში უარყოფა-უქონლობის სახელური მოდელების გააქტიურების ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური ფაქტორები

ქართულ სალიტერატურო ენაში უარყოფა-უქონლობის სახელთა სხვადასხვა მაწარმოებელი დასტურდება, რომელთა შესახებ უკვე იყო მსჯელობა წინა პარაგრაფებში. საერთოქართველურიდან მომდინარე **უ-** აფიქსიან ფორმებს შორის სიხშირით გამოირჩევა **უ- – -ო** კონფიქსი. ძველ ქართულშივე დადასტურებული **არა-/არ-** ნაწილაკის გააქტიურება, შესაძლოა, ბევრი შინაგანი და გარეგანი ფაქტორით იყოს გამოწვეული; მათ შორისაა ენობრივი კონტაქტები.

არა-/არ- ნაწილაკიანი სახელური მოდელი, როგორც აღვნიშნეთ, ძველ ქართულშივე დასტურდება და შემდგომ თანდათან პროდუქტიული ხდება; უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ქართულ სალიტერატურო ენაში სინქრონიულ დონეზე სისტემურად ყალიბდება, რომლის ერთ-ერთი მიზეზია ***ლექსიკური ანტონიმიის*** პრინციპით სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შექმნა. როგორც აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, ცნებათა და მათ გამომხატველ ტერმინთა სისტემატიზაცია რთული პროცესია. სისტემაში ყოველ ცნებას თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს მიჩენილი და ამ ცნებათა (შესაბამისად, მათ გამომხატველ ტერმინთა) შორის არსებულ კანონზომიერებებს უნდა ასახავდეს (ღამბაშიძე 1986:46; მელიქიშვილი 1999:38-39). XI – XII საუკუნეებში „საქართველო ერთი პირველთაგანი იყო, რომელსაც უშუალო და მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურულ-ლიტერატურული კონტაქტები ჰქონდა ისეთ მაღალგანვითარებულ კულტურულ სამყაროსთან, როგორიც იმ ეპოქაში ბიზანტია იყო“ (მელიქიშვილი 1999:8). ქართული ფილოსოფიური და, საერთოდ, მეცნიერული ენის განვითარებაში უდიდესი დამსა-

ხურება მიუძღვით XI – XII საუკუნეების ცნობილ მოღვაწეებს: გიორგი მთაწმიდელს, ეფრემ მცირეს, იოანე პეტრიწსა და სხვებს. ისინი ბერძნულიდან თარგმნისას ქმნიდნენ ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ ცნებათა გამომხატველ ტერმინებს და ამისათვის იყენებდნენ ქართული სიტყვაწარმოების ფართო შესაძლებლობებს; ამავე დროს, მიჰყვებოდნენ და ითვალისწინებდნენ ბერძნული ტერმინის სტრუქტურასა და სემანტიკას, რათა მათი გადმოტანისას სიზუსტე შეენარჩუნებინათ. ამ პროცესში ქართველი მოღვაწეები ააქტიურებდნენ სიტყვაწარმოქმნის სხვადასხვა მოდელს, ბრუნვის ფორმანტებიან თუ თანდებულიან დერივაციას, წინდებულიან თუ ზმნისართიან კომპოზიციას და სხვ.

ჩვენ შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ ჩვენთვის საინტერესო უარყოფა-უქონლობის გამომხატველი ტერმინების თარგმნის პროცესს და ამის მიხედვით განვსაზღვროთ ქართულ სალიტერატურო ენაში არსებული დერივაციული მოდელის გააქტიურების საფუძველი.

ცნებითი ანტონიმების გამოსახატავად, დადებითის საპირისპიროდ, არაერთი უარყოფითი მნიშვნელობის ტერმინი შეიქმნა, რომლებიც მარკირებულია **უ- – -ო** კონფიქსით ან **არა-/არ-** ნაწილაკით. მაწარმოებელთა განაწილებას გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებს, კერძოდ:

• არსებითი სახელის (იშვიათად – მეტყველების სხვა ნაწილთა) ფუძეზე **უ- – -ო** კონფიქსის დართვით მიიღება ზედსართავი სახელი, რომელიც არის არა ძირეული სახელის ანტონიმი, არამედ მისი ნიშან-თვისების უქონლობის გამომხატველი[1]. ამის მიხედვით, *„უ-საზღვრ-ო“ არის არა ის, რაც არ არის საზღვა-*

[1] ცნობილია, რომ **უ- – -ო** კონფიქსი, საგნის ფიზიკური უქონლობის გარდა, ნიშან-თვისების უქონლობასაც გამოხატავს (მსჯელობა იხ. თ. I: § 1.4).

რი, არამედ ის, რასაც არა აქვს საზღვარი (მელიქიშვილი 1999:72-73). ამგვარი სემანტიკის ტერმინები **უ- – -ო** სახელური მოდელით არის წარმოქმნილი:

(1) **უ-სხეულ-ო**, (2) **უ-მიზეზ-ო**, (3) **უ-ძალ-ო**, (4) **უ-ღონ-ო**, (5) **უ-გონებ-ო**, (6) **უ-რომელ-ო** და სხვ.

უ- – -ო კონფიქსი (იშვიათად, ოდენ **უ-** პრეფიქსი) ტერმინების წარმოებისას შეიძლება დაერთოს ზედსართავი სახელის ან მიმღეობის ფუძეს, რომლის შედეგად მიიღება ისევ ზედსართავი სახელი, რომელიც ბერძნული უარყოფითი შინაარსის მქონე **a-** პრეფიქსიანი სახელების ზუსტი შესატყვისია. ამ მოდელით არის წარმოქმნილი ქართული ფილოსოფიური ტერმინები:

(7) **უ-ა-ო** (=უარსო), (8) **უ-გუამოვნ-ო**, (9) **უ-გუარ-ო**, (10) **უ-ზად-ო**, (11) **უ-მიზეზ-ო**, (12) **უ-ნივთ-ო** და სხვ. (დაწვრილებით იხ. მელიქიშვილი 1975:90). ამ ჩამონათვალს შეიძლება დაემატოს:

(13) **უ-დიდ-ო**, (14) **უ-ვნებ-ი**, (15) **უ-მრავლ-ო**, (16) **უ-მტკიც-ო**, (17) **უ-სრულ-ი**, (18) **უ-ქმნელ-ი**, (19) **მი-უ-დრეკელ-ი** და სხვ.

• **არ-** ნაწილაკიანი სახელები, **უ- – -ო** კონფიქსიან სახელთა მსგავსად, ასევე ზუსტი შესატყვისია ბერძნული უკუთქმითი სახელებისა. ამ მოდელით გამოიხატება ძირეული სახელით გადმოცემული შინაარსის უარყოფა:

(20) ესეობა – **არა**ესეობა, (21) სწორი – **არა**სწორი, (22) მსგავსება – **არა**მსგავსება, (23) იგივეობა – **არა**იგივეობა, (24) სამარადისოობა – **არა**სამარადისოობა და სხვ. (მელიქიშვილი 1999:73).

XI – XII საუკუნეების ქართველ მოღვაწეთა – ეფრემ მცირის, არსენ იყალთოელის, იოანე პეტრიწისა და სხვათა მიერ შექმნილი ტერმინების ნაწილი გადავიდა საერთო სახალხო ენის ლექსიკურ ფონდში, ნაწილი კი არ დამკვიდრებულა სხვადასხვა ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური ფაქტორების გამო.

თანამედროვე ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შექმნაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რუსულ ენასთან კონტაქტმაც. მე-20 საუკუნეში, 90-იან წლებამდე, სამეცნიერო ლიტერატურა, მათ შორის ტერმინოლოგიური ერთეულები, ქართულ ენაზე ძირითადად რუსულიდან ითარგმნებოდა. ამდენად, სამეცნიერო ტერმინთა შექმნისას ზოგი სახელური მოდელის, კერძოდ, **არა-/არ-** ნაწილაკიანი წარმოების, გააქტიურებას სწორედ რუსულთან მჭიდრო კავშირმა და სიახლოვემაც შეუწყო ხელი. უარყოფითი ნაწილაკით სახელების წარმოქმნა ტიპოლოგიურად დიდ მსგავსებას გვიჩვენებს რუსულთან, რომელშიც **არა- / არ-** ნაწილაკის სემანტიკური ფარდია **не-** არ /არა; მაგალითად:

(25) **არა**-ამხანაგ-**ურ**-ი – **не**-товарищеский, (26) **არა**-ბუნებრივ-ი – **не**-естественный, (27) **არა**-გონივრ-ულ-ი – **не**-разумный, (28) **არა**-გულწრფ-ელ-ი – **не**-искренный, (29) **არა**-დამაკმაყოფილებ-ელ-ი – **не**-удовлетворительный, (30) **არ**-ნახ-ულ-ი – **не**-виданный და სხვ. (ქართულ-რუსული ლექსიკონი 2013).

ამ პერიოდში მრავლად შეიქმნა დადებითი და უარყოფითი სახელური მოდელებით გადმოცემული ტერმინები, რომელთაგან **არა-/არ-** ნაწილაკით მარკირებულია ანტონიმური წყვილის მეორე წევრი: (31) დრეკადი – **არა**-დრეკადი, (32) მდგრადი – **არა**-მდგრადი, (33) თავსებადი – **არა**-თავსებადი, (34) არსებითი – **არა**-არსებითი, (35) გამტარი – **არა**-გამტარი, (36) ეკონომიური – **არა**-ეკონომიური, (37) ლეგალური – **არა**-ლეგალური, (38) შემდგარი – **არ**-შემდგარი და სხვ.

ქართულმა სალიტერატურო ენამ უარყოფა-უქონლობის მრავალფეროვანი სახელური მოდელებიდან ტერმინოლოგიური სისტემის შესაქმნელად აქტიურად გამოიყენა **არა-/არ- უარყოფითნაწილაკიანი** სახელები, რაც შეიძლება აიხსნას როგორც შინაგანი, ასევე გარეგანი ფაქტორებით:

1. უარყოფითნაწილაკიანი სახელური მოდელი ტერმინოლოგიურ მნიშვნელობას სტაბილურად გამოხატავს; ეს კარგად ჩანს პარალელური წარმოებიდან; მაგალითად, *უდრეკი* შეიძლება იყოს საგანიც და ხასიათიც (თვისება), ხოლო *არადრეკადი* მხოლოდ საგანია.

2. ქართული ენის შინაგანი პოტენციის რეალიზაციას, როგორც ჩანს, რუსულ ენასთან მჭიდრო კავშირმაც შეუწყო ხელი, რაც ამ ორ ენაში არსებული ტიპოლოგიურად მსგავსი მოდელების გააქტიურებაში გამოიხატა.

2.4. ქართველურ ენებში უარყოფის გამომხატველ დერივაციულ სახელთა ჩამოყალიბება-განვითარების დინამიკა (შედარებითი ანალიზი)

ქართველური ენები მორფოლოგიურად მდიდარ ენათა ჯგუფს მიეკუთვნება. ცნობილია, რომ ენობრივი ფაქტებისა და მოვლენების სისტემატიზაცია-კლასიფიკაცია შესაძლებელია არა მხოლოდ სტრუქტურულ ნიშანთა რაოდენობის მიხედვით, არამედ მორფემათა სემანტიკის გათვალისწინებითაც. მორფოლოგიური სეგმენტის სემანტიკა მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ცალკეული ენობრივი მოდელის პროდუქტიულობის ხარისხს, თუმცა გასათვალისწინებელია ენის სოციო-ლინგვისტური ფუნქციაც და სამწერლო-ლიტერატურული ტრადიციებიც. ამ თვალსაზრისით, პირველ რიგში, მნიშვნელოვანია **ქართულ სალიტერატურო ენაში უარყოფის გამომხატველ დერივაციულ მოდელთა** ჩამოყალიბება-განვითარების ტენდენციების განსაზღვრა დიაქრონიული მონაცემების მიხედვით, შემდგომ – ამ პროცესებზე დაკვირვება **დიალექტებში, სპონტანურ მეტყვე-**

ლებაში, მონათესავე არასალიტერატურო ქართველურ ენებში – **მეგრულში, ლაზურში, სვანურში.**

➢ *ქართული სალიტერატურო ენა*

მრავალფეროვან ფორმათა ჩამოყალიბება-განვითარების დინამიკაზე დაკვირვებით შეიძლება ითქვას, რომ **ქართულ სალიტერატურო ენაში უარყოფის გამოსახატავად უ-** პრეფიქსისა და **არა-/არ-** ნაწილაკის სემანტიკა თავიდან **ერთნაირად კატეგორიული იყო**, რასაც განსაზღვრავდა სიტყვა-ფორმაში მათი **თავკიდურა** პოზიცია. ცნობილია, რომ ენა აბალანსებს სემანტიკურ მრავალფეროვნებას; გადააზრიანების საფუძველზე ყალიბდება ნიუანსური განსხვავებები, რაც დერივაციულ სახელებში აისახება **მარკერის პოზიციაზეც**. ამ მიმართულებით ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემების შესწავლამ ცხადყო, რომ **უ-** პრეფიქსი ამოსავალში ორივე პირობას (კატეგორიულობა და თავკიდურა პოზიცია) აკმაყოფილებდა

1. სახელური და ზმნური ფუძეებით წარმოქმნილ ოდენ **უ-**პრეფიქსიან ანტონიმურ ლექსემებში: **უ-**შიში – შიში; **უ-**ზომი – ზომა; **უ-**ხუავი – ხვავი (ძვ. ქართ.); **უ-**წერი – წერა და სხვ.

2. ოდენ **უ-** პრეფიქსიან ცალეულ ლექსემებში: **უ-**ბირი, **უ-**კმეხი და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოდასახელებულ ორ ჯგუფში გაერთიანებული უ- პრეფიქსიან ლექსემათა რაოდენობა სინქრონიულ დონეზე შემცირებულია, რასაც ხელი შეუწყო შემდეგმა ენობრივმა პროცესებმა:

I. საყრდენი ფუძის ცვლილებამ.

II. უ- პრეფიქსიანი ანტონიმების წარმოების შეზღუდვამ.

განვიხილავთ თითოეულ პროცესს ცალ-ცალკე:

I. საყრდენი ფუძის ცვლილება შეეხო როგორც სახელური, ასევე ზმნური ფუძეებით გადმოცემულ უ-პრეფიქსიან უარყოფით ფორმებს:

- სახელურ ფუძეთა ბოლოკიდური ნაწილი გართულდა **აფიქსებით**: შიში – **უ-**შიში, შდრ.: **უ-**შიშ-**არ-**ი; გემო – **უ-**გემ-**ურ-**ი (თვისობრივი უქონლობა), ტყე – **უ-**ტყე-**ო**, დედა – **უ-**დედ-**ო** (მატერიალური უქონლობა-უყოლობა).
- ზმნურ ფუძეთა თავკიდური ნაწილი გართულდა ზმნისწინით, ბოლოკიდური კი – აფიქსებით (წერა – **უ-**წერი – და-**უ-**წერ-ელ-ი).

ცნობილია, რომ ბოლოსართების (-არ, -ურ, -ელ, -ო) თავდაპირველი (ამოსავალი) მნიშვნელობა სხვადასხვა შინაარსის იყო და არ უკავშირდებოდა უარყოფას; **უ-** პრეფიქსთან მათმა დაწყვილებამ შეაპირობა მთლიანად ფორმის სემანტიკური გადაწევა და კატეგორიულობის შესუსტება, რაც გაამყარა **უ-** თავსართისა და ზმნისწინის პოზიციურმა მონაცვლეობამაც; კერძოდ, **უ-** პრეფიქსმა მეორე ადგილზე გადაინაცვლა და ზმნისწინი დაწინაურდა.

II. უ-პრეფიქსიანი ანტონიმების წარმოების შეზღუდვამ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ამ მოდელის პროდუქტიულობის ხარისხზე. შეზღუდვის საფუძველი გახდა ის, რომ **უ-** პრეფიქსიანი ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი (დადებითიც და უარყოფითიც) **წარმოქმნილია** და საწარმოებლად **ერთსა და იმავე ფუძეს იყენებს** (ძირითადად არსებითი სახელისას): წიგნ-**იან-**ი – **უ-**წიგნ-**ო**; წიგნ-**იერ-**ი – **უ-**წიგნ-**ურ-**ი. ამგვარმა დაჯგუფებამ საინტერესო ენობრივი სურათი შექმნა – ერთმანეთს დაუპირისპირა მატერიალური და სულიერი ქონება-უქონლობის გამომხატველი ანტონიმური წყვილები; თუმცა, **რამდენადაც წყვილთა ურთიერთმიმართება დაეფუძნა რთულ პრინციპს – ორივეს უნდა ჰქონოდა ერთი ფუძისგან ახალი ფო-**

რმის წარმოქმნის უნარი, იმდენად ეს მოდელი არ აღმოჩნდა პროდუქტიული და მხოლოდ ფრაგმენტულად აისახა სალიტერატურო ენაში.

თავისებურად ნაწარმოები რთულფუძიანი უარყოფითი ზმნისართებიც (უამწიგნოდ, უჩემთვალებოდ და სხვ.), რომლებმაც ფაქტობრივად ჩაანაცვლეს ძველი ქართულის *თჳნიერ, გარეშე, გარნა*... თანდებულიანი ანალიზური წარმოება, ასევე ფრაგმენტულია და მხატვრული მეტყველების კუთვნილებად რჩება (ამ საკითხზე უფრო ვრცლად იხ. თ. I: § 1.4).

უ- – -ო კონფიქსს რამდენად აქვს ანტონიმური ლექსემების წარმოქმნის ძალა, ჩანს იოანე პეტრიწის ენაზე დაკვირვებისასაც. „არსებითთაგან **უ- – -ო** კონფიქსის დართვით მიიღება ზედსართავი სახელი და **იგი არის არა ძირეულის ანტონიმი,** არამედ **აღნიშნავს იმ თვისების უქონლობას,** რომელსაც გამოხატავს ძირეული სახელი: *სხეული – **უსხეულო**, მიზეზი – **უმიზეზო**,... საზღვარი – **უსაზღვრო*** (უსაზღვრო არის არა ის, რაც არ არის საზღვარი, არამედ ის, რასაც არა აქვს საზღვარი). ასეთ შემთხვევაში ანტონიმების წარმოებას კისრულობს **არ** ნაწილაკი, რომელსაც დერივაციული აფიქსის ფუნქცია ენიჭება: *სამარადისობა – **არასამარადისობა**, სწორი – **არასწორი**, მსგავსება – **არამსგავსება**...*“ (მელიქიშვილი 1999:73). ასეთ მოვლენას „ვეფხისტყაოსანში“ **თქმა – არა-თქმა**-ს მაგალითზე განიხილავს თ. ბოლქვაძე და არა-/არ- ნაწილაკის სემანტიკურ შესაძლებლობასთან დაკავშირებით აკეთებს მსგავს დასკვნებს (ბოლქვაძე 1997:69).

საყურადღებოა, რომ **არა-/არ-** ნაწილაკი, განსხვავებით უ- პრეფიქსისაგან, პროდუქტიული აღმოჩნდა **სწორედ ანტონიმური წყვილების წარმოების თვალსაზრისით,** რადგან იგი „უარყოფის გამომხატველ ანტონიმს **უშუალოდ დადებითი ფორმისაგან** აწარმოებს“ (ჯორბენაძე 1984:146). სალიტერატურო ენის

შინაგანი პოტენციის რეალიზებამ, სხვა, ლინგვისტურ და ექსტრალინგვისტურ, ფაქტორებთან ერთად, ხელი შეუწყო ამ მოდელის გააქტიურებას აკადემიურ სივრცესა და სამეცნიერო მიმოქცევაში (**სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შექმნა**)[1], ასევე, პოეტურ მეტყველებაში (მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ „ვეფხისტყაოსანში“ **კონტრასტული პარალელიზმი**) (დაწვრილებით მსჯელობა ამ საკითხებზე იხ. თ. I: §1.1;1.4;1.5; 2.1; 2.3. და ბოლქვაძე 1997:66-73); შესაბამისად, არა-/არ- ნაწილაკიანმა სახელურმა მოდელმა სიტყვაწარმოების არეალი გაიფართოვა **მრავალფეროვანი საყრდენი ფუძეებით** და ანტონიმური წყვილები აწარმოა:

ა. **არსებითი სახელისაგან**: *კაცი – არა-კაცი*

ბ. **მასდარისაგან**: *ქონა – არ-ქონა*

გ. **ნაცვალსახელისაგან**: *ვინ – არა-ვინ*

დ. **მსაზღვრელი სახელისაგან (ზედსართავისაგან)**: *ადამიანური – არა-ადამიანური, დრეკადი – არა-დრეკადი, გაგონილი – არ-გაგონილი, თანასწორი – არა-თანასწორი.*

(ჯგუფები და მაგალითები დამოწმებულია ბ. ჯორბენაძის ნაშრომის მიხედვით: ჯორბენაძე 1984:146).

ცნობილია, რომ ენაში არსებობს ლექსიკური ანტონიმური ერთეულებიც. ამის გათვალისწინებით შეიძლება არსებული სემანტიკური დაპირისპირებების სრული სურათი შემდეგნაირად წარმოჩნდეს:

I. მართებული – მცდარი (ლექსიკური)

II. მართებული – **უ**-მართებული (უ- პრეფიქსიანი)

III. მართებული – **არა**-მართებული (არა- ნაწილაკიანი)

[1] „ამგვარად მიღებული დერივატი სუბსტანტივია და **ტერმინოლოგიზაციას ადვილად ექვემდებარება**“ (მელიქიშვილი 1999).

დადებითი და უარყოფითი დერივაციული ფორმები შეიძლება წარმოვადგინოთ სამწევროვანი რიგით იმის საჩვენებლად, თუ რამდენად სტაბილურია ამგვარი მიმართებები.

მაგალითად,

მართებული – უ-მართებულო – არა-მართებული,

მაგრამ

ჭეშმარიტი – *უ-ჭეშმარიტო – არა-ჭეშმარიტი.

მაშასადამე, სამწევროვან ურთიერთმიმართებათა რიგი არ აღმოჩნდა სტაბილური, რაც სწორედ **უ-** პრეფიქსიანი წარმოების ჩავარდნამ განაპირობა. აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ უ-პრეფიქსიან და არა-/არ- ნაწილაკიან ფორმებს აქვთ **სინონიმიზაციის უნარი** და ეს კარგად ჩანს ჩვენ მიერ დამოწმებული მაგალითებიდანაც, შდრ.: *უ-მართებულო || არა-მართებული*[1] (ესეც არის ასახვა ამოსავალში მათი ერთგვარობისა), თუმცა, როგორც ჩანს, მათ შორის დაწყებულმა **სემანტიკური დიფერენციაციის გარდაუვალმა პროცესმა,** ერთი მხრივ, განაპირობა ორივე მოდელის შენარჩუნება ენაში, ხოლო, მეორე მხრივ, განსაზღვრა პარალელურ ფორმათა შექმნის ფრაგმენტული ხასიათი.

***შენიშვნა 1**: უარყოფის **უ-** და **არა-** მაწარმოებლების სინონიმიზაცია ჩანს არა მხოლოდ ერთი ფუძისგან წარმოქმნილ პარალელურ ფორმებში, არამედ ერთ სიტყვა-ფორმაშიც; ასეთია მეგრული უ-ჩა „შავი“, რომელიც ანტონიმური პრინციპითაა წარმოქმნილი; მისი ქართული შესატყვისებია: არა-თეთრი || 2. *უ-თეთრო.*

[1] ამ ტიპის მაგალითია აგრეთვე: უქონლობა – **არ**ქონა (ჯორბენაძე 1984:147), „ვეფხისტყაოსნის“ „უყოლობაც“ სემანტიკურად იმავე ფუძის **არ** ნაწილაკიანი სახელის (**არ**-ყოლა) ფარდად არის მიჩნეული (ბოლქვაძე 1997:69).

შენიშნვა 2: „ უარყოფის გამომხატველ ფორმათა პარალელური წარმოება ყოველთვის არ ქმნის სინონიმებს: ... უ-თანასწორ-ო – არა-თანასწორი" (ჯორბენაძე 1984:148-149). ამ ტიპის მაგალითებია: უ-კაც-ო – არა-კაცი, უ-მსგავსი/უ-მსგავს-ო – არა-მსგავსი, უ-ღირსი – არა – ღირსი (ქეგლ-ი, I, 1950; ქეგლ-ი, VI, 1960) და სხვ.

არა-/არ- ნაწილაკიან სახელურ მოდელებს არ განუცდიათ რყევა; მეტიც, მათ შეინარჩუნეს თავკიდურა პოზიცია და ამოსავალი მნიშვნელობა, რადგან „ანტონიმური მნიშვნელობის ხაზგასმით წარმოჩენა ერთი და იმავე საყრდენი ფუძის გამოყენებით უკეთ მიიღწევა" (ჯორბენაძე 1984:147); **უ-** თავსართიანებისგან განსხვავებით, **არა-/არ-** ნაწილაკიანი მოდელების **საყრდენი ფუძე მარტივია,** რის შედეგადაც საპირისპირო მნიშვნელობის ფორმას აწარმოებს ყველა ტიპის სახელისაგან; ამასთან ერთად, **არა-/არ-** ნაწილაკს შესწევს ძალა ხაზი გაუსვას **დაპირისპირებას დადებით** და **უარყოფით ფორმებს შორის,** რადგან **არა-/არ-** ნაწილაკიანი ანტონიმური წყვილი მიღებულია ერთი ცნების გაყოფის შედეგად. ისინი ერთმანეთს გამორიცხავენ ერთი თვისების ან ნიშნის ქონა-არქონის მიხედვით (ბაქრაძე 1954:115). ყოველივე ეს მნიშვნელოვანი ფაქტორია სემანტიკისთვის და განსაზღვრავს შესაბამისი წესით წარმოქმნილი ლექსემების პროდუქტიულობას. ამით ფაქტობრივად იქმნება ტევადი შინაარსის კონდენსირებული ფრაზა. **არა-/არ-** ნაწილაკის ამგვარი უნარი და შესაძლებლობა გახდა შესაბამისი ანტონიმური მოდელის დაწინაურების მიზეზი, რის შედეგადაც მან მოიცვა ყველა ტიპის საკომუნიკაციო სფერო.

➢ ***ქართული ენის დიალექტები. ქართული ზეპირმეტყველება. სხვა ქართველური ენები***

როგორც აღვნიშნეთ, **უ-** და **არა-/არ-** თავსართიანი ანტონიმური ლექსემების პროდუქტიულობა ორი ფაქტორით განისაზღვრა: **მნიშვნელობა** და **პოზიცია**, რომელთა მიხედვით ასევე ორი პარამეტრით შეიძლება შეფასდეს აღნიშნული აფიქსების ფუნქციური დატვირთვა ინფორმაციის ჩამოყალიბება-გადაცემისას; ესენია: **ძირითადი** და **ფაკულტატური**. ძირითადი დანიშნულებაა **უარყოფითი სახელური ფორმების წარმოება**, ხოლო ფაკულტატური – მისი **აქტუალიზება**, რაც ნიშნავს ანტონიმური მნიშვნელობის ხაზგასმას, მკვეთრად წარმოჩენას. ამ ორი პარამეტრის ერთდროულად რეალიზება განსაზღვრავს ფორმათა პროდუქტიულობას.

ცნობილია, რომ ძირითად ენობრივ ტენდენციებს აყალიბებს დოკუმენტირებული ენა, თუმცა სალიტერატურო ენაში მიმდინარე პროცესები შეუზღუდავად, უფრო ბუნებრივად აისახება ნორმისაგან თავისუფალ სალიტერატურო ენის დიალექტებში, სპონტანურ (წინასწარმოუმზადებელ) მეტყველებაში (ზეპირმეტყველებაში). საგულისხმოა, რაც იცვლება და იზღუდება ნორმირებულ ენაში, იმას ინახავს და ინარჩუნებს ნორმისაგან თავისუფალი ენობრივი ქვესისტემა. ამ მსჯელობის სისწორეს ადასტურებს *დიალექტური ფორმები*, რომლებიც თავკიდურა პოზიციაში წარმოდგენილია

- *უ-* პრეფიქსით:

(1) უ-გაწყვეტილი, შდრ.: გა-უ-წყვეტელი

...უ-გაწყვეტილი ვიარ (მუჰაჯირის ნაამბობი, მუჰაჯირული-ზემოაჭარული; ჩაწერის ადგილი: თუფექჩი ქონაქი, ინეგოლის რაიონი, თურქეთი; 1989; მთქმელი: მუნთაჰა ბაიკოზოლლი-თავდგირიძისა; ტექსტის ჩამწერი: შუშანა ფუტკარაძე; გა-

მოცემა: შუშანა ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული; კორპუსული გამოცემის ავტორი: ნარგიზა სურმავა).

(2) უ-გაკეთებული, შდრ.: გა-უ-კეთებელი

უ-გაკეთებული ის არი, რომე არ გიმიკეთებია... (სოფლის ცხოვრება, მუჰაჯირული-ზემოაჭარული; ჩაწერის ადგილი: ინეგოლი, თურქეთი; 1989; მთქმელი: მეჰმედ ოზბეგი (თავდგირიძე); ტექსტის ჩამწერი: შუშანა ფუტკარაძე; გამოცემა: შუშანა ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული; კორპუსული გამოცემის ავტორი: ნარგიზა სურმავა).

(3) უ-გაქანებული, შდრ.: გა-უ-ქანებელი || გა-უ-ქანებლად

გზიები კაია, უ-გაქანებული მივალ ჩემ სოფელში (საუბარი, მუჰაჯირული-ზემოაჭარული; ჩაწერის ადგილი: ინეგოლი, თურქეთი; 1989; მთქმელი: ემინე ჩიბუკი (გოგიტიძე); ტექსტის ჩამწერი: შუშანა ფუტკარაძე; გამოცემა: შუშანა ფუტკარაძე, ჩვენებურების ქართული; კორპუსული გამოცემის ავტორი: ნარგიზა სურმავა).

- „ორმაგი“ უ- პრეფიქსით:

„ორმაგი“ პრეფიქსი, როგორც ორი ერთნაირი დატვირთვის მქონე მონაცემი რანგობრივი სტრუქტურის ერთ სლოტში, პირობითი ცნებაა; ეს ნიშნავს, რომ ზმნისწინის მომდევნოდ მოცემული -უ- დესემანტიზებულია; ოდინდელი ფუნქცია და პოზიცია სწორედ თავში მოცემულმა უ- პრეფიქსმა დაიბრუნა.

მაგალითები:

(4) უ-მო+û[1]+კითხელა , შდრ.: და-უ-კითხავად

... უმოûკითხელა მისმეს რამეს ნუ მისცემ! (ბაჰლული და საწყალ კაცი, ალიაბათური, ინგილოური; ჩაწერის ადგილი: მოსუ-

[1] û < უ

ლი, საინგილო, აზერბაიჯანი; 1945; მთქმელი: ისმაილ ისმაილოვი ასადულალა ოღლი; ტექსტის ჩამწერი: გრიგოლ იმნაიშვილი; გამოცემა: გრიგოლ იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი; კორპუსული გამოცემის ავტორები: მარინა ბერიძე, მაია ბარიხაშვილი).

(5) უ-მო+უ+ფიქრეველა, შდრ.: და-უ-ფიქრებლად

...უმოუფიქრეველა ისხნის დანას... (არსენაი და ვასილი ნადიროვან წასულაი, კაკური, ინგილოური; ჩაწერის ადგილი: კახი, საინგილო, აზერბაიჯანი; 1946; მთქმელი: არჩილ ჭირიტაშვილი; ტექსტის ჩამწერი: როგნედა ღამბაშიძე; გამოცემა: როგნედა ღამბაშიძე, ინგილოური ტექსტები; კორპუსული გამოცემის ავტორები: მარინა ბერიძე, მაია ბარიხაშვილი).

(6) უ-და+უ+ლეველა, შდრ.: და-უ-ლეველად || გამო-უ-ლეველად

...უდაულეველა... ფლავ-ხორაგ შეჰჭამნენ? (ძველი დრო, კაკური, ინგილოური; ჩაწერის ადგილი: ალათემური, კახი, საინგილო, აზერბაიჯანი; 1982; მთქმელი: ბესარიონ ოქროჯანაშვილი; ტექსტის ჩამწერი: ვასილ აბაშვილი (კუზიბაბაშვილი); გამოცემა: ვასილ აბაშვილი (კუზიბაბაშვილი), ქართული ენის ინგილოური დიალექტი; კორპუსული გამოცემის ავტორები: მარინა ბერიძე, მაია ბარიხაშვილი).

(7) უ-და+უ+ნახელა, შდრ.: და-უ-ნახავად

მე ფაჰჩაი პირ უდაუნახელა არ წავალ! (ერ სალდათ, კაკური, ინგილოური; ჩაწერის ადგილი: სამთაწყარო, დედოფლისწყარო, კახეთი, საქართველო; 1945; მთქმელი: მოსე პაპიაშვილი; ტექსტის ჩამწერი: გრიგოლ იმნაიშვილი; გამოცემა: გრიგოლ იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი; კორპუსული გამოცემის ავტორები: მარინა ბერიძე, მაია ბარიხაშვილი).

თავკიდურა პოზიციის უპირატესობაზე და, ამასთან ერთად, **უ-** და **არა-/არ-** თავსართების ერთნაირ შესაძლებლობაზე მიუთითებს **ავტორთა მიერ** სპეციალურად შექმნილი ისეთი ფორმები, რომლებშიც მონაცვლეობენ

- **უ-** და **არა-/არ-** პრეფიქსები

ამგვარი შემთხვევები დასტურდება

ძველი ქართული ენის ძეგლებში:

(8) **უ**-სიბრძნისმოყვარე, შდრ.: **არა**-სიბრძნისმოყვარე

„ვინაჲცა შეპყრობილ იქმნა **უ**სიბრძნისმოყვარეთა მათგან **არა**ფილოსოფოსთა“

(ეფრემ მცირის კოლოფონები, 218:4) (დამოწმებულია ი. გრიგალაშვილის სამაგისტრო ნაშრომის დანართის მიხედვით: გრიგალაშვილი 2018); „ფორმაში *უსიბრძნისმოყვარე* უარყოფითობის მაწარმოებელი **უ-** პრეფიქსი დართულია კომპოზიტის სახელურ ნაწილზე და არა ზმნურზე. „წარმოება“ რომ ეფრემის მიერაა შემუშავებული, ჩანს იქიდანაც, რომ კოლოფონების ავტორი აღნიშნულ ფორმას იყენებს სინონიმურ წყვილში“ (იქვე: 51). დ. მელიქიშვილს შენიშნული აქვს, რომ მსგავსი ჰენდიადისური წყვილების გამოყენება ახასიათებს იოანე პეტრიწსაც (მელიქიშვილი 1975:152-155).

მხატვრულ ტექსტებში:

(9) **უ**-მზაკვრო, შდრ.: **არა**-მზაკვრული

„**უ**მზაკვრო და ნათელი თვალები ჰქონდა“ (კ. გამსახ.)

(10) **არ**-საფერისად, შდრ.: შე-**უ**-ფერებლად

„[ფუფალას] **არ**საფერისად ეცვა“ (გ. ლეონ.)

არა-/არ- ნაწილაკის ადგილი **უ-** პრეფიქსმა შეიძლება დაიკავოს **ქართულ ზეპირ მეტყველებაშიც**:

(11) **უ**-კომფორტოდ, შდრ.: **არა**-კომფორტულად

„უკომფორტოდ გრძნობს თავს და რა ქნას!“

(12) **უ**-კანონმორჩილო, შდრ.: **არა**-კანონმორჩილი

„ამასობაში მივიღეთ **უკანონმორჩილო** საზოგადოება“.

(13) **უ**-ნაკითხობით, შდრ.: **არა**-ნაკითხობით

(14) **უ**-მუყაითობით, შდრ.: **არა**-მუყაითობით

„იგი [ლუარსაბი] თავისი **უნაკითხობით** და **უმუყაითობით** საფრთხეს უქმნის საზოგადოებას“.

ქართულ ზეპირმეტყველებაში დასტურდება ისეთი ფორმებიც, სადაც ორივე თავსართი (უ- და არა-/არ-) ერთ ლექსემაშია მოცემული, ზოგჯერ გვერდიგვერდაც; ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ასეთ შემთხვევაში პირველ ადგილზე ყოველთვის **არა-** ნაწილაკია და არასოდეს არ არის პირიქით:

(15) **არა**-აღმო-**უ**-ფხვრელი

„გლობალური პრობლემაა, თუმცა **არა**აღმო**უ**ფხვრელი“.

(16) **არა**-**უ**-მიზეზო

„მაპატიე, **არაუ**მიზეზო ვერმოსვლა!“

მეგრულსა და ლაზურში ვარ / ვა, ხოლო **სვანურში მ̃ად / მად(ე)** ნაწილაკები ქართული არა/არ ნაწილაკების სემანტიკური ფარდია და დაერთვიან არა არსებით სახელებს, არამედ მიმღეობებს. ამ გზით მიღებული ზედსართავი სახელები წარმოდგენილია: **ა.** წყევლის ფორმულებში, **ბ.** უარყოფითი კონოტაციის მეტსახელებში (რომლებიც თვისების არქონის გამოა შერქმეული), ამიტომ რაოდენობრივად ცოტაა სალიტერატურო ენის მონაცემებთან შედარებით:

ა. მეგრ. (17) **ვა**-რდილი – „**არ**-გასაზრდელი“, სვან. (18) **მ̃ად**-ლეჯდე / ბქ. **მად(ე)**-ლეჯდ-იაქ / **მად(ე)-ლეჯდ-იაქ-გლ** – „**არ**-მოსასვლელი“.

ბ. მეგრ.(19) **ვა**-ხაჩქელა – „**არ**-მთოხნელა“, (20) **ვა**-სქილია – „კვერცხის **არ**-მდებელა“, ლაზ. (21) **ვა** მთინი – „**არა**-მართალი“.

ამრიგად, ქართულში ***ნაწილაკი*** + ***არსებითი სახელი*** მოდელის გააქტიურებას ხელი შეუწყო სამწერლობო-სამეცნიერო ტრადიციებმა, რაც იმავდროულად ცოცხალ მეტყველებაზეც აისახა (იგულისხმება: ქართული სპონტანური მეტყველება და ქართული ენის დიალექტები). ქართულისაგან განსხვავებით, დანარჩენ ქართველურ ენებში – მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში უარყოფითნაწილაკიანი დერივაციული სახელების მოდელი ***ნაწილაკი*** + ***მიმღეობით*** დამკვიდრდა და ამგვარ სიტყვაფორმათა მოხმარების არეალი შეიზღუდა: წყევლის ფორმულებსა და უარყოფითი შინაარსის მეტსახელებში დასტურდება მხოლოდ. ამის გამო უარყოფითნაწილაკიანი დერივაციული სახელები მეგრულში, სვანურსა და ლაზურში სისტემურად ვერ განვითარდა.

თავი II

უარყოფით ნაცვალსახელთა, უარყოფით ზმნიზედათა სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი და ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართველურ ენებში

1. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები ქართველურ ენებში

უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები უარყოფის გამოხატვის მორფოლოგიურ საშუალებებს მიეკუთვნება და ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება. რამდენადაც ქართველური ენები აერთიანებს სოციოლინგვისტური სტატუსით განსხვავებულ (სალიტერატურო და არასალიტერატურო) ენებს, ცალ-ცალკე განვიხილავთ მათ მონაცემებს და წარმოვაჩენთ მათ შორის მსგავსება-განსხვავებას სტრუქტურისა და სემანტიკის მიხედვით.

1.1. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები ქართულ სალიტერატურო ენაში: სტრუქტურა და სემანტიკა

- *უარყოფითი ნაცვალსახელები*

ძველი და **ახალი ქართული ენის** გრამატიკების მიხედვით ცნობილია **უარყოფითი ნაცვალსახელების** მორფოლოგიური მოდელი, რომელიც რთული შედგენილობისაა: წარმოქმნილია უარყოფითი ნაწილაკისა და კითხვითი ნაცვალსახელების (ვინ, რა; ძველ ქართულში: რაჲ) შეერთებით. სამწევროვანი სისტემის სამივე უკუთქმითი ნაწილაკი (არა / არ, ვერა / ვერ, ნურა / ნუ) მონაწილეობს უარყოფითი ნაცვალსახელების წარმოქმნაში და საკუთრივ ნაწილაკებისთვის დამახასიათებელ სემანტიკურ ელფერს სძენს მათ. დამატებით ნიუანსურ სხვაობებს ქმნიან

-ღა, -ცაღა, -ღაცა ნაწილაკებით გართულებული უკუთქმითი ნაწილაკები; შესაბამისად, ძველ ქართულში უარყოფითი ნაცვალსახელები მრავალფეროვნებითა და მრავალრიცხოვნობით გამოირჩევა: *არავინ, ვერვინ, ნუვინ, არღარავინ, ვერღარავინ, არარაჲ, ვერარაჲ, ნურაჲ, არღარაჲ, ნურარაჲ* (სარჯველაძე 1997:73). ძველ ქართულში არსებული ყველა უარყოფითი ნაცვალსახელი დღემდე არ შემორჩენია ენას: ზოგი გამარტივდა, ზოგიც დაიკარგა (შდრ.: *არარაჲ, ვერარაჲ, ვერვინ, ნუვინ, არღარაჲ, არცარაჲ, ვერცარაჲ, არცარავინ* და მისთ.). აღსანიშნავია, რომ დაკარგვის პარალელურად ახალი ვარიაციებიც გაჩნდა ტექსტებში საშუალი ქართულის პერიოდიდან (მაგ., *ნურავინ, ნურცავინ, არაფერი, ვერაფერი*); მხოლოდ ახალ ქართულში დასტურდება *ნურაფერი*.

ძველ ქართულში დადასტურებული ყველა უარყოფითი ნაცვალსახელი ერთნაირი პროდუქტიულობით არ გამოირჩეოდა. **უარყოფის ნაცვალსახელთა** სტრუქტურულ-სტატისტიკურმა ანალიზმა **სინური მრავალთავის, სახარების ადონური** და **პრეათონური რედაქციებისა** და **გელათის ბიბლიის** მიხედვით წარმოაჩინა, რომ სიხშირით პირველ ადგილზეა **არავინ**:

ა. სინ. მრ. – 30 შემთხვევა; **ბ.** სახ. პრეათ. რედ. – 43 შემთხვევა; **გ.** სახ. ათ. რედ. – 34 შემთხვევა; **დ.** გელ. ბიბლ. – 11 შემთხვევა (კვლევის შედეგები ვრცლად იხ. ქურდაძე და სხვები 2016ა:71-115. სტატისტიკური ანალიზის ამსახველი ემპირიული მასალა სრულად მოცემულია დანართი № 7-ში).

ახალ ქართულშიც არ შეცვლილა **უარყოფითი ნაცვალსახელების სტრუქტურა**, რთულია ძველი ქართულის მსგავსად (*არავინ, ვერავინ, ნურავინ, არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი*), თუმცა კითხვითი სიტყვები ზოგჯერ ჩანაცვლებულია *-ნაირი* და *-ვითარი* ლექსემებით: *არანაირი, ვერანაირი, ნურანაირი, არავითარი, ვერავითარი, ნურავითარი* (შანიძე 1980:44).

უარყოფითი ნაცვალსახელების სემანტიკას რაც შეეხება, ერთნაირად არის გადმოცემული ძველსა და ახალ ქართულში; კერძოდ, „ვინ“ კითხვით ნაცვალსახელთან დაწყვილებული უკუთქმითი ნაწილაკები (არა, ვერა, ნურა / ნუ) მიემართება **ადამიანის აღმნიშვნელ არსებით სახელს** და **უარყოფს მას**, შდრ.:

ა. *არავინ* – უარყ. ნაცვალსახ. არც ერთი ადამიანი (ქეგლ-ი).

ბ. *ვერავინ* – უარყ. ნაცვალსახ. ვერც ერთი ვინმე, ვერც ერთი ადამიანი, შდრ.: არავინ (ქეგლ-ი).

გ. *ნურავინ* – უარყ. ნაცვალსახ. ნურც ერთი ვინმე, ნურც ერთი ადამიანი (ქეგლ-ი).

როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, ნაწილაკები ინარჩუნებენ სემანტიკას; შესაბამისად,

ა. *არა-ვინ* ფორმა გამოხატავს, რომ *ვინ-ის* არსებობა **გამორიცხულია კატეგორიულად**:

(1) არა-ვინ მოვიდა; (2) არა-ვინ თქვა და მისთ.

ბ. *ვერა-ვინ* ფორმა გამოხატავს, რომ *ვინ-ის* არსებობის **შესაძლებლობა გამოირიცხა**:

(3) ვერა-ვინ ვნახე; (4) ვერა-ვინ გაბედა შეპასუხება და მისთ.

გ. *ნურა-ვინ / ნუ-ვინ* ფორმა გამოხატავს, რომ *ვინ-ის* არსებობა **აკრძალულია**:

(5) ნურა-ვინ შემოვა; (6) „ნუ-ვინ იტყვის ობლობისა ვაებას“ (ნ. ბარათ.).

„რა“ კითხვითი ნაცვალსახელისა და უკუთქმითი ნაწილაკების (არა, ვერა, ნუ / ნურა) კომპოზიცია მიემართება **უსულო არსებით სახელს** და **უარყოფს მას**, შდრ.:

ა. არარა – უარყ. ნაცვალსახ. არც ერთი რამ: „არარა არღვევს მყუდროებას“ (ტ. ტაბ.) (ქეგლ-ი).

ბ. ვერარა – უარყ. ნაცვალსახ. ვერც ერთი, ვერც რამე (ქეგლ-ი).

გ. *ნურა (← ნურარა)* – იგივეა, რაც *ნურაფერი* – უარყ. ნაცვალსახ. ნურც ერთი რამ (ქეგლ-ი).

აღნიშნული კომპოზიციები ივარაუდება უსულო საგნის მსაზღვრელადაც, თუმცა საზღვრული ყოველთვის ჩავარდნილია, ხოლო უარყოფითი ნაცვალსახელი გაყოფილია ზმნით:

(7) **არა** დაუშავებია **რა**; (8) **ვერა** გაუკეთებია **რა**; (9) **ნურა** უჭამია **რა** და მისთ.

არარა იჩენს ზმნისართად ქცევის ტენდენციასაც: „არარად იქცა“ (ნ. შატ.) (ქეგლ-ი).

უკუთქმით ნაწილაკებთან *(არა, ვერა, ნუ / ნურა)* დაწყვილებული *-ფერი, -ნაირი* ლექსემებიც ძირითადად უსულო არსებითი სახელების მსაზღვრელად მოიაზრება[1] და მის ნიშან-თვისებას უარყოფს კატეგორიულობის, შესაძლებლობისა და აკრძალვის მიხედვით; საზღვრული ხშირ შემთხვევაში ჩავარდნილია და დასტურდება პარალელური კონტექსტები:

(10) **არაფერი ამბავი** არ ვიცი || **არაფერი** არ ვიცი; (11) **ვერაფერი ამბავი** ვერ გავიგე || **ვერაფერი** ვერ გავიგე და მისთ.

ამ თვალსაზრისით ***ნურაფერს*** მეტი „დამოუკიდებლობა“ აქვს მოპოვებული: მასთან საზღვრული ძირითადად ჩავარდნილია; თუ დასტურდება, მხოლოდ გამონაკლისის სახით, ისიც პოსტპოზიციურად:

(12) «გაუშვით, **ნურაფერს** აწყენინებთ ჩემს დათუნას!» (აკაკი); (13) ესეც უთხარი... **ნურაფერს** დაუმალავ! (მ. ჯავახ.), შდრ.: **ცუდს ნურაფერს** აკადრებ (მაგალითები დამოწმებულია ქეგლი-დან).

-ვითარი-ს მონაწილეობით შედგენილი რთულფუძიანი უარყოფითი ნაცვალსახელი „იხმარება უარყოფით წინადადებაში

[1] გამონაკლისის სახით ზეპირმეტყველებაში შეიძლება შეგვხვდეს *-ფერ* კომპონენტიანი ნაცვალსახელი ვინ ჯგუფის სახელებთანაც: **არაფერი** გოგოა, **ვერაფერი** გოგოა, დიდი **ვერაფერი** შვილია და მისთ.

სრული უარყოფის[1] გამოსახატავად! არც ერთი“ (ქეგლ-ი) და მხოლოდ მყარ შესიტყვებას ქმნის:

(14) **არავითარ შემთხვევაში**; (15) **არავითარი დათმობა** და მისთ.

• *უარყოფითი ზმნიზედები*

ძველი ქართული ენის გრამატიკაში ცალკე არ არის გამოყოფილი **უარყოფითი ზმნიზედების** ჯგუფი. ამის მიზეზია ის, რომ ერთი ჯგუფის რთულ ზმნიზედათა *(უკუთქმითი ნაწილაკი + ადგილის / დროის... ზმნისართი)* სემანტიკას ძირითადად მეორე კომპონენტი განსაზღვრავდა; შესაბამისად, ამგვარ ზმნიზედათა კვალიფიკაციაც ამ ვითარების გათვალისწინებით ხდებოდა; მაგალითად, ძველი ქართულის *არასადა-ს* (< *არა-სადა*), რომელიც ახალი ქართულის *არასოდეს; არსად; არანაირად* ფორმების ფარდია, ა. შანიძე დროის ზმნიზედას უწოდებდა (შანიძე 1976:141), დ. იმნაიშვილი – ადგილის ზმნისართს (იმნაიშვილი 1953:64), ი. აბულაძე ამ ერთ ფორმაში ორივე მნიშვნელობას ხედავდა: დროის / ადგილის ზმნისართი (აბულაძე 1973). ძველი ქართულის გავლენით, ამგვარ ზმნიზედათა სახელდება არც **ახალი ქართული ენის გრამატიკაში** დაზუსტებულა (შდრ.: შანიძე 1980) და, განმარტებების სიცხადის მიუხედავად, ასევე (დაკონკრეტების გარეშე) აისახა **ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც:**

ა. *არსად* – ზმნს. არც ერთ ადგილას (ქეგლ-ი).

ბ. *არასოდეს* – ზმნს. არც როდის, არასდროს (საპირისპ. ყოველთვის)(ქეგლ-ი).

გ. *ვერსად* – ზმნს. ვერც ერთ ადგილას, მხარეს, ვერავითარ ადგილას, ვერც ერთგან (ქეგლ-ი).

[1] *სრულ უარყოფაში*, ჩვენი აზრით, იგულისხმება *კატეგორიული უარყოფა*.

დ. *ვერასოდეს* – ზმნს. ვერავითარ დროს, ვერც ერთ დროს (ქეგლ-ი).

ე. *ნურსად* – ზმნს. ნურც ერთ ადგილას (ქეგლ-ი).

ვ. *ნურასოდეს* – ზმნს. არც როდის, არასოდეს, არასდროს (იხმარება აკრძალვისას) (ქეგლ-ი).

ზ. *არანაირად* – ზმნს. სრულიად არ, არაფრის დიდებით, არაფრით (ქეგლ-ი).

თ. *არასგზით* – ზმნს. არავითარ შემთხვევაში, არამც და არამც.

ი. *ვერასგზით* – ზმნს. ვერავითარი საშუალებით, ვერავითარი ხერხით.

მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ ი:

(16) „აქ ვარ ბატონო, **არსად** ვმუშაობ და თუ რამეზე ფიქრობთ, დროზე დამელაპარაკეთ...“:
(id=240075206005831&cpos=28636125&corpus=grc)

(17) „აქეთ ვეცი, იქით ვეცი და რომ **ვერსად** ველარ ვიპოვე, დავიღრიალე...“:
(id=240075206005831&cpos=10773036&corpus=grc)

(18) „თუ ვინმეს სიტყვა ლობირება ეხამუშება, **ნურსად** იტყვის, საკუთარი სახლის ჩათვლით“:
(id=240075206005831&cpos=55302476&corpus=grc)

(19) „**არასდროს** არც მომსალმებია, არც დამლაპარაკებია“:
(id=240075157464347&cpos =140328098&corpus=grc)

(20) „გუჯა ბურდული კი **ვერასდროს** იქნებოდა ინტრიგების ეპიცენტრში“:
(id=240075206005831&cpos = 45943848&corpus=grc)

(21) „ვურჩევდი, ბესიკის ტომს **ნურასდროს** შეებმება...“:
(id=240075157464347&cpos =107601068&corpus=grc)

(22) „**არანაირად** არც ფალსიფიკაციასთან და არც ხარისხთან არ გვაქვს საქმე...“:

(id=240075206005831&cpos = 2062884&corpus=grc)
(23) „ის წუთისოფლის დაშიფრულ წერას **ვერანაირად** ვეღარ უგებდა“:
(id=240075206005831&cpos = 140371533&corpus=grc)
(24) „**არასგზით** არ უნდა ვაწყენინოთ მოსეს და დავითის ხალხს“:
(id=240075206005831&cpos =31613055&corpus=grc)
(25) „საქმე ისაა, რომ ბულბულის გალობის მოსმენის მსურველი ყვავის ყრანტალით **ვერასგზის** დაკმაყოფილდება“:
(id=240075206005831&cpos = 52764652&corpus=grc)
(ბოლო ნახვა 10.04.2021 წელი)

ამრიგად, სინქრონიულ დონეზე ***არა-*** ***ვერა-***, ***ნურა-*** ნაწილაკებისა და ***ადგილის, დროის, ვითარების*** ზმნიზედათა შეერთებით მიღებული რთული ზმნიზედური ფორმები უნდა შეფასდეს, როგორც **უარყოფითი ზმნიზედები** (ამის შესახებ იხ. ქურდაძე და სხვები 2016ა:75-78).

1.2. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები მეგრულსა და ლაზურში: სტრუქტურა და სემანტიკა

- ***უარყოფითი ნაცვალსახელები***

მეგრული მასალის ანალიზი

მეგრულში ი. ყიფშიძე ორ უარყოფით ნაცვალსახელს გამოყოფს; ესენია: **მითა** „არავინ“ და **მუთა** „არაფერი“. ამ ნაცვალსახელებთან დაკავშირებით მანვე პირველმა აღნიშნა, რომ მეგრულისთვის დამახასიათებელია ერთმაგი (ცალმაგი) უარყოფა, რაც განსაზღვრულია უარყოფით ნაცვალსახელთან შეწყობილი

ზმნის დადებითი ფორმით: მუთა ცოფე „არაფერი ყოფილა“, მითა რე „არავინ არის“ (Кипшидзе 1914:050, 0145). ი. ყიფშიძის მიერ შენიშნული თავისებურების ახსნა შესაძლებელია უარყოფითი ნაცვალსახელების ამოსავალი ფორმების აღდგენითა და სეგმენტაციით. დიაქრონიული მონაცემების გათვალისწინებით, უარყოფითი ნაცვალსახელები რთული შედგენილობისაა; კერძოდ, სამკომპონენტიანია:

ა. **კითხვითი ნაცვალსახელი: მინ → მი** „ვინ“ / **მუ → მუ** „რა“

ბ. **მიმართებითი ნაწილაკი: -თი → -თ** „-ც(ა)“

გ. **უარყოფითი ნაწილაკის ნაშთი: ვარ → -ა** „არა“

მაშასადამე, მოცემული ეტიმოლოგიის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, სინქრონიულ დონეზე დადასტურებული **მითა** და **მუთა** ფორმები გამარტივებულია ფონეტიკური ტრანსფორმაციის შედეგად, თუმცა ამოსავალი ვითარების შინაარსი შენარჩუნებული აქვთ:

1. **მი-თ-ა** ←*მინ-თი-ვარ „ვინც არა“; 2. **მუ-თ-ა**←*მუ-თი-ვარ „რაც არა“.

მეგრულის სიტყვასიტყვითი მონაცემებია: „ვინც-არა“, „რაც-არა“, შდრ.: ქართ. არა-ვინ, არა-ფერი / არა-რა ფორმებს (მსჯელობა წარმოდგენილია ა. მარტიროსოვის მონოგრაფიის მიხედვით: მარტიროსოვი 1964:256).

აღსანიშნავია, რომ მეგრული *მითა* და *მუთა* ფორმების „შედარებით ახალ წარმოშობაზე“ უფრო ადრე წერდა დ. იმნაიშვილი (იმნაიშვილი 1953); ივარაუდება, რომ „ახალ წარმოშობაში“ ავტორი სწორედ ფორმათა ფონეტიკურ ტრანსფორმაციას გულისხმობდა. როგორც ჩანს, ნაცვალსახელთა შემადგენლობაში უარყოფითი ნაწილაკის თუნდაც ნაშთის სახით არსებობა განაპირობებს მათთან ზმნის დადებითი ფორმით შეხამებას:

(1) სქანი მეტი **მითა პუნანია** დო სი ხოლო მიდინგთია! „შენს მეტი *არავინ გვყავსო* და შენც გვეკარგებიო“ Megrelian Texts ed. Qipshidze: IQ, ZS, XIII, 5 (31, 20).

(2) სქანი დუდი სი ოკო ინგარე, ელმაძაძე **მითა გაშიი** „შენი თავი შენ უნდა იტირო, ძაძის გამზიარებელს *ვერავის იშოვი*“ Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., e, elmadzandze, 7475.

(3) მუნეფიშ ოკეთებელს მინწყუნა უკული, სი **მითა მოიგორუანსია** (ექსპ. მასალები) „თავიანთ გასაკეთებელს რომ მოილევენ მერე, შენ *არავინ მოგისაკლისებსო* “.

(4) ბარგი ოკო ქჳმკიქუნე, **მუთა გოხვარ** მეტია „ტანსაცმელი უნდა ჩაიცვა, *არაფერი გიშველის* მეტიო“ Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., b, barg-i, 1206.

(5) დუდიშ ჭუაშე **მუთა უჭირს** დო ჭუმე მიდურს პენსიაშავა (ექსპ. მასალები) „თავის ტკივილის გამო *არაფერი უჭირს* და ხვალ წავა პენსიაზეო [=პენსიის ასაღებადო]“.

ამრიგად, მეგრულში უარყოფითი ნაცვალსახელების სტრუქტურაში მოცემული **კითხვითი ნაცვალსახელი**[1] განსაზღვრულია მიმართებითი ნაწილაკით და ემატება **უკუთქმითი ნაწილაკი**, ქართული არა / არ-ის ფარდი. პოზიციური განლაგებაც ამავე თანმიმდევრობითაა წარმოდგენილი.

***შენიშვნა 1**: მეგრულს არ მოეპოვება ქართული „ვერ“ ნაწილაკის ფარდი სეგმენტი სახელებთან, რადგან ვა(რ) ნაწილაკს შესაძლებლობის სემანტიკის გამოხატვა მხოლოდ პოტენციალისის ზმნურ ფორმებთან შეუძლია. მეგრულში არც „ნუ“ ნაწილაკი მონაწილეობს ნაცვალსახელთა შემადგენლობაში.*

[1] მხოლოდ ორი კითხვითი ნაცვალსახელი მონაწილეობს: მი(ნ) „ვინ“ და მუ „რა“.

• *ფუნქციური მონაცვლეობის კანონზომიერება*

ი. ყიფშიძემ მეგრულისთვის დამახასიათებელ კიდევ ერთ თავისებურებას მიაქცია ყურადღება: თუ ზმნა მოცემულია უარყოფითი ფორმით, მაშინ **უარყოფით ნაცვალსახელს ენაცვლება განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი:** *მუთუნი ვა ყოფე* „სიტყვასიტყვით: *რაიმე არ ყოფილა*"; *მითინი ვა რე* „სიტყვასიტყვით: *ვინმე არ არის*" (Кипшидзе 1914:0145).

ი. ყიფშიძემ მეგრულში განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა სამი ჯგუფი გამოყო და მათ რთულ აგებულებაზე თავიდანვე გაამახვილა ყურადღება; ისიც შენიშნა, რომ ნაცვალსახელთა ნაწილს შენარჩუნებული ჰქონდა თავდაპირველი სახე, ხოლო დანარჩენი გამარტივებული იყო; თუმცა, არ უმსჯელია იმასთან დაკავშირებით, სამივე რიგს ერთნაირი სტრუქტურული საფუძველი ჰქონდა თუ არა (Кипшидзе 1914:049). მოგვიანებით, ეს დეტალი გ. როგავამ დააზუსტა და ამ კითხვას დადებითი პასუხი გასცა (როგავა 1988:224).

ი. ყიფშიძე არ ასახელებს, რომელი ჯგუფის განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს შეუძლიათ უარყოფითი ნაცვალსახელების ჩანაცვლება, თუმცა დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, რომ ჩანაცვლების უნარი აქვთ I ჯგუფის (ი. ყიფშიძის კლასიფიკაციით) განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს – *მითინი „ვინმე", მუთუნი „რამე", ნამუთინი „რომელიმე"* :

*(6) მითინი ← *მით-იყი-ნი „ვინც იქნება რომ" = ქართ. ვინმე.*

*(7) მუთუნი ← *მუთ-იყი-ნი „რაც იქნება რომ" = ქართ. რამე.*

*(8) ნამუთინი ← *ნამუთ-იყი-ნი „რომელიც იქნება რომ" = ქართ. რომელიმე.*

*შენიშვნა 2: მუთუნი (იხ. (2)), რომლის ამოსავალი ფორმაა *მუთ იცი ნი, მიღებულია პროგრესული დისტანციური სრული ასიმილაციის შედეგად, თ-ს მომდევნო ი → უ:* (Кипшидзе 1914: 048-049).

ამრიგად, მეგრულში სამი ჯგუფის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებიდან უარყოფითი ნაცვალსახელების ფუნქციას ასრულებენ მხოლოდ ისინი, რომლებიც ეფარდებიან ქართულ **-მე** ნაწილაკიანებს (ვინმე / რამე / რომელიმე-ს) (დაწვრილებით ამ შეფარდების შესახებ იხ. ჯღარკავა 2015:49-54). აღსანიშნავია, რომ მეგრულში უარყოფით და განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს შორის ფუნქციური მონაცვლეობა არ არის შემთხვევითი და იგი შეპირობებულია გრამატიკული მონაცემებითა და სემანტიკური ნიუანსებით.

მეგრული განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები, რომლებიც ქართულ **-მე** ნაწილაკიანებს (*ვინმე* და მისთ.) ეფარდებიან, ერთ-ერთ კომპონენტად შეიცავენ „ყოფნა“ ზმნის მომავალი (ირეალური) დროის ფორმას: *იცი „იქნება“; იხ. ზევით ნაცვალსახელთა სეგმენტაცია: (6).(7).(8).* დანარჩენი ორი ჯგუფის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები მეგრულში ქართულ **-ღაცა** ნაწილაკიან განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს უტოლდება:

(9) მი-გი-და-რე-ნი „ვი-ღა-ცა-არის-რომ“.

(10) მი-გ-დ-ე-ნი „ვი-ღა-ცა-არის-რომ“ .

(აღნიშნული ნაცვალსახელების სტრუქტურის შესახებ იხ. Кипшидзе 1914:049; როგავა 1988:224).

მოხმობილი მონაცემების გათვალისწინებით, მეგრულში სამ ჯგუფად წარმოდგენილი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები ორ რიგად შეიძლება დაიყოს; განსხვავებას ქმნის ზმნური კომპონენტების დრო: მომავალი *(იცი „იქნება“)* და ახლანდელი *(რე / ე „არის“)*. მათ შორის ისეთივე განსხვავებული მიმართება

შეიძლება ვივარაუდოთ დროული და, შესაბამისად, სემანტიკური თვალსაზრისით, როგორიც ქართულში *-მე* და *-ღაცა* ნაწილაკიან განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს შორის არის ზმნური დროის ფორმებთან შეხამებისა და მოდალობის თვალსაზრისით: „-ღაცა ნაწილაკიანი ნაცვალსახელი ეხამება წარსული ან ახლანდელი დროითი შინაარსის შეცველ ზმნურ ფორმებს, ხოლო *-მე* ნაწილაკიანი ნაცვალსახელები – მომავალი დროის ფორმებს (დაწვრილებით იხ. აფრიდონიძე 1972:137-145; 2001:14).

ამრიგად, მეგრულში **უარყოფითი ნაცვალსახელების ჩანაცვლება** შეუძლიათ I ჯგუფის (ი. ყიფშიძის კლასიფიკაციით) **განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებს**, თუმცა არა დამოუკიდებლად, არამედ **მხოლოდ უარყოფით ნაწილაკთან ერთად**. ამას ადასტურებს სალექსიკონო მონაცემებიც:

*მეგრ. **მითინ(ი) ვარი** – ქართ. **არავინ** (ქაჯაია, ტ. II, 2002, 265; ქობალია 2010, 418).*

*ქართ. **არავინ** – მეგრ. **მითინ ვარ** (ქართ.-მეგრ.-ლაზ.-სვან.-ინგ. ლექსიკონი 2015,16).*

ცნობილია, რომ ნაცვალსახელი, როგორც მორფოლოგიური ოდენობა, გამოიყენება ცალკე; თუ იგი სინტაქსური ფუნქციითაა დატვირთული, მაშინ წინადადების წევრია.

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი თუკი ენაცვლება უარყოფით ნაცვალსახელს, მაშინ მას, როგორც მორფოლოგიურ ოდენობას, აუცილებლად უნდა ახლდეს უკუთქმითი ნაწილაკი (იხ. ზევით სალექსიკონო მონაცემები); თუ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი უარყოფითი ნაცვალსახელის მაგივრობას ეწევა წინადადებაში, მაშინ არათუ უკუთქმითი ნაწილაკის დართვის აუცილებლობა არ არის, არამედ ამ უკანასკნელისთვის ადგილი არ რჩება, რასაც თავისი ახსნა აქვს (მსჯელობა იხ. ქვემოთ).

მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ ი:

(11) ჩქიმი ჯიმალეფი ჩქიმდე უმოსი ძალიერი რდეს. ინენს **მითინი ვამერიებუდგ** „ჩემი ძმები ჩემზე უფრო ძლიერები იყვნენ. იმათ *ვერავინ ვერ მოერეოდა*“ Megrelian Texts ed. Qipshidze: IQ, ZS, IX, 15 (22, 16)

(12) **მითინი ვამურს**, ტყურაე იჯინექ (ექსპ. მასალები) „*არავინ არ მოვა*, ტყუილად იცდი“.

(13) ჩქე ვაფთქვითო, ართი კაპეკიში ღირებული **მუთუნი ვადვარკათ** შხვასიე! „ჩვენ არ ვთქვითო, ერთი თეთრის ღირებული *არაფერი არ დავაკლოთ* სხვასო!“ Megrelian Texts ed. Xubua: MX, 21, 86, 6.

***შენიშვნა 3**: ნაცვალსახელის მორფოლოგიური აგებულება მეგრულ მასალაში და შესაბამისი ქართული ვერსიის მონაცემები არ ემთხვევა ერთმანეთს.*

მეგრულში უარყოფით და განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა ფუნქციურ მონაცვლეობას სისტემური ხასიათი აქვს. როგორც ამ თვალსაზრისით ჩატარებულმა სპეციალურმა კვლევამ ცხადყო, **I ჯგუფის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებისთვის უარყოფით ნაცვალსახელთა სემანტიკის გადმოცემა ძირითადი ფუნქციაა**: „TITUS“-ის მონაცემთა ბაზებში გადამოწმდა *მითინი „ვინმე“*-ს ფუნქციური დატვირთვა. 94 კონტექსტიდან 78 შემთხვევაში დადასტურდა უარყოფითი ნაცვალსახელის სემანტიკა (კორპუსული გადამოწმების შედეგები იხ. ჯღარკავა 2015:53). ამ მიმართულებით **განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების დაწინაურება** თავისთავად მიუთითებს **საკუთრივ უარყოფითი ნაცვალსახელების ფუნქციონირების შეზღუდვაზე**.

უნდა აღინიშნოს, რომ ფუნქციური მონაცვლეობაც და შეზღუდვა-უპირატესობაც **განსაზღვრულია კანონზომიერი ფაქტორებით:**

➢ უარყოფითი ნაცვალსახელები და განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები **ერთმანეთის მსგავსია** რთული სტრუქტურით, შემადგენელი კომპონენტებით და უკუთქმითი ნაწილაკის პოსტპოზიციით; თუმცა ერთნაირად **ვ ე რ** გამოხატავენ **სემანტიკურ დატვირთვას.**

➢ **განსხვავებას** ქმნის **უარყოფითი ნაწილაკი,** რომელსაც ორივე ტიპის ნაცვალსახელთა მორფოლოგიურ მოდელში შემოაქვს უარყოფის სემანტიკა:

➢ *უარყოფით ნაცვალსახელებში იგი ე ნ კ ლ ი ტ ი კ ა ა:*

ა. მით-ა = არა-ვინ; მით-ა ცუნს = არა-ვინ ჰყავს; ბ. *მუთ-ა = არა-ფერი; მუთ-ა უჩქუ = არა-ფერი იცის (ქობალია 2010).*

კლიტიკად ქცეული უარყოფითი ნაწილაკი ეკუთვნის ვინ / რა ჯგუფის სახელს და მხოლოდ მისი უარყოფა შეუძლია ცალკეც და წინადადებაშიც, ისიც „სუსტად“.

➢ *განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის* თანმხლები უკუთქმითი ნაწილაკი **დამოუკიდებელი კომპონენტია, ცალკე დგას** და **მოსდევს** ნაცვალსახელს.

➢ **პოსტპოზიცია** მას სახელთან და ზმნასთან **სხვადასხვაგვარად ფუნქციონირების** საშუალებას აძლევს; კერძოდ:

ა. ცალკე აღებული უარყოფს ვინ / რა ჯგუფის სახელს: *მითინ ვარ = არა-ვინ.*

ბ. წინადადებაში სახელსა და ზმნას შორის უჭირავს *შუალედური პოზიცია,* რომლითაც კოგნიციის დონეზე ინარჩუნებს სახელის უარყოფის ფუნქციას; რეალურად კი ახლავს ზმნას და უარყოფს ზმნით გადმოცემულ მოქმედებას.

მითინ ვა მურს = სიტყვასიტყვით: ვინმე **არ მოდის** = კოგნიციის დონეზე: **არავინ არ** მოდის.

***შენიშვნა 4**: უკუთქმითი ნაწილაკი რომ პრევერბალურია (ზმნას ეკუთვნის), ამაზე მისი გაცვეთილი ფორმაც (ვა- „არ“) მიუთითებს:*

***შენიშვნა 5**: საინტერესოა ა. ქობალიას ლექსიკონში მოცემული განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის განმარტებები, რომლებიც ენის მატარებელთა მიერ კონტექსტის აღქმის უტყუარი დასტურია: **მითინი** – ა. **ვინმე** (დადებით ზმნასთან), ბ. **არავინ** (უარყოფით ზმნასთან) (ქობალია 2010).*

ლაზური მასალის ანალიზი

ლაზურში საკუთრივ უარყოფითი ნაცვალსახელები არ დასტურდება. ამ ფუნქციით გამოიყენება განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების გამარტივებული ფორმები: **მითი** „ვინმე“ და **მუთუ** „რაიმე“. ამ ფორმებისთვისაც საყრდენი მი „ვინ“ და მუ „რა“ კითხვითი ნაცვალსახელებია. უარყოფითობის გადმოსაცემად **მითი** და **მუთუ** ფორმებს ლაზურშიც, მეგრულის მსგავსად, ემატებათ უკუთქმითი **ვარ** „არა“ ნაწილაკი: **მითი ვარ = არა-ვინ; მუთუ ვარ = არა-ფერი** (თანდილავა 2015); შდრ.: მეგრულში დადასტურებული მორფოლოგიური მოდელის სტრუქტურა და სემანტიკა.

მ ა გ ა ლ ი თ ე ბ ი:

(14) კოჩეფექ ფადიშაჰის ნა მუღეს ამბაᲐის, ჩქარ **მით ვარ-დოსქიდუ-დორენ** „კაცებმა ფადიშაჰს რომ მიუტანეს ამბავი, საერთოდ *არავინ არ დარჩენილიყო*“ დიუმეზ. 72; 243; 28.

(15) მა სქან საღლუღიშენ ბაშქა **მუთ ვარ მინონ** „მე შენი ჯანმრთელობის გარდა *არაფერი არ მინდა*“ დიუმეზ. 72; 254. 40.

(16) სიჯაქ ჩქარ **მუთუ ვარ იფხორს** „სიძე საერთოდ არაფერს არ ჭამს“ დიუმეზ. 84; 29.

• *უარყოფითი ზმნიზედები*

მეგრული მასალის ანალიზი

მეგრულში დასტურდება საკუთრივ **უარყოფითი ზმნისართი სოთა** „არსად“, რომელიც აგებულების მხრივ ზემოგანხილული **მითა** და **მუთა** ფორმების მსგავსია და იშლება შემდეგნაირად:

სო-თ-ა (← სო-თი ვარ „სადა-ც არა“); შემადგენელი კომპონენტებია: *ადგილის ზმნიზედა* (სო- „სად“), *მიმართებითი ნაწილაკი* (-თი /-თ „ცა“) და *კლიტიკად ქცეული უარყოფითი ნაწილაკი* (-ა ← ვარ „არა“). ზმნა მასთანაც დადებითი ფორმითაა მოცემული.

(17) **სოთა** ვორექ მანტებელი „*არსადა* ვარ გამქცევი“ http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/texte/etca/cauc/megr/kajaia/kaj11579.htm Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., m, mant'ebel-i, 11579

უარყოფის სემანტიკის გადმოსაცემად გამოიყენება აგრეთვე **სოთინი** „სადმე“ განუსაზღვრელობითი ზმნისართი, რომელსაც ემატება უარყოფითი ნაწილაკი **ვარ** (შდრ.: I ჯგუფის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები უარყოფითების მონაცვლედ):

(18) ჩქიმი დიდა თე ამბეშ გურიშენი **სოთინი ვემეურს** (ექსპ. მასალები) „დედაჩემი ამ ამბის გამო *არსად არ მიდის* “.

(19) ირიართო ქოგორუნა და **სოთინი ვეპალუ** (ექსპ. მასალები) „სულ ეძებენ და *არსად არ იპოვება* “.

მეგრულში სხვა უარყოფითი ზმნიზედებიც რთული აგებულებისაა; კერძოდ, ორკომპონენტიანია:

ა. დროის აღმნიშვნელი ზმნიზედა „დღას“ და ცალკე მდგომი უარყოფითი ნაწილაკი ვარ „არა“:

დღას ვარ

ამ შემთხვევაში **დღას ვარ** უტოლდება „არადღეს“, სადაც „დღე“ აღნიშნავს ზოგად დროს და მთლიანად უარყოფითი ზმნიზედის მნიშვნელობაა „არასდროს“ [1]:

(20) ეჯგურა **დღას ვააფუ** ე ბოშის ნაძირეფი „ასეთი *არასოდეს არ აქვს* ამ ბიჭს ნანახი“: http://gnc.gov.ge/gnc/document-element?session-id=239320844747656&cpos= 6766

(21) **დღას ვამურქია** დიჩინგ, გინილგ დო მიდართგ (ექსპ. მასალები) „*არასოდეს არ მოვალო* დაიბარა, გავიდა და წავიდა“.

*ბ. განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი მუთუნი და ლექსიკური ერთეულები ვითარებით ბრუნვაში: **მუთუნ შარათ** „არავითარ შემთხვევაში“, „არასგზით“; **მუთუნ ქესათ** „არაფრის დიდებით“, „არარა ფასად“; **მუთუნ სახეთ** „არანაირად“.*

(22) **მუთუნ შარათ ვედუ** დო მა მუ ვქიმინა?! (ექსპ. მასალები) „*არავითარ შემთხვევაში არ წავიდა* და მე რა ვქნა?!“

(23) **მუთუნ ქესათ ვადანებუ** ეზო-კარი და ქიგიოსკიდუ მუს (ექსპ. მასალები) „*არაფრის დიდებით არ დაუთმო* სახლ-კარი და შერჩა მას“.

მეგრულში უარყოფით ზმნისართებსა და განუსაზღვრელობით ზმნისართებს შორის ფუნქციური განაწილების წესები და კანონზომიერებები ისევე მოქმედებს, როგორც ნაცვალსახელებში.

[1] შდრ.: ისეთი კონსტრუქცია, რომელშიც „დღას“ არსებითი სახელია: **დღას** ვასერუანს ტყურაე „**დღეს** არ აღამებს ტყუილუბრალოდ“; იხ. ლომია 2013 : 221-231.

ლაზური მასალის ანალიზი

ლაზურში უარყოფითი ზმნიზედის ფუნქციით პროდუქტიულია **განუსაზღვრელობითი ზმნიზედა სოთი** (← სოთინი) „სადმე“ **უკუთქმით ნაწილაკთან** ერთად: **სოთი ვარ** =„სადმე არა“ = არსად; შდრ.: მეგრულის მორფოლოგიური მოდელი.

(24) ლაზუტი **სოთი ვარ ორტუ** „სიმინდი *არსად არ იყო*“ (კარტოზია 1970; 219;10;6) (თანდილავა 2013).

ამავე მნიშვნელობას გამოხატავს ლაზურში სხვა განუსაზღვრელობითი ზმნიზედა **სოთიქსანი || სოთსქანი** „არსად“ და თურქულ-სპარსული hiç „**ჰიჩ**“, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა „**არასდროს**“ (თანდილავა 2013).

(25) ჩქვა **სოთქსანი ვარ ულუნ** „მეტი *არსად არ მიდის*“ (ჭან. გრამ. ანალ. გვ. 82) (თანდილავა 2013).

(26) **სოთიქსანი ვარ ოშქუმეს** „ *არსად არ უშვებს*“ (კარტოზია 162,3) (თანდილავა 2013).

(27) დაჰა **ჰიჩ** ჰამდორაშქულე **ვა ბიდი** ჰიმ ჩიოიშა „ამის შემდეგ *არასოდეს არ წავსულვარ* იმ სოფელში“ (კარტოზია 1970, 220,25,13) (თანდილავა 2013).

1.3. უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები სვანურში: სტრუქტურა და სემანტიკა

- *უარყოფითი ნაცვალსახელები*

სვანურ ენაში უარყოფით ნაცვალსახელთა სტრუქტურა ძირითადად ისეთივეა, როგორიც ქართულში და წარმოადგენს უარყოფითი ნაწილაკისა და კითხვითი ნაცვალსახელის კომბინაციას. მთავარი განსხვავება დანარჩენი ქართველური ენებისაგან მათი სიმრავლეა. უარყოფით ნაცვალსახელთა სიმრავლე

კი გამოწვეულია იმ ცნობილი ფაქტით, რომ უარყოფითი ნაწილაკები ამ ენაში გაცილებით მეტია, ვიდრე მონათესავე ენებში; ეს ნაწილაკები სათითაოდ იღებენ მონაწილეობას უარყოფითი ნაცვალსახელების აგებაში, მეტ-ნაკლები ნიუანსური სხვაობით; გარდა ამისა, ფონეტიკური თვალსაზრისით განსხვავებულია დიალექტური მონაცემებიც, რაც ასევე განაპირობებს საანალიზო ნაცვალსახელთა სიჭარბეს.

ნეიტრალური უარყოფის გამომხატველი ნაცვალსახელებია:

დარ (< დე – „არ“ + ჲარ/იარ „ვინ“) (ბზ.), **დარ** (ბქ.), **დარ** (ლშხ.), **დარ** (ლნტ.) „არავინ“.

დესამა / დესმა (< დესა „არ“ + მა „რა“), **მამგუშ / მამაგუშ, მადმაგუშ** „არარა, არაფერი“ (ამ უკანასკნელში, ქართულის შეაბამისი მონაცემისგან განსხვავებით, მონაწილეობს არა სიტყვა „ფერი“, არამედ **გუშ** „საქმე“: **მამგუშ** ზედმიწ. „არასაქმე“).

შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი ნაცვალსახელებია: **დეშჲარ** (ზსვ.), **დეშერ** (ქსვ.) – (< დეშ „ვერ“ + ჲარ „ვინ“) „ვერავინ“. როგორც ვხედავთ, სტრუქტურულად ამ შემთხვევაშიც სრული შესაბამისობაა ქართულთან, თუმცა სვანურს ამ ტიპის უარყოფისთვის პარალელურად სხვა სტრუქტურაც მოეპოვება: **ნეიტრალური უარყოფითი ნაცვალსახელი + შესაძლებლობის ნაწილაკი „მოშ“**, რომელიც არანაკლებ ბუნებრივია სვანურში: **დარმოშ / დარმოშ** (დარ/არ „არავინ“ + „მოშ“) „ვერავინ“; **დესამამოშ / დესმამოშ** (დესა + მა + მოშ/ „არა“ + „რა“ + „მოშ“) „ვერაფერი“, **მამგუშმოშ / მამაგუშმოშ, მადმაგუშმოშ** (მამ/ამა / მადმა + გუშ + მოშ /„არრა“ + „საქმე“ + „მოშ“) „ვერაფერი“.

აკრძალვის გამომხატველი ნაცვალსახელებია: **ნარ / ნრარ** „ნურავინ“, **ნრსამა / ნრსმა** „ნურარა, ნურაფერი“, **ნომაგუშ** „ნურაფერი“ (ზედმიწ. „ნურა საქმე“).

როგორც აღინიშნა, სტრუქტურულად სვანური უარყოფითი ნაცვალსახელები ძირითადად ქართული სალიტერატურო ენის მოდელს იმეორებენ (*მოშ* ნაწილაკიანი ფორმების გამოკლებით); სვანურშიც ისევე, როგორც ქართულში, თავად უარყოფითი ნაწილაკებია რთული შედგენილობისა (არა < არ + რა, ვერა < ვერ + რა...), რთული ნაწილაკების მეორე კომპონენტს კი თავად ნაცვალსახელი წარმოადგენს. ეს კომპონენტი უმეტეს შემთხვევაში არის **-მა**, რომელიც ამ ეტაპზე სემანტიკურად ქართულ „რას“ შეესატყვისება, თუმცა, თ. შარაძენიძის აზრით, მჳმა, დჳ-მა, დრ̃-მა, ნრ̃-მა შედგენილი ნაწილაკების მეორე კომპონენტად შესაძლოა გვქონდეს მესამე პირის ჩვენებითი ნაცვალსახელი, რომელსაც მხოლობით რიცხვში სახელობითი ბრუნვა არა აქვს, მაგრამ იხმარება სხვა ბრუნვებში და შედგენილ ნაცვალსახელებში: ამის „ამას“, ამნჳმ „ამან“...; მკვლევრის ვარაუდით, *მა*-ს წინ ხმოვანი უნდა ჰქონოდა, რადგან *დჳმა, დრ̃მა, ნრ̃მა*-ში ხმოვნები გრძელია, ხოლო, თუ გავიზიარებთ მოსაზრებას, რომ რთული ნაწილაკების მეორე კომპონენტი *მა* წარმოშობით ჩვენებითი ნაცვალსახელია, მაშინ ბუნებრივი იქნებოდა, იგი „ეს“ ჩვენებითი ნაცვალსახელის მეორე ფუძედ მიგვეჩნია (შარაძენიძე 1946:309).

რაც შეეხება *დჳსა* „არა“ ნაწილაკის მეორე კომპონენტს, თ. შარაძენიძის აზრით, აქაც ნაცვალსახელურ **ს** ძირთან უნდა გვქონდეს საქმე (შდრ.: ე-**ს**-ე, ი-**ს**-ი), რომელიც დღეს მხოლოდ ქართულს აქვს შემონახული, მაგრამ არც სხვა ქართველური ენებისთვის არ უნდა ყოფილიყო უცხო, რამდენადაც ზმნის სუბიექტური მესამე პირის ნიშანი ამ ნაცვალსახელიდან მომდინარედ ითვლება. სწორედ ნაწილაკების სტრუქტურული ანალიზის საფუძველზე ხსნის მკვლევარი იმ ფაქტს, რომ ეს ნაწილაკები ნაცვალსახელის როლში ხშირად დამოუკიდებლადაც გვევ-

ლინებიან; მაგალითად, *მაშა* ზოგჯერ არის „არაფერი“, *დეშმა* „ვერაფერი“... (შარაძენიძე 1946:310-311).

ამრიგად, **სვანური ენა უარყოფით ნაცვალსახელთა** გადმოსაცემად იყენებს შემდეგ გრამატიკულ მოდელებს:

I. **უარყოფითი ნაწილაკი + კითხვითი ნაცვალსახელი:**

დარ „არავინ“ = **დე** + **დარ** / არ + ვინ

დეშდარ „ვერავინ“ = **დეშ** + **დარ** / ვერ + ვინ

ნრ/ნარ „ნურავინ“ = **ნო(მა)** + **დარ** / ნუ + ვინ

დე /ესამა „არაფერი“, „არარა“ = **დესა** + **მა**(ა)/ არა + რა/რამე

დეშმა „ვერაფერი“ = **დეშ** + **მა**(ა) / ვერ + რა

დეხ(ე)და „არცერთი“ = **დე** + **ხედა** /არა + რომელი

დეშმა /დოშმა „ვერაფერი“ = **დეშ/ დოშ** + **მა** / ვერ + რა

ნრსამა „ნურარა“ = **ნრსა** + **მა**(ა) / ნუ + რა

ნომაგუშ „ნურაფერი“ = **ნო+მა+გუშ** /ნუ + რა + საქმე და სხვ.

მაგალითები:

(1) მი მაშედ მარე **დარ** *მეყად „მე მშველელი (კაცი)* **არავინ** *მყავდა“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 23).*

ცეკემად **დეშდარდ** *ანბუცეხ „მშვილდი* **ვერავინ** *მოზიდა („მოზიდეს“)“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 254).*

(2) ალ ჯუეგ იმთე დო აჩად, **დეშმა** *ანმეკრე მგლდელდ „ეს ჯოგი საით წავიდა,* **ვერაფერი** *გაიგო მწყემსმა“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 170).*

(3) გუდრ'ესერ ხრგ ითქშუ გუეში, ეჯას **ნრსამუ** *ათყარ „გუდურა მიდგას მარცვლით სავსე, იმას ნურაფერი („ნურარა“) დაემართებაო“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 432).*

(4) ჟი **დეხედა** *ჭიქს ლგმაგოშილლი „თურმე* **არცერთ** *ჭიქას (არ) ავსებდა“ (სვ. პროზ. ტექსტ. III, 1967, 116).*

(5) მიჩა ძეხჳს **დეშმა** *ახმეკრაკჳნე, დე იშგენს ჳს „თავის ცოლს* **ვერაფერი** *გააგებინა, ვერც სხვა ვინმეს“(სვ. პროზ. ტექსტ. IV, 1979, 123).*

II. **უარყოფითი ნაწილაკი+არსებითი სახელი გუშე** „საქმე“ :

მაგუშე/ მამაგუშე/ მადმაგუშე = მამ(ა) / მადმა + გუშე „არა + საქმე“, შდრ.: ქართ. არა + ფერი

მაგალითები:

(6) ალ ლახჳბად ქა ლახჳმხ მინე ჩაჟარ ი სერ ჩუ **მამგუშე** *ესსაძხ „ამ ძმებმა მისცეს თავიანთი ცხენები და* **აღარაფერი** *დარჩათ“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 215).*

(7) ლაჲიდ ჩუ ნომოღუ ადგაჲრ ი ლერშუნიდ ესერ დემ ხორშუნი **დემგუაშუ** *„მთლად ნუ მომკლავო და ხსენებითაც არ გიხსენებო* **არაფერს**“ *(სვ. პროზ. ტექსტ. II, 1957, 316).*

(8) ბეფშუს ესერ ლაჲდი **მადმაგუშე** *ხოშკენა „ბავშვს დღეს* **არაფერი** *უჭამიაო“ (ექსპ. მასალები).*

(9) ბაპ ი მიჩა დრკუნე მაჲდშუ იდგარრლხ, მარე ეშრ **დეშმაგუშე** *ხაჭქუხ ბაპაჲ ხეხუს „მღვდელი და მისი დიაკვანი შიმშილით კვდებოდნენ, მაგრამ მაინც* **ვერაფერი** *უთხრეს მღვდლის ცოლს“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 356).*

III. **უარყოფითი ნაცვალსახელი + შესაძლებლობის ნაწილაკი** ***მოშ***:

დაჲრმოშ / ვერავინ, შდრ.: **დეშაჲრ** (მოდელი I).

როგორც აღვნიშნეთ, სვანურში უარყოფით ნაცვალსახელთა (resp. ზმნიზედათა), სიმრავლე, დანარჩენ ქართველურ ენებთან შედარებით, უარყოფითი ნაწილაკების სიჭრელით არის გამოწვეული, რომლებიც ხშირად მხოლოდ მცირე ნიუანსობრივ სხვაობას ავლენენ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, კონტექსტში მათი ურთიერთჩანაცვლება ხშირად უმართებულოა; შესაბამი-

სად, მათი შემცველი ნაცვალსახელებიც სემანტიკურად მსგავს ვითარებას აჩვენებენ. მაგალითად, **მ̃ამ(ა) / მამა** ნაწილაკის შემცველი უარყოფითი ნაცვალსახელები, **მადმა** ნაწილაკიანებთან შედარებით, ნაკლებკატეგორიულია და უფრო ნეიტრალური ნეგაციის დროს გამოიყენება, ხოლო **მადმა**'ს შემცველი ნაცვალსახელები უფრო კატეგორიულ (კონკრეტული ფაქტის საწინააღმდეგო) უარყოფას გამოხატავენ. ჩვენი აზრით, ამ სემანტიკური განსხვავების საფუძველი თავად ნაწილაკების სტრუქტურაშია: *კატეგორიულობას სწორედ ის ერთეულები გახაზავენ, რომელთა შემადგენლობაში უარყოფითობის ორი სხვადასხვა ელემენტი (მ, დ) ერთდროულად მონაწილეობს* (**მამაგუ̃შ** „არაფერი", შდრ.: **მადმაგუ̃შ** „არც არაფერი", „საერთოდ არაფერი"). **მ̃ამ მაკუ** „არ მინდა", **მ̃ად მაკუ** – „კატეგორიულად არ მინდა". ხშირად მსგავს ფორმათა ზედმიწევნითი სიზუსტით გადმოცემა ქართულად თითქმის შეუძლებელია.

- *უარყოფითი ზმნიზედები*

სვანურში უარყოფითი ზმნიზედების სტრუქტურული მოდელიც, უარყოფითი ნაცვალსახელების მსგავსად, ძირითადად, ქართულისებურია (ამ შემთხვევაშიც გამონაკლისად შეიძლება ჩაითვალოს *მოშ* ნაწილაკიანი სტრუქტურა, რომელიც მხოლოდ პარალელური საშუალებაა შესაძლებლობის უარყოფის გამოხატვისთვის: ნეიტრალური უარყოფითი ზმნიზედა + შესაძლებლობის ნაწილაკი „მოშ").

IV. **უარყოფითი ნაწილაკი + კითხვითი ზმნიზედა:**
დე̃მე „არსად" = **დე** + **იმე** / არ+სად
დემეგ-იმეგ „არსად" = **დემეგ** + **იმეგ** / არა +სად
დეშომა „არასოდეს" = **დე** + **შომა** / არა + როდის

ნოიმეგ „ნურსად“ = **ნომ** + **იმეგ** / ნუ + სად
მაგალითები:
*(10) მაჰურენე მუხუბემი ცხუი **დემე** თერა „უმცროსი ძმის ისარი **არსად** ჩანს“ (სვ. ენის ქრესტ. 1978,158).*
*(11) აშხვ სოფელს ნენჩა ღალ ისგაბი **დემეგიმეგ** ხარ „ერთ სოფელს ტყე ახლოს **არსად** აქვს“ (სვ. პროზ. ტექსტ. II, 1957, 250).*
*(12) დაუ **დეშომა** ღერდა ეჩხენჩუ, დემეგ ხოშიდდა „დევი **არასოდეს** მიდოდა იქით („იქით მხარეს“), არ ჰქონდა ნება (დართული)“ (სვ. ენის ქრესტ. 1978, 225).*

V. უარყოფითი ნაწილაკი + თანდებულიანი კითხვითი ზმნიზედა:
დემთე/დემთე „არსაით“ = **დე/ე** + **იმთე/არ** + საითკენ (< რას + კენ);
დეშიმთე „ვერსაით“ = **დეშ** + **იმთე/ვერ** + საითკენ (< რას + კენ);
ნომიმთე „ნურსაით“/„ნურსად“ = **ნომ(ა)** + **იმთე/ნუ(რა)** + საითკენ (< რას + კენ) და სხვ.
მაგალითები:
*(13) ღვაშარს ლაზ **დემთე** ხარახ „ჯიხვებს წასასვლელი **არსაით** ჰქონიათ“ (სვ. ენის ქრესტ. 1978, 84).*
*(14) ეჯ ლეთ თანაღუი ოსადდ, ნაი გარ ქა **დეშიმთე** ხვაიასგდად (ლედგარს) „იმ ღამეს უღელტეხილზე დავრჩით, ჩვენ მარტო **ვერსად** წავიღებდით (მკვდარს)“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 37).*
*(15) ჯუედიათ'ესერ **ნომთეუ** ღერი, ადო დაუდ ესერ დრს'ადერმას „შორს **ნურსად** წახვალ, თორემ დევმა არ დაგიჭიროსო“ (სვ. პროზ. ტექსტ. I, 1939, 379).*

VI. **უარყოფითი ნაწილაკი + არსებითი სახელი *ჩიქ*** [1] „დრო, ჟამი“:

დემჩიქს / დემჩიქქა „არასდროს“ = **დემე** + **ჩიქ-ს / ჩიქ-ქა** / არა + დრო-ს / დროზე:

*(16) ჯჳნინალდ მეთხჳმჳრ ჰჳრიდ **დემჩიქქა** ტეხენდა „ძველად მონადირე ცარიელი („ცარიელად“) არასდროს ბრუნდებოდა“ (სვ. ენის ქრესტ. 1978, 83).*

VII. **უარყოფითი ზმნიზედა + შესაძლებლობის ნაწილაკი *მოშ***:

დემთე-მოშ „ვერსაით“ = **დემ** + **თე** + **მოშ** / არ + კენ + მოშ (შესაძლებლობის ნაწილაკი):

*(17) ჯგგრაგს ესნარ შუკუ ჩუთქარუნ ი ქა **დემთემოშ** ხეხრილი „წმინდა გიორგის თურმე გზა აებნა („დაეკარგა“) და **ვერსაით** აგნებს“ (სვ. ენის ქრესტ. 1978, 132).*

მაშასადამე, უარყოფის გადმოცემის გრამატიკული მოდელები ქართულ ენასა და არასალიტერატურო ქართველურ ენებში ერთმანეთის მსგავსია შედგენილობის მიხედვით; კერძოდ, მათში მონაწილეობენ კითხვითი სიტყვები და ნაწილაკები. უარყოფითი ნაწილაკის პოზიცია განსაზღვრულია და ისევე, როგორც ქართულში, სვანურშიც წინ უსწრებს კითხვით სიტყვას. ამასთან, როგორც ნაცვალსახელებში, ასევე ზმნიზედებში შესაძლებლობის უარყოფისთვის დამატებით დასტურდება განსხვავებული მოდელი: **უარყოფითი ნაცვალსახელი / ზმნიზედა + შესაძლებლობის ნაწილაკი *მოშ***.

[1] *ჩიქ* ლექსემა ენაში დამოუკიდებლად არ გვხვდება, გვაქვს *ჩიქე* (ბზ.), *ჩიქი* (ბქ.) „ჯერ“ ზმნიზედის მნიშვნელობით, ასევე ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტი *ჩიქე-ჩიქე, ჩიქი-ჩიქი* = „ჯერჯერობით“; რთულფუძიან ზმნიზედებში კი ის ან ბრუნვის ნიშნითაა გაფორმებული, ან თანდებულით.

უარყოფითი ნაცვალსახელების მსგავსად, ნაწილაკები დამოუკიდებლადაც გვევლინებიან ზმნიზედის როლში.

ამრიგად, უარყოფით ნაცვალსახელთა და ზმნიზედათა სტრუქტურა სვანურში ძირითადად ქართულისებურია, ხოლო მათი სემანტიკური თუ ნიუანსური მრავალფეროვნება განპირობებულია ქართული არ/არა-ს მეტ-ნაკლებად ფარდი ნაწილაკების განსაკუთრებული სიმრავლით ამ ენაში.

1.4. უარყოფითი ნაცვალსახელების სტრუქტურა ტიპოლოგიური თვალსაზრისით

არავინ, ვერავინ, ნურავინ უარყოფით ნაცვალსახელებთან დაკავშირებით საყურადღებოა, რომ ცენტრალური კავკასიის ზოგ ენაში: ძველ ქართულში, სვანურსა და ოსურში დ. ერშლერი ადასტურებს უარყოფითი ნაცვალსახელების სისტემათა მსგავსებას. ავტორის აზრით, ეს ნაცვალსახელები ჩამოყალიბებულია შემდეგი მოდელის მიხედვით: „ზმნურ უარყოფას + კითხვითი სიტყვა“ და ამავე ენებში შეინიშნება ე. წ. უარყოფითი განაწილების ეფექტი. უარყოფითი განაწილების ეფექტად დ. ერშლერი განსაზღვრავს ისეთ შემთხვევას, როდესაც კლაუზაში (ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან შემდგარ სინტაქსურ ერთეულში) გვხვდება რამდენიმე უარყოფითი ნაცვალსახელი და არ დასტურდება ზმნური უარყოფა, ამის მაგალითად ოსურთან ერთად სვანურის, ბალსზემოურის, ასეთ ნიმუშსაც ასახელებს:

„**no-s** (***nom**) xačigrawi **nom**-čiks

NEG-кто (NEG) обижай NEG -когда.либо

‘Никогда никого не обижай!’“

წარმოდგენილი სვანური მაგალითის ქართული ვარიანტი ასეთი იქნება:

„ნურავის (*ნუ) ჩაგრავ ნურასდროს“.

უარყოფით ნაცვალსახელთა მორფოლოგიის ამ „მცირე ენობრივ კავშირს“ ემატება თანამედროვე ქართულისა და ბაცბურის მონაცემები. ავტორის დაკვირვებით, სხვა კავკასიურ ენებსა და ირანულ ენებში უარყოფითი ნაცვალსახელები ან არ დასტურდება, ან სხვაგვარი სტრუქტურისაა.

ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ოსური და ქართველური ენები შეიძლება მიეკუთვნებოდეს გარკვეულ დიდ არეალს, რომელშიც გავრცელებულია უარყოფით ნაცვალსახელთა ასეთი სტრუქტურა; ზემოაღნიშნული მოდელის მსგავსი უარყოფითი ნაცვალსახელები გვხვდება აღმოსავლეთ ევროპაში ყველგან, სლავურ და ბალტიურ ენებში, აგრეთვე ალბანურში, უნგრულსა და ჩრდილორუსულ ბოშურში. ცალკეული უარყოფითი ნაცვალსახელი ასევეა ნაწარმოები რუმინულში, თუმცა აღმოსავლეთ ევროპის არცერთ ენაში არ გვხვდება ე. წ. უარყოფითი განაწილების ეფექტი.

ამრიგად, ავტორის ვარაუდით, უარყოფითი განაწილების ეფექტით ოსური, ძველი ქართული და სვანური განსხვავდებიან სხვა აღმოსავლეთ ევროპის ენებისაგან, რომლებშიც დადასტურებულია უარყოფით ნაცვალსახელთა მსგავსი სტრუქტურა.

ავტორი წერს, რომ აღნიშნული ტიპის წარმოება არ გვხვდება დასავლეთ ევროპის ენებში. მისი აზრით, მსგავსი წარმოება შესაძლებელია იყოს ჩრდილო და ცენტრალური ამერიკისა და ჩრდილო ავსტრალიის ენებში, თუმცა ძნელია იმის თქმა, მათში დადასტურებული ფორმები ერთიანი სიტყვებია თუ არა.

ავტორი აღნიშნავს, რომ ცენტრალური კავკასიის ზემოაღნიშნული უარყოფითი ნაცვალსახელები ტიპოლოგიურად იშვიათ ნიმუშებს წარმოადგენენ (Эршлер 2010:84-105).

2. ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართველურ ენებში

უარყოფა, როგორც უნივერსალური კატეგორია, საინტერესოა ტიპოლოგიური თვალსაზრისით, რადგან უარყოფის გამოხატვის გრამატიკული მოდელები და აღნიშნული კატეგორიის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული სტილურ-პრაგმატიკული პროცესები შესაძლოა ერთმანეთის მსგავსი იყოს ბევრ ენაში, მათ შორის არამონათესავე ენებშიც. ამ თვალსაზრისით რომ შევაფასოთ ლინგვისტურ ატლასზე ასახული მონაცემები, შევნიშნავთ, რომ **ორმაგი უარყოფა** ფართოდ გავრცელებული ენობრივი მოვლენაა (დეტალურად იხ. Dryer 2011:https://wals.-info/chapter/143).

აღსანიშნავია, რომ უარყოფის გამოხატვის რაოდენობრივი მახასიათებელი ყოველთვის პირდაპირპროპორციულად არ აისახება გამოხატვის სემანტიკურ სიძლიერეზე; კონკრეტულ კონტექსტში ამ მოცემულობას განსაზღვრავს კონსტრუქციის აგების სტრატეგია და, შესაბამისად, მარკერისა და სახელური, ზმნური ლექსემების კონფიგურაცია. აქედან გამომდინარე, არაერთი თეორიული ნაშრომი არსებობს *ორმაგი (სამმაგი/ მრავალჯერადი) უარყოფის* ფორმალურ-ფუნქციურ თანხვედრასა თუ სხვაობაზე. მათ შორის გამოირჩევა ტ. ვუდენის კვლევა (Wouden 1994), რომელშიც *ორმაგი და მრავალჯერადი უარყოფის* ოთხი სემანტიკური ნაირსახეობაა გამოყოფილი და განხილული; აქედან, ქართველური ენების ემპირიულ მონაცემებს შეიძლება მივუსადაგოთ ორი:

• *ორი უარყოფა აბათილებს ერთმანეთს, როგორც ლოგიკაში, და შედეგად აღარ გვაქვს უარყოფა.*

• *ორი უარყოფა აძლიერებს ერთმანეთს, შედეგი უფრო უარყოფითია, ვიდრე იმავე კონსტრუქციაში მხოლოდ ერთი უარყოფის შემთხვევაში გვაქვს (Wouden 1994:93).*

(ტ. ვუდენის ნაშრომის მიხედვით ოთხი სემანტიკური ნაირსახეობის შესახებ იხ. შესავალი: §2).

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ტ. ვუდენის მიერ გამოყოფილი *ორმაგი ან მრავალჯერადი უარყოფის* ოთხი სემანტიკური სახე შეიძლება დავიდეს ორზე. სახეობები გაერთიანდებიან იმის მიხედვით, რამდენად წარმოადგენენ ისინი ერთი და იმავე სემანტიკური მექანიზმის შედეგს; ამგვარი ინტერპრეტაციითაც, ზემოდასახელებული ორი ნაირსახეობა ძირითადია და დანარჩენების შემოერთება შეუძლია (საკითხის მიმოხილვა იხ. ადვაძე 2015:71-72).

2.1. ორმაგი უარყოფა ქართულ სალიტერატურო ენაში

ქართულ ენაში ვ. თოფურიას მიერ **ორმაგი უარყოფის** სახელით კვალიფიცირებული და ტრადიციულად ამ დასახელებით დამკვიდრებული ენობრივი მოვლენა გულისხმობს წინადადებაში ერთდროულად უარყოფის გამოხატვის ორი საშუალების არსებობას, რომლებიც აძლიერებენ ერთმანეთს; *ორმაგი უარყოფა* ამ თვალსაზრისით ყველაზე ზუსტად გამოხატავს სახელწოდების არსს, რადგან *ორმაგი* – ორჯერ აღებული, ორკეცი, ორპირი, ორფა (ქეგლ-ი) მიემართება როგორც მარკერთა რაოდენობას, ასევე მნიშვნელობის გამოხატვას. აქედან გამომდინარე, ვ. თოფურიას მიერ სახელდებული ტერმინი, *ორმაგი უარყოფა*, ყოველთვის გულისხმობს უარყოფის მარკერის რაოდე-

ნობის გაორმაგებას და სემანტიკის გაძლიერებას; შესაბამისად, იგი ფაქტის კონსტატაციით, დამოუკიდებლადაა შექმნილი და არ არის საერთაშორისო *"Double Negation"-ის* თარგმანი. ქართული *ორმაგი უარყოფა* და უცხოური *"Double Negation"* ფორმალურად თანხვდებიან ერთმანეთს, რადგან ორივე გულისხმობს ორი მარკერის არსებობას; რაც შეეხება შინაარსს, საერთაშორისო *"Double Negation"* ფართო მნიშვნელობისაა, რომლის მიხედვით ზემოაღწერილი ქართული *ორმაგი უარყოფა* სინამდვილეში მის ერთ-ერთ სახეობად განიხილება.

ვ. თოფურიას მიერ ერთი წინადადების ფარგლებში განხილული ***ორმაგი უარყოფის*** ორი საშუალებიდან ერთი ***უარყოფითი ნაცვალსახელია*** *(ან* ***უარყოფითი ზმნიზედა****)*, მეორე კი, ზმნის წინ მდგარი ***უარყოფითი ნაწილაკი****;* მაგალითად,

(1) **არა**-ვინ **არ** მოდის (ორმაგი უარყოფა),

შდრ. თავდაპირველ ვერსიას:

(2) **არა**-ვინ მოდის (ერთმაგი უარყოფა).

ეს ორი ერთნაირი შინაარსის წინადადება მხოლოდ სტილურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან: პირველში უარყოფა ხაზგასმული და აქცენტირებულია, ხოლო მეორეში – არა. როგორც ვ. თოფურია[1] აღნიშნავს, (1) მაგალითის მიხედვით აღწერილი მოდელი არ დასტურდება ძველი ქართული ენის ორიგინალურ თუ ნათარგმნ თხზულებებში X-XI საუკუნეებამდე; ერთადერთი გამონაკლისია **ადიშის ოთხთავი** (897 წელი), რომელშიც ორმაგი უარყოფის მხოლოდ ერთი მაგალითი გვხვდება:

(3) „...და ***არავინ*** *არღა იკადრა კითხვად მისა"... მარკ. 12, 34*

[1] ვ. თოფურიამ *ორმაგი* და *ერთმაგი* უარყოფა განიხილა და სათანადო მაგალითები დაიმოწმა ერთი უარყოფითი ნაცვალსახელის მიხედვით, თუმცა სინქრონიულ დონეზე ეს თანაბრად ეხება სხვა უარყოფით ნაცვალსახელებსა და უარყოფით ზმნიზედებს.

შდრ.: იმავე ადგილის წაკითხვა ჯრუჭის, პარხლის, ტბეთის სახარებებში (სამივე X ს-ისა):

*(4) „...ა**რლარავინ** იკადრა კითხვად მისა“...*

XI საუკუნიდან ენა სხვაგვარ ტენდენციას ამჟღავნებს უარყოფის გამოხატვის სემანტიკური სიძლიერის თვალსაზრისით, რის შემდეგაც „ორმაგი უარყოფა“ ფართოდ იკიდებს ფეხს გარდამავალი პერიოდის ქართულში, ვრცელდება ახალ ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში[1]. მიუხედავად იმისა, რომ ორმაგი უარყოფა „სამწერლო ენამ... გვიან შეითვისა“ (თოფურია 1923-1924)[2002] და „სტილური ფუნქციით“ დატვირთა (არაბული 2004), განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ იგი მომდინარეობს „ცნობიერი სფეროდან“ (ვ. თოფურია); შესაბამისად, ამგვარი „დაკვეთა“ ენობრივი მექანიზმით „ჩავარდნილი“ შედეგის გასწორება-გაუმჯობესების აუცილებლობით არის ნაკარნახევი. კერძოდ, ეს „ხარვეზებია“:

I. **მორფოლოგიური თვალსაზრისით,** უარყოფითი ნაცვალსახელების / ზმნიზედების სტრუქტურა, რომელთა „პირველ შემადგენელ ნაწილს [თითქოს] უარყოფითობის ძალა დაეკარგა“ (თოფურია 1923-1924[2002:314])“.

(5) **არა**-ვინ მოდის.

Prclt:Neg-QPrn V

უარყოფითი ნაცვალსახელის შემადგენლობაში მოცემული უარყოფითი ნაწილაკი **პროკლიტიკაა**; იგი მხოლოდ კითხვითი სიტყვით გადმოცემულ სახელს ეკუთვნის და მას უარყოფს, ისიც „სუსტად“; რის გამოც მისი „უარყოფითობის ძალა“ ვერ გავრცელდება მთლიანად წინადადებაზე; ამიტომ

[1] ვ. თოფურიას თვალსაზრისს ორმაგი უარყოფის ფორმების დიალექტებიდან მომდინარეობის შესახებ, ვფიქრობთ, დამატებითი კვლევა სჭირდება.

II. სინტაქსური თვალსაზრისით, „მთქმელი ცდილობს მსმენელის ცნობიერებაში ნათლად დააფიქსიროს უარყოფითი მიმართება ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის“ და „ენა იძულებული გახდა მეორე უარყოფის ნაწილაკის ხმარებისთვის მიემართა“ (თოფურია 1923-1924[2002:314])“.

შდრ.:

(6) **არა**-ვინ **არ** მოდის.

Prclt:Neg-QPrn Neg V

მაშასადამე, წინადადებაში მოცემული **ცალმაგი** [1](თან „სუსტი“) **უარყოფა გააძლიერა პრევერბალურ პოზიციაში გაჩენილმა უარყოფითმა ნაწილაკმა.**

სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმული თვალსაზრისის თანახმად, **წინადადების მნიშვნელობას განსაზღვრავს უარყოფითი ელემენტის ადგილი ზმნის წინ; სუბიექტს / ობიექტს და მის პრედიკატს შორის უკუთქმითი სემანტიკის გამოსახატავად უარყოფითი ელემენტი ჩვეულებრივ უკავშირდება ზმნას** (დაწვრილებით იხ. Jespersen 1917:42-55).

უცხოელ ავტორთა (Dahl 1979; Dryer 1988) კვლევების მიხედვით, **უარყოფის გასაძლიერებლად** NegV პოზიცია დამახასიათებელია SVO და SOV წყობის ენათათვის; ამ ენებში **SNegVO** და **SONegV** რიგები ერთ-ერთი „ყველაზე ხშირი გავრცელებისაა“ (იხ.Type 1. Map 143A:Order of Negative Morpheme and Verb:https://wals.info/chapter/143№143A)[2].

ქართველურ ენებში, განვითარებული მორფოლოგიური სტრუქტურის გამო, სიტყვათა რიგი თავისუფალია, თუმცა სინტაქსური ფუნქციების სტატისტიკური ანალიზი აჩვენებს, რომ **კანონიკური სიტყვათა რიგი განისაზღვრება** SVO ან SOV მიმ-

[1]ტერმინები: *ცალმაგი* და *ერთმაგი* სინონიმური მნიშვნელობისაა.

[2] ამ საკითხზე უფრო ვრცლად უცხოელი ავტორების თვალსაზრისები იხ. შესავალი: §2.

დევრობით (ივანიშვილი 2009:74). წინადადებაში სიტყვათა განსაზღვრული თანმიმდევრობაც ხელს უწყობს ქართველურ ენებში NegV პოზიციის დამკვიდრებას.

2.2. ორმაგი უარყოფა და სხვა ქართველური ენები

ქართულისებური *ორმაგი უარყოფა* არ არის დამახასიათებელი სხვა ქართველური ენებისათვის: არ დასტურდება მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში[1], თუმცა, თეორიულად თუ ვიმსჯელებთ, შინაგანი ენობრივი კანონზომიერება – ინფორმაციის გადაცემისას მოვლენათა ხაზგასმა, სათქმელის ნათლად გამოკვეთა მნიშვნელოვანია ზეპირმეტყველების ქარგაზე აგებული არასალიტერატურო ენებისთვისაც. ამას ემატება ემპირიული მასალის მონაცემებიც, რომელთა მიხედვით **მეგრულსა** და **სვანურში** უარყოფითი ნაცვალსახელები ფორმალურ-შინაარსობრივი მახასიათებლებით ემსგავსება ქართულისას[2]; კერძოდ: **მეგრულში** კითხვითი სიტყვით გადმოცემულ სახელს მოსდევს უარყოფითი ნაწილაკი და იგი **ენკლიტიკაა**; **სვანურში** კითხვითი სიტყვით გადმოცემულ სახელს უძღვის უარყოფითი ნაწილაკი და იგი **პროკლიტიკაა**. არა აქვს მნიშვნელობა, სად დგას კლიტიკად ქცეული უარყოფის მორფემა – თავში თუ ბოლოში, იგი მხოლოდ იმ სახელს ეკუთვნის, რომელსაც დაერთვის და მხოლოდ მისი უარყოფა შეუძლია, ისიც „სუსტად“; შდრ.: მსგავსი ვითარება ქართულში ცალმაგი უარყოფის დროს (იხ. თ. II: §1.1); ამავდროულად, ორივე ენაში (მეგრულსა და სვანურში) უარყოფით ნაც-

[1]ამის შესახებ აღნიშნული აქვს ვ. თოფურიას: „ორმაგი უარყოფა ქართული ბუნებისაა“ (თოფურია 1923-1924 [2002:322]).

[2]*ლაზურში* სინქრონიულ დონეზე უარყოფითი ნაცვალსახელები არ დასტურდება.

ვალსახელებთან ზმნა დადებითი ფორმითაა მოცემული და ეს წესი უგამონაკლისოა.

სუსტი ნეგაციის უარყოფითი ნაცვალსახელი სინტაქსურად S-ია (ან პირმიმართი O); კლიტიკად ქცეულ უარყოფით ნაწილაკს სახელის (ნაცვალსახელის) უარსაყოფად ნაკლებგამომსახველობითი ძალა აქვს (შდრ.: ქართულის ვითარება, თ. II: §1.1), ამიტომ, ქართულის მსგავსად, **მეგრულსა და სვანურშიც** არსებობდა საჭიროება, ქვემდებარე-შემასმენელს შორის არსებული უარყოფითი სემანტიკა ყოფილიყო ნათლად გამოხატული[1]; მიუხედავად ამისა, სხვა ქართველურ ენებში არ გაჩენილა *ორმაგი უარყოფა*, თუმცა ქართულისებური *ორმაგი უარყოფის* ეფექტი მიღწეულ იქნა სხვადასხვა ენობრივი საშუალებით.

2.3. უარყოფის გამოხატვის ძირითადი და ალტერნატიული საშუალებები ქართველურ ენებში და ორმაგი უარყოფის საკითხი

უარყოფა გრამატიკულ-სემანტიკური კატეგორიაა; ამის გამო ბუნებრივია მისწრაფება სემანტიკური მრავალფეროვნებისკენ, რაც წინადადებაში ხშირად გრამატიკულ-ლექსიკურ მონაცემთა ურთიერთმიმართების შეცვლითა და გადალაგებით მიიღება; შესაბამისად, **ქართველურ ენებშიც უარყოფის სემანტიკის აქტუალიზებისათვის გაჩნდა ორი შესაძლებლობა:**

I. ერთმაგი უარყოფის გამომხატველი ძირითადი ფორმის შეცვლა უფრო ძლიერი ალტერნატიული ფორმით.

[1] მსგავსი პრობლემა იდგა ლაზურშიც, რამაც გამოიწვია უარყოფითი ნაცვალსახელის ჩანაცვლება; ლაზური მაგალითების სქემა იხ. მომდევნო პარაგრაფში: §2.3.

ან

II. ერთმაგი უარყოფის გაძლიერება.

ქართულმა სალიტერატურო ენამ მეორე გზა აირჩია; ასე ჩამოყალიბდა ქართულში **ორმაგი უარყოფა** *(არავინ არ მიდის)* **ერთმაგი უარყოფის** *(არავინ მიდის)* პარალელურად; მათი **„ურთიერთმონაცვლეობა თავისუფალია და სტილისტიკის სფეროდ არის მიჩნეული“** (არაბული 2004:178) მაშინ, როცა **„უარყოფით ნაცვალსახელსა თუ უარყოფით ზმნიზედას უშუალოდ მოსდევს უარყოფითი ნაწილაკი“** (გეგუჩაძე 2007:37). სტილურ-პრაგმატიკული ფუნქციის *ორმაგ უარყოფას* საერთაშორისო სტანდარტის მიხედვით შეიძლება ეწოდოს *„არჩევითი ორმაგი უარყოფა“ (Optional Double Negation)* [1].

თანამედროვე ქართულში *ერთმაგი* და *ორმაგი უარყოფის* გამოყენების სიხშირე და თავისებურებები გადამოწმდა ქართული ენის ეროვნულ კორპუსში (GEKKO) (კორპუსული კვლევა განხორციელდა ქართული ენის ინსტიტუტის ბაზაზე შესრულებული შიდაგრანტის ფარგლებში: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 2015 წელი)[2]: „სულ მოძიებულ იქნა უარყოფის გამომხატველი **121 859** კონტექსტი, მათგან ორმაგი უარყოფის შემცველი **11 233** (დაახლ. **9,21%**). ეს მონაცემები ადასტურებს მეცნიერთა დაკვირვებას, რომ *ერთმაგი* და *ორმაგი* უარყოფა თანამედროვე ქართულში თანაარსებობს, თუმცა *ერთმაგი* მაინც სჭარბობს *ორმაგს*... კორპუსის მონაცემებით დასტურდება ისიც, რომელ ნაცვალსახელთან ან ზმნიზედასთან გვხვდება უფრო ხშირად ერთმაგი უარყოფა (მაგ., „არაფერი“: 36 495 კონტექსტიდან მხოლოდ 3 840-ია ორმაგი) და რომელთან ენიჭება უპირატესობა ორმაგ უარყოფას (მაგ., „არანაირად“:

[1] იხ. Map 143C: Optional Double Negation: https://wals.info/chapter/143№143C

[2] კორპუსული მონაცემები გადამოწმდა მიმდინარე გრანტის (FR17-388) ფარგლებშიც; ტენდენციები უცვლელია.

1 461 მაგალითიდან ორმაგია 1 228)“ (ქურდაძე და სხვები 2016ა:90-91).

ეროვნული კორპუსის მიხედვით უარყოფით ნაცვალსახელთა და უარყოფით ზმნიზედათა გამოყენების სტატისტიკური მონაცემები (ცალკე და ნაწილაკებთან ერთად) სრულად იხ. დანართი №8-ში და დანართი №9-ში.

რამდენადაც საქმე დოკუმენტირებულ ენას ეხება, უარყოფის *ორმაგი* და *ერთმაგი* ფორმების სტილური მონაცვლეობა შეუზღუდავად ვერ შენარჩუნდა; *„არჩევითი ორმაგი უარყოფა“* გადაიქცა *„სავალდებულო ორმაგ უარყოფად“ (“Obligatory Double Negation”)*[1] მაშინ, როცა:

ა. უარყოფითი ნაცვალსახელი (ან ზმნიზედა) გათიშულია ზმნისგან.

ბ. ნაცვალსახელი პრეპოზიციული მსაზღვრელია.

გ. უარყოფითი სიტყვები (ნაცვალსახელი ან ნაწილაკი) -ცა ნაწილაკიანია.

სავალდებულო ორმაგი უარყოფის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. არაბული 2004:178; გეგუჩაძე 2007:39; ზექალაშვილი 2004: 124-125; ჟურნალისტიკის... 2002; აგრეთვე მონოგრაფიის შესავალი: §1. შესაბამისი მაგალითები ქართველ მწერალთა შემოქმედებიდან იხ. დანართი №10-ში.

არჩევითი და სავალდებულო ორმაგი უარყოფის შემცველი წინადადებების გვერდიგვერდ არსებობამ, როგორც ჩანს, ხელი შეუწყო ერთმაგი უარყოფის მცდარ ფორმათა გავრცელებას[2], განსაკუთრებით მასმედიის ენაში *(მცდარ ფორმათა მაგალითები იხ. დანართი №11-ში).*

[1] იხ. Map 143B: Obligatory Double Negation: https://wals.info/chapter/143№143C

[2] ამ ტიპის მცდარ ფორმათა გავრცელების სხვა მიზეზებზე იხ. გეგუჩაძე 2007: 36-37.

ამრიგად, **ქართულში** *„არჩევითი ორმაგი უარყოფა“* მომდინარეობს „ცნობიერი სფეროდან“ (ვ. თოფურია) და განსაზღვრულია **სტილით**; სტილის საჭიროება შექმნა **მორფოლოგიური სეგმენტების განლაგებამ** (Neg-ის პროკლიტიკამ სახელის წინ) უარყოფით ნაცვალსახელში; ცალკეულ შემთხვევებში, *„არჩევითი ორმაგი უარყოფის“* (**სტილის**) გარდაქმნა *„სავალდებულო ორმაგ უარყოფად“* (**გრამატიკულ ნორმად**) შეაპირობა ენობრივმა მექანიზმმა, კერძოდ, **წინადადების სინტაქსურმა ორგანიზებამ** (ეს მოვლენა, როგორც ტრადიციული „ორმაგი უარყოფის“ დამკვიდრების ხელშემწყობი ფაქტორი, შენიშნული და აღწერილი აქვს ლ. გეგუჩაძეს (იხ. გეგუჩაძე 2007: 32-40).

მეგრულმა უარყოფის სემანტიკის აქტუალიზებისთვის ზემოაღნიშნული ორი შესაძლებლობიდან გამოიყენა **პირველი** და ერთმაგი უარყოფის გამომხატველი ძირითადი ფორმა – უარყოფითი ნაცვალსახელი (იგივე ითქმის უარყოფით ზმნიზედაზეც) **შეცვალა** უფრო ძლიერი ალტერნატიული ვარიანტით: **განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელისა და უარყოფითი ნაწილაკის კომბინაციით**. ამ მონაცვლეობის კანონოზომიერებებსა და ხელშემწყობ ფაქტორებზე, ალტერნატიული ფორმის უპირატეს სტატისტიკურ მონაცემებზე დაწვრილებით იხ. თ. II: §1.2. დაზუსტებისთვის შეიძლება ითქვას, რომ **მეგრულში** ალტერნატიული ფორმით უარყოფის აქტუალიზება **განსაზღვრულია** ენობრივი მონაცემებით: **მორფოლოგიური სეგმენტების ურთიერთგანლაგებით** (განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელისა და Neg-ის პოსტპოზიციური ურთიერთმიმართება) და **წინადადების სინტაქსური ორგანიზებით**.

მეგრულში უარყოფის გამომხატველი ძირითადი და ალტერნატიული ფორმების სქემა:

მორფოლოგიური სეგმენტების პოზიციური ურთიერთმიმართება

უარყოფითი ნაცვალსახელი (ძირითადი საშუალება, სუსტი უარყოფა)

(1) მით-ა

QPrn-Enclte : Neg

„არავინ“, შდრ.: მსგავსება ქართულთან: არა-ვინ: **Prclte Neg** - QPrn

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი და უარყოფითი ნაწილაკი (ალტერნატიული საშუალება, აქტუალიზებული უარყოფა)

(2) მითინი **ვარ**

IndfPrn Neg

„ვინმე არა“ = „არავინ“, შდრ.: განსხვავება ქართულთან.

წინადადების სინტაქსური ორგანიზება

S-ისა და O-ის ურთიერთმიმართება (სუსტი უარყოფა)

(3) მით-ა მურს

QPrn-Enclte : Neg V

„არავინ მოდის“ , შდრ.: მსგავსება ქართულის ერთმაგ უარყოფასთან: **Prclte : Neg**-QPrn V

S-ისა და O-ის ურთიერთმიმართება (აქტუალიზებული უარყოფა)

(4) მითინი ვა მურს

IndfPrn Neg V

„ვინმე " = „არავინ" არ მოდის, შდრ.: განსხვავება ქართულთან.

ლაზურში უარყოფის სემანტიკის აქტუალიზების პროცესი დასრულებულია: **ძირითადს სრულად ჩაენაცვლა ალტერნატიული** (უარყოფითი ნაცვალსახელის ადგილი დაიჭირა კომბინირებულმა სეგმენტმა: განუსაზღვრელობითმა ნაცვალსახელმა და უარყოფითმა ნაწილაკმა; იგივე პროცესი წარიმართა უარყოფით ზმნიზედასთანაც). ლაზურში ამ მონაცვლეობის კანონზომიერებებსა და ხელშემწყობ ფაქტორებზე იხ. თ. I: §1.2.; **ლაზურშიც**, მეგრულის მსგავსად, ალტერნატიული ფორმით უარყოფის აქტუალიზება და ერთადერთ ფორმად მისი დამკვიდრება **განსაზღვრა** ენობრივმა მონაცემებმა: **მორფოლოგიური სეგმენტების ურთიერთგანლაგებამ** (განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელისა და Neg-ის პოსტპოზიციურმა ურთიერთმიმართებამ) და **წინადადების სინტაქსურმა ორგანიზებამ**; შდრ.: მსგავსება მეგრულთან.

ლაზურში უარყოფის გამომხატველი ძირითადი და ალტერნატიული ფორმების სქემა:

უარყოფის გამომხატველი ძირითადი საშუალება, სუსტი უარყოფა – **არ დასტურდება**.

შესაბამისად,

S-ისა და O-ის ურთიერთმიმართება (სუსტი უარყოფა) – **არ დასტურდება**.

შდრ.: მეგრულის სქემას, მაგალითები: (1) და (3).

მორფოლოგიური სეგმენტების პოზიციური ურთიერთმიმართება

განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი და უარყოფითი ნაწილაკი (ალტერნატიული საშუალება, აქტუალიზებული უარყოფა)

(5) მითი **ვარ**

IndfPrn Neg

„ვინმე არა“ = „არავინ“, შდრ.: მსგავსება მეგრულთან; იხ. მაგალითი (2).

წინადადების სინტაქსური ორგანიზება

S-ისა და O-ის ურთიერთმიმართება (აქტუალიზებული უარყოფა)

(6) მითი **ვარ** ნულუნ

IndfPrn Neg V

„ვინმე“ = „არავინ“ არ მოდის“, შდრ.: მსგავსება მეგრულთან; იხ. მაგალითი (4).

დასკვნები

როგორც საკითხის ანალიზმა ცხადყო, ქართული და მეგრულ-ლაზური უარყოფის „სუსტად“ გამოხატვის დასაძლევად ერთნაირად ირჩევენ **ნეგაციის პირველადობის პრინციპს** (Horn 2001 [1989][1], თუმცა შედეგი სხვადასხვანაირია, რადგან განსხვავებულად იყენებენ არსებულ შესაძლებლობებს; კერძოდ, აღნიშნული პრინციპის თანახმად, უარყოფის გამოხატვისას ბუნდოვანების თავიდან ასაცილებლად **გადამწყვეტია უარყოფითი ნაწილაკის ადგილი**; ამიტომ **საჭიროა მისი** (უარყოფითი ნაწილაკის) მოთავსება

[1] ლ. ჰორნის მიერ შემოტანილი **ნეგაციის პირველადობის პრინციპი** ეყრდნობა ესპერსენის შენიშნულ კანონზომიერებას **უარყოფითი მარკერისა და უარსაყოფი სიტყვის** პოზიციური ურთიერთმიმართების შესახებ (Jespersen 1917:5) (იხ. შესავალი: §2).

ა. **უარსაყოფი სიტყვის წინ** (NegV პოზიცია), ან

ბ. **უარსაყოფ სიტყვასთან რაც შეიძლება ახლოს.**

(დამოწმებულია ესპერსენის მიხედვით: Jespersen 1917:5)

ქართულმა **გამოიყენა პრინციპის მხოლოდ ერთი ნაწილი: აირჩია Neg V პოზიცია,** რომლის ხარჯზე ზმნური / სინტაქსური მოდელი (S↔V ურთიერთმიმართება) გააქტიურა, ხოლო სახელური მოდელი (უარყოფითი ნაცვალსახელი) გაუაქტიურებელი დარჩა; შესაბამისად, **ნეგაციის პირველადობის პრინციპმაც მხოლოდ ნაწილობრივ** (იხ. ა) **იმუშავა** და წინადადებაში Neg-ის შუალედური პოზიცია სახელსა და ზმნას შორის (Prn/S-Neg-V რიგი) ეფექტური ვერ გახდა. ამის საკომპენსაციოდ სალიტერატურო ქართულმა ძლიერი NegV პოზიციით გაუაქტიურებელი სახელური მოდელი (უარყოფითი ნაცვალსახელი) **გააძლიერა** და ცალკეული შემთხვევისთვის **ორმაგი უარყოფა ნორმად გაა-ფორმა** (იხ. საკითხის ანალიზი სრულად თ. II: § 2.1).

მეგრულმა და ლაზურმა, როგორც ზეპირმეტყველების ენებმა, რომელთათვისაც სტანდარტული ნორმალიზაცია არ არის დამახასიათებელი, **გამოიყენეს ზემოაღნიშნული პრინციპის ორივე ნაწილი** ცალ-ცალკე და მოქნილი სტრატეგიით; კერძოდ:

- **გააქტიურეს სახელი**: სახელურ მოდელში კლიტიკა ჩაანაცვლა უარყოფის ნაწილაკმა: მეგრ. მით-ა – მითინი ვარ (QPrn-**Cltc : Neg → IndfPrn Neg**), შდრ.: **ბ პრინციპი: Neg უარსაყოფ სიტყვასთან რაც შეიძლება ახლოს უნდა იყოს.** ამით ამ ენებმა „ცნობიერში“ შექმნეს სემანტიკურად ქართ. არავინ-ის ფარდი, მაგრამ სტრუქტურულ-სემანტიკური შესაძლებლობით ქართულ არავინ-ზე ძლიერი მორფოლოგიური მოდელი.
- **გააქტიურეს S / O ↔ V**-ს ურთიერთმიმართება **NegV პოზიციით** (შდრ.: **ა. Neg V** რიგი).

წინადადებაში სტაბილურად ჩამოყალიბდა Prn/S-Neg-V მიმდევრობა; Neg-ის შუალედური პოზიცია სახელსა და ზმნას შორის გააქტიურებული მოდელების პირობებში ეფექტური გახდა და **ნეგაციის პირველადობის პრინციპმაც სრულად** (იხ. ა. ბ.) **იმუშავა**. ერთი უარყოფითი ნაწილაკით მიღწეულ იქნა ორმაგი უარყოფის ფარდი სემანტიკური ეფექტი და ორმაგი უარყოფის არსებობის საჭიროება მეგრულსა და ლაზურში არ დამდგარა.

მ ა შ ა ს ა დ ა მ ე, ენაში *ორმაგი უარყოფის* გაჩენა დამოკიდებულია იმაზე, ნეგაციის პირველადობის პრინციპი სრულად არის გამოყენებული თუ ნაწილობრივ; თავის მხრივ, ამ პროცესის განხორციელებასაც სჭირდება შემაპირობებელი ფაქტორები; კერძოდ,

მეგრულ-ლაზური მასალის მიხედვით:

- **პირველადობის პრინციპის სრულად რეალიზებას განსაზღვრავს Neg ნაწილაკის შუალედური პოზიცია სახელსა და ზმნას შორის, ოღონდ გააქტიურებული სახელის შემთხვევაში.** ამით შესაძლებელია აქტიური სახელური მოდელის ეფექტის შენარჩუნებაც და ზმნური მოდელის გააქტიურებაც; როცა ურთიერთგანმაპირობებელი წესების განხორციელება თანმიმდევრულია, მაშინ ძლიერი სემანტიკის გამოსახატავად ერთმაგი უარყოფაც საკმარისია.

ქართული მასალის მიხედვით:

- **პირველადობის პრინციპი ნაწილობრივ მუშაობს, რადგან Neg ნაწილაკს შუალედური პოზიცია უჭირავს გაუაქტიურებელ სახელსა და ზმნას შორის**; ამ შემთხვევაში Neg-ს მხოლოდ ზმნის გააქტიურება და მისი საშუალებით სახელური მოდელის გაძლიერება შეუძლია; ამიტომაც, ძლიერი სემანტიკის გამოსახატავად ერთადერთი გზა მხოლოდ ორმაგი უარყოფაა.

➢ *სვანური მასალის ანალიზი*

სვანურიც უარყოფის აქტუალიზების ალტერნატიულ გზას ირჩევს, მაგრამ ამის მისაღწევად **ლექსიკურ საშუალებას** იყენებს. როგორც ცნობილია, სვანურში ისევე, როგორც ქართულში, რთული ნაწილაკების მეორე კომპონენტს ნაცვალსახელი წარმოადგენს და ეს კომპონენტი უმეტეს შემთხვევაში არის **-მა,** რომელიც სინქრონიულ დონეზე სემანტიკურად ქართულ „რას“ შეესატყვისება; პირველი კომპონენტი კი არის საკუთრივ უარყოფითი ელემენტი. უარყოფის აქტუალიზაციის საკითხი უკავშირდება სწორედ ნაწილაკების პირველ კომპონენტს, რომელიც განსაზღვრავს უარყოფის გამოხატვის ძირითადი და ალტერნატიული საშუალებების არსებობას ამ ენაში; კერძოდ, ნეიტრალური უარყოფის ნაწილაკთა უმრავლესობაში უარყოფითობის სამი თანხმოვნითი ელემენტიდან (**მ, დ, ნ**) უმეტესად გვხვდება მხოლოდ ერთი – **მ** ან **დ**, რამდენიმე ნაწილაკში კი ერთდროულად ორი სხვადასხვა ელემენტია – **მ** და **დ**. **უარყოფის ერთელემენტიანი ნაწილაკით** ყოველთვის **არააქტუალიზებული** უარყოფაა გამოხატული, ხოლო **ორელემენტიანით,** პირიქით, **აქტუალიზებული**: „კატეგორიულობას სწორედ ის ერთეულები გახაზავენ, რომელთა შემადგენლობაში უარყოფითობის ორი სხვადასხვა ელემენტი (**მ** და **დ**) ერთდროულად მონაწილეობს (მარგიანი-სუბარი 1978:27). *მამ(ა)* და *მადმა* ნაწილაკებს შორის არსებული სემანტიკური სხვაობა მათგან ნაწარმოებ უარყოფით ნაცვალსახელებში ჩანს და ასეთ შემთხვევაში არა აქვს მნიშვნელობა, რომელიმე მათგანი უარყოფითი ნაცვალსახელის სეგმენტია თუ ზმნის წინა პოზიცია უჭირავს წინადადებაში; კერძოდ:

(7) **მამაგუეშ** „არაფერი“ (უარყოფა სუსტია):

შიისგა **მამაგუეშ** ხულუა (ექსპ. მასალები) „ხელში არაფერი აქვს/უჭირავს“.

შდრ.: ქართულის ერთმაგ უარყოფას, მეგრულის სქემაზე (1) და (3) მაგალითებს.

(8) **მადმაგუეშ** „საერთოდ არაფერი“ (უარყოფა აქტუალიზებულია):

შიისგა **მადმაგუეშ** ლაბსად (ექსპ. მასალები) „ხელში (სულ) არაფერი შერჩა“.

სვანურში მარტივი და რთული უარყოფითი ნაწილაკები ზმნის წინა პოზიციასაც იკავებენ წინადადებაში და უარყოფის გამოხატვის კატეგორიულობის თვალსაზრისით ისეთ სემანტიკურ სხვაობას ინარჩუნებენ, როგორიც უარყოფითი ნაცვალსახელების შემთხვევაში განვიხილეთ; კერძოდ, ***მა̈შ*** ნაწილაკიანი ზმნური უარყოფა სემანტიკურად ქართული **არ** ნაწილაკიანი ზმნური ფორმებით გამოხატული უარყოფის იდენტურია, ***მა̈დ / მად(ე)*** ნაწილაკით გამოხატული უარყოფა კი უფრო კატეგორიულია.

სვანურ ენაში აღწერილი პროცესები რომ შევაფასოთ **უარყოფის პირველადობის პრინციპის** მიხედვით, აღმოჩნდება, რომ ორი შესაძლებლობიდან (NegPm და NegV) სვანური ხან ერთს ირჩევს, ხან მეორეს; ძლიერი სემანტიკის ნაწილაკის შემთხვევაში ერთ-ერთიც საკმარისია წინადადების უკუთქმითობის გასაძლიერებლად.

მა̈დ / მად(ე) ნაწილაკით უარყოფის გამოხატვისას ყურადღებამისაქცევია ერთი ნიუანსი, რომელიც მხოლოდ სვანურისთვის არის დამახასიათებელი; კერძოდ: ამ ნაწილაკს, კატეგორიულობასთან ერთად, საგნის ან ფაქტის უარყოფის კონკრეტიზაცია და მის მიმართ სუბიექტის (მთქმელის) დამოკიდებულების გამოხატვა შეუძლია:

(9) ლეზუებ **მაშ** მაკუ (ექსპ. მასალები) „საჭმელი არ მინდა“ = „ზოგადად ჭამა არ მინდა“ (ნაკლებადკატეგორიული / არააქტუალიზებული).

(10) ლელუ **მად** მაკუ (ექსპ. მასალები) „ხორცი არ მინდა“ = „კონკრეტულად ხორცი არ მინდა არავითარ შემთხვევაში“ (ამ სიტუაციაში სხვა რამეზე, მაგალითად, რძეზე, არ იტყოდა უარს) (მეტად კატეგორიული / აქტუალიზებული კონკრეტული საგნის მიმართ).

***შენიშვნა**: თავაზიანობის გამომხატველ ფრაზაში – გმადლობთ, არ მინდა! – ქართული **არ** ნაწილაკის შესატყვისად სვანური **მად / მად(ე)**-ს არ გამოიყენებს; იმდენად კატეგორიულია სვანური ნაწილაკის უარყოფითი სემანტიკა, რომ მისი გამოყენება უტაქტობად ჩაითვლება.*

კიდევ უფრო აქტუალიზებულია უარყოფა ***დემის*** ნაწილაკის გამოყენებისას, რომელიც პირდაპირ გამოხატავს კატეგორიულ, პრინციპულ უარს მოქმედების შესრულებაზე: ***დემის ხუშამშე**! არ ვიმუშავებ!*

დ ა ს კ ვ ნ ე ბ ი

ქართველურ ენებში **უარყოფის აქტუალიზება მიიღწევა:**

1. *ერთმაგი უარყოფის გაძლიერებით – ორმაგი უარყოფით* (სალიტერატურო ქართულისთვის), რაც შესაძლებელია **სტილურ-გრამატიკული საშუალებებით.**

2. *უარყოფის გამოხატვის ძირითადი და ალტერნატიული ფორმების მონაცვლეობით* (მეგრულის, ლაზურისა და სვანურისთვის), რაც შესაძლებელია **გრამატიკულ-ლექსიკური საშუალებებით.**

3. **მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში** ძირითადი და ალტერნატიული ფორმების მონაცვლეობა განსაზღრავს სემანტიკურად ორმაგი (გაძლიერებული, აქტუალიზებული) უარყოფის ეფექტს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა

ქართველურ ენებში უარყოფითი ნაცვალსახელებისა და უარყოფითი ზმნიზედების სტრუქტურულ-სემანტიკურმა ანალიზმა წარმოაჩინა შემდეგი ენობრივი სურათი:

უარყოფითი ნაცვალსახელების მორფოლოგიური მოდელი **ერთნაირია** ძველ, ახალ ქართულსა და სვანურში: **უარყოფითი ნაწილაკი + კითხვითი სიტყვა / ლექსიკური ერთეული,** რაც ტიპოლოგიურად ოსური ენის მონაცემების მსგავსია და კვლევის საინტერესო პერსპექტივას სახავს არეალური ლინგვისტიკის თვალსაზრისით. სინქრონიულ დონეზე ქართულში ცალკე გამოიყოფა უარყოფით ზმნიზედათა ჯგუფი. სვანურში შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი ზმნიზედებისა და ნაცვალსახელებისთვის პარალელურად მოიპოვება სხვა სტრუქტურაც: ნეიტრალური უარყოფითი ნაცვალსახელი / ზმნიზედა + შესაძლებლობის ნაწილაკი *მოშ.*

ლაზურში სინქრონიულ დონეზე უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები არ დასტურდება.

ქართულ-სვანურისგან **განსხვავებულია** მეგრულის მორფოლოგიური მოდელი უარყოფითი ნაცვალსახელებისათვის / ზმნიზედებისათვის; კერძოდ, მათთვის დამახასიათებელია შებრუნებული წყობა: **კითხვითი სიტყვა + უარყოფითი ნაწილაკი,** რომელიც პროკლიტიკაა. **კლიტიკად** ქცეული უარყოფითი ნაწილაკით მეგრული ქართულსა და სვანურს ემსგავსება, რისი შედეგიცაა სამივე ენაში კითხვითი სიტყვით გადმოცემული სახელის „სუსტად“ უარყოფა; ასეთ სახელურ მოდელთან ზმნა

დადებითი ფორმითაა მოცემული; შესაბამისად დაბალია წინადადების უკუთქმითობის ხარისხიც.

უარყოფითი ნაცვალსახელების / ზმნიზედების აგებულებას მჭიდროდ უკავშირდება უარყოფის სემანტიკის აქტუალიზება, რომელსაც ქართველური ენები სხვადასხვა საშუალებით აღწევენ:

ა. ქართული ერთმაგ უარყოფას აძლიერებს; ბ. მეგრული, ლაზური და სვანური „სუსტი" ერთმაგი უარყოფის გამომხატველ ნაცვალსახელებს / ზმნიზედებს ანაცვლებენ ალტერნატიული (უფრო ძლიერი) საშუალებით.

მეგრულსა და ლაზურში ალტერნატიული მორფოლოგიური მოდელი წარმოდგენილია განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის / ზმნიზედის და უარყოფითი ნაწილაკის კომბინაციით; წინადადებაში **ნაწილაკის შუალედური პოზიცია სახელსა და ზმნას შორის** განსაზღვრავს ალტერნატიული მორფოლოგიური მოდელის პროდუქტიულობას. **სვანური ლექსიკური საშუალებით ქმნის ორმაგი უარყოფის სემანტიკის ეფექტს.**

თავი III

უარყოფის გამოხატვის ზმნური მოდელები ქართველურ ენებში

1. უარყოფით ნაწილაკთა სისტემა ქართველურ ენებში და ზმნასთან შეხამების საკითხები

უარყოფის გამოსახატავად, როგორც აღინიშნა, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა შესაბამისი ჯგუფის ნაწილაკები, რომლებიც დასტურდება სახელურ და ზმნურ მოდელებში, თუმცა განსაკუთრებით მჭიდროდ უკავშირდება ზმნას გრამატიკული კატეგორიების (კილო, პოტენციალისი) და სტილისტური თავისებურებების გადმოსაცემად. ქართველურ ენებში არსებული უარყოფითი ნაწილაკების მრავალფეროვანი სისტემა საინტერესო ენობრივ სურათს ქმნის ზმნასთან შეხამების თვალსაზრისით.

1.1. უარყოფითი ნაწილაკების სისტემა ქართულ ენაში: გრამატიკულ-სტილისტური თავისებურებანი

ქართულში სამი უარყოფითი ნაწილაკია: **არ (არა)**, **ვერ (ვერა)** და **ნუ**. მათ, ჩვეულებრივ, უკუთქმით ნაწილაკებს უწოდებენ. სამივე ნაწილაკი უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლებში დასტურდება, ისინი დაერთვიან ზმნას და უარყოფით შინაარსს აძლევენ წინადადებას; თუმცა შინაარსობრივად საკმაოდ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. **არ** მარტივად უარყოფს: *არ ჭამს;* **ვერ** მოქმედების შეძლებას უარყოფს: *ვერ ჭამს;* **ნუ** კი (II კავშირებითთან აგრეთვე **არ**) კრძალავს მოქმედებას: *ნუ ჭამს, არ ჭამოს* (თოფურია 1923-1924:77-78, შანიძე 1980:610).

***შენიშვნა 1**: ძველ ქართულ ნათარგმნ ძეგლებში ნუ ზოგჯერ გამოყენებულია რიტორიკული კითხვის შემცველ წინადადე-*

ბებში: ნუ შენცა გალილეᲐთ ხარა? და სხვ. კ. დანელია აღნიშნავს, რომ ასეთ შემთხვევებში ნუ ნაწილაკი ზედმეტია, ის ბერძნული μή (ზოგჯერ οὐ) ნაწილაკის კალკია. ავტორის ვარაუდით, ასეთ ენობრივ ვითარებაში ორიგინალის გავლენით ზოგი მთარგმნელი და რედაქტორი გაურბოდა ნუ ნაწლაკის გამოყენებას და მის ნაცვლად რთულ კითხვით ნაწილაკებს იყენებდა: ნუუკუე, ნუთუ. ძველ ქართულ ორიგინალურ ძეგლებში არ შეინიშნება ნუ ნაწილაკის შეგუება კითხვით წინადადებებთან (დანელია 1998:109-114).

ზემოაღნიშნული ნაწილაკები *(არ, ნუ, ვერ)* სხვა ნაწილაკებთან ერთადაც შეიძლება შეგვხვდეს, მაგალითად, -ღა ნაწილაკთან ერთად: აღარ (← არღარა), ვეღარ (← ვერღარა), ნუღარ (← ნუღარა) და -ც(ა) ნაწილაკთან ერთად: არც(ა), ვერც(ა), ნურც(ა). როგორც ა. შანიძე შენიშნავს, უნდა ყოფილიყო ნუც(ა), მაგრამ „არც“ და „ვერც“ ნაწილაკების ანალოგიით **რ** ჩაერთო და მივიღეთ: ნურცა (შანიძე 1980:610).

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ უარყოფა, ჩვეულებრივ, რაიმე მოქმედებას ეხება, რომელიც ზმნით გამოიხატება. ამიტომაცაა, რომ უარყოფითი ნაწილაკები *(არ, ვერ, ნუ)* ზმნასთან არიან დაკავშირებულნი[1]; ქართულში ისინი ყოველთვის წინ უძღვიან ზმნას. ამიტომაც უარყოფითი ნაწილაკების გრამატიკულ-სტილისტური თავისებურებანი სწორედ ზმნასთან მიმართებით განიხილება. ამ თვალსაზრისით საინტე-

[1] არ // არა, ვერ // ვერა ნაწილაკები გვხვდება სახელებშიც სიტყვაწარმოებითი მორფემების დანიშნულებით: *არნახული, არგაგონილი; არაკაცი, არაჩვეულებრივი; ვერნახული, ვერმოძებნილი; ვერავითარი, ვერანაირი* (ჯორბენაძე 1984:145-149; ჯორბენაძე და სხვები 1988:43-43:167; ამ საკითხზე მსჯელობა იხ. თ. I: §2.1); როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, ვერ // ვერა ნაწილაკით ნაწარმოები ფორმები გაცილებით ნაკლებია.

რესო სურათს გვაძლევს უარყოფითი ნაწილაკების გამოყენება სხვადასხვა მწკრივის თუ კილოს ფორმასთან და უარყოფითი ნაწილაკების გამოყენება ზოგიერთ ზმნასთან მათი მორფოლოგიური სტრუქტურის თუ ლექსიკური მნიშვნელობების გათვალისწინებით.

ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ *არ* და *ვერ* ნაწილაკები თანაბრად გვხვდება ყველა მწკრივის ფორმასთან, მათგან *არ* მარტივად უარყოფს[1], ხოლო *ვერ* მოქმედების შესაძლებლობას უარყოფს, *ნუ* ნაწილაკი კი მწკრივებთან მიმართებით თავისებურებებს გვიჩვენებს: არ გვხვდება წყვეტილის ფორმასთან, რადგან შეუძლებელია იმისი აკრძალვა, რაც უკვე მოხდა; იშვიათად, განსაკუთრებულ შემთხვევებში, კერძოდ, მომავლის გაგებით გვხვდება I თურმეობითის ფორმებთან: *ნუ უცოცხლია, ნუ უჭამია* და სხვ.; I და II თურმეობითის ფორმებთან შეიძლება გამოიხატოს მუქარა: *აბა, ნუ დაუწერია! აბა, ნუ დაეწერა!* როგორც ბ. ჯორბენაძე შენიშნავს, ამ შემთხვევაში უპირატესობა არ ნაწილაკს ენიჭება: *აბა, არ დაუწერია! აბა არ დაეწერა!* იშვიათად გვხვდება *ნუ* ნაწილაკი ხოლმეობითისა და კავშირებითის მწკრივებთან. მიუხედავად იმისა, რომ ბრძანება, აკრძალვა მომავალში ხდება, *ნუ* ნაწილაკმა შეიძლება გამოხატოს კატეგორიული უარყოფაც აწმყოს მწკრივთან; ეს იმ შემთხვევაში, თუ მოქმედება, რის აღკვეთასაც ითხოვენ, უკვე დაწყებულია: *ნუ აკეთებ!* ჩვეულებრივ, *ნუ* ნაწილაკი ბრძანებით კილოშია დადასტურებული თხოვნითი აკრძალვის გამოსახატავად, მაგრამ ეს სემანტიკური ელფერი შენარჩუნებული აქვს მაშინაც, როცა ბრძანებითის ფუნქცია აღარ გამოიხატება: *თუ არ უნდოდა, ნუ*

[1] არ // არა ზოგჯერ გამოყენებულია მტკიცებით-დადასტურებითი დანიშნულებით, ჩვეულებრივ, ჩაკითხვის დროს: *ახლა არ წავიდა? წავიდა არა?* (ჯორბენაძე და სხვები 1988:43-44). ამ საკითხზე მსჯელობა იხ. თ. IV: §1.4.

დაწერდა! (ჭუმბურიძე 1970:41- 42; ჯორბენაძე 1984:140; ჯორბენაძე და სხვები 1988:323).

ყოველივე ეს ცხრილის სახით ასე გამოისახება:

***შენიშვნა 2**: ფრჩხილებში წარმოდგენილია ნუ ნაწილაკიანი, იშვიათად ხმარებული ფორმები, რომელთაგან ზოგიერთი მწკრივის გამოყენება კიდევ უფრო შეზღუდულია, მხოლოდ ცალკეული ზმნური ფუძის სემანტიკითაა განპირობებული და გარკვეულ კონტექსტში გამოიყენება.*

ცხრილი №1

	არ	ვერ	ნუ
აწმყო	არ წერს	ვერ წერს	ნუ წერს
უწყვეტელი	არ წერდა	ვერ წერდა	ნუ წერდა
აწმყოს კავშირებითი	არ წერდეს	ვერ წერდეს	(ნუ წერდეს)
მყოფადი	არ დაწერს	ვერ დაწერს	ნუ დაწერს
ხოლმეობითი	არ დაწერდა	ვერ დაწერდა	(ნუ დაწერდა)
მყოფადის კავშირებითი	არ დაწერდეს	ვერ დაწერდეს	(ნუ დაწერდეს)
წყვეტილი	არ დაწერა	ვერ დაწერა	(ნუ დაწერა)
II კავშირებითი	არ დაწეროს	ვერ დაწეროს	(ნუ დაწეროს)
I თურმეობითი	არ დაუწერია	ვერ დაუწერია	(ნუ დაუწერია)
II თურმეობითი	არ დაეწერა	ვერ დაეწერა	(ნუ დაეწერა)
III კავშირებითი	არ დაეწეროს	ვერ დაეწეროს	(ნუ დაეწეროს)

ზემოაღნიშნული ნაწილაკების გამოყენება საინტერესო სურათს გვაძლევს სხვადასხვა კილოს ფორმებთან გამოყენების მხრივ; კერძოდ, *ვერ* ნაწილაკი არ დასტურდება ბრძანებით კილოსთან; იგი, ჩვეულებრივ, თხრობითი და კავშირებითი კილოს ფორმებს ეხამება, *ნუ* ნაწილაკი კი უმთავრესად სწორედ ბრძანებითი (და ნატვრითი) კილოს ფორმებთან იხმარება. ეს ამ ნაწილაკების შინაარსობრივი თავისებურებებით აიხსნება: *ნუ* ნაწილაკის ფუნქციაა აკრძალვა და, შესაბამისად, ის უკუთქმით ბრძანებითში ხშირად გვხვდება, *ვერ* ნაწილაკი კი აღიშნავს, რომ მოქმედება, სუბიექტის სურვილისა და ცდის მიუხედავად, არ სრულდება; ამიტომ, როგორც ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, „ბრძანება ასეთ შემთხვევაში შეუფერებელი და უადგილოა“ (ჭუმბურიძე 1970:42).

ამავე შინაარსობრივი თავისებურების გამო *ვერ* ნაწილაკი არ გვხვდება ინვერსიულ, მანის რიგის ზმნებთან: **ვერ მწყურია*, **ვერ მიყვარს*, **ვერ მშია* და სხვ. სუბიექტური წყობის ზმნებისაგან ასეთი ერთადერთია: *ვიცი*. როგორც ზ. ჭუმბურიძე მიუთითებს, საყურადღებოა, რომ „ვიცი“ ზმნა მეგრულსა და სვანურში სწორედ ინვერსიული წყობისაა: მეგრ. მ ი ჩ ქ უ, სვან. მ ი ხ ა ლ“. ამასთანავე, მკვლევარი წერს, რომ თანამედროვე ქართულში ზეპირ მეტყველებაში შეიძლება შეგვხვდეს გამოთქმა, როდესაც ვერ ნაწილაკი გამოიყენება „ვიცი“ ზმნასთან: *„დღეს გაკვეთილი კარგად ვერ ვიცი“*, თუმცა მკვლევარი მიუთითებს, რომ *„ვერ ვიცი“* ვითარების გარემოების გარეშე არ იხმარება. ასევე, *ვერ* ნაწილაკი არ იხმარება: *არის, არსებობს, იმყოფება, აქვს* ზმნებთან, თუმცა, თუ ამათგან რომელიმეს ახლავს ვითარების გარემოება, არ ნაწილაკის პარალელურად *ვერ* ნაწილაკის გამოყენებაც დასაშვებია: *კარგად არა აქვს საქმე // კარგად ვერა აქვს საქმე*.

ვერ ნაწილაკი არ გამოიყენება სტატიკურ ზმნათა უმრავლესობასთან, ასეთებია: *ავლია, ასხია, აყრია, აწერია, ახატია, აწყვია, ატყვია, არტყია, აცვია, აჩნია* და სხვ. (ჭუმბურიძე 1970:42).

ვერ ნაწილაკი არ გამოიყენება ზოგიერთ ზმნასთან, რომლებიც მის გარეშე გამოხატავენ შესაძლებლობას. ამ საკითხს გ. მაჭავარიანი ქართველურ ენებთან მიმართებით განიხილავს და აღნიშნავს, რომ ქართველურ ენებში ვნებითი გვარი პოტენციალისის გამოხატვას უკავშირდება. მკვლევარი წერს, რომ *იწერება* ნიშნავს, რომ ახლა იწერება რამე და ასევე ნიშნავს იმასაც, რომ საერთოდ იწერება, შეიძლება დაიწეროს რამე. პოტენციალისი ქართულში სუსტად არის გამოხატული, კარგად ჩანს *იჭმევა, ისმევა* ზმნებში, განსაკუთრებით ამ ზმნათა უარყოფით ფორმებში: *არ იჭმევა, არ ისმევა*. შემდეგ ავტორი წერს: „ქართულში უარყოფითი პოტენციალისის გამოსახატავად სპეციალური *ვერ* ნაწილაკი არსებობს, რომელიც ზემოთ დასახელებულ ზმნებთან იმიტომ არ იხმარება, რომ ეს ზმნები თვით შეიცავენ პოტენციალისის გაგებას“ (მაჭავარიანი 2002:100).

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ იმ ზმნათა უმეტესობას, რომლებიც ვერ იგუებენ *ვერ* ნაწილაკს, პროფ. ზ. ჭუმბურიძის აზრით, ინვერსიული ზმნები შეადგენენ. მათ გარდა ავტორი ასახელებს არის, არსებობს... ტიპის ზმნებს, სტატიკურ ზმნებს და ზოგიერთ ზმნას, რომლებიც შინაარსობრივად ქონების სიმცირეს, ან ხშირად უქონლობას გამოხატავენ: *აბადია, გააჩნია, მოეპოვება, მოეძებება* (ჭუმბურიძე 1970:42-43).

პროფ. ბ. ჯორბენაძე იმ ზმნებში, რომლებიც ვერ ნაწილაკს არ დაირთავენ, აერთიანებს შემდეგ ჯგუფებს: გრძნობა-აღქმის ზმნები, სტატიკური ზმნები, პოტენციალისის გამომხატველი ზმნები (ჯორბენაძე 1984:140).

ზმნებს, რომლებთანაც ვერ ნაწილაკი არ გამოიყენება, დაწვრილებით განიხილავს მარჩელო ჩერჩი. იგი ამ ზმნებს და არანესიერი უღლების ზმნებს ცალკე, D ჯგუფში, აერთიანებს (Cherchi 1997:122, 213). მ. ჩერჩის კვლევას სხვა ავტორთა ნაშრომებთან ერთად განვიხილავთ ცალკე, ამავე თავში: იხ. §1.6.

ამრიგად, უარყოფითი ნაწილაკები შინაარსობრივი ნიუანსებით მკაფიოდ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და მათი შენაცვლება შინაარსობრივი ცვლილების გარეშე შეუძლებელია. პროფ. ზ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, რომ ამ მხრივ თითქოს ერთგვარ გამონაკლისს უნდა წარმოადგენდეს *ნუ* და *არ* ნაწილაკების შენაცვლება მოქმედების აკრძალვის დროს: *ნუ გააკეთებს / არ გააკეთოს, ნუ ჭამს / არ ჭამოს* და სხვ., მაგრამ მკვლევარი შენიშნავს, რომ ამ ფორმებს შორისაც არის გარკვეული განსხვავება: არ გააკეთოს – კატეგორიულია, ნუ გააკეთებს – თხოვნის შემცველია, თანაც ეს ნაწილაკები უშუალოდ კი არ ენაცვლებიან ერთმანეთს, არამედ სხვადასხვა მწკრივებთან გვხვდება: ნუ – თხრობითი კილოს აწმყოსა და მყოფადის ფორმებთან, ხოლო არ – კავშირებითის ფორმებთან (ჭუმბურიძე 1970:43).

არათუ სხვადასხვა უარყოფით ნაწილაკთა, არამედ ერთი და იმავე უარყოფითი ნაწილაკების გამოყენება სხვადასხვა მწკრივის ფორმასთან განსხვავებულ აზრობრივ ნიუანსს იძლევა. ამის მაგალითად ზ. ჭუმბურიძე ასახელებს *არ* ნაწილაკის გამოყენებას წყვეტილისა და პირველი თურმეობითის ფორმებთან; კერძოდ, ნეიტრალური უარყოფისათვის ეს ნაწილაკი პირველი თურმეობითის ფორმებთან გვხვდება: *არ უჭამია, არ გაუკეთებია*, ხოლო წყვეტილთან არ ნაწილაკი აღნიშნავს, რომ სუბიექტს მოქმედება განგებ არ შეუსრულებია: *არ ჭამა, არ გააკე-*

თა[1]. მკვლევარი ამ ფორმებს უდარებს უარყოფის მეორე სახეს: *ვერ ჭამა, ვერ გააკეთა*, რაც ნიშნავს, რომ სუბიექტმა სურვილის მიუხედავად ვერ შეძლო მოქმედების შესრულება. ამით მკვლევარი მკაფიოდ გამოკვეთს არ ნაწილაკის კატეგორიულობას წყვეტილის ფორმებთან და იქვე უთითებს, რომ ამგვარი დაპირისპირება უფრო მოქმედებითი გვარის ზმნებს ახასიათებს, ხოლო ვნებითი გვარის ზმნებში არ ნაწილაკი შესაძლებელია განურჩევლად იხმარებოდეს: *არ დაიწვა, არ დამწვარა* (ჭუმბურიძე 1970:44; იხ. აგრეთვე Cherchi 1997: 262-263, Boeder 2005:30, Abuladze, Ludden 2008:236).

***შენიშვნა 3**: წყვეტილისა და პირველი თურმეობითის უარყოფით ფორმებს შორის სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი ქართველური ენების მასალაზე ვრცლად განხილულია ამავე თავში, იხ. §1.5.*

აღსანიშნავია, რომ, წყვეტილის გარდა, არ ნაწილაკი გამოიყენება ბრძანებითი, თხრობითი, კავშირებითი კილოს ფორმებთან პირველ და მეორე სერიაში და ამ შემთხვევაშიც გამოხატავს კატეგორიულ უარყოფას; ხოლო მესამე სერიაში კატეგორიულობის ნეიტრალიზაცია ხდება და აღინიშნება მხოლოდ ფაქტი (ჯორბენაძე 1984:141).

ზმნური ფორმების განაწილება სერიებისა და მწკრივების მიხედვით, სემანტიკის გათვალისწინებით მოცემულია ცხრილში.

[1] კ. ჩხენკელიც აღნიშნავდა, რომ აორისტი უარყოფით ნაწილაკთან ერთად მხოლოდ მაშინ იხმარება, როცა ფაქტი კი არ არის უარყოფილი, როგორც ასეთი, არამედ უარყოფილია უფრო განზრახვა; ე.ი. წინადადებებში ამ ფორმით გამოხატულ უარყოფას სურვილის არქონა, ყოყმანი, წინააღმდეგობა და ა. შ. უდევს საფუძვლად (Tschenkéli 1958).

ცხრილი № 2

	კატეგორიული უარყოფა **არ** ნაწილაკით	ნეიტრალური უარყოფა **არ** ნაწილაკით
აწმყო	არ აკეთებს	
უწყვეტელი	არ აკეთებდა	
აწმყოს კავშირებითი	არ აკეთებდეს	
მყოფადი	არ გააკეთებს	
ხოლმეობითი	არ გააკეთებდა	
მყოფადის კავშირებითი	არ გააკეთებდეს	
წყვეტილი	არ გააკეთა	
მეორე კავშირებითი	არ გააკეთოს	
პირველი თურმეობითი		არ გაუკეთებია
მეორე თურმეობითი		არ გაეკეთებინა
მესამე კავშირებითი		არ გაეკეთებინოს

არ ნაწილაკი კატეგორიულ უარყოფას არ გამოხატავს იმ ზმნებთან, რომლებიც ვერ იგუებენ *ვერ* ნაწილაკს: *არ მწყურია, არ შემიძლია, არ მესმის* და სხვ. (ჯორბენაძე 1984:141).

არ და *ვერ* ნაწილაკების გამოყენება პირველი თურმეობითის ფორმებთან განასხვავებს ნანახ და უნახავ აქტს, კერძოდ: *არ გამიკეთებია* (= არა მაქვს გაკეთებული) – აქტი ნანახია, *ვერ გამიკეთებია* (= თურმე ვერ შევძელი გაკეთება) – აქტი უნახავია (ჯორბენაძე და სხვები 1988:167).

არ, ვერ და მათი პარალელური ვარიანტების, *არა, ვერა-ს,* შედარება ბ. ჯორბენაძეს წარმოდგენილი აქვს ცხრილის სახით:

ცხრილი № 3

– გააკეთე?	– გააკეთე!		– გააკეთე?	– გააკეთე!
– არ / ვერ გავაკეთე	– არ / ვერ გავაკეთებ		არა / ვერა	

ამ შედარების საფუძველზე მკვლევარი წერს, აშკარაა, რომ ა-თი დაბოლოებული ფორმები – *არა* და *ვერა* ცვლიან მთელ შესიტყვებას, ხოლო საპირისპირო შემთხვევაში *არ* და *ვერ* ნაწილაკებს ენიჭება უპირატესობა; თუმცა ეს არ გამორიცხავს *არა* და *ვერა* ნაწილაკების გამოყენებას სინტაგმაში, ოღონდ იმ შემთხვევაში, თუ ზმნას არ დაერთვის ზმნისწინი და ხმოვანი პრეფიქსი; მაგალითად: *არა მაქვს, არა მყავს, არა მგონია; ვერა ჩივის, ვერა ტყუის, ვერა წერს* და სხვ.; თუ საპირისპირო შემთხვევასთან გვაქვს საქმე – ზმნისწინით ან ხმოვანპრეფიქსით გვხვდება ზმნა, მაშინ მასთან *არ* და *ვერ* ნაწილაკები დასტურდება: *არ დაწერს, ვერ დაწერს* და სხვ. (ჯორბენაძე 1984: 144; ზურაბიშვილი 1972:53-54).

1.2. უარყოფით ნაწილაკთა სისტემის დახასიათება მეგრულსა და ლაზურში

მ ე გ რ უ ლ შ ი ორი უარყოფითი / უკუთქმითი ნაწილაკი – *ვარ* და *ნუ* უარყოფის ნაწილაკთა სამწევროვან სისტემას ეფარდება ქართულში. ამის მიზეზია ის, რომ ვა(რ)-ს ორგვარი მნიშვნელობა აქვს: *1. არა, არ; 2. ვერ.* უარყოფის ნაწილაკების მიხედვით ამგვარი თანაფარდობა ქართულსა და მეგრულს შორის მიღწეულია არა მხოლოდ სემანტიკის ხარჯზე, არამედ გრამატიკულ-ფორმობრივი მახასიათებლებითაც. მეგრული *ვარ* ქართულ არა ნაწილაკს მხოლოდ მნიშვნელობით კი არა, ფორმის გამარტივების თვისებითაც ემსგავსება: ვარ → ვა, შდრ.: არა → არ. მეგრულშიც *ვარ* და *ვა* პარალელურად თანაარსებობენ, მაგრამ არ მონაცვლეობენ.

➢ *ვარ „არა“ დასტურდება:*

1. დიალოგურ მეტყველებაში მიგებითი პასუხის დროს; ამავე

მნიშვნელობით მას შეიძლება ჩაენაცვლოს გაარსებითებული *ვარი* „უარი“ (ქაჯაია ტ. I; ქირია და სხვები 2015:743)[1].

2. სხვათა სიტყვის ან სხვა ჯგუფის ნაწილაკის დართვისას (ვარ-ია „არა-ო“; ვარ-თი „არც“ და მისთ.).

3. ჩაკითხვის დროს ზმნის მომდევნო პოზიციაში (იხ. მსჯელობა და მაგალითები, თ. IV: §1.4).

4. უარყოფითი ნაცვალსახელის / ზმნიზედის მონაცვლე განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებთან / ზმნიზედებთან (მითინი ვარ „ვინმე არა“ = „არავინ“; სოთინი ვარ „სადმე არა = არსად“) (იხ. მსჯელობა და მაგალითები, თ. I: §1.2).

➢ *ვა- „არ“ გამოიყენება:*

5. ნაზმნარ სახელებთან: ვარდილი „არგაზრდილი“, შდრ.: ქართულს, დაწვრილებით იხ. თ. I: §2.4.

2. ზმნის წინ: ვამურს „არ მოდის“.

ვარ და *ვა*-ს თანდართულ ლექსემებთან მიმართებით **დაწერილობაც** განსხვავებული აქვთ: *ვარ* დამოუკიდებელია და ყოველთვის ცალკე იწერება (შდრ.: განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთან / ზმნიზედასთან); *ვა-* იწერება უარყოფით მიმღეობებში ნაზმნარ სახელურ ფუძეებთან ერთად უგამონაკლისოდ, ხოლო ზმნასთან დაწერილობისას განსხვავებული სურათი იკვეთება მეგრული ტექსტების ბეჭდური გამოცემების მიხედვით; კერძოდ, ა. ცაგარელი და ი. ყიფშიძე მას ცალკე წერდნენ, შემდეგდროინდელ გამოცემებში ზმნასთან ერთადაა (კარტოზია და სხვები 2010: 307; გეგეჭკორი 2017):

***შენიშვნა 1**: მეგრული ტექსტების თავდაპირველი ბეჭდური გამოცემებია: ცაგარელი 1880; ყიფშიძე 1914; შემდეგდროინ-*

[1] – ქომორთუო? „მოვიდა?“
– ვარ/ვარი „არა“.

დელ გამოცემებში იგულისხმება: მაკარ ხუბუა, 1937; ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. I, მეგრული პოეზია, 1975; ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, ზღაპრები და მცირე ჟანრები, 1990 (სრულად დასახელებისთვის იხ. წყაროები).

„მეგრულში უარყოფითი ნაწილაკისა და ზმნის ერთად დაწერილობას ისიც უწყობს ხელს, რომ ნაწილაკის ხმოვნითი ნაწილი გარკვეულ ფონეტიკურ ცვლილებას განიცდის ხმოვნით დაწყებულ ზმნურ ფუძეებთან შეერთებისას“ (კარტოზია და სხვები 2010:307), ამიტომ მნიშვნელოვანია ზმნურ ფორმებთან *ვა* ნაწილაკის **ფონეტიკური ტრანსფორმაციის** საკითხი, რომელსაც თავის დროზე ი. ყიფშიძემ მიაქცია ყურადღება. მას „მეგრული ენის გრამატიკაში“ ცალ-ცალკე აქვს გამოყოფილი ის შემთხვევები, როცა *ვა-* უცვლელია და როცა აღნიშნული ნაწილაკი ფონეტიკურ პროცესებში მონაწილეობს; კერძოდ,

I. ვა- უცვლელია *თანხმოვნით* დაწყებული ზმნის წინ,

- *თუ ეს თანხმოვანი ძირისეულია:*

(1) **ვა-**ცოფეთ (6, 29) „არ ყოფილხართ“; (2) **ვა-**შვა (35,33) „არ სვა“.

- *თუ ეს თანხმოვანი ზმნისწინისეულია:*

(3) **ვა-დო-**პილა (5,5) „არ მომკლა“; (4) **ვა-და-**მშებუ (97,13)[1] „არ დამიშავებია“.

- *თუ ეს თანხმოვანი I ან II პირის სუბიექტური / ობიექტური პრეფიქსია:*

(5) **ვა-ვ-**ჭარუნქ „არ ვწერ“; (6) **ვა-გ-**იძირუ „არ გინახავს“.

[1] დამოწმებული მაგალითები მოხმობილია მ. ხუბუას „მეგრული ტექსტებიდან“ (ტფ., 1937) ამავე ავტორის სტატიის მიხედვით (ხუბუა 1942ბ: 743-745).

II. ვა- იცვლება რეგრესული ასიმილაციის შედეგად

- *სრულად:*

(7) ვა-აკო (თავკიდურა **ო**-სთან ჯერ სრული რეგრესული ასიმილაციის, ხოლო შემდეგ ერთგვარ ხმოვანთა დისიმილაციური განმსგავსების შედეგად: **აო → ოო → აა**: *ვა-ოკო → *ვოოკო → ვააკო. ეს არის მიზეზი, რომ საბოლოო ჯამში *ვა-* ნაწილაკის **ა** ხმოვანი მაინც უცვლელად გამოიყურება.

(8) **ვე-**მეჩეს (← ვა-მეჩეს) „არ მისცეს“ (პრევერბისეულ **ე** ხმოვანს სრულად ემსგავსება).

- *ნაწილობრივ:*

(9) ვა-უძირუ → ვო-უძირუ (თავკიდურ **უ** ხმოვანს ნაწილობრივ ემსგავსება და იქცევა **ო**-დ);

აღსანიშნავია, რომ ამ პოზიციაში **ვა-** ნაწილაკის ცვლილება არ არის დამახასიათებელი აღმოსავლური არეალისთვის; ამიტომ იქ ჩვეულებრივია *ვაუძირუ, ვაუკეთებუ* და ამ ტიპის ფორმები.

(10) ვე-ეღუ (←*ვა-იღუ) „არ წაიღო“ (სათავისო ქცევის **ი** ხმოვანს ნაწილობრივ ემსგავსება) (Кипшидзе 1914:08; ყიფშიძე 1919-20:1-8). ვე-ეღუ და მისთანა ფორმებში **ეე** მიმდევრობის მისაღებად მხოლოდ ნაწილობივი რეგრესული ასიმილაცია არ არის საკმარისი; ამიტომ შემდგომი პროცესია სრული პროგრესული ასიმილაცია: *ვა-იღუ → *ვე-იღუ → ვე-ეღუ.

მ. ხუბუამ მის მიერ ჩაწერილ მასალებში გამოავლინა *ვა-* ნაწილაკის კიდევ ერთი თვისება – **ინფიქსური ჩართვა** რთული **ზმნისწინის ნაწილებს შორის** და ი. ყიფშიძის მიერ გამოვლენილ შემთხვევათა ჩამონათვალს დაუმატა:

(11) დოთ-**ვა**-დო-ხოდუ (175,5 ← დოთე-ვა-დო-ხოდუნ) „არ ჯდება“ (ხუბუა 1942ბ:744).

შენიშვნა 2: კავშირებითის უარყოფითი ფორმა, გამოყენებული II პირისადმი მიმართვაში, შეიძლება ნიშნავდეს როგორც ბრძანებას, ისე თხოვნა-მუდარასაც: ვაჭარა „არ დაწერო", ვაქიმინა „არ ქნა" (ქობალავა 2001 : 121).

როგორც ველზე მოპოვებულმა მასალებმა დაადასტურა, II პირისადმი მიმართვას ნამდვილად შეუძლია თხოვნის, ხვეწნის სემანტიკის შეთავსება, ოღონდ ამ ნიუანსისთვის ინფორმატორი იყენებს დამატებით ფრაზას, რომელიც მიგვანიშნებს ტონალობის სირბილეზე, ბრძანების მკაცრი ტონისგან განსხვავებით; თხოვნა-მუდარისას მეორე პირი, ანუ მიმართვის ობიექტი, ხშირად ბავშვი ან მოხუცია, თუმცა არ გამოირიცხება სხვაც:

ა. ვადოჯღაბა, ჩქიმი ძღაბი ქორექიდა (ექსპ. მასალები) „არ დაჯღაბნო, ჩემი გოგო თუ ხარ".

ბ. ვაგოტახა, მა ქოგიორქიდა (ექსპ. მასალები) „არ გატეხო, მე თუ გიყვარვარ".

გ. ვაწმანწარა თე დიარა, ჩქიმი დიდა ქორექიდა (ექსპ. მასალები) „არ წამაშხამო ეს ქორწილი. ჩემი დედა თუ ხარ (= ჩვენი დედაშვილობის ხათრით)" და სხვ.

➢ *ვა- პოტენციალისის ფორმებთან შეესატყვისება ქართულ შესაძლებლობის ვერ-ს.*

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენათაგან მეგრულშია ჩამოყალიბებული; იგი ეყრდნობა ვნებითის ყალიბს: ერთპირიანი ზმნები გადმოიცემა ი- – -ე, ხოლო ორპირიანები ა- – -ე კონფიქსით (Кипшидзе 1914:070; ჩიქობავა 1936:111-116; 1937:32-37). პოტენციალისის უარყოფითი ფორმის გამოსახატავად ზმნები დაირთავენ ვა- ნაწილაკს, რომელიც ქართული ვერ-ის ფარდია. „მეგრული არ და ვერ ნაწილაკებს ვერ განასხვავებს, რადგანაც

საჭირო განსხვავება ზმნაშია მოცემული“ (ქირია და სხვები 2015:623):

(12) **ვა-ჭარუნს** – არ წერს; (13) ***ვა-იჭარე** →***ვე-იჭარე** → **ვე-ეჭარე** – ვერ დაიწერება;

(14) **ვა-აჭარე** – ვერ დაწერს.

ვა- ნაწილაკი უცვლელია პოტენციალისის **ა- – -ე** კონფიქსიან რელატიურ ზმნებთან (იხ. მაგალითი (14)), ხოლო აბსოლუტურებთან, **ი- – -ე** კონფიქსის თავკიდურა **ი**-სთან მონაწილეობს ჯერ ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციის, შემდეგ სრული პროგრესული ასიმილაციის ფონეტიკურ პროცესებში: იხ. მაგალითი (13); შდრ.: მაგალითი (10).

➢ *ნუ უარყოფითი ნაწილაკი* საერთოქართველურ დონეზე აღდგება (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:362-363)[1]. *ნ* თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკები ქართველურ და ინდოევროპულ ენათა მასალის მიხედვით განხილული და შეფასებულია ტიპოლოგიური კვლევის პერსპექტივიდან (იხ. თ. III: §1.4). *ნუ* მხოლოდ ზმნურ ფორმებთან გამოიყენება, დგას წინა პოზიციაში და გამოხატავს **აკრძალვას**. მისი ფონეტიკური ვარიაციებია: ნი, ნჷ (კარტოზია და სხვები 2010:307), *ნუმ, ნუმუ, ნჷმ, ნუმჷ* (ქაჯაია ტ. II). *ნუ* ნაწილაკი ძირითადად გამოიყენება აწმყო-მყოფადის ფორმებთან (კარტოზია და სხვები 2010:307; ქირია და სხვები 2015:744).

მაგალითები:

(15) **ნუ** გოშქურუ, მა ქიმგოხვარებუქია (ექსპ. მასალები) „*ნუ* გეშინია, მე მოგეხმარებიო“.

[1] განსხვავებული თვალსაზრისისთვის იხ. ქაჯაია II, 402-403, რომლის თანახმად, *ნუ* ნაწილაკი მეგრულში ქართულიდანაა ნასესხები; თვალსაზრისის გაზიარებისთვის იხ. ქირია და სხვები 2015:744.

(16) **ნგ** დოპილუნქგ დო ირი ჭუაშე დოგოსქილიდუანქია „*ნუ* მომკლავ და ყოველი ავადმყოფობისაგან მოგარჩენო“ (დან., ცან. 222, 39).

(17) ირო სი **ნი**რაგადანქ (ექსპ. მასალები) „სულ შენ *ნუ* ლაპარაკობ“.

(18) **ნი**ჩხუბენთ, მა ქომომირჩქიეთ აშო (ექსპ. მასალები) „*ნუ* ჩხუბობთ, მე მომისმინეთ აქეთ“.

შენიშვნა 3: *ველზე მოპოვებული მასალების მიხედვით, ნუ ნაწილაკის პარალელურად ნი ფონეტიკური ნაირსახეობა დასტურდება აღმოსავლურ არეალში, კერძოდ, მარტვილის რაიონის ბარის სოფლებში.*

ამავე არეალის ინფორმატორებმა ნუ ნაწილაკის აქამდე უცნობი ნა ფორმა დაგვიდასტურეს კონკრეტულად ერთ ფრაზაში: ვააკო-და, ნააკო „არ უნდა-და, ნუ უნდა“. ვფიქრობთ, ნა ფორმა შექმნილია ვა- ნაწილაკის ანალოგიით.

ლ ა ზ უ რ შ ი, მეგრულის მსგავსად, დასტურდება უარყოფითი ნაწილაკის სრული და გამარტივებული პარალელური ფორმები: **ვარ, ვა** – ქართ. **არა, არ**, თუმცა, მეგრულისგან განსხვავებით, ისინი თავისუფლად მონაცვლეობენ როგორც სახელურ, ასევე ზმნურ ფუძეებთან:

➢ *ვა- / ვარ- ნაწილაკით ნაწარმოები სახელური ლექსიკური ერთეულები:*

(19) **ვა**მსქვა „ულამაზო“ (თანდილავა 2013, 274).

(20) **ვა**მთინი „არასწორი“ (ექსპ. მასალები).

(21) **ვარ** ჭკომერი „უსმელ-უჭმელი, უზმო“ (ქართ.-მეგრ.-ლაზ.-სვან.-ინგლ. ლექსიკონი 2015,198).

(22) **ვარ** გიუნახი „უცოდველი“ (ქართ.-მეგრ.-ლაზ.-სვან.-ინგლ. ლექსიკონი 2015,203).

(23) მითი **ვარ** „არავინ“; (24) სოთი **ვარ** „არსად“.

➢ *ვა- / ვარ-* *ნაწილაკი ზმნურ ლექსიკურ ერთეულებთან* ძირითადად ცალკე იწერება, იშვიათად – ზმნასთან ერთად; მაგალითები:

(25) ლაზუტი... **ვარ** ორტუ „სიმინდი არსად არ იყო“ (კარტოზია 1970, 219) (თანდილავა 2013).

(26) ჩქვა სოთქსანი **ვარ** ულუნ „მეტი არსად არ მიდის (ჩიქობავა, ჭანურის გრამატ. ანალიზი, გვ. 82) (თანდილავა 2013).

(27) სოთიქსანი **ვარ** ოშქუმეს „არსად არ უშვებს“ (კარტოზია 1970,162) (თანდილავა 2013).

(28) მა თქვანისთეი ფოთონი **ვა** მიღუნია „მე თქვენნაირი ფეხსაცმელი არა მაქვსო“ (კარტოზია 2008, 68, №23).

(29) მოხთეში, კულანი **ვა** ენ „რომ მოვიდნენ, გოგო არ არის (კარტოზია 2008, 69, №24).

ლაზურში **პოტენციალისის ფორმებს საზიარო ყალიბი აქვთ ვნებითებთან**. როგორც ივარაუდება, ლაზურის დღევანდელი ვითარება იყო ამოსავალი (ჩიქობავა 1937:37); მოგვიანებით გახდა შესაძლებელი ერთ წარმოებაში შეთავსებული ჩვეულებრივი ვნებითისა და პოტენციალისის სემანტიკათა დიფერენციაცია, რაც მეგრულში პოტენციალისის კატეგორიის ჩამოყალიბებით დასრულდა; ამიტომაც, პოტენციალისის ფორმებთან მეგრული *ვა* შეესატყვისება ქართულ *ვერ*-ს (მსჯელობა იხ. ზევით); ლაზურს მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით შეუძლია განსაზღვროს ქართულ არ, ვერ ნაწილაკებთან სემანტიკური შესაბამისობა. ლაზურში „იჭვენ და აჭვენ ფორმები ვნებითსაც გამოხატავენ (= „იწვება“, „ეწვება“) და პოტენციალისსაც (=„შეუძლია დაიწვას“, „შეუძლია დაწვას“) (ჩიქობავა 1936:110-114; კარტოზია 2005:140):

(30) ვა იჭვენ „არ იწვება“ – ვა იჭვენ „ვერ იწვება“.

(31) ვა აჭვენ „არ ეწვება“ – ვა აჭვენ „ვერ ეწვება“ .

შენიშვნა 4: ლაზეთში ველზე მოპოვებულმა მასალებმა დაადასტურა სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ პოტენციალისის ფორმები უფრო მეტად ვნებითის ა – -ე წარმოების ყალიბით გადმოიცემა (იხ. კარტოზია 2005: 140).

ლაზურში დასტურდება ქართული არ და არც მნიშვნელობების მქონე **ნე** (თურქ. ne) და **ნე-თი** (თურქ.-ლაზ. ne-თი) (თანდილავა 2013:570; ქირია და სხვები 2015: 744).

ლაზ. ნე-თი „არც“, შდრ.: მეგრულ ვარ-თი „არც“.

მაგალითები:

(32) **ნე** სუმელური ვორე, **ნეთი** აბური (ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, გვ. 90) „არ(ც) სუმელადან ვარ, არც აბუდან“ (თანდილავა 2013,570).

(33) ჰამ დუნდას ჩქვა მუთუ **ვარ** უღუტუ, **ნეთი** უდონუტუ (უღენტი, ჭანური ტექსტები, გვ. 20) „ამ ქვეყანაზე არაფერი არ ჰქონდა, არც არავინ ჰყავდა“ (თანდილავა 2013, 570).

დასკვნები

I. **მეგრულში** *ვარ* დამოუკიდებელი უარყოფითი ნაწილაკია და ქართული არა-ს ფარდი:

ა. დიალოგური მეტყველების დროს; **ბ**. სხვათა სიტყვის ნაწილაკთან ერთად; **გ**. უარყოფითი ნაცვალსახელის / ზმნიზედის ალტერნატიულ ვარიანტებში (განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთან / ზმნიზედასთან); **დ**. ჩაკითხვის დროს.

ვარ „არა“ თანმხლებ სახელთან ან ზმნასთან ყოველთვის პოსტპოზიციაშია (შდრ.: (გ) და (დ) შემთხვევები.

ვარ „არა“ საპირისპირო – დადასტურების მნიშვნელობით გამოიყენება ჩაკითხვის დროს; მნიშვნელობის ცვლილება გამო-

იხატება სრული ფორმის ნაწილაკით, პოსტპოზიციითა და ინტონაციით (შდრ.: ქართულის „არა“ ამავე ფუნქციით).

ვა ვარ -ის გამარტივებული სახეა, ჩვეულებრივ ეფარდება ქართულ „არ“ ნაწილაკს, პოტენციალისის ზმნურ ფორმებთან გამოხატავს „*ვერ*“-ს.

სახელებთან და ზმნებთან **ვა-** უგამონაკლისოდ **უარყოფის გამომხატველი მარკერია** და მისი ჩამოყალიბების პროცესი დასრულებულია (შდრ.: ქართულს: *არ* სახელთან უარყოფის მაწარმოებელია, ხოლო ზმნასთან უარყოფის სემანტიკის ლექსიკური ერთეულია).

ნუ პრეპოზიციული ნაწილაკია, დასტურდება მხოლოდ ზმნასთან და გამოხატავს აკრძალვას. *ნუ* ნაწილაკი, ფონეტიკური ვარიაციების მიუხედავად, უარყოფის გამომხატველ ლექსიკურ ერთეულად მიიჩნევა (შდრ.: ქართულს).

II. ლაზურში *ვარ, ვა* მნიშვნელობით უტოლდება ქართულ არა, არ ნაწილაკებს. *ვარ* და *ვა* პარალელური ფორმებია და თავისუფლად მონაცვლეობენ როგორც სახელურ, ასევე ზმნურ ფუძეებთან; შესაბამისად, ლაზურში **ვარ || ვა უარყოფის გამომხატველ მარკერად ვერ ჩამოყალიბდა.**

ლაზურში დასტურდება ქართული *არ* და *არც* მნიშვნელობების მქონე **ნე** (თურქ. ne) და **ნე-თი** (თურქ.-ლაზ. ne-თი), შდრ.: მეგრული *ვარ-თი* „არც“.

1.3. უარყოფითი ნაწილაკების სისტემის მიმოხილვა სვანურ ენაში

სვანური ენა ქართველურ ენათა შორის უარყოფითი ნაწილაკებით ყველაზე მდიდარია. უარყოფით ნაწილაკთა და მათგან ნაწარმოებ სიტყვათა (უარყოფით ნაცვალსახელთა, ზმნი-

სართთა და კავშირთა) გავრცელების არე და მნიშვნელობა განსხვავებულია დიალექტების მიხედვით.

სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, უარყოფითი ნაწილაკები სვანურში, ქართულის მსგავსად, სამ ძირითად სემანტიკურ ჯგუფს ქმნიან: მარტივი უარყოფა, შესაძლებლობის უარყოფა და აკრძალვა. ჩვენი კვლევის შედეგად კი, შეიძლება გამოიყოს მეოთხე – ე. წ. კატეგორიული უარყოფის ნაწილაკები, რომლებიც ოპოზიციას ქმნიან ნეიტრალური მნიშვნელობის უარყოფის ნაწილაკებთან (დაწვრილებით იხ. თ.II: §4).

აგებულების მიხედვით სვანურში უარყოფითი ნაწილაკების ორი ჯგუფი გამოიყოფა: მარტივი, ერთმარცვლიანი ნაწილაკები და რთული, ორმარცვლიანი უარყოფითი ნაწილაკები; ნეიტრალური უარყოფის ნაწილაკებია: **დე, დო, დორ, დრშ, მრ, ნე, ნო, მჳმა, მამა, მჳდე, მადმა, მრმა, მრდე, მოდმა, დჳმა, დჳმამ, დჳსა, დრსა, დრმის, დრმა, დემე(გ)**...; შესაძლებლობისა: **დეშ, დოშ, დეშმა, დეშმამ, დეშსა...**, ხოლო **აკრძალვისა ნომ(ა), ნუმა, ნემა, ნრსა**...; ორმარცვლიანებში პირველი კომპონენტი აღნიშნული მარტივი ნაწილაკებიდან ერთ-ერთია, ხოლო მეორე – ნაცვალსახელი (შარაძენიძე 1946). თ. შარაძენიძის კვლევის მიხედვით, საკუთრივ უარყოფით ნაწილაკებს წარმოადგენს **მჳ – მრ, დე – დო, ნე – ნო**, რომლებშიც ხმოვნებს საკუთარი ფუნქცია მოეპოვებათ (იხ. ქვემოთ), შესაბამისად, მარტივი ნაწილაკებიც იშლება და, ამგვარად, უარყოფის აღმნიშვნელია **დ, მა** და **ნ** ელემენტები (შარაძენიძე 1946:315).

შესაძლებლობის უარყოფის ნაწილაკებში (**დეშ, დოშ, მჳდშ**) შესაძლებლობის სემანტიკას მეორე კომპონენტი – **-შ** ელემენტი განაპირობებს, რომელიც პოტენციალისის მაწარმოებლად ითვლება.

რთულ ნაწილაკებში განსხვავებული ხმოვნების მონაწილეობის მიხედვით განსხვავებულია ამ ნაწილაკთა **სინტაქსური**

ფუნქციები: „ა, ე ხმოვნიანები იხმარება მარტივსა, შერწყმულსა, რთულ თანწყობილსა და რთული ქვეწყობილის მთავარ თხრობით წინადადებებში, როდესაც ისინი არ შეიცავენ კავშირებითი კილოს ზმნას. ო ხმოვნიანები გვხვდება დამოკიდებულ წინადადებებში; აგრეთვე მარტივსა, შერწყმულსა, რთულ თანწყობილსა და მთავარ წინადადებებში, როდესაც ისინი თხრობითი არ არიან ან კავშირებითი კილოს ზმნას შეიცავენ“ (იქვე:325).

თუ გავითვალიწინებთ ჩვენ მიერ გამოყოფილ კატეგორიული უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკთა ჯგუფს (იხ.თ.II: §4), მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ, სხვა ქართველური ენებისგან განსხვავებით, სვანურში უარყოფითი ნაწილაკები არამარტო ფორმობრივად და სინტაქსური ფუნქციით განსხვავდებიან, არამედ სემანტიკური ჯგუფების მრავალფეროვნებითა და დიფერენცირებულობითაც. ამრიგად, უარყოფით ნაწილაკთა სიმრავლე სვანურში მხოლოდ დიალექტურ ვარიაციულობას კი არ უკავშირდება, არამედ მათ შორის განსხვავებაა აგებულების, სინტაქსური და სემანტიკური ფუნქციების, ასევე ზმნის მწკრივებთან მათი განაწილების მიხედვითაც.

1.3.1. უარყოფის ერთი ტიპი სვანურში

სვანურ ენაში უარყოფით ნაწილაკთა სიმრავლე, სპეციალურ ლიტერატურაში ხშირად ახსნილია მხოლოდ დიალექტური ვარიაციების არსებობით, რაც დაზუსტებას მოითხოვს.

თ. შარაძენიძემ თავის გამოკვლევაში, *„უარყოფითი ნაწილაკები სვანურში“*, პირველმა შემოგვთავაზა მათი ფუნქციური დიფერენციაცია: გამოყო ნაწილაკების ორი რიგი, რომელთა შემადგენლობაში სხვადასხვა ხმოვანი მონაწილეობს და დაადგინა გარკვეული კანონზომიერება სხვადასხვახმოვნიანი ნაწილაკების სხვადასხვაგვარ წინადადებებში გამოყენების შესახებ

(იხ.ზემოთ). ეს მეტად მნიშვნელოვანი აღმოჩენა ცხადყოფს, რომ სვანურ ენაში ერთი ტიპის (უარყოფით) ნაწილაკთა სიმრავლე მხოლოდ დიალექტური ვარიაციების არსებობით არ აიხსნება და შესაძლებელია მათი კლასიფიკაცია ფუნქციურადაც. თ. შარაძენიძე ასევე შენიშნავს, რომ ***შესაძლოა შემჩნეული ვერ იქნეს თითოეული ნაწილაკის მნიშვნელობის ყველა ნიუანსი, რომელიც ამა თუ იმ ნაწილაკს შეიძლება ახლდეს ამა თუ იმ კილოში*** (იქვე:289).

თ. შარაძენიძის ამ შენიშვნის რეალურობა დაადასტურა ჩვენმა კვლევამაც; დადგინდა, რომ თუნდაც ერთი და იგივე ხმოვნიანი საანალიზო ნაწილაკების თავისუფალი ჩანაცვლება ენაში არ ხდება; მაგალითად, ***მჳმ მაკუ*** და ***მჳდ მაკუ*** „არ მინდა“ სვანურში სტილურადაც და ფუნქციურადაც განსხვავებული სინტაგმებია. მიუხედავად იმისა, რომ, ერთი შეხედვით, პირველიც და მეორეც ქართული *არ/არა* ნაწილაკიანი კონსტრუქციის მსგავსია, განირჩევა მათი კატეგორიულობის ხარისხი: პირველ შემთხვევაში ის ზედმიწევნით შეესაბამება ქართულ განმარტებას („არ მინდა“), მეორე შემთხვევაში კი გადმოქართულებისას წინაპირობის ან ვრცელი კონტექსტის პირობებშიც კი რთულია ზუსტი შესაბამისობის მიღწევა: ეს არის ისეთი უარყოფა, როდესაც სუბიექტს შეგნებულად, პრინციპულად არ სურს (/არ სურდა) ამა თუ იმ მოქმედების შესრულება, ანუ **ხაზგასმულია სუბიექტის ნების უქონლობა, მისი კატეგორიული უარყოფითი დამოკიდებულება მოქმედების შესრულებისადმი**; მაგალითად:

(1) *[ჯაშავს აყმურზაშდ] თეფ მადე ლოჰოდა*[1] (სვ. ენის ქრესტ. 1978,184,35) „ჯაშავს აყმურზასთვის თოფი **არ მიუცია**“

[1] სვანური ენის მასალა, წყაროს მითითების გარეშე, ამოღებულია TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონული ბაზიდან.

გულისხმობს იმას, რომ ჯაშავმა განგებ არ მისცა თოფი, წინააღმდეგობა გაუწია სხვის ნებას; ასევე,

(2) ლათ ექიმთე ***მადე ოდერ*** (ბქ.) (ექსპ. მასალები) – „გუშინ ექიმთან **არ წავედი**“; უბრალოდ არწასვლის ფაქტი კი არ არის აღნიშნული, არამედ იგულისხმება ქვეტექსტი, რომ მთავაზობდნენ, ძალას მატანდნენ, საჭიროება არსებობდა და მე, სუბიექტმა, შეგნებულად, პრინციპულად არ შევასრულე.

(3) *ეჩქა ნაჲ* ***მად ოთგაწნდ*** (სვ. პრ. ტ. I, 1939,38,9) „მაშინ ჩვენ არ გავჩერდით“.

(4) *სორთმანს ეჯჟი ათვაშგდენა, ერე სამ ლეთ-ლადელ ლაყვრახენჟი* ***მად ოლგენელი*** (სვ. პრ. ტ. II, 1957,13,25) „სორთმანს ისე სწყენია („უუკადრისია“), რომ სამ დღე-ღამეს საწოლიდან **არ ამდგარა**“.

მოცემულ კონტექსტებში უარყოფა კატეგორიულია. მათში *მჳმ/დემეგ* ნაწილაკთა ჩანაცვლებით ძირითადი შინაარსი შედეგის თვალსაზრისით არ შეიცვლება, აზრი გასაგები იქნება, მაგრამ დაიკარგება კატეგორიულობის, სუბიექტის ნების ხაზგასმა, დაიჩრდილება ნიუანსი, რომლის მიხედვითაც ვიგებთ, რომ სუბიექტს სხვისი თხოვნის, ნების, ან, უბრალოდ, სათანადო მოქმედების წინააღმდეგ უწევს კატეგორიულობის გამოჩენა.

ნეიტრალური უარყოფის გამოხატვის თვალსაზრისით კიდევ უფრო შეზღუდულია და მკაცრად კატეგორიულია ***დჷემ*** და ***დჷემის*** ნაწილაკები; მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ ზმნის აწმყოს ფორმასთან გამოყენებისას ***დჷემ*** ნაწილაკიანი ზმნა ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობითაა, ***დჷემის*** ნაწილაკიანი იგივე ზმნა კი მყოფადის მნიშვნელობას იღებს:

(5) *ალ ჭყინტ ლაჲრაწლს* ***დჷმ იჭუდაწნი*** *ი მაჲ დო ხუჩაყრი, მჳმ მიხა! (ბზ.)* *„ეს ბიჭი წიგნებს* ***არ კითხულობს*** *და რა ვუყო, არ ვიცი!“* (ექსპ. მასალები), შდრ.:

(6) *დემ იჭუდჱნი, მარე მიდ დემის ხუაკედ ჰაჯს! (ბზ.) „არ კითხულობს მაგრამ მეც არ მოვეშვები!“*

(7) *ლჲდი დემეგ ხუაშდბა, ლჲდი ხუიშუმინე (ბქ.) „დღეს არ ვმუშაობ, ვისვენებ“*, შდრ.:

(8) *ლჲდი დემის ხუაშდბა, ლიგერგი ლი ი მადე შიდ! „დღეს არ ვიმუშავებ, გიორგობაა და არ შეიძლება!“*

(9) *ბეფშ ლეღუს დემეგ იზბი (ბქ.) „ბავშვი ხორცს არ ჭამს“* (ზოგადად არ ჭამს ხორცს),

შდრ.:

(10) *ბეფშ ლეღუს დემის იზბი, მოლე იშგენ ოლსყად (ბქ.) „ბავშვი ხორცს არ შეჭამს* (კონკრეტულად ამ შემთხვევაში არ შეჭამს), *რამე სხვა გავაკეთოთ“*.

საყურადღებოა, რომ საანალიზო ნაწილაკს, მსგავსად შესაძლებლობის „ვერ“ ნაწილაკისა, ვერ იგუებენ საკუთრივ ინვერსიული ზმნები, რომლებშიც სუბიექტის ნება შესუსტებულია; მაგალითად, ანომალიურია სვანურისთვის სინტაგმა *დემის მალაჭ (შდრ.:* ქართულის ვითარება, რომელშიც, ჩვეულებრივ, არ ითქმის „ვერ მიყვარს“), თუმცა შესაძლებელია *მჳდ მაკუ „არ მინდა“*, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, *მჳდ/მადე* ნაწილაკი, *დჳემის*-თან შედარებით, სიტუაციის მიხედვით ნაკლებკატეგორიულია.

ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია ის, რომ *დჳმის / დემის* ნაწილაკით, **სუბიექტის ნების უქონლობასთან ერთად, გამოხატულია ინფორმაციის შესახებ მთქმელის დარწმუნებულობის, ინფერენციის მაღალი ხარისხიც** (როცა მთქმელი და გრამატიკული სუბიექტი სხვადასხვაა), რაც ასევე საფუძველია უარყოფის კატეგორიულობისა.

მაშასადამე, მონათესავე ენებისგან განსხვავებით, *სვანურ ენას აქვს შესაძლებლობა არა კონტექსტუალურად ან მხო-*

ლოდ ინტონაციით, არამედ ფორმობრივადაც განასხვაოს ნეიტრალური უარყოფისგან კატეგორიული უარყოფა.

ამ მოსაზრების სასარგებლოდ გამოვლინდა **ერთი საინტერესო კანონზომიერება**: *მოშ* ნაწილაკი, რომელიც ნეგატიურ კონსტრუქციაში სწორედ ნეიტრალურ უარყოფით ნაწილაკებთან ერთად ქმნის პოტენციალისის გაგებას და განაპირობებს შესაძლებლობის დაშვება-დაუშვებლობის სემანტიკას, არ ეხამება საანალიზო ნაწილაკებს (*მ̌ჳდ/მადე, დ̌ჳემის...*). *მოშ* ნაწილაკის კატეგორიული უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკებთან შეუთავსებლობის საფუძველი ნათელია: კატეგორიულობა და შესაძლებლობა ერთმანეთთან არათავსებადი ცნებებია! ეს კი, ვფიქრობთ, საკმაოდ მყარი არგუმენტია იმის დასადასტურებლად, რომ სვანურში ნეიტრალურ უარყოფით ნაწილაკებად წოდებული ჯგუფის დაყოფა სემანტიკური ნიშნით – *კატეგორიულობა : ნეიტრალურობა* და, შესაბამისად, ნეიტრალური, შესაძლებლობის და აკრძალვითი უარყოფის გვერდით, უარყოფის მეოთხე ტიპის – ***კატეგორიული უარყოფის*** გამოყოფა მიზანშეწონილია. უარყოფის ეს სახე, ვრცელი კონტექსტისგან დამოუკიდებლად, ფორმობრივად (ნაწილაკთა მხოლოდ ერთი ჯგუფის გამოყენებით) განირჩევა დანარჩენთაგან.

1.3.2. მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამოხატვის საშუალებათა შედარებით-შეპირისპირებითი ანალიზი ქართულ და სვანურ ენებში

მოქმედების შესაძლებლობის შეზღუდულობას ქართულში გამოხატავს უარყოფითი ნაწილაკი „ვერ“, სვანურში კი ამ სემანტიკის მისაღწევად ორი სხვადასხვა ნაწილაკი გამოიყენება: *დეშ (თავისი ფონეტიკური ვარიაციებით სხვადასხვა დიალექტში)* „ვერ“ და *მოშ*, რომელსაც დამოუკიდებლად მნიშვნელობა არ მოეპოვება.

ამათგან ძირითადია *დეშ*, რომლის რამდენიმე ვარიანტი დასტურდება როგორც ერთსა და იმავე დიალექტში, ასევე სხვადასხვა კილოსა თუ კილოკავში; ესენია: *დეშ, დოშ (ბზ.; ქსვ.), მადშ, მაჩ / მაჩ, მადჩ / მათშ, მაჰჩ, მაჩშ (ლნტ.), დეშსა, დეშმა, მეშმამ (ლშხ.)*. აღნიშნული ელემენტები ერთმანეთის ალომორფებია, მათი განაწილება დიალექტების მიხედვით სხვადასხვაგვარია – ზოგი ნაწილაკი მხოლოდ ერთ კილოში გვხვდება, ზოგი კი ორი ან სამი კილოს კუთვნილებაა, მხოლოდ ***დეშ*** დასტურდება ოთხივე დიალექტში.

ნეიტრალური უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკთა მსგავსად, ფუნქციურად აქაც გამოიყოფა ნაწილაკების ორი რიგი, რომელთა შედგენილობაში სხვადასხვა ხმოვანი მონაწილეობს (ე̄/ე – ო̄/ო) და მოქმედებს გარკვეული კანონზომიერება სხვადასხვახმოვნიან ნაწილაკთა განაწილების თვალსაზრისით განსხვავებული მოდალობისა და აგებულების წინადადებებში (იხ. ამავე თავში §1.3.1).

მაგალითები[1]:

*(1) **დეშ** ჯიბაჟახ აბჯრიშ ჩიჩხილდ! (ბზ.)* „**ვერ** გაგიგიათ აბჯრის ხმაური!“

*(2) მურზას ალა **დეშ** ხობაჟა (ბზ.)* „მურზას ეს **ვერ** გაუგია“.

*(3) ჭყინტს აჯალ ათყალჳნდა: „იმე როქ ათჳპეჟ ეჯკალიბ აგის, ერე ამნემ ჩუ **დოშ** ემწჳნე?!“ (ბზ.)* „ბიჭს კვლავ შეეშინდა: „სად დავიმალო ისეთ ადგილას, რომ ამან **ვერ** დამინახოსო?!“

*(4) ხოჩა მებურჯალს ი ხოჩა ლუმუჭვ ჯანარს ნადირ **დეშსა** ხობდავი ქალიშგებს (ლშხ.)* „კარგ მებრძოლ და კარგ რქიან ხარებს ნადირი **ვერ** უბედავს შეტაკებას“.

[1] სვანური ენის მასალა, წყაროს მითითების გარეშე, ამოღებულია TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონული ბაზიდან.

ზოგიერთი მათგანი, მსგავსად ნეიტრალური უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკებისა, სხვადასხვა დიალექტში ნაცვალსახელადაც გვხვდება; მაგალითად,

დეშმა:

ა. უარყოფითი ნაწილაკი „**ვერ**“ (ლშხ.)

(5) დაჳს ***დეშმა*** *ხოყრრა ჟიქანჩუ დოლობშირა (ლშხ.)* „დევს **ვერ** დაურტყამს ზევიდან წისქვილის ქვა“, შდრ.:

ბ. უარყოფითი ნაცვალსახელი „**ვერაფერი**“ (ბზ., ლშხ.):

(6) მიჩა მუს ესერ ***დეშმა*** *ხრქუა (ბზ.)* „მამაჩემს („მამამისს“) **ვერაფერი** უთქვამსო.

ქვემოსვანურ დიალექტებში საანალიზო ნაწილაკების **ა/ჳ**-ხმოვნიანი ფორმებიც გვხვდება, რომლებიც ფუნქციურად **ე** ხმოვნიანებს მისდევენ:

(7) ჳმეჩედ მიხეილ ი ***მჳდშ*** *ათოკარა ყორვჳლ (ლნტ.)* „წასულა მიხეილი და **ვერ** გაუღია კარები“.

(8) ალეს მჳგ მეკედე ასოხვიდა მიჩა ქორჳ მარე ი ეჩოხ ***მჳდჩ (/მჳდშ)*** *ატახ (ლნტ.)* „ამას ყველა მოსული დაუხვდა თავისი ოჯახის წევრები და იქით **ვერ** დაბრუნდა“.

დეშ ნაწილაკისა და მისი ალომორფების ფუნქცია და ადგილი კონსტრუქციაში სრულად შეესაბამება ქართული ენის სათანადო მონაცემებს, რასაც ვერ ვიტყვით *მოშ* ნაწილაკზე.

როგორც აღვნიშნეთ, მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფა სვანურ ენაში შესაძლებელია *დეშ* „ვერ“ ნაწილაკის მონაწილეობის გარეშეც, *მოშ* ნაწილაკიანი სტრუქტურით. აღნიშნული ნაწილაკი დამოუკიდებლად სემანტიკისგან დაცლილია და, შესაბამისად, არც ქართული შესატყვისი ეძებნება, თუმცა მისი ფუნქცია სხვადასხვა ენობრივ ერთეულზე, მათ შორის, კატეგორიული უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკებზე, ნაცვალსახელებსა თუ ზმნიზედებზე დართვისას სწორედ მოქმედების შესაძლებლობის შეზღუდვის გამოხატვაა;

(9) ვარლამ მარგიანიშცაპლ ნანგუმის ***დარმოშ*** *ლემკიდუნ შუბნისგა მიჩა ცაპლ (ბქ.)* „ვარლამ მარგიანისოდენა სიმძიმეს **ვერავინ** სწევდა /„იღებდა“ თურმე სვანეთში მისი ტოლი“ (ექსპ. მასალები), შდრ.: ***დარ*** ლემკიდუნ **„არავინ** იღებდა“.

(10) ***დედ*** *ლეცქა* ***მოშ*** *ომჩედელიხ ი ჩელტიშ ბოგსი* ***დეშ*** *ათმუნდენახ (ბქ.)* „ვერც წყალზე გადასულან და ჩელტის ხიდსაც **ვერ** ენდნენ თურმე“ /„ვერ ნდობიან“.

(11) ***დედ*** *ჯი ესერ* ***მოშ*** *იქოცინე ი* ***დედ*** *მიჩ ესერ ხექოცინი (ბქ.)* „**ვერც** მე აგიკიდებ და **არც** შენ აგეკიდებიო“.

(12) ლუშნუ ***დემჟიმოშ*** *მეშყდენი! (ლშხ.)* „სვანურს **ვერაფრით** ვიხსენებ“ /„მახსენდება“!

(13) ფაყუ ლი ეჭკაპლი, ერ ჟ'აბგემხი, ქა ***დარმოშ*** *ჯეწედენი (ლნტ.)* ქუდია ისეთი, რომ დაიხურავ, **ვერავინ** დაგინახავს.

აღსანიშნავია, რომ *მოშ* გვხვდება როგორც უარყოფით, ისე დადებით წინადადებებში. დადებით კონტექსტში ის გვხვდება *(ჰ)ე* „თუ“ ნაწილაკთან ერთად და *თუკი*-ს გამოხატავს, ამიტომაც განსაკუთრებით ხშირად გამოიყენება პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში:

(14) ალ გუბეშს ჩუ (ჰ)ე-მოშ ოთრიგუბისგ, ღოლაქს ხუბაღსენი! (ბქ.: ექსპედ. მასალები) „ამ საქმეს **თუკი მოვაგვარებ** (იგულისხმება: თუ შევძლებ მოგვარებას), ცხვარს დავკლავ!“

თ. შარაძენიძე ***მოშ*** ნაწილაკის **შ** ელემენტსა და მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკთა *(**დეშ**, **დოშ**, **მაჲდშ**...)* შემადგენელ **შ**-ს ერთმანეთთან აიგივებს და აღნიშნავს, რომ ამ ნაწილაკებში მოქმედების შესაძლებლობის სემანტიკა შეაქვს **შ** ელემენტს (შარაძენიძე 1946:314).

ამრიგად, ***მოშ*** შესაძლებლობის ნაწილაკის ფუნქცია ორგვარია:

ა) *მოქმედების შესაძლებლობის გადაჭრით* (/კატეგორიულად) *უარყოფა*: როცა *მოშ* ნეიტრალური უარყოფის გამომხატველ ნაცვალსახელს ან ზმნიზედას ერთვის; ასეთ დროს მას თავისუფლად ჩაენაცვლება *დეშ* („ვერ“) ნაწილაკიანი ფორმები: *დარმოშ || დეშმარ „ვერავინ“, მამგუნეშმოშ || დეშმა(გუნეშ) „ვერაფერი“. დემგუამშმოშ || დეშიმგუნაშ „ვერაფერს“...*;

ბ) *მოქმედების შესაძლებლობის, შესრულებადობის საეჭვოობის გამოხატვა (/ეჭვქვეშ დაყენება)*: როცა საანალიზო ნაწილაკი უარყოფით ნაცვალსახელთან ან ზმნიზედასთან კომბინაციის გარეშეა; ასეთ შემთხვევაში მისი ადგილი კონსტრუქციაში თავისუფალია, თუმცა ყოველთვის ზმნა-შემასმენელს მიემართება: *ხიჩო-მოშ? „გააკეთებ თუ ვერ? / შეძლებ გაკეთებას?“* (შდრ.: *ხიჩომა? „გააკეთებ? გააკეთებ თუ არა?“*)...;

ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა განსაკუთრებით გამოკვეთილია ჰე/ე „თუ“ ნაწილაკთან ერთად გამოყენებისას: მათი კომბინაცია იძლევა „თუკი“ საეჭვოობა-სავარაუდოობის ნაწილაკის სემანტიკას და ძირითადად ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში გვხვდება:

*(15) ქორთე დრეუჟი (ჰ)ემოშ[1] ოლტხენიდ, ჩიგუნაშ ქალოჩ-შედ „სახლში დროზე **თუკი** დავბრუნებით (= თუ შევძლებთ დაბრუნებას), ყველაფერს მოვასწრებთ“.*

[1] ვფიქრობთ, ამ ნაწილაკის დაწერილობის საკითხი გადასახედია. ჩვენი აზრით, იმ შემთხვევაში, თუკი *-მოშ* ნაწილაკი უშუალოდ მოსდევს სიტყვას (ძირითადად, ზმნას), რომელსაც იგი მიემართება, ასევე მისი მონაწილეობით მიღებულ პირობითობის ნაწილაკს (*ჰე-მოშ* „თუკი“), ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს, ის უნდა დაიწეროს შერწყმულად, ხოლო, თუ მისამართ სიტყვასა და საანალიზო ნაწილაკს შორის სხვა ენობრივი ერთეულებია მოქცეული (რაც არც თუ იშვიათია, რადგან მისი ადგილი მყარი არ არის წინადადებაში და ხშირად ტმესის სურათს ქმნის), მაშინ უნდა დაიწეროს ცალკე. **შევნიშნავთ**: გარდა იმისა, რომ ნაწილაკი *მოშ* სემანტიკისგან დაცლილი ენობრივი ერთეულია, იმ

სპეციალურ ლიტერატურაში ვხვდებით მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც *მოშ* ნაწილაკს ორმაგ უარყოფას უკავშირებენ: „სწორედ **მოშ** ნაწილაკი დაერთვის უარყოფით ზმნისართებსა და უარყოფით ნაცვალსახელებს და მხოლოდ და მხოლოდ ამ გზით გამოიხატება ორმაგი უარყოფითი ფორმები, მაგ: **დარდმოშ** ჩუემინ (ბქ.) „ვერავინ ვერ გააკეთა“, **მანგუშმოშ** ენმეკრე (ბქ.) „ვერაფერი ვერ გაიგო“, **დემჟიმოშ** ონჯუედ (ჩოლ.) „ვერაფრით ვერ მოვედი“ (შავრეშიანი 2010:182). ეს მოსაზრება, ჩვენი აზრით, არ შეესაბამება რეალურ ვითარებას, ვინაიდან საანალიზო ფორმათა სტრუქტურაც და შესაძლებლობის სემანტიკის თვალსაზრისით ნეიტრალურ უარყოფით ფორმებთან შედარებაც ცხადყოფს, რომ ეს არის სტრუქტურა *„ნეიტრალურ უარყოფით ნაცვალსახელს ან ზმნისართს + შესაძლებლობის ნაწილაკი“*, რაც წარმოშობს შესაძლებლობის შეზღუდვის სემანტიკას; გადმოქართულებისას მთქმელი ორმაგ უარყოფას გამოიყენებს თუ არა, ეს მხოლოდ სტილის საკითხია და მთქმელის გემოვნებაზეა დამოკიდებული:

*(16) **მანგუშმოშ** ენმეკრე (ბქ.) „ვერაფერი [ვერ] გაიგო“, შდრ.: **მანგუშ** ენმეკრე არაფერი [არ] გაიგო“.*

*(17) **დემჟიმოშ** ონჯუედ (ჩოლ.) „ვერაფრით [ვერ] მოვედი (=ვერ შევძელი მოსვლა)“, შდრ.: **დემჟი** ონჯუედ „არაფრით [არ] მოვედი“.*

*(18) **დარდმოშ** ჩუემინ (ექსპ. მასალები) „ვერავინ [ვერ] გააკეთა“ , შდრ.: **დარდ** ჩუემინ „არავინ [არ] გააკეთა“.*

ამრიგად, ცნობილი დებულება იმის შესახებ, რომ ორმაგი უარყოფა არასალიტერატურო ქართველურ ენებში, მათ შორის

დიალექტებში, სადაც გრძელი ხმოვნები არ არის, იგი ომონიმურია სრულმნიშვნელობიანი ლექსემისა „სხვაგვარი, სხვანაირი“ (*მოშ ფერიშ კაბ* „სხვა(ნაირი) ფერის კაბა“, *მოშ-მოშ* „სხვადასხვანაირი“), რომელიც, ცხადია, ყოველთვის ცალკე იწერება.

სვანურში, არ დასტურდება, მოცემულ შემთხვევაშიც არ არის საეჭვო.

დასკვნები

მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკების სემანტიკურ-ფუნქციურმა ანალიზმა და ქართული და სვანური მონაცემების შეპირისპირებამ საინტერესო ენობრივი სურათი წარმოაჩინა.

შეიძლება ითქვას, რომ ეს ენები, მიუხედავად მათი ერთიანი გენეტური წარმომავლობისა, მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკებთან დაკავშირებით განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებენ:

1. მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფას **ქართულში** გამოხატავს უარყოფითი ნაწილაკი **ვერ**, ხოლო სვანურში უარყოფითი ნაწილაკები – ***დეშ*** *(ზსვ.; ქსვ.),* ***დოშ*** *(ბზ.; ქსვ.),* ***მაშდშ, მაჩ / მაჩ, მაშდჩ / მაშთშ, მაშდჩ /მაშიჩ, მაჩჩშ*** *(ლნტ.),* ***დეშსა, დეშმა, მეშმამ*** *(ლშხ.).*

2. სვანურში მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველ ნაწილაკთა მრავალფეროვნების ორი მიზეზი გვაქვს:

ა. ფონეტიკური ვარიაციები;

ბ. ფუძეში ხმოვანმონაცვლეობით (დეშ/დოშ) სინტაქსური ფუნქციის შეთავსება, რაც ასევე დამახასიათებელია ნეიტრალური უარყოფის ნაწილაკთათვის; კერძოდ, ფუძეში *ო* ხმოვნიანი ფორმა *(ჰ)ე, ლახ(ე)* „თუ“ ნაწილაკთან კომბინაციაში ან უმისოდ ასრულებს მაპირისპირებელი კავშირის ფუნქციას და ასე აკავშირებს დამოკიდებული წინადადებას მთავართან, რისი უნარიც დანარჩენებს არა აქვთ. ამითაა განპირობებული თითოეული მათგანის განსაზღვრულ კონტექსტში გამოყენების აუცილებლობა.

3. შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკის ადგილი ქართულში მყარია, ის ყოველთვის წინ უძღვის ზმნას, ხოლო სვანურში ამ ნაწილაკის ადგილი არ არის მყარი, ის შეიძლება უსწრებდეს ზმნას ან მოსდევსდეს (*ჯა ა̈ცხრი დეშ ი იშგან ხაბრა̈ლი* „თვითონ **იგებს ვერა** და სხვას აბრალებს“).

4. ქართულისგან განსხვავებით, სვანურს აქვს შესაძლებლობის უარყოფის ალტერნატიული საშუალება *მოშ* ნაწილაკის სახით, რომელიც გამოიყენება ნეიტრალური უარყოფის ნაწილაკებთან (ნაცვალსახელებთან, ზმნიზედებთან...) ერთად და ასე გამოხატავს საანალიზო სემანტიკას. *მოშ* ნაწილაკი ერთ შემთხვევაში, ნეიტრალურ უარყოფით ნაცვალსახელზე ან ზმნიზედაზე დართვისას, იმავე სემანტიკას ანიჭებს კონსტრუქციას, რასაც *დეშ* („ვერ“) ნაწილაკი, ხოლო, ნეიტრალური უარყოფითი ნაწილაკის, ნაცვალსახელის / ზმნიზედის გარეშე, ის **განაპირობებს არა მოქმედების შეუძლებლობის სემატიკას, არამედ ამ მოქმედების შესაძლებლობის, შესრულებადობის საეჭვოობას**.

1.4. „ნ“ თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკების შესახებ ქართველურ და ინდოევროპულ ენებში (ტიპოლოგიური კვლევის პერსპექტივა)

ჰაინც ფენრიხისა და ზურაბ სარჯველაძის ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონის მიხედვით უარყოფითი ნაწილაკი **ნუ** საერთოქართველურ დონეზე აღდგება. ავტორები აღნიშნავენ, რომ ქართულ-სვანური მასალა შეაპირისპირა თ. შარაძენიძემ, მეგრული ეკვივალენტი გამოავლინა კ. ჰ. შმიდტმა, ხოლო საერთოქართველური ფუძე ენისათვის ***ნუ** არქეტიპი აღადგინა გ. კლიმოვმა (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:362-363).

ნუ ნაწილაკის საერთოქართველური ფუძე ენის დონისათვის აღდგენა საინტერესო პერსპექტივას შლის სხვადასხვა ოჯახის ენათა ურთიერთობის კვლევის თვალსაზრისით. კავკასიურ ენებსა თუ ქართველურ ენათა მოსაზღვრე თურქულ[1], აზერბაიჯანულ და სხვა ენებში **ნ** თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკი ჩვენთვის უცნობია.

თუმცა, საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ ჩრდილო კავკასიურ ენებზე. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის სხვა ჯგუფებში უარყოფის წარმოების სურათი ჭრელია, ზოგ ენაში არის უარყოფითი ნაწილაკები, ზოგი ენა კი ზმნური ფორმით გამოხატავს უარყოფას. **ნ** ფონემა, როგორც უარყოფის მაწარმოებელი აფიქსი ან ამგვარი აფიქსის ნაწილი, ქართველური ჯგუფისაგან განსხვავებით, ამ ენებში ძირითადად არ დასტურდება.

ზოგადად წარმოვადგენთ სურათს:

აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფის ენებში უარყოფის მაწარმოებლად ძირის სახით გვაქვს საერთო კავკასიური უარყოფის ელემენტი **მ**, რომელიც ხან ზმნის თავში დაისმის, ხან – ბოლოში, უარყოფითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედები კი ამ ენებში საერთოდ არ არსებობს. მათ მნიშვნელობას გადმოსცემენ დადებითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედები უარყოფით ფორმაში მდგომ ზმნასთან ერთად (იმნაიშვილი 1953:53-73). **-ნ**-ს შემცველი ერთადერთი სუფიქსი ადიღეურ ენებში არის **-ნჩა**, რომელშიც **ნ** ფონეტიკურად განვითარებულად ითვლება.

ნ ბგერასთან დაკავშირებით მსგავსი ვითარებაა ნახურ ენებშიც; მაგალითად, ბაცბურში (წოვა-თუშურში) უარყოფას კვლავ **მა-** ფორმანტი გამოხატავს როგორც სახელში, ასევე ზმნაში: **მა**-მენა „არავინ“, **მა**-მ „ნურაფერი“, **მა**-დო „ნუ აკეთებ“, **მა**-ღო „ნუ წახვალ“ და სხვ.

[1] თურქული ენების შესახებ მონაცემების გაზიარებისათვის მადლობას მოვახსენებთ ჩვენს კოლეგას მარიკა ჯიქიას.

ჩეჩნურში უარყოფითი ნაწილაკებია **მა, ца**: „არ“: **მა** **ӀӀӧрд**[ӀӀ] „არ მიდის“, **ца лоӀӀъ**[ӀӀ] „არ თამაშობს“...

მსგავსი ვითარებაა **ნ**-ს დადასტურების თვალსაზრისით დაღესტნურ ჯგუფშიც: მაგალითად, ლეზგიურ ენებში უარყოფის სემანტიკას ატარებს **დ** ელემენტი, რომლის ფონეტიკური ვარიანტებია: **რ, ჲ, ჯ, ჩ, თ, თ**ₒ; შდრ. სვან. **დ**; აფხაზ. **დ** (Магомедов 1965); დიდოურ ენებში უარყოფის მორფემა არის **-ჭი** (ნამყოს აბსოლუტივში **-ჭეჲ**: **ნეხ-ენ-ჭეჲ / მეხ-ინ-ჭეჲ** „არ მოსულა რა“); მართალია, ზოგიერთ თქმაში მის წინ ჩნდება **-ნ, -ენ, -ინ** ელემენტები, მაგრამ ჩვენს საანალიზო საკითხთან მიმართებით ვითარება არ იცვლება, ვინაიდან ეს ელემენტები მხოლოდ ზოგიერთი თქმის სპეციფიკას უკავშირდება და არა უარყოფის წარმოებას.

ერთადერთი ენა, რომელშიც სხვა უარყოფით ნაწილაკთა შორის დასტურდება **ნუ- / ნუთ-** ელემენტი, არის უდიური ენა; ამ ენაში უარყოფითი ნაწილაკები (**-თე** (არ), **ნუ** (არ), **მა** (ნუ, არ), **ნა̈** (რომ, არ), **ნუთ** (არ, არა)) უარყოფას გამოხატავენ ზმნაში და გაქვავებული სახით გვხვდებიან სახელშიც. **ნუ** ნაწილაკის გამოყენების არე ვართაშნულ დიალექტში შეზღუდულია, იგი მხოლოდ I კავშირებითთან გამოიყენება და აქვს ქართული „არ“ ნაწილაკის მნიშვნელობა (**ნუ ბან** „არ აკეთო“), ხოლო ქართულ „ნუ“-ს ამ ენაშიც **მა** ნაწილაკი გამოხატავს (**მა ბა** „ნუ აკეთებ“); რაც შეეხება **ნუთ** ნაწილაკს, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ის „რთული აგებულებისაა და იშლება ასე: **ნუ-თ**, რაც მიღებული უნდა იყოს **ნუ** და **თე** ნაწილაკთა კომბინაციით: **ნუთ** < ***ნუ-თე**. **უ** ხმოვნის გავლენით ეს ნაწილაკი შეიძლება ასეც იცვალოს: **ნუთ** > **მუთ**; მაგალითად, **ნუთ ესუნ** || **მუთ ესუნ** „არ მოსვლა“, „მოუსვლელობა“... ნაწილაკი სახელთანაც გამოიყენება, ოღონდ პოსტპოზიციურ ელემენტად; მაგალითად, **ნანა-ნუთ** „უდედო, უდედოდ“, **კოჯ-მეც-ნუთ** „უსახლკარო, უსახლკაროდ“; როგორც ამ სიტყვათა თარგმანიდანაც

ჩანს, უდიურ **ნუთ** ნაწილაკს სახელთა ფუძეებთან გამოყენების დროს აქვს ქართული **უ – ურ** პრეფიქს-სუფიქსის მნიშვნელობა“ (ჯეირანაშვილი 1971:100).

ვფიქრობთ, უდიურის ეს ერთადერთი მონაცემი საერთო სურათს ვერ ცვლის: **ნ** ელემენტი უარყოფის მაწარმოებლად იბერიულ-კავკასიურ ენათა სამ ჯგუფში (აფხაზურ-ადიღეური, ნახური, დაღესტნური) საერთო მონაცემად, ცხადია, ვერ ჩაითვლება (განსხვავებით მ/მა ელემენტისგან), რომელიც უარყოფის გამომხატველი საერთოკავკასიური (ქართველური ენების ჩათვლით!) ნაწილაკია. უდიურში **ნუ-/ნუთ-** ელემენტის არსებობა შესაძლებელია ქართველურის გავლენა იყოს, თუმცა ამისი მტკიცება ძნელია[1].

სამაგიეროდ, **ნ** თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკები ფართოდაა გავრცელებული ინდოევროპულ ენათა უმრავლესობაში. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ პროტოინდოევროპულ ნაწილაკებს (წარმოდგენილ მასალაში მკვდარი ენების მონაცემებიცაა გათვალისწინებული); კერძოდ, წინადადებაში უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკები: ვედურში: **ná**, ლათინურში: **nē/ne-**, ინგლისურში: **ne/no**, გერმანულში: **ne/nein**, ლიეტუვურში: **nè**, ძველ საეკლესიო სლავურში: **ne**, ხეთურში: **natta**, ლუვიურში: **ni**, ლიკიურში: **ni**, ლიდიურში: **ni**, ავესტურში: **na**, სპარსულში: **na**, ძველ ბერძნულში: **ne-**, ოსკურში: **ne**, უმბრულში: **an**, ძველსკანდინავიურში: **né**, გოთურში: **ni**, ირლანდიურში: **ní/ní**, უელსურში: **ni**, სომხურში: **an**, ტოხარულში: **an-/en-**, ლატვიურში: **ne**, ძველ პრუსიულში: **ne**, პოლონურში: **nie**, რუსულში:

[1] კავკასიურ ენათა შესახებ ცნობების მოწოდებისათვის მადლობას მოვახსენებთ ჩვენს კოლეგებს: თეიმურაზ გვანცელაძეს, რევაზ აბაშიას, ნინო რუხაძეს, ნოდარ არდოტელს, ბელა შავხელიშვილს.

ne, net, ალბანურში: nuk (Etymological... 2008(a):608; Etymological... 2008(b):403; Etymological... 2009:286-287; Etymological... 2013:385)[1].

ნ ხშირად გვხვდება უარყოფით პრეფიქსებშიც: ვედურში, ძველ ბერძნულში, ლათინურში, ალბანურში, ინგლისურსა და გერმანულში. ერთ შემთხვევაში, ხეთურში, დასტურდება **მ** თანხმოვნის შემცველი ფორმები; ხოლო აკრძალვით უარყოფით ნაწილაკებში დასტურდება **მ** თანხმოვანი: ვედურში, სპარსულში, ძველ ბერძნულსა და ალბანურში.

ასეთ პირობებში ისმის კითხვა: *რა კავშირი უნდა არსებობდეს ქართველურ ენებში არსებულ უარყოფით* **ნუ** *ნაწილაკსა და ინდოევროპულ ენებში გავრცელებულ* **ნ** *თანხმოვნის შემცველ უარყოფით ნაწილაკებს შორის?*

თუ გავითვალისწინებთ თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის ცნობილ მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც ინდოევროპელებს, ქართველებსა და სემიტებს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე IV – III ათასწლეულების მანძილზე უნდა ჰქონოდათ ერთმანეთთან კავშირი (Гамкрелидзе, Иванов 1984:870-983), აღნიშნულმა საკითხმაც შესაძლებელია გარკვეული მნიშვნელობა შეიძინოს ენათა არეალური ჯგუფების კვლევის თვალსაზრისით.

1.5. არ და მისი ფარდი ნაწილაკები წყვეტილისა და I თურმეობითის ფორმებთან ქართველურ ენებში: სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი

ქართული არ და მისი შესატყვისი ნაწილაკები სხვა ქართველურ ენებში პრევერბალური უარყოფის შემადგენელი კომპონენტებია.

[1] გამოყენებულია აგრეთვე სტატია Proto-Indo-European particles საინტერნეტო ენციკლოპედიიდან wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_particles

ცნობილია, რომ *არ* ნაწილაკის ძირითადი ფუნქცია კატეგორიული უარყოფის გამოხატვაა, რომლის მიხედვითაც არ ნაწილაკიანი ზმნური ფორმები სერიების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: I და II სერიაში **კატეგორიულ უარყოფას** გამოხატავენ, ხოლო III სერიაში გარკვეულწილად **კატეგორიულობა შერბილებულია** და „**კატეგორიულობის ნეიტრალიზაცია** ხდება“ (ჯორბენაძე 1984:141; ჯორბენაძე და სხვები 1988:43); ამის გამო III სერიაში ზმნის შინაარსი უფრო **შესაძლებლობის უარყოფას** უახლოვდება. აღნიშნული სემანტიკური სხვაობა კარგად ჩანს *არ* ნაწილაკიანი I და II სერიების თხრობითი კილოს მწკრივებისა და I თურმეობითის მწკრივის ფორმათა ერთმანეთთან შედარებისას; სემანტიკური თვალსაზრისით შდრ.: *არ ვწერ* და *არ დამიწერია*.

ბ. ჯორბენაძეს სამივე კილოს ფორმები აქვს მხედველობაში, როცა ამგვარ დაპირისპირებას განიხილავს (ჯორბენაძე 1984); ჩვენ მხოლოდ თხრობითი კილოს ზმნებს ვიღებთ შედარებისას მაქსიმალური ერთგვაროვნებისთვის: *არ ვწერ, არ ვწერდი, არ დავწერ, არ დავწერე* (I და II სერიები); მეტი თვალსაჩინოებისთვის მოცემულია **წარსული დროის** წყვეტილისა და I თურმეობითის „არ“ ნაწილაკიანი ფორმები:

- ***არ დავწერე*** (II სერია) სემანტიკურად ასე შეიძლება გავიგოთ: „არ მინდოდა და არ დავწერე“, ე. ი. „სურვილი არ მქონდა და ამიტომ არ შევასრულე ეს მოქმედება“ (**კატეგორიული უარყოფა**).
- ***არ დამიწერია*** (III სერია) განსხვავებული სემანტიკისაა: „არ გამომივიდა, ვერ შევძელი შემესრულებინა ეს მოქმედება“. ამ შემთხვევაში კატეგორიული უარყოფა ნეიტრალიზებულია; უფრო ზუსტად, სუბიექტის განაცხადი შერ-

ბილებულია. მის მიერ მოქმედების შეუსრულებლობა **შესაძლებლობის უქონლობაზე** მიანიშნებს.

წყვეტილისა და I თურმეობითის არ ნაწილაკიან ფორმებს შორის არსებულ სემანტიკურ სხვაობაზე არაერთი მეცნიერი ამახვილებდა ყურადღებას[1]; კერძოდ,

ზ. ჭუმბურიძე წყვეტილის **არ** ნაწილაკიანი უკუთქმითი ზმნური ფორმის სემანტიკასთან დაკავშირებით აღნიშნავდა: „**სუბიექტს მოქმედება განგებ არ შეუსრულებია**“ (ჭუმბურიძე 1970:44); კ. ჩხენკელსაც შენიშნული აქვს, რომ **არ** ნაწილაკიანი წყვეტილის ფორმით გამოხატულ უარყოფას „**სურვილის არქონა,.. წინააღმდეგობა** და ა. შ. **უდევს საფუძვლად**“ (Tschenkéli 1958); საინტერესოა დ. ფხაკაძის თვალსაზრისი ამ საკითხთან დაკავშირებით: „უარყოფითნაწილაკიანი I თურმეობითის ფორმათა თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ამ ფორმით გადმოიცემა უარყოფის დელიკატური სახე, რომელიც წყვეტილით გადმოცემულ უარყოფას უპირისპირდება. **წყვეტილით** გადმოიცემა **კატეგორიული უარყოფა, I თურმეობითით** კი **არაკატეგორიული უარყოფა**“ (ფხაკაძე 1980:216). აღნიშნულ ფორმებს შორის საპირისპირო სემანტიკური ურთიერთმიმართება დ. ფხაკაძეს ახსნილი აქვს თურმეობითით გრძლიობისა და წყვეტილით ერთჯერადი მოქმედებების გამოხატვის უნარით (იქვე:221).

მნიშვნელოვანია აგრეთვე ერთი ნიუანსის აღნიშვნაც: „ამგვარი დაპირისპირება უფრო მოქმედებითი გვარის ზმნებს ახასიათებს“ (ჭუმბურიძე 1970:44); მაშასადამე, მწკრივების მიხედვით **არ** ნაწილაკიან ზმნურ ფორმათა სემანტიკურ სხვაობაში იკვეთება **სუბიექტის სტაბილურობა-ლაბილურობის ტენდენცია**; ამ შემთხვევაში სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი შეიძლება განისაზღვროს პერფექტული მწკრივების ჩამოყალიბების გრამატიკული პროცესების გათვალისწინებით. ცნო-

[1] საკითხის კვლევის ისტორია ვრცლად იხ. ამავე თავში, §1.1.

ბილია, რომ პერფექტული ზმნური ფორმები ქართულ ენაში მიღებულია უძველესი ფორმაციის – სტატიკური ზმნების საობიექტო ქცევის ფორმათა რეინტერპრეტაციით (გადააზრიანებით) და ინვერსიით (მელიქიშვილი 1978); III სერიის ფორმათა სემანტიკური ანალიზის დროს მნიშვნელოვანია საკითხის გააზრება კომპლექსურად, რადგან „აქ ხდება რამდენიმე კატეგორიის გადაკვეთა“ (მახარობლიძე 2015:299), რაც მორფო-სემანტიკური თვალსაზრისით აისახება კიდეც ამ ფორმებზე. ერთ-ერთი ასეთი კომბინირებული საკითხია „ინვერსიის გზით სუბიექტის სახეცვლილება (თურმეობითის შინაარსიდან გამომდინარე)“ (იქვე:299); კერძოდ, სუბიექტის როლი შესუსტებულია, რადგან თურმეობითობა, იგივე „უნახაობა-უნებლიობა“ (მელიქიშვილი 2014:110) სუბიექტს მიაწერს „გაუცნობიერებელ მოქმედებას“ (თ. მახარობლიძე). ამ ტიპის სუბიექტს **ინაქტიურ ქვემდებარეს** უწოდებს ი. მელიქიშვილი, როცა განიხილავს მორფოლოგიაში სემანტიკურ მარკირებასა და აქტიურობა-ინაქტიურობის კატეგორიას ქართველურ ენებში (მელიქიშვილი 2011:325).

არ ნაწილაკიანი ზმნური ფორმების სემანტიკური სხვაობა კატეგორიულობა-შესაძლებლობის მიხედვით კანონზომიერად უკავშირდება **სუბიექტის მარკირების** საკითხსაც; კატეგორიული უარყოფის გამომხატველი სუბიექტი **ვ**-ინის რიგითაა აღნიშნული; როცა კატეგორიული უარყოფა ნეიტრალიზებულია, სუბიექტი **მ**-ანის რიგით გადმოიცემა:

- **არ** *და-ვ-წერ-ე* (წყვეტილი) – **არ** *და-მ-ი-წერ-ი-ა* (I თურმეობითი), *შდრ.: სხვა ისეთ შემთხვევებს, როცა სუბიექტი ინაქტიური პირია და უგამონაკლისოდ მ-ანის რიგის მარკერით აღინიშნება (მელიქიშვილი 2014:95).*

არ ნაწილაკიანი წყვეტილისა და I თურმეობითის ზმნური ფორმები **სინტაქსური ძალითაც** განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: გარდამავალი ზმნების წყვეტილის ფორმები ქმნიან **ერგა-**

ტიულ კონსტრუქციას, ხოლო I თურმეობითის ზმნური ფორმები – **დატიურს**; ერგატიული მეტი გამომსახველობითი ძალის მქონეა, ვიდრე დატიური. I თურმეობითის ზმნური ფორმით გადმოცემული მოქმედება „არ არის სამოქმედო ობიექტის მქონე მოაზროვნე სუბიექტის მიერ შესრულებული პირდაპირი აქტი, როგორც ეს მეორე სერიაში გვაქვს. **ეს „თურმე" ჩადენილი ზმნური აქტი კარგავს აორისტისეულ ერგატიულ კატეგორიულობას** და ამიტომაც **ერგატივი დატივით ფორმდება**. ამასთან, ასეთი „თურმემიდგომა" ქმნის გარკვეულ სემანტიკურ საფუძველს, რომ სუბიექტი ცხადი, თვალხილული მონაწილე არ იყოს ზმნური აქტისა" (მახარობლიძე 2015:299).

ამრიგად, ქართულში **არ** ნაწილაკიანი წყვეტილისა და I თურმეობითის ზმნურ ფორმათა სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი განსაზღვრულია **მორფოლოგიური** და **სინტაქსური** მახასიათებლებით:

1. სუბიექტის სტაბილურობა-ლაბილურობით (აქტიურობა-ინაქტიურობით).

2. ვ-ინისა და მ-ანის რიგის მორფოლოგიური მარკერებით.

3. კონსტრუქციის აგების სინტაქსური შესაძლებლობებით (ერგატივი – დატივი).

რაც შეეხება **სხვა ქართველურ ენებს**, ცნობილია, რომ ინვერსიული თურმეობითები ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება; ჩამოყალიბების დინამიკაც ერთნაირად პერფექტული აქვთ (დაწვრილებით იხ. მარგიანი და სხვები 2019:87-135); შესაბამისად, **მეგრულსა** და **ლაზურში** პრევერბალური *ვა, ვარ/ვა* ნაწილაკების შეხამება წყვეტილისა და I თურმეობითის ზმნურ ფორმებთან ისევე იძლევა სემანტიკურ დაპირისპირებას კატეგორიულობა-ნაკლებკატეგორიულობის მიხედვით, როგორც ქართულში. სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველიც ქართულის მსგავსია; მაგალითები:

- მეგრული: ვავ/პჭარი (წყვეტილი) „არ დავწერე“ – ვამიჭარუ(ნ) „არ დამიწერია“.
  მა, ბაღანა-ქ/ERG, ვავჭარი (ერგატიული) – მა, ბაღანა-ს/DAT, ვამიჭარუ(ნ) (დატიური)
  „მე, ბავშვ-მა. არ დავწერე“ – მე, ბავშვ-ს, არ დამიწერია“.
- ლაზური: ვაბჭაი (წყვეტილი) „არ დავწერე“ – ვამიჭაუნ „არ დამიწერია“.

***შენიშვნა 1**: მეგრულსა და ლაზურში S1-ის „პ“ და „ბ“ მარკერები ფონეტიკური ტრანსფორმაციის შედეგია: ვ → პ; ვ → ბ (დაწვრ. იხ. ყიფშიძე 1919-20:1-8; დანელია 2006).*
***შენიშვნა 2**: ლაზურში გარდამავალ ზმნათა II და III სერიის ფორმებს შორის ერგატიულობა-დატიურობის მიხედვით დაპირისპირების მოშლა მეორეული პროცესია.*

სვანური ენა გამოირჩევა უარყოფით ნაწილაკთა სიმრავლით, რომლებიც ერთმანეთისგან არა მხოლოდ დიალექტურად, არამედ ნიუანსობრივად და ფუნქციურადაც განსხვავდებიან. ქართულად მათი დიდი ნაწილი „არ(ა)“-დ გადმოდის, თუმცა მათი გამოყენების არეალი როგორც კონტექსტუალურად, ასევე მწკრივებთან შეფარდების თვალსაზრისით განსხვავებულია. თუ ქართულში, მეგრულსა და ლაზურში არ და მისი ფარდი ნაწილაკების დისტრიბუცია ზმნასთან მიმართებით ერთგვაროვანია, სვანურში ერთ-ერთი უაროფითი ნაწილაკი *დემის*, რომელიც ქართულად (ისევე, როგორც დანარჩენები) „არა“-დ განიმარტება, ამ მხრივ შეზღუდულია: **ის გამოკვეთილად კატეგორიულობას გამოხატავს და ვერ ეფარდება მეორე და მესამე სერიების მწკრივებს**, ხოლო ნაწილაკი *მად(ე)*, მართალია, მწკრივთა შეფარდების თვალსაზრისით უფრო თავისუფალია და პერ-

ფექტულ ფორმებთანაც გამოიყენება, მაგრამ ის სწორედ სემანტიკური ნიშნით – კატეგორიულობით ქმნის ოპოზიციას ერთსა და იმავე მწკრივში:

მპმ ოთრა „არ დაუწერია, თურმე არა აქვს დაწერილი“ – *მპდ(ე) ოთრა* „პრინციპულად არ დაუწერია“.

თუმცა აქ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ *მპდ(ე)* პერფექტული ფორმებიდან მხოლოდ პრევერბიან ზმნებთან გამოიყენება, ანუ შედარებით გვიან ჩამოყალიბებულ ფორმებთან, კერძოდ, მას შემდეგ, რაც უნახაობის სემანტიკა უკვე განვითარებულია ქართველურ ზმნაში და მისი თავდაპირველი ფუნქცია – შედეგობითობა თანდათანობით იჩრდილება. ამის თქმის საფუძველს იძლევა ის ფაქტი, რომ, დანარჩენი ქართველური ენებისგან განსხვავებით, პრევერბიან თურმეობითს სვანურში უნახაობა-შედეგობითობის მიხედვით ლაბილობა არ ახასიათებს, ისინი ერთმნიშვნელოვნად მხოლოდ „თურმეს“ გაგებისაა.

ასე რომ, სვანურის მონაცემების ამგვარი სხვაობა საანალიზო პრობლემასთან მიმართებით შეიძლება ორი ფაქტორით აიხსნას; კერძოდ, სვანურში:

ა. უარყოფით ნაწილაკთა სიმრავლით და *ბ. პერფექტულ ფორმათა მრავალწახნაგოვნებით.*

ამრიგად, საანალიზო საკითხი გვიჩვენებს როგორც საერთოქართველურ ენობრივ პროცესებს, ასევე ცალკეულ თავისებურებებს.

1.6. *არ* და *ვერ* ნაწილაკების განაწილების საკითხი და მათი ჩანაცვლების ტენდენცია სასაუბრო მეტყველებასა და დიალექტებში

არ და **ვერ** ნაწილაკთა შინაარსობრივი თავისებურებანი განსაზღვრავს მათი გამოყენების არეალს და იმ შეზღუდვებს, რომლებიც ახლავს მათ ხმარებას. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ეს ნაწილაკები დაერთვის ზმნათა უმრავლესობას ყველა მწკრივის ფორმასთან თხრობითსა და კავშირებით კილოებში (არ აკეთებს – ვერ აკეთებს, არ აკეთებდა – ვერ აკეთებდა, არ აკეთებდეს – ვერ აკეთებდეს, არ გააკეთა – ვერ გააკეთა, არ გააკეთოს – ვერ გააკეთოს, არ გაუკეთებია – ვერ გაუკეთებია, არ გაეკეთებინა – ვერ გაეკეთებინა, არ გაეკეთებინოს – ვერ გაეკეთებინოს), მაგრამ არის ზმნები, რომლებთანაც მხოლოდ ერთი ან მეორე ნაწილაკი გამოიყენება.

საინტერესოა, რომელია ის ზმნები, რომლებიც არ დაირთავს ორივე ნაწილაკს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ საკითხს განიხილავენ ზ. ჭუმბურიძე, ბ. ჯორბენაძე, მ. ჩერჩი, ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი.

ზ. ჭუმბურიძემ სტატიაში „უარყოფითი ნაწილაკები ქართულში და მათი ხმარების სტილური თავისებურებანი“ გამოყო იმ ზმნათა სემანტიკური ჯგუფები, რომლებიც **ვერ** ნაწილაკს ვერ იგუებენ. ესენია:

ინვერსიული წყობის ზმნები: *მშია, მწყურია, მიყვარს, მძულს, მცივა და სუბიექტური წყობის ზმნათაგან – ვიცი;*

არის, არსებობს, იმყოფება, აქვს ზმნები;

სტატიკური, კერძოდ, საზედაო სიტუაციის გამომხატველი ზმნები: *ავლია, ასხია, აყრია, აწერია, ახატია, ახურია, აწყვია, ატყვია, არტყია, აცვია, აჩნია* და სხვ.;

ზმნები, რომლებიც ქონების სიმცირეს ან, უფრო ხშირად, უქონლობას აღნიშნავენ: *აბადია, გააჩნია, მოეპოვება, მოეძებება*;

ზმნები, რომლებიც უმთავრესად უარყოფითი შინაარსით (**არ** ნაწილაკის დართვით) იხმარება: *არ აბოგინებს, არ აჭაჭანებს, არ დაგიდევს, არ დაეყვედრება, არ დაეხედება, არ დაინდობა, არ ედგომება, არ ესაქმება, არ ესწავლება. არ ეჭაშნიკება*... (ჭუმბურიძე 1970:42-43).

ზმნებს, რომლებთანაც **ვერ** ნაწილაკი არ გამოიყენება, გამოყოფს ბ. ჯორბენაძეც თავის წერილში „უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობისათვის ქართულში". მკვლევარი აღნიშნავს: „მოიპოვება გარკვეული სემანტიკის მქონე ზმნები, რომლებთანაც **ვერ** ნაწილაკი, როგორც წესი, არ გამოიყენება; კერძოდ, ასეთებია ზმნები, რომლებიც გრძნობა-აღქმას გამოხატავენ: *სწყურია, სტკივა, უყვარს, იცის, ესმის, უნდა... ედიდება, ეჭმევა, ემღერება*... ასევე მყოფობის, მქონებლობის და ზოგი სხვა ფუნქციის გამომხატველი სტატიკური ზმნები: *არის, აქვს, ჰყავს, სწერია, ასხია, აბადია, გააჩნია*... ამ ზმნებთან, უარყოფის შემთხვევაში, როგორც წესი, **არ** ნაწილაკი გამოიყენება. საქმე ისაა, რომ ხსენებული ზმნები ან საერთოდ ვერ იგუებენ შესაძლებლობის სემანტიკას (*სწყურია, სტკივა*...), ანდა **ვერ** ნაწილაკის გარეშეც გამოხატავენ შესაძლებლობას (ამ რიგისაა, მაგალითად, პოტენციალისის ფუნქციის გამომხატველი *ეჭმევა* ფორმა: *არ ეჭმევა* თავისთავად შეუძლებლობაა, გამოხატული თვით ზმნური ფუძით, არ ნაწილაკი მხოლოდ უარყოფას აღნიშნავს)" (ჯორბენაძე 1984: 140-141).

წერილში „უარყოფის ნაწილაკების შესახებ ქართულში" (გერმანულ ენაზე, 2008 წ.) ლია აბულაძე და ანდრეას ლუდენი, რომლებიც, როგორც ჩანს, არ იცნობენ ზემოთ დასახელებულ სტატიებს, აღნიშნავენ: „უახლოეს წარსულამდე უარყოფის **არ**

და **ვერ** ნაწილაკების დისტრიბუცია ნაკლებად იყო შესწავლილი (გამონაკლისს წარმოადგენს მარჩელო ჩერჩის მონოგრაფია „თანამედროვე ქართული მორფოსინტაქსი“, 1997). არსებობდა შეხედულება (თუ ვარაუდი), რომ ყველა ზმნა ორივე ნაწილაკით შეიძლება გამოხატავდეს უარყოფას. ბევრი ზმნისათვის ეს მართლაც ასეა, მაგრამ არა ყველასათვის“ (Abuladze, Ludden 2008). წერილის ავტორები სვამენ საკითხს – იყოფა თუ არა ზმნები ისეთ ჯგუფებად, რომლებიც მხოლოდ **არ** ნაწილაკით, მხოლოდ **ვერ**-ით ან ორივე ნაწილაკით აწარმოებენ უარყოფას. თუ არსებობს სემანტიკური ნიშნები, რომლებითაც ეს ჯგუფები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. რა თქმა უნდა, არსებობს მრავალი ზმნა, რომლებთანაც ორივე ნაწილაკი გამოიყენება; როგორც ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი აღნიშნავენ, ესენია დინამიკური ზმნები (უმეტესად პირველი უღლების, ნაწილობრივ, მეორე და მესამე უღლებისაც):

არ წერს – ვერ წერს
არ აკეთებს – ვერ აკეთებს
არ იმალება – ვერ იმალება
არ ინძრევა – ვერ ინძრევა
არ მღერის – ვერ მღერის
არ თამაშობს – ვერ თამაშობს და სხვ.

მათგან განსხვავებით, ზმნებთან, რომლებიც მდგომარეობას გამოხატავენ, ე. ი. სტატიკურ ზმნებთან, უარყოფის გამოსახატავად უმეტესად **არ** ნაწილაკი გამოიყენება (Abuladze, Ludden 2008:273).

მარჩელო ჩერჩი, რომლის ნაშრომსაც იმოწმებენ ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი, ამ ზმნებს (passives of state) და არაწესიერი უღლების ზმნებს აერთიანებს D ჯგუფში და ამ ჯგუფის ერთერთ დამახასიათებელ ნიშნად ასახელებს იმას, რომ მათთან შე-

საძლებლობის უარყოფის **ვერ** ნაწილაკი არ გამოიყენება (Cherchi 1997: 122).

D კლასის ზმნებში მ. ჩერჩი აერთიანებს სხვადასხვა სემანტიკურ ჯგუფებს, კერძოდ, ესაა

ზმნები, რომლებიც გამოხატავს:

ფიქრსა და გრძნობას, მაგ., *ჰგონია, ახსოვს, უხარია.*

შეგრძნებებსა და მდგომარეობას, მაგ., *სტკივა, სძინავს.*

შესაძლებლობას, მაგ., *შეუძლია.*

აღქმას, მაგ., *ესმის.*

მქონებლობას, მაგ., *აბადია, აქვს, ჰყავს.*

სურვილსა და მოთხოვნილებას, მაგ., *ჰსურს* (ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ზმნა არანესიერია).

გარემო პირობებს, მაგ., *ბნელა, გრილა.*

ადგილ-მდებარეობას, პოზიციას: *გდია, ადევს, ახატია.*

ზოგი სხვა შინაარსის ზმნა: *აბარია, ანთია* [1].

მ. ჩერჩის მიერ გამოყოფილი ამ ჯგუფების გარდა, ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი კიდევ ასახელებენ ამინდთან დაკავშირებულ ზმნებს: *თოვს, წვიმს, ქუხს, ელავს* და უთითებენ ჰ. ფენრიხის შრომას (Fähnrich 1986:100); ასევე, *იჭმევა* და *ისმევა* ზმნებს, რომლებთან დაკავშირებითაც გ. მაჭავარიანი თავის „ქართველურ ენათა შედარებითი ანალიზის სალექციო კურსში“ მიუთითებდა, რომ ამ ზმნებთან მხოლოდ **არ** ნაწილაკი გამოიყენება, რადგან შესაძლებლობა (პოტენციური კატეგორია) უკვე ზმნაშია გამოხატული (მაჭავარიანი 2002:100).

კითხვაზე, თუ რატომ არ შეიძლება ზემოთ წარმოდგენილი ზმნები ირთავდნენ **ვერ** ნაწილაკს, მ. ჩერჩის პასუხი ასეთია: როცა გამოიყენება უარყოფითი ნაწილაკი **ვერ**, ივარაუდება, რომ სუბიექტს ჰქონდა მოქმედების განზრახვა ან მცდელობა,

[1] D ჯგუფის და ზოგადად ზმნური ჯგუფების დახასიათებისათვის იხ. Cherchi 1997: 69-189.

რომელიც არ შესრულდა; **ვერ** ნაწილაკიანი ზმნა ისეთ მოქმედებას გამოხატავს, რომელიც მოქმედის ნებით უნდა შესრულებულიყო, მოქმედს განზრახული ჰქონდა ეს მოქმედება, ხოლო ზმნები იმ სემანტიკური ჯგუფისა, რომელიც ზემოთ წარმოვადგინეთ, გვიჩვენებს უნებლიე მდგომარეობას (involuntary states of affairs), რომელიც არ იყო განზრახული. ისინი აღნიშნავენ მდგომარეობას, რაც მოცემულია; ეს მოქმედება სუბიექტის მცდელობა, სურვილი ან განზრახვა იყო თუ არა, ამას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს.

მ. ჩერჩი წერს: მონაცემების გამოკვლევა ცხადყოფს, რომ D კლასში პრაქტიკულად შედის ის ზმნები, რომლებიც არ გადმოგვცემენ ვისიმე ნებით ან განზრახვით შესრულებულ მოქმედებას. სუსტი კავშირი, შეუთავსებლობაც კი, სტატიკურობასა და მოქმედებას ან მოქმედების სურვილს შორის დამახასიათებელია D კლასის ყველა ზმნისთვის თუ არა, უმეტესობისათვის მაინც (Cherchi 1997:136).

როგორც ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი აღნიშნავენ, თუ სტატიკური (მდგომარეობის გამომხატველი) ზმნა დინამიკურად გადაკეთდა, მას შეიძლება ორივე ნაწილაკი დაერთოს; მაგ., თუ ინვერსიულ ზმნას *მიყვარს*, რომელიც მხოლოდ **არ** ნაწილაკს დაირთავს, დინამიკურ ფორმად ვაქცევთ (მიყვარდება), ის უკვე ორივე ნაწილაკს დაირთავს (**არ** *მიყვარდება* და **ვერ** *მიყვარდება*).

ლოგიკურია, რომ იმ ზმნებთან, რომლებიც **ვერ** ნაწილაკს არ დაირთავენ, **არ** ნაწილაკი არა კატეგორიული უარყოფის, არამედ ჩვეულებრივი უარყოფის გამომხატველია, უარყოფითი ფაქტის აღმნიშვნელია: *არ ახსოვს, არ სძინავს, არ ესმის, არ ჰყავს...*

საინტერესოა, რომელი ზმნები ვერ იგუებენ **არ** ნაწილაკს.

თავის წერილში „უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობისათვის ქართულში“ ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს: „არის ისეთი ზმნებიც, რომლებიც მარტოოდენ **ვერ** ნაწილაკს იგუებენ უარყოფის შემთხვევაში. ამ რიგისაა, მაგალითად, *წარმოიდგენს* ზმნა: *ვერ წარმოიდგენს, ვერ წარმოედგინა...* **არ** ნაწილაკის გამოყენება ამ შემთხვევაში უმართებულოა“ (ჯორბენაძე 1984:141), მაგრამ დასახელებულ სტატიაში ამგვარ ზმნებზე მკვლევარი აღარ აგრძელებს საუბარს.

ამ საკითხს განიხილავენ ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი. ისინი აღნიშნავენ, რომ ზმნები, რომლებიც მხოლოდ **ვერ** ნაწილაკს ირთავენ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ცალკე ჯგუფად ჯერ არ არის გამოყოფილი და თავად ასახელებენ მათ:

სწვდება – ვერ სწვდება
ცნობს – ვერ ცნობს
აღწევს – ვერ აღწევს
ბედავს – ვერ ბედავს
პოულობს – ვერ პოულობს
იტანს – ვერ იტანს
ხედავს – ვერ ხედავს
ახერხებს – ვერ ახერხებს
იმარჯვებს – ვერ იმარჯვებს
ამჩნევს – ვერ ამჩნევს და სხვ.

რა განსაზღვრავს ამ ზმნებთან **არ** ნაწილაკის შეუთავსებლობას? ლ. აბულაძისა და ა. ლუდენის აზრით, ზემოთ მოცემულ ყველა ზმნაში აშკარად ჩანს სემანტიკური კონოტაცია, რომ სუბიექტი აქტიურად ცდილობს მოქმედების შესრულებას. ლოგიკურად, ეს ზმნები შეიძლება მხოლოდ **ვერ** ნაწილაკს დაირთავდეს. როგორც ლ. აბულაძე და ა. ლუდენი მიუთითებენ, „საყურადღებოა, რომ ზმნები, რომლებიც მხოლოდ **ვერ** ნაწი-

ლაკს დაირთავენ, ვენდლერის კლასიფიკაციის მიხედვით, უმეტესად **„მილწევითობის ზმნებია“** („achievement verbs“).

მოცემული ზმნების გარდა, შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი ზმნებიც: **აგვარებს, მოასწრებს, იგებს, მიხვდება, შეძლებს.** ამ ზმნათა სემანტიკაში მოქმედი პირის მხრივ გარკვეული ძალისხმევა, მონდომება, მცდელობა ჩანს და მოქმედების შესრულების უარყოფისას მათთან ლოგიკურად **ვერ** ნაწილაკია მოსალოდნელი, ხოლო **არ** ნაწილაკი შეუთავსებელია. ამ უკანასკნელის გამოყენება იმ შემთხვევაში, როცა ზმნით გამოხატულია მოქმედის მონდომება და ძალისხმევა, არალოგიკურია.

როგორც ვხედავთ, ქართულ ენაში **არ** და **ვერ** ნაწილაკები ამა თუ იმ ზმნასთან ამ ზმნების შინაარსის მიხედვით ნაწილდება და აზრის ლოგიკურობას ექვემდებარება. ამავე დროს, სასაუბრო მეტყველებაში შეინიშნება **არ** და **ვერ** ნაწილაკების ჩანაცვლების ტენდენცია. ამ მოვლენას განიხილავდნენ ს. ხუნდაძე, თ. სახოკია, ვ. თოფურია, ზ. ჭუმბურიძე (ხუნდაძე 1901; სახოკია 1911; თოფურია 1923-1924 [2002]; ჭუმბურიძე 1970). როდესაც შესაძლებლობის უარყოფის ნაცვლად კატეგორიული უარყოფის გამომხატველი **არ** ნაწილაკია გამოყენებული, გამოდის სტილურად გაუმართავი ტექსტი და ეს თვალსაჩინო უხერხულობას ქმნის (ჭუმბურიძე 1970:44). ასეთი ჩანაცვლება ხდება **არ-** და **ვერ**-ნაწილაკიანი კითხვითი ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედების გამოყენების დროსაც. არცთუ იშვიათია სტილისტური დარღვევა, როცა ერთ წინადადებაში სხვადასხვა რიგის უარყოფითი ნაწილაკები, ნაცვალსახელები და ზმნიზედებია გამოყენებული (ჭუმბურიძე 1970:46; არაბული 2004: 177).

მოვიყვანთ სათანადო მაგალითებს თანამედროვე პრესისა და ინტერნეტის ენიდან:

შეძლებენ თუ არა *მასწავლებლობის მსურველები შემოდგომაზე გამოცდაზე გასვლას? https://www.facebook.com› edu.aris.ge› posts.*

შეძლებენ თუ არა... მასწავლებლები ხელმეორედ დასაქმებას? https://www.mes.gov.ge/content.php?id=9111&lang=geo.

პოლიტიკური ოპონენტების გისოსებში გამოკეტვა ***არ მოაგვარებს*** *პრობლემებს. https://netgazeti.ge/news/22111/.*

მოაგვარებს თუ არა *ENKA-სა და ნამოხვანჰესის მოწინააღმდეგეების ურთიერთობას ქართველი მენეჯერი? https://rustavi2.ge/ka/news/194541.*

მიაღწევს თუ არა *მმართველი გუნდი შეთანხმებას? https://www.youtube.com › watch.*

(ამ საკითხზე მსჯელობა) ჰაერში გასროლილი ტყვიაა, რომელიც მიზანს ***არ მისწვდება****... https://netgazeti.ge/news/82790/.*

ოპერაცია წარმატებული გამოდგა, თანაც იმდენად, ვერ ლესს ოცნებაშიც რომ ***არ წარმოედგინა****. https://forbes.ge/gulithadi-thavdamskhmeli/.*

კრისტიანო რონალდომ ის ***შეძლო****, რაც ჯერჯერობით* ***არავინ*** *(https://www.myvideo.ge/v/2240395).*

არც ერთი *კვადრატული სახლი თუ მიწა,* ***არც*** *მარმალოს რაფები და* ***არც*** *ნაყიდი პარფიუმერია, თუ ფრიალა კაბა* ***ვერ*** *შეგივსებს დანაკლისს (https://www.facebook.com/sophio.giorgadze.5).*

ამ და მსგავს შემთხვევებში ირღვევა ლოგიკური კავშირი ნაწილაკის შინაარსობრივ თავისებურებასა და ზმნის სემანტიკას შორის. ***მიაღწევს, შეძლებს, მოაგვარებს*** ზმნები მოქმედების დასრულებაზე მიუთითებს, **არ** ნაწილაკი კი კატეგორიულად უარყოფს მოქმედების შესრულებას. ნაწილაკსა და ზმნის შინაარსს შორის ლოგიკური კავშირი რომ არ იყოს დარღვეული, წარმოდგენილ კითხვით თუ თხრობით წინადადებებში **არ, თუ არა, არავინ, არაფერს, არც** სიტყვების ნაცვლად გამოყენებული უნდა იყოს შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი სიტყვები: **ვერ, თუ ვერა, ვერავინ, ვერაფერს, ვერც**.

ჩვენი აზრით, დასახელებულ წინადადებებში **არ** ნაწილაკის გამოყენება იმით არის გამოწვეული, რომ მთქმელი ცდილობს სიმძაფრე მიანიჭოს ნათქვამს. *მიაღწევს თუ არა მმართველი გუნდი შეთანხმებას?* – ასე დასმულ კითხვაში თითქოს უნებურად თავს იჩენს მთქმელის დამოკიდებულება დასმული კითხვისადმი, მისი მოსაზრება, რომ მმართველი გუნდი შეთანხმებას **არ** ცდილობს. **ვერ** ნაწილაკით კი სწორედ ის იქნებოდა გადმოცემული, რომ მოქმედი ცდილობს, მაგრამ ვერ ახერხებს მოქმედების შესრულებას. იგივე შეიძლება ითქვას სხვა შემთხვევებზეც.

ენაში შეინიშნება საპირისპირო მოვლენაც: აქტიურდება **ვერ** ნაწილაკი და იგი იმ ზმნებთან გვხვდება, რომლებთანაც **არ** ნაწილაკი უნდა იყოს. ასეთი ტენდენცია შეინიშნება ნაწილობრივ სასაუბრო მეტყველებაში და დამახასიათებელია დიალექტებისათვის: გვხვდება აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში, ყველაზე მეტად – მთის კილოებში, ნაკლებად – დასავლეთ საქართველოს დიალექტებში. ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაშიც ნაწილაკის შინაარსობრივი თავისებურება ხდება ცვლილების მიზეზი. **არ** ნაწილაკის ნაცვლად **ვერ**-ის გამოყენება თითქოს ერთგვარად ამცირებს „არცოდნის დანაშაულს“.

მოვიყვანთ სათანადო ნიმუშებს:

*– სი მოკლეს, **ვერ იცი**?*

*– **ველარ ვიცი**, სადღაცა მოკლეს, დამ შირაქის გზაზე (თუშური, ცოცანიძე, 2004,113).*

*მემრემ რაც დროს ჩიცგდეს ჯელად, ეგ კი **ველარა ვიცი** (თუშური, ცოცანიძე, 2004,83).*

*რო სადმე უნდოდეს წასვლა, **ვერ იცოდეს**, ნამდვილად წავა თუ არა... (ფშაური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961, 127).*

*მე ჰევსურულად **ვიც** საუბარ. ქართველებსთან **ვერ ვიცი** საუბარი (ხევსურული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961, 151).*

*ხემწიფემ უთხრა: მენ **ვერ ვიციო**, თქვენა ბძანეთო (თიანური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961,165).*

*სადღობლის გაკეთება აქ ვერავინ **ვერ იცის**, ქსნიდან გადმააქვთ და ვყიდულობთ (მთიულურ-გუდამაყრული, ქართული დიალექტოლოგია, 1961,58).*

*ზღაპრები **ვერ ვიცი** (ჭიათურის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველება, ძოწენიძე, 1973, 123).*

*– **იც**, რაჲ არისა? – **ვერ ვიც** (ინგილოური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961,231).*

მხატვრულ ლიტერატურაშიც დასტურდება **ვიცი** ზმნასთან **ვერ** ნაწილაკის გამოყენება, როცა მწერალი ქართლურ დიალექტურ ფორმებს იყენებს პერსონაჟთა საუბრის გადმოსაცემად:

– ... რა გვარი უნდა ყოფილიყო თვითონ?

*– სწორედ **ვერ ვიცი**! აქაური გვარისა რო არა ყოფილა, ეგ კი ნაღდია... (ვ. გიგაშვილი, „ერთი ვინმე ყაფლანიშვილი“, „პალიტრა“, 2019, 226).*

– შენ ეგ მითხარი, ეს იორამი სად დაიკარგა?

*– **ვერ ვიცი**, ქალბატონო... სუ დადის... (იქვე,236).*

*უფრო იშვიათია **ვერ** ნაწილაკის გამოყენება სხვა ზმნებთან:*

*წლისა კი **ვერ იყვის** (გ. ცოცანიძე. თუშური ტექსტები).*

***ვერ შამიძლია** (თუშური).*

*ე პური **ვერ მომწონს**... (ჭიათურის რაიონის მცხოვრებთა მეტყველება, ძოწენიძე, 1973,123).*

*ვერსად **ვერ მეეწონა** ქალი (კახური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961,194).*

ამ ქალს ამის მეტი ***ვერავინ ვერ მოეწონა*** *(კახური, ქართული დიალექტოლოგია, 1961,206).*

ამ შემთხვევებშიც, ჩანს, ხდება **ვერ** ნაწილაკის, როგორც შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველის, გააქტიურება. ***ვერ*** *მოეწონა* შესიტყვების შინაარსი შეიძლება ასე გადმოიცეს: *ვერ შეძლო მოწონება.* რაც შეეხება *იყო* ზმნას, მასთან და ასევე *არის* ზმნასთან **ვერ** ნაწილაკი სალიტერატურო ენაშიც გვხვდება იმ შემთხვევაში, თუ ზმნასთან ზმნისართიც (ან მისი შესატყვისი) არის გამოყენებული: ***ვერ*** *იყო (/არის) კარგად,* ***ვერ*** *იყო (არის) კარგ გუნებაზე.*

თავი IV

უარყოფის სემანტიკურ-პრაგმატიკული ასპექტები ქართველურ ენებში

1. უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებები ქართველურ ენებში

უარყოფა უნივერსალური კატეგორიაა, რომელიც დადასტურებასთან ერთად ქმნის ბინარულ ოპოზიციას, როგორც ამ სისტემის მარკირებული წევრი. „მარკირებულობა“ მჭიდროდ აკავშირებს ერთმანეთთან კოგნიტიურ პროცესებსა და ენობრივი გამოხატულების ლექსიკურ-გრამატიკულ დონეებს, რადგან ფორმალურად მარკირებული ერთეულები ლინგვისტურ სტრუქტურებშია წარმოდგენილი; ცნობილია, რომ „პოლარული“ საწინააღმდეგოს, საპირისპიროს ნიშნავს. უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებები ენობრივი შესაძლებლობის მრავალფეროვნებასა და მდიდარ გამომსახველობით უნარზე მიუთითებს.

ქართველურ ენათა მასალის მიხედვით განხილულია:

ა. „უარყოფის უარყოფა“; ბ. აზრობრივი ურთიერთმიმართების საკითხი პირობით-შედეგობით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში; გ. წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის წართქმით და უკუთქმით რიტორიკულ წინადადებებში; დ. უარყოფითი ფორმით გადმოცემული შეკითხვა და ჩაკითხვა კითხვით წინადადებაში და უარყოფითი ნაწილაკის ფუნქციური განაწილების პრინციპები; ე. არა/არ ნაწილაკით გამოხატული სხვადასხვა ემოციურ-გამომსახველობითი ნიუანსები; ვ. უარყოფითი ნაწილაკი საპირისპირო მნიშვნელობით

ფინალურ ზმნურ ფრაზაში; ზ. დადებითი და უარყოფითი კონოტაციით უჩაში „უფროსი" – უჩა „შავი" ლექსემათა მიმართება მეგრულში, -მე ნაწილაკიანი ლექსემებისა კი – მეგრულსა და ქართულში.

დასახელებული საკითხები სემანტიკურ-ფუნქციური დატვირთვისაა და, გრამატიკულ (მორფოლოგიურ-სინტაქსურ) მონაცემებთან ერთად, მნიშვნელოვანი როლი ეკისრება ინტონაციასაც.

1.1. უარყოფის უარყოფა ქართველურ ენებში

ორმაგი უარყოფის სემანტიკური ნაირსახეობაა **„ორი უარყოფა"**, რომლებიც ერთმანეთს აბათილებენ და **შედეგს დადებითად** წარმოგვიდგენენ; სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ამ ტიპის *ორი უარყოფა* არ იხსენიება „ორმაგი უარყოფის" სახელით[1]. უარყოფის უარყოფა ძირითადად ლოგიკასა და ფილოსოფიაში განიხილება და „წინსვლითი მოძრაობის, მარტივიდან რთულისკენ განვითარების" საფუძვლადაა მიჩნეული (ქეგლ-ი). ამ პრინციპით აგებული ფრაზები **ლიტოტესის** შემთხვევებადაა სახელდებული და შეფასებული. ლიტოტესს ორი მნიშვნელობა აქვს. მეორე მნიშვნელობით იგი პერიფრაზის ისეთი სახეა, რომელიც „საწინააღმდეგოს უარყოფას" ან „უარყოფის უარყოფას" გამოხატავს (ომიაძე 1998:54).

„უარყოფის უარყოფა" ლექსიკურ-გრამატიკულად ყოველთვის უარყოფითი კონოტაციის გამომხატველი დენოტატითა და უკუთქმითნაწილაკიანი ზმნით გადმოიცემა (იქვე:54). უარ-

[1] ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში „ორმაგი უარყოფა" მხოლოდ უარყოფის გაძლიერებას გულისხმობს; დაწვრილებით იხ. თ. II: §2.1.

ყოფითი კონოტაციის დენოტატი (**ერთი უარყოფა**) უარყოფილია/გაბათილებულია უკუთქმითნაწილაკიანი ზმნით (**მეორე უარყოფით**); ამიტომ არის **შედეგი დადებითი.**

„უარყოფის უარყოფა“ სხვადასხვა სემანტიკური ნიუანსის გადმოსაცემად გამოიყენება:

1. ზეპირმეტყველებაში

ა. კრძალვა-აკრძალვა, ტაბუირება

ქართული

(1) მოსავალს *ცუდი პირი არ უჩანს* – მოსავალს *კარგი პირი უჩანს.*

(2) ხვალ *ავდარი არ იქნება* – ხვალ *დარი იქნება*, **იგივე**:

მეგრული

(3) ჭუმან *ხანდარა ვეცუაფუ* – ჭუმან *ტაროსი იცუაფუ (ექსპ. მასალები).*

ლაზური

(4) ჭუმენ *პატი ტაონი ვა იყვენ* – ჭუმან *კაი ტაონი იყვენ (ექსპ. მასალები).*

სვანური

(5) მგხარ ხოლა *დარ მამ რრა* – მგხარ ხოჩა *დარ რრა (ექსპ. მასალებ.).*

ბ. თავმდაბლობა-თავშეკავების იმპლიცირება

ქართული

(6) *ცუდად არ ვსწავლობდი* – *კარგად ვსწავლობდი.*

(7) გოგო *უსწავლელი არა მყავს* – გოგო *ნასწავლი მყავს*, **იგივე**:

სვანური

(8) დიუო *უთურა მამ მირი* – დიუო *ლუთურ მირი (ექსპ. მასალები).*

ქართული

(9) შვილი *ულამაზო არა მყავს* – შვილი *ლამაზი მყავს*, **იგივე**:

მეგრული

(10) სქუა *უსქვამური ვაპუნს* – სქუა *სქვამი პუნს (ექსპ. მასალები).*

ლაზური

(11) ბე(რ)ე *ბეთი ვა მიყონუნ* – ბე(რ)ე *მსკვა მიყონუნ (ექსპ. მასალები).*

2. სამეცნიერო ენაში:

სიფრთხილე / ნაკლებკატეგორიულობა

(12) *ძნელი მისახვედრი არ არის / ძნელი მისახვედრი არ უნდა იყოს, რომ...*

(13) *ეჭვს არ იწვევს / ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. რომ...*

ნაცვლად უფრო კატეგორიული გამოთქმებისა: *ადვილი მისახვედრია, უეჭველია* და სხვ.[1]

3. პოეტურ მეტყველებაში:

ექსპრესიულობა

(14) „ვნადიროობდი და *ვიზახდი*, ხმა ჩემი არ უდიდოდა " (რუსთაველი 1974:195, № 609, 4).

„*ვიზახდი* = ხმა... *არ უდიდოდა*" / ვყვიროდი = ხმა დიდად ისმოდა.

(15) „შეიყარნეს, ერთმანეთი მათგან *იქო. არ გაუქდა*" (რუსთაველი 1974:318, № 995, 4).

შეიყარნენ [ავთანდილი და ფრიდონი], ერთმანეთი *აქეს, უქებელი არ დარჩა* ერთმანეთისაგან არც ერთი.

(16) „ვერც სიყვარული დავარქვი, არც *უმისობა არ იყო*" (მ. ჩიტიშვილი)

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, პოეტურ ტაეპში სინონიმიზაცია მიიღწევა უარყოფის გამოხატვის სხვადას-

[1] სემანტიკური ჯგუფების სახელდება და ქართულის ზოგი მაგალითი დამოწმებულია ს. ომიაძის ნაშრომის მიხედვით (ომიაძე 1998:54-56).

ხვა ფორმობრივი საშუალებით („უარყოფის უარყოფა“ პოეტურ მეტყველებაში, იხ. შესავალი: §1; თ. I: §1.5).

შენიშვნა 1: *„საწინააღმდეგოს უარყოფა“, რომელიც ასევე პერიფრაზირებულ ლიტოტესს გადმოსცემს,* ***ყოველთვის დადებითი კონოტაციის ლექსიკური ერთეულითა*** *და* ***უკუთქმითნაწილაკიანი ზმნით*** *გადმოიცემა; ლექსიკურ ერთეულს უარყოფს ზმნა და ამიტომ* ***შედეგი უარყოფითია:*** *„ის კაცი მცოდნე არ არის“, ე.ი. უცოდინარია (ომიაძე 1998:54).*

1.2. უარყოფა და პირობით-შედეგობითი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია ქართველურ ენებში

პირობით-შედეგობით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში **პირობას** გადმოსცემს დამოკიდებული წინადადება, ხოლო **შედეგს** – მთავარი (შანიძე 1973:209). ქართველურ ენებში ამ ტიპის წინადადება წართქმითიც შეიძლება იყოს და უკუთქმითიც (უარყოფითნაწილაკიანი); იგი ბევრი თავისებურებით ხასიათდება, ერთ-ერთია შემადგენელ კომპონენტთა მჭიდრო სემანტიკური ურთიერთშეხამების საკითხი, რის შედეგადაც მთლიანი წინადადება ერთ აზრობრივ ერთეულად გაიგება. რთული წინადადების ნაწილებს შორის ამგვარი მჭიდრო კავშირის მიუხედავად, საბოლოო შედეგისთვის მნიშვნელოვანია მათი სემანტიკის გააზრება ცალ-ცალკეც, პირობით-შედეგობითი ქვეწყობილი წინადადება, სხვა კონსტრუქციათა მსგავსად, ეყრდნობა დამოკიდებული და მთავარი კომპონენტების პრედიკატებს არა მხოლოდ მათი წართქმითობა-უკუთქმითობის, არამედ დრო-კილოთა კატეგორიების მიხედვითაც; წინადადების საბოლოო სემანტიკას განსაზღვრავს პირობა-შედეგის გამომხატველ ნაწილებს

შორის აზრობრივი მიმართება და გამოიყოფა სხვადასხვა ტიპის კონტექსტი.

ყველა ქართველურ ენაში დასტურდება კილოს სამი ფორმა: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი. ქართულ ლინგვისტურ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა არა მხოლოდ კილოს სახეების რაოდენობასთან დაკავშირებით, არამედ კილოს ცალკე კატეგორიად გამოყოფასთან დაკავშირებითაც (ამ საკითხზე დაწვრილებით მსჯელობა იხ. შანიძე 1930, 1980; კვაჭაძე 1981; ჩიქობავა 1950, 1952, 1979; კოტინოვი, 1963; პაპიძე 1979, 1984; თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია 2011). ზოგიერთი მკვლევარი პირობითი კილოს ცალკე სახეობად გამოყოფას სათუოდ მიიჩნევს იმ შემთხვევაშიც კი, როცა პირობითის გამომხატველი ორგანული ზმნური ფორმები დასტურდება ენაში. იგი კავშირებითი კილოს მოდალურ ფორმად განიხილება (ამ საკითხთან დაკავშირებით მეგრული მასალის ანალიზი იხ. ქობალავა 2001; დადიანი 2005). ამგვარი მოსაზრების გაჩენის საფუძველი ისიც არის, რომ კავშირებითისა და პირობითის სემანტიკა საზიაროა ირეალურობის თვალსაზრისით.

საკითხის შესწავლის ისტორია

ახალი ქართული ენის მასალაზე პირობით-შედეგობით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში, კერძოდ, მის დამოკიდებულ კომპონენტში უარყოფითნაწილაკიანი პრედიკატის არსებობა-არარსებობას და ამის მიხედვით სემანტიკათა სხვაობას პირველად ა. შანიძემ მიაქცია ყურადღება და დამოკიდებული წინადადების მიხედვით ფაქტობრივად გამოყო ორი ტიპის კონტექსტი:

დადებითი

(1) მე რომ **არ მივშველებოდი**, სულ ლუკმა-ლუკმად დაგლეჯდა.

„თუ მოქმედება, რომელიც პირობას წარმოადგენს, შ ე ს რ უ ლ ე ბ უ ლ ი ა, ის ზმნის უკუთქმითი ფორმით უნდა იყოს გადმოცემული“ (შანიძე 1973:209).

უარყოფითი

(2) მე რომ **მივშველებოდი**, ლუკმა-ლუკმად არ დაგლეჯდა.

„თუ მოქმედება ა რ ა რ ი ს შ ე ს რ უ ლ ე ბ უ ლ ი, ზმნა წართქმითი ფორმით უნდა იყოს მოცემული (შანიძე 1973:209).

კვლევის პერსპექტივა და სიახლეები

ა. შანიძის მიერ დასმული საკითხი პერსპექტიულია კვლევის შემდგომი გაღრმავებისა და არსებულის საფუძველზე ახალი დასკვნების მისაღებად; კერძოდ, მნიშვნელოვანია:

1. უარყოფითპრედიკატიანი დამოკიდებულისა (resp. პირობა) და დადებითპრედიკატიანი მთავრის (resp. შედეგი) სემანტიკური ურთიერთმიმართების საკითხი.
2. პირობით-შედეგობითი კონსტრუქციის საბოლოო სემანტიკის განსაზღვრა.
3. უარყოფითი ნაწილაკის ფუნქციური ცვლილების შემაპირობებელი ფაქტორების დადგენა.
4. ქართველურ ენათა ტიპოლოგიის ენობრივი სურათის წარმოჩენა.

მაგალითები და ცხრილები

(1)

ქართული: მამაჩემს სახლი რომ **არ აეშენებინა**, მე ავაშენებდი.

მეგრული: მუაჩქიმს ჯუდე **ვეუგაფუდუკონი**, მა გევოგანდი.

ლაზური: ბაბაჩქიმიქ ოხოი **ვა კიდატუნა**, მა პკიდუპტი.

სვანური: მიშგუმუ ლახ **მრმ ადგ̈მნა** ქორს, მი ხუგ̈მდ̈ს.

ცხრილი №1

	პირობა ფორმალურად	პირობა სემანტიკურად	შედეგი ფორმალურად	შედეგი სემანტიკურად
1	არ აეშენებინა	ააშენა	ავაშენებდი	არ ავაშენე

მამაჩემმა ააშენა, მე არ ავაშენე.

(2)

ქართული: მამაჩემს რომ სახლი აეშენებინა, მე **არ ავაშენებდი.**

მეგრული: მუაჩქიმს ცუდე გეუგაფუდუკონი, მა **ვეოგანდი.**

ლაზური: ბაბაჩქიმიქ ოხოი კიდატუნა, მა **ვა პკიდუპტი.**

სვანური: მიშგუმუ ლახ ჩუადგამნა ქორს, მი **მამ ხუგამდას.**

ცხრილი №2

	პირობა ფორმალურად	პირობა სემანტიკურად	შედეგი ფორმალურად	შედეგი სემანტიკურად
1	აეშენებინა	არ ააშენა	არ ავაშენებდი	ავაშენე

მამაჩემმა არ ააშენა, მე ავაშენე.

(3)

ქართული: მამაჩემს რომ სახლი **არ აეშენებინა,** მეც **არ ავაშენებდი.**

მეგრული: მუაჩქიმს ცუდე **ვეუგაფუდუკონი,** მა ხოლო **ვეოგანდი.**

ლაზური: ბაბაჩქიმიქ ოხოი **ვა კიდატუნა,** მანთი **ვა პკიდუპტი.**

სვანური: მიშგუმუ ლახ **მრმ ადგამნა** ქორს, მიი **მამ ხუგამდას.**

ცხრილი №3

	პირობა ფორმალურად	პირობა სემანტიკურად	შედეგი ფორმალურად	შედეგი სემანტიკურად
1	არ აეშენებინა	ააშენა	არ ავაშენებდი	ავაშენე

მამაჩემმა ააშენა, მეც ავაშენე.

(4)

ქართული: მამაჩემს რომ სახლი **აეშენებინა**, მეც **ავაშენებდი**.

მეგრული: მუაჩქიმს ცუდე **გეუგაფუდუკონი**, მა ხოლო **გევოგანდი**.

ლაზური: ბაბაჩქიმიქ ოხოი **კიდატუნა**, მანთი **პკიდუპტი**.

სვანური: მიშგუმუ ლახ **ჩუადგ̌ამნა** ქორს, მიი **ჩუხუაგ̌ამდ̌ს**.

ცხრილი №4

	პირობა ფორმალურად	პირობა სემანტიკურად	შედეგი ფორმალურად	შედეგი სემანტიკურად
1	**აეშენებინა**	**არ ააშენა**	**ავაშენებდი**	**არ ავაშენე**

მამაჩემმა არ ააშენა, მეც არ ავაშენე.

დ ა ს კ ვ ნ ე ბ ი

ქართველურ ენათა ემპირიული მასალის ანალიზის საფუძველზე ახალ ქართულში დამატებით გამოიყო ორი ტიპის კონტექსტი, სხვა ქართველურ ენებში – მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში დადასტურდა ახალი ქართულისთვის ბუნებრივი ოთხივე ტიპი. კვლევის შედეგები ასახულია სპეციალურ ცხრილებსა და მაგალითებში; კერძოდ,

უარყოფითი ნაწილაკი **დადასტურების** ფუნქციით მოცემულია:

ა) *დამოკიდებულ წინადადებაში:* პირობა სემანტიკურად დადებითია, ხოლო შედეგი – უარყოფითი (იხ. მაგალითი (1), ცხრილი №1).

ბ) *მთავარ წინადადებაში:* პირობა სემანტიკურად უარყოფითია, შედეგი კი – დადებითი (იხ.მაგალითი (2), ცხრილი №2).

გ) *დამოკიდებულ და მთავარ წინადადებებში:* სემანტიკურად პირობაც დადებითია და შედეგიც (იხ. მაგალითი (3), ცხრილი №3).

ამ შემთხვევების გარდა გვაქვს ისეთი შემთხვევაც, როცა დამოკიდებული და მთავარი კომპონენტების პრედიკატები მოცემულია **წართქმითი ფორმით**: ამ ტიპის კონსტრუქციაში არ მონაწილეობს უარყოფითი ნაწილაკი, თუმცა სემანტიკურად პირობაც უარყოფითია და შედეგიც (იხ. მაგალითი (4), ცხრილი №4).

კანონზომიერ პირობით-შედეგობით ურთიერთმიმართებას ქმნიან ზმნური ფორმები, რომლებიც აერთიანებენ დროის, ასპექტისა და კილოს (TAM) კატეგორიებს; ამ კატეგორიათაგან საანალიზო საკითხის გადასაჭრელად მნიშვნელოვანია **კილო**. პირობით-შედეგობით კონსტრუქციაში კავშირებითი კილოს ფორმით გადმოცემული პრედიკატები მოქმედებას ირეალურ დროში წარმოგვიდგენენ. რადგან კავშირებითი კილოს ერთ-ერთი ფუნქცია ფაქტის საწინააღმდეგო მოქმედების გამოხატვაა, მასთან შესაძლებელია უარყოფითი ნაწილაკის საპირისპირო – დადასტურებითი ფუნქციით გამოყენება, ხოლო უარყოფის გამოხატვა სემანტიკურად წართქმითი ზმნური ფორმით. ეს უნივერსალია საერთოქართველური მოვლენაა, რადგან დასტურდება ქართულ სალიტერატურო ენასა და სხვა ქართველურ ენებშიც – მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში.

1.3. წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის წართქმით და უკუთქმით წინადადებებში

1.3.1. ქართული ენის მასალის ანალიზი

ცნობილია, რომ წინადადება მტკიცების მიხედვით ორგვარია: **წართქმითი**, როდესაც აზრს დადებითად გამოხატავს, ანუ ზმნით გამოხატული მოქმედება დადებითადაა წარმოდგენილი: *სრულდებოდა, სრულდება* ან *შესრულდება* და **უკუთქმითი**, როდესაც აზრს უარყოფითად გამოხატავს, ანუ ზმნით გამოხა-

როდესაც აზრს უარყოფითად გამოხატავს, ანუ ზმნით გამოხატული მოქმედება *არ სრულდებოდა. არ სრულდება* და *არ შესრულდება* (კვაჭაძე 1988:30).

წინადადებას უკუთქმით შინაარსს შემდეგი მეტყველების ნაწილები აძლევენ:

ა) უარყოფითი ნაწილაკები: *არ, ვერ, ნუ; აღარ, ველარ, ნულარ.*

ბ) უარყოფითი ნაცვალსახელები: *არავინ, ვერავინ, ნურავინ; არარა (არრა, არა), ნურა (ნურარა), ვერარა (ვერრა); არაფერი (აღარაფერი), ვერაფერი (ველარაფერი), ნურაფერი (ნულარაფერი)* და სხვ.

გ) უარყოფითი ზმნიზედები: *არსად, ვერსად, ნურსად; არასოდეს, ვერასოდეს, ნურასოდეს; არა(ს)დროს. ვერა(ს)დროს, ნურა(ს)დროს;* და სხვ. (კვაჭაძე 1988:30, დავითიანი 1973:97-98).

მაშასადამე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამ ელემენტების არსებობა წინადადებაში სტრუქტურულ ერთეულს უკუთქმითად აქცევს, ხოლო მათ გარეშე წინადადება წართქმითია. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში მიუთითებენ შემდეგსაც: „არის წინადადებები, რომლებშიც წინააღმდეგობაა ფორმასა და შინაარსს შორის. ასეთ შემთხვევებში უკუთქმითი ფორმის წინადადებები აზრს დადებითად გამოხატავენ ან, პირიქით, ზოგიერთი წართქმითი ფორმის (მოდელის) წინადადება უკუთქმითი შინაარსისაა“ (დავითიანი 1977:189).

ამის მაგალითებად ა. დავითიანი ასეთ წინადადებებს ასახელებს:

ფორმით (მოდელით) უკუთქმითი, შინაარსით წართქმითი: *როგორ არ უნდა მეშინოდეს?*

ფორმით (მოდელით) წართქმითი, შინაარსით უკუთქმითი: *როგორ დამეხმარა?*

ეს ვითარება ყველაზე კარგად რიტორიკული შეკითხვის

დროს ვლინდება, რასთან დაკავშირებითაც ნ. ბასილაია აღნიშნავდა: შინაარსის მიხედვით რიტორიკული კითხვითი წინადადება არის ორი სახის: მტკიცების და უარყოფის გამომხატველი. ფორმით უკუთქმითი წინადადება აზრს გადმოგვცემს დადებითად (განა ჩვენ არ ვიყავით ამის მოწმე?), წართქმითი კი – უარყოფითად (განა ყველაფერი უნდა ეთქვა?). სხვანაირად ამას **ემოციურ მტკიცებას** და **ემოციურ უარყოფას** უწოდებენ (ბასილაია 1983:53).

ვფიქრობთ, ასეთივე ემოციური მტკიცებისა და უარყოფის წინადადებებია ზემოთ ა. დავითიანის ნაშრომიდან მოყვანილი ნიმუშებიც.

ჩვენი აზრითაც, წინააღმდეგობა ფორმასა (მოდელსა) და შინაარსს შორის, ჩვეულებრივ, სწორედ რიტორიკულ შეკითხვაში გვაქვს. ამ პროცესის ამსახველ მაგალითებს შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნიდან“ წარმოვადგენთ[1]; პოეტური ტექსტი საგანგებოდ შევარჩიეთ, რადგან ეს ჟანრი მდიდარია ამ ტიპის კონსტრუქციებით.

I. ფორმით (მოდელით) უკუთქმითი, შინაარსით წართქმითი:

(1) „თუ მიჯნური ვარ, ერთი ვხამ ხელი მინდორთა მე რებად; **არ მარტო უნდა გაჭრილი ცრემლისა სისხლის ფერებად?..**“ (რუსთაველი 2002, 231, № 792, 2).

ნ. ნათაძე ტაეპის აზრს ასე განმარტავს: „განა გაჭრილი მარტო არ უნდა ამსგავსებდეს თავის ცრემლს სისხლს, განა მარტოობაში არ უნდა ტიროდეს?“ (იქვე:233).

[1] „ვეფხისტყაოსნიდან“ ნიმუშისათვის ზოგჯერ მოგვყავს ერთი ტაეპი, ზოგჯერ – ორი და ზოგჯერ მთლიანი სტროფი; ეს იმის მიხედვით, თუ რამდენად კარგად ჩანს მათში რიტორიკული შეკითხვა, ამავე მიზნით იშვიათად მოგვყავს პოემის ტექსტს დართული განმარტებაც.

(2) „...**არ გული უნდა ფიცის და პირისა გასრულებასა?..**“
(რუსთაველი 2002, 249, №856, 3).

(3) „ყმამან უთხრა: „რაშიგან ხარ, შენ საქმესა რად იქმ ავსა?
ვინ მიჯნური არ ყოფილა, ვის სახმილი არა სწვავსა?
ვის უქმნია შენი მსგავსი სხვასა კაცთა ნათესავსა?
რად სატანას წაულიხარ? რად მოიკლავ ნებით თავსა?“
(რუსთაველი 2002, 258, №883).

(4) „**ვინ არ ყოფილა მიჯნური, ვის არ სახმილნი სდებიან?**
ვის არ უნახავს პატიჟნი, ვისთვის ვინ არა ბნდებიან?
მითხარ, უსახო რა ქმნილა, სულნი რად ამოგხდებიან?
არ იცი, ვარდი უეკლოდ არავის მოუკრეფიან!..“
(რუსთაველი 2002,258, № 886).

[ავთანდილი ეუბნება ტარიელს]
(5) „არას გარგებს შეჭირვება, რომ სჭმუნვიდე, რა გერგების!
არ თურ იცი, უგანგებოდ არათ კაცი არ მოკვდების?..“
(რუსთაველი 2002,262, № 912, 2).

II. ფორმით (მოდელით) წართქმითი, შინაარსით უკუთქმითი:

(6) „მო დავსხდეთ, ტარიელისთვის ცრემლი გვდის არ შეშრობილი;
მისებრი მართ დაბადებით ვინმცა ყოფილა შობილი!..“[1]
(რუსთაველი 2002,12, №7, 2).

[1] როგორც ცნობილია, კითხვითი წინადადების ბოლოს, ჩვეულებრივ, კითხვის ნიშანი იწერება, ბუნებრივია, ასეა ეს რიტორიკული შეკითხვის დროსაც, მაგრამ ზოგჯერ რიტორიკული შეკითხვის ბოლოს ძახილის ნიშანსაც ვხვდებით, მაგ., რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“, მაგრამ ეს საქმის ვითარებას ვერ ცვლის, რადგან რიტორიკულ შეკითხვას განცვიფრებაც ახლავს, უფრო მეტიც, ზოგჯერ სწორედ განცვიფრება სჭარბობს მასში და ძახილის ნიშანიც ამიტომ გვხვდება.

(7) „...**რაღაა იგი სინათლე, რასაცა ახლავს ბნელია?**“
(რუსთაველი 2002,21, №37, 3).

(8) „...**ხვარაზმშა დაჰსვა ხელმწიფედ, დამრჩების რა ნაცვალია?**
სხვა მეფე დაჯდეს ინდოეთს, მერტყას მე ჩემი ხრმალია?!“
(რუსთაველი 2002:166, №571; 3,4).

(9) „**რა უარეა მამაცსა ომშიგან პირის მხმეჭელსა,**
შემდრკალსა, შეშინებულსა და სიკვდილისა მეჭველსა!
კაცი ჯაბანი რითა სჯობს დიაცსა ქსლისა მბეჭველსა?
სჯობს სახელისა მოხვეჭა ყოველსა მოსახვეჭელსა!..“
(რუსთაველი 2002, 235, №807).

(10) „ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა თქმულებ: **მინდორს სტირ და მხეცთა ახლავ, რას წადილსა აისრულებ?..**“
(რუსთაველი 2002,258, №885, 2).

(11) „ბრძენი, ვინ ბრძენი, რა ბრძენი! **ხელი ვითა იქმს ბრძნობასა?..**“
(რუსთაველი 2002, 259, №895, 1).

(12) „**სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი უშმაგო, ცნობილი?..** “
(რუსთაველი 2002, 272, №928, 1).

(13) „...**სიკვდილამდე ვის მოუკლავს თავი კაცსა მეცნიერსა!..**“
(რუსთაველი 2002,335, №1200, 3).

ამრიგად, წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის წართქმით და უკუთქმით წინადადებებში ჩვეულებრივია რიტორიკული შეკითხვების დროს, რომელთაგან უფრო ხშირად გვხვდება ფორმით (მოდელით) წართქმითი და შინაარსით უკუთქმითი წინადადებები.

1.3.2. მეგრულ-ლაზური და სვანური მასალების ანალიზი

I. უარყოფითი ფორმით დადებითი შინაარსის გადმოცემა

მ ე გ რ უ ლ ი მ ა ს ა ლ ა

მეგრულში უკუთქმითი ზმნა მოცემულია მთავარ წინადადებაში; კერძოდ, „ყოფნა“ ზმნის ახლანდელი და წარსული დროის ფორმებს – ორე(ნ) || ორდუ „არის || იყო“ თავში დაერთვის ვა(რ) „არ“ უარყოფის ნაწილაკი, ბოლოში – კითხვითობის გამომხატველი -ო. მიიღება *ვარენო* || *ვარდუო* „არ არის?“ || „არ იყო?“ პრედიკატული ფორმები. თუკი **უარყოფითპრედიკატიან მთავარს წართქმითი დამოკიდებული** მიუერთდება, ქვეწყობილი წინადადება მთლიანად **დადებით შინაარსს** შეიძენს. „უარყოფითის არა, არ ნაწილაკები ენამ გარკვეულ კონტექსტში შეიძლება გამოიყენოს სრულიად საპირისპირო – დადასტურების ფუნქციით“ (შანიძე 1980:209; ჯორბენაძე 1984:165); გამოიყოფა კითხვითი ან კითხვით-ძახითი ინტონაციის შემცველი კონტექსტი (შდრ.: ქართულს, ჯორბენაძე 1984:165-166); მაგალითად,

(1) თე ქუა **ვარენო** მა **გიშვოგორაფე**?! „ეს ქვა არ არის, მე რომ ამოვარჩევინე?!“

(2) თეს **ვარდუო მირიგენდუნ** ჩქიმი სინდა?! (ხუბ. 357, 22) „ამას არ იყო, რომ მირიგებდა ჩემი სიძე?!“.

(3) თინა **ვარდუო** მა **ვოცვილაფენ**? „ის არ იყო, მე რომ მოვაკვლევინე?!“ (დან. ცან.,130, 29).

თინა ვარდუო მა ვოცვილაფენ? სინონიმური შენაცვლებით იქნება: *ნანდულო თინა რდუ მა ვოცვილაფენ! „ნამდვილად ის იყო, მე რომ მოვაკვლევინე!“*; შდრ.: კითხვით წინადადებაში *არა* და *ხომ* ნაწილაკების თავისუფალი მონაცვლეობა ქართულ ზეპირ მეტყველებაში, ქართული ენის დიალექტებში (ლომთათიძე 1946:343; ჯორბენაძე 1984:165).

ლაზური მასალა

(4) აია ქვა **ვაენ**, მანა კაი **მაწონენ**?! (ექსპ. მასალები) „ეს ქვა არ არის, მე რომ მომწონს?!“

(5) აია კოჩი **ვა რტუ**, მანა **მოუშლეთინი**?! (ექსპ. მასალები) ეს კაცი არ იყო, მე რომ გადავარჩინე?!“

(6) ამუკალა **ვარტუ**, იაწკალდი **ნა მოქიმოჯეს**?! (ექსპ. მასალები) „ამას არ იყო, კინალამ რომ მიმათხოვეს?!“

სვანური მასალა

სვანურში საანალიზო ტიპის კონსტრუქციები ქართულისგან განსხვავებულ რაიმე სპეციფიკას არ ავლენენ; მოგვყავს შესაბამისი მაგალითები ბეჭდური ტექსტებიდან:

(7) გერმანიას ჟ'ახწინდა (რუსეთ) ი ჯალდეს **დეშ ჲახწინოლა**?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 284) „გერმანიას მოერია (რუსეთი) და ხალდეს ვერ მოერეოდა?!“

(8) ბაიმგრზჲ საფლჲუთეჟი **მჲმ ოდრიწჲსა**?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010,186) „ბაიმურზას საფლავზე არ ავიდოდი?!“

(9) კოტრლ ყურადღება **მჲმ ხეკუთუწინხა** ეჯ მახელუაჟჲრს ი ეჯჲარე მგრდი დედელჲრს?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 261) „ცოტაოდენი ყურადღება მაინც არ ეკუთვნით იმ ვაჟკაცებს და იმათ გამზრდელ დედებს?!“

(10) ნაწრიშ **მად'ახჯედაა**?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 384) „წერას არ აუტანია/„წერა არ მოსვლია?!“

(11) ნაი როქ ქართუელარ ხუიშდ ი იმჟი როქ **მამ ლოხუნაჩდიდ** ალ გუეშთესგა?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 248) „ჩვენ ქართველები ვართ და როგორ არ ჩავერევითო ამ საქმეში?!“
(12) შუკუ ჩუირი, ეჩქას ამეჩუ იმჟი **მად მეცხენი**?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 396) „გზა (თუ) იქნება, მაშინ აქ როგორ არ მირჩევნია?!“

II. დადებითი ფორმით უარყოფითი შინაარსის გადმოცემა

კითხვით სიტყვას ზოგჯერ შეიძლება **უარყოფითი მნიშვნელობა** ჰქონდეს; ასეთ დროს მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა აზრობრივი მიმართება იცვლება – მთლიანად ქვეწყობილი წინადადება **უარყოფითი** შინაარსისაა. ამგვარი კონსტრუქციაც **რიტორიკული შეკითხვის** შემცველია: „როცა კითხვითი ნაცვალსახელები ან ზმნიზედები გამოყენებულია უარყოფითი მნიშვნელობით, მაშინაც გადმოიცემა როგორც კითხვა, ისე ემოცია (ბასილაია 1983:50).

მეგრულში რიტორიკული შეკითხვის შემცველი კონსტრუქციები ძირითადად ჰიპოტაქსური წყობისაა; მაგალითად,
(13) **მინი რე, მიოთინანსუნ**? (ხუბ. 126,1) „ვინ არის, რომ მიუახლოვდება?“. ეს ნიშნავს: *ვერავინ მიუახლოვდება, ან: არავინ არის ისეთი, რომ მიუახლოვდეს.* ასეთნაირად უნდა იქნეს გაგებული სხვა მაგალითების შინაარსიც:
(14) ბოში, სი **მუთ რე გაგორენი** თი სქანი ჯიმალეფი? „ბიჭო, შენ რით არის, რომ მოგეძებნება ის შენი ძმები?“ (დან. ცან., 164, 30-31).
(15) **მუჟანსი რდუ** მა სი **გოხვარუდინ**?! (ექსპ. მასალები) „როდის იყო, მე შენ რომ გეხმარებოდი?!

კითხვა შეიძლება რიტორიკული იყოს მაშინაც, როცა მთავარ წინადადებაში კითხვითი სიტყვის ნაცვლად პირის ნაცვალსახელი ან რომელიმე სახის ზმნისართია მოცემული; მაგალითად,

(16) **ათეს რდუო, მნატრენდინი**? [1] „ამას იყო, რომ ვნატრობდი?“ (გუდ. 164, 27).

(17) **მა რენო** თქვა ჭითა ნაბადის **მიციდენთგნი**? „მე არის, თქვენ წითელ ნაბადს რომ მიყიდით?!“ (დან. ცან., 144,19).

(18) **დღას ორდუო**, მა სი **გოხვარუდინ**? (ექსპ. მასალები) „ოდესმე იყო, მე შენ რომ გეხმარებოდი?“

(19) **დღას ორდუო**, თეგვარ საქმეშა მა სი **მერცუნდინ**?! (ექსპ. მასალები) „ოდესმე იყო, ამგვარ საქმეზე მე შენ რომ მოგყვებოდი?!“.

ლაზურის მაგალითები:

(20) სკანიშენი ორა **მის ულუნ**?! (ექსპ. მასალები) „შენთვის დრო ვისა აქვს?!“

(21) **მი ულუნ** აკო მენდრა სკანიშენი?! (ექსპ. მასალები) „ვინ წავა ასე შორს შენთვის?!“

(22) აკო მენდრა **მი ნულუნ**?! (ექსპ. მასალები) „ვინ წავა ასე შორს?!“

(23) დოლუ **მიქ უწუმეს**?! / **მიქ უწუმეს** დოლუ?! (ექსპ. მასალები) „ვინ ეტყვის სიმართლეს?!“

(24) **მუნეს ტუ**, მა **მეგიშველიტი**? (ექსპ. მასალები) „როდის იყო, მე (რომ) გეხმარებოდი?!“

სვანურის მაგალითები:

(25) **იმ ოხჩიშად** ეჩა ლისგნჯაუის, ეჩა გუეშარ ჯერიუხა?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 261) „რას მოასწრებდით იმის თვალიერებას („სინჯვას“), იმის თავი („საქმეები“) გექნებოდათ?!“

(26) ათხე უენდ ლიხ ფრენოლ ი ეჩქას ფრენოლს **დარ ნეჰუდუ-**

[1] Sı პირის ნიშანი ვ- → მ- ნ-ს წინ (Кипшидзе 1914: 055).

ნოლ?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 398) „ახლა ძლივს არის ფრენები და მაშინ ფრენებს ვინ მოგვცემდა?!“
(27) ეჯამაგ მაყალ ნია, ეჩას ღალ **ლაშგლდან იმე ხარ**?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 84) „იმდენი შიში აგვიტანია, იმას სათვალავი სადა აქვს?!“
(28) ალდარს ერ ხუენწდ, **იმთე ოდრინას**?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 186) „ესენი რომ დავინახე, სად(ღა) წავიდოდი?!“
(29) ლახ კონსერუატორიას ოთზგრრს, კისდ ზურალ ხურრლ, მარე **დარდ ამფიშუდ** თბილისთე?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 220) „კონსერვატორია რომ დამემთავრებინა, მართლა ქალი ვიქნებოდი, მაგრამ ვინ გამიშვა თბილისში?!“
(30) ეკლესიათე **იმჟი ხეკუეს ათხია** დარაღ?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 316) „ეკლესიაში როგორ უნდა წაიღო იარაღი?!“
(31) შომა **დარდო ჯედნი**, დას ხოხა?! (ჩანტლაძე და სხვები 2007-2010, 329) „ვინ როდის მოვა, ვინ იცის?!“

1.4. უარყოფა და ჩაკითხვა: უარყოფითი ნაწილაკის ფუნქციური განაწილების პრინციპები ქართველურ ენებში

ქართულში უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკები **არა** და **არ** ძჭიდროდ უკავშირდება ერთმანეთს სტრუქტურული თვალსაზრისით: ერთი მომდინარეობს მეორისგან (არა → არ); შინაარსიც ერთნაირი აქვთ, თუმცა ფორმალურად ყოველთვის არ მონაცვლეობენ, რაც სემანტიკური ნიუანსობრივი სხვაობით აიხსნება; მაგალითად, არაკითხვითსიტყვიანი კითხვითი წინადადების უარყოფითი პასუხის დროს მხოლოდ **არა** ნაწილაკი გამოიყენება (იგი ცვლის მთელ წინადადებას, როგორც დადებითი პასუხის დროს **დიახ** ან **კი**); ზმნის წინა პოზიციაში კი დასტურდება **არა** ნაწილაკის გამარტივებული ფორმა **არ**:

(1) **არ** მოვიდა, (2) **არ** შეასრულა, (3) **არ** წაუღო და სხვ. გა-

მონაკლისია რამდენიმე ზმნა, რომლებიც **არა** ნაწილაკს სრული სახით დაირთავენ: **არა** აქვს, **არა** ჰყავს, **არა** მგონია... (დაწვრილებით იხ. ჯორბენაძე 1984:144).

ქართული **არა/არ** ნაწილაკის გრამატიკულ-სემანტიკური ფარდია მეგრულში **ვარ/ვა**, ლაზურშიც **ვარ/ვა**, სვანურში **დესა/მ̄ამა** ნაწილაკები. მეგრულსა და ლაზურშიც **ვა** ფორმა **ვარ**-ისგან მომდინარეობს (ვა ← ვარ); დიალოგურ მეტყველებაში (მეორე პირის რეპლიკაში) უარყოფითი პასუხის დროს, ქართულის მსგავსად, მხოლოდ **ვარ** ფორმა დასტურდება[1], ზმნის წინა პოზიციაში კი, უგამონაკლისოა მეგრულში **ვა** „არ“; ლაზური ორივე ფორმას გვიჩვენებს: **ვარ || ვა**, თუმცა სიხშირით **ვარ** ჭარბობს. სვანურში **დესა / მ̄ამა** ნაწილაკები რთული შედგენილობისაა. საკუთრივ უარყოფითი ნაწილაკებია **დე-** და **მა-** ელემენტები (ხმოვნითი ნაწილი ცვალებადია და დამოკიდებულია ამ ნაწილაკის ადგილსა და ფუნქციაზე რთულ კონსტრუქციაში), მეორე კომპონენტი ნაცვალსახელებია; უარყოფითი ელემენტები დამოუკიდებლად არ იხმარება სვანურში, მთლიანად რთული ფორმები (ნაწილაკები) ეფარდება ქართულ არა, არ-ს ზემოაღწერილ ვითარებაში.

ქართული არ, არა [2] და მათი ფარდი ნაწილაკების ფუნქციური განაწილების პრინციპები კარგად წარმოაჩენს კითხვითი სიტყვის გარეშე წარმოდგენილი კითხვითი წინადადების ორგვარ მოდალობას: **შეკითხვასა** და **ჩაკითხვას**.

შეკითხვა, მათ შორის უკუთქმითი ფორმითაც, არის *„ვინმესთვის ისეთი მიმართვა, რომელიც პასუხს მოითხოვს“*

---

[1] მეგრულში დიალოგური მეტყველების დროს პარალელურად შეიძლება შეგვხვდეს „არა“-ს მნიშვნელობის გაარსებითებული **ვარი** „უარი“ ფორმაც (მაგალითი იხ. თ. III: §1.2).

[2] საანალიზო საკითხთან დაკავშირებით მხოლოდ ქართული არა/არ და მისი ფარდი ნაწილაკები გამოდგება და მათ განვიხილავთ.

(ქეგლ-ი), დადებითს ან უარყოფითს; ამის საპირისპიროდ, **ჩაკითხვა** არის ისეთი შეკითხვა, რომლის პასუხად მთქმელი ელოდება მისთვის უკვე ცნობილი ფაქტის დადასტურებას; შესაბამისად, პასუხიც მხოლოდ დადებითია. ჩაკითხვის გადმოსაცემად ქართულში გამოიყენება დადასტურების **ხომ** ნაწილაკი, რომლის პოზიცია ზმნის მიმართ თავისუფალია: ***ხომ** მოგეწონა? / მოგეწონა, **ხომ**?* ამ თვალსაზრისით ქართულისებური ვითარებაა მეგრულსა და ლაზურშიც; მათ დადასტურების ნაწილაკიც ქართულთან საერთო აქვთ *(მეგრ. ხომ მეგეწონუ? / მეგეწონუ, ხომ?)*. სვანურის მონაცემები განსხვავებულია იმ თვალსაზრისით, რომ დადასტურების მნიშვნელობას გამოხატავს კითხვის გამომხატველი **-მო**[1], რომელიც ყოველთვის ზმნას მიერთვის პოსტპოზიციურად და რთული ნაწილაკი **მ̆ადე-ა / მადე-ა.**

***შენიშვნა 1**: მ̆ადე-ა / მადე-ა სტრუქტურულად კითხვითნაწილაკიანი უარყოფითი ნაწილაკია, თუმცა სინქრონიულ დონეზე სრულიად დაცლილია უარყოფითობის სემანტიკისგან, მხოლოდ მტკიცება-დადასტურებას გამოხატავს და ზედმიწევნით შეესატყვისება ქართულ ხომ-ს (აჩ̆ად, მ̆ადა? „წავიდა, ხომ?“); შესაბამისად, მოპასუხისგან დადასტურების მოლოდინიც იმდენად სრულია, რომ ნაწილაკიანი ფორმები რიტორიკულ შეკითხვადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს.*

დადასტურების სემანტიკისთვის ენამ შესაძლოა გამოიყე-

[1] სპეციალურ ლიტერატურაში (ქალდანი 1964; ონიანი 1998) აღნიშნულია, რომ სვანურში კითხვითი ნაწილაკები **-მა** და **-მო** თავისუფლად ჩაენაცვლებიან ერთმანეთს, რაც რეალურ ვითარებას არ შეესაბამება: მიუხედავად საზიარო გენეზისისა, თანამედროვე ეტაპზე მათ სხვადასხვა ფუნქცია აქვთ: **-მა** გამოხატავს შეკითხვას („ჰო თუ არა?“), ხოლო **მო-** – ჩაკითხვას („ხომ?“).

ნოს უარყოფითი ნაწილაკიც: ქართულში „ა რ ა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მტკიცებით-დადასტურებითი დანიშნულებით ჩაკითხვის დროს: „წავიდა, არა?“ (იგივეა, რაც „წავიდა, ხომ?“) (ჯორბენაძე და სხვები 1988:44).

საინტერესოა, როგორ აისახება შეკითხვა-ჩაკითხვის სემანტიკური ნიუანსები უარყოფითი ნაწილაკის ფორმობრივ-პოზიციურ მახასიათებელზე კითხვითი სიტყვის გარეშე წარმოდგენილ კითხვით წინადადებაში და რა ვითარებაა ამ თვალსაზრისით ქართველურ ენებში?

I. ტიპი:

კითხვითი სიტყვის გარეშე წარმოდგენილ **კითხვით წინადადებაში შეკითხვა** უკუთქმითი ფორმით გადმოიცემა **ზმნის წინა პოზიციაში** მოცემული **უარყოფითი ნაწილაკის** საშუალებით; მაგალითად,

(4) ქართ. დედაშენი **არ** მოვიდა?
N Neg V

(5) მეგრ. დიასქანქ **ვა** მორთუ-ო?[1]
N Neg V-QPTCL

(6) ლაზ. ნანასკანი **ვარ/ვა** მოხტუ-ი?
N Neg V-QPTCL

(7) სვან. ისგუდი **დე̄ს(ა)/მᲐმ(ა)** ანჴᲐდ-ა?
N Neg V-QPTCL

II. ტიპი:

კითხვითი სიტყვის გარეშე წარმოდგენილ **კითხვით წინადადებაში** უკუთქმითი ფორმით მოცემული შეკითხვა **ჩაკითხვად** გადაკეთდება, როცა უარყოფითი ნაწილაკი **ზმნის წინა პოზიციიდან** გადაინაცვლებს **ზმნის მომდევნო პოზიციაში** და აღიდგენს სრულ ფორმას; მაგალითად,

[1] მეგრულში უარყოფის ნაწილაკსა და ზმნას ამჯერად ცალ-ცალკე ვწერთ თვალსაჩინოებისთვის (იხ. ამ საკითხზე თ. III: §1.2).

(8) ქართ. დედაშენი მოვიდა, **არა**?
N V Neg:AFF
(9) მეგრ. დიასქანქ მორთუ, **ვარ-ო**?
N V Neg:AFF-QPTCL
(10) სვან. ისგუდი ანჯ̈ად, **მჳმა-და**?
N V Neg:AFF-QPTCL

***შენიშვნა 2**: ბზ. მჳმადა?, ბქ. დემეგა? „არა?" / „არა-ა?" ჩაკითხვაა, მაგრამ მათი დართვით წინადადებაში ნაკლებად გამოიხატება დადასტურებითი პასუხის მოლოდინი, რაც ასე იგრძნობა ქართულში. სვანურ ნაწილაკებს უფრო მეტად მიესადაგება კონტექსტები: „ასეა თუ არა?" „არა, თუ?" „განა არა?" ქვეტექსტი: „შენ ასე არ ფიქრობ?" „არ არის ასე?" (მთქმელი თანაბრად უშვებს დადასტურება-დაუდასტურებლობის შესაძლებლობას მოპასუხისგან).*

ლაზ.
(11) ნანასკანი მოხტუ, **ხომ**? (ს. სარფი)
N V AFF
(12) ნანასკანი მოხტუ, **ჰო ი**?(არტაშენი)
N V AFF QPTCL

I. ტიპის კითხვით წინადადებაში გამარტივებული უარყოფითი ნაწილაკები (ქართ. არ და მისი შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებში) ზმნის წინა პოზიციაში დგანან. მათი ძირითადი ფუნქციაა **უარყოფის გამოხატვა**; ამ თვალსაზრისით ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირი ვითარებაა (იხ. მაგალითები: (4), (5), (6), (7)).

II. ტიპის კითხვით წინადადებაში სრული სახის უარყოფითი ნაწილაკები (*ქართ. არა? მეგრ. ვარ-ო?)* **გამოხატავენ უარყოფის**

საპირისპირო მნიშვნელობას – დადასტურებას. ამავე დროს, უარყოფითი ნაწილაკი დგას ზმნის შემდეგ და მიემართება მთელ წინადადებას. II. ტიპის კითხვითი წინადადების ფორმალურ-სემანტიკური მონაცემები **ერთნაირია** ქართულსა და მეგრულში (მაგალითები: (8), (9)); სვანურიც მათ ემსგავსება, მაგრამ **დადასტურებას დაბეჯითებით ვერ გამოხატავს** (იხ. მაგალითი (10) და შენიშვნა 2). ლაზურის მონაცემები მხოლოდ სემანტიკურად ეფარდება მათ (მაგალითები: (11), (12)), რადგან იგი ჩაკითხვას მხოლოდ დადასტურებითი ნაწილაკების საშუალებით გამოხატავს (შდრ.: ქართულს: *მოგეწონა, **ხომ**?*)

I. და II. ტიპის კითხვითი წინადადებები ერთმანეთისაგან განსხვავდება **ინტონაციითაც**:

I. ტიპის (არაკითხვითსიტყვიან) კითხვით წინადადებაში **კითხვითი ინტონაცია** ქართულ სალიტერატურო ენაში გამოხატულია მხოლოდ ფონეტიკურად – მახვილი მოუდის შემასმენლის ბოლო მარცვალს; მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში ფონეტიკურთან ერთად გამოხატულია მორფოლოგიურადაც, კერძოდ, კითხვითი ნაწილაკით (QPTCL), რომელიც დაერთვის ზმნას; შეკითხვის მახვილიც ზმნას მოუდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე.

II. ტიპის კითხვითი წინადადებებიც არაკითხვითსიტყვიანია და, შესაბამისად, **კითხვითი ინტონაციის** გამომხატველი საშუალებებიც უცვლელია; თუმცა იცვლება სიტყვათა რიგი წინადადებაში; კერძოდ, უარყოფის ნაწილაკი ზმნის მომდევნოდ დგას და ჩაკითხვის დროს კითხვითობის მახვილიც მასზე მოდის.

II. ტიპის კითხვით წინადადებაში სემანტიკური პროცესის უკეთ გასაგებად შინაარსობრივად გავშალოთ ქართულის მე-8 მაგალითი:

ქართ. დედაშენი (N) მოვიდა (V), **არა**? (Neg:AFF) გამოიყენება ქართულ სპონტანურ დიალოგურ მეტყველებაში და შინაარსობრივად უდრის: დედაშენი (N) მოვიდა (V), **ხომ** ? (AFF)

შენიშვნა 3: ზეპირმეტყველებისთვის დამახასიათებელი ჩაკითხვის გამომხატველი „არა“ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ასახულია ქართველ კლასიკოსთა შემოქმედებაშიც;

მაგალითები კონსტანტინე გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენიდან“:

*(13) „– ვინ გასწავლიდა ბიზანტიონში ფერწერას? – მხატვართუხუცესი ავრელიოს ალოსტოს. – ავრელიოს ალოსტოს! როდოსელი ბერძენი, **არა**? ფერწერაში ნიჭი მოგდგამს, გეტყობა...“ (კ. გამსახურდია, 1959, 657).*

*(14) „რაც არ უნდა იყოს, ერისთავის ქალია, უნეტარესო, ეგ დიაცი, **არა**? ვილაც სარკინოზს თუ ირანელს არ მითხოვდება, **არა**?“ (კ. გამსახურდია, 1959, 596).*

*(15) „მე მგონია, რაც წამართვი, იგიც გეყოფა, მეფევ ბატონო, **არა**?“ (კ. გამსახურდია, 1959, 775).*

უარყოფის გამოხატვის პოლარულ საშუალებათაგან **ჩაკითხვა** ერთ-ერთია, რომელსაც მთქმელი მიმართავს მაშინ, როცა წინადადებაში მოცემული ფაქტი მისთვის ცნობილია და ელოდება დადებით პასუხს. უარყოფითი ნაწილაკის საპირისპირო – დადებითი მნიშვნელობით გამოყენება გახაზავს მთქმელის მიერ ფაქტის წინასწარ ცოდნას, ინფერენციას – ლოგიკურ ნაწილობრივ დასკვნას წინმსწრები მოვლენების ან კონტექსტის საფუძველზე.

უარყოფითი და დადასტურებითი ნაწილაკების **სინონიმური მონაცვლეობა** დამახასიათებელია ქართული სალიტერატურო ენის დიალექტებისთვისაც:

(16) იქიდან რომ დაბრუნდება(V), არა(Neg:AFF), მაშინ უნდა იკითხო მისი ამბავი (გურული).

შდრ.:

(17) ქე (AFF) რო დევეცი (V), მერე ასე მაქ ე ფეხი (იმერული).

ამრიგად, ქართულსა და მეგრულში **კითხვისა** და **ჩაკითხვის** გამოხატვა ემყარება არ, არა და მისი ფარდი უარყოფითი ნაწილაკების *ფორმას (გამარტივებულია თუ სრული), პოზიციას (ზმნის წინაა თუ მომდევნოდ)*[1] და *ინტონაციას*.

სვანური და ლაზური **კითხვა-ჩაკითხვის** გამოსახატავად უარყოფის ერთსა და იმავე ნაწილაკს არ იყენებენ და ამ თვალსაზრისით ქართულ-მეგრულისაგან განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებენ. ყველა ქართველური ენისთვის საერთოა **კითხვა-ჩაკითხვის** განსხვავება **ინტონაციით** (მსჯელობა იხ. ზევით).

უარყოფითი ნაწილაკის გამოყენება ჩაკითხვის დროს დამახასიათებელია სხვა ენებისთვისაც, ოღონდ ეს შესაძლებელია არა მხოლოდ ნაწილაკით, არამედ უარყოფითნაწილაკიანი კონსტრუქციის საშუალებით; მაგალითად, რუს.: **не так ли**? გერმ.: nicht war? ინგლ.: is not it? ამ რიგისაა ქართულში შემდეგი ფრაზები: *ა. ასე არ არის? ბ. წელან არ წავიდა? გ. ახლა არ წავიდა?* და მისთ. მსგავს შემთხვევებში **არ** ნაწილაკით დადასტურების სემანტიკის გადმოცემა შეპირობებულია ზმნისართებით (ასე, წელან, ახლა), რომლებიც ფრაზას ანიჭებენ ჩაკითხვისთვის აუცილებელ ინფერენციულ მნიშვნელობას (ქართული მასალის შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისისთვის იხ. ჯორბენაძე და სხვები 1988:43).

1.5. სხვადასხვა ემოციურ-გამომსახველობითი ნიუანსის გამოხატვა არა / არ უარყოფითი ნაწილაკების საშუალებით

როგორც ცნობილია, **არა** ნაწილაკი (ისევე, როგორც **დიახ** და **ჰო**), როდესაც წინადადებას წინ უძღვის, აძლიერებს მის ლოგი-

[1] ზმნის მომდევნო პოზიციაში მდგარი უარყოფითი ნაწილაკი მიემართება მთლიანად წინადადებას.

კურ მხარეს – დასტურს ან უარყოფას; ამის ნიმუშია: „**არა**, მყინვარი არ მიყვარს“ (ი. ჭავჭავაძე, 1974, 21). ამ შემთხვევაში **არა** დაბეჯითებით უარყოფს იმას, რაც შემდეგ ფრაზაშია გადმოცემული: მყინვარი არ მიყვარს.

ზოგჯერ აშკარა არ არის ის, თუ რომელ წინადადებას ცვლის **არა** ნაწილაკი, მაგრამ მთელი კონტექსტის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ. როგორც ა. დავითიანი აღნიშნავს, როცა უკუთქმითი ნაწილაკი ფუნქციურად გარკვეულ წინადადებათა მაგივრობას ეწევა, კონტექსტის მიხედვით ყოველთვის იგულისხმება შესაბამისი სრული თუ უსრული შესიტყვება-წინადადება (დავითიანი 1973:169).

მაგალითად, ასეთ წინადადებაში: „**არა**, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე...“(ი. ჭავჭავაძე, 1974, 23), კონტექსტის მიხედვით ვხვდებით, რომ **არა** ცვლის დაახლოებით ასეთ წინადადებას: არ მიყვარს / არ მინდა ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე.

საინტერესოა, რომ ზოგჯერ **არა** წინ უძღვის წინადადებას, რომელიც რიტორიკულ შეკითხვას ან მიმართვას გადმოგვცემს: „**არა**, სხვისი მისაბაძი რა მჭირს, თვარა – კი! სხვა როცა მე შემომნატრის, მე მივბაძო სხვას?“ (მ. მაჭავარიანი, 2007, 254). ამ შემთხვევაში **არა** აძლიერებს რიტორიკული შეკითხვით გადმოცემულ აზრს – სხვისი მისაბაძი არაფერი მჭირს. უარყოფითი ნაწილაკის დართვით ეს რიტორიკული შეკითხვა უფრო მეტად ემოციური ხდება, უფრო მეტ გამომსახველობას იძენს. ასეთი ფრაზები, ძირითადად, სპონტანური მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი და ლიტერატურაში სტილისტური ფუნქციით გამოიყენება; დასახელებული მაგალითი მუხრან მაჭავარიანის სტილის თავისებურების ნიმუშია. ასეთივეა კიდევ ერთი ამონარიდი მისი პოეზიიდან: „შენთან ერთად სადმე შესვლას, თითო კათხა ლუდის შესმას, – რა ნადიმი შეედრება?!... **არა**! თქვი, თუ შეედრება!“ (მ. მაჭავარიანი, 2007,101).

დიალექტებისათვის დამახასიათებელია ჩაკითხვის გამომხატველი უარყოფითი და დადასტურებითი ნაწილაკების გამოყენება: იქიდან რომ დაბრუნდება **არა**, მაშინ უნდა იკითხო მისი ამბავი (გურული). შდრ.: **ქე** რო დევეცი, მერე ასე მაქ ე ფეხი (იმერული, ლომთათიძე, 1946, 343); თავისი ძმისწულია, **ხომ**? (რაჭული).

ქართულ სასაუბრო მეტყველებაში დადასტურებითი და უარყოფითი ნაწილაკები **კი** და **არ** ერთადაც გამოიყენება ამ ტიპის წინადადებებშიც: *ტყუილად **კი არ** მოჰკრეს თვალი...გიგოლას! (მ. ჯავახიშვილი 1976, 437); ტყუილად **კი არ** ჩამომშორდნენ ბალღებიც! (მ. ჯავახიშვილი 1959, 526);* ცხენი განა ეხლა **კი არ** არის*?!* (ი. ჭავჭავაძე, 1974, 37).

ამ ტიპის ძახილისა და კითხვა-ძახილის წინადადებებში აღნიშნული ნაწილაკების ერთად გამოყენებით გამოხატულია ნათქვამის დადასტურება ნიშნის მოგების ნიუანსით. ასეთივე დანიშნულებისაა **აკი** ნაწილაკი-მორფემოიდი, რომელიც, როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, სწორედ **არ** და **კი** ნაწილაკების შერწყმის შედეგად არის მიღებული: აკი < არკი (შდრ.: აკი გითხარი!) (შანიძე 1980:618).

არ ნაწილაკს კითხვით-ძახითი ინტონაციის წინადადებაშიც დადასტურების ფუნქცია აქვს და არა უარყოფისა: აგერ **არ** მოდის?! როგორც ბ. ჯორბენაძე აღნიშნავს, ეს ნიშნავს: აგერ, ახლა მოდის! (ჯორბენაძე და სხვები 1988:166), ამ ტიპის უარყოფითნაწილაკიან ფრაზაში დადასტურებასთან ერთად ჩანს მოულოდნელობით გამოწვეული გაკვირვებაც. მომხდარის დადასტურება, კმაყოფილება და გაოცება ჩანს რიტორიკული შეკითხვის გამომხატველ წინადადებაშიც: კარგად **არ** გამოგვივიდა?! ან ძახილის წინადადებაში, რომელიც შექებას (ზოგჯერ კი ირონიით შექების საპირისპირო შინაარსს) გამოხატავს: ძალიან **არ** მოგინდომებია!

მსგავს შემთხვევებთან დაკავშირებით ა. დავითიანი აღნიშ-

ნავს: „უკუთქმითი წინადადება უშუალოდ უარყოფით პრედიკატთან არის დაკავშირებული, მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც უარყოფითი პრედიკატითაც არ არის გამოხატული უარყოფა, თუმცა სტრუქტურა უკუთქმითი წინადადებისაა. ეს განსაკუთრებით შესამჩნევია გაძლიერებული ემოციურ-სტილური დატვირთულობის მქონე (აქტუალიზებულ) წინადადებებში, როგორიცაა, მაგალითად: *ვინ* ***არ*** *მოხიბლულა ქართველთა სტუმართმოყვარეობით?! ამის გაძლება* ***არ*** *გინდა? როგორ* ***არ*** *ვიჩივლო?!* და *სხვ.* ამ წინადადებებში მსჯელობის ნეგატიური ფორმა პოზიტიურის ფუნქციით არის გამოყენებული“ (დავითიანი 1973:100).

უარყოფითი ნაწილაკის სხვადასხვა ფუნქციით გამოყენების ნიმუშად გვინდა მოვიყვანოთ მ. მაჭავარიანის კიდევ ერთი ლექსი (მ. მაჭავარიანი, 2007,124), რომელშიც **არა** ნაწილაკი განსაკუთრებული ემოციურ-გამომსახველობითი ნიუანსების შემომტანია:

არა!
„ტყუილა კი არ ატყორცნილა ამხელა ხენი!
თავ-პირს ტყუილა კი არ იმტვრევს ქვებზე ყვირილა!
ანდა, საწნახელს უტკბილესი ქვიშხურის წვენი
ტყუილა კი არ წასკდომია სისხლად ცხვირიდან!
არა!
მე ამან საუკუნოდ აღმაფრთოვანა!
არგვეთის სივრცემ ჩამაწურა სულში ფირუზი!
გული სოფლიდან წამოვიღე სწორუპოვარი
და ძმაკაცივით გადავკოცნე დილა თბილისის!
არა!
ტყუილა არ ყიოდა მამალი თურმე!
ვაშლებში თურმე თენდებოდა ტყუილა როდი!
ჭრიალ-ჭრიალიც არ გაჰქონდა ტყუილა ურმებს!
არც ყვირილაზე ქანაობდა ტყუილა ბონდი!
არა!

მე ამან საუკუნოდ აღმაფრთოვანა!
არგვეთის სივრცემ ჩამაწურა სულში ფირუზი!
გული სოფლიდან წამოვიღე სწორუპოვარი
და ძმაკაცივით გადავკოცნე დილა თბილისის!“

ამ ლექსის სათაურად გამოტანილი და შემდეგ სტროფების წინ კიდევ გამეორებული **არა**, როგორც აღვნიშნეთ, მეტ ექსპრესიულობას ანიჭებს სათქმელს, მაგრამ სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა ნიუანსის შემომტანია. პირველ სტროფში ის ხაზს უსვამს **კი არ** ნაწილაკების ერთად გამოყენებით გამოხატულ დადასტურებას და ნიშნის მოგებას, მესამე სტროფში უარყოფითნაწილაკიანი ზმნით გადმოცემულ სათქმელს დაბეჯითებით უარყოფს: „ტყუილა არ ყიოდა მამალი თურმე!“, ხოლო მეორე სტროფის დასაწყისში (რომელიც ბოლოს კიდევ მეორდება), იგი მხოლოდ ძლიერი ემოციის გამომხატველია და ლექსში გადმოცემულ განწყობას მეტ გამომსახველობას ანიჭებს.

როგორც ვხედავთ, უარყოფითი ნაწილაკები, მათი ძირითადი ფუნქციის – უარყოფის გამოხატვის გარდა, ალტერნატიული, მტკიცება-დადასტურების, ფუნქციითაც გამოიყენება და ასევე სხვადასხვა ემოციურ-გამომსახველობით ნიუანსსაც სძენს წინადადებას. უარყოფითი ნაწილაკის დამატებითი ფუნქციით გამოყენების საფუძველს სხვადასხვა შემთხვევაში ქმნის: ამ ნაწილაკის პოზიცია, სხვა ნაწილაკთან დაწყვილება, ინტონაცია, კონტექსტი.

1.6. უარყოფითი ნაწილაკი მტკიცება-დადასტურების ფუნქციით სპეციფიკურ ზმნურ მოდელში: გამოხატვის საერთო საფუძველი მეგრულ ენასა და ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში

მეგრულში ზმნის თავკიდურა პოზიციაში **ვა-ქო** ნაწილაკების კომბინაციას პირველად მაკარ ხუბუამ მიაქცია ყურადღება, დაიმოწმა მაგალითები (ვაქოძირესო – ხუბ. 70,10 „ქე არ ნა-

ხეს“; **ვაქჷმორთუო** – ხუბ. 70,13 „ქე არ მოვიდა“) და მიუთითა, რომ ეს მოვლენა მანამდე არ იყო აღნიშნული სპეციალურ ლიტერატურაში (ხუბუა 1942ბ:744):

(1) ქომორთუ ახალი სასინჯოქ, მოჭყუდუს მარწკინდი ქამააგუ ხეს, ფაიტონს ქიგედოხოდეს, პაპაშა მეუნა, ჯვარი დეეწერან ოკო **დო, ვაქომორთუო** თე ბოშიქ?! ღურელი უჩქუდესინ, თი სასინჯოქ (ექსპ. მასალები) „მოვიდა ახალი სასიძო, პატარძალს ბეჭედი გაუკეთა ხელზე, ეტლში ჩასხდნენ, მღვდელთან მიდიან, ჯვარი დაიწერონ უნდა **და, არ ქე მოვიდა** ეს ბიჭი?! მკვდარი რომ ეგონათ, ის სასიძო“.

მეგრულის გავლენით ქართული ენის დასავლურ დიალექტებშიც დასტურდება მსგავსი მოდელები, ოღონდ დადებითი და უარყოფითი ნაწილაკების ურთიერთშეხამების პროცესი უფრო შორს არის წასული **ქე** „კი“/ „დიახ“ ნაწილაკის გამარტივების ხარჯზე (ქე- + არ = **ქარ**): *ქარ მომიტანა ვალი?!* (დაწვრ. იხ. ფაღავა 2009:85)[1]; სხვა მაგალითები დიალექტებიდან:

(2) **ქ'არ** (← ქე არ) მიაგნო კარეფს უკან! (იმერ. დიალექტი).

(3) ჯდებიან საჭმელძე, იი დროია, და **ქ'არ** (← ქე არ) მუა გლახუნე! (გურ. დიალექტი).

ვა-ქო- / ქ'არ ნაწილაკებიანი ზმნური მოდელით გადმოცემული ფრაზა **ჩაკითხვის ინტონაციით წარმოითქმის**[2] და **ადასტურებს, ხაზს უსვამს მოულოდნელი ფაქტის აღსრულების ნამდვილობას.**

ვაქომორთუო?! / ქარმოვიდა?! (ვა-ქო /ქე არ „არ კი“ ნაწილაკებიანი) ზმნური მოდელის შემცველი ფინალური ფრაზა დისკურსის ნაწილია; ეს კარგად ჩანს **მეგრულის** მიხედვით მოხ-

[1] ლაზურში ამ ტიპის მოდელებს არ ადასტურებენ ინფორმატორები. მსჯელობისთვის საჭიროა დამატებითი ძიება.

[2] მეგრულში ჩაკითხვის სპეციფიკური ინტონაციის შესახებ მსჯელობა იხ. თ. IV: §1.4.

მობილი ვრცელი ტექსტიდან (იხ. (1)). საანალიზო ზმნით გადმოცემული მოქმედება წინამავალი კონტექსტის ლოგიკურ დასასრულს არ გამოხატავს; ამიტომ ჩნდება მის წინ ყოველთვის **დო** და კავშირი, რომელიც აჯამებს წინა მსჯელობას **აღმავალი ინტონაციით**, რაც დაუმთავრებელ სათქმელზე მიანიშნებს (კიზირია 1988); ამით მთქმელი ფაქტობრივად ამზადებს მსმენელს ისეთი ინფორმაციის მოსასმენად, რომელიც მოულოდნელი და ალოგიკური შინაარსის შემცველი აღმოჩნდება. **დამაჯერებლობა მიიღწევა** საანალიზო ზმნური მოდელის გრამატიკულ-სემანტიკური შესაძლებლობებით, რომელთაგან ერთ-ერთი აუცილებელი პირობაა **დასრულებული მოქმედების გამოხატვა**.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ **ქო-** ნაწილაკის გრამატიკული ფუნქცია სრული ასპექტის წარმოებაა (მარგველაშვილი 1980:166; ჭუმბურიძე 1986:143; ქირია და სხვები 2015:364). **ქო-** ნაწილაკის სემანტიკა (დადასტურების გამოხატვა) და მისი მორფოლოგიურ-გრამატიკული ფუნქცია (სრული ასპექტის წარმოება) სრულად თანხვდება ერთმანეთს. ქო- ნაწილაკი მეგრულში ზოგჯერ ზმნისწინიან ფორმასაც დაერთვის (მარგველაშვილი 1980:166), რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ზმნისწინის დართვა ყოველთვის არ განარჩევს მოქმედების სრულობა-უსრულობას; შესაბამისად, ასპექტის „ახალი სისტემის აგებისას ფუნქციური დატვირთვა მიენიჭა ქო- ნაწილაკს: **მტკიცებითი სემანტიკის გაფართოებით მოქმედების სასრულობამდე**“ (ქირია და სხვები 2015:367). საანალიზო ზმნურ მოდელშიც ქო- ნაწილაკით გრამატიკულად გამოხატულია **სრული ასპექტი**, რაც სემანტიკურად – **რეალურ, ნამდვილ მოქმედებას** გვავარაუდებინებს.

მეგრულში დასტურდება ისეთი სპეციფიკური მოდელებიც, რომლებშიც **ქო-**ს ენაცვლებიან **გე-** ან **ო-** ზმნისწინები: *ვაგე-შუო?! „ქე არ დალია?!“ ვაოჭკომუო?! „ქე არ შეჭამა?!“*; მაგალითები:

(4) თე ბოში შურს ვაქალუნდუ ჟირი დღას, გეჟგართუდუ დიხას, თოლი აფუდუ გერუმაფილი; იშენთ ქჷდუდგეს ხოლოს უკტეებაში წყარი **დო, ვაგეშუო**?! (ექსპ. მასალები) „ეს ბიჭი ხმას არ იღებდა ორი დღე, გაშხლართული იყო მიწაზე, თვალები ჰქონდა დახუჭული; მაინც დაუდგეს ახლოს უკვდავების წყალი **და, არ ქე დალია**?!“

იმავე კონტექსტში შესაძლოა სხვა ზმნური მოდელი იყოს მოცემული:

(5) ... იშენთ ქჷდუდვეს ხოლოს გოლაშე დიკოღალირი სუმი ჭითა უშქური **დო, ვაოჭკომუო**?! (ექსპ. მასალები) „...მაინც დაუდეს ახლოს მთიდან ჩამოტანილი სამი წითელი ვაშლი **და, არ ქე შეჭამა**?!“

გე-, ო- ზმნისწინებიც სრული ასპექტის მაწარმოებელთა ჩამონათვალში შედის (Кипшидзе 1914:017-019; ქირია და სხვები 2015:361); ამასთან, ჩანაცვლება სწორედ იმ ზმნურ ფორმებთან მოხდა, რომლებთანაც ქო- ნაწილაკი არ დასტურდება. სამეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ **გე-** ზმნისწინი ზოგჯერ **ქო-** დადასტურებითი ნაწილაკის ბადალია (ქირია 2015 :362); ასეთივე თვისება გამოავლინა **ო-** ზმნისწინმაც; აქედან გამომდინარე, *ვა-ქო-მორთუო, ვა-გე-შუო, ვა-ო-ჭკომუო* ზმნურ მოდელებში *ქო-, გე-, ო-* სეგმენტებისთვის საზიარო ჩანს ასპექტური ფორმაწარმოება, შესაბამისად, დადასტურებითი ლოგიკაც. რამდენადაც დადასტურების სემანტიკის არსებობას განსაზღვრავს სრული ასპექტის წარმოება, ქო-, გე- და ო- თავკიდურა ელემენტებისთვის წინა პლანზე სწორედ გრამატიკულ-ფუნქციური დანიშნულება გადმოდის; დადასტურება კი განიხილება, როგორც მისი თანმხლები, მასთან ერთად ნაგულისხმევი დამატებითი მოვლენა. ამასთან ერთად, ქო- ნაწილაკი ლაბილურია **ფორმობრივად** და **ფუნქციურად** (მარტივდება: ქე-

არ → ქარ, სუსტდება: ქო → ქუ, ქგ, ქ, იხ. Кипшидзе 1914:0109-0113; ხუბუა 1942ა:631 და ყველა ზმნასთან არ დასტურდება).

ზემოაღნიშნული ფაქტორების გათვალისწინებით, ქო- და მის მონაცვლე ზმნისწინებისთვის (გე-, ო-) საზიაროა პერფექტულობისა (სრული ასპექტისა) და დადასტურების გამოხატვა. **ეჭვს რომ არ იწვევდეს მოულოდნელის ტრანსფორმირება დამაჯერებლად**, მეგრულში ქო-/გე-/ო- სეგმენტებით გადმოცემული სრული ასპექტის ფორმათა მტკიცებით-დადასტურებითი სემანტიკა გაძლიერებულია ვა- „არ“ **უარყოფითი ნაწილაკით**; კერძოდ, იგი გამოყენებულია **საპირისპირო – მტკიცებით-დადასტურებითი ფუნქციით**.

საანალიზო ზმნური მოდელი გამოხატავს გაოცებას და მას თან ახლავს შესაბამისი **ინტონაცია, რომელიც მეგრულში ყოველთვის მარკირებულია მორფოლოგიურადაც კითხვითობის -ო ნაწილაკით**. ზოგადად, კითხვითი სიტყვის გარეშე გადმოცემული კითხვითი წინადადების ინტონაციის სემანტიკური ნიუანსის განსაზღვრა რთულია, თუმცა შენიშნულია, როცა „არა“ ნაწილაკი დადასტურების სემანტიკისაა, მაშინ ინტონაცია გამოხატავს **გაოცებას**.

საანალიზო სპეციფიკურ ზმნურ მოდელში ვა- ნაწილაკის კვალიფიკაციისას გასათვალისწინებელია, რომ „ასეთ დროს ვა- უნდა განვიხილოთ, როგორც დამოუკიდებელი სიტყვა, უარყოფის ნაწილაკი, რომელიც არ წარმოადგენს პრეფიქსულ მორფემას და არ შედის პრეფიქსთა ჯაჭვში. ასეთი ვა- არ ექვემდებარება რედუქციის წესებს და არც ასიმილაციას განიცდის[1] (გუდავა, გამყრელიძე 2000:194). ვა- როცა უარყოფის ნაწილაკია, სწორედ მა-

[1] ვა- ნაწილაკი, როგორც უარყოფის მარკერი, სახელებში არ მონაწილეობს ფონეტიკურ პროცესებში და, შესაბამისად, არ იცვლება; ხოლო ზმნაში განიცდის ფონეტიკურ ტრანსფორმაციას, მაგრამ მისი ხმოვნითი ნაწილი არასოდეს არ სუსტდება (იხ. თ. II: §2).

შინა აქვს საპირისპირო სემანტიკით ფუნქციონირების შესაძლებლობა; ამიტომ პრეფიქსთა ჯაჭვში არ შედის დამოუკიდებლად, როგორც უარყოფის მარკერი.

ლინგვისტიკაში ტრადიციულად დამკვიდრებული ურთიერთგამომრიცხავი უარყოფის **ვა**-სა და დადასტურების **ქო**-ს ჰარმონიზაცია მხოლოდ მას შემდეგ გახდა შესაძლებელი, რაც ისინი ერთმანეთს დაემსგავსნენ მნიშვნელობითა და ფუნქციით (ვა-'ც გახდა დადასტურების სემანტიკის); ამგვარმა შესაძლებლობამ, ცხადია, მოხსნა მათ შორის ერთი რანგის ფარგლებში დამატებითი დისტრიბუციის მიმართება (ან ერთი, ან მეორე) და აღნიშნულ მორფემებს ერთ სლოტში გაერთიანების საშუალება მისცა.

ზემოაღნიშნული მსჯელობის მიხედვით, საანალიზო ზმნურ მოდელში მოცემული *ვა- + ქო-* ნაწილაკების კომბინაციას, ვფიქრობთ, მართებული იქნება ეწოდოს **ორმაგი დადასტურების** (Double Affirmation)[1] მარკერი, ფუნქციურ-სემანტიკური და პრაგმატიკული შედეგის გათვალისწინებითა და ორმაგი უარყოფის (Double Negation) ანალოგიით (შდრ.: ქართულის ვითარება, როცა ერთგზის სუსტად გამოხატული უარყოფა გააძლიერა მეორე მარკერმა); შესაბამისად, *ვა-+ ქო-* გამოიყოფა ერთად.

საანალიზო ზმნური მოდელის გლოსირებული ჩანაწერი განხილული ზმნების მიხედვით ასეთი შეიძლება იყოს:

ვა+ქო-მო-რთ-უ-ო

Dob Aff. PRF (Neg:Aff+Aff.PRF)-PRV-R/სვლა-AOR.S3.SG-QPTC

ვა+ო-ჭკომ-უ-ო

Dob Aff. PRF (Neg:Aff+Aff.PRF)-R/ჭამა-AOR.S3.SG-QPTC

ვა+გე-შ-უ-ო

Dob Aff. PRF (Neg:Aff-Aff.PRF)-R/სმა-AOR.S3.SG-QPTC

[1] განსხვავებული სახელდებისთვის – ნეგატიური დადასტურება (Negation Assertion) იხ. Rostovtsev-Popiel 2011:204-206).

მ ე გ რ უ ლ შ ი უარყოფითი ვა- ნაწილაკი **საპირისპირო მნიშვნელობით** გამოიყენება და ასევე **ორმაგი დადასტურების** სემანტიკას ქმნის ჩაკითხვის გამომხატველ ისეთ ფრაზებში, როგორებიცაა: *ვარენო „არ არის“? ვარდუო „არ იყო“? ვარენო რენი „არ არის რომ არის“*. აქ ქო- ნაწილაკის ადგილს ანაცვლებს „ყოფნა“ ზმნის აწმყო / წარსულის ფორმები (რენ „არის“ / რდუ „იყო“), რომლის სემანტიკურ-პრაგმატიკული დანიშნულება ასეთ შემთხვევებში ფაქტის „ცნობილობის“, „განსაზღვრულობის“ გამოხატვაა („ყოფნა“ ზმნის ამ ფუნქციის შესახებ ქართულსა და მეგრულში იხ. კვანტალიანი 1990:103; ლომია 2005:144). **ინტონაცია**, როგორც კითხვა-ჩაკითხვის გამოხატვის სხვა შემთხვევებში, ამჯერადაც **გამოხატულია მორფოლოგიურად**.

აღსანიშნავია, რომ ამ ფრაზებს სტრუქტურულ-სემანტიკური ცვლილება შეაქვთ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში. ამგვარ შემთხვევათა სისტემური ანალიზი მნიშვნელოვანია როგორც მორფემათა სტრუქტურული მოდელების კლასიფიკაციის, ასევე ინფორმაციული სტრატეგიების გარკვევის თვალსაზრისითაც.

1.7. დადებითი და უარყოფითი კონოტაციის ლექსემათა ურთიერთმიმართება მეგრულში: *უჩაში „უფროსი“ – უჩა „შავი“*

უ- თავსართი, როგორც აღინიშნა, უარყოფის გამომხატველი უძველესი ფორმანტია, თუმცა უ- პრეფიქსით ნაწარმოები სახელური სიტყვა-ფორმები ყოველთვის უარყოფით სემანტიკას არ გადმოსცემენ. ამგვარი ენობრივი ფაქტი შეიძლება აღიწეროს ორი ლექსიკური ერთეულის ფორმობრივ-ფუნქციური ურთიერთმიმართების შედეგად. მეგრულში ასეთი ლექსიკური ერთეულებია ერთი ძირისაგან მომდინარე *უჩაში* და *უჩა*; მათი

მნიშვნელობები სინქრონიულ ეტაპზე განსხვავებულია, მაგრამ ერთმანეთთან სემანტიკურ კავშირს დიაქრონიული მონაცემების გათვალისწინებით ინარჩუნებენ.

➢ *უჩაში: სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი დიაქრონიულ-სინქრონიულ ჭრილში*

უ ჩ ა შ ი ზმნური წარმოშობის სახელია; კერძოდ, სასხვისო ქცევისგან მომდინარე ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხის ფორმაა; როგორც ცნობილია, ამ ტიპის სახელი ჯერ იყო ზმნა, შემდგომ იქცა სახელად; შესაბამისად, მასში მოცემულია როგორც ზმნური, ასევე სახელური კატეგორიის ნიშნები: უ-ჩ-ა-შ-ი ლექსემაში, ამოსავალი ვითარების მიხედვით, **უ-** არის სასხვისო ქცევის პრეფიქსი, **-ჩ-** ძირი, **-ა-** უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელი; შემდგომი ეტაპის გათვალისწინებით, **-შ-** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი ხმოვანფუძიან სახელებთან, **-ი** სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. ზედსართავი სახელის უფროობითი ხარისხის ფორმებში პირისა და ქცევის ნიშნების არსებობა ახსნილია ორნაირად: 1. ერთი და იგივე აფიქსი შესაძლებელია სახელშიც გამოიყენებოდეს და ზმნაშიც (შანიძე 1936); 2. უფროობითის ფორმა იყო ზმნა და მერე გახდა სახელი (მაჭავარიანი 1957). სინქრონიულ დონეზე სახელად ქცეული *უჩაშის* სეგმენტებია: *უ-ჩ-აშ-ი*, აქედან: **უ- – -აშ** უფროობითი ხარისხის მაწარმოებელი კონფიქსია, **-ჩ-** ძირია, **-ი** სახელობითი ბრუნვის ნიშანია.

-ჩ- ძირი შეესატყვისება ხ-უ-ც-ე-ს-ი და ხ-ო-შ-ა ფორმებში დადასტურებულ ქართულ **-ც-** და სვანურ **-შ-** ძირებს (ფენრიხი, სარჯველაძე 1990:307,404). ამ მონაცემების გათვალისწინებით, -ჩ- ძირი „თეთრის“ მნიშვნელობისაა და უჩაში, როგორც უფროობითი ხარისხის ფორმა, სემანტიკურად არის „უთეთრესი“; შდრ.: „თეთრი“ შინაარსის გამომხატველი ქართული -ცხ- ძირი მხცოვან-ში, რომელიც საყრდენი ფუძის მიხედვით შეიძლება

გადმოიცეს, როგორც *„ჭალაროსანი“ ან *„თეთროსანი“; -ჩ- ძირს იგივე მნიშვნელობა აქვს უ-ჩ-ა ფორმაში („უჩა“ სიტყვა-ფორმის შესახებ იხ. თ. I: §1.6).

-ჩ- ძირ-ფუძის შესატყვისობის გათვალისწინებით, *უჩაშის*, როგორც უფროობითი ხარისხის ფორმის, მნიშვნელობაა „უთეთრესი“.

სინქრონიულ დონეზე *უჩაში* ლექსემის სტრუქტურა და სემანტიკა შეცვლილია; კერძოდ, მარტივფუძიანია და სემანტიკური გადაწევის ხარჯზე „უ-თეთრ-ეს-ი“ → „უფროსი“. უნდა აღინიშნოს, რომ დიაქრონიულ და სინქრონიულ მონაცემებს შორის სემანტიკური კავშირი ბუნებრივი და კანონზომიერია, რადგან *უთეთრესი* (გაჭალარავებული) არის ასაკით *უფროსი*.

***შენიშვნა 1**: მეგრულში სინქრონიულ დონეზე გამარტივებულ-ფუძიან ზედსართავ სახელს (უჩაში „უფროსი“) აქვს გაარსებითების ტენდენციაც, მაგალითად: ა. უჩაში კოჩი „უფროსი კაცი“, შდრ.: უჩაშიქ თქუ „უფროსმა თქვა“.*

- *უჩაში: უჩა – მიმართება „თეთრ“- ფუძესთან და სემანტიკური ვარიაციები*

უჩაში: უჩა ლექსემები დიაქრონიულად „თეთრის“ სემანტიკის -ჩ- ძირს შეიცავს; მათი სემანტიკური ვარიაციები სინქრონიულ დონეზეც საკუთრივ *თეთრ-* ფუძესთან მიმართებით განისაზღვრება:

უ-ჩ-აშ-ი „უ-თეთრ-ეს-ი“

↑

ჩ-ე „თ ე თ რ ი“

↓

უ-ჩ-ა „არა-თეთრი“ = *„უ-თეთრი“

როგორც მოცემული სქემიდან ჩანს,
ა. „თეთრი“ ნეიტრალური ხარისხის ზედსართავი სახელია.
ბ. *უჩაში* ფორმაში უარყოფილია „თეთრი“, თუმცა მასში „სითეთრის“ ნიშანი **მეტი ხარისხითაა** წარმოდგენილი; ანუ: *უჩაში* არ არის „თეთრი“, მაგრამ არის „უთეთრესი“ = მეტად თეთრი.
გ. *უჩა* ფორმაშიც უარყოფილია „თეთრი“, თუმცა მასში „სითეთრის“ ნიშანი **ნაკლები ხარისხითაა** წარმოდგენილი; ანუ: *უჩა* არ არის „თეთრი“, არამედ არის „არათეთრი“ / „*უთეთრი“ = ნაკლებად თეთრი.

ამრიგად, ამოსავალ (ნეიტრალურ) ფორმასთან მიმართებით იმატებს თუ იკლებს ახალი ლექსემის სემანტიკური მახასიათებლის ხარისხი, იმაზეა დამოკიდებული, ახალი ლექსემა დადებითი კონოტაციისაა თუ უარყოფითი.

ვფიქრობთ, ენობრივ მოვლენათა ამგვარი ანალიზი შეიძლება გახდეს აღნიშნულ ლექსემათა სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი:
ა. *უ- ჩ-აშ-ი* „უთეთრესი“ → *უჩაში* „უფროსი“
ბ. *უ-ჩ-ა:* „არათეთრი“ / „*უთეთრი“ → *უჩა* „შავი“

***შენიშვნა 2**: უფროობითი ხარისხის ფორმა უარყოფის სემანტიკას რომ უკავშირდება, თან დადებითი კონოტაციით, აღნიშნული აქვს აკად. ბ. ჯორბენაძეს (მ. ლომიას კონსპექტი „ქართული ზმნის“ საუნივერსიტეტო სპეცკურსში, 1988 წელი).*

ნ. ჭუმბურიძეს შენიშნული აქვს, რომ ბავშვებს აბნევთ აღმატებით ფორმებში უ- პრეფიქსის გამოყენება, რადგან მათთვის უ- სიტყვის თავში უკავშირდება მის მთავარ ფუნქციას – უარყოფის გამოხატვას: ა. „...გოგონას ზღაპარს უყვებოდნენ „ულამაზეს“ პრინცესაზე. მან გაკვირვებულმა იკითხა: – რატომ ულამაზესი? პრინცესა ხომ ლამაზია?“; ბ. „...6 წლის ბუჭუნამ მოისმინა დიქტორის ნათქვამი პატრიარქზე: „მისი

უწმინდესობა“ და ძალიან გაუკვირდა: პატრიარქი ხომ წმინდაა?!“ (ჭუმბურიძე 1999:124).

➢ *უჩა: ხარისხის ფორმათა ნარმოებასთან დაკავშირებული საკითხები*

როგორც აღვნიშნეთ, მეგრულში სინქრონიულ დონეზე „*უჩა*“ გაიგება მარტივფუძიან ზედსართავ სახელად და შინაარსობრივად იდენტურია ქართული „*შავისა*“, თუმცა, ქართული „შავი“-საგან განსხვავებით, **უფროობითი ხარისხის ფორმას არ აწარმოებს**. ამ ენობრივი ფაქტის ახსნა შესაძლებელია იმით, რომ *უ ჩ ა* ტიპოლოგიურად გამოირჩევა და განსხვავდება სხვა ქართველური ენების მონაცემებისაგან: იგი ნაწარმოებია კონტრადიქტორული პრინციპით, *ჩე „თეთრ“*- ფუძეზე უარყოფის *უ*- პრეფიქსის დამატებით; მაშასადამე, *უჩა* მიღებულია „თეთრის“ უარყოფით: „არა-თეთრი“/*უ-თეთრი =„შავს“[1]. რადგან მეგრულში „შავის“ სემანტიკის ჩამოყალიბება **თეთრის კლებას უკავშირდება**, ხოლო უფროობითი ხარისხის ფორმა **მეტი ხარისხით** ითვალისწინებს საგნის ნიშნის (ან თვისების) წარმოდგენას, ცხადია, მეგრულში *უჩა* იმთავითვე მოკლებული იყო შესაძლებლობას, „შავის“ სემანტიკა მეტი ხარისხით გადმოეცა. გარდა ამისა, ზემოთ მოცემულ სქემაზე (იხ. *უჩაში – უჩა* ფორმების *ჩე-სთან* მიმართება) კარგად ჩანს, რომ ზედსართავი სახელი საგნის ხარისხის კლებისა თუ მატების გადმოსაცემად ერ-

[1] როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, მეგრული ***უჩა***, ფორმაწარმოების თვალსაზრისით, არამხოლოდ ქართველურ ენებს შორის გამოირჩევა ტიპოლოგიურად, არამედ „დღემდე შესწავლილ ფერის ტერმინთა სისტემებს შორის არც ერთ სისტემაში არ დასტურდება ანალოგიური ფაქტი – ბაზისური ფერის კატეგორია [შავი] არც ერთ სისტემაში არ უკავშირდება [თეთრი] კატეგორიის აღმნიშვნელ ტერმინს და არ ნიშნავს „არათეთრს“ (სოსელია 2009:142).

თსა და იმავე უ- პრეფიქსიან მოდელს იყენებს. ამის მიხედვით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ, **სემანტიკური მახასიათებლის გარდა,** წინააღმდეგობას ქმნის **ფორმაწარმოების მორფოლოგიური მოდელიც**, რადგან ენა ზღუდავს ერთნაირი ფუნქციით ერთი და იმავე აფიქსის გამოყენებას. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, „უუ“ პრეფიქსით ნაწარმოები უფროობითი ხარისხის ფორმები ხელოვნურია (ზურაბიშვილი 1957)[1].

ზემოაღნიშნული მსჯელობის სისწორეს ადასტურებს *უჩა-საგან* წარმოქმნილი **ოდნაობითი** ხარისხის ფორმა. ცნობილია, რომ ოდნაობითი ხარისხი საგნის ნიშანს (ან თვისებას) წარმოაჩენს **ნაკლები ოდენობით**; ამიტომ, ამოსავალი ვითარების გათვალისწინებით, მასთან სემანტიკურად ახლოს დგას მეგრული *უ-ჩა „არათეთრი“/„ნაკლები თეთრი“*. გარდა ამისა, ოდნაობითი ხარისხის **ფორმაწარმოების მორფოლოგიური მოდელი** არ არის უ- პრეფიქსიანი და არ ემთხვევა *უ-ჩას* თავსართს; შესაბამისად, ორივე ფაქტორმა – სემანტიკურმა მახასიათებელმა და ფორმაწარმოების მორფოლოგიურმა მოდელმა ხელი შეუწყო *უჩა-ს*, გაგებულიყო მარტივფუძიანი „შავის“ სემანტიკის ზედსართავ სახელად და წარმოქმნილიყო მისგან ოდნაობითი ხარისხის ფორმა: *უჩა „შავი“ → *მო-უჩა-ე → მო-უჩ-ე „მოშავო“*.

შენიშვნა 3: *უჩა მარტივი აგებულების ზედსართავ სახელად გაიგება* თანაბრობითი ხარისხის წარმოების დროსაც. *თანაბრობითი ხარისხის ორგანული წარმოება ქართველურ ენებს შორის მხოლოდ მეგრულისთვის არის დამახასიათებე-*

[1] ჰიპოთეტურია ო. ქაჯაიას მიერ მეგრულ-ქართული ლექსიკონის I ტომის შესავალ ნაწილში, გრამატიკის მოკლე მიმოხილვისას, *უჩა*-ს უფროობითი ხარისხის ფორმად დასახელებული *უუჩაში*, რომელიც, როგორც დამოუკიდებელი ლექსემა, საკუთრივ ლექსიკონში არ დასტურდება (იხ. ქაჯაია ტ. I).

ლი: უჩა „შავი“ → მა-უჩ-ა „სიშავის“ (ნოშქვერიშ მაუჩა კუჩხი „ნახშირის სიშავის ფეხი“).

აღსანიშნავია, რომ *უჩა* და *უჩაში* ფორმების *ძირ-ფუძედ* გამოყენებული *ჩე „თეთრი“* ზედსართავი სახელი უფროობითი ხარისხს მაწარმოებლად იყენებს პარალელურ ფორმას: ჩელა „თეთრი“ → უ-რჩელ-აშ-ი „უთეთრესი“. როგორც ჩანს, ენა ხელმეორე წარმოებისთვის მხოლოდ აფიქსის კი არა, ფუძის გამოყენებასაც ზღუდავს (შდრ.: უ-ჩ-აშ-ი „უთეთრესი“→ „უფროსი“ და უ-რჩელ-აშ-ი „უთეთრესი“).

დასკვნები

მეგრულში *უჩაში – უჩა* ლექსემების მაგალითზე უ- პრეფიქსიანთა სემანტიკური განაწილების საკითხის განხილვა გვიჩვენებს, რომ:

1. **დიაქრონიულად** ორივე ლექსემა **წარმოქმნილია** საერთო ძირ-ფუძითა (-ჩ-) და უარყოფის **უ-** პრეფიქსით. მიუხედავად ამისა, ისინი სემანტიკურად განსახვავდებიან: უ-ჩ-აშ-ი „უთეთრ-ეს-ი“ დადებითი კონოტაციისაა, ხოლო უ-ჩ-ა „არა-თეთრი/*უ-თეთრი – უარყოფითისა; მათ შორის სემანტიკური განსხვავების საფუძველია საყრდენ (ნეიტრალურ) -ჩ- ფუძესთან მიმართებით თვისების მეტი ან ნაკლები ხარისხით წარმოჩენა.

2. **სინქრონიულად** საანალიზო ლექსემათა სტრუქტურა **გამარტივებულია**, ამოსავალი მნიშვნელობები **დაზუსტებულია**: უჩაში =„უფროსი“, უჩა = „შავი“; გამარტივების მიუხედავად, მათთვის სიტყვაწარმოებისას ძირეული მორფემისა (-ჩ-/ჩე) თუ დერივაციული აფიქსის (უ-) ხელახლა გამოყენება შეზღუდულია; შესაბამისად, *ჩე* და *უჩა* ვერ ანარმოებენ უფროობითი ხარისხის ფორმებს, რაც განპირობებულია დიაქრონიული მონაცემებით.

3. ზემოალნიშნული შეზღუდვის კანონზომიერებას ადასტურებს *უჩა-ს* **ოდნაობითი** და **თანაბრობითი ხარისხის** ფორმაწარმოება სინქრონიულ დონეზე მეგრულში.

1.8. -მე სუფიქსიანი ლექსემები დადებითი და უარყოფითი კონოტაციით მეგრულსა და ქართულში

ქართული და მეგრული, ისევე როგორც სხვა მონათესავე ქართველური ენები (ლაზური და სვანური), მორფოლოგიურად მდიდარი სტრუქტურისაა. ქართველურ ენებში მორფოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა სახელი და ზმნა, როგორც მრავალრიცხოვან სინტაგმატურ მონაცემთა სტრუქტურული ერთეულები. ყოველივე ეს მათ ფართო გრამატიკულ შესაძლებლობებსა და მორფემული ანალიზის საინტერესო შედეგებზე მიუთითებს. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი მორფემა დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვისგან მომდინარეობს; ამიტომ შეუძლია განსაზღვროს ლექსემის სემანტიკა საყრდენ ფუძესთან ერთად.

მეგრულსა და ქართულში ყურადღებას იქცევს **-მე** სუფიქსიანი ლექსემების სემანტიკური სხვაობა **დადებითი** და **უარყოფითი** კონოტაციის მიხედვით. სიტყვა-ფორმათა შინაარსობრივი დიფერენციაცია მოითხოვს საყრდენი სახელური ფუძეების მნიშვნელობის გარკვევას, ასევე, სუფიქსური მარკერის გენეზისისა და ფუნქციური დანიშნულების ანალიზს.

მეგრულში -მე სუფიქსიანი სახელები სისტემურადაა წარმოდგენილი ფიცილის ფრაზებში და დადებით კონოტაციას გამოხატავენ, ამიტომ საკითხის ანალიზს მეგრული მონაცემების განხილვით დავიწყებთ.

➢ *„ფიცის ნაწილაკები“ მეგრულში: კვლევის ისტორია, სემანტიკა, ფუნქცია*

მეგრულში ფიცის გამომხატველ ფრაზებში **-მე** ნაწილაკი პირველად გამოყო ი. ყიფშიძემ. ამავე მნიშვნელობითა და ფუნქციით **-გე** ნაწილაკი უკვე გამოყოფილი ჰქონდა ალ. ცაგარელს (Цагарели 1880:9). ი. ყიფშიძემ მათ I და II პირის „ფიცის ნაწილაკები“ (частицы клятвы) უწოდა (Кипшидзе 1914:018, 243, 279), რაც, ფაქტობრივად, ფიცის სემანტიკის მარკერებს ნიშნავს და პირების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: „**-მე** გამოიყენება მაშინ, როცა მთქმელი (პირველი პირი) თვითონ იფიცებს, ხოლო **-გე** მაშინ, როცა მთქმელი სხვას – მეორე პირს აფიცებს“ (კარტოზია 1997:110). მეგრულში დასტურდება **-მე** და **-გე** ნაწილაკების ფონეტიკური ვარიანტები: **-მეე**, **-გეე**. **-მე** ნაწილაკიან სახელებს ქართულის ფიცილის ფორმულებში შეესაბამება მოთხრობითბრუნვიანი ლექსემები, ხოლო **-გე** ნაწილაკიან სახელებს – მიცემითბრუნვიანი ფორმები; მაგალითად, *ღორონთი-მე = ღმერთმანი, ნანა-გე = დედაშვილობას*“ (კარტოზია 1997:110). მოთხრობითბრუნვიანი და მიცემითბრუნვიანი ქართული ფიცილის ფორმულები შინაარსობლივად ასეც შეიძლება გაიშალოს: *ა. ღმერთმანი = ღმერთს გეფიცები, ღვთის მადლს გეფიცები. ბ. დედაშვილობას = დედაშვილობას გაფიცებ, დედაშვილობის მადლს გაფიცებ.*

➢ *-მე ნაწილაკიანი ლექსემები მეგრულში*

მეგრულში **-მე** ნაწილაკი დაერთვის სახელობითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემულ ცალკეულ სახელურ ლექსემებს ან შესიტყვებებს; ესენია:

ა. ღორონთი „ღმერთი“

(1) ვაგაცუნუქ, **ღორონთ-ი-მე** (გუდ.240,7) „არ გამოგყვები, *ღმერთმანი/ღვთის მადლს გეფიცები* “.

ემპირიულ მასალებში დასტურდება **ღორონთ-უ-მე** ფორმაც, რომელიც ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგადაა მიღებული, კერძოდ, სახელობითი ბრუნვის ნიშანი **-ი** > **-უ** მომდევნო ბაგისმიერი **მ** ფონემის გავლენით (კარტოზია 1997:110-111).
(2) ვენაღა, ჭუმე თექ იპიიქ, **ღორონთ-უ-მე** (ექსპ. მასალები) „არ იდარდო, ხვალ იქ ვიქნები, ღვთის მადლს ვფიცავ“.

შენიშვნა 1: *ღორონთ-უ-მე ფორმის მიღების საშუალებად ი. ყიფშიძეს მიაჩნია სახელობითი ბრუნვის უძველესი უ ნიშნის აღდგენა (Кипшидзе 1914:352). სახელობითი ბრუნვის უძველეს ნიშნად უ ხმოვნის არსებობა არ არის გაზიარებული ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში. გარდა ამისა, ამ ფაქტის დადასტურებას -მე ნაწილაკიან სახელებში ხელს უშლის ისიც, რომ -ი > -უ- -გე ნაწილაკის წინ არ ხდება. ი. ყიფშიძის მიერ დასახელებული ღორონთ-უ-გე* (იქვე:352) *არ დასტურდება მეგრულში. ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, -ი >-უ- ფონეტიკური პროცესის განმსაზღვრელად მხოლოდ ბაგის:მიერი -მ თანხმოვანი უნდა ჩაითვალოს.*

ბ. ბუაშ მარდი „მზის მადლი“
(3) უშულადუ **ბუაშ მარდ-ი-მე** (ყიფ. 276,29) „დაუღლელი *მზის მადლმა/მზის მადლს გეფიცები*“.

მე- ნაწილაკი მეგრულში გამოიყენება აგრეთვე გარდაცვლილი მშობლების სულის ხსენებისას – დაფიცებისას:
გ. დიდაშ შური „დედის სული“
(4) მოხიოლუ თაქ რინა, **დიდაშ შურ-ი-მე** (ექსპ. მასალები) „მიხარია აქ ყოფნა, *დედის სულს გეფიცები* “.
დ. მუმაშ შური „მამის სული“

(5) ოქისეთ გეტკოიღა შონურ ქუს, **მუმაშ შურ-ი-მე** (ექსპ. მასალები) „საშობაოდ ჩამოგიტან სვანურ ქუდს, *მამის სულს გეფიცები*“.

➢ *-გე ნაწილაკიანი ლექსემები მეგრულში*

მეგრულში **-გე** ნაწილაკიც სახელობითი ბრუნვის ფორმით გადმოცემულ ცალკეულ სახელურ ლექსემას დაერთვის. **-მე** და **-გე** ნაწილაკებისთვის საერთო სიტყვა-ფორმებია: *შური „სული“, ღორონთი „ღმერთი“:*
(6) სქან **ჯიმაშ შურ-ი-გეე**, ქომიწიი სიმართე (ექსპ. მასალები) „შენი ძმის სულს გაფიცებ, მითხარი სიმართლე“.
(7) ჯგირი კოჩი, **ღორონთ-ი-გე**, – უნუ გერქ (ყიფ. 69,18) „კარგო კაცო, *ღვთის მადლს გაფიცებ*, – უთხრა მგელმა.

***შენიშვნა 2**: მეგრულში ფონეტიკური პროცესების შედეგად მიღებული ფორმებია: **ღორონთგიე // ღორონდგიე**; კერძოდ: ღორონთიგე → ღორონთგიე (მეტათეზისი) → ღორონდგიე (რეგრესული, კონტაქტური, ნაწილობრივი ასიმილაცია)(კარტოზია 1997:112); ამ ფორმებში **-გიე** დაბოლოების მიღების განსხვავებული თვალსაზრისებისთვის იხ. ჟღენტი 1953:125; ბაღათურია 1987:44.*

-გე / -გეე ნაწილაკი დაერთვის აგრეთვე ნათესაობის აღმნიშვნელ სიტყვებს:
ა. *ნანა „დედა“: ნანა-გე „დედაშვილობის მადლს გაფიცებ“.*
ბ. *ბაბა „მამა“: ბაბა-გე „მამაშვილობის მადლს გაფიცებ“.*
გ. *სქუა „შვილი“: სქუა-გე (ეს ლექსემა მიმართვისას შეიძლება გამოიყენოს დედამაც და მამამაც, შესაბამისად, ქართუ-*

ლად იქნება: „დედაშვილობის / მამაშვილობის მადლს გაფიცებ“).
დ. ჯიმა „ძმა“: ჯიმა-გე „ძმობის მადლს გაფიცებ“.
ე. თოლი „თვალი“: თოლი-გე (ამ ლექსემას მიმართვისას მეუღლეები იყენებენ, იხ. Кипшидзе 1914:0145, 240-244; გადმოქართულებისას დაახლოებით ასე შეიძლება ჟღერდეს: „ჩემო თვალის სინათლევ“.

➢ *-მე და -გე ფიცის ნაწილაკების გენეზისის საკითხი*

ცნობილია, რომ ნაწილაკები დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვებისგან მომდინარეობენ. *-მე* და *-გე* ფიცის ნაწილაკების გენეზისზე აზრთა სხვადასხვაობაა სამეცნიერო ლიტერატურაში. ვ. ბოედერის თვალსაზრისით, შესაძლებელია აღნიშნული ნაწილაკების ამოსავლად ივარაუდებოდეს ზმნა, კერძოდ, ქართ. ფ ი ც ე ბ ა, მეგრ. ფ უ ჩ ა ფ ა (შდრ.: დ ე დ ა ს გ ე ფ ი ც ე ბ ი), ან გ ე ნ ა ც ვ ა ლ ო ს // მ ე ნ ა ც ვ ა ლ ო ს, ან კიდევ სხვა რამ (Boeder 1988:17). აღნიშნულ ნაწილაკებს გ. კარტოზიაც ზმნისგან მომდინარედ მიიჩნევს, ოღონდ ორივე მათგანისთვის ერთსა და იმავე ფუძეს ვარაუდობს. მისი აზრით, ასეთია I და II პირის ზმნური ფორმები **მაცი** „მექმნება“, **გაცი** „გექმნება“. ამგვარი ვარაუდის მიხედვით, თავდაპირველად ამოსავალი ფრაზები ***ღორონთი-მე-სა*** და ***ღორონთი-გე-სათვის*** აღნიშნული ზმნების მონაწილეობით ასეთი იქნებოდა: ა. ღორონთი **მაცი** მოხვარეთ „ღმერთი მექმნება დამხმარედ / შემწედ (შდრ.: ქართ. ღმერთი შემეწევა); ბ. ღორონთი **გაცი** მოხვარეთ „ღმერთი გექმნება დამხმარედ / შემწედ (შდრ.: ქართ. ღმერთი შეგეწევა). „**აცი** > **ეე** გადასვლა უნდა მომხდარიყო შუალედური **აი** საფეხურის გავლით. მას შემდეგ, რაც მოიკვეცა შედგენილი შემასმენლის სახელური ნაწილი, ალბათ დაიჩრდილა მეშველი ზმნის ლექსიკური

მნიშვნელობა, რაც ხელს შეუწყობდა ც-ს უკვალოდ დაკარგვას ინტერვოკალურ პოზიციაში“ (კარტოზია 1997:116-117).

მეშველი ზმნის გამარტივების ფონეტიკური პროცესები საფეხურების გათვალისწინებით:

I. მაცი → მაიი (ც ბგერის დაკარგვა) → მაი (ერთგვარ ხმოვანთა შერწყმა: იი→ი).

II. მაი → მეე (*აი-ს* ნაწილობრივი რეგრესული ასიმილაციით →**ეი*, ხოლო სრული რეგრესული ასიმილაციით → ეე).

ასეთივე ფონეტიკური ცვლილება უნდა განეცადა *გაცი* ფორმასაც და საბოლოოდ მისგან მივიღეთ *-გეე* ნაწილაკი.

წარმოდგენილი საფეხურების გათვალისწინებით, პარალელურ ფორმებს (-მე||-მეე, -გე||-გეე) შორის, გ. კარტოზიას აზრით, უპირველესია ორხმოვნიანი ფორმები (-მეე და -გეე), ხოლო ცალხმოვნიანები (-მე და -გე) ერთგვარ ხმოვანთა შერწყმის შედეგადაა მიღებული (იქვე:116).

- ***-მე** ნაწილაკის ასახვა ქართულში: განსხვავებული თვალსაზრისები*

ქართულში **-მე** ნაწილაკი დასტურდება ერთ კონკრეტულ ლექსემა *რუსეთუმე-ში*. სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს იმასთან დაკავშირებით, აღნიშნულ სიტყვაში გამოიყოფა თუ არა მეგრული -მე ნაწილაკი; შესაბამისად, განსხვავებულად წარმოჩნდება დასახელებული ფორმის სეგმენტაციაც.

***შენიშვნა 3**: თუ რუსეთუმეში -მე ნაწილაკი გამოიყოფა, მაშინ მისი მიღება ფონეტიკურად სავარაუდებელია ღორონთუმე ფორმის ანალოგიით: *რუსეთ-ი-მე → რუსეთ-უ-მე (-მე ნაწი-*

ლაკიან სახელში -ი > -უ ფონეტიკურ პროცესთან დაკავშირებით მსჯელობა იხ. ზემოთ).

რუსეთუმე ფორმა ქართულში მე-19 საუკუნის შუა წლებიდან ჩნდება. პირველად იგი გვხვდება გიორგი ერისთავის კომედიაში „*გაყრა*“, ხოლო შემდეგ – აკაკი წერეთლის პიესაში „*რუსეთუმე*“. ქართულ *რუსეთუმე* ფორმაში მეგრული -მე ნაწილაკი ი. ყიფშიძემ გამოყო, ხოლო მთლიანად სიტყვა-ფორმის სინონიმურ მნიშვნელობად დაასახელა: „რუსეთს გეფიცები“ (Кипшидзе 1914:018). ი. ყიფშიძის თვალსაზრისი გაიზიარა კ. დანელიამ (დანელია 1991:596-597). „გაყრაში“ ლექსემა *რუსეთუმე* სომეხი ვაჭრის, მიკირტუმ გასპარიჩის, მეტყველებაში დასტურდება; ამის გათვალისწინებით, გ. კარტოზია ფაქტობრივად გაემიჯნა ადრე ჩამოყალიბებულ თვალსაზრისს; მეცნიერის აზრით, საანალიზო ლექსემა სომხური ენის მიხედვით უნდა აიხსნას, რაც იძლევა შემდეგი სეგმენტების გამოყოფის საშუალებას: *რუსეთუმ-ე;* აქედან, რუსეთ- არის სახელური ფუძე, ხოლო „-უმ-ე დაბოლოებაში -**უმ** [სომხური] ადგილობითი ბრუნვის მაწარმოებელია, **ე** კი „არის“ მეშველი ზმნა უნდა იყოს; მაშასადამე, *რუსეთუმე* იგივეა, რაც *რუსეთშია*“ (კარტოზია 1997:113).

მართალია, „გაყრაში“ აღნიშნულ ლექსიკურ ერთეულს იყენებს სომეხი ვაჭარი, მაგრამ გ. ერისთავის თზულებათა ენის ანალიზი (დაწვრ. იხ. ურიდია 1963:22-32) საშუალებას იძლევა აღვნიშნოთ, რომ

1. რუსეთუმე-ს სეგმენტაცია-სემანტიკის განსაზღვრას სომხური გრამატიკის მიხედვით ხელს უშლის შემდეგი გარემოებები:

ა. გ. ერისთავის კომედიაში ვაჭართა წრეს წარმოადგენენ თბილისელი სომხები, რომლებმაც იციან ქართული; „ზოგჯერ ვაჭართა წრიდან ესა თუ ის პირი საკმაოდ ვრცლად ლაპარა-

კობს გამართული ქართულით“ (იქვე:32) და მით უფრო არ არის მოულოდნელი, კონკრეტულ შემთხვევაში ავტორმა კონტექსტის შესაფერისად ათქმევინოს სომეხ პერსონაჟს ქართული ლექსიკური ერთეული *რუსეთუმე*.

ბ. გ. ერისთავის კომედიებში სომეხი ვაჭრების მეტყველებას **არ ახასიათებს** ერთი ლექსიკური ერთეულის შიგნით შერეული გრამატიკული ელემენტების (მაგ., სომხური ბრუნვის ნიშნისა და ქართული მეშველი ზმნის) ერთდროულად გამოყენება[1].

გ. ვაჭართა თბილისურ ჟარგონს საფუძვლად დაედო ქართული ენა, რაც ასევე გამორიცხავს ქართული ლექსიკური ერთეულების გაფორმებას სხვა ენის, თუნდაც სომხურის, ბრუნვის ნიშნით.

დ. ვაჭართა ფენის გაქრობასთან ერთად მათი მეტყველებისთვის დამახასიათებელი ქალაქური ჟარგონიც გაქრა, ხოლო საანალიზო ლექსიკური ერთეული *რუსეთუმე* ენაში დარჩა. იგი დღესაც იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება *(„რუსეთს გეფიცები“)*, რომელზეც მიუთითა თავის დროზე ი. ყიფშიძემ.

ე. *რუსეთუმე* ფორმის ბოლოკიდური **-ე** თუკი ქართული „არის“ ზმნისგან მომდინარეობს, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ **-ე** ფონეტიკური ტრანსფორმაციის შედეგია; თუმცა **ქართულში არ დასტურდება კლიტიკად ქცეული -ა სუფიქსის** (-ა←არის) **მონაწილეობა ფონეტიკურ პროცესებში და ფორმალური სახეცვლილება**. ეს ფაქტიც ეწინააღმდეგება *რუსეთუმე* ფორმაში -ე სუფიქსის გამოყოფას.

---

[1] *თბილისელი სომეხი ვაჭრების მეტყველების ძირითადი ენობრივი თავისებურებებია: ა. კონსტრუქციაში სახელებს შორის ბრუნვაში შეთანხმების დარღვევა; ბ. ფონეტიკური ცვლილებები ზმნის თემატურ სუფიქსებში; გ. ფრაზებში ვაჭრებისთვის დამახასიათებელი სომხურ-რუსული ლექსიკის ჩართვა. ეს ენობრივი ფაქტებიც ადასტურებს, რომ რუსეთუმე-შიც ვერ გამოიყოფა სომხური ადგილობითი ბრუნვის ნიშანი.*

რუსეთუმეში -მე ნაწილაკის გამოყოფის დამატებით არგუმენტად გამოდგება აგრეთვე

2. რუსეთუმე – თერგდალეული ლექსემების მნიშვნელობათა დაზუსტებაც:

ა. მე-19 საუკუნის შუა ხანებში საქართველოდან რუსეთში სწავლა-განათლების მისაღებად მიდიოდნენ ქართველი ახალგაზრდები და რამდენიმე წლის შემდეგ უკან ბრუნდებოდნენ. იმდროინდელ საქართველოში ამგვარი ახალგაზრდების ორი ჯგუფი გაჩნდა: **ერთნი** ქვეყნის ეროვნული ხაზის განვითარებისთვის ზრუნავდნენ (ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრეები); **მეორენი** საკუთარი ქვეყნისთვის სასარგებლოს ვერაფერს ქმნიდნენ და ნიჰილისტურად იყვნენ განწყობილი ეროვნულის მიმართ. მეორე ჯგუფის წარმომადგენელთა ტიპური სახეა ივანე გ. ერისთავის პიესიდან „გაყრა“.

ბ. რუსეთში ნამყოფი ახალგაზრდების აღსანიშნავად ლექსემები *თერგდალეული* და *რუსეთუმე* ქრონოლოგიურად ერთდროულად და სინონიმური მნიშვნელობით გაჩნდა. ამას მოწმობს მაგალითები პიესიდან:

(1) „თერგ-დალეული ჩემი ძამია“ (უფროსი ძმა ანდუყაფარი ამბობს ივანეზე).

(2) „ერთი ძმაც ყამს რუსეთუმე“ (მიკირტუმ გასპარიჩი ანდუყაფარის ძმაზე, ივანეზე).

გ. სინონიმურ ლექსემათა დიფერენციაციას ხელი შეუწყო შემდეგმა გარემოებებმა:

თერგდალეული რუსეთში ნამყოფი პიროვნების აღსანიშნავად გაჩნდა ყოფითი მოტივაციით: როცა ახალგაზრდები რუსეთში მიდიოდნენ, მდინარე თერგი უნდა გაევლოთ და მის წყალს სვამდნენ. ამიტომ გაუტოლდა ერთმანეთს თერგდალეულობა და რუსეთში ნამყოფობა.

რუსეთუმე რუსეთში ნამყოფი პიროვნების აღსანიშნავად გაჩნდა მშობლიურის მიმართ დამოკიდებულების მიხედვით: ახალგაზრდების ერთ ჯგუფს სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ მოსწონდა ყველაფერი რუსული და არაფერი მშობლიური. ასეთ დროს გადატანითი მნიშვნელობით და ირონიულად ითქმის, რომ იგი „იფიცებს რუსეთს“; ამიტომ ლექსემა *რუსეთუმე* სემანტიკურად უფრო ზუსტი და შესაფერისი აღმოჩნდა მშობლიურის მიმართ ნიჰილისტურად განწყობილი ახალგაზრდების აღსანიშნავად.

დ. რამდენადაც დედის დაფიცება ქართველისთვის პატივისცემის გამოხატვის ძლიერი სემანტიკური ნიუანსის მქონეა, იმდენად იძენს იგი საპირისპირო მნიშვნელობას – უპატივცემლობას, თუკი სუბიექტი ფიცის ობიექტს („დედას“) არასათანადოდ შეცვლის. დაფიცებისას მშობელი დედის არასწორად ჩანაცვლება რომ დასაძრახია, ქართულ ანდაზაშიც არის ასახული: „დედის სული ჰქონდათ დავიწყებული და დედინაცვალს იფიცებდნენო“.

ე. რაკი რუსეთში ნამყოფი ახალგაზრდების ერთ ჯგუფს დაერქვა *რუსეთუმე*, მათგან იდეურად განსხვავებული მეორე ჯგუფის სახელი გახდა *თერგდალეული*. ასე მივიღეთ ლექსიკური სინონიმიიდან ლექსიკური ანტონიმია; ანტონიმიისთვის დამახასიათებელი ასიმეტრიულობის თანახმად, რაც პირველად უარყოფითი კონოტაციის ერთეულის გაფორმება-გაჩენას ნიშნავს (ბერულავა 1976:59,93; დანელია 1979 [2009:87]; იხ. თ. I:§1.6), ჯერ დაზუსტდებოდა უარყოფითი სემანტიკის *რუსეთუმე*, ხოლო შემდგომ, მეორე წევრი, ნეიტრალური *თერგდალეული*, თავისთავად შეიძენდა დადებით მნიშვნელობას. სავარუდოდ, ლექსემები *რუსეთუმე – თერგდალეული* ტერმინებად გაფორმდა მას შემდეგ, რაც მოხდა მათი სემანტიკური დიფერენციაცია.

საინტერესოა ასევე იმის ახსნაც,

3. რუსეთუმე-ს მნიშვნელობისთვის რატომ შეიძლება უფრო მეტად შესაფერისი იყოს „რუსეთს გეფიცები“ და არა „რუსეთშია“:

ა. ივანე, რომელსაც მიემართება ეს სიტყვა პირველად „გაყრაში“, ფიზიკურად უკვე საქართველოშია; ამიტომ ასეთ დროს ვერ ითქმება *რუსეთშია* პირდაპირი მნიშვნელობით.

ბ. გადატანითი მნიშვნელობის გამოსახატავად *რუსეთშია* სუსტია სემანტიკურად, იმიტომ რომ ნიშნავს „წარმოსახვით იქაა“ და არ ავლენს მშობლიურის მიმართ დამოკიდებულებას; ხოლო მას, ვინც „იფიცებს რუსეთს“, ცალსახად აქვს არჩევანი გაკეთებული მშობლიურსა და უცხოს შორის ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ.

დასკვნები

1. მეგრულში დადასტურებული ფიცის ნაწილაკებია **-მე** და **-გე**, რომლებიც I და II პირების მიხედვით ნაწილდება. ისინი დაერთვიან კონკრეტულ ლექსემებს (ბჟა „მზე“, ღორონთი „ღმერთი“, დიდაშ შური „დედის სული“, მუმაშ შური „მამის სული“ და სხვა მისთ.), რითიც გამოხატავენ საკუთარის, შენიანის, მშობლიურის განცდას.

2. ფიცის ნაწილაკების ფუნქციური დანიშნულებაა, ფიცილის ფორმულებად (ფიცის გამომხატველ ფრაზებად) აქციოს ის ლექსემები, რომლებსაც დაერთვიან. ამ ტიპის ენობრივ ფორმულებში ფიცის ობიექტი თავად ის სახელია, რომელსაც ნაწილაკი დაერთვის.

3. სპეციფიკური ნაწილაკიანი ფრაზები ფიცის სემანტიკასთან ერთად უგამონაკლისოდ გამოხატავენ პატივისცემას, მოწიწებას საფიცარი ობიექტის მიმართ; ამით ნათქვამს მეტი დამაჯერებლობა ენიჭება და მთლიანად ფრაზა დადებითი კონოტაციისაა.

4. ქართულში მეგრული **-მე** ნაწილაკით გააფორმებულია ერთადერთი ლექსიკური ერთეული – *რუსეთი, თუმცა*, მეგრულისგან განსხვავებით, შექმნილია ფიცის გამომხატველი უარყოფითი კონოტაციის ფრაზა *რუსეთუ-მე („რუსეთს გეფიცები“)*. მეგრულსა და ქართულს შორის ფიცის ფრაზემების სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველი გახდა ფიცის ობიექტის ცვლილება, კერძოდ, მშობლიურის ჩანაცვლება უცხოთი.

5. სემანტიკური დიფერენციაციის შედეგად თავად ქართულშიც ჩამოყალიბდა *ნიჰილიზმისა („რუსეთუმე“)* და *ეროვნულობის* („*თერგდალეული*“) გამომხატველი ანტონიმური წყვილი.

თავი V

უარყოფის ზოგი სპეციფიკური საკითხი და მისი ასახვა თარგმანში

1. არა /არ ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელები „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალურ ტექსტსა და ინგლისურენოვან თარგმანში

სამყაროში ნებისმიერი მოვლენა შეიძლება შეფასდეს როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ასპექტით. ამგვარი მიდგომა, უპირველეს ყოვლისა, რეალიზებულია ზმნური და სახელური ენობრივი მოდელების სახით. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა პოეტური ტექსტების ენა ორიგინალსა და თარგმანებში. აღნიშნული საკითხი კონკრეტულ ჭრილში (არა/არ ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელების მიხედვით) განხილულია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალური ტექსტისა და ინგლისურენოვანი თარგმანების მიხედვით.

1.1. პრობლემის განსაზღვრა

ორიგინალური ტექსტისა *და* ***თარგმანის*** ურთიერთმიმართება კარგად წარმოაჩენს პრობლემის არსს, რადგან:
1. ორიგინალურ პოეტურ ტექსტში, როგორც წესი, მოცემულია ტრადიციული, უნივერსალური და, ამავე დროს, პოეტური სტილისთვის დამახასიათებელი ოკაზიური ენობრივი მოდელები.
2. ცნობილია, რომ თვით ყველაზე კარგად შესრულებულ თარგმანშიც კი ვერ აისახება ორიგინალის ენობრივი თავისებურებები; მეორე მხრივ, თარგმანით შეიძლება გადამოწმდეს, რომე-

ლი ენობრივი საშუალებებია ბუნებრივი და გასაგები სხვა ენობრივი სამყაროს მკითხველისთვის.

ზემოხსენებულის გათვალისწინებით, „ვეფხისტყაოსანში“ უარყოფითი **არა / არ** ნაწილაკით გადმოცემული ზმნური და სახელური მოდელების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი და მათი ასახვა ინგლისურ თარგმანებში ბევრ საინტერესო საკითხს წარმოაჩენს.

***შენიშვნა 1**: სახელებში იგულისხმება ყველა სახელი: არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი, ნაცვალსახელი და ნაზმნარი სახელები: საწყისი და მიმღეობა.*

➢ *უარყოფითი ნაწილაკის ადგილისათვის წინადადებაში*

ო. ესპერსენის აზრით, წინადადების მნიშვნელობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ადგილი უკავია მასში უარყოფით ელემენტს. ამის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ უარყოფა ლოგიკურად შეიძლება მიემართებოდეს ერთ ცალკეულ იდეას (ეს არის სპეციალური უარყოფა), ან ორი იდეის კომბინაციას (ნექსუსის უარყოფა). ნექსუსის უარყოფის შემთხვევაში უარყოფითი ელემენტი ჩვეულებრივ უკავშირდება ზმნას (Jespersen 1917:42-55).

***შენიშვნა 2**: **ნექსუსი** ესპერსენის ტერმინია, ამ ტერმინით აღიწერება ურთიერთობა ელემენტსა (სუბიექტს ან ობიექტს) და მის პრედიკტს შორის... (Cristal 2003:313)..*

ესპერსენის ამ იდეის გავრცობა-განვითარებად უნდა ჩაითვალოს რუსული ენის სინტაქსის ცნობილი მკვლევრის, ა. პეშკოვსკის, მიერ შემოთავაზებული უარყოფით წინადადებათა კლასიფიკაცია. ა. პეშკოვსკი ზუსტი კრიტერიუმების გამოყენების საფუძველზე გამოყოფს უარყოფით წინადადებათა ორ სა-

ხეს. მისი აზრით, სწორედ შემასმენელთან მდგარი უარყოფა აქცევს მთელ გამონათქვამს უარყოფითად, უკუთქმითად; ხოლო უარყოფა, მდგარი რომელიმე სხვა წევრთან, ვერ არყევს გამონათქვამის ზოგად წართქმით აზრს. ა. პეშკოვსკის აზრით, წინადადებას, დადებითი შემასმენლით და უარყოფითი ნაწილაკით სხვა წევრთან, შეიძლება ეწოდოს **კერძოდუარყოფითი,** ხოლო წინადადებას უარყოფითი შემასმენლით – **ზოგადადუარყოფითი** ან **საკუთრივუარყოფითი**. ეს კლასიფიკაცია საფუძვლად დაედო შემდგომ კვლევათა უმეტეს კლასიფიკაციებს. ასე, მაგალითად, „რუსული გრამატიკა-80“-ში (“Русской грамматики-80”) გადმოცემული კლასიფიკაცია ახლოა ა. პეშკოვსკის კლასიფიკაციასთან, თუმცა განსხვავებაცაა, რაც ცალკე მსჯელობის საგანია (შდრ.: Пешковский 1956:377-378 upud Штернина 2015:213).

მაშასადამე, **უარყოფითი ნაწილაკის ადგილს წინადადებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სტილურ-სემანტიკური სპეციფიკის განსაზღვრისათვის**. როგორც აღვნიშნეთ, ამ თვალსაზრისით საინტერესოა „ვეფხისტყაოსნის“ განხილვა.

1.2. არა / არ ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელები „ვეფხისტყაოსანში“

ქართულში უარყოფის გამომხატველი „არა/არ“ ნაწილაკების პოზიცია დასტურდება ზმნისა (NegV) და სახელის წინ (NegN). ამ ორ მოდელს შორის ზმნური მოდელი ძირითადია, რადგან მთლიანად წინადადების უარყოფითობას განსაზღვრავს: **I**. NegV; მასთან შედარებით, სახელური მოდელი – **II**. NegN არაძირითადია, რადგან წინადადებაში კონკრეტულად სახელით გადმოცემულ წევრს უარყოფს და სტილურ-სემანტიკურ ვარიაციებს გამოხატავს.

პეშკოვსკის კლასიფიკაციის გათვალისწინებით, **I.** NegV მოდელს შეიძლება ეწოდოს **ზოგადადუარყოფითი,** ხოლო **II.** NegN-ს – **კერძოდუარყოფითი.**

„ვეფხისტყაოსანშიც“ NegV მოდელის მიხედვით გადმოიცემა ჩვეულებრივი უარყოფა და წინადადების რომელიმე წევრის აქტუალიზება არ ხდება:

(1) მოშაირე **არა** (Neg) **ჰქვიან** (V), ვერას იტყვის ვინცა გრძელად (1974:11, №17,4).

პოემაში დადასტურებული სახელური მოდელის (**II. Neg.N**) ლექსემები პირობითად შეიძლება დაიყოს ორად: **IIA.(NegN)** და **IIB.(NegN). IIA** მოდელში გაერთიანდებიან უარყოფითნაწილაკიანი ის სიტყვა-ფორმები, რომლებიც მიიღება დადებით ფორმაზე უარყოფითი ნაწილაკის დამატებით და ბუნებრივად ჟღერს ქართულისათვის. წარმოების წესის მიხედვით, მათ ანტონიმური ლექსემები ეწოდებათ; მაგალითად, ასეთი ანტონიმური წყვილია პოემიდან *თქმა* და ***არა-თქმა:***

(2) მაგრა მეტი უარეა **არა**(Neg)**-თქმა** (N) და ჭირთა მალვა (1974:132, №418,2)[1].

ქართული სალიტერატურო ენის დიაქრონიული ანალიზი ცხადყოფს, რომ **არა-/არ-** ნაწილაკიანი რთული სახელები ანტონიმური ლექსემების საწარმოებლად დამკვიდრებულია ძველ ქართულშივე; გარდა ამისა, ანტონიმური წყვილების წარმოსაქმნელად სამ მოდელს შორის არა-/არ- ნაწილაკიანი ყველაზე გავრცელებულია (ჯორბენაძე 1984:85). ფაქტობრივად, ამ მოდელის მიხედვით ანტონიმური ლექსემის წარმოება შესაძლებელია ნებისმიერი სახელური ფუძიდან, მაგრამ ერთია მოდელის შესაძლებლობები, გაფართოების ტენდენციები და მეორეა მისი

[1] ერთი ფუძიდან წარმოქმნილი ანტონიმური ლექსემები შესაძლებელია ერთ ტაეპშიც იყოს მოცემული: „ზოგჯერ თქმა სჯობს არა-თქმასა, ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების“ (რუსთაველი 1974).

რეალიზების სისტემურობა. ენაში ანტონიმურ ლექსემათა მარაგს განსაზღვრავს არა მხოლოდ წარმომქმნელი მოდელის მოქნილობა, არამედ ბევრი სხვა ფაქტორი, რომელთა შორის ერთ-ერთია ბუნებრიობა, სიტყვის ბუნებრივი ჟღერადობა. ამ თვალსაზრისით, **IIB** მოდელი ოკაზიურია; კერძოდ, მასში ერთიანდება ისეთი უარყოფითნაწილაკიანი სახელები, რომელთაც შეიძლება ეწოდოთ **ანტონიმური ოკაზიონალიზმები**; ეს იმას ნიშნავს, რომ უარყოფითნაწილაკიანი ანტონიმური წყვილი ცალი ლექსემითაა წარმოდგენილი და იგი ავტორის მიერაა შექმნილი, მხოლოდ პოემის ტექსტში დასტურდება; მაგალითად, ერთ-ერთი ასეთი სიტყვა-ფორმაა „ვეფხისტყაოსანში“ „არ ორგულობა“:

(3) ეთქვა თუ: ჟამად **გვაჩნია** (V) ჩვენ თქვენი **არ** (Neg)-**ორგულობა** (N) (1974:139, №448, 3).

საინტერესო და თავისებურია თავად ამ ლექსემის მიღების გზაც.

საანალიზო სეგმენტი პოეტური ტაეპიდან:

V... NegN: „...**გვაჩნია** (V)... **არ** (Neg)-**ორგულობა** (N)“ – *კერძოდუარყოფითი / აქტუალიზებული*

შდრ.:

NegV... N: „...**არ**(Neg) **გვაჩნია**(V)...**ორგულობა** (N)“ – *ზოგადაიჭუარყოფითი/ ნაკლებად აქტუალიზებული.*

მაშასადამე, ოკაზიური ანტონიმური სიტყვა-ფორმის მიღების საფუძველია ***უარყოფითი ნაწილაკის პოზიციის ცვლა***; კერძოდ, ბუნებრივ მეტყველებაში ზმნის წინ მდგარ უარყოფით ნაწილაკს პოეტურ ტექსტში ავტორი უცვლის პოზიციას და ათავსებს სახელის წინ, ექსპრესიულობის მისაღწევად: ***NegV...N → V...Neg N***; ამიტომ არის ამგვარად შექმნილი ანტონიური ლექსემა ოკაზიური ცალეული და არა ანტონიმური წყვილის წევრი.

საინტერესოა, როგორ არის ასახული თარგმანებში „ვეფხისტყაოსანში“ დადასტურებული ზემოგანხილული უარყოფითნაწილაკიანი ენობრივი მოდელები.

როგორც ცნობილია, „ვეფხისტყაოსანი“ მსოფლიოს ხალხთა მრავალ ენაზეა თარგმნილი. ჩვენთვის საინტერესო საკითხს ერთი ენის, კერძოდ, ინგლისურის თარგმანების მიხედვით განვიხილავთ.

1.3. არა / არ ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელების ასახვა „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისურენოვან თარგმანში

ინგლისურად „ვეფხისტყაოსნის “ 5 თარგმანი არსებობს[1]:

- მარჯორი უორდროპის პროზაული, სიტყვასიტყვითი თარგმანი, გამოიცა ორჯერ 1912, 1966 წლებში.
- ვენერა ურუშაძის პოეტური თარგმანი, გამოიცა ოთხჯერ: 1968, 1971, 1979, 1986 წლებში.
- ქეთრინ ვივიენის თავისუფალი პროზაული თარგმანი, გამოიცა 1977 წელს.
- რობერტ სტივენსონის თავისუფალი პროზაული თარგმანი, გამოიცა 1977 წელს.
- ლინ კოფინის პოეტური თარგმანი, გამოიცა 2015 წელს.

შესადარებლად ვიღებთ მარჯორი უორდროპის სიტყვასიტყვით პროზაულ თარგმანს, როგორც ერთგვარ წყაროს ინგლისურისათვის და ლინ კოფინისა და ვენერა ურუშაძის პოეტურ თარგმანებს.

[1] 2018 წელს ინგლისურ ენაზე გამოიცა ჯეფრი გოსბის მიერ პოპულარული ენით დაწერილი „ვეფხისტყაოსნის“ მოკლე პროზაული ვერსია ინგლისურენოვანი მკითხველისათვის, ამბად მოთხრობილი ავთანდილ არაბულის მიერ.

ზემოალნიშნული მოდელები „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალურ ტექსტსა და თარგმანებში

ცხრილი №1: I. NegV

შოთა რუსთაველი: **I. NegV** „მოშაირე **არა ჰქვიან**, ვერას იტყვის ვინცა გრძელად“ (1974:11, №17,4).
მ. უორდროპი: **I. NegV** Those **are not called** poets who cannot compose a long work” (1966: 15, №24, 4).
ლ. კოფინი: **I. NegV** He still should **not be called** a poet who cannot recite for long” (2015:13 №17, 4).
ვ. ურუშაძე: But remember, only he who writes majestic poetry is a poet” (1986: 16№17,4).

შენიშვნა 1: მ. უორდროპისა და ლ. კოფინის თარგმანებში შენარჩუნებულია ორიგინალურ ტექსტში მოცემული მოდელი: **NegV**. ეს არ არის შემთხვევითი, რადგან NegV მოდელი ერთგვარად უნივერსალურია, რამდენადაც გავრცელებული მოდელია (Dryer 2011). ვ. ურუშაძის თარგმანში სტრიქონის შინაარსი გადმოცემულია უარყოფითი ნაწილაკის გარეშე, სხვა ლექსიკური საშუალებებით.

ცხრილი №2: II.A. NegN

შოთა რუსთაველი: **II.A. NegN** მაგრა მეტი უარეა **არა-თქმა** და ჭირთა მალვა (1974:132, №418,2).

მ. უორდროპი: II.A. NegN yet is it much worse **not to speak** and to hide woes (1986: №68, 398).
ლ. კოფინი: II.A. NegN Yet it's worse for a woman **not to speak**, to hide her inner woe (2015: 97, №418).
ვ. ურუშაძე: Yet it is worse to be silent and keep one's sorrow a secret (1986: 64, №405).

შენიშვნა 2: მ. უორდროპისა და ლ. კოფინის თარგმანები მიჰყვებიან ორიგინალურ ტექსტში მოცემულ მოდელს: **II.A. NegN**, თუმცა, თარგმანის ენაში კონკრეტული ლექსემა ***არა-თქმა*** **ანტონიმურ ლექსემად არ დასტურდება**. ვ. ურუშაძის თარგმანში სტრიქონის შინაარსი შენარჩუნებულია უარყოფითი ნაწილაკის გარეშე, სხვა ლექსიკური საშუალებებით.

ცხრილი №3: II.B. NegN

შოთა რუსთაველი: **II.B. NegN** ეთქვა, თუ: «ჟამად **გვაჩნია** ჩვენ თქვენი **არ-ორგულობა**» (1974:139, №448, 3)
მ. უორდროპი: he said: "We look upon your treachery as untimely" (1966:72, №427, 3)
ლ. კოფინი: He said, "We thought you honest men, and now you in armor appear" (2015:102, №448, 3)
ვ. ურუშაძე: If in friendship you came, why are these warriors in armour? (1986:67, №435, 3)

შენიშვნა 3: მეორე მოდელის **B** ვარიანტი (**IIB NegN**), რომელიც ოკაზიურია, არც ერთ ინგლისურ თარგმანში არ გვხვდება, რაც იმას ადასტურებს, რომ უარყოფითი ნაწილაკით ამგვარი ფორმწარმოება მხოლოდ რუსთაველის ენისა და სტილისათვისაა დამახასიათებელი.

დასკვნები

„ვეფხისტყაოსანში“ **არ / არა** ნაწილაკიანი სამი მოდელი გამოიყო: ამათგან პირველი-მეორე – I (NegV), II.A. (NegN) ტრადიციულ გრამატიკებში აღწერილია, ხოლო მესამე – IIB. (NegN) ოკაზიონალიზმია. იმის საჩვენებლად, თუ როგორ შეიძლება ამ მოდელების გადატანა სხვა ენაზე, განხილულ იქნა ინგლისური (მ. უორდროპის, ვ. ურუშაძის და ლ. კოფინის) თარგმანები. გამოვლინდა, რომ I და IIA ვარიანტები გვხვდება პოემის იმ თარგმანებში, რომლებიც დედანთან სიახლოვით გამოირჩევა (მ. უორდროპის, ლ. კოფინის) და არ გვხვდება ვ. ურუშაძის თარგმანში, რაც, ვფიქრობთ, მთარგმნელის ორიგინალური მიდგომის შედეგია.

IIB მოდელი, როგორც მწერლის ენისა და სტილისთვის დამახასიათებელი ოკაზიური ფორმა, არ დადასტურდა არცერთ თარგმანში.

2. ერთი სახის უკუთქმითი წინადადების შესახებ „ვეფხისტყაოსნის“ ორიგინალურ ტექსტსა და ინგლისურენოვან თარგმანში

ცნობილია, რომ წინადადება მტკიცების მიხედვით ორგვარია: **წართქმითი**, როდესაც აზრს დადებითად გამოხატავს, ანუ ზმნით გამოხატული მოქმედება დადებითადაა წარმოდგენილი: *სრულდებოდა, სრულდება* ან *შესრულდება* და **უკუთქმითი**,

როდესაც აზრს უარყოფითად გამოხატავს, ანუ ზმნით გამოხატული მოქმედება *არ სრულდებოდა, არ სრულდება* და *არ შესრულდება* (კვაჭაძე 1988:30).

წართქმითი წინადადების დახასიათებისას აღნიშნავენ იმასაც, რომ იგი გადმოსცემს ამბავს, აღწერს ობიექტურ სინამდვილეს, საგნებსა და მოვლენებს იმის მიუხედავად, მთქმელი უშუალოდ აღიქვამს მას, მისი ფანტაზიის ნაყოფია, თუ სხვისი ცნობებით სარგებლობს. აქ მთავარი ისაა, რომ მთქმელი, მეტ-ნაკლებად, ჭეშმარიტებად მიიჩნევს იმ აზრს, რომელსაც გადმოსცემს. უკუთქმითი წინადადებით გადმოცემული ამბავი არ უნდა იქნეს გაგებული ჭეშმარიტებად. იგი უარყოფს იმ აზრს, რომელიც მთქმელს სხვისთვის უნდა შეეტყობინებინა, ან კრძალავს ამა თუ იმ მოქმედებას (დავითიანი 1973:97).

არსებობს წართქმითი და უკუთქმითი წინადადებების სხვაგვარი განმარტებაც.

წინადადებას უკუთქმით შინაარსს შემდეგი მეტყველების ნაწილები აძლევენ:

ა) უარყოფითი ნაწილაკები: *არ, ვერ, ნუ; აღარ, ვეღარ, ნუღარ.*

ბ) უარყოფითი ნაცვალსახელები: *არავინ, ვერავინ, ნურავინ; არარა (არრა, არა), ნურა (ნურარა), ვერარა (ვერრა). არაფერი (აღარაფერი), ვერაფერი (ვეღარაფერი), ნურაფერი (ნუღარაფერი) და სხვ.*

გ) უარყოფითი ზმნიზედები: *არსად, ვერსად, ნურსად; არასოდეს, ვერასოდეს, ნურასოდეს; არა(ს)დროს, ვერა(ს)დროს, ნურა(ს)დროს და სხვ.* (კვაჭაძე 1988:30; დავითიანი 1973:97-98).

ჩვეულებრივ უარყოფა გარკვეულ მოქმედებას ეხება, რადგან მოქმედება ზმნითაა გამოხატული, უარყოფითი ნაწილაკები ზმნასთანაა დაკავშირებული (ჭუმბურიძე 1970:41); ასევე ზმნას-

თანაა დაკავშირებული უარყოფის გამომხატველი სხვა საშუალებებიც: უარყოფითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედები.

მაშასადამე, უკუთქმითი წინადადების არსებითი ნიშანი უარყოფითი ფორმის რაიმე სტრუქტურული ერთეულია. ამასთან ერთად უკუთქმითობა აუცილებლად პრედიკატულია. ამის გათვალისწინებით ა. დავითიანი ერთმანეთისაგან მიჯნავს უკუთქმით წინადადებებსა და მათ სინონიმურ პარალელებს, რომლებშიც **რაიმე ნიშან-თვისების უქონლობა ლოგიკურად დადებითად** არის წარმოდგენილი და ამის ნიმუშად ასეთი წინადადებები მოჰყავს:

კედელი აუშენებელი დარჩა,
ღობე ულამაზო იყო,
საკინძე შეუკრავი ჰქონდა და სხვ.

ამ ტიპის წინადადებებში უარყოფითობა ლექსიკურადაა გამოხატული, რომელსაც მთქმელი გადმოსცემს მსჯელობის პოზიტიური ფორმით. მართალია, შინაარსობრივად ეს წინადადებები იმასვე გამოხატავენ, რასაც მათი „სინონიმური“ უკუთქმითი წინადადებანი, მაგრამ ესენი არ ითვლება უკუთქმით წინადადებებად, რადგან მსჯელობის ლოგიკური სტრუქტურის მხრივ ემთხვევიან წართქმით წინადადებებს (დავითიანი 1973:99).

ამ საკითხის შესახებ ა. დავითიანი მასწავლებელთათვის განკუთვნილ სახელმძღვანელოშიც მსჯელობს; კერძოდ, აღნიშნავს, რომ ასეთი (უქონლობის მნიშვნელობის სიტყვების შემცველი) წინადადებები მოსწავლეებს ხშირად უკუთქმითებად მიაჩნიათ, რაც, ბუნებრივია, არ არის სწორი (დავითიანი 1977:189-190).

ასეთი სიტყვები, უარყოფის სხვა შემთხვევებთან ერთად, წარმოების თვალსაზრისით განხილული აქვს ბ. ჯორბენაძეს (ჯორბენაძე 1984:136-166). ჩვენ მათ დავასახელებთ საილუსტრაციო მაგალითებთან ერთად, რომლებიც ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან მოგვყავს (ქეგლ-ი 1950-1964):

1. ასეთია უ- პრეფიქსით ნაწარმოები სიტყვები:

ა) უქონლობის აღმნიშვნელი მიმღეობები:

და-უ-წერ-ელ-ი – *„მე გავხდი მისი ჯერ* ***დაუწერელი****, მოთხრობილი პიესის მსმენელი (მ. ქორ.)“.*

გა-უ-კეთებ-ელ-ი – *„სიბრალულისა თუ ახლობლობის შეგრძნება ავსებდა და მზად იყო* ***გაუკეთებელი*** *გაეკეთებინა მისთვის (თ. მაღლაფ.)“.*

ბ) უქონლობის აღმნიშვნელი სახელები.

რაიმე საგნის უქონლობის აღმნიშვნელი სახელები:

უ-წიგნ-ო – *„****უწიგნოდ*** *თვალთახედვის ისარი მოკლეა... (ილია)“.*

რაიმე თვისების უქონლობის აღმნიშვნელი სახელები:

უ-გნ-ურ-ი – *„ვაჰ, ხიდო, ხიდო, რა გითხრა,* ***უგნური*** *ხელით ნაგებო! (ვაჟა)“.*

2. *არ, ვერ* ნაწილაკებით ნაწარმოები სიტყვები[1]:

არგაგონილი – *„შვილი... დიდი ხნის* ***არგაგონილ*** *დედის ჩივილს უგდებდა ყურს (მ. ელიოზ.)“.*

ვერმიხვედრილი – *„გლახა ჭრიაშვილი (დაცინებას* ***ვერმიხვედრილი****): «რა ვქნა, შენი ჭირიმე, ზოგჯერ თქმა სჯობს არათქმასაო!» (ილია)“.*

მოყვანილ მაგალითებში ვხვდებით ნაწარმოებ უარყოფითი მნიშვნელობის სიტყვებს, რომლებსაც არა აქვთ კავშირი ზმნა-შემასმენელთან და წინადადებები მტკიცების მიხედვით **წართქმითია.**

მაშასადამე, გამოდის, რომ:

I. წინადადებაში შესაძლებელია იყოს უარყოფითი მნიშვნელობის სიტყვა (უარყოფითი ნაწილაკები, უარყოფითი ნაცვალ-

[1] მორფემის დანიშნულებით გამოყენებულ წარმოშობით არამორფემულ ელემენტებს მორფემოიდებად განმარტავენ, შესაბამისად გვხვდება ტერმინი ნაწილაკ-მორფემოიდიც (ჯორბენაძე და სხვები 1988).

სახელები, უარყოფითი ზმნიზედები, რომლებიც დაკავშირებულია ზმნასთან) და შესაბამისად, წინადადება მტკიცების მიხედვით უკუთქმითია;

II. შესაძლებელია წინადადებაში იყოს უარყოფითი მნიშვნელობის სიტყვა (უარყოფითი მნიშვნელობის ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულები) და წინადადება მტკიცების მიხედვით წართქმითია (და არა უკუთქმითი).

ასეთ პირობებში ისმის კითხვა, **შესაძლებელია თუ არა უარყოფის გამომხატველი ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულების შემცველი წინადადება მტკიცების მიხედვით იყოს უკუთქმითი და თუ შესაძლებელია, რა შემთხვევაში ხდება ეს?**

ზემოთ დასახელებული უარყოფითი მნიშვნელობის ნაწარმოები ლექსიკური ერთეულებიდან ჩვენს ყურადღებას იპყრობს არ ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები *არგაგონილი* ტიპის ფორმები. ამგვარად ნაწარმოები სიტყვები ხშირია „ვეფხისტყაოსანში“.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოვლენილია *არ/არა* ნაწილაკ-მორფემოიდებით ნაწარმოებ სიტყვათა ჯგუფები „ვეფხისტყაოსანში“, აღნიშნულია, რომ არა ნაწილაკიანი ფორმები იშვიათია, ხოლო არ ნაწილაკით ნაწარმოები სიტყვები – ხშირი (გელენიძე 1984:167-174). შესწავლილია მათი გამოყენება მხატვრულ-ლინგვისტური, კერძოდ, კონტრასტული პარალელიზმის თვალსაზრისითაც (ბოლქვაძე 1997:66-73).

ჩვენ ამ სიტყვებს განვიხილავთ ჩვენთვის საინტერესო საკითხთან მიმართებით. კერძოდ, არ ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები უარყოფითი მნიშვნელობის ლექსიკური ერთეულების შემცველ წინადადებებს ვიკვლევთ მტკიცების თვალსაზრისით. კონკრეტულად კი, ვასხვავებთ, ასეთი სიტყვების შემცველი წინადადება რა შემთხვევაშია მტკიცების თვალსაზრისით წართქმითი და რა შემთხვევაში – უკუთქმითი. რაც შეეხება არა ნაწილაკით ნაწარმოებ სიტყვებს, როგორც ზემოთ აღინიშნა,

„ვეფხისტყაოსანში“ იშვიათია, ამიტომაც ისინი ვერ იძლევიან საჭირო მასალას ჩვენთვის საინტერესო საკითხისათვის. ამის შესახებ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ პოემაში დადასტურებული არ ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები სიტყვების ანალიზის საფუძველზე.

„ვეფხისტყაოსანში“ უარყოფითი მნიშვნელობის ოკაზიონალური სიტყვები არ ნაწილაკ-მორფემოიდით არის ნაწარმოები. ისინი მრავლად გვხვდება პოემაში ხან დეფისით დაწერილი და ხანაც უდეფისოდ. მასალის განხილვამ გვიჩვენა, რომ, როდესაც ეს სიტყვები ცალკე, ზმნასთან დაუკავშირებლად დგანან, წინადადება წართქმითია; ხოლო, თუ რაიმე საშუალებით ახერხებენ ზმნასთან დაკავშირებას, მაგალითად, შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად არიან გამოყენებულნი, მაშინ წინადადება უკუთქმითია. ეს იმიტომ, რომ ასეთ სიტყვებში *არ* ნაწილაკი ბოლომდე არ არის შეხორცებული (//შეზრდილი) ნაწარმოები სიტყვის ფუძეს; სწორედ ამიტომაც არიან ეს სიტყვები ოკაზიონალურები.

ეს ორივე შემთხვევა ერთი მაგალითის, *არდამზრალის*, ნიმუშითაც შეგვიძლია ვაჩვენოთ:

„არ-დამზრალი“ ცალკე წართქმით წინადადებაში:

(1) *„მზემან შუქნი შემომადგნა, ვარდი მით ვჩან **არ-დამზრალი**“* (რუსთაველი, 1974:454, №1444 , 4).

შდრ.:

„არ-დამზრალი + ა“ შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი უკუთქმით წინადადებაში:

(2) *„მაგრა მას ვჰნატრი, უნახავს მზე, ამად **არ-დამზრალია!**“* (რუსთაველი 1974:408, №1297, 3). „არ-დამზრალია“ ნიშნავს „არ არის დამზრალი“.

ამ ორი შემთხვევიდან პირველი, როდესაც *არ* ნაწილაკ-მორფრმოიდით ნაწარმოები ოკაზიონალური უარყოფითი მნიშვნე-

ლობის გამომხატველი სიტყვა ცალკე, ზმნასთან დაუკავშირებლად დგას და წინადადება მტკიცების მიხედვით წართქმითია, პოემაში ხშირია. მაგალითისათვის დავასახელებთ რამდენიმეს:

(3) *„**არ-ავი** მიმიჩს მიზეზი ჩემისა ცრემლთა დენისა“* (რუსთაველი 1974:159, № 499, 4).

(4) *„ყმა წავიდა მხიარული, ლმობიერი, **არ გამწყრალი**“* (რუსთაველი 1974:222, № 698, 1).

(5) *„მიდით და ფრიდონს უამბეთ ამბავი **არ-ნაცქაფავი**“* (რუსთაველი 1974:413, № 1324, 1).

(6) *„ავთანდილ მიხდა არაბეთს, ნახნა **არ ცუდნი** ჭირენი“* (რუსთაველი 1974:512, № 1654, 4) და სხვ.

თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ დასტურდება მეორე შემთხვევის მაგალითებიც, როდესაც არ ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები ოკაზიონალური უარყოფითი მნიშვნელობის გამომხატველი სიტყვები გამოყენებულია შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად და წინადადება უკუთქმითა:

(7) *„მოვიდა კაცი მეფისა, ცისკრობს, **არ დანალამია**“* (რუსთაველი 1974:151, № 479, 1). „არ დანაღამია“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც: „არ არის დანაღამი“; ეს ადგილი ასეა განმარტებული: „**ცისკრობს** – აქ: გათენებულია. ერთი აზრი ორი გზითაა გამოხატული: დადებითად (ცისკრობს, რიჟრაჟია) და უარყოფითად („არ დანაღამია“, აღარ ბნელა)“ (რუსთაველი 1974:155).[1]

(8) *„მითხრა, თუ: „გკადრებ მართალსა, აწ ჩემგან **არ-სათნებია**“* (რუსთაველი 1974:159, № 498, 2). „არ-სათნებია“ მნიშვნელობით იგივეა, რაც: „არ არის სათნე-

[1] განმარტებები ეკუთვნის ნოდარ ნათაძეს.

ბი"; ეს მაგალითი ასეა განმარტებული: „...**აწ ჩემგან არ-სათნებია** – ახლა ჩემთვის სათუოდ საგონებელი აღარაა..." (რუსთაველი 1974, 160).

(9) *„ვთქვი: „ჩემგან დაშლა ამისი არ ითქმის, **არ-საქმნელია!**"* (რუსთაველი 1974:166, № 517, 2). „არ-საქმნელია" იგივეა, რაც: „არ არის საქმნელი".

(10) *თუ მოგვცემს შვილსა სასიძოდ, მისებრივ **არ რომელია**"* (რუსთაველი 1974:166, № 517, 4). ეს მაგალითი ასე განიმარტება: „**არ რომელია** – არავინაა" (რუსთაველი 1974:168), თავის მხრივ „არავინაა" ნიშნავს „არავინ არის".

(11) *„ვერ გათნევ, თქვენმან კეთილმან, აწ ეგე **არ-მართალია**"* (რუსთაველი 1974:182, № 571, 1). „არ მართალია" ნიშნავს „არ არის მართალი". ეს ფრაზა ასეა განმარტებული: „**აწ ეგე არ-მართალია** – ახლა ეს სამართლიანი არაა" (რუსთაველი 1974:186).

(12) *„ვიცი, უცილოდ ამავსებს, შოება **არ-საწყენია!**"* (რუსთაველი 1974:239, № 748, 4). არ-საწყენია, იგივეა, რაც „არ არის საწყენი".

(13) *„კმა ზენაარი ზენარად, **არ ნაქმარია** მთრვალისა"* (რუსთაველი 1974:301, № 935, 3). „არ ნაქმნარია" იგივეა, რაც „არ არის ნაქმნარი".

(14) *„მე რომე ცეცხლი მედების, **არ ნაგზებია** კვესითა!"* (რუსთაველი 1974:301, № 936, 2). „არ ნაგზებია" იგივეა, რაც „არ არის ნაგზნები".

(15) „სხვა-და-სხვა ჭირი ჩემზედა **არ-ახალია**, ძველია“ (რუსთაველი 1974:369, №1184, 4). „არ ახალია“ იგივეა, რაც „არ არის ახალი“.

(16) *„როშაქ გვიბრძანა: „ნუ ჰკითხავთ, აწ თურე **არ-სათქმელია***“ (რუსთაველი 1974:390, №1241, 1). „არ-სათქმელია“ ნიშნავს „არ არის სათქმელი“ და სხვ.

ამრიგად, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ **არ** ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები უარყოფითი მნიშვნელობის ოკაზიონალური სიტყვების მონაწილეობით გამოიყოფა ორი ჯგუფი, რომლებიც ქმნიან ორი ტიპის კონტექსტს:

ა. ზმნასთან დაუკავშირებლად გამოყენებული **არ**-ნაწილაკიანი სახელური ლექსემები ჩვეულებრივ უარყოფას გამოხატავენ ლექსიკურად, უქონლობა ლოგიკურად დადებითადაა გადმოცემული და წინადადება მტკიცების მიხედვით წართქმითია.

ბ. ამგვარი სიტყვები გამოყენებულია შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად, **არ** ნაწილაკი წინადადების პრედიკატულ ცენტრს უკავშირდება და წინადადება მტკიცების მიხედვით უკუთქმითია.

ორიგინალურ ტექსტში ჯგუფების ამგვარად გამოყოფის მართებულობის გადასამოწმებლად მივმართავთ პოემის ინგლისურენოვან თარგმანს.

„ვეფხისტყაოსნის“ ცნობილი ხუთი ინგლისურენოვანი თარგმანიდან (მ. უორდროპის, ვ. ურუშაძის, ლ. კოფინის, ქ. ვივიენის და რ. სტივენსონისა) (იხ. სრული დასახელება თ. V:§1.3), განსახილველად ვირჩევთ მარჯორი უორდორპის თარგმანს, რომელიც სხვებისაგან იმით გამოირჩევა, რომ სიტყვასიტყვითი თარგმანია.

ზემოაღნიშნული ორივე შემთხვევის (ა. & ბ.) ნიმუშებს ვიხილავთ ქართული ორიგინალური ტექსტისა და მისი ინგლისური სიტყვასიტყვითი თარგმანის მიხედვით:

*„**არ-დამზრალი**“* ცალკე წართქმით წინადადებაში:

(17) *„მზემან შუქნი შემომადგნა, ვარდი მით ვჩან **არ-დამზრალი**“* (რუსთაველი,1974:454, №1444,4).

*“The sun hath shed his beams upon me, therefore I appear a rose **unfrozen**”* (Wardrop 1966:218, №1412,4)

შდრ.:

*„**არ-დამზრალი** + **ა**“* შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი უკუთქმით წინადადებაში:

(18) *„მაგრა მას ვჰნატრი, უნახავს მზე, ამად **არ-დამზრალია!**“* (რუსთაველი 1974:408, №1297,3).

ქართულში **„არ-დამზრალია“** შედგენილი შემასმენელია, რომელიც, ცნობილია, რომ მიღებულია შემდეგნაირად: „არ დამზრალი-ა (←არის)“.

*“But I envy him, he hath seen the sun, thus **is he not frozen**”* (Wardrop 1966:218, №1265, 3).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ ორი შემთხვევიდან პირველი, როდესაც **არ** ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები ოკაზიონალური უარყოფითი მნიშვნელობის გამომხატველი სიტყვა ცალკე, ზმნასთან დაუკავშირებლად, დგას და წინადადება მტკიცების მიხედვით წართქმითია, პოემაში ხშირია:

(19) *„მიდით და ფრიდონს უამბეთ ამბავი **არ-ნაცქაფავი**“* (რუსთაველი 1974:414, № 1324, 1).

*“Go and tell P'hridon this **unvarnished story** ”* (Wardrop 1966:218, №1291, 1).

(20) *„მიდი, უთხარ ჩემ მაგიერ სიტყვა ჩემგან* ***არ-ნათნები***“ (რუსთაველი 1974:465, № 1489, 1).

“Go, speak on my behalf words ***not of adulation***” (Wardrop 1966:224, №1457, 1).

და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ საკმაოდ დასტურდება მეორე შემთხვევის მაგალითებიც, როდესაც **არ** ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები ოკაზიონალური უარყოფითი მნიშვნელობის გამომხატველი სიტყვები გამოყენებულია შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად და წინადადება უკუთქმითია:

(21) *„ვიცი, უცილოდ ამავსებს, შოება* ***არ-საწყენია!***“ (რუსთაველი 1974:239, № 748, 4). ქართულში **„არ-საწყენია“** შედგენილი შემასმენელია, რომლის მიღების გზა აქაც უცვლელია: „არ საწყენი-ა (←არის)“.

“I know of a truth he will fill me (with favours), and gain ***is not disagreeable****!”* (Wardrop 1966:116, №724, 2).

(22) *„მე რომე ცეცხლი მედების,* ***არ ნაგზებია*** *კვესითა!“* (რუსთაველი 1974:301, № 936, 2). ქართულში **„არ-ნაგზებია“** შედგენილი შემასმენელია: „არ ნაგზები-ა (←არის)“.

“The flame which consumes me ***is not kindled*** *by a steel”* (Wardrop 1966:142, №907, 2).

და სხვ.

წარმოდგენილი მაგალითების საფუძველზე ვრწმუნდებით, რომ თარგმანის შემთხვევაში პოემის ინგლისურ ვარიანტშიც ქართულ წართქმით წინადადებას შეესაბამება ინგლისური წართქმითი, ხოლო ქართულ უკუთქმითს – ინგლისური უკუთქმითი.

დასკვნები

ამრიგად, ცალკე, ზმნასთან დაუკავშირებლად, გამოყენებული **არ** ნაწილაკ-მორფემოიდით ნაწარმოები უარყოფითი მნიშვნელობის ოკაზიონალური სიტყვები ჩვეულებრივ უარყოფას გამოხატავენ ლექსიკურად. ამ შემთხვევაში უქონლობა ლოგიკურად დადებითადაა გადმოცემული და წინადადება მტკიცების მიხედვით წართქმითია, მაგრამ, თუ ეს სიტყვები გამოყენებული იქნება შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად, **არ** ნაწილაკი წინადადების პრედიკატულ ცენტრს უკავშირდება და წინადადება (ან წინადადების ის სეგმენტი, რომელშიც ამგვარი შედგენილი შემასმენელია) მტკიცების მიხედვით უკუთქმითად იქცევა; ორივე ამ შემთხვევის მაგალითები გვხვდება შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“, რომელთა კვალიფიკაციას მტკიცების თვალსაზრისით გვიდასტურებს ამავე პოემის მარჯორი უორდროპისეული ინგლისურენოვანი სიტყვასიტყვითი თარგმანი.

ძირითადი დასკვნები

უარყოფის კატეგორია განხილულია ქართველური ენების ემპირიული მასალის მიხედვით; დიაქრონიული და სინქრონიული მონაცემებისა და ლექსიკურ-გრამატიკული, სემანტიკური მრავალფეროვნების გათვალისწინებით. უარყოფის კატეგორიის რაობის შესაბამისად, სისტემურად გაანალიზებულია: *სახელური და ზმნური მოდელები; უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები; უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებები; თარგმანთან დაკავშირებული საკითხები* [1].

I თავი
უარყოფის გამოხატვის სახელური მოდელები
***უ-** პრეფიქსიანი სახელები (სახელი/მიმღეობა)*

1. ქართულში საწყის ეტაპზე ოდენ **უ-** პრეფიქსმა სახელური და ზმნური ფუძეებისგან შექმნა **უარყოფითი სახელები – ანტონიმური ლექსემები** (*შიში – უ-შიში; წერა – უ-წერი*); ასეთივე შინაარსისაა ცალად წარმოდგენილი **უ-** პრეფიქსიანი ფორმებიც (**ბირი – უ-ბირი*). უარყოფის გამოხატვის ნიუანსს აძლიერებს და **უ-** პრეფიქსს აქტიურობას სძენს **თავკიდურა პოზიცია.**
2. შემდგომ ეტაპზე **უ-** პრეფიქსიანი **სახელური** და **ზმნური საყრდენი ფუძეები შეიცვალა სუფიქსების დართვით.**

- *ზმნურ ფუძეებში* ცვლილება არ შეხებია ამოსავალ მნიშვნელობას, თუმცა **უ-** პრეფიქსის სემანტიკური შესაძლებლო-

[1] უარყოფა გამოიხატება კავშირთა წყვილების (არც... არც და სხვ.) საშუალებითაც და ლექსიკური ერთეულებითაც, თუმცა ამ საკითხების სრულად განხილვა თემატურად და მეთოდოლოგიურად გამართლებულია ცალკე.

ბები მნიშვნელოვნად დაასუსტა თავკიდურა პოზიციის დათმობამ *(უ-წერ-ი → და-უ-წერ-ელ-ი)*.

• *სახელურ ფუძეებს* მნიშვნელობა შეეცვალა: სხვადასხვა შინაარსის სუფიქსებმა **უ-** პრეფიქსთან ერთად გამოხატეს თვისობრივი და მატერიალური უქონლობა (უქონლობა-უყოლობა). სემანტიკური გადაწევა მოხდა უარყოფიდან უქონლობამდე: ***უარყოფა → უქონლობა***.

3. უქონლობის აფიქსები საერთოქართველური მონაცემებია და სტრუქტურულად მრავალფეროვანია. სინქრონიულ დონეზე კონფიქსური წარმოება ყველა ქართველურ ენას ახასიათებს, ოდენსუფიქსური – მხოლოდ სვანურს. **გენეზისისა** და **დიაქრონიული** მონაცემების კვლევამ დაადასტურა, რომ სუფიქსები ამოსავალი მნიშვნელობა-ფუნქციით არ უკავშირდებოდა უარყოფა-უქონლობის გამოხატვას.

4. სემანტიკურმა გადაწევამ (*უარყოფა → უქონლობა*) შემოსაზღვრა **უ-** პრეფიქსიანი ანტონიმური წარმოების საყრდენი ფუძე, რადგან ანტონიმური წყვილის ორივე წევრი წარმოქმნილი უნდა ყოფილიყო (წიგნ-**იან**-ი – **უ**-წიგნ-**ურ**-ი); ამით, ფაქტობრივად, შეიზღუდა **უ-** პრეფიქსიანი ანტონიმური წარმოების არეალი და შემცირდა მისი პროდუქტიულობა.

5. **მეგრულში უ-** ფორმანტის საშუალებით **კონტრადიქტორული პრინციპით** არის წარმოქმნილი ბაზისური ფერის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული უ-ჩა („არათეთრი“ = „შავი“); ამგვარი ფორმაწარმოება მეგრულს განასხვავებს სხვა ქართველური ენებისგან. სინქრონიულ დონეზე გამარტივების მიუხედავად, აღნიშნული ლექსემა უ- პრეფიქსით უფროობითი ხარისხის ფორმას ვერ აწარმოებს.

უარყოფითნაწილაკიანი რთული სახელები

6. ქართულში უარყოფითნაწილაკიანი რთული სახელის შემადგენელი კომპონენტია არა-/არ- ნაწილაკი; სხვა ქართველურ

ენებშიც რთულ სახელებს ქმნიან მისი ფარდი უარყოფითი ნაწილაკები: ვა- „არ- მეგრულში; ვარ-/ვა- „არა“-/„არ“- ლაზურში; მამა/მადმა „არა“/„არაფერი“ სვანურში.

7. ქართულში აქტიური მოდელია ***ნაწილაკი + სახელი;*** სახელებს შორის განსაკუთრებით პროდუქტიულია ***არსებითი სახელი.*** მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში დასტურდება მოდელი ***ნაწილაკი + მიმღეობა,*** თუმცა სისტემურად არ არის განვითარებული. იგი მხოლოდ წყევლის ფორმულებსა და უარყოფითი შინაარსის მეტსახელებში გვხვდება.

8. ქართულში რთული სახელური მოდელის გააქტიურებას ხელი შეუწყო არა-/არ- ნაწილაკის მონაწილეობამ

- **ანტონიმური ლექსემების წარმოქმნაში.**
- **სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბებაში.**

9. არა-/არ- ნაწილაკი უარყოფის გამომხატველ ანტონიმს **უშუალოდ დადებითი ფორმისაგან** აწარმოებს; მისი **საყრდენი ფუძე მარტივია** და, შესაბამისად, სიტყვაწარმოების არეალიც ფართოა: საყრდენ ფუძედ გამოიყენება ყველა სახელი და ნაზმნარი სახელი.

10. არა-/არ- ნაწილაკიანი წარმოების ანტონიმური ლექსემები ტერმინოლოგიზაციას ადვილად დაექვემდებარა. ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსულ ენასთან მჭიდრო კავშირმაც, რაც ამ ორ ენაში არსებული ტიპოლოგიურად მსგავსი მოდელების არსებობით აიხსნება *(შდრ.: ქართ. არა-არსებითი და რუს. не-существенный).*

11. არა-/არ- ნაწილაკი სტაბილური აღმოჩნდა:

- **პოზიციურად** (ყოველთვის სიტყვის თავშია).
- **სემანტიკურად** (ყოველთვის კატეგორიული უარყოფის გამომხატველია).

არა-/არ- ნაწილაკის პოზიციური სტაბილურობა განსაზღვრულია ანტონიმური ლექსემების მარტივი საყრდენი ფუძით;

ამ შემთხვევაში *არა-/არ-* ნაწილაკი ერთადერთი მაწარმოებელია და **თავკიდურა პოზიციის** დათმობა-ჩანაცვლების შემაპირობებელი ფაქტორი აღარ არსებობს.

არა-/არ- ნაწილაკიანი ფორმის **სემანტიკური აქტუალიზება** სიტყვაწარმოების წესს უკავშირდება: აღნიშნული ნაწილაკით წარმოქმნილი ანტონიმური ლექსემა მიღებულია ერთი ცნების გაყოფის შედეგად; **დადებითი** და **უარყოფითი ფორმები** ერთმანეთს გამორიცხავენ ერთი თვისების ან ნიშნის ქონა-არქონის მიხედვით. მათ შორის **სემანტიკურ დაპირისპირებას** სწორედ უარყოფის მარკერი – *არა-/არ-* ნაწილაკი უსვამს ხაზს.

12. მოქნილი და ტევადი შინაარსის შემცველი *არა-/არ-* ნაწილაკიანი სახელური მოდელი დასტურდება ყველა ტიპის საკომუნიკაციო სფეროში; როგორებიცაა: სასწავლო-სამეცნიერო, ლიტერატურული, ცოცხალი მეტყველების (ყოფითი/ყოველდღიური).

13. *უ-* პრეფიქსი ამოსავალი მნიშვნელობით ფრაგმენტულად **სინქრონიულ დონეზეც** დასტურდება ქართულ ზეპირმეტყველებაში, ქართული ენის დიალექტებში, ბავშვთა მეტყველებაში, მხატვრულ ტექსტებში, რაც მხოლოდ მის თავდაპირველ ფორმალურ-ფუნქციურ შესაძლებლობებს ადასტურებს.

II თავი

უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები

14. ქართველურ ენებში **უარყოფითი ნაცვალსახელების / ზმნიზედების** მორფოლოგიური მოდელი სტრუქტურულად **ერთნაირია**: შედგება უარყოფითი ნაწილაკისა და კითხვითი სიტყვისაგან; **განსხვავებულია** სტრუქტურული ერთეულების განლაგება: ქართულსა და სვანურში ნაწილაკი უსწრებს კითხვით სიტყვას; მეგრულისთვის დამახასიათებელია შებრუნებული წყობა;

ლაზურში სინქრონიულ დონეზე უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნიზედები არ დასტურდება.

15. სვანურში შესაძლებლობის უარყოფისთვის დამატებით დასტურდება უარყოფით ნაცვალსახელთა და ზმნიზედათა განსხვავებული მოდელი:

ნეიტრალური უარყოფითი ნაცვალსახელი / ზმნიზედა + შესაძლებლობის ნაწილაკი მოშ.

16. ქართული და სვანური უარყოფითი ნაცვალსახელების სტრუქტურა და სემანტიკა მნიშვნელოვანია არეალურ-ტიპოლოგიური პერსპექტივის გათვალისწინებითაც.

ორმაგი უარყოფის საკითხი ქართველურ ენებში

17. ქართველურ ენებში ორმაგი უარყოფის საკითხი მჭიდროდ უკავშირდება უარყოფითი ნაცვალსახელებისა და ზმნიზედების სტრუქტურასა და სემანტიკას; კლიტიკად ქცეული ნაწილაკების გამო ნაცვალსახელები / ზმნიზედები „სუსტად“ გამოხატავენ უარყოფას; წინადადებაში მათთან ზმნა ყოველთვის დადებითი ფორმითაა მოცემული; შესაბამისად, „სუსტია“ უარყოფითი მიმართება ნაცვალსახელით გადმოცემულ სუბიექტსა (/ობიექტსა) და მის პრედიკატს შორის, რაც ასევე აისახება მთლიანად წინადადების უკუთქმითობის სემანტიკაზეც.

18. ქართველურ ენებში **უარყოფის აქტუალიზების** ორი შესაძლებლობა გამოიკვეთა: *ორმაგი უარყოფა* და *ჩანაცვლება*.

19. **ქართულმა** აირჩია *ორმაგი უარყოფა* (უარყოფის ინტენსიფიკაცია), **სხვა ქართველურმა ენებმა** კი – *ჩანაცვლების* სტრატეგია:

ქართულში სახელური მოდელით (Cltc:Neg-Prn) „სუსტად“ გამოხატული უარყოფა გაძლიერებულია ზმნის წინ Neg ნაწილაკის ჩართვით.

მეგრულსა და ლაზურში უარყოფითი ნაცვალსახელი ჩანაცვლებულია განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელითა და უარყოფითი ნაწილაკით: Prn-Cltc:Neg → Prn Neg, რითიც გააქტიურებულია სახელური მოდელი; შემდგომ, პოსტპოზიციაში მყოფი უარყოფითი ნაწილაკით წინადადებაში შენარჩუნებულია „ცნობიერში“ არსებული აქტიური სახელის ეფექტი და გააქტიურებულია ზმნური მოდელი.

სვანურში უარყოფითი ნაცვალსახელის შემადგენელი მარტივი უარყოფითი ნაწილაკი ჩანაცვლებულია ძლიერი სემანტიკის რთული ნაწილაკით; მონაცვლე ნაწილაკის ძლიერი სემანტიკა განპირობებულია უარყოფითობის ორი სხვადასხვა კომპონენტით. რთული ნაწილაკი ან უარყოფითი ნაცვალსახელის სეგმენტია, ან ზმნის წინა პოზიცია უჭირავს წინადადებაში.

20. ქართველურ ენებში **უარყოფის აქტუალიზების კანონზომიერება** განპირობებულია **ნეგაციის პირველადობის პრინციპით**, რომელიც ეყრდნობა უარყოფითი მარკერისა და უარსაყოფი სიტყვის პოზიციურ ურთიერთმიმართებას.

21. აღნიშნული პრინციპის ორი შესაძლებლობიდან (NegPrn / PrnNeg და NegV), ქართულში გამოყენებულია ერთი: NegV, მეგრულსა და ლაზურში – ერთდროულად ორივე: Prn Neg V; სვანურში გამოყენებულია ხან ერთი (NegPrn), ხან მეორე (NegV), რაც საკმარისია ძლიერი სემანტიკის უარყოფითი ნაწილაკის შემთხვევაში.

22. სალიტერატურო ქართულში *ორმაგი უარყოფა* განსაზღვრულია **სტილით**; ცალკეულ შემთხვევაში – **გრამატიკული ნორმით**, რომლის შენარჩუნებას ხელს უწყობს წინადადების სინტაქსური ორგანიზება. სვანურში *ორმაგი უარყოფის* სემანტიკური ეფექტი მიღწეულია უარყოფითი ნაწილაკის **ლექსიკური** შესაძლებლობით, ხოლო მეგრულსა და ლაზურში – **უარყოფითი ნაწილაკის შუალედური პოზიციით** სახელსა და ზმნას შორის, რაც ასევე შეპირობებულია წინადადების სინტაქსური წყობით.

23. სვანურში, სხვა ქართველური ენებისგან განსხვავებით, უარყოფის რთული ნაწილაკის ლექსიკური შესაძლებლობა უფრო მრავალმხრივია; მას, კატეგორიულობასთან ერთად, საგნის ან ფაქტის უარყოფის კონკრეტიზაცია და მის მიმართ სუბიექტის (მთქმელის) დამოკიდებულების გამოხატვა შეუძლია.

III თავი
უარყოფის გამოხატვის ზმნური მოდელები

ზმნურ მოდელებში უარყოფის სემანტიკა შემოაქვს **უარყოფის ნაწილაკებს**.

24. **ქართულში** სინქრონიულ დონეზე დასტურდება უარყოფითი ნაწილაკების სამწევროვანი სისტემა: არა/არ, ვერა/ვერ, ნუ/ნურა; მათგან

ა. *არა* / *არ* გამოხატავს კატეგორიულ უარყოფას; *არა* გამოიყენება უარყოფითი პასუხის დროს და ცვლის მთელ წინადადებას; *არ (←არა)* დასტურდება ზმნის წინა პოზიციაში, როგორც ლექსიკური საშუალება.

ბ. *ვერა* / *ვერ* გამოხატავს შესაძლებლობის უარყოფას და ახლავს მოდალური ნიუანსი.

ვერა და *ვერ-ს* შორის ისეთივე მიმართებაა ფორმობრივ-ფუნქციური თვალსაზრისით, როგორიც *არა* და *არ-ს* შორის.

25. **მეგრული** *ვარ* ქართული *არა-ს* შესატყვისია მნიშვნელობითა და ფუნქციით.

ვა-(←ვარ) უარყოფის მარკერია შემდეგი მონაცემების მიხედვით:

ა. *ზმნურ ფუძესთან მონაწილეობს ფონეტიკურ პროცესში.*

ბ. ინფიქსური ჩანართია რთული ზმნისწინის ნაწილებს შორის.

გ. იწერება ზმნასთან ერთად.

ვა- ქართულ შესაძლებლობის *ვერ-ს* შეესატყვისება პოტენციალისის ფორმებთან.

26. **ლაზურში** *ვარ, ვა* მნიშვნელობით უტოლდება ქართულ *არა, არ-ს;* ქართულისგან განსხვავებით, *ვარ* და *ვა* თავისუფლად მონაცვლეობენ ზმნურ ფუძეებთან; ისინი უარყოფის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულებია.

27. **ლაზურში** პოტენციალისის ფორმებს საზიარო ყალიბი აქვთ ვნებითებთან, ამიტომ მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით არის შესაძლებელი სემანტიკური შესაბამისობის დადგენა *ვარ, ვა* და *არ, ვერ* ნაწილაკებს შორის.

28. *არ* და მისი ფარდი ნაწილაკები განსხვავებული მნიშვნელობისაა წყვეტილისა და I თურმეობითის ფორმებთან; სემანტიკური დიფერენციაციის საფუძველია:

ა. ვ-ინისა და მ-ანის რიგით გამოხატული აქტიური და ინაქტიური სუბიექტი.

ბ. ერგატიულ და დატიურ კონსტრუქციათა ურთიერთმიმართება.

აღნიშნული პროცესი საერთოა ქართულის, მეგრულისა და ლაზურისთვის.

29. *არ* და *ვერ* ნაწილაკები განსხვავებული შინაარსის გამო სალიტერატურო ქართულში არ მონაცვლეობენ, თუმცა მათი ურთიერთჩანაცვლების ტენდენცია შეინიშნება ქართულ სასაუბრო მეტყველებასა და ქართული ენის დიალექტებში.

30. **სვანურში** უარყოფითი ნაწილაკები მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია აგებულების, სინტაქსურ-სემანტიკური ფუნქციებისა და მწკრივებთან შეფარდების თვალსაზრისით.

31. სხვა ქართველური ენებისგან განსხვავებით,

ა. *სვანური ენა* ფორმობრივად (ნაწილაკთა ერთი ჯგუფის გამოყენებით) გამოხატავს **კატეგორიულ უარყოფას.**

ბ. *სვანურში* დასტურდება შესაძლებლობის უარყოფის ალტერნატიული *მოშ* ნაწილაკი; იგი ერთ შემთხვევაში გამოხატავს **შესაძლებლობის უარყოფას,** შდრ.: *სვან. დეშ, ქართ. ვერ;* ხოლო სხვა შემთხვევაში განაპირობებს **მოქმედების შესაძლო შესრულების საეჭვოობას.**

გ. *სვანურში* ზოგიერთი უარყოფითი ნაწილაკის პოზიცია არ არის მყარი; ის შეიძლება უსწრებდეს ან მოსდევდეს ზმნას.

32. *ნუ* ნაწილაკი საერთოქართველურ დონეზე აღდგება და ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირი ფორმით დასტურდება; გამოხატავს: კატეგორიულ ან თხოვნით აკრძალვას. ქართველურ და ინდოევროპულ ენებში „ნ“ თანხმოვნის შემცველი უარყოფითი ნაწილაკების განხილვამ წარმოაჩინა არეალურ-ტიპოლოგიური კვლევის პერსპექტივა.

IV თავი
უარყოფის სემანტიკურ-პრაგმატიკული ასპექტები ქართველურ ენებში

სემანტიკურ-პრაგმატიკული ასპექტები წარმოჩენილია უარყოფის გამოხატვის პოლარული საშუალებებით; კერძოდ,

გ ა ნ ხ ი ლ უ ლ ი ა:

33. ორი უარყოფა, რომლებიც ერთმანეთს აბათილებენ (უარყოფის უარყოფა).

34. წინააღმდეგობა ფორმასა და შინაარსს შორის:

ა. პირობით-შედეგობით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში.

ბ. წართქმით და უკუთქმით რიტორიკულ წინადადებებში.

გ. კითხვა-ძახილის ინტონაციის სპეციფიკურ ზმნურ მოდელში.

35. უარყოფითი ფორმით გადმოცემული შეკითხვა და ჩაკითხვა, როგორც კითხვითი წინადადების ორგვარი მოდალობა.

36. სხვადასხვა ემოციურ-გამომსახველობითი ნიუანსი მხატვრულ ტექსტებში *არა/არ* უარყოფითი ნაწილაკის საშუალებით.

37. უჩაში „უფროსი" – უჩა „შავი" ლექსემათა ურთიერთმიმართება მეგრულში.

38.-*მე* სუფიქსიან ლექსემათა ურთიერთმიმართება მეგრულსა და ქართულში.

V თავი

უარყოფის ზოგი სპეციფიკური საკითხი და მისი ასახვა თარგმანში

„ვეფხისტყაოსნისა" და მისი ინგლისურენოვანი თარგმანების მიხედვით გაანალიზებულია:

ა. არა-/არ- ნაწილაკიანი ზმნური და სახელური მოდელები.

ბ. ერთი სახის უკუთქმითი წინადადება.

39. „ვეფხისტყაოსანში" გამოყოფილი *არ-/არა-* ნაწილაკიანი სამი მოდელიდან ორი – I (Neg. V) და II.A (Neg.N) აღწერილია ქართულ ტრადიციულ გრამატიკებში; მესამე – IIB.(Neg.N) ოკაზიურია, რასაც განსაზღვრავს მისი წარმოების წესი: ზმნის წინ საგულვებელ უარყოფით ნაწილაკს პოეტი უცვლის პოზიციას და ექსპრესიულობის მისაღწევად ათავსებს სახელის წინ: *NegV... N → V... Neg N;* ამგვარად შექმნილი ანტონიური ლექსემა ცალად წარმოდგენილი ოკაზიური ფორმაა და მხოლოდ პოემაში დასტურდება.

I და IIA ვარიანტები გვხვდება მ. უორდროპისა და ლ. კოფინის თარგმანებში, რომლებიც დედანთან სიახლოვით გამო-

ირჩევა; არ გვხვდება ვ. ურუშაძის თარგმანში, რაც, ვფიქრობთ, მთარგმნელის ორიგინალური მიდგომის შედეგია. ავტორის მიერ IIB მოდელის მიხედვით შექმნილი ოკაზიური ლექსემები, როგორც მოსალოდნელი იყო, არ დადასტურდა არცერთ თარგმანში.

40. ზმნასთან დაუკავშირებელი **არ** ნაწილაკ-მორფემოიდიანი ოკაზიონალური სიტყვები უარყოფას გამოხატავენ ლექსიკურად, მათი შემცველი წინადადებები კი ნართქმითია. როდესაც ეს სიტყვები შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად გვხვდება, მაშინ **არ** ნანილაკ-მორფემოიდი ზმნას უკავშირდება და წინადადება უკუთქმითად იქცევა. ეს ვითარება მკაფიოდ გამოვლინდა „ვეფხისტყაოსანში“; წინადადებათა მტკიცების თვალსაზრისით ამგვარი დაჯგუფება დადასტურდა პოემის ინგლისურ ვერსიაშიც.

VI. საბოლოოდ, კვლევის შედეგები ზოგადად რომ შევაჯამოთ,

უარყოფა ქართველურ ენებში ლექსიკურ-გრამატიკული საშუალებებით გამოხატული ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორიაა.

ქართველური ენები ნეგაციის გამოხატვის თვალსაზრისით მონონეგატიური ბუნებისაა, თუმცა თანამედროვე ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში ორმაგი უარყოფის არსებობის გათვალისწინებით, ქართველური ენები პირობითად შეგვიძლია უარყოფის გამოხატვის შერეულ ტიპს მივაკუთვნოთ.

Summary

This part embraces papers (in English and in German) presented by the authors of the book at local and international conferences as well as other materials reflecting important arguments discussed in the present work. The papers presented here have been jointly reworked by the authors for the purpose of the monograph.

1. The Functional-Semantic Analysis of Particles Expressing Simple Negation in the Svan Language[1]

Abstract

In the Svan language there are more negative particles as compared to other Kartvelian languages – Georgian, Megrelian and Laz.The negative particles in the Svan language form three semantic groups expressing simple negation, negation of possibility and prohibition.The Svan language abounds in simple particles expressing negation: მ̄ **mā**, მ̄მა **māma**, მამა **mama**, მ̄დე **māde**, მადმა **madma**, მრ̄ **mō**, მრ̄მა **mōma**, მრ̄დე **mōde**, მოდმა **modma**, დ̄მა **dēma**, დ̄მამ **dēmam**, დ̄სა **dēsa**, დრ̄სა **dōsa**, დრ̄მის **dōmis**, დრ̄მა **dōma**, დემე(გ) **deme(g)**, დე **de**, დეი **dei**...

These particles are considered as allomorphs. However, they can be differentiated based on functional and semantic criteria.

The functional differentiation has been carried out by T. Sharadzenidze who proved that the negative particles are used in different types of sentences based on the vowels (ā **ā**, ე **e** and ო **o**) which form part of these particles;

On the other hand, these particles are semantically diverse, as they express different degree of categoricity: some of them are neutral, non-categorical, and correspond to the Georgian არ / არა ar / ara (No / Not), while others reveal high degree of categoricity. Such

[1] This research was published in the international electronic journal INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTILINGUAL EDUCATION, № 14, 2019, pp. 56-60:
http://www.multilingualeducation.org/storage/uploads/articles_contents/7.%20Ketevan%20Margiani,%20Tamar%20Chankseliani.pdf
In the given book, we offer a slightly altered version of this paper.
The paper was prepared with the participation of Tamar Chankseliani, PhD student, the main member of the project.

particles are hard to translate. In the oral speech, their semantic nuances are revealed by means of intonation.This is natural, because categoricity and probability are semantically incompatible concepts. Their substitution with less categorical neutral negative particles yields a different interpretation of the subject's attitude to actions or events in the text.

Key words: Svan language, Negation, Particle, Semantics

In the Svan language there are more negative particles as compared to other Kartvelian languages – Georgian, Megrelian and Laz. The abundance of negative particles in the Svan language is explained in the scientific literature as the result of dialectal variation. This fact must be verified. The negative particles in the Svan language form three semantic groups expressing simple negation, negation of possibility and prohibition. Neutral particles (expressing simple negation) are: **მ̄ mā, მ̄მა māma, მამა mama, მ̄დე māde, მადმა madma, მო̄ mō, მო̄მა mōma, მო̄დე mōde, მოდმა modma, დე̄მა dēma, დე̄მამ dēmam, დე̄სა dēsa, დო̄სა dōsa, დო̄მის dōmis, დო̄მა dōma, დემე(გ) deme(g), დე de, დეი dei...**

In the work *"Negative Particles in the Svan Language"* T. Sharadzenidze notes that "negative particles proper are: **მ̄ – მო̄ mā – mō, დე – დო de – do, ნე – ნო ne – no.** Each couple has the same consonantal element, whereas the vocalic element is different. Each member of the couple is combined with the same pronoun. Hence, we have parallel forms: **მ̄მა māma – მო̄მა mōma, დე̄სა dēsa – დო̄სა dōsa, ნემ nem – ნომ nom** and so on" (Sharadzenidze 1946:315). Despite such diversity of particles under analysis, the scholar managed to carry out their functional

differentiation and distinguished two groups of particles with different vowels. The scholar formulated a rule according to which particles with different vowels are used in different sentences: "particles with vowels "ა a, ე e" are used in the main indicative clauses of simple, compound and complex sentences and sentences with multiple parts if they do not contain the verb in the subjunctive mood. Particles with the vowel ო o are used in the subordinate clauses or simple sentences, sentences with multiple parts, compound and complex sentences which are not indicative and contain the verb in the subjunctive mood" (ibid, 325). This important law proves that the abundance of negative particles in the Svan language is not due to dialectal variations only, and it is possible to undertake their functional classification. T. Sharadzenidze also concludes that it is hard to identify every semantic nuance of each particle in this or that mood (Sharadzenidze 1946:289).

Our research has proved the truth of the above-mentioned statement. It has been observed that even the particles containing the same vowels cannot freely substitute each other. For instance, *მაშ მაკუ mām maḳu* and *მად მაკუ mād maḳu*" I don't want" are stylistically and functionally different syntagms in the Svan language. Even though, at first glance, both express simple neutral negation, they should be distinguished based on the degree of categoricity: the first construction denotes simple negation ("I don't want"), whereas the second construction is hard to translate: in this case, the subject categorically refuses to fulfill a certain action, i.e. **the semantic nuance is a categorical attitude of the subject to a certain event**:

(1) *ეჩქა ნაჲ მად ოთგჳნდ. ečka näj **mad otgänd*** (The Svan Prose, volume I 1939:38,9). "we **didn't stop** then".

(2) *სორთმანს ეჯჟი ათჳშგდენა, ერე სამ ლეთ-ლადელ ლაყურახენჟი მად ოლგენელი. sortmans eǯži atwäšgdena, ere*

sam let-ladeɣ laqwraxenži ***mad olgeneli*** (Svan Prosaic Texts, II 1957:13, 25). "Sortman was so offended that he **did not rise** from his bed for three days".

(3) *ჯაშაჲს აყმურზაშდ თეფ* ***მადე*** *ლოჰოდა. ǯašaws aqmurzäšd tep* ***made*** *lohoda* (Readings in the Svan Language 1978:184, 35). "Jashav **did not give** the gun to Akmurza".

In the above contexts, the negation is obviously categorical. The use of particles *მამ / დემეგ mam / demeg* in the above examples will not change the meaning of negation, but there will be less emphasis on categoricity, the intention of the subject who categorically refused to perform somebody else's will or implement a certain action upon someone's request.

The above-mentioned opinion is proved by another interesting fact: the particle *მოშ moš*, which, together with neutral negative particles, creates the meaning of potencialis and has the semantics of assumption-impossibility, cannot be combined with the particles *მად mad, მადე made, მადმა madma*... These are the particles that denote categorical negation contextually.

It is quite clear why the particle *მოშ moš* cannot be combined with the particles expressing categorical negation: categoricity and probability are incompatible concepts! This, in our opinion, is a sufficient argument proving that the negative particles of the Svan language should be divided based on their semantics of categoricity-neutrality (less categoricity).

Thus, the simple negative particles in the Svan language should be divided into two semantic sub-groups: 1) simple neutral particles denoting negation; 2) simple particles denoting categorical negation. The distribution of the lexemes under analysis into these groups, identification of certain rules based on their structure (for instance, repetition of consonants **მ m** and **დ d** and their order in the structure of negative particles...) are the topics for further research. However,

it can be assumed that the semantics of categoricity is obvious in those negative particles the structure of which has at least two consonants out of the three main clusters expressing negation identified by T. Sharadzenidze (**მა ma, დე de, ნო no**). The above-mentioned two consonantal clusters expressing categorical negation are as follows: ***მა-დ ma-d, მა-დ-მა ma-d-ma, მა-დე ma-de, დე-მა de-ma***...

Conclusion: The Svan language abounds in simple particles expressing negation. These particles are considered as allomorphs. However, they can be differentiated based on functional and semantic criteria.

The functional differentiation has been carried out by T. Sharadzenidze who proved that the negative particles are used in different types of sentences based on the vowels (**ā, e** and **o**) which form part of these particles;

On the other hand, these particles are semantically diverse, as they express different degree of categoricity: some of them are neutral, non-categorical, and correspond to the Georgian არ / არა ar /ara (No / Not), while others reveal high degree of categoricity. Such particles are hard to translate. In the oral speech, their semantic nuances are revealed by means of intonation.These particles cannot be combined with the particle *მოშ moš* which has the meaning of potencialis. This is natural, because categoricity and probability are semantically incompatible concepts. Their substitution with less categorical neutral negative particles yields a different interpretation of the subject's attitude to actions or events in the text.

References:

Sharadzenidze 1946 – Sharadzenidze T. Negative Particles in the Svan Language, *Iberian-Caucasian Linguistics, volume* I, Publishing-House of the Georgian Academy of Sciences, Tbilisi, 1946 (in Georgian).

Sources:

The Svan Prose, I 1939 – The Svan Prose, vol. I (Upper Bal dialect, the texts were collected by A. Shanidze and V. Topuria), Publishing-House of Georgian brunch of the Academy of Sciences of the USSR, Tbilisi, 1939.

Svan Prosaic Texts, II 1957 – Svan Prosaic Texts, vol. II, Lower-Bal dialect. The texts collected by A. Davitiani, V. Topuria and M. Kaldani, The Publishing House of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Tbilisi, 1957.

Chrestomathy of the Svan Language 1978 – Chrestomathy of the Svan Language (the texts were collected by A. Shanidze and Z. Chumburidze; Edited by A. Shanidze and M. Kaldani), Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1978.

2. Main and Alternative Means of Expressing Negation in the Kartvelian languages[1]

The chief morphological means of expressing negation

In the Kartvelian languages (Georgian, Svan, Megrelian and Laz), negation is expressed by chief and alternative means. One of the chief morphological means of expressing negation is the negative pronoun. The given research analyzes the negative pronouns with the particle არა *ara "no"* in the Kartvelian languages[2].

The negative pronoun is of a complex structure. The negative particle არა *ara "not"* is a clitic (proclitic or enclitic). It belongs solely to the added word (morphological subject/S) and negates the latter.

(1) Geo არა-ვინ ara-vin

Neg-QPrn (S) = NegPrn

(2) Svan დ-ärr d-är

Neg-QPrn(S) = NegPrn

(3) Megr მი-თ-ა mi-t-a

QPrn(S)-Ptcl-Neg = NegPrn

"nobody"

(4) Laz – (not found)

[1] This research has been presented as a paper at the international conference: Nordwestdeutsches Linguistisches Kolloquium (NWLK) Bremen, 23-24 November, 2019, Bremen, Germany: http://www.fb10.uni-bremen.de/nwlk2019/view_abstracts

[2] The empirical material is differentiated by genres and embraces only narrative sources.

Table №1

The structure of the negative pronouns in the Kartvelian languages

GEO	SVAN	Megr	Laz
არა-ვინ ara "not" – vin "who" **Neg-QPron** "nobody"	დ-ärr (< დე-ärr) d-är (<de-jär) **Neg-QPron** "nobody"	მი-თ-ა mi "who"-t-a **QPron -Ptcl-Neg** "nobody"	-

The Kartvelian languages **differ in the sequences of components** forming the negative pronouns, namely,

- **In Georgian and Svan negative pronouns**, the negative particle precedes the interrogative pronoun **and is proclitic** *(see Table№1, columns I and II, notes (1), (2)).*
- **In Megrelian negative pronouns**, the negative particle follows the interrogative pronouns and is **enclitic** *(see Table№1, column III, note (3)).*

It should be mentioned that, when a negative particle **turns into a clitic**, no matter whether it is proclitic or enclitic, **it only negates and belongs to the lexeme it is added to.** In Georgian, Svan and Megrelian, the negative particle (*Geo არა- ara-, Svan დ(<დე) d(<de), Megr. -ა (<ვარ) -a (<var))* "not" is added to the interrogative pronoun (Geo *ვინ vin*, Svan *ärr jär*, *Megr. მი(<მინ) mi (<min)* "who", denoting the agent (morphologically and syntactically, the subject – S) and negates the latter. Thus, with the **negative pronouns of this structure, the verb is affirmative** (this issue regarding the Megrelian language is discussed by Kipshidze 1914:0145); The situation is the same is the Svan language. This phenomenon was characteristic of Old Georgian. However, in the Modern Georgian it is found sporadically.

Note 1: *The data of contemporary literary Georgian will be discussed in detail later, when we focus on "double negation".*

The affirmative form of the verb represents the negative semantics in the sentence in a non-actualized, less categorical way.

The example below represents a simple sentence:

(5) Geo არა ara (**Neg**)-ვინ vin(**QPrn**) მოდის modis (**V**)

(6) Svan დ d(**Neg**)- ӓრ är(**QPrn**) ანღრი anγri (**V**)

(7) Megr მი mi(**QPrn**)+თ t(**Ptcl**)-ა a(**Neg**) მურს murs (**V**)

არავინ მოდის aravin modis "nobody is coming".

The example below represents a simple sentence:

Old Georgian:

(8) სიხარული თქუენი **არავინ მიგიღოს** თქუენგან.

sixaruli tkueni **aravin migiγos** tkuengan (Sinai Polycephalion: Sin. Mr.,1,3,29 (1v), ARMAZI).

sixaruli tkueni **aravin** (NegPrn) **migiγos** (V) tkuengan.

"May no one share your joy".

Modern Georgian:

(9) ანი **არავინ მოვა** ნაქსოვი თოჯინების სანახავად.

açi **aravin mova** naksovi tožinebis sanaxavad (taken from live speech).

açi **aravin** (NegPrn) **mova** (V) naksovi tožinebis sanaxavad.

"Nobody will come to see the knitted dolls".

Svan:

(10) ათხე დროჲი **დარ იგემ** ამჲი კოტრლ ქორრლარს.

atxē drojži **dār igem** amži ķoţōl korōlars (Svan Prosaic Texts, IV 1979:64, 5).

atxē drojži **dār**(NegPrn) **igem**(V) amži ķoţōl korōlars.

"No one builds such small houses nowadays".

Megrelian:

(11) სკანი მეტი მითა პუნანია...

sḳani meṭi **mita punania** ... (Megrelian texts ed. Qipshidze: IQ, ZS, XIII, 5(31,20), TITUS).

sḳani meṭi **mita** (NegPrn) **punania** (V)...

"We have nobody else but you...".

(12) ართი ოსურისქუაში მეტი მუთა ნოცვე.

arti osuriskuaši meṭi **muta no've** (Megrelian texts ed. Qipshidze: IQ, ZZ, XII, 1(55.9), TITUS).

arti osuriskuaši meṭi **muta**(NegPrn) **no've**(V).

"He had one daughter and nobody else".

The alternative means of negation

Alongside with the chief means of negation, the Kartvelian languages distinguish alternative means. It is well known that semantic nuances are mostly expressed by **alternative means**. In the Kartvelian languages, the alternative means also perform this function.

In **Megrelian** and **Laz**, the alternative of a negative pronoun is formed by a combination of *the indefinite pronoun* and *the negative particle*. In Megrelian and Laz, the indefinite pronoun is based on the stem of the interrogative pronoun, whereas the semantics of negation is expressed by means of a postpositional negative particle *ვარ var "no"*. In this case, the negative particle negates the agent which is concrete but unknown (indefinite):

Megrelian

(13) მითინი ვარ mitini var

მი mi(**QPrn**)-თი ti + ნი ni(**Ptcl**) **var (Neg)**

"somebody not" = "nobody"

(14) – მინი რე? – mini re? "– who is there"?

– მითინი ვარ. – mitini var. "– Nobody".

Laz

(15) მითი ვარ miti var

mi(**QPrn**)-ti(**Ptcl**) **var (Neg)**

"somebody not" = "nobody"

(16) – მი ორენ? – mi oren? "– Who is there?"

– მითივარ / – მითი ვარ. – mitivar / – miti var "nobody".

The structure of indefinite and negative pronouns in Megrelin and Laz

In **Megrelian and Laz**, the indefinite pronoun is of the same structure as the Megrelian negative pronoun. The following components should be taken into consideration:

a. The base stem (interrogative pronoun).

b. Segments (the interrogative pronoun and the negative particle).

c. The position of the negative particle (postposition).

However, one difference should be noted: The negative particle stands separately from the indefinite pronoun:

Megr.

(17) მითინი ვარ mitini var "somebody not" = "nobody"

Laz

(18) მითი ვარ miti var "somebody not" = "nobody"

Ii dfPrn Neg

cf. Megr.

(3) მი-თ-ა(← ვარ) mi-t-a(← var) "nobody"

The place of shortened particle in Megrelian

Such **relationship** between the indefinite pronoun and the negative particle (their representation in the form of separate segments) **enables the freedom of the negative pronoun, namely, its position in the sentence where it precedes the verb and is**

conceptually related to the latter; i.e. **it negates not the concrete or indefinite agent** (see examples (2), (7), (13), (14), (15), (16)), **but the action to be performed by the agent**; for instance,

(19) Megr.

მითინი ვა მურს mitini va murs

mitini(**IndfPrn**) va (**Neg**) murs (**V**)

"somebody is not coming".

(20) Laz

მითი ვარ მულუნ miti var mulun

miti(**IndfPrn**) var(**Neg**) mulun(**V**)

IndfPrn (Neg V)

"somebody is not coming".

Note 2:

a. The Megrelian particle ვარ var "not" wears out (ვარ var > ვა va) and, in a sentence, it is attested together with the verb in the simplified form ვა va "not". Thus, it can be viewed as a morphemoid[1].

b. The Laz particle ვარ var "not" is seldom simplified: ვარ var > ვა va (there are only a few examples of simplification, for example, ვა-მეჲულუნუ vamejulunu "it is not going" (Chikobava 1936:119).

The negative pronoun and its alternative version separate and in sentences in Megrelian

Let us compare the patterns of the negative pronoun and its alternative version separate and in sentences in Megrelian.

Negative pronoun separate:

(21) მითა mita

NegPrn (QPrn+Ptcl+Neg)

[1] The elements of non-morphemic origin, which performs the function of morphemes, are defined as morphemoids (Jorbenadze et al 1988:5).

"nobody"
Alternative version separate:
(22) მითინი ვარ mitini **var**
IndfPrn **Neg**
"not somebody" = "nobody"
Negative pronoun in sentence:
(23) მითა მურს mita murs
NegPrn V
"Nobody is coming".
Alternative version in sentence:
(24) მითინი ვა მურს mitini **va murs**
IndfPrn (**Neg V**)
"Somebody is not coming".

The alternative version of negation separate and in sentences in Laz
Negative pronoun separate:
(25) –
Alternative version separate:
(26) მითი ვარ miti var
IndfPrn Neg
"somebody not" = "nobody"
Negative pronoun in sentence:
(27) –
Alternative version in sentence:
(28) მითი ვარ მულუნ miti var mulun
IndfPrn Neg V
"Somebody is not coming".

Examples from the empirical material:
Megr.

(29) ...ინას მითინი ვა ციდულენც.

...inas **mitini** va 'idulenc (Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict.,m,mali-c'q'ar-i,11518, TITUS).

....inas **mitini** (IndfPrn) **va**(Neg) **'idulenc**(V).

"Somebody is not buying it".

(30) ინენს **მითინი ვა მერიებუდუ**.

inens **mitini va meriebudu** (Megrelian texts ed. Qipshidze: IQ, ZS, IX, 15(22,16), TITUS).

inens **mitini** (IndfPrn) **va**(Neg) **meriebudu**(V).

"Somebody would not defeat them".

(31) მუშ ნაშრომიშ მიდმალალარი მითინი ვა ცუნდე.

muš našromiš midmaγalari **mitini va 'undə** (Megrelian Texts, ed.Xubua: MX, 35, 153, 32, TITUS).

muš nasromiš midmaγalari **mitini** (IndfPrn) **va**(Neg) **'undə** (V).

"There was not anybody who would deprive him of his works".

Laz

(32) მით ვარ დოსკიდუ-დორენ.

mit var doskidu-doren (Dumezil 2009:72).

mi(**QPrn**)+t(**Ptcl**) var(**Neg**) doskidu-doren (**V**).

"Somebody should not be left".

(33) მა სკან საღლულიშენ ბაშქა მუტ ვარ მინონ.

ma skan saγluγišen bašqa muṭ **var minon** (Dumezil 200:72).

ma skan saγluγišen baška muṭ (IndfPrn) **var**(Neg) **minon** (V).

"I don't want anything but your health".

Semantically actualized categorical negation in Megrelian

As is was mentioned above in Megrelian and Laz, the negative particle is in fact shared by the indefinite pronoun and the verb. In one case, it (the negative particle) negates an indefinite agent (when it is without the verb) and has the semantics of a negative pronoun;

whereas in the second case (in a sentence), the particle wears out, is detached from the indefinite pronoun, becomes conceptually related with the verb and negates the action performed by the indefinite agent. Such negation is semantically actualized and more categorical. cf.

Megr.

(34) მითა მურს mita murs

NegPrn V (not actualized)

"Nobody is coming".

and

(35) მითინი ვამურს mitini vamurs

IndfPrn (Neg -V) (actualized)

"Somebody is not coming".

Since Megrelian has both chief and alternative means expressing negation, their statistical data can be compared in order to define their productivity. Observation of the corpus data has proved that, in Megrelian, the alternative means of negation (the indefinite pronoun and the negative particle) are more productive. This can be proved by 78 cases out of 94 contexts in the TITUS database (Jgharkava 2015:53).

As for the Laz language, negation is expressed only by the alternative means.

The alternative means of the negation in Svan

The Svan language uses a different grammatical pattern for the formation of the alternative forms of the negative pronoun. **Unlike other Kartvelian languages,** Svan abounds in negative particles, some of which semantically correspond to the Georgian ***არა ara*** "no". In the Svan language, there is a group of negative particles, the semantics of which is stronger than that of the Georgian **არა ara** "no". Georgian does not have a corresponding organic form.

Therefore, the definition of the meaning is possible only descriptively.

The Svan simple negative particles corresponding to the Georgian არა **ara** "no" denote non-actualized negation with the noun or verb. However, the compound negative particles denote actualized negation. Such semantic difference is due to the structure of the particles: categorical negation is expressed by those units which simultaneously contain two elements expressing negation (მ "**m**" and დ "**d**")(Margiani-Subari 1978:27).

The interrelation between the simple and compound negative pronouns in the Svan

The semantic interrelation between the simple and compound negative pronouns in the Svan language defines the chief and alternative means of negation, for instance, let us compare the negative pronouns formed by means of *მამ(ა) mam(a)* and *მადმა madma* particles: the semantic difference between the particles *მამ(ა) mam(a)* and *მადმა madma* is revealed in the negative pronouns formed by means of these particles, namely:

(36) მამა-გუეშ **mama**-gweš "nothing" (negation is not actualized).
Neg -N=NegPrn

(37) შიისგა მამაგუეშ ხულუა šiisga **mama**gweš xuγwa "He is holding nothing" (materials 2018-2020)
and

(38) მადმაგუეშ **madma**gweš "nothing at all" (negation is actualized)
Neg(Neg+Neg) -N=NegPrn

(39) ალ მეზგა მადმაგუეშ ხაწუა al mezga madmagweš xaçwa "This family has nothing at all" (materials 2018-2020).

The specificity of the alternative negation in Svan

In the Svan language, simple negative particles also precede the verb and retain the same semantic difference in the sentence as the compound ones discussed above; namely,

Verbal negation with the particle ***მ̄ᲨᲛ mām*** is semantically identical to the negation expressed by means of the verb and the particle ***არ ar "not"*** in Georgian. However, the negation expressed by means of the particle ***მად mad*** is more categorical and refers not to the general phenomenon but to a concrete fact or object. At one glance. the boundary between the two types of negation is negligible. However, there is a nuance – a different attitude of the subject (the speaker) to the negated fact:

(40) ლეზუებ მ̄ᲨᲛ მაკუ lezweb **mām maḳu**.

lezweb **mām** (Neg) **maḳu** (V)

"I don't want any food" (negation is not actualized or categorical) (materials 2018-2020)

cf.

(41) ლელუ̄ მ̄ᲐᲓ მაკუ leγw **mād maḳu**

leγw **mād** (Neg(<Neg+Neg) **maḳu** (V)

"I categorically refuse to eat meat" (negation is actualized and categorical) (materials 2018-2020).

In this context, the speaker expresses categorically negative attitude to meat; he/she would not refuse to take something else, for instance, milk.

Thus, the existence of **the alternative forms of negation** in the non-written Kartvelian languages is due to **the actualization of the semantics of negation**. As for Georgian, it does not have **alternative forms of the negative pronoun**. Therefore, an additional semantic variant –**actualization of negation** - is achieved by means of **double negation**.

The issue of double negation

The term double negation implies a simultaneous use of two means of negation in a sentence. In Georgian, double negation is expressed by means of simultaneous use of **the negative pronoun and the negative particle**, the latter preceding the verb.

For example,

(42) არავინ არ მოდის aravin ar modis

ara(**Neg**)-vin(**QPrn**) ar (**Neg**) modis(**V**)

"Nobody is not coming".

cf:

(43) არავინ მოდის aravin Ø modis

ara(**Neg**)-vin(**QPrn**) Ø modis (**V**)

"Nobody is coming".

In the second sentence, the negative particle is omitted. These two sentences have the same meaning, but they are stylistically different: in the first one, negation is emphasized, whereas in the second one negation is not emphasized.

Georgian scholar Varlam Topuria made special research of double negation in Georgian (Topuria 2002). Double negation – see example (42) – was not found in Old Georgian original or translated literary sources until X-XI centuries. The only exception is Adishi Gospels (the year 897/IX century), which contains a single example of double negation:

(44) ... და არავინ არღა იკადრა კითხვად მისა...

... da aravin (NegPrn) ar(Neg) +ɣa(Ptcl) iḳadra(V) ḳitxvad misa...

"...nobody did not dare to ask him..."

The history of the double negation and the place of the particle in double negation

Double negation is widespread in Middle and New Georgian as well as the dialects of the Georgian language. However, it is a fact

that "it appeared later in the literary Georgian" (Topuria 2002:322) and "performed a stylistic function" (Arabuli 2004:178). The **double negation** (nobody is not coming) **is found only in Georgian** and is not a common Kartvelian phenomenon: it is not found in the non-written Kartvelian languages–Megrelian, Laz or Svan (Lomia, Margiani 2016). The absence of double negation in Megrelian and Laz is related to **the position of the negative particle**. In Georgian, double negation is due to the position of the particle *არ ar "not"* before the verb. However, in Megrelian and Laz, the corresponding negative particles *ვარ var / ვა va "no / not"* occupy the same position when forming the alternative forms of negation (see example (24)).

As the negative particle stands separately in Megrelian and Laz, it may pertain either to the indefinite pronoun or the verb. However, it cannot simultaneously pertain to both – the indefinite pronoun and the verb.

Conclusions

1. In the Kartvelian languages, one of the chief morphological means of negation is *the negative pronoun.* It is found in three Kartvelian languages: Georgian, Megrelian and Svan.
2. The negative pronoun is of complex structure. One of its components is a negative particle, which is a clitic (proclitic or enclitic); as a result, the particle negates only the accompanying lexeme.
3. In the Kartvelian languages, an affirmative verb is used with the negative pronouns. This rule applies to Old Georgian, Svan and Megrelian. However, it is rare / sporadic in Modern Georgian.
4. When the verb is affirmative, negation is **non-actualized**, i.e. less categorical.
5. In the Kartvelian languages, the chief and alternative means of negation are differentiated semantically as those expressing **non-actualized** and **actualized** negation.

6. Actualized negation has the semantics of categorical negation.
7. Categorical negation is expressed by the following means:

a. *Alternative versions of the negative pronoun* (in Megrelian, Laz and Svan).

b. *Compound negative particle and the verb (in Svan).*

c. *"Double negation"* (In Modern Georgian).

8. In a sentence, actualized, categorical negation is due to:

a. The position of the negative particle preceding the verb (for all Kartvelian languages)

b. A compound negative particle used with the noun (in Svan).

References:

Arabuli 2004 – Arabuli A. The Culuture of Georgian Speech, Publishing House "Universali", Tbilisi, 2004 (in Georgian).

Chikobava 1936 – Chikobava Arn. Grammatical Analysis of Chain, Tiflis, 1936 (in Georgian).

Chumburidze 1970 – Chumburidze Z. negative Particles in Georgian and Stylistic peculiarities of their uzage: "The Georgian Language and Literature in School", №2, Tbilisi, 1970, pp.41-46 (in Georgian).

Dryer 2013 – Matthew S. Dryer. 2013. Order of Negative Morpheme and Verb. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/143, Accessed on 2021-02-01.)

Imnaishvili 1953 – Imnaishvili D. Negative Pronouns and Negative Adverbs in Iberian Caucasian Languages, "Iberian-Caucasian Linguistics", v. IV, edited by I. Gigineishvili, Georgian Academy of Scinces Publishing House, 1953, Tbilisi, pp.53-73 (in Georgian).

Jgharkava 2015 – Jgharkava G. Grammatical model of negation in Megrelian Language (under the guidance of assoc. Prof. Maia Lomia), Student's Scientific papers, TSU publishing, Tbilisi, 2015, pp.49-55 (in Georgian).

Jorbenadze et al 1988 – Jorbenadze B., Kobaidze M., Beridze M. Dictionary of Georgian Morphemes and Modal Elements, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi 1988 (in Georgian).

Kartozia et al 2010 – Kartozia G., Gersamia R., Lomia M., Tskhadaia T. Linguistic Analysis of Megrelian, "Meridiani", Tbilisi, 2010 (in Georgian).

Khubua 1942 – Xubua M. Negative Particle *va* in Megrelian, "Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Moambe "Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian SSR", III, 7, Tbilisi, 1942 (in Georgian).

Kipshidze 1914 – Kipshidze I. Grammar of Megrelian (Iberian) language with reading texts and dictionary, Imperial Akademy of Sciences, S. Petersburg, 1914 (in Rassen).

Kurdadze et al 2016a – Kurdadze R., Tvaltvadze D., Lomia M., Margiani-Subari K., Zekalashvili R. Linguistic Means of Negation in Kartvelian Languages, "The Kartvelolgist", №9, Tbilisi, 2016 pp. 94-115 (in Georgian).

Lomia 2013 – Lomia M. The principles of Functional Distribution of the Negation and Confirmation Participles in Megrelian: Problems of Linguistics, Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 2013, pp. 221-231 (in Georgian).

Lomia, Margiani 2016 – Lomia M., Margiani K., Why is not double negation attested in unwritten Kartvelian languages? The South Caucasian Chalk Circle (SCCC): Philology meets Linguistics, September 22-24, 2016, Paris, France: University of Chicago Center, 6 Rue Thomas Mann: http://paris2016.mariapolinsky.com/wp-content/uploads/2015/11/POSTER-PDF-ENG.pdf

Margiani-Subari 1978 – Margiani-Subari K. Derivation of the Negative Forms in Svan and Abkhaz-Adighe Languages (Diploma work, manuscript), Tbilisi, 1978 (in Georgian).

Martirosov 1964 – Martirosov A. Pronoun in Kartvelian Languages, Georgian Academy of Sciences Publishing House, Tbilisi, 1964 (in Georgian).

Rogava 1988 – Rogava G. Trail of Zan conjunction - particle -ni in Chan dialect: "Iberian-Caucasian Linguistics", v. XXVII, edited by K. Lomtatidze, "Mecniereba" Publishing House, Tbilisi, 1988, pp.221-226 (in Georgian).

Shanidze 1980 – Shanidze A. Basises of Georgian Grammar, Collected works in 12 volumes, v. III. Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1980 (in Georgian).

Shanidze 1976 – Shanidze A. Old Georgian Grammar, Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1976 (in Georgian).

Sharadzenidze 1946 – Sharadzenidze T. Negative particles in Svan: "Iberian-Caucsian Linguistics", v. I, ed. V. Topuria, georgian Academy of Sciences Publishing House, Tbilisi, 1946, pp.289-328 (in Georgian).

Topuria 2002 – Topuria V. Collected Works, v. II. "Georgian Language", Tbilisi, 1923-1924 / 2002 (in Georgian).

Sources:

Dumezil 2009 – Dumezil G. Laz Folk Tales and Legends, Georgian version of text and the vocabulary compiled by Manana Bukia, Publisging House "Meridiani", Tbilisi, 2009.

Materials 2018-2020 – The materials were recorded during linguistic expeditions to Svaneti, Samegrelo and Laz region, implemented within the framework of the grant (№FR17-388) in the years 2018-2020.

Svan Prosaic Texts, IV 1979 – Svan Prosaic Texts, vol. IV, (Lashkh Dialect. The texts collected by Arsen Oniani, Maksime Kaldani and Aleksandre Oniani; Edited by Maksime Kaldani and Aleksandre Oniani), The Publishing House "Mecniereba" Tbilisi, 1979.

Data bases:

TITUS – http://titus.Uni-frankfurt.de

ARMAZI – http://www.Uni-frankfurt.de./armazi/

(The deadline of data avaialability is 15.11.2019)

3. Why is not Double Negation Attested in Unwritten Kartvelian Languages?[1]

Introduction

Negation is universal due to the fact that it is a significant process for comprehension alongside with an affirmative form. The term *single negation* appeared in Georgian linguistic works as an opposite of the previous term *double negation.* It would not be necessary to give it a special name as it had a neutral character if there had not been this term, *double negation. Double negation* means having two negative particles in one sentence. To express a negative form is often possible using only one particle but using another negative particle emphasizes the negation, it has a stylistic function. Putting emphasis on negation is a kind of psychological moment and can be considered to be a universal phenomenon although emphasizing negation and rendering it by means of various linguistic structures is characteristic not only for non-kindred but for kindred languages as well.

Definition of the Problem

Is double negation a common Kartvelian phenomenon as it is not attested in unwritten languages – Megrelian, Laz or Svan languages which are designed on oral (spontaneous) speech likewise other Georgian dialects? *Double negation* in Georgian Language dialects is attested to the existing structure in literary language – having two negative particles.

---

[1] This research has been presented as a paper at the international conference: The South Caucasian Chalk Circle (SCCC): Philology meets Linguistics, September 22-24. 2016, Paris, France: *University of Chicago Center, 6 Rue Thomas Mann.* http://paris2016.mariapolinsky.com/wp-content/uploads/2015/11/POSTER-PDF-ENG.pdf
In the given book, we offer a slightly altered version of this paper.

The Aim of the Report

The aim of the report is to verify Academician Varlam Topuria's viewpoint expressed in Georgian scholarly works according to the data of the unwritten Kartvelian Languages or discovering whether *Double Negation* was initially characteristic for Georgian dialects and later it became common for literary language as well or vice versa, first it originated in the literary Georgian Language of the transitional period having a stylistic function and then it widespread in Georgian Dialects too?

Definition of Terms

Academician Varlam Topuria was the first to introduce terms – *single negation, double negation*, he conducted a special research on these kinds of negations according to Georgian language data in the 1920s (a report read and published in 1923-1924 was published again in V. Topuria's works, vol. 2, 2002). To render a *single negation* it is enough to use a construction with a negative particle (არ ar "not"...), or a negative pronoun (არავინ aravin "nobody"...), or a negative adverb (არსად arsad "nowhere"...):

(1) სახლში saxlši არ ar. Neg.PTCL წასულა ċasula. "He has not gone home."

(2) სახლში saxlši არავინ aravin. Neg. PRN იყო iqo. "There was nobody at home."

(3) არსად arsad Neg. ADV ჩანდა čanda. "He was seen nowhere."

Double negation implies both a negative pronoun or a negative adverb and one of the negative particles (არ ar "not", ვერ ver "could not", აღარ ayar "no loner", ვეღარ veɣar "could never"....), e.g. არავინ არ მოდის aravin ar modis "Nobody is not coming".

History of the Issue

Until the 10th-11th cc. only single *negation* is attested in old Georgian original works and translations; the only exception is the Adishi Gospel with only one example of *double negative:*

(4) და არავინ da aravin. Neg.PRN არღარა arγara. Neg.PTCL იკადრა iḳadra კიხთვად ḳitxvad მისა misa... "And nobody did not read it..."

cf. the readings in the Jruchi, Parkhali, Tbeti Gospels:

(5) არღარავინ arγaravin. Neg.PTCL იკადრა iḳadra კითხვად ḳitxvad მისა misa"...nobody read it..."

Therefore, it can be deduced that using *double negation* in the Adishi Gospel could be spontaneous (Topuria 2002:314). *Double negation* becomes widespread in the Georgian language of a transitional period, in modern Georgian, dialects of the in modern Georgian. In Varlam Topuria's opinion some forms of *double negation* might have existed in the dialects in the past and the literary language adopted them later.

Double Negative and the Issues of the Style of the Georgian Literary Language

The article deals with the stylistic function of the negative particle used with negative pronouns or negative adverbs that are found in narrative sources – stressing negation, putting emphasis on it (cf. არაფერი მოჰყოლია araperi mohqolia "Nothing followed" – არაფერი არ მოჰყოლია araperi ar mohqolia "Nothing did not follow").

Note 1: At this stage we do not discuss the issues of normalization of the Georgian literary language with respect to double negative (here we mean instances when double negation has not only a stylistic function but is a literary norm, accepted standard; e.g. He cannot do

nothing is a norm but: He can do nothing – is wrong); the presentation does not deal with the peculiarities identified in the language of a poem.

Structural Analysis of Negative Pronouns in Megrelian language

In Megrelian language negative pronouns are: მოთა mita nobody, მუთა muta "nothing". Taking into account their original forms the segmentation of these forms is the following (Martirosov 1964:256):

(6) მი mi.QPRN-თი -ti.PTCL -ვა(რ) -va(r). Neg.PTCL Geo ვინც არა / არ vinc ara / ar > მითა mita. Neg. PRN Geo ვინმე vinme = "nobody";

(7) მუ mu.QPRN-თი -tu(<ti).PTC-ვა(რ) -va(r).Neg.PTCL Geo რაც არა / არ rac ara/ar > მუთა muta. Neg.PTCL Geo არაფერი araperi = "nothing".

10 years before A. Martirosov, D. Imnaishvili noted that negative pronouns in Megrelian were comparatively new (Imnaishvili 1953); It seems that he must have meant transformation of these forms. It should be noted that in Megrelian negative pronouns are used with positive verbs (Kipshidze 1914). The reason for this could be the presence of a negative particle in the verb (see example (6), (7).

(8) სქანი მეტი მითა პუნანია დო სი ხოლო მიდინგთია skani meṭi mita punania do si xolo midinətia (Megrelian Texts ed. Qipshidze: IQ, ZS, XIII, 5 (31, 20), TITUS). "We have nobody else but you and you are also leaving us".

(9) ბარგი ოკო ქგმკიქუნე, მუთა გოხვარ მეტია. bargi oḳo kəm-ḳikune, muta goxvar meṭia (Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., b, barg-i, 1206,_TITUS)._"You should dress up properly, there is no other way out."

Note 2: in Megrelian negative adverb სოთა "sota" repeats the structure of a negative pronoun:
(10) *სო so.PlADV-თი -ti.PTC-ვარ -va(r).Neg.PTCL Geo სადაც არა / არ sadac ara / ar "nowhere" > სოტა sota.Neg.ADV Geo არსად arsad "nowhere".*
Note 3: No negative pronouns or negative adverbs are attested in Laz.

Grammatical Model of Rendering Negation in Megrelian and Laz languages

In Megrelian and Laz negative semantics can be expressed by not only negative pronouns but also by means of indefinite pronouns which have a complex structure. I. Kipshidze paid attention to this complex structure of the indefinite pronouns in Megrelian. He divided them into three groups:

I. მითინი // მითინე mitini//mitine "someone", მუთუნი mutuni "something", ნამუთინი namutini // ნამუთინე namutine "anyone", "someone".
II. მიგიდა // მიდგა migida//midga "someone", მიგიდა // მუდგა migida//mudga "something", ნამუგიდა // ნამუდგა namugida//namudga "one of them";
III. მიგიდარენი // მიდგარენი migidareni // midgareni "someone is that", მუგიდარენი // მუდგარენი mugidareni // mudgareni "something is that", ნამუგიდარენი // ნამუდგარენი namugidareni // namudgareni "one of them is that".

The scholar noted that some pronouns had retained a complex structure while others were simplified. He did not develop the idea that simplified ones had also undergone the way of complex pronouns (Kipshidze 1914:049). Later G. Rogava studied the question and stated that all three groups of pronouns were complex by origin. Even the indefinite pronouns having a simple structure

were supposed to have been complex initially (Rogava 1988:224). Namely მით-იცი-ნი **mit -i'i-ni** Geo ვინც იქნება რომ vinc ikneba rom "whoever will be that" > მითინი mitini Geo ვინმე vinme "someone" (The same applies to the indefinite pronouns Megr. მუთუნი mutuni "something" and Megr. ნამუთინი namutini "someone").

(11) ჩქიმი ჯიმალეფი ჩქიმდე უმოსი ძალიერი რდეს, ინენს მიტინი ვამერიებუდუ. čkimi žimalepi čkimde umosi ʒalieri rdes, inens **miṭini** vameriebudu (Megrelian Texts ed.Qipshidze:IQ, ZS, IX, 15 (22, 16), TITUS). "My brothers were stronger than me, nobody could defeat them".

(12) მუშ ნაშრომიშ მიდმაღალარი ვაცუნდე **მითინი**. muš našromiš midmaɣalari va'undə **mitini** (Megrelian Texts ed.Xubua: MX, 35, 153, 32, TITUS). "Nobody could deprive him of his earnings".

In Megrelian there is one group of indefinite pronouns having negative semantics: მითინი mitini "someone", მუთუნი mutuni "something", ნამუთინი namutini "anyone". They are usually followed by a negative particle (Kipshidze 1914). Thus, semantics of a negative pronoun in Megrelian is rendered by means of the following grammar model: **indefinite pronoun + negative (ვარ(ი) var(i) particle**: **მითინ ვარ(ი) mitin var(i)** "nobody" (Kajaia 2002:265; Kobalia 2010:418; Geo-Megr.-Laz-San-Eng dictionary 2015:16). If this model is inserted in the construction, then the negative particle shifts to the verb and becomes a prefix:

(13) ნამითინი namtini.INDPRN ვა va.Neg.**PTC-რე** -re.S3.SG.PRS სიფთა-ბერექეტი sipta-bereketi ... (Megrelian-Georgian Dictionary Kajaia: Megr.Dict., b, bereketi, 1446, TITUS). "None of them is not."

In Laz simplified forms of indefinite pronouns combined with interrogative pronouns are used in the function of negative pronouns:

მითი ვარ miti var *Geo "someone not" = "nobody"* and მუთუ ვარ mutu var *Geo "something not" = "nothing"* together with the negative particle ვარ *var* "not". The grammatical model is the following: **indefinite pronoun + ვარ var** a negative particle.

(14) მით mit. **INDFPRN ვარ var. Neg.PTCL** დოშკიდუ-დორენ došķidu-doren (Dumezil 2009:72). "Nobody had not remained";

(15) მა სკან საგღულიშენ ბაშკა მუთ ma sķan sagɣulišen bašķa mut. INDFPRN ვარ var. Neg.PTCL მინორ minor (Dumezil 2009:72). "I do not want nothing but your well-being."

*Note 5: In Laz simplified form სოთი **soti** version of the indefinite adverb **სოთინი sotini** is used to render negative semantics. It contains an interrogative adverb and a negative particle **ვარ var** is also added to it.*
*Note 6: In Laz a Turkish negative particle **hich** is also used.*

(16) დაჰა ჰიჩ ჰამდორაშკულე ვა ბიდი ჰიმ ჩიოიშა daha hič hamdorašķule va bidi him čioiša (Dumezil 2009:220). "After that I have never been to that village."

Svan, as compared with Georgian, is richer in number of the negative pronouns, the areal of their using also differing not only in different dialects but in different modes of speech too. Many variations of negative particles in Svan correspond semantically to Georgian particles *არ ar "no", ვერ ver "can't", ნუ nu do "not":*
არ ar = no no: მᲨ mā, მᲨმა mām(a), მრმ(ა) mōm(a), მᲨდ(ე) ād(e), მრდე mōd(e), მადმა madma, მად(ე) mad(e), მᲨდე mäd(e), მᲨდმა mädm(a), მრდმა mōdma, მოდმა modma, მოდე mode, მᲨდ mäd, მᲨდშ/მᲨჩ mädš/mäč, დეს(ა) dēs(a), დეტშ(ა) dētš(a), დემ(ა)

dēm(a), დემა(მ) dēma(m), დემის demis, დემეგ demeg, დემ dem, დემა dema, ბაი/ბäი bai/bäi...;

ვერ ver =can't: დეშ deš, დეშსა dešsa, დეშმა dešma, მეშმამ mešmam, დოშ doš ...;

ნუ nu=do not: ნო no, ნრს(ა) nōs(a), ნრმ(ა) nōm(a), ნოს(ა) nos(a), ნომ(ა) nom(a), ნომის/ნგმის nomis/nəmis, ნომეგ/ნემეგ nomeg/nemeg, ნემ nem...

The majority of the mentioned particles reveal minor difference in some details, nevertheless it is often unproper to exchange them in texts; consequently, the pronouns, containing those particles show the similar situation in semantic viewpoint, e.g. negative pronouns cotaining negative *particle მ̄ა̈მ(ა) **mā̈am(a)***, as compared with the pronouns containing ***მადმა madma*** (this particle, are less categoric and is used to express neutral negation; and as for negative pronouns with ***მადმა madma*** – particles they express negation more categorically, against some concrete fact. The causes of such semantic differences lay in the particles' structure: categoricalness ("strong language") is emphasized by the units, which simultaneously contain two different components of negation *(მ m, დ d) (მამაგუეშ **mamagweš** - no or nothing, მადმაგუეშ **madmagweš** "nothing at all". მშ მაკუ **mām makᵾ** – I don't want, მშდ მაკუ **mād makᵾ** "I don't want at all, not a bit" (concrete fact or thing)*. It is often impossible to deliver their exact meaning.

Svan language uses the following grammatical models to express **the negative pronouns**:

I. negative particle+interrogative pronoun: **დär där** "nobody" = **დე de** – "no" + **ჲär jär** – who; **დეშჲär dešjär** "no one" = **დეშ deš** "can" "no"+ **ჲär jär** – "who"; **ნრრ nōr-** "let no one" = **ნომა noma** "don't" + **ჲär jär** + "who"; **დēსამა dēsama** "nothing", "no thing at

all no" + "anything" = **დე de** "no" + **(ჰ)ესა (h)esa+მ̈(ა) mä(j)** "what / something"; **დეშმა dešma** "nothing" ("can't anything") = **დეშ deš** "can't" + **მ̈(ა) mä(j)** "what"; **ნრსამა nōsama** "let nothing" = **ნრსა nōsa** "let it not" + **მ̈(ა) mä(j)** "what", **დეხედა dexeda** "no one" **დე de** – "no" + **ხედა xeda** "which", **დეშმა dešma** "can't anything" (= "noting") = **დეშ, დოშ deš, doš** "can't"+ **მ̈(ა) mä(j)** "what", **ხედა xeda** "which" and so on;

(17) ათხე̄ დროჲი და̈რ იგემ ამჲი კოტრლ ქორრლარს. atxē drojži dār igem am amži ķoţōl korōlars (Svan Prosaic Texts, IV 1979: 64, 5). "In this time nobody build (sets) such small house."

(18) ჲი დეხედა ჭიქს ლგმ̈აგოშილლი. ži dexeda čiks ləmägošilli (Svan Prosaic Texts, III 1967:116, 13). "It turned out that he did not fill no glass".

(19) მიჩა ჲეხჳს დე̄საძა ახმეჯრა̈ლჳნე, დე იშგენს ე̄ს. miča jexws dēšama axmeqrālwne, de išgens ēs

(Svan Prosaic Texts, IV 1979: 123, 20). "Could not explain anything to his (own) wife and to others."

II. negative particle + noun *გჳე̄შ gweš -job*: *მ̈შგჳე̄შ* mämgweš / *მამაგჳე̄შ* mamagweš / *მადმაგჳე̄შ madmagweš* = *მ̈შ/მადმა mäm/madma - no* + *გჳე̄შ gweš* comp. Georgian no+color):

(20) ლ̈აიდ ჩუ ნომოლჳ̄ ადგ̈არ ი ლერშჳნიდ ესერ დემ ხორშჳნი დემგჳაშჳ̄. laid ču **nomoγw** adgär i lerščwnid eser dem xorščwni demgwašw (Svan Prosaic Texts, II 1957: 316,3). "Don't kill me and I will never say a word about it to you".

III. negative pronoun + possibility particle *მოშ/დ̈არმოშ moš /därmoš* *"let nobody can"* comp. model (I): ***დეშა̈რ dešär.***

Grammar Models Expressing Negation in Kartvelian Languages – Comparative Analysis and the Issue of Double Negation.

Grammar models for rendering negation in the Georgian language and other unwritten Kartvelian languages are similar in terms of their structure; namely, they use interrogative words and particles although the order of words is different. The position of negative particles meaning "no" is definite: in Georgian and Svan the particle is put before the interrogative word and is spelt together with the interrogative word. In Megrelian and Laz it follows the interrogative word and is spelt separately. In the construction the same particle is the prefix of the verb in Megrelian with no final "r": ვარ var Geo არა ara "no" ... ვა va Geo არ ar "not", in Laz its position is before the verb in a full form (ვარ var Geo არა ara "no") (see examples: (11), (12), (13), (14).

Absence of double negative in Megrelian and Laz can be explained by the following processes: the only particle of negation var "no" (in this case we do not discuss negative particles borrowed from Georgian and Turkish!) is a segment of a grammatical model expressing negation in Megrelian and Laz and defines the negative semantics of both this construction and this model. In Megrelian and Laz negative pronouns and adverbs have a structurally different position in contrast to the Georgian language which enables the negative particle var "no" to be placed in a sentence in any order. It can be split from the indefinite pronoun and linked with the verb. It is evident that the second negative particle which was necessary for double negation could not appear in Megrelian and Laz.

In this case Megrelian and Laz languages emphasize a different type of information. It should be noted that indefinite pronouns have a complex structure, a structure of a subordinate clause: მით mit.

RELPRN - იჲი **i'i**. V.FUT -ნი -ni. SUB (that) "Whoever will be that". The form of the verb "to be" and the conjunction "that" are used in stylistic-semantic function – it underlines that the subject is unknown (that is why the verb is in the future form!) although it is a concrete person.

Double negation is absolutely alien idea for **Svan**. There are no such forms as *nobody did not come* – the right form is: დარ ანჭად ***dăr anqäd*** *"nobody came"*, but also it is not proper to use negative pronoun and negative adverb in the same context, e.g. *"nobody nowhere goes"* in Svan will be დარიმთ'ეხხრი ***dărimt'ēsxri*** *(<* დარ იმთე ეხხრი ***dăr imte esxri)***, literally: – *nobody where goes; never no one came*but instead it: დეშომაჲარ ანღერდა ***dešomajär anγərda***; literally: *never who came.* The use of double negation in Svan reveals what was the archaic or Old Georgian language like.

Conclusion:

Considering the evidence of unwritten Kartvelian languages, double negation is not a common Kartvelian phenomenon. In literary Georgian it initially appeared having a stylistic function – it stressed, emphasized negation; later it was spread in Georgian dialects as well. Gradually, standards of literary language were established – using a double negation in the construction was necessary (we are not discussing the latter phenomenon in this case!).

Perspective:

As far as the category of negation is a universal language phenomenon and different types of data are attested in Kartvelian languages in this respect, it is important to carry on the research, study the mixing of speech codes, discover the semantic meanings of the negative particle.

References:

Chikobava 1936 – Chikobava Arn. Grammatical Analysis of Chan, Tiflis, 1936 (in Georgian).

Chumburidze 1970 – Chumburidze Z. negative Particles in Georgian and Stylistic peculiarities of their usage: "The Georgian Language and Literature in School", №2, Tbilisi, 1970, pp. 41-46 (in Georgian).

Imnaishvili 1953 – Imnaishvili D. Negative Pronouns and Negative Adverbs in Iberian-Caucasian Languages, "Iberian-Caucasian Linguistics, v. IV, edited by I. Gigineishvili, Georgian Academy of Sciences Publishing House, 1953, Tbilisi, pp. 53-73 (in Georgian).

Jgharkava 2015 – Jgharkava G. Grammatical model of negation in Megrelian Language (inder the guidance of Assoc. Prof. Maia lomia), Student's Scientific papers, TSU publishing, Tbilisi, 2015, pp.49-55 (in Georgian).

Kartozia et al 2010 – Kartozia G., Gersamia R., Lomia M., Tskhadaia T. Linguistic Analysis of Megrelian, "Meridiani", Tbilisi, 2010 (in Georgian).

Khubua 1942 – Xubua M. Negative Particle *va* in Megrelian, "Sakartvelos Metsnierebata Akademiis Moambe "Bulletin of the Academy of Sciences of the Georgian SSR", III, 7, Tbilisi, 1942 (in Georgian).

Kipshidze 1914 – Kipshidze I. Grammar of Megrelian (Iberian) language with reading texts and dictionary, Imperial Academy of Sciences, S. Petersburg, 1914 (in Russian).

Kurdadze et al 2016a – Kurdadze R., Tvaltvadze D., Lomia M., Margiani-Subari K., Zekalashvili R. Linguistic Means of Negation in Kartvelian Languages, "The Kartvelologist", № 9, Tbilisi, 2016 (in Georgian).

Lomia 2013 – Lomia M., The principles of Functional Distribution of the Negation and Confirmation Participles in Megrelian: Problems of Linguiostics, Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 2013, pp. 221-231 (in Georgian).

Margiani-Subari 1978 – Margiani-Subari K. Derivation of the Negative Forms in Svan and in Abkhaz-Adighe Languages (Diploma work, manuscript), Tbilisi, 1978 (in Georgian).

Martirosov 1964 – Martirosov A. Pronoun in Kartvelian Languages, Georgian Academy of Sciences Publishing House, Tbilisi, 1964 (in Georgian).

Rogava 1988 – Rogava G. *Trail of Zan conjunction - particle -(ni) in Chan dialect,* "Iberian-Caucasian Linguistics", v. XXVII, edited by K. Lomtatidze, "Mecniereba" Publishing House, Tbilisi, 1988, pp. 221-226 (in Georgian).

Shanidze 1980 – Shanidze A., *Basises of Georgian Grammar,* Collected works in 12 volumes, v. III. Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1980 (in Georgian).

Shanidze 1976 – Shanidze A., *Old Georgian Grammar,* Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1976 (in Georgian).

Sharadzenidze 1946 – Sharadzenidze T. Negative particles in Svan: "Iberian-Caucasian Linguistics", v. I, ed. V. Topuria, Georgian Academy of Sciences Publishing House, Tbilisi, 1946, pp. 289-328 (in Georgian).

Topuria 2002 – Topuria V. Collected Works, v.II, Publishing House "Georgian Language", Tbilisi, 1923-1924 / 2002 (in Georgian).

Sources:

Dumezil 2009 – Dumezil G., *Laz Folk Tales and Legends*, Georgian version of text and the vocabulary compiled by Manana Bukia,Publishing House "Meridiani", Tbilisi, 2009.

Geo-Megr.-Laz-San-Eng dictionary 2015 – Georgian-Megrelian-Laz-San-English Dictionary, "Petiti", Tbilisi, 2015.

Kajaia 2002 – Kajaia O., Megrelian-Georgian Dictionary, vol. II, Publishing House "NEKERI", Tbilisi 2002.

Kobalia 2010 – Kobalia A., Megrelian Dictionary, "Artanuji", Tbilisi, 2010.

Svan Prosaic Texts, II 1957 – Svan Prosaic Texts, vol. II, Lower-Bal dialect. The texts collected by A. Davitiani, V. Topuria and M. Kaldani, The Publishing House of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Tbilisi, 1957.

Svan Prosaic Texts, III 1967 – Svan Prosaic Texts, vol. III, Lentekh dialect. The texts collected by V. Topuria, M. Kaldani and Al. Oniani, The Publishing House "Mecniereba", Tbilisi, 1967.

Svan Prosaic Texts, IV – Svan Prosaic Texts, vol. IV, (Lashkh Dialect. The texts collected by Arsen Oniani, Maksime Kaldani and Aleksandre Oniani; Edited by Maksime Kaldani and Aleksandre Oniani), The Publishing House "Mecniereba" Tbilisi, 1979.

Data bases:

TITUS – http://titus.Uni-frankfurt.de

(The deadline of data availability is 31.08.2016).

4. Complex Negative Nominal Lexemes in Georgian: Structure and Principles of Functional Distribution[1]

Abstract

The paper focuses on the structure, chronological development and functional distribution of complex negative nominal lexemes. Out of the arbitrarily distinguished four groups of such lexemes, the most productive are those with negative particles არა-/*ara*-, არ-/*ar*- "no /not". They appeared in Old Georgian texts and gradually became more widespread in contemporary Georgian. The particles არა-/*ara*-, არ-/*ar*- "no/not" form antonymous pairs in the literary Georgian. They are widely used in the formation of the terminological system. These lexemes also create peculiar nominal forms in the live Georgian speech. Analysis of these forms reveals the chief and facultative functions of particles არა-/*ara*-, არ-/*ar*- "no / not": categorical negation and its actualization (emphasis). The particles არა-/*ara*- , არ-/*ar*- "no / not" are capable of combining these two meanings. This is especially obvious if we compare these lexemes with the nominal elements containing prefix უ-/*u*- which denotes absence.

Key words: negation, Georgian language, structure, chronology, function

At various stages of development of the literary Georgian language we can observe complex nominal lexemes of negative semantics. The analysis of these lexemes embraces the following: a.

[1] The paper has been presented at the V international symposium of linguist-Caucasiologists dedicated to the 120th anniversary of Academician Arnold Chikobava, 22-24. 11. 2018, Tbilisi, Georgia: It was also published in ELECTRONIC BILINGUAL SCHOLARLY PEER-REVIEWED JOURNAL SPEKALI OF THE FACULTY OF HUMANITIES AT IVANE JAVAKHISHVILI TBILISI STATE UNIVERSITI, № 13, 2019 http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/viewArticle/13/218

structure; **b**. chronology; **c**. principles of functional distribution. The structure of complex negative nominal lexemes under analysis consists of two components:[1] (I) არა-ძალი/**ara**-ʒali "powerless", არა-ჟამი/**ara**-žami "untimely", არა-ღირსი/**ara**-ɣirsi "worthless", არა-სამართლიანი/**ara**-samartliani "unfair", არ-გაგონილი/**ar**-gagonili "unheard of", არ-ნახული/**ar**-naxuli "unseen"... ; (II) ვაი-მეცნიერი/**vai**-mecnieri "pseudo-scientist", ვაი-პატრიოტი/**vai**-paṭrioṭi "pseudo-patriot", ვაი-კრიტიკოსი/**vai**-ḳriṭiḳosi "pseudo-critic"... ; (III) ცრუ-გმირი/**cru**-gmiri "pseudo-hero", ცრუ-მეცნიერება/**cru**-mecniereba "pseudo-science"...; (IV) ანტი-გმირი/**anṭi**-gmiri "antihero", ანტი-ანდაზა/**anṭi**-andaza "anti-proverb", ანტი-სახელმწიფოებრივი/**anṭi**-saxelmc̣ipoebrivi "anti-state"... According to its origin, the first component of nominal lexemes is: a negative particle (არა-/ara-, არ-/ar- *"no/not"*), an interjection (ვაი/vai- "alas!; woe, trouble"), an adjective (ცრუ/cru- "false"), a prefix (ანტი-/anṭi- "anti"). The particles არა-/*ara*-, არ-/*ar*- *"no/not"* used as derivational morphemes are termed as **morphemoids** in the scholarly literature (Jorbenadze...1988:4344). Other language units that have turned into derivational elements may also be qualified as morphemoids *(ვაი-, ცრუ-, ანტი- / vai-, cru-, anṭi-)*. Thus, above-mentioned complex negative nominal lexemes (I – IV) may be viewed as having one and the same structure: ***morphemoid*** + ***nominal element***.

It is interesting to analyze the relation between complex nominal lexemes of the above-

mentioned structure from the chronological and semantic viewpoints. The oldest formation is the one with the particles არა-

[1] For the illustrative purposes, all examples below are represented with a hyphen.

/ara-, არ-/ar- "no/not", which is found in Old Georgian. The chronology of this particle and its correspondence with the nominal element is thoroughly analyzed in the article by L. Gelenidze (Gelenidze 1984:167-174); It should be mentioned that the author brings examples of Old Georgian from I. Abuladze's dictionary (Abuladze 1973). In the given paper, examples are taken from Z. Sarjveladze's dictionary (Sarjveladze 1995). It is worth mentioning that in these two dictionaries there are different lexical units, hence, they are complementary. Thus, the statistical data of negative nominal units with particles *არა-/არ- ara-/ar- "no/not"* show their increase back in the Old Georgian period.

არა/ara "no" + Nominal element

(1) **არა**-განსწავლული/**ara**-gansçavluli "uneducated", (2) **არა**-დამმალველი/**ara**-dammalveli "non-concealing", (3) **არა**-დამცველი/**ara**-damcveli "non-conforming", (4) **არა**-მდიდართაგანი/**ara**-mdidartagani "not belonging to the rich", (5) **არა**-მქონებელი/**ara**-mkonebeli "non-possessive", (6) **არა**-მქვიშროვანი/**ara**-mkwišrovani "non-sandy", (7) **არა**-საეჭველი/**ara**-saeċueli "undoubtable", (8) **არა**-ქონებაჲ/**ara**-konebaj "non-possession", (9) **არა**-ქონებული/**ara**-konebuli "unpossessed", (10) **არა**-შემნანებელი/**ara**-šemnanebeli "non-repenting", (11) **არა**-შეყვანებაჲ/**ara**-šeqvanebaj "not entering", (12) **არა**-შეძრულად/**ara**-šeʒrulad "motionless", (13) **არა**-ცებნაჲ/**ara**-cebnaj "ignorance", (14) **არა**-ძიებაჲ/**ara**-ʒiebaj "not investigating", (15) **არა**-ძლებულობაჲ/**ara**-ʒlebulobaj "powerlessness", (16) **არა**-წმიდათაგანი/**ara**-ċmidatagani "not belonging to the sacred", (17) **არა**-წმიდაჲ/**ara**-ċmidaj "impure", (18) **არა**-წმიდებაჲ/**ara**-ċmidebaj "impureness", (19) **არა**-ჯეროვნებაჲ / **ara**-ǯerovnebaj "unmatching" (Sarjveladze 1995 : 3-4).

The particle არ/*ar "not"* has been obtained as a result of shortening of the particle არა/*ara*[1], although the two particles existed in one and the same period, and the particle არ/*ar "not"* is found in complex nominal structures back in the Old Georgian:

არ/ar "not" + Nominal element

(20) არ-დამლტვარი/**ar**-damlṭvari "not wet", (21) არ-თანამქცევი/**ar**-tanamkcevi "unsympathysing", (22) არ-მინდობაჲ/**ar**-mindobaj "distrust", (23) არ-მნებებლობაჲ/**ar**-mnebeblobaj "unwillingness", (24) არ-მოქსენებული/ **ar**-moqsenebuli "unmentioned", (25) არ-მყოფობაჲ/**ar**-mqopobaj "inexistence", (26) არ-მჴუმეველი/ **ar**-mqumeveli "unusing", (27) არ-შეგინებული/**ar**-šeginebuli "immaculate", (28) არ-შეყვანებაჲ/**ar**-šeqvanebaj "not entering", (29) არ-ცოდნაჲ/**ar**-codnaj "ignorance", (30) არ-ძლებულობაჲ/**ar**-ʒlebulobaj "powerlessness" (Sarjveladze 1995:4).

It should be noted that the nominal elements with the particle არა-/*ara-* "no" are more prevalent than those with the particle არ-/*ar-"not"*. L. Gelenidze has also mentioned this fact: *"In Ilia Abuladze's dictionary the elements with the particle* არა-/*ara-* "no" are more abundant" (Gelenidze 1984: 169). Our research has proved that particles არა-/*ara- "no"* and არ-/*ar- "not"* are not usually combined with the same root, although there are certain exceptions:

არა/ara "no" + nominal element : არ/ar "not" + nominal element

(31) არა-ძლებულობაჲ/**ara**-ʒlebulobaj : არ-ძლებულობაჲ/**ar**-ʒlebulobaj "powerlessness", (32) არა-ოდეს/**ara**-odes : არ-ოდეს/**ar**-odes "never" (Sarjveladze 1995:3-4).

[1] We do not place the lexemes with particles არა-/*ara- "no"* and those with particle არ-/*ar- "not"* into separate groups, due to their common origin.

The complex lexemes of the above-mentioned groups II, III, IV appeared in contemporary Georgian. They are less productive, as they are added only to a certain amount of nominal stems.

Thus, the complex negative nominal lexemes under study are chronologically diverse, but they have the same structure. As for their semantics, they may be viewed as belonging to the same semantic field of negative connotation. Despite their semantic similarity, the language reveals certain **formal** and **conceptual diversity**. This is well revealed if we compare the negative nominal elements with elements *არა-/ara- "no"* and *ვაი-/vai-*. Despite similar semantics, the particles reveal different meanings when combined with certain stems: Old Georgian: (33) **მეცნიერი/mecnieri** = "knower" – არა-მეცნიერი, არ-მეცნიერი /**ara**-mecnieri, **ar**-mecnieri (Abuladze 1973) = "ignorant, unknowing". New Georgian: (34) **მეცნიერი / mecnieri** = "scientist, scholar" (EDGL-i, V 1958); ვაი-მეცნიერი /**vai**-mecnieri = "pseudo-scientist". According to the Explanatory Dictionary of the Georgian Language, in the New Georgian the meaning of the word *mecnieri "knower"* has been restricted, denoting a scientists working in a particular field; in order to denote a person who pretends to be a scientist, the language has introduced a new morphemoid (*vai-*), thus creating a new lexical unit: ვაი-მეცნიერი / ***vai-mecnieri*** *"pseudo-scientist"*. არა-მეცნიერი, არ-მეცნიერი /**ara**-mecnieri, **ar**-mecnieri *"non-scientist"* is not found in New Georgian, there is only a lexeme არამეცნიერული/**ara**-mecnieruli *"non-scientific"* (EDGL-i, I 1950).

In the Kartvelian languages, there are common affixes of absence: *უ–არ, *უ–ელ, *უ–ო,*უ–ურ/*u–ar, *u–el, *u–o, *u–ur (Fenrich, Sarjveladze 2000:449-451). Thus, in all Kartvelian languages there are lexemes of absence, the main semantic feature of which is negative connotation. Comparison of lexemes with particles *არა-/ara-, არ-/ar- "no/not"* and lexemes of absence yield an interes-

ting picture. It is worth mentioning that *"in Old Georgian negativity was expressed both analytically and synthetically"* (Sukhishvili 1984:176). Analytical formation of negation in Old Georgian was based on prepositions *თვინიერ/tvinier "except" and გარეშე/gareše "without"*. This function of the above prepositions has been thoroughly

discussed by A. Martirosov (Martirosov 1946:239, 244).

In various editions of the Gospels, both analytical and synthetic formations are found. They can be divided into three groups, each consisting of parallel forms:

a. analytical formation and **synthetic formation by means of** *უ-...-ო/u- ... -o* **circumfix**:

(35) *თვინიერ იგავისა* არას ეტყოდა მათ (მათე, 13,34 DE) */...tvinier igavisa* aras etqoda mat "he did not say anything to them without using a parable" (Matthew, 13,34 DE)[1], cf.:

(36) *უ-იგავ-ო-დ* არას ეტყოდა მათ *(C)/u-igav-o-d* aras etqoda mat "he did not say anything to them without using a parable" (C)[2];

b. analytical formation with diverse prepositions:

(37) ...*რამეთუ ვერ ეგების წინაწარმეტყუელი გარნა იერუსალჱმს წარწყმედად* (ლუკა, 13, 33, C) / ...rametu ver egebis çinaçarmetqueli ***garna*** [3] ierusalejms çarçqmedad "It wouldn't do for a prophet of God to be killed except in Jerusalem!" (Luke, 13, 33, C),[4] cf:

(38) ...*რამეთუ ვერ ეგების წინაწარმეტყუელი გარეშე იერუსალჱმის წარწყმედად* (DE)...rametu ver egebis çinaçarmetqueli

[1] DE – The Gospels of Jruchi (936) and Parkhali (973).

[2] C -The Gospel of Adishi (897).

[3] In this context, *გარნა / garna* is used as preposition meaning *"except"*

[4] https://biblehub.com/nlt/luke/13-33.htm

gareše[1] ierusalejmis ɕarɕqmedad "It wouldn't do for a prophet of God to be killed except in Jerusalem!" (DE);

c. synthetic formation with particle *არა-/ara-*, *prefix* *უ-/u-* and suffix *-ურ/-ur*

(39) *და განჰკურნებდა... არა-ძლებათა ერისათა* (მათე, 4, 28 C) / da ganhkurnebda... ***ara-ʒlebata*** erisata "healing every disease and sickness among the people" (Mathew, 4, 28 C)[2] cf:

(40) *და განჰკურნებდა ... უ-ძლ-ურ-ებათა ერისათა* (DE) / da ganhkurnebda... ***u-ʒl-ur-ebata*** erisata "healing every disease and sickness among the people" (DE).

As we see, in Old Georgian all the three types of formations are synonymous. Later development shows that analytical formation was lost, whereas lexems with the negative particle and the lexemes of absence became **semantically different**; this led to their coexistence: *"parallel formation of negative lexemes does not always yield synonyms: ...უ-თანასწორ-ო / **u-tanasɕor-o** "unequal" – არა-თანასწორი / **ara-tanasɕori** "nonequal"* (Jorbenadze... 1984:148-149). Examples of this type are: (41) უ-კაც-ო/**u-**ķac-**o** "without man" – არა-კაცი/**ara-**ķaci "bad man", (42) უ-მსგავსი, უ-მსგავს-ო / **u-**msgavsi, **u-**msgavs-**o** "indecent" – არა-მსგავსი/**ara-**msgavsi "unsimilar", (43) უ-ღირსი /**u-**ɣirsi "unworthy" – არა-ღირსი / **ara-**ɣirsi "not worthy" (EDGL-i, I 1950; EDGL-i, VI 1960).

The activation of nominal elements with particles *არა- /ara-* , *არ-/ar- "no/not"* was due to several factors, namely, participation of particles *ara/ar "no/not"* in the formation of antonyms: ზუსტი/zusṭi "precise" – არა-ზუსტი/**ara-**zusṭi "imprecise", სტაბილური/sṭabiluri "stable" – არა-სტაბილური/**ara-**sṭabiluri "unstable", გამტა-

[1] In this context, *გარეშე / gareše* is used as preposition meaning *"outside"*

[2] https://www.biblica.com/bible/niv/matthew/4/

ნი/gamṭani "enduring" – **არ**-გამტანი/ar-gamṭani "unenduring", ქონა/kona "have" – **არ**-ქონა/**ar**-kona "not to have" etc. *"Particles არ/ar, არა/ara "not/no" are used to obtain negative antonyms from the positive lexemes"* (Jorbenadze... 1984:146). In the literary Georgian, antonymous lexemes with particles *არა/ara, არ/ar "no/not"* (chiefly those with particle *არა-/ara- "no"*) have formed **scientific terms**. Nominal lexemes with negative particles, together with the positive antonym, create a scientific term; for instance: (44) დრეკადი/dreḳadi "resilient" – **არა**-დრეკადი/**ara**-dreḳadi "non-resilient", (45) მდგრადი/mdgradi "stable" – **არა**-მდგრადი/**ara**-mdgradi "unstable", (46) თავსებადი/tavsebadi "compatible" – **არა**-თავსებადი/**ara**-tavsebadi "incompatible", (47) არსებითი/arsebiti "essential" – **არა**-არსებითი/**ara**-arsebiti "non-essential", (48) გამტარი/gamṭari "conductive" – **არა**-გამტარი/**ara**-gamṭari "non-conductive", (49) ეკონომიური /eḳonomiuri "economical" – **არა**-ეკონომიური/**ara**-eḳonomiuri "uneconomical", (50) ლეგალური/ legaluri "legal" – **არა**-ლეგალური/**ara**-legaluri "illegal" and so on. Scientific literature mentions the creation of terms as one of the reasons for the activation of the above-mentioned forms (Jorbenadze 1984, Gelenidze 1984, Tchumburidze et al 2018).

Derivation with negative particles is also widespread in the dialects of the Georgian language. It is especially productive in live speech. However, at this stage it is not our aim to analyze the entire material (according to types of derivation). We will restrict ourselves to analyzing peculiar forms created by means of negative particles ***არა-/ara-***, ***არ-/ar-*** "no/not" **and the prefix of absence** ***უ-/u-***. Analysis of these examples will reveal human cognitive abilities as well as language capacity. Besides, **attention should be focused on the process of creation of these forms, reasons for their**

formation and their role in the expression and transmission of information.

Dialectal forms

a. with particles *არა-/ara-"no"* and *არ-/ar-"not"*:

(51) *არა-წესი იყო, ექვსი წელწადი... ხმა არ გამიცია /ara-ṗesi (IntsNeg-rule)* iqo, ekvsi ṭelṭadi... xma ar gamicia "it was against the rules, not to have spoken to him for six years" (*not to speak with someone*, the dialect of Samtskhe-Javakheti; recorded in Saro, Aspindza, Georgia; 1991; the speaker: Marusa Totadze-Beridze, recorded and published by Marina Beridze, "Direct Reports from the Past")[1];

(52) ნინა *არ-თვალი* ქალია / nina *ar-tvali (IntsNeg-eye)*[2] kalia "Nina is not a pretty woman" (village Upper Sakara); ცოტა *არ-თვალი* ჯობია ქალი / coṭa *ar-tvali (IntsNeg-eye)* ǯobia kali "It is better when a woman is not too pretty" (village Boriti) (Dzotsenidze 1974: 30);

(53) *არ-თვალი* კაცი მიდიოდა მისკენ */ar-tvali*[3] *(IntsNeg-eye)* ḳaci midioda misḳen "an ugly man was walking towards him/her)" (Ghlonti 1974: 39];

(54) ლოყმან ჰაქიმმა... *არ-მააკდომელ* წამალ იცოდნინა//იცოდინა / loqman hakimma... *ar-maaḳdomel (IntsNeg-dying)* ṭamal icodnina//icodina "Lokman Hakim knew an undying medicine" (*Lokman Hakim*, Ingilo Dialect; recorded in Mosuli, Saingilo, Azer-

[1] A; the dialectal examples, with the exception of 52 and 53, are taken from The Dialectal Corpus of the Georgian Language: http://www.corpora,co/№/, the rules of reference are observed.

[2] *ართვალი/artvali* (Imer.) - not pretty, ugly.

[3] ართვალი/*artvali* (Imer., Lechkh.) -ugly person, unpleasant to look at.

baijan; 1945; speaker: Nasib Burjalof Rostom Ogli; recorded and published by Grigol Imnaishviil; "Peculiaritiers of the Ingilo Dialect of the Georgian Language"; Authors of corpus publication: Marina Beridze, Maia Barikhashvili);

(55) *არ-დანამუშავ* მიწას გუთნით ჯნრნ... / ***ar-danamušav*** *(IntsNeg-cultivated)* miças gutnit qnön... "uncultivated land is ploughed by means of a plow" (Georgian Dialect Corpus - Ingilo Dictionary, compiled by Marina Beridze, Maia Barikhashvili, Elene Napireli, Diana Amphimiadi; source: Dictionary of the Ingilo Dialect of the Georgian Language compiled by Rogneda Ghambashidze).

b. with prefix *უ-/u-*:

(56) ... *უ-გაწყვეტილი* ვიარ / ...***u-gaçqveṭili*** *(IntsNeg-ceased)* viar "I will walk incessantly" (*story of Muhajir*, Muhajir-upper Acharian; recorded in Tupekchi Konak, Inegol Province, Turkey; 1989; speaker: Muntaha Baikozogli-Tavdgiridze; recorded and published by Shushana Putkaradze. "The Speech of Georgians Living in Turkey"; author of corpus edition: Nargiza Surmava);

(57) *უ-გაკეთებული* ის არი, რომე არ გამიკეთებია... / ***u-gaķetebuli*** *(IntsNeg-done)* is ari, rome ar gamiķetebia... "undone means that I have not done it" (*Village Life*, Muhajir-upper Acharian; recorded in Tupekchi Konak, Inegol Province, Turkey; 1989; speaker: Mehmed Ozbeg (Tavdgiridze); recorded and published by Shushana Putkaradze. "The Speech of Georgians Living in Turkey"; author of corpus edition: Nargiza Surmava);

(58) გზიები კაია, *უ-გაქანებული* მივალ ჩემ სოფელში / gziebi ķaia, ***u-gakanebuli*** *(IntsNeg-shattered)* mival čem sopelši "the roads are good, I will arrive in my village unshattered" (*converasation*, Muhajir-upper Acharian; recorded in Tupekchi Konak, Inegol Province, Turkey; 1989; speaker: Emine Chibuk (Gogitidze); recorded

and published by Shushana Putkaradze. "The Speech of Georgians Living in Turkey"; author of corpus edition: Nargiza Surmava).

c. double prefix უ-/*u*-:

(59) ... უ-მო-უ-კითხელა მისმეს რამეს ნუ მისცემ! /...*u-mo-w*[1]*-ḳitxela (IntsNeg-PRV-Neg-asked for)* mismes rames nu miscem! "do not give anything to anyone unless asked for" (*Bahlul and the Poor man*, Aliabat, Ingilo dialect; recorded in Mosuil, Saingilo, Azerbaijan; 1945; speaker: Ismail Ismailov Asadughala Ogli; recorded and published by Grigol Imnaishvili. "Peculiarities of the Ingilo Dialect of the Georgian language"; authors of the corpus edition: Marina Beridze, Maia Barikhashvili).

(60) ... უ-მო-უ-ფიქრეველა ისხნის დანას... /... *u-mo-u-pikrevela (IntsNeg-PRV-Neg-thought)* isxnis danas... "picks his knife thoughtlessly" (*The Hunting of Arsen and Vasil*, Ingilo Dialect; recorded in Kakhi, Saingilo, Azerbaijan; 1946; speaker: Archil Chiritashvili, recorded and published by Rogneda Ghambashidze. Ingilo Texts. Author of the corpus edition: Rogneda Ghambashidze);

(61) ...უ-და-უ-ლეველა... ფლავ-ხორაგ შეჰჭამნენ? /...*u-da-w-levela (IntsNeg-PRV-Neg-drunk)* plav-xorag šehčamen? "Will they eat without drinking?" (*Old Times*, Ingilo dialect; recorded in Alatemur, Kakhi, Saingilo, Azerbaijan; 1982; speaker: Besarion Okrojanashvili; recorded and published by Vasil Abashvili (Kuzibabashvili), "The Ingilo Dialect of the Georgian Language"; authors of the corpus edition: Marina Beridze, Maia Barikhashvili);

(62) მე ფაჰჩაი პირ უ-და-უ-ნახელა არ ნავალ! / me pahčaj pir *u-da-w-naxela (IntsNeg-PRV-Neg-seen)* ar čaval! "I will not go unseen" (One Soldier, Ingilo Dialect; recorded in Samtatskaro,

[1] w< u

Dedoplistskaro, Kakheti, Georgia; 1945; speaker: Mose Papiashvili; recorded and published by Grigol Imnaishvili. "Peculiarities of the Ingilo Dialect of the Georgian language"; authors of the corpus edition: Marina Beridze, Maia Barikhashvili).

Examples from Georgian live speech[1]:

a. With particles არა-/*ara*-, არ-/*ar*- "no/not":

(63) საზოგადოება ***არა-დადებითად*** ლაპარაკობს მასზე / sazogadoeba ***ara-dadebitad*** *(IntsNeg-positive)* laparaḳobs masze "the society does not evaluate him/her positively";

(64) ***არა-დადებითი*** მუხტი მოდის მისგან / ***ara-dadebiti*** *(IntsNeg-positive)* muxṭi modis misgan "no positive vibration comes from him/her";

(65) თავი უნდა აგრძნობინო ***არა-დაჩაგრულად*** / tavi unda agrʒnobino ***ara-dačagrulad*** *(IntsNeg-oppressed)* "you should not make him/her feel oppressed";

(66) ამის ფონზე განაგრძო ***არა-პატიოსანი*** საქმე / amis ponze ganagrʒo ***ara-p̣aṭiosani*** *(IntsNeg-honest)* sakme "for this reason, he/she continued being dishonest";

(67) ეს მოიტანა ***არა-კომუნიკაციამ*** / es moiṭana ***ara-ḳomuniḳaciam*** *(IntsNeg-communication)* "this was due to miscommunication";

(68) ინტერესების ***არ-დაცვა*** არ ეპატიება / inṭeresebis ***ar-dacva*** (*IntsNeg-protection*) ar epaṭieba "non-protection of interests is unforgivable";

(69) მუცალის მკლავის ***არ-მოჭრით*** თემს გამოუცხადა პროტესტი / mucalis mḳlavis ***ar-moč̣rit*** *(IntsNeg-cutting)* tems gamouc-

[1] Examples are taken from everyday speech and social networks.

xada ṗroṭesṭi "he protested against the community by refusing to cut Mutsal's arm";
(70) ამ საქმის ***არ-გაკეთების*** შემთხვევაში კაი დღე არ დაადგებოდა / am sakmis ***ar-gaḳetebis*** *(IntsNeg-do)* šemtxvevaši ḳai dγe ar daadgeboda "he would be punished for refusing to do this";
(71) სასჯელის ***არ-მოხდის*** შემთხვევაში ოჯახს მოთხოვდნენ პასუხს / sasǯelis ***ar-moxdis*** *(IntsNeg-convict)* šemtxvevaši oǯaxs motxovdnen ṗasuxs "if he were not convicted, the family would have to bear the responsibility".

b. With prefix ***უ-/u-***:
(72) საქმე ადამიანის ***უ-ინტერესობაშია*** / sakme adamianis ***u-inṭeresobašia*** *(IntsNeg-interest)* "The problem is the lack of interest";
(73) ***უ-კომფორტოდ*** გრძნობს თავს / ***u-ḳomporṭod*** *(IntsNeg-comfort)* grʒnobs tavs "he/she feels devoid of comfort" (cf: ***ara-ḳomporṭulad*** "uncomfortable")

c. With particle ***არა-/ara-*** and prefix ***უ-/u-***:
(74) გლობალური პრობლემაა, თუმცა ***არა-აღმო-უ-ფხვრელი*** / globaluri ṗroblemaa, tumca ***ara-aγmo-u-ṗxvṛeli*** *(IntsNeg-PRV-Neg-eradicate)* "it is a global problem, yet, it is possible to eradicate it";
(75) მაპატიე, ***არა-უ-მიზეზო*** ვერმოსვლა! / maṗaṭie, ***ara-u-miźezo*** *(IntsNeg-Neg-reason)* vermosvla! "sorry for not having arrived, but I didn't do it without a reason".

Based on the analysis of the empirical material, we can conclude that, alongside with their primary function, particles არა-/*ara-*, არ-/*ar-* "no/not" tend to develop additional functions. This is

revealed in the **formation** of negative nominal lexemes *(primary function)* and their **actualization/intensity** *(additional function)*. In the dialects, the primary and additional functions are performed by both - the prefix *უ-/u-* and the particles *არა-/ara-*, *არ-/ar-* "no/not", whereas in live standard speech, mostly particles *არა-/ara-*, *არ-/ar-* "no/not" are widespread. Comparison of lexemes with prefix *უ-/u-* and those with particles *არა-/ara-*, *არ- ar-* "no/not" shows that prefix *უ-/u-* sometimes fails to perform both functions simultaneously, especially if it stands after the preverb. In this case, either another prefix *უ-/u-* appears in the initial position, performing the function of the actualizer (see examples (59), (60), (61), (62)), or the existing *უ-/u-* changes places with the preverb and stands before the latter (see examples (56), (57), (58)), or, the lexeme with the prefix *უ-/u-* adds particle *არა-/ara-* "no" in the initial position (see examples (74), (75)). As for the particles *არა-/ara-*, *არ-/ar-* "no/not" they are capable of performing both functions simultaneously, due to the following reasons: *1. position* (which is always **initial**) (Omiadze 2016), (in structuring of information great importance is attached to the initial position of the focused member), 2. *semantics* (in the nominal lexemes, the particles *არა-/ara-*, *არ-/ar-* "no/not" always express categorical negation. A negative nominal lexeme formed by morphemoids *არა-/ara-*, *არ-/ar-* "no/not" (resp. antonymous lexeme) is the shortest and the most flexible way of transmission of ample information.

References:

Abesadze 2017 – Abesadze M. *Semantic Analysis of Lexemes of Absence and Forms with Negative Particles in the Dialects of the Georgian Language*. The paper presented at the Scientific Conference Dedicated to the

130th Anniversary of Academician Akaki Shanidze. Students Section (scientific advisor – Associate-Professor R. Zekalashviil) 26.02.2017: https://www.-tsu.ge/ge/faculties/humanities/news/aQq678-2F2iGuia-co/?p=1(in Georgian).

Abuladze 1973 – Abuladze I. *Dictionary of the Old Georgian Language,* Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1973 (in Georgian).

Gelenidze 1984 – Gelenidze L. *Nominal Parts of Speech with Particle ar/ara- in Georgian.* Issuesof the Culture of the Georgian Word, volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Martirosov 1946 – Martirosov A. *Postposition in Georgian.* Iberian-Caucasian Linguistics, Volume I, Publishing House of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Tbilisi, 1946 (in Georgian).

Omiadze 2016 – Omiadze S. *On the Stylistic Function of Participles with Negative Particles.* The paper was presented at the public meeting of the Scientific-Educational Institute of the Georgian Language, Tbilisi State University, February 26, 2016 9 (manuscript in Georgian).

Sarjveladze 1995 – Sarjveladze Z. *Dictionary of the Old Georgian Language,* Publishing House of Tbilisi State University, Tbilisi, 1995

Sukhishvili 1984 – Sukhishvili M. *One Example of Negative Formation in Georgian.* Issues of the Culture of the Georgian Word, volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Fenrich, Sarjveladze 2000 – Fenrich H., Sarjveladze Z. *The Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Tbilisi, 2000 (in Georgian).

EDGL-I 1950 – *The Explanatory Dictionary of the Georgian Language*, edited by Prof. Arnold Chikobava, volume I, Publishing House of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Tbilisi, 1950 (in Georgian).

EDGL-i 1958 –*The Explanatory Dictionary of the Georgian Language*, edited by Prof. Arnold Chikobava, volume V, Publishing House of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Tbilisi, 1958 (in Georgian)

EDGL-I 1960 – *The Explanatory Dictionary of the Georgian Language*, edited by Prof. Arnold Chikobava, volume VI, Publishing House of the Academy of Sciences of Georgian SSR, Tbilisi, 1960 (in Georgian).

Kurdadze et al 2016b – Kurdadze R., Tvaltvadze D., Lomia M., Margiani K., Zekalashvili R. & Omiadze S. *Semantic Analysis of Negative Forms Created by Particles and Affixes in the Kartvelian Languages*, Proceedings of the Seventh International Symposium on Kartvelian Studies, Tbilisi, 2016, 120-121 (in Georgian).

Ghlonti 1974 – Ghlonti A. *The Vocabulary of Georgian Dialects*, I.Tbilisi, 1974 (in Georgian).

Dzotsenidze 1974 – Dzotsenidze K. *The Dictionary of Upper Imeretian Dialect*, Publishing House "GANATLEBA", Tbilisi, 1974 (in Georgian).

Jorbenadze et al 1988 – Jorbenadze B., Kobaidze M., Beridze M. *Dictionary of Georgian Morphemes and Modal Words*, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1988 (in Georgian).

Jorbenadze 1984 – Jorbenadze B. *On the Diversity of Forms Expressing Negation in Georgian*, Issues of the Culture of the Georgian Word, volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Tchumburidze et al 2018 – Tchumburidze N., Lomia M., Kurdadze R. The Nominal Models Expressing Absence-Negation in the Literary Georgian and the Role of Translation in their Differentiation. General and Specialist Translation / Interpretation Theory Methods Practice, Kyiv, Agrar Media Group, p. 391-395 (in English). http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/33301/1/%D1%81%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9D%D0%90%D0%A3%202018.pdf

Abbreviations:
Neg – negation
IntsNeg – intensive negation
EDGL-i – The Explanatory Dictionary of the Georgian Language
Imer. – Imeretian, the dialect of the Georgian Language
Lechkh. – Lechkhumian, the dialect of the Georgian Language

5. The Dynamics of Development of Derived Nominal Elements with Negative Particles in the Kartvelian Languages[1]

Introduction

Kartvelian (South Caucasian) languages are Georgian, Megrelian, Laz and Svan. The Georgian language has its own alphabet and sixteen-century long literary tradition. Megrelian, Laz and Svan languages are linguistically independent language systems, yet, from the viewpoint of their sociolinguistic function, they are considered as dialects.

Aim of the study

The aim of the papers is to define the dynamics of development and semantic capacities of derived nominal parts of speech with negative particles in the Kartvelian languages.

Derived nominal parts of speech of negative semantics in the Kartvelian languages chiefly denote: **a**. absence, **b**. categorical negation.

Basic text

Old and Modern Georgian

Categorical negation in Georgian derivatives is chiefly represented by particles *არა/არ ara/ar* "no/not". The initial issue under analysis embraces negative derived nouns formed by means of particles *არა/არ ara/ar* "no"/"not". They denote categorical negation and are found even in Old Georgian texts.

Examples:

[1] Administration of State Attorney-Governor in Kakheti Region Iakob Gogebashvili Telavi State University, "INTERNATIONAL DIALOGUES" SCIENTIFIC Papers V, Telavi 2019.

*(1) არა-განსწავლული/**ara-**gansc̣avluli "uneducated".*
*(2) არა-დამმალველი/**ara-**dammalveli "non-concealing".*
*(3) არა-დამცველი/ **ara-**damcveli "non-conforming".*

Unlike Old Georgian, in contemporary speech the derived nouns of negative semantics are more diversedue to the following reasons:

***a. Due to the semantic difference from nouns of absence*:**

*(4) უ-კაც-ო / **u-**k̦ac-**o** "without man" – არა-კაცი / **ara-**k̦aci "bad man".*
*(5) უ-მსგავსი / უ-მსგავს-ო / **u-**msgavsi / **u-**msgavs-**o** "indecent" – არა-მსგავსი / **ara-**msgavsi "unsimilar".*
*(6) უ-ღირსი / **u-**ɣirsi "unworthy" – არა-ღირსი / **ara-**ɣirsi "not worthy".*

***b. Due to the formation of antonymous lexemes*:**

(7) გამტანი / gamțani "enduring" – არ-გამტანი / ar-gamțani "unenduring".
*(8) ქონა / kona "to have" – არ-ქონა / **ar-**kona "not to have".*

***c. Due to the creation of scientific terms*:**

*(9) დრეკადი / dre**k̦**adi "resilient" – არა-დრეკადი / **ara-**dre**k̦**adi "non-resilient".*
*(10) ეკონომიური / e**k̦**onomiuri "economical" – არა-ეკონომირი / **ara-**e**k̦**onomiuri "uneconomical".*

Examples from dialects of the Georgian language / Georgian oral speech

The pattern ***ara/ar*** "no/not" **particle + noun** is also found in the dialects of the Georgian language. It is especially productive in Georgian oral speech. This is due to the initial position of the particle and its semantics of categorical negation:

*(11) ეს მოიტანა **არა**-კომუნიკაციამ / es moiṭana **ara**-ḳomuniḳaciam "this was due to miscommunication".*
*(12) ინტერესების **არ**-დაცვა არ ეპატიება / inṭeresebis **ar**-dacva ar eṗaṭieba "non-protection of interests is unforgivable".*

Examples from Megrelian, Laz and Svan languages

In Megrelian and Laz languages, the semantic correlates of the Georgian particles ***არა/არ ara/ar*** *"no, not"* are ***ვარ/ვა var/va***, whereas in the Svan language, particles ***მად/მადე mād/made*** have the same meaning. However, the Svan particles are added not to nouns but to participles. There are only a few adjectives formed in this way. According to statistical data, there are only three of four units represented in: **a**. Curse formulae, **b**. nicknames of negative connotation:

a.
Megrelian
*(13) **ვა**-რდილი / **va**-rdili "not deserving to live until adult age".*
Svan
*(14) მად-ლეკდე / ბქ. მადე-ლეკდ-იაქ/მადე-ლეკდ-იაქ-გლ / **mād**-leqde/**made**-leqd-iak/**made**-leqd-iak-**al** "not deserving to have arrived safely".*

b.

Megrelian

(15) ვა-ხაჩქელა / ***va-xačkela*** *"not ploughing".*

(16) ვა-სქილია / ***va-skilia*** *"a hen incapable of laying eggs".*

Laz

(17) ვა-მთინი / ***va-mtini*** *"dishonest, untrue, wrong".*

Conclusions

Thus, in Georgian, the pattern ***particle*** + ***noun*** has become active due to the literary-scientific tradition, which was at the same time reflected in oral speech. Unlike Georgian, in other Kartvelian languages – Megrelian, Svan and Laz – the pattern of derived nominal elements with negative particles consists of ***particle*** + ***participle***. The scope of usage of such word-forms is restricted to curse formulae and negative nicknames. Therefore, the derived nominal elements with negative particles have failed to develop systematically in Megrelian, Laz and Svan.

6. Negation and Conditional-Resultative Hypotactic Constructions in the Kartvelian Languages[1]

Abstract

The negative and affirmative forms create an opposition in which the negative form is marked by various language means, namely, affixes denoting absence, negative particles etc. Based on the empirical material of the Kartvelian languages, the paper analyzes issues of negation with regard to conditional-resultative hypotactic constructions. It is well-known that **condition** is given in the subordinate clause, whereas the **result** is given in the main clause. In the Kartvelian languages conditional-resultative constructions may be affirmative and negative (containing the negative particle); the negative constructions embrace diverse types of context, depending on the function of the negative particle in the construction.

Key words: Negation, Conditional-Resulative, Hypotactic, Kartvelian Languages

Conditional-resultative hypotactic constructions are characterized by numerous peculiarities. One of them is close semantic interrelation between the components, as a result of which the entire

[1]This research was published in the international electronic journal INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTILINGUAL EDUCATION, № 12, 2018, pp. 13-19:
http://www.multilingualeducation.org/storage/uploads/articles_contents/Lomia-Chumburidze.pdf

sentence is viewed as one conceptual unit. The meaning of the construction is defined by the resultative clause which is conditioned by the conditional clause. Despite such close link between the components, their semantics should be analyzed separately, taking into account the fact that each of them may be either affirmative or negative.

Conditional-resultative sentence, like other constructions, is based on the predicates of the main and subordinate clauses. Definition of the mood and tense of these predicates is vital for identifying the final semantics. There are three main moods in the Kartvelian languages: indicative, subjunctive and imperative. In Georgian linguistic literature there are diverse opinions regarding the category of mood and its types (detailed analysis of the issue is given in (Shanidze, 1930; Shanidze, 1980; Chikobava, 1950; Chikobava, 1952; Chikobava, 1979; Kvachadze, 1981; Kotinovi, 1959; Papidze, 1979; Papidze, 1984). In some cases, distinguishing of mood as a separate category is dubitable even if the language has organic verb forms expressing condition. Such forms are viewed as a modal forms of the subjunctive mood (for the analysis of the given issue regarding Megrelian material, see Kobalava, 2001; Dadiani, 2005). This opinion is also based on the fact that the subjunctive and the conditional have common semantics of unreality.

Akaki Shanidze was the first scholar who focused on the presence-absence of the predicate with negative particle in the subordinate clause of the conditional-resultative hypotactic construction in Modern Georgian. He also made mention of the semantic differences caused by the presence and absence of the negative particle in the above constructions and distinguished 2 types of contexts in the subordinate clause:

a) Positive:

მე რომ **არ მივშველებოდი**, სულ ლუკმა-ლუკმად დაგლეჯდა.

me rom **ar mivšvelebodi**, sul luḳma-luḳmad dagleǯda.

"If I **hadn't assisted** him/her, it would have been torn him/her to pieces".

„If the action representing the condition is performed, it should be expressed by the negative verb form" (Shanidze 1980:209).

b) Negative:

მე რომ **მივშველებოდი**, ლუკმა-ლუკმად არ დაგლეჯდა.

me rom **mivšvelebodi**, luḳma-luḳmad ar dagleǯda.

"If I **had assisted** him/her, it would not have been torn him/her to pieces".

„If the action is not performed, the verb is given in the affirmative form" (Shanidze 1980:209).

The issue discussed by Akaki Shanidze should be further analyzed, new conclusions should be drawn based on the existing ones. Further research should embrace the following issues:

1. The semantic interrelation between the subordinate clause with negative predicate (resp. condition) and the main clause containing the affirmative predicate (resp. Result);
2. Definition of the entire semantics of the conditional-resultative construction;
3. Identification of the factors leading to the functional change of the negative particle;
4. Discussion of the linguistic situation regarding the typology of the Kartvelian languages.

Based on the analysis of the empirical material of the Kartvelian languages, 2 additional types of context have been identified in Modern Georgian. All the four types of context, organic for Modern Georgian, have also been found in other Kartvelian languages – Megrelian, Laz and Svan. Research outcomes are reflected in the tables and examples, namely:

The negative particle is used in the **affirmative function** in:

a)*The subordinate clause:* the condition is semantically affirmative, whereas the result is negative (see Examples (1), (2), (3), (4), Table I);
b)*The main clause:* the condition is semantically negative, whereas the result is affirmative (Examples (5), (6), (7), (8), Table II);
c) *Both the main and the subordinate clauses:* semantically, both the condition and the result are affirmative (Examples (9), (10), (11), (12), Table III);
Apart from the above cases, there are situations in which the predicates of both the main and the subordinate clauses are given in the **affirmative form**: the negative particle is absent in such constructions. However, both the condition and the result are of negative semantics (Examples (13), (14), (15), (16), Table IV).
Naturally, conditional-resultative interrelation is given in the verb forms which embrace the categories of tense, aspect and mood (TAM); Out of these categories, **mood** is of special importance for the solution of the given problem. The predicates given in the subjunctive mood represent the action in unreal time. As one of the functions of the subjunctive mood is to denote contrary-to-fact actions, it is possible to use the negative particle in the affirmative semantics and, vice versa, express negation by means of the affirmative form. This language universal is a common Kartvelian phenomenon, found in the literary Georgian as vell as other Kartvelian languages – Megrelian, Laz and Svan.

Examples and Tables:

(1) Geo მამაჩემს რომ სახელი **არ აეშენებინა**, მე ავაშენებდი.

mamačems rom saxli **ar aešenebina**, me avašenebdi.

(2) Megr. მუაჩქიმს ღუდე **ვეუგაფუდუკონი**, მა გევოგანდი.

muačkims 'ude **veugapudukoni**, ma gevogandi.

(3) Laz ბაბაჩქიმიქ ოხოი ვაკიდატუნა, მა პკიდუპტი.
babačkimik oxoi vaķidaţuna, ma pķidupţi.
(4) Svan მიშგუ მუ ლახ **მამ ადგამნა** ქორს, მი ხუგამდას
mišgu mu lax **mām adgämna** kors, mi xugamdäs.
"If my father had not built the house, I would have built it".

Table I

The condition formally	**The condition semantically**	**The result formally**	**The result semantically**
არ აეშენებინა ar aešenebina "had not built"	ააშენა aašena "he built the house"	ავაშენებდი avašenebdi I would have built	არ ავაშენე ar avašene I did not build it
მამაჩემმა ააშენა, მე არ ავაშენე = mamačemma aašena, me ar avašene. "My father built the house, I did not build it".			

(5) Geo მამაჩემს რომ სახლი აეშენებინა, მე **არ ავაშენებდი**.
mamačems rom saxli aešenebina, me **ar avašenebdi**.
(6) Megr. მუაჩქიმს ცუდე გეუგაფუდუკონი, მა **ვევოგანდი**.
Muačkims 'ude geugapuduķoni, ma **vevogandi**.
(7) Laz ბაბაჩქიმიქ ოხოი კიდატუნა, მა ვაპკიდუპტი.
babačkimik oxoi ķidaţuna, ma va pķidupţi.
(8) Svan მიშგუმუ ლახ ჩუადგამნა ქორს, მი **მამ ხუგამდას**.
mišgu mu lax čwadgämna kors, mi **mām xugämdäs**.
"If father had built the house, I would not have built it"

Table II

The condition formally	The condition semantically	The result formally	The result semantically
აეშენებინა aešenebina father had built it	არ ააშენა ar aašena he did not build it	არ ავაშენებდი ar avašenebdi I would not have built it	ავაშენე avašene I built it
მამაჩემმა არ ააშენა, მე ავაშენე = mamačemma ar aašena, me avašene. "father did not build the house, I built it".			

(9) Geo მამაჩემს რომ სახლი **არ აეშენებინა**, მეც **არ ავაშენებდი**.
mamačems rom saxli **ar aešenebina**, mec **ar avašenebdi**.

(10) Megr. მუაჩქიმს ღუდე **ვეუგაფუდუკონი**, მა ხოლო **ვევოგანდი**.
muačkims 'ude **veugapuduḳoni**, ma xolo **vevogandi**.

(11) Laz ბაბაჩქიმიქ ოხოი ვაკიდატუნა, მანთი ვა პკიდუპტი.
babačkimik oxoi va ḳidaṭuna, manti va pḳidupṭi.

(12) Svan მიშგუ მუ ლახ **მჳმ ადგჳმნა** ქორს, მიჲ **მჳმ ხუგჳმდჳს**.
mišgu mu lax **mām adgämna** kors, mij **mām xugämdäs**.
"If father had not built the house, I would not have built it either".

Table III

The condition formally	The condition semantically	The result formally	The result semantically
არ აეშენებინა ar aešenebina had not built	ააშენა aašena he built it	არ ავაშენებდი ar avašenebdi I would not have built it	ავაშენე avašene I built it
მამაჩემმა ააშენა, მეც ავაშენე = mamačemma aašena, mec avašene. "My father built it, and I built it too".			

(13) Geo მამაჩემს რომ სახლი **აეშენებინა**, მეც **ავაშენებდი**.
mamačems rom saxli **aešenebina**, mec **avašenebdi**.

(14) Megr. მუაჩქიმს ცუდე **გეუგაფუდუკონი**, მა ხოლო **გევოგანდი**.
muačkims 'ude **geugapuduḳoni**, ma xolo **gevogandi**.

(15) Laz ბაბაჩქიმიქ ოხოი კიდატუნა, მანთი პკიდუპტი.
babačkimik oxoi ḳidaṭuna, manti pḳidupṭi.

(16) Svan მიშგუმუ ლახ **ჩუადგამნა** ქორს, მიჲ **ჩუხუგამდას**.
mišgu mu lax čwadgämna kors, mij čuxugämdäs.
"If my father had built a house, I would have built it too".

Table IV

The condition formally	The condition semantically	The result formally	The result semantically
აეშენებინა aešenebina had built	არ ააშენა ar aašena he did not build it	ავაშენებდი avašenebdi I would have built	არ ავაშენე ar avašene I did not build it
მამაჩემმა არ ააშენა, მეცარავაშენე = mamačemma ar aašena, mec ar avašene. "father did not build the house, I did not build it either".			

References:

Chikobava 1950 — Chikobava A. *General Linguistic Characteristics of the Georgian Language.* Explanatory Dictionary of the Georgian Language, I. Publishing house of Academy of Sciences of Georgian SSR, 1950 (in Georgian);

Chikobava 1952 — Chikobava A. *Introduction to Linguistics.* Publishing house of Tbilisi State University, Tbilisi, 1952 (in Georgian);

Chikobava 1979 — Chikobava A. *Introduction to Iberian-Caucasian Linguistics.* Publishing house of Tbilisi State University, Tbilisi, 1979 (in Georgian);

Dadiani 2005 — Dadiani E. *Megrelian Constructions with -ჯო Formant.* Publishing house of Kutaisi State University, Kutaisi, 2005 (in Georgian);

Kobalava 2001 — Kobalava I. Subjunctive Moodin Megrelian, ISSUES OF LINGUISTIC, 4. Publishing house of Tbilisi State University, Tbilisi, 2001, pp. 111-143 (in Georgian);

Kotinovi 1959 — Kotinovi N. *The Category of Mood in Georgian.* Collection of papers of Telavi Pedagogical Institute, volume 3. 1963, pp. 377- 421 (in Georgian);

Kvachadze 1981 — Kvachadze L. *The Georgian Language,* Part I. Publishing house "Ganatleba", Tbilisi, 1981 (in Georgian);

Papidze 1979 — Papidze A. *Subjunctive III in the Contemporary Georgian Language.* Issues of Georgian Speech Culture, II. Publishing house of Tbilisi State University, Tbilisi, 1979, pp. 54-89 (in Georgian);

Papidze 1984 — Papidze A. *On the Category of Mood in Contemporary Georgian.* Proceedings of the XLI scientific session of the Institute of Linguistics.Publishing house "Mecniereba", Tbilisi, 1984, pp.14-17 (in Georgian);

Shanidze 1930 — Shanidze A. *The Grammar of the Georgian Language*, I, Morphology. Publishing house of Tbilisi State University,Tbilisi, 1930 (in Georgian);

Shanidze 1980 — Shanidze A. *Basic Grammar of the Georgian Language*, in twelve volumes, v. III. Publishing house of Tbilisi State University, Tbilisi, 1980 (in Georgian).

7. The Nominal Models Expressing Absence-Negation in the Literary Georgian and the Role of Translation in their Differentiation[1]

Introduction

In the literary Georgian language, the nominal models denoting absence-negation add affixes: prefix უ- **u-** , prefix-suffixes უ-ო **u-o**, უ-ურ (> უ-ულ) **u-ur** (> **u** – **ul**), and particles არ **ar**, არა **ara**, ვერ **ver**, ვერა **vera**, ნუ **nu**, ნურა **nura**... . Particles ვერ **ver**, ვერა **vera**, ნუ **nu**, ნურა **nura** mostly form complex pronouns and adverbs: *ვერავინ veravin "nobody"*, *ვერაფერი veraperi "nothing"*, *ნურავინ nravin "no one"*, *ნურაფერი nuraperi "nothing"*, *ვერსად versad "nowhere"*, *ნურსად nursed "nowhere"*..., whereas particles არ **ar**, არა **ara** form complex pronouns and adverbs *არაფერი araperi "nothing"*, *არავინ aravin "nobody"*, *არასდროს arasdros "never"*... as well as new lexical units, especially terms. **The aim of the paper** is to discuss the issue of differentiation of the nominal models expressing absence and negation; namely, it is our aim to group pairs of antonyms existing in the literary Georgian in order to distinguish the terms formed by means of particles არ **ar**, არა **ara** "no, not" and analyze their area of distribution, tendencies, supporting factors and typological parallels.

[1] This paper is published in the book: General and Specialist Translation / Interpretation, Theory, Methods, Practice, 2018, NATIONAL AVIATION UNIVERSITY Department of English Philology and Translation (Ukraine), SIBERIAN FEDERAL UNIVERSITY Department of Business Foreign Language (Russian Federation), UNIVERSITY OF SILESIA IN KATOWICE Institute of East Slavonic Philology (Republic of Poland), Dedicated to the 85th anniversary of the National Aviation University and the 15th anniversary of the NAU Institute of the Humanities Kyiv Agrar Media Group, pp. 391-395.

Characteristics of the Nominal Models Denoting Absence-Negation

Scientific literature often mentions that the meanings of absence and negation are mostly related to the prefix **u-** which is derived from the negative particle **ue**. Its zero-level variant – **u-** is found is all the Kartvelian languages (Gamkrelidze, Machavariani 1965:323). As for the suffixes **-o**, **-ur**, historically they were used to form nominal stems. **u-o** chiefly denotes absence of physical objects: *უქუდო ukudo "without a hat"*, *უსახლო usaxlo "homeless"*, *უადამიანო uadamiano "without human features"*, *უადგილო uadgilo "out of place"...*, **u-ur** expresses the absence of certain qualities: *უგემური ugemuri "untasty"*, *უმადური umaduri "ungrateful"*, *უძლური uʒluri "weak"*, *უწვერული uc̣veruli "beardless"*, *უწმინდური uc̣minduri "impure"* etc. Opinions vary as to the chronological relation between the above-mentioned affixes; namely, according to A. Shanidze, **u-ur** belongs to the older period, yet, on the synchronic level, only certain remnants of such formation have been preserved (Shanidze 1980: 126). A contrary opinion has been expressed by M. Tuskia, who notes that the model with confix **u – o** was more widespread diachronically, and **u-ur** could not form all the nominal models denoting absence (Tuskia 1993:130). Currently confix **u-o** is the only formant of absence-negation in the nominal parts of speech. It is added to nouns, adjectives, possessive pronouns and even adverbs, postpositions, particles, conjunctions and interjections. It should be mentioned that on the diachronic stage of development of the literary Georgian, there were nominal models formed by particles **ar/ara**: *არაძალი araʒali "powerless"*, *არაღირსი araɣirsi "worthless"*, *არაჟამი araž̌ami "untimeliness"*... (Abuladze 1973:8-9). Formation of complex nominal models with negative particles became more productive in the New Georgian. This process was supported by numerous factors, in particular, the semantic difference between the parallel forms expressing negation, which is the basis of

coexistence of such forms (detailed discussion of the given issue can be found in the following literature: Jorbenadze 1984, Gelenidze 1984, Omiadze 2016, Kurdadze et al 2016b:118).

Differentiation of the Nominal Models of Absence -Negation

One of the functions of negative particles and affixes of absence is to form antonymous lexemes. In Georgian, three types of antonyms are distinguished, out of which two types are formed by the nominal models of absence-negation (for detailed information, see Jorbenadze 1984:146-147); For instance:

(1) წიგნი ṭigni (book): **a.** წიგნ-**იან**-ი ṭign-**ian**-i "having a book" – **უ**-წიგნ-**ო** **u**-ṭign-o "not having a book"; **b.** წიგნ-**იერ**-ი ṭign-**ier**-i "literate" – **უ**-წიგნ-**ურ**-ი **u**-ṭign-**ur**-i "illiterate"

(2) ზუსტი "precise" – **არა**-ზუსტი **ara**-zusṭi "imprecise"; სტაბილური sṭabiluri "stable" – **არა**-სტაბილური **ara**-sṭabiluri "unstable"; ნახული naxuli "seen" – **არ**-ნახული **ar**-naxuli "unseen"

B. Jorbenadze notes that "the antonym denoting negation is formed by means of prefix **u**-in case the positive form is derived from the same stem" (Jorbenadze 1984:146)(see Example (1)); "If the negative antonym is formed directly from the positive form, the particle **ar/ara** "no/not" is used" (Jorbenadze 1984:146)(see Example (2)). It should also be noted that the model with the particle **ar/ara** "no/not" is used in all cases to form the antonymous lexeme of an adjective, the stem of which is also derived. These negative nominal units reveal strong typological resemblance to those in the Russian language, where the semantic equivalent of the Georgian particle ar/ara is **не**-. Thus, the nominal models with negative particles are formed similarly in these two languages; e.g.:

(3) **არა**-ამხანაგ-**ურ**-ი **ara**-amxanag-**ur**-i – **не**-товарищеский "unfriendly", (4) **არა**-ბუნებრ-**ივ**-ი **ara**-bunebr-**iv**-i – **не**-естественный, "unnatural" (5) **არა**-გონივრ-**ულ**-ი **ara**-gonivr-**ul**-i – **не**-ра-

зумный "unreasonable", (6) არა-გულწრფ-ელ-ი **ara**-gulc̣rp-el-i – **не**-искренний "unearnest", (7) არა-დამაკმაყოფილებ-ელ-ი **ara**-damaḳmaqopileb-el-i – **не**-удовлетворительный "unsatisfactory", (8) არ-ნახ-ულ-ი **ar**-nax-**ul**-i – **не**-виданный "unseen" and so on (Georgian-Russian Dictionary 2013: 52-53, 55).

Creation of the Terminological System

One of the important features of a literary language is the capacity to create a system of terms. In contemporary Georgian language, on the synchronic level there are numerous terms denoted by positive and negative nominal models, where the particle **ar/ara** "no/not" is the marker of the negative member of the antonymous group; for instance,

(9) დრეკადი dreḳadi "flexible" – არა-დრეკადი **ara**-dreḳadi "inflexible", (10) მდგრადი mdgradi "stable" – არა-მდგრადი **ara**-mdgradi "unstable", (11) თავსებადი tavsebadi "compatible" – არა-თავსებადი **ara**-tavsebadi "incompatible", (12) არსებითი arsebiti "essential" – არა-არსებითი **ara**-arsebiti "non-essential", (13) გამტარი gamṭari "conductive" – არა-გამტარი **ara**-gamṭari "non-conductive", (14) ეკონომიური eḳonomiuri "economical" – არა-ეკონომიური **ara**-eḳonomiuri "uneconomical", (15) ლეგალური legaluri "legal" – არა-ლეგალური **ara**-legaluri "illegal"; (16) შემდგარი šemdgari "accomplished" – არ-შემდგარი **ar**-šemdgari "unaccomplished" and so on.

Development of science and technology and the necessity of introduction of new terms has largely activated the formation of words with **ar/ara** "no/not" particles in Georgian[1]. In this regard, close

[1] The data of non-written Kartvelian languages prove that the terminological system is characteristic only of the literary language. In Megrelian and Laz languages complex nominal parts of speech are found chiefly in the

contacts with the Russian language have played a significant role, as, until the 90s of the 20th century, scientific materials, including the terms, were mostly translated into Georgian from Russian.

Conclusions

In order to introduce new terms, the literary Georgian language has actively used nominal models with negative particles. This can be explained by both internal and external factors: 1. The nominal model with a negative particle expresses the terminological meaning in a stable way; this is obvious if we compare parallel forms, for instance: *უდრეკი udreḳi* "inflexible" may refer to both object and character (feature), whereas *არადრეკადი aradreḳadi* "*inflexible* " refers solely toan object; 2. The realization of the inner potential of the Georgian language has obviously been supported by close contacts with the Russian language. This can be proved by the multitude of typologically similar models in the two languages.

References:

Gamkrelidze, Machavariani 1965 – Gamkrelidze T. & Machavariani G. *The System of Sonant Sounds and Ablaut in the Kartvelian Languages,* Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1965 (in Georgian).

Shanidze 1980 – Shanidze A. *Basic Grammar of the Georgian Language, Volume* III, Tbilisi State university Press, Tbilisi, 1980 (in Georgian).

Tuskia 1993 – Tuskia M. *The Functions of Derivative Affixes and Their Correspondence Based on the Semantic Groups of Nominal Stems,* Issues of the Culture of the Georgian

function of attribute in curse formulae, whereas in the Svan language this model is not found altogether.

Word, Publishing House "MECNIEREBA", Volume X. Tbilisi, 1993 (in Georgian).

Abuladze 1973 – Abuladze, I. *Dictionary of the Old Georgian Language,* Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1973 (in Georgian).

Jorbenadze 1984 – Jorbenadze, B. *On the Diversity of Forms Expressing Negation in Georgian,* Issues of the Culture of the Georgian Word, volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Gelenidze 1984 – Gelenidze L. *Nominal Parts of Speech with Particle არ / არა in Georgian,* Issues of the Culture of the Georgian Word, Publishing House "MECNIEREBA", Volume VI. Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Omiadze 2016 – Omiadze S. *On the Stylistic Function of Participles with Negative Particles.* The paper was presented at the public meeting of the Scientific-Educational Institute of the Georgian Language, Tbilisi State University, February 26, 2016 9 (manuscript in Georgian).

Kurdadze et al 2016b – Kurdadze R., Tvaltvadze D., Lomia M., Margiani K., Zekalashvili R. & Omiadze S. *Semantic Analysis of Negative Forms Created by Particles and Affixes in the Kartvelian Languages*, Proceedings of the Seventh International Symposium on Kartvelian Studies, Tbilisi, 2016

Georgian-Russian Dictionary 2013 – Georgian-Russian Dictionary, Editor in chief A. Kobaxidze, Editor M. Mrevlishvili, Tbilisi State University Press, 2013.

8. Georgian Negative Particles არა / არ *ara/ar "no/not"* of the Poetic Text and Translation Problems[1]

Introduction

Any phenomenon can be evaluated from positive and negative aspects. Such attitude, above all, is realized by means of language patterns. In this regard, we should special mention the language of literary texts. The presented paper deals with the comparison of the original text of the epic novel *"The Knight in the Panther's Skin"* by Shota Rustaveli, the famous 12th century Georgian poet and its English translations made in different periods of time. This poem is well known worldwide and has been translated into numerous languages both in the poetic and prosaic forms.

*The paper **the original text and translations** has been selected due to the following reasons:*

1. In the original Georgian poetic text, alongside with traditional or so-called universal forms we come across very interesting occasional language patterns as well.

2. It is a well-known fact that even the most faithful translation cannot reflect the linguistic peculiarities of the original text. In this regard, comparison of the original text of the poem with its translations will reveal numerous novelties.

On the original text of "The Knight in the Panther's Skin"

The author of the poem is Shota Rustaveli who lived and created in the 12th century, during the reign of Queen Tamar. This epoch is known as the Golden Age in Georgian history. According to a widespread tradition, the author dedicated the poem to Queen Tamar who is the prototype of Tinatin, one of the main characters of the

[1] This research has been presented as a paper at the international conference: THE 56TH LINGUISTICS COLLOQUIUM, LingColl 2020, https://drive.google.com/file/d/1JeYBfND9igidWnuGqNXI9kdgLAnCcHHe/view

poem. The general issues raised in the poem are of great interest for literary critics and have been widely discussed worldwide. Its plot unfolds in an interesting way.

The aim of the given paper

The aim of the given paper is to carry out a structural-semantic analysis of verbal and nominal patterns with particles არა / არ ***ara/ar*** *"no/not"* in poetic texts and study the ways they are translated into English.

Source: Shota Rustaveli, "The Knight in the Panther's Skin", Publishing House, "GANATLEBA", Tbilisi, 1974.

Verbal and Nominal Patterns with Particles არა / არ ara/ar "no/not" in "The Knight in Panther's Skin"

In Georgian, the negative particles არა / არ ***ara/ar*** *"no/not"* are placed before the verb (**I.** NegV) and nominal lexemes (**II.** NegN). Out of these two patterns, the first (**I**) is the main one and, in the sentence structure, it mostly denotes a neutral negation. The second pattern (**II**) is alternative and is used to denote a stylistic-semantic variant. The semantic difference between the two patterns is best revealed in the poetic text.

Note: *under the term "nominal lexeme" we imply: the noun, the adjective, the numeral, the pronoun, the verbal noun and the participle.*

Patern I.NegV

In *"The Knight in the Panther's Skin"*, this pattern (**I.NegV**) denotes a simple negation. It is not focused on any particular member of the sentence.

(1) მოშაირე **არა ჰქვიან**, ვერას იტყვის ვინცა გრძელად

mošaire **ara** (Neg) **hkvian** (V), veras iṭqvis vinca grʒelad (1974:11, №17, 4)

"He, who is unable to speak eloquently, should not be called a poet".

Patern II. NegN

IIB. Pattern *(NegN) is specific for the poem. Derived words of this pattern create antonymous pairs which we call antonymous according to their grammatical formation, because most of them are occasional, though there are a small number of such words, which sound natural for the Georgian language. That is why the second pattern can be divided conventionally as IIA – words sounding natural for Georgian and IIB – occasional words, which are found only in "The Knight in the Panther's Skin"*

Pattern IIA

In the poem, **IIA.NegN** denotes a separate lexeme of an antonymous pair:

(2) მაგრამ მეტად უარეა **არა-თქმა** და ჭირთა მალვა

magram meṭad uarea **ara** (Neg)-**tkma** (N) da čirta malva (1974:132, №418, 2)

"It is even worse not to speak and conceal the sorrows".

არა-თქმა ara-tkma *"not to say"* and ***თქმა*** *tkma - "to say" are* antonymous lexemes in Georgian.

The analyses of the diachronic data of the literary Georgian language proves that the antonymous lexemes with ***არა/არ ara/ar*** *"no/not"* particles were found even in the Old Georgian language several centuries earlier before the creation of the epic poem *"The Knight in the Panther's Skin"* (Abuladze 1973).

The author uses **IIA(NegN)** pattern, which is more actual as compared to pattern **I(NegV)** from the point of view of structuring the information, because the particles ***არა- / არ- ara- / ar-*** *"no/not"* added to a nominal lexeme not only express negation, but actualize the nominal lexeme to which they are added.

IIB. pattern

IIB. Pattern (NegN) formally repeats IIA pattern, though it denotes an occasional nominal form with a negative particle as a separate lexeme of an antonymous pair, which is found only in the text of the poem:

(3) ეთქვა თუ ჟამად გვაჩნია ჩვენ თქვენი არ-ორგულობა
etkva tu: žamad **gvačnia** (V) čven tkveni **ar**(Neg)-**orguloba** (N) (1974:139, №448,3)
"He said: we see your not unfaithfulness"

In this poetic stanza, a segment under analysis is underlined. The author created **არ-ორგულობა ar-orguloba** *(not unfaithfulness)* as a negative actualized occasional form.

The way of obtaining an occasional form

The way of obtaining an occasional form will become clearer if we compare two versions of the poetic segment:

NegV... N:

(4) "არ ... არ **ar** (Neg) **გვაჩნია gvačnia** (V)... **ორგულობა orguloba** (N)" "we do not see your unfaithfulness" – neutral negation.

Cf.:

V... NegN:

(5) "...**გვაჩნია gvačnia** (V)... **არ ar**(Neg)- **ორგულობა orguloba** (N)" – (we see your not unfaithfulness) actualized negation

The basis for the occasional form is the ***change in the position of the negative particle;*** namely, the author changes the position of the negative particle preceding the verb, and adds it to the nominal lexeme:

NegV... N → V... Neg N

English Translations of the "The Knight in the Panther's Skin"

There are five translations of the poem into English:

- *By Marjory Wardrop, a word-for-word prosaic translation, published twice: 1912, 1966*
- *By Venera Urushadze, a poetic translation, published four times: 1968, 1971, 1079, 1986*
- *By Katherine Vivian, a prosaic translation, 1977*
- *By Robert Stevenson, a prosaic translation, 1977*
- *By Lyn Coffin, a poetic translation, 2015*

We have compared Marjory Wardrop's word-for-word translation, as a kind of prosaic source for English and the poetic translations by Lyn Coffin and Venera Urushadze.

The patterns mentioned above in the translations of "The Knight in the Panther's Skin"

Table 1 I. NegV

Original text by Shota Rustaveli „მოშაირე **არა ჰქვიან** ვერას იტყვის ვინცა გრძელად" "mošaire **ara** (Neg) **hkvian** (V), veras iṭqvis vinca grʒelad" (Rustaveli 1974:11, №17,4)
Translations:
"Those **are not called** poets who cannot compose a long work" (Wardrop, 1966: 23, №24, 3-4).
"He still should **not be called** a poet who cannot recite for long" (Coffin, 2015: 13, №17, 4).
"But remember, only he who writes majestic poetry is a poet" (Urushadze, 1986: 16, №17, 4).

Summary for pattern I.(NegV): In Marjory Wardrop's and Lyn Coffin's translations, the pattern I of the original text is preserved. This is natural, because the pattern I is rather universal and widespread (Dryer, 2011). In V. Urushadze's translation, the content of the stanza mentioned above is transferred without the negative particle, by different lexical means.

Table 2 IIA.NegN

Original text by Shota Rustaveli „მაგრამ მეტად უარეა არა-თქმა და ჭირთა მალვა" "magram meṭad uarea **ara**(Neg)-**tkma** (N) da ċirta malva" (Rustaveli 1974:132, №418, 2)
Translations:
"Yet is it much worse **not to speak** and to hide woes" (Wardrop, 1986: 102 №398, 2).
"Yet it's worse for a woman **not to speak**, to hide her inner woe" (Coffin 2015: 97, №418. 2).
"Yet it is worse to be silent and keep one's sorrow a secret" (Urushadze, 1986: 64, №405, 2).

Summary for pattern IIA.(NegN):
M. Wardrop's and L. Coffin's translations follow the original pattern: **IIA**, although, in the translation, a concrete lexeme ***ara-tkma* (*not saying*) is not found as an antonymous lexeme.** In V. Urushadze's translation, the content of the stanza is transferred without the negative particle, by different lexical means.

Table 3 IIB.NegN

Original text by Shota Rustaveli „ეთქვა თუ ჟამად **გვაჩნია** ჩვენ თქვენი **არ-ორგულობა**“ “etkva tu: žamad **gvačnia** (V) čven tkveni **ar**(Neg)-**orguloba** (N)”(Rustaveli 1974:139, №448,3)
Translations:
“He said: ‘We look upon your treachery as untimely” (Wardrop, 1966: 107, №427, 3-4)
He said, “We thought you honest men, and now you in armor appear (L. Coffin, 2015: 102, №448, 3).
‘If in friendship you came, why are these warriors in armour? (Urushadze, 1986: 67, №435, 3).

Summary for pattern IIB.(NegN):

Version B of the second pattern, which is occasional, is not found in any of the English translations. This proves that such word-formation using the negative particle is peculiar to Rustaveli's language and style.

Conclusions:

- In the original text of the poem, out of three patterns with negative particles (არა / არ **ara** / **ar** “no / not”) two are found in the English translations which are close to the original poem (the prosaic version of the translation by M. Wardrop and the poetic version by L. Coffin).
- Version B of the second pattern (IIB) is occasional to a certain extent. Such patterns are comprehensible for the Georgian reader based on the context, but they are not natural for English. Due to this, all the three translators express the content without the negative particle, using different lexical means.

- It should be mentioned that in the poetic translation by V. Urushadze, none of the above-mentioned patterns is found. This can be explained by the translator's highly creative attitude.
- It is clear that the stylistic-semantic variations in the original text reveal the capacities of the language and the author's intuition regarding the use and the development of these capacities. Sometimes this can be translated from one language into another; sometimes it is impossible to translate this from one language into another. Yet, in the long run, it is the translator who defines the style of translating, whereas evaluation of the results is a matter of further discussions.

Reference:

Dryer 2013 – Matthew S. Dryer. 2013. Order of Negative Morpheme and Verb. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/143, Accessed on 2021-02-01.)

Gelenidze 1984 – Gelenidze L. *Nominal Parts of Speech with Particle ar/ara- in Georgian.* Issuesof the Culture of the Georgian Word, volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Jorbenadze 1984 – Jorbenadze B. *On the Diversity of Forms Expressing Negation in Georgian*, Issues of the Culture of the Georgian Word, volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Shanidze 1980 – Shanidze A. The Basics of Georgian Grammar, Complete works, vol. № III, Publishing house of Tbilisi State University, Tbilisi, 1980 (in Georgian)

Tchumburidze et al 2018 –Tchumburidze N., Lomia M., Kurdadze R. The Nominal Models Expressing Absence-Negation in the Literary Georgian and the Role of Translation in their Differentiation: International Conference General and Specialist Translation/Interpretation: Theory, Methods, Practice: http:// er. nau.edu.ua/bitstream/NAU/33301/1/-сборник НАУ2018.pdf

Sources:

Abuladze 1973 – Abuladze I. *Dictionary of the Old Georgian Language*, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1973 (in Georgian).

Coffin 2015 – SHOTA RUSTAVELI THE KNIGHT IN THE PANTHER SKIN, New translation by Lyn Coffin, "Poezia press", 2015.

Rustaveli 1974 – Shota Rustaveli, "The Knight in the Panther's Skin", Publishing House,"GANATLEBA", Tbilisi, 1974 (in Georgian).

Urushadze 1986 – SHOTA RUSTAVELI, The Knight in the Panther's Skin, Translated From the Georgian by Venera Urushadze, Illustrated by Duda Gabashvili, PUBLISHING HOUSE "SABCHOTA SAKARTVELO", TBILISI, 1986.

Wardrop 1966 – The Man in the Panther's Skin, A ROMANTIC EPIC BY Shot'ha Rust'haveli, a close Rendering from the Georgian Attempted by MARJORY SCOTT WARDROP with a Preface by Sir Oliver Wardrop, "LITERATURA DA KHELOVNEBA" GEORGIA (USSR) TBILISI 1966, ILLUSTRATIONS BY MAMUKA TAVAKARAHSVILI FROM A 17TH CENTURY GEORGIAN MANUSCRIPT, Reprinted from the Original English Edition London 1912.

9. On One Type of Negative Sentence in the Original Text of "The Knight in the Panther's Skin" and its English Translation[1]

Summary

The paper analyzes occasional words with negative meaning, formed by means of particle-morphemoid არ *ar "not"*. These words are analyzed based on the examples from "The Knight in the Panther's Skin", an epic poem written by 12th century famous Georgian poet Shota Rustaveli. As a result of the analysis, two groups have been distinguished:

a. The words in question are used separately, without connection to the verb, negation is expressed lexically, absence is logically expressed positively, and, according to the proposition, the sentence is affirmative.

b. The words under analysis are used as parts of the compound nominal predicate, the particle არ *ar "not"* is connected to the predicate centre of the sentence, and, according to the proposition, the sentence is negative.

The above-mentioned distinction between the groups is also proved on the basis of the literal English translation of Rustaveli's poem.

Key words: negative sentence, compound nominal predicate, translation.

It is well known that there are two types of sentences: an **affirmative sentence**, which expresses the idea in a positive way i.e.

[1] This paper is published in the book: General and Specialist Translation / Interpreting: Theory, Methods, Practice: International Conference Papers. Ŕ Kyiv: Agrar Media Group, 2021, pp. 249-256. https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/50065/1/2021%20GSTI%20Conference%20Proceedings-249-256.pdf

the verb is affirmative: the action *was performed, is performed* or *will be performed,* and **negative,** which expresses the idea in a negative way, i.e. the action denoted by the verb *was not performed, is not performed* or *will not be performed* (Kvachadze 1988:30).

When describing an affirmative sentence, linguists note that it expresses a story, objective truth, certain objects and phenomena. In this case it does not matter whether the speaker directly perceives things, imagines them or takes into account someone else's information. The main thing is that the speaker considers that the idea expressed by him/her is more or less true. The story told by a negative sentence cannot be viewed as truth. It either negates the idea which is told by the speaker to someone else or prohibits this or that action (Davitiani 1973:97).

In Georgian, the negative meaning is expressed by the following parts of speech:

a) Negative particles: *არ ar "not", ვერ ver "can't", ნუ nu "don't"* etc.

b) Negative pronouns: *არავინ aravin "nobody", ვერავინ veravin "no one, denoting lack of ability ", ნურავინ nuravin "nobody, denoting prohibition or request"* and so on.

c) Negative adverbs: *არსად arsad "nowhere, denoting place", ვერსად versad "nowhere, not in any place, denoting lack ability", ნურსად nursad "nowhere, not anywhere, denoting prohibition or request"* etc. (Kvachadze 1988:30; Davitiani 1973:97-98).

In general, negation refers to a certain action. Since actions are expressed by verbs, negative particles are connected to the verb (Chumburidze 1970:41); other means expressing negation, namely, negative pronouns and adverbs, are also connected to the verb.

Thus, the essential feature of a negative sentence is a certain structural unit of a negative form. Besides, a negative sentence is necessarily predicative in its nature. Taking this into account,

A. Davitiani makes a distinction between negative sentences and their synonymous parallels, in which **the absence of a certain feature is logically represented positively**. A. Davitiani brings the following examples to prove this opinion:

*კედელი აუშენებელი დარჩა ḳedeli **aušenebeli** darča "the wall remained **unbuilt**".*

*ღობე ულამაზო იყო yobe **ulamazo** iqo "the fence was **unattractive**".*

*საკინძე შეუკრავი ჰქონდა saḳinʒe **šeuḳravi** hkonda "the shirt was **unbuttoned**"* etc.

In these sentences, negation is expressed lexically, but the sentences are affirmative. Although these sentences have the same meaning as their "synonymous" negative ones, they are not considered as negative sentences because, from the viewpoint of logical structure of proposition, they coincide with affirmative sentences (Davitiani 1973:99).

A. Davitiani also discusses the given issue in the textbook aimed at teachers; in particular, he notes that such sentences (containing words with the lexical meaning of absence) are often considered by pupils as negative, which is, naturally, incorrect (Davitiani 1977:189-190).

Alongside with other types of negation, B. Jorbenadze has analysed the Georgian words with the lexical meaning of absence (Jorbenadze 1984:136-166). In addition to the words given by B. Jorbenadze we would like to add some examples from the Explanatory Dictionary of the Georgian Language (The Explanatory... 1950-1964):

87. Words with prefix უ- *u-*:

a) Participles denoting absence:

და-უ-წერელი da-**u**-çereli "unwritten":

მე გავხდი მისი ჯერ ***დაუწერელი****, მოთხრობილი პიესის მსმენელი.*

me gavxdi misi ǯer ***dauc̣ereli****, motxrobili p̣iesis msmeneli.*

"I became the listener of his yet **unwritten** play".

გა-უ-კეთებელი ga-**u**-ḳetebeli "undone, something never done before":

სიბრალულისა თუ ახლობლობის შეგრძნება ავსებდა და მზად იყო ***გაუკეთებელი*** *გაეკეთებინა მისთვის.*

sibralulisa tu axloblobis šegrʒneba avsebda da mzad iqo ***ga-u ḳetebeli*** *gaeḳetebina mistvis.*

"He was filled with the sense of compassion and closeness, and he was ready to do for her ***something never done before****".*

b) Nouns denoting absence:

Nouns denoting the lack of some object with უ- *u-* ... -ო *-o* circumfix:

უ-წიგნ-ო **u**-c̣ign-**o** "without a book":

უწიგნოდ *თვალთახედვის ისარი მოკლეა.*

uc̣ignod *tvaltaxedvis isari moḳlea.*

"The perspective is shortsighted without a book".

Nouns denoting the lack of some feature with უ- *u-* ... -ურ -ur circumfix:

უ-გნ-ურ-ი **u**-gn-**ur**-i "senseless":

ვაჰ, ხიდო, ხიდო, რა გითხრა, ***უგნური*** *ხელით ნაგებო!*

vah, xido, xido, ra gitxra, ***ugnuri*** *xelit nagebo!*

"What can I say to you, oh bridge, constructed with a ***senseless*** *hand!* ".

88. Words formed by means of particles-morphemoids *არ ar not", ვერ ver "can't"*[1]:

არგაგონილი **ar**gagonili "not heard":

*შვილი... დიდი ხნის **არგაგონილ** დედის ჩივილს უგდებდა ყურს.*

*švili... didi xnis **argagonil** dedis čivils ugdebda qurs.*

*"The child listened to his mother's complaints which he had **not heard** for a long time".*

ვერმიხვედრილი **ver**mixvedrili – "unaware of":

*გლახა ჭრიაშვილი (დაცინებას **ვერ-მიხვედრილი**): „რა ვქნა, შენი ჭირიმე, ზოგჯერ თქმა სჯობს არა-თქმასაო!"*

*glaxa č̣riašvili (dacinebas **ver-mixvedrili**): „ra vkna, šeni č̣irime, zogǯer tkma sǯobs ara-tkmasao!" "Glakha Chriashvili (**unaware of** the fact that he was being mocked) said: "sometimes it is better to say than not to say".*

The examples above contain derived words with negative meaning. They are not connected to the verb predicate, and, according to the proposition, the sentences are **affirmative**.

Thus, we can conclude the following:

I. A sentence may contain a word with a negative meaning (a negative particle, a negative pronoun or a negative adverb connected to the verb). Therefore according to the proposition, the sentence is negative;

II. A sentence may contain a word with a negative meaning (derived lexical units with negative semantics not connected to the

[1] The elements of non-morphemic origin, which performs the function of morphemes, are defined as morphemoids; hence, there is also a widespread term *particle-morphemoid* (Jorbenadze et al 1988).

verb), but, according to the proposition, the sentence is affirmative (and not negative).

Hence, the question is: **can a sentence with derived lexical units with negative semantics be negative in its proposition and, if this is possible, in which case?**

Out of the derived lexical units with negative meaning, we will focus on the words formed by means of *არ ar "not"* particle-morphemoid, for instance ***არგაგონილი argagonili "not heard"***. Such words are frequently found in "The Knight in the Panther's Skin".

"The Knight in the Panther's Skin" is a Georgian epic poem of the twelfth century, written by Shota Rustaveli. The poem has been translated into numerous languages.

Researchers of "The Knight in the Panther's Skin" have identified nominal groups of words formed by means of *არ ar "not"*, *არა ara "no"* particle-morphemoids. It has been mentioned that forms with the particle *არა ara "no"* are rare, whereas words formed by means of the particle *არ ar "not"* are quite frequent (Gelenidze 1984:167-174). Scholars have also studied the use of such words from the poetic-stylistic viewpoint (Danelia [1966]1998:37; Gabeskiria 1997:60-61; 11, Bolkvadze 1997:66-73; Kurdadze, Lomia 2020).

We intend to analyze sentences containing derived lexical units with negative meaning formed by means of the particle *არ ar "not"* from the viewpoint of proposition. To be more precise, we attempt to find out in which cases a sentence containing such lexical unit is affirmative and in which cases it is negative. As for the words formed by means of the particle *არა ara "no"*, as it was mentioned above, they are scarce in "The Knight in Panther's Skin". Hence, they do not provide the necessary material for the issue under analysis. Therefore we will suffice ourselves to analyzing the words

formed by means of particle-morphemoid არ *ar "not"* which are abundantly found in the poem.

The forms and sentences under analysis are discussed based on the original text of the poem as well as its English translation.[1]

Negative occasional words in "The Knight in the Panther's skin are formed by means of the particle-morphemoid არ *ar "not"* (Kurdadze, Lomia 2020). They are abundantly found in the poem. In some cases, they are hyphenated, while in other cases they are written without a hyphen. Analysis of the material has proved the following: if these words stand separately from the verb, the sentence is affirmative, whereas, if these words are somehow connected to the verb, for instance, if they are used as predicatives (parts of the compound nominal predicate), the sentence is negative. The reason is that in such words the particle არ *ar "not"* is not completely linked to the stem of the derived word.

Both these cases can be illustrated by the word, არდამზრალი *ardamzrali "not frozen"*, based on the original Georgian text and its literal English translation. The translation serves as a kind of test which enables exact qualification of the affirmative and negative sentences.

არ-დამზრალი *ar-damzrali "not frozen"* standing separately in an affirmative sentence:

(1) *მზემან შუქნი შემომადგნა, ვარდი მით ვჩან* **არ-დამზრალი** (Rustaveli 1974:454, № 1444, 4).

mzeman šukni šemomadgna, vardi mit včan ***ar-damzrali.***

[1] There are five English translations of "The Knight in the Panther's Skin": the first, literal translation has been made by Marjory Wardrop; two are poetic (by Venera Urushadze and Lyn Coffin), and the remaining two are prosaic (by Katherine Vivian and Robert Stevenson). As Marjory Wardrop's translation is literal, we have selected it for the purpose of our analysis.

"The sun hath shed his beams upon me, therefore I appear a rose ***unfrozen****"* (Wardrop 1966:218, № 1412, 4).

cf.:

არ-დამზრალი + ა ar-damzrali + a *"not frozen is"* predicative in a negative sentence:

(2) *მაგრა მას ვჰნატრი, უნახავს მზე, ამად* ***არ-დამზრალია*** (Rustaveli 1974:408, № 1297, 3).

magra mas vhnaṭ·i, unaxavs mze, amad ***ar-damzralia****.*

"But I envy him, he hath seen the sun, thus ***is he not frozen****"* (Wardrop 1966:195, № 1265, 3).

In the Georgian version, ***არ-დამზრალია ar-damzralia*** *"is not frozen"* is a compound nominal predicate formed as follows:

არ დამზრალი-ა (←არის)

ar.NEG **damzrali**.PTCP-**a** (←**aris**.V)

"not frozen is / is not frozen".

Out of the above-mentioned two cases, the most frequent in the poem is first one, in which the occasional word with the particle-morphemoid *არ ar "not"*, expressing negative meaning, stands separately from the verb, and, according to the proposition, the sentence is affirmative. We will bring several examples:

(3) *მიდით და ფრიდონს უამბეთ ამბავი* ***არ-ნაცქაფავი*** (Rustaveli 1974:413, № 1324, 1).

midit da pridons uambet ambavi ***ar-nackapavi*** *.*

"Go and tell P'hridon this ***unvarnished*** *story"* (Wardrop 1966:200, № 1291, 1).

(4) *მიდი, უთხარ ჩემ მაგიერ სიტყვა ჩემგან* ***არ-ნათნები*** (Rustaveli 1974:465, № 1489, 1).

midi, utxar čem magier siṭqva čemgan ***ar-natnebi****.*

"Go, speak on my behalf words ***not of adulation****"* (Wardrop 1966:224, № 1457, 1), etc.

However, it should be mentioned that there are sufficient examples of the second type, in which occasional words formed by means of the particle-morphemoid *არ ar "not"*, having negative meaning, are used as predicatives, but the sentence is negative in its proposition:

(5) *ვიცი, უცილოდ ამავსებს, შოება* ***არ-საწყენია*** (Rustaveli 1974:239, № 748, 4).

vici, ucilod amavsebs, šoeba ***ar-saçqenia.***

"I know of a truth he will fill me (with favours), and gain ***is not disagreeable!"*** (Wardrop 1966:116, № 724, 2).

In Georgian, ***არ-საწყენია ar-saçqenia*** *"not offensive is"* is a compound nominal predicate, which has been formed as follows:

არ საწყენი-ა (←არის)

ar.NEG **saçqeni**.PTCP-**a** (←**aris**.V)

"not offensive is / is not offensive".

(6) *მე რომე ცეცხლი მედების,* ***არ ნაგზებია*** *კვესითა* (Rustaveli 1974:301, № 936, 2).

me rome cecxli medebis, ***ar nagzebia*** *kvesita.*

"The flame which consumes me ***is not kindled*** *by a steel"* (Wardrop 1966:142, № 907, 2).

In Georgian, ***არ-ნაგზებია ar-nagzebia*** *"not kindled is"* is a compound nominal predicate, which has been formed as follows:

არ ნაგზები-ა (←არის)

ar.NEG **nagzebi**.PTCP-**a** (←**aris**.V)

"not kindled is / is not kindled".

Thus, occasional words with negative meaning, formed by means of particle-morphemoid *არ ar "not"*, express negation lexically. In this case, absence is logically expressed positively and, according to the proposition, the sentence is affirmative. However, if these words are used as predicatives, the particle *არ ar "not"* is

connected to the predicate centre of the sentence i.e. the verb, and the sentence (or the segment of the sentence containing such compound nominal predicate) is negative, based on its proposition. Both these cases are found in Shota Rustaveli's "The Knight in the Panther's Skin". Qualification of these sentences as to their proposition is also proved by Marjory Wardrop's literal English translation of the poem.

References:

Kvachadze 1988 – Kvachadze L. Syntax of the Contemporary Georgian Language, Publishing House "GANATLEBA", Tbilisi 1988 (in Georgian).

Davitiani 1973 – Davitiani A. Syntax of the Georgian Language, Publishing House "GANATLEBA", Tbilisi 1973 (in Georgian).

Chumburidze 1970 – Chumburidze Z. *Negative Particles and their Stylistic Peculiarities.* In "The Georgian Language and Literature in School", № 2 (17), Publishing House of the Central Committee of the Communist Party of Georgia, Tbilisi, 1970 (in Georgian).

Davitiani 1977 – Davitiani A. Practical Exercises in the Georgian Language, (teachers' book), Publishing House "GANATLEBA", Tbilisi 1977(in Georgian).

Jorbenadze 1984 – Jorbenadze B. *On the Diversity of Forms Expressing Negation in Georgian.* In "Issues on the Culture of the Georgian Word", volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

The Explanatory ... 1950-1964 – The Explanatory Dictionary of the Georgian Language, chief editor prof. Arnold Chikobava, volumes I-VIII, Publishing House of the Academy of Sciences of the Georgian Soviet Socialist Republic, Tbilisi, 1950-1964 (in Georgian).

Jorbenadze et al 1988 – Jorbenadze B., Kobaidze M., Beridze M. Dictionary of Georgian Morphemes and Modal Elements, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1988 (in Georgian).

Gelenidze 1984 – Gelenidze L. *Nominal Parts of Speech with Particle არ ar "not" / არა ara "no"- in Georgian.* In "Issues on the Culture of the Georgian Word", volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1984 (in Georgian).

Danelia [1966]1998 – Danelia K. *The use of Synonymous Pairs in "The Knight in the Panther's Skin".* First published in the collections of papers: "Shota Rustaveli", Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1966. Then it was reprinted in his book: "Studies from the History of the Literary Language", Tbilisi State University Publishing House, Tbilisi, 1998 (in Georgian).

Gabeskiria 1997 – Gabeskiria Sh. *From the Lexicon of "The Knight* in the Panther's Skin". In "The Etymological Searches", volume VI, Publishing House "MECNIEREBA", Tbilisi, 1997(in Georgian).

Bolkvadze 1997 – Bolkvadze T. Poetic Parallelism in "The Knight in the Panther's Skin", Tbilisi State University Publishing Hose, Tbilisi, 1997 (in Georgian).

Kurdadze, Lomia 2020 – Kurdadze R., Lomia M. *Georgian Negative Particles ara/ar "no/not" of the Poetic Text and Translation Problems.* 56TH LINGUISTICS COLLOQUIUM, TRANSLATION, MULTILINGUALITY AND COGNITION. 26.-28.11, 2020. https://sites.google.com/view/lingcoll

Sources:

Rustaveli 1974 – Shota Rustaveli. "The Knight in the Panther's Skin". School Edition, the text was prepared for publication, the introduction and comments were added by Nodar Natadze. Edited By Aleksi Chincharauli, Publishing House "GANATLEBA", Tbilisi, 1974 (in Georgian).

Wardrop 1966 – "The Man in the Panther's Skin", A ROMANTIC EPIC BY Shot'ha Rust'haveli, a close Rendering from the Georgian by MARJORY SCOTT WARDROP with a Preface by Sir Oliver Wardrop (Reprinted from the Original English Edition London 1912), Publishing House "LITERATURA DA KHELOVNEBA", Tbilisi, 1966.

10. Mit u-Präfix ausgedrückte Negation in den Substantiven und Adjektiven in Kartvelischen Sprachen [1]

In der georgischen Wortbildung werden Substantive und Adjektive sowohl von Verben als auch von Substantiven abgeleitet. Es muss von vornherein bemerkt werden, dass die Nomen im Georgischen, deren Stamm auf einen Vokal endet, keine Nominativendung haben; die Nomen aber, deren Stamm auf einen Konsonant endet, haben die Nominativendung **-i**. So ist das Suffix **-i** am Ende des Wortes fast immer die Nominativendung und kein Derivationssuffix. Ausnahme bilden einige Entlehnungen aus anderen Sprachen, deren Stamm auf **i** endet, z.B.: ţaksi (der Taxi), žokei (der Jockey); Eigennamen wie giorgi, givi u.ä.

Im Georgischen gibt es drei Arten der Affigierung:

Präfigierung – რიცხვი ricxv-i "die Zahl"> უ-რიცხვ-ი **u**-ricxv-i "unzählig"

Suffigierung – კაცი kaci "der Mann" > კაც-ურ-ი kac-**ur**-i "menschenleer", ქალაქ-ი kalak-i "die Stadt" > ქალაქ-ელ-ი kalak-**el**-i "der Städter"

Zirkumfigierung – ოჯახ-ი oǯax-i "die Familie" > მე-ოჯახ-ე **me**-oǯax-**e** "Familienmann"

Bei der Wortbildung werden gewöhnlich Adjektive von den Substantiven abgeleitet:

რქა rka "das Horn" > რქ-ოსან-ი rk-**osan**-i "gehörnt"

სევდა sevda "die Trauer" > სევდ-იან-ი sevd-**ian**-i "traurig"

---

[1] Diese Forschungsergebnisse wurden im Nordwestdeutschen Linguistischen Kolloquium (NWLK) Bremen, 23-24 November, 2019, vorgetragen.
http://www.fb10.uni-bremen.de/nwlk2019/view_abstracts

Es ist auch möglich von den Adjektiven Substantive zu bilden:

ლამაზი lamazi "schön" > სი-ლამაზ-ე **si-lamaz-e** "die Schönheit"

ახალგაზრდა axalgazrda "jung" > ახალგაზრდ-ობა axalgazrd-**oba** "die Jugend"

Seltener wird von einem Substantiv ein anderes abgeleitet:

კაცი kaci "der Mann" > სა-კაც-ე **sa-kac-e** "die Trage"

oder von einem Adjektiv ein anderes Adjektiv:

თეთრი tetri "weiß" > უ-თეთრ-ეს-ი **u-tetr-es-i** "am weißesten"

Wortbildungsmodelle sind produktiv oder weniger produktiv und das ändert sich mit der Entwicklung der Sprache.

Im modernen Georgischen gibt es mehrere Modelle für die Bildung der Adjektive, die die Negation ausdrücken. Eben diese Modelle wollen wir in unserem Vortrag analysieren. Diese Wörter sind hauptsächlich Adjektive, aber einige sind Nominalisierungen:

დაბა daba „die Siedlung" > უ-დაბნ-ო **u-dabn-o** ursprüngliche Bedeutung: „ein unbesiedelter Ort", heutige Bedeutung: „dieWüste"

ფსკერი psḳeri „der Boden von etwas" > უ-ფსკრ-ულ-ი **u-psḳr-ul-i** ursprüngliche Bedeutung: „etwas, was keinen Boden hat", heutige Bedeutung: „der Abgrund".

Im Georgischen gibt es mehrere Modelle für die Bildung der Adjektive, die die Negation ausdrücken:

Ableitungen mit dem Präfix უ- **u-**

mit dem Präfix und dem Suffix: **უ-ო, u-o, უ-ურ / უ-ულ, u-ur / u-ul, უ-ურ, u-ar,**

mit dem Partikel: **არ ar, არა ara, ვერ ver, ვერა vera, ნუ nu, ნურა nura**

Durch das უ **u**-Präfix sind nur ein paar Wörter abgeleitet, nicht produktiv ist das Modell mit უ-არ **u-ar** – Zirkumfix (Da gibt es nur ein paar Ableitungen mit უ-არ **u-ar**), etwas mehr Wörter verden mit უ-ურ **u-ur** – Zirkumfix abgeleitet; Es muss aber bemerkt werden, dass mit diesem Zirkumfix neue Wörter heute viel seltener gebildet werden. Das produktivste ist das Modell mit უ-ო **u-o** – Zirkumfix.

Was aber die Negation mit den Partikeln betrifft, so drückt არა **ara** kategorische Negation aus, ვერ **ver** – Verneinung einer Möglichkeit: ver gavaketeb – „Ich kann nicht machen", ნუ **nu** – drückt Verbot aus: nu gaaketeb – „Du darfst nicht machen! Mach nicht!"

Mit ვერ / ვერა **ver/vera**, ნუ / ნურა **nu/nura** werden meistens zusammengesetzte Pronomen und Adverbien gebildet: ვერა-ვინ **vera**-vin, ნურა-ვინ **nura**-vin „keiner", ვერა-ფერი **vera**-feri, ნურა-ფერი **nura**-feri „nichts", ვერ-სად **ver**-sad, ნურ-სად **nur**-sad „nirgendwo" (die Bedeutungen sind änlich, aber sie werden in verschiedenen Kontexten gebraucht), aber ვერ / ვერა **ver/vera**, ნუ / ნურა **nu/nura** bilden keine neuen Adjektive oder Substantive.

Das Modell mit არა (/არ) **ara** (/**ar**) ist sehr produktiv, so werden sowohl Pronomen und Adverbien, als auch neue lexikalische Einheiten gebildet, oft kommt es in den wissenschaftlichen oder technischen Termini vor: არა-კაცი **ara**-ḳaci „der Unmensch", არა-ერთი **ara**-erti „nicht ein, mehrere", არა-ზუსტი **ara**-zuṡti "ungenau", არა-ბუნებრივი **ara**-bunebrivi „unnatürlich", არა-გულწრფელი **ara**-gulċrpeli „unehrlich", არა-ეკონომიური **ara**-eḳonomiuri „nicht sparsam", არა-ლეგალური **ara**-legaluri „illegal" usw.

Obwohl das Modell mit dem Präfix -უ **-u** nur in einigen Adjektiven bezeugt wird, wollen wir hier die Ableitungen mit diesem Präfix näher behandeln, denn das scheint das älteste Modell zu sein,

sowohl im Georgischen, als auch in den anderen kartvelischen Sprachen, wie das Mengrelische, das Lasische und das Swanische. In diesem Zusammenhang behandeln wir auch die Ableitungen mit den Zirkumfixen უ-ო, **u – o**, უ-ურ / უ-ულ, **u – ur / u - ul**, უ-არ **u - ar**. Die Negation soll in erster Linie mit dem უ- **u-** Präfix zusammenhängen, die Suffixe hatten ursprünglich andere Funktionen. Die Suffixe **-ო -o**, **-ურ / -ულ**, **-არ -ur/-ul**, **-ar** kommen auch in anderen Wortbildungstypen vor, sind aber nicht negationsbildend.

Wenn das Suffix -ო **-o** allein einem Nomen beigefügt wird, wird dadurch die Ähnlichkeit, Besitzen einer Eigenschaft ausgedrückt. Diese Funktion hat es (das Suffix -ო **-o**) in den Benennungen von Pilzen:

ტრედი ṭredi „dieTaube“ > ტრედ-ო ṭred-**o** „ein Pilz, der weiss wie eine Taube ist“

კპილი kpil-i „das Mehl“ > კპილ-ო kpil-**o** „ein Pilz, der bröcklig ist“

Das Suffix **-ო -o** hat mit verschiedenen Präfixen unterschiedliche Funktionen.

-ურ/-ულ -ur/-ul zeigt eine Eigenschaft:

ძმა ʒma “Bruder“ > ძმ-ურ-ი ʒm-**ur**-i „brüderlich“

ბავშვი bavšv-i “das Kind” > ბავშვ-ურ-ი bavšv-**ur**-i “kindisch”

Herkunft: ქალაქი kalak-i „die Stadt“ > ქალაქ-ურ-ი kalak-**ur**-i „städtisch“

გორი gor-i „eine Stadt in Georgien“ > გორ-ულ-ი gor-**ul**-i „aus Gori stammend“

Das Suffix –**ur** bildet mit Präfix **me-** zusammen Berufsbezeichnungen:

ზღვა zγva „die See“ > მე-ზღვა-ურ-ი me-zγva-ur-i „der Seemann“

Das Suffix **-ar** zeigt Sammelnamen:

სიტყვა sitqva “das Wort“ > სიტყვ-არ-ი sitqv-ar-i „die Wortliste“

Über diese Affixe werden in der wissenschaftlichen Literatur verschiedene Meinungen ausgesprochen. Zusammenfassend kann man folgendes sagen: **-ო -o**, **-ურ -ur**, **-არ -ar** sind die älteseten Affixe, die die Nomen bilden. Sie drücken Besitzen einer Eigenschaft oder Herkunft aus und bilden Sammelnamen. Diese Suffixe haben mit der Negation nichts zu tun und können die Negation nur zusammen mit dem Präfix **უ- u-** ausdrücken.

Die Negationen mit verschiedenen Zirkumfixen können wir volgendermassen einordnen:

Durch **უ - ო u - o** wird hauptsächlich das Nichtvorhandensein, Fehlen des Gegenstandes ausgedrückt:

უ-ქუდ-ო u-kud-o “ohne Hut”

უ-კარ-ო u-ķar-o “ohne Tür”

უ-სახლ-ო u-saxl-o “ohne Haus”

უ-ადგილ-ო u-adgil-o “ohne Platz”

selten auch das Fehlen einer Eigenschaft:

უ-ლამაზ-ო u-lamaz-o “nicht schön”

უ-ბოროტ-ო u-borot-o “nichts böse“

უ-თანასწორ-ო u-tana-sçor-o “ungleich”

das Fehlen einer Eigenschaft wird meistens durch **უ - ურ u - ur** ausgedrückt;

უ-გემ-ურ-ი u-gem-ur-i “nicht schmackhaft“

უ-მად-ურ-ი u-mad-ur-i "undankbar"

უ-ძლ-ურ-ი u-ʒl-ur-i "krafltlos"

Diese Zirkumfixe trifft man manchmal bei einem und demselben Stamm. In diesem Fall zeigen sie manchmal semantische Unterschiede:

ნიგნი ṭigni das Buch > უ-ნიგნ-ო u-ṭign-o "einer, der kein Buch hat", უ-ნიგნ-ურ-ი u-ṭign-ur-i "ungebildet"

კაცი ķac-i „der Mann" > უ-კაც-ო u-ķac-o "ohne Mann", უ-კაც-ურ-ი u-ķac-ur-i „menschenleer"

Das Modell mit dem Zirkumfix **u-o**, das im Neugeorgischen sehr verbreitet ist, kommt auch im Altgeorgischen oft vor. Das Zirkumfix **u-o** kann einen beliebigen Stamm ableiten, sowohl einfachen, als auch zusammengesetzten; auch Pronomen, Konjunktionen und Suffixe werden derart gebildet:

უ-კარ-ო u-kar-o „ohne Tür"

უ-სა-თა-ურ-ო u-sa-ta-ur-o „ohne Überschrift" სა-თა-ურ-ი sa-ta-ur-i „die Überschrift"

უ-თანა-სწორ-ო u-tana-scor-o „ungleich" თანა-სწორ-ი tana-scor-i „gleich" (Das Wort ist eine Zusammensetzung).

უ-ჩემ-ო u-chem-o „ohne mich" ჩემ-ი chem-i „mein"

უ-თუ-ო u-tu-o „bedingungslos". თუ **tu** ist Konjunktion und drückt die Voraussetzung, die Bedingung aus: *Wenn ich rechtzeitig ankomme, besuche ich dich.* უ-თუ-ო u-tu-o bedeutet *bedingungslos/unbedingt.*

უ-ებრ-ო u-ebr-o „einzigartig". **-ებრ -ebr** ist Suffix und bedeutet *ihm ähnlich, wie er*, უებრო u-ebr-o „unvergleichlich".

Im modernen Georgischen wird das Modell mit dem Zirkumfix უ-ურ **u-ur** seltener gebraucht als das Modell mit dem Zirkumfix უ-

ო **u-o**, aber im Altgeorgischen war es aktiver. Mit უ-ურ **u-ur** werden Adjektive von den Substantiven abgeleitet:

უ-ბედ-ურ-ი u-bed-ur-i „unglücklich" ბედ-ი bed-i „das Schicksal"

უ-დღე-ურ-ი u-dγe-ur-i „kurzlebig" დღე dγe „der Tag"

უ-კაც-ურ-ი u-ķac-ur-i „menschenleer" კაც-ი ķaci „der Mann"

Suffix -ურ **-ur** ändert sich phonetisch bei den Stämmen mit dem Konsonant რ **r** am Ende und wird Suffix -ულ **-ul**:

უ-ფსკრ-ულ-ი u-pskr-ul-i „der Abgrund"

უ-ფერ-ულ-ი u-per-ul-i „ohne Farbe"

Bei einigen Stämmen trifft man das Modell mit dem Zirkumfix **u-ar**:

უ-შიშ-არ-ი **u**-šiš-**ar**-i „furchtlos"

უ-მეც-არ-ი **u**-mec-**ar**-i „unwissend"

უ-წვიმ-არ-ი **u**-çvim-**ar**-i „regenlos", „trocken"

Im modernen Georgischen trifft man das Wortbildungstyp mit dem Präfix **u-**, wie schon erwehnt, selten, nur bei einigen Adjektiven:

უ-რიცხვ-ი **u**-ricxv-i „zahllos"

უ-სრულ-ი **u**-srul-i „nicht vollendet"

Dazu kommen noch Adjektive mit dem Endvokal ო **o** im Stamm: უ-ღვინ-ო u-γvino "ohne Wein", უ-შნო u-šno "nicht schön", "hässlich", უ-სამშობლო u-samšoblo "heimatlos", უ-სახელო u-saxelo "namenlos". Der Endvokal -ო **-o** wirkt wie Suffix -ო **-o** und solche Adjektive werden nicht als nur mit dem Präfix gebildet wahrgenommen: vgl.: უ-დრო-ო u-dro-o „zeitlos", უ-ბოლო-ო u-bolo-o „endlos".

Im Altgeorgischen gab es mehr Ableitungen nur mit dem Präfix უ **u-**: უ-ზომი u-zom-i „unzählig", უ-ზავ-ი u-zav-i „unversönlich"...

Auch bei den Verbstämmen wird das Modell nur mit dem Präfix **უ- u-** gebräuchlich, so ergeben sich negative Partizipien: უ-ნახავ-ი **u**-naxav-i *„nicht gesehen"*, უ-ვალი **u**-val-i (*ungangbar*, *unwegsam*) usw. In alten Texten trifft man dieses Modell/Typ mit mehr Stämmen:

უ-მწყ-ი u-mçq-i "unberitten", "roh"

უ-დებ-ი u-deb-i "faul", "nachlässig"

უ-ღვაწ-ი u-ɣvaç-i "ungepflegt", "vernachlässigt"

Die in den altenTexten bezeugten Formen wurden später mit dem Zirkumfix-Modell ersätzt, vgl.:

უშიში u-šiš-i - უშიშარი u-šiš-ar-i "furchtlos"

უჭმი u-čm-i - უჭმელი u-čm-el-i "nichts gegessen", "hungrig"

უშური u-šur-i - უშურველი u-šurv-el-i "neidlos usw".

Sowohl im Alt- als auch im Neugeorgischen gibt es Ableitungen, die mit dem Präfix **-u** abgeleitet sein sollen, obwohl die Semantik des Stammes nicht klar ist. Auch diese tragen den Inhalt der Negation und es ist gut möglich, dass das Präfix **u-** in diesen Fällen ursprünglich Negationspräfix gewesen ist. Es ist festzustellen, ob diese Stämme verbaler oder nominaler Herkunft sind, das sind:

უ-ბირ-ი u-bir-i "nichts wissend"

უ-დიერ-ი u-dier-i "frech, dreist"

უ-კმეხ-ი u-ḳmex-i "unfreundlich", "grob"

უ-ხეშ-ი u-xeš-i 1. "unfein", 2. "grob"

უ-ხიაგ-ი u-xiag-i "starrsinnig", "eigensinnig"

უ-ჯიათ-ი u-ǯiat-i "eigenwillig"

Es ist notwendig, die Herkunft dieser Stämme festzustellen, man kann aber einige Annahmen schon jetzt machen. Das Wort უხეში u-xeš-i kann mit dem Verb ხეშვა xešva in Verbindung gesetzt werden, was im Kakhetischen Dialekt Lederverarbeitung bedeutet. ხეშეში xešeši ist grob / derb / rauh. Im imeretischen Dialekt gibt es მოხეშვა moxešva, das bedeutet Zähmung, Bändigung. Es ist eindeutig, dass das Adjektiv უხეში u-xeš-i grob mit dem Negationspräfix **u-** gebildet ist.

Die Ableitungen nur mit dem Negationspräfix უ- **u-** gibt es in den Dialekten.

Außer dem Georgischen ist das უ- **u**-Präfix auch in anderen kartvelischen Sprachen – wie Mengrelisch und Lazisch – Negationsträger. Im Mengrelischen gibt es Afixe: **უ-ე u-e, უ-ო u-o, უ-ურ u-ur, უ-ოლ u-ol, უ-ელა u-ela; im Lazischen: უ-ე, u-e, უ-ურ u-ur.**

Beispiele aus dem Mengrelischen und dem Lasischen
Mengrelisch:

1. **უ- – -ე u- – -e** ist am produktivsten im Mengrelischen:

უ-კუდელ-ე u-ḳudel-e „ohne Schwanz", კუდ ḳud "der Schwanz"

უ-ქვინჯ-ე u-kvinǯ-e „ohne Boden" ქვინჯ kvinǯ "der Boden"

უ-ბჟ-ე/უ-ბჟალ-ე u-bž-e/u-bžal-e "ohne Sonne" ბჟა bža "die Sonne"

უ-კიბირ-ე u-ḳibir-e "zahnlos კიბირ ḳibir "der Zahn"

2. **უ- – -ო u- – -o** (ist weniger verbreitet), es kommt parallel zu den Ableitungen mit **უ–ე u–e** Zirkumfix:

უ-ჩილ-ო || უ-ჩილ-ე u-čil-o | u-čil-e "nicht verheiratet" / "ohne Frau" ჩილ čil "die Ehefrau"

უ-ღორონთ-ო || უ-ღორონთ-ე u-γoront-o | u-γoront-e "gottlos"
ღორონთ γoront "der Gott"
უ-ჩქიმ-ო || უ-ჩქიმ-ე u-čkim-o | u-čkim-e "ohne mich"
უ-ონჯღორ-ო || უ-ონჯღორ-ე u-onǯγor-o | u-onǯγor-e "schamlos"
ონჯღორ onǯγor "der Scham"

3. **უ- – -ურ u- – -ur** (ist wenig verbreitet):
უ-კუჩხ-ურ-ი u-ḳučx-ur-i "ohne Bein" / "ohne Fuss" *übertragene Bedeutung: „ruhelos", „unheilvoll"* კუჩხი ḳučx "das Bein" / "der Fuss"
4. **უ- – -ოლ u- – -ol** და **u- – -ela უ- – -ელა** (nur sehr selten gebraucht)
უ-ჯიმ-ოლ-ი „უმარილო" u-ǯim-ol-i "salzlos"
უ-დიდ-ოლ-ი vgl: უ-დიდ-ე u-did-e "Mutterlos";
უ-სქვამ-ელა vgl: უ-სქვამ-ურ-ი u-skvam-ela vgl: u-skvam-ur-i "nicht schön"

Lasisch:
უ- – -ე u- – -e
უ-კუჩხ-ელ-ე u-ḳučx-el-e "ohne Bein" / "ohne Fuss ḳučx das Bein" / "der Fuss"
უ-ხელ-ე u-xel-e "ohne Hand", xel "die Hand"
უ-თოფურ-ე u-topur-e "ohne Honig"
უ-თოლ-ე/u-tol-e "ohne Auge"

უ- – -ურ u- – -ur
უ-სქვამ-ურ-ი || უ-სქვამ-ელ-ა u-skvam-ur-i || u-skvam-el-a "nicht schön" / "hässlich"
უ-მინჯ-ურ-ი u-minǯ-ur-i "herrenlos"

უ- – -უ u- – -u

უ-ბღ-უ u-bγ-u "unrasiert"

უ-გეგაფ-უ u-gegap-u "ungewöhnt"

უ-გიბ-უ|| უ-გუბ-უ u-gib-u|u-gub-u "ungekocht"

უ-მონჭ-უ u-mon䂮-u "noch unreif"

უ-მოწოფხ-უ u-mo昧opx-u "nicht geschmückt"

უ-კითხ-უ u-ḳitx-u: 1. "ungelesen", 2. "ungebildet"

უ- u-

უ-მქი u-mki vgl. mengr.: უქვი ukvi „frei"

Nach der Meinung von V. Topuria war es für die mengrelische, wie für die svanische Mundart typisch, Negationen nur mit dem Suffix zu bilden und dieses Suffix war -ur.

Das ist anhand folgender Besipiele deutlich:

a. ფური puri „schlecht, böse". Unter der Berücksichtigung der Diachronie wird das Wort so ausgelegt: ფ-ურ-ი: puri: „ფ" "p". Der Stamm ist der selbe was im Altgeorgischen in: ფრ-იადი priadi "viel", "zahlreich" und was im Lazischen: ი-ფ-ელენ i-p-elen "geeignet" (Topuria 1979, 77-78).

b. ჳ-ურ-უ '-ur-u "taub", übertragene Bedeutung: jemand, den man nicht überzeugen kann", vgl: laz. უ-ტურუ u-ṭuru "taub".

-ur Suffix tritt heute mit dem Stamm ungetrennt, wahrscheinlich bildete das Lazische schon früher die Negation mit dem Präfix u- .

Nach der Meinung von T. Gamkrelidze und G. Machavariani soll das Präfix **უ- u-** von dem Negationspartikel უე ue **ver** abgeleitet sein.

Es ist eindeutig, dass die Negation bei den Adjektiven in erster Linie mit dem **u**-Präfix zusammenhängt, denn es hat diese semantische Funktion; die Suffixe aber sollten ursprünglich eine

andere Funktion gehabt haben, die mit der Zeit nicht mehr zu erkennen sind.

Literatur:

Topuria V. *Arbeiten* (georg.). III, Tbilisi: 1979.

Topuria V. *Arbeiten* (georg.). Tbilisi: Kartuli Ena 2002, S. 150-219.

Lomtatidze K. Eine Besonderheit des Nebensatzes in einigen georgischen Dialekten (georg.), *Iberiul-K'avk'asiuri Enatmecniereba* 1 (1946): 307-344.

Lomtatidze K. Funktionale Grundlage einer besonderen Ausdrucksweise des Nebensatzes in den georgischen Dialekten (georg.), *Dialekt'ologiuri samecniero sesiis masalebi* Telavi, 20-22. Oktober, 1988, Arbeitsplan und Zusammenfassungen der Vorträge, Tbilisi, S. 44.

Lomia M. *Die Fragen des Hypotaxis im Megrelischen* (georg.). Tbilisi: Universali 2005.

Sharadzenidze T. Negationspartikeln im Svanischen, *Iberiul-K'avk'asiuri Enatmecniereba* 1, 1946 (georg.).

Kipshidze J. *Grammatik der mingrelischen (iverischen) Sprache mit Texten und Glosar* (russisch), S. Peterburg, 1914.

11. Funktionsverteilung von Negationspartikeln in kartvelischen Sprachen[1]

Zu den kartvelischen (südkaukasischen) Sprachen gehören Georgisch, Mingrelisch, Lasisch und Svanisch, von denen nur das Georgische eine literarische Schriftsprache ist. Die Negation, als eine universelle sprachliche Kategorie, wird im Georgischen mit grammatischen und lexikalischen Mitteln ausgedrückt. Eines der Mittel sind Negationspartikeln, mit deren Hilfe sowohl nominale, als auch verbale Modelle gebildet werden und die dem Satz unterschiedliche semantische Konotation geben.

Für die Bildung der Negation bei verbalen Modellen werden im Georgischen drei unterschiedliche Partikeln gebraucht:

a.არ **ar** drückt eine einfache Negation aus: არ **ar** (Neg) ვაval c'aval (V) "ich werde nicht gehen".

b. ვერ **ver** drückt eine Negation der Möglichkeit aus: ვერ **ver** (Neg) ვაval c'aval (V) "ich kann nicht gehen".

c.ნუ **nu** drückt Verbot aus: ნუ **nu** (Neg) ნახვალ caxval (V) "Gehe nicht!"

Das Ziel unseres Vortrags ist eine Analyse der Funktionsverteilung der Negationspartikel *ara* im Georgischen und ihrer Entsprechungen in anderen kartvelischen Sprachen.

Bemerkung 1: Analysiert wird Material aus der altgeorgischen und neugeorgischen Schriftsprache, der georgischen Umgangsprache,

[1] Diese Forschungsergebnisse wurden vorgetragen in der internationalen Konferenz: 56. LINGUISTISCHES KOLLOQUIUM, LingKoll 2020: https://drive.google.com/file/d/1JeYBfND9igidWnuGqNXI9kdgLAnCcHHe/view

den Dialekten und den nicht-schriftsprachlichen kartvelischen Sprachen: dem Mingrelischen, dem Lasischen und dem Svanischen.

Charakterisierung der Negationpartikel ara und ihrer fuktionalen Entsprechungen in den kartvelischen Sprachen

Die Partikeln, die eine einfache Negation ausdrücken, haben in den kartvelischen Sprachen eine einfache Struktur:

georgisch არა / არ **ara /ar**

und dessen grammatisch-semantische Entsprechungen:

mingrelisch ვარ / ვა **var / va**

lasisch ვარ / ვა **var / va**

svanisch დეესა / მაამა **dēsa /māma**

Im Georgischen sind die beiden Formen ***არა ara*** und ***არ ar*** schon im Altgeorgischen bezeugt. Da diese Formen formal eng miteinander verbunden sind (eine Form ist von der anderen abgeleitet), sind sie inhaltlich nicht unterschiedlich, aber formal kann man sie nicht immer in der gleichen Umgebung gebrauchen. Vor dem Verb steht hauptsächlich die Form *არ **ar**:*

(1) **არ ar** (Neg) მოვიდა movida (V) "ist nicht gekommen"

(2) არ **ar** (Neg) შეასრულა šeasrula (V) "hat es nicht erfüllt"

(3) არ **ar** (Neg) წაუღო ċauγo (V) "hat es ihm nicht gebracht"

Bemerkung 2: Eine Ausnahme bilden einsilbige Verbformen, vor denen die Langform der Negationspartikel არა ***ara*** gebraucht wird, z. B. ara akvs "hat nicht".

Im Mingrelischen ist die Lage ähnlich wie im Georgischen. Hier ist die Form *ვა **va** (=არ ar)* durch eine strukturelle Vereinfachung der Form *ვარ **var** (=არა ara)* entstanden, nämlich durch den Verlust des Konsonanten *-რ -r* im Auslaut: *ვარ **var** → ვა*

va. Was den Gebrauch der beiden Formen ვა *va* und ვარ *var* vor dem Verb betrifft, so ist im Mingrelischen ausschliesslich die Form *va-* bezeugt. Sie wird mit dem Verb zusammengeschrieben und bildet durch die phonetische Transformation (teilweise regressive Assimilation) paralelle Formen:

(4) ვე **ve** (Neg)-ენგარა -engara (V) "weine nicht!"

(5) ვო **vo**(Neg)-უწუა -uçua (V) "sag es ihm nicht!" u.a.

Im Lasischen ist die volle Form der einfachen Negationspartikel ვარ **var**, die funktional georgisch არა **ara** entspricht. Endkonsonant რ **r** kann auch im Lasischen verlorengehen (ვარ var → ვა va), aber vor dem Verb können beide Formen auftreten: ვარ **var** oder ვა **va** (ვარ **var** kommt häufiger vor). Ungeachtet dessen, ob die Partikel in voller oder einfacher Form auftritt, wird sie wie im Georgischen getrennt vom Verb geschrieben und zeigt keinerlei phonetischen Variationen.

Im Svanischen haben მარმა / დესა **māma / dēsa** eine komplexe Struktur. Die Negationspartikeln sind მა- **ma-** und დე- **de-**. Diesen Elementen werden Pronomen hinzugefügt. Im ersten Fall ist das ohne Zweifel: მარ-მა **mā-ma** entspricht strukturell georg არ-რა ar-ra "nicht-was". Im Fall von დესა **dēsa** ist dies nicht so eindeutig, aber auch hier vermuten einige georgische Sprachwissenschaftler, dass -ს **-s** der Rest eines Pronomens ist (Sharadzenidze 1946: 311-312).

Wie man sieht, ist die Schreibweise der Negationspartikeln in kartvelischen Sprachen unterschiedlich: Meistens steht die Negationspartikel vor dem Verb, getrennt von ihm. Eine Ausnahme bildet das Mingrelische, wo die Negationspartikel nicht vom Verb getrennt ist.

Der Gebrauch der Negationspartikeln in Fragesätzen mit verschiedenen Modalitäten

Die Prinzipien der Verteilung der Funktionen der Negationspartikeln არ **ar** und არა **ara** in den kartvelischen Sprachen ist beim Vergleich der Fragesätze mit verschiedenen Modalitäten besonders deutlich; diese Modalitäten sind: die einfache Frage und die Frage, auf die eine positive Antwort erwartet wird.

Typ 1:
Die einfache Negation wird im Fragesatz durch die vor dem Verb stehende Partikel ausgedrückt:

(6) Georg. დედაშენი **არ** მოვიდა?
dedašeni **ar** movida?
N Neg V
(7) Mingr. დიასქანქ **ვა**-მორთუ-ო?
diaskank **va**-mortu-o?
N Neg-V-Fragepartikel
(8) Las. ნანასკანი **ვარ / ვა** მოხტუ-ი?
nanaskani **var / va** moxṭu-i?
N Neg V-Fragepartikel
(9) Svan. ისგუ დი დეს'ანჯად-ა?
isgu di **dēs'** anqäd-a?
Poss N Neg V-Fragepartikel
"Ist deine Mutter nicht gekommen?"

Typ 2:
Im Fragesatz kommt die alternative Funktion der einfachen Negationspartikel zum Ausdruck. Durch die Negationspartikel wird die Frage ausgedrückt, auf die eine positive Antwort erwartet wird (In anderen Sprachen, z.B. im Deutschen hat diese Funktion die

Partikel Ja. Die Äpfel sind teuer, ja?). Hier wird die gegensätzliche Bedeutung der Partikel sichtbar und die schon bekannte Tatsache bestätigt:

(10) Georg. დედაშენი მოვიდა, **არა**?
dedašeni movida, **ara**?
N V Neg

(11) Mingr. დიასქანქ მორთუ, **ვარ-ო**?
diaskank mortu, **var-** o ?
N V Neg-Fragepartikel

(12) Svan. ისგუ დი ანჭად-**მო**
isgu di anqäd-**mo**?
Poss N V-Fragepartikel
"Deine Mutter ist gekommen, nicht wahr?"

Im Lasischen wird statt der Negationspartikel ein Zustimmungselement (Affirmativpartikel; Abkürzung: Aff) gebraucht:

(13) ნანასკანი მოხტუ, **ხომ**?
nanasḳani moxṭu, **xom**? (Dialekt von Sarpi)
N V Aff

(14) ნანასკანი მოხტუ, **ჰო** ი?
nanasḳani moxṭu, **ho** i ? (Dialekt von Artashani)
N V Aff Fragepartikel
"Deine Mutter ist gekommen, ja?"

Vergleichende Analyse

Im Fragesatz des **Typs 1.** stehen einfache Negationspartikeln (georg. **არ ar** und in anderen kartvelischen Sprachen die entsprechenden Partikeln) vor dem Verb und drücken die Hauptfunktion

aus: die Negation. In dieser Hinsicht ist die Situation in allen kartvelischen Sprachen die gleiche (Beispiele (6), (7), (8), (9)).

Im Fragesatz des **Typs 2.** haben die vollen Formen der Negationspartikeln (georg. არა **ara**, mingr. ვარ-ო **var-o**, svan. -მო **-mo**) eine alternative Funktion: Sie **drücken eine Gegenbedeutung der Negation aus**, nämlich **Zustimmung. Die Negationspartikel steht am Ende des Satzes und bezieht sich auf den ganzen Satz.**

Die Fragesätze des 1. und des 2. Typs unterscheiden sich auch durch die **Intonation.**

Um das Gesagte noch besser zu verdeutlichen, annalysieren wir den Beispielsatz (10):

Georg. *dedašeni* (deine Mutter) (N) *movida* (ist gekommen) (V), *არა ara* (nicht) (Neg)?

Diese Form wird in der Umgangsprache im Dialog gebraucht, in einer Erwiderung der 2. Person und bedeutet inhaltlich: "Deine Mutter ist gekommen, **ja**?" (დედაშენი dedašeni (N) მოვიდა movida (V), ხომ **xom** (Aff)?").

Die wiederholte Frage ist eine der Möglichkeiten der Negation, die verwendet wird, wenn dem Sprecher die im Satz gegebene Tatsache bekannt ist und er eine positive Antwort erwartet. Mit dem Gebrauch der Negationspartikel mit ihrer anderen – zustimmenden Bedeutung wird unterstrichen, dass das Ereignis für den Sprecher bekannt ist, er aus gegebenen Fakten oder nach dem Kontext eine logische Schlussfolgerung ziehen kann (Inferenz).

Im Fragesatz des 2. Typs sind die formellen und semantischen Angaben im Georgischen, Mingrelischen und Svanischen gleich (Beispiele (10), (11), (12)). Die Gegebenheiten des Lasischen entsprechen ihnen nur semantisch, denn die wiederholte Frage wird mit einer Zustimmungspartikel ausgedrückt (Beispiele (13), (14)).

Synonymer Gebrauch von Negations- und der Zustimmungselementen und ihr Wechseln ist auch für die Dialekte des Georgischen charakteristisch:

(15) იქიდან რომ დაბრუნდება ikidan rom dabrundeba (V), არა ara (Neg), მაშინ უნდა იკითხო მისი ამბავი mašin unda iḳitxo misi ambavi (Gurisch) "Wenn er von dort zurückkommt, nicht (wahr), dann musst du nach seinem Befinden fragen".

vgl.:

(16) ქე ke (Aff) რო ro დევეცი deveci (V), მერე ასე მაქ ე ფეხი mere ase mak e pexi (Imeretisch).
"Seitdem ich hingefallen bin, ist mein Bein so (wörtl. "danach so habe ich das Bein")".

Gemeinsamer Gebrauch von affirmativen Partikeln und Negationspartikeln

Für das Mingrelische und für einige westgeorgische Dialekte ist es charakteristisch, Zustimmungs- und Negationselemente zusammen vor dem Verb zu gebrauchen. **Dadurch wird eine unerwartete Tatsache betont und die Verwunderung darüber ausgedrückt:**

(17) ძღაბის შანა ქემეჩან ოკო ეფერ დროს, **ვა-ქო-მორთუ-ო** თე ბოშიქ ǯγabis šana kemečan oko eper dros, **va-ko-mortu-o** te bošik?! (mingrelisch)
Neg-Aff-V-Fragepartikel
"[Vor der Verlobung] will man dem Mädchen schon die Schmucksachen übergeben, und da kommt der Junge (der ehemalige Freund)"

(18) ǯდებიან საქმელზე, ი დროია, და, ǯdebian saḳmelǯe, ii droia, da, **ქ'არ k'ar** (Aff-Neg) მუა mua (V) გლახუნე Glaxune?! (Gurisch) "Man will zu Mittag essen und zu dieser Zeit kommt ja Glachune?! (Eigenname)"

(19) **ქ'-არ k'-ar** (Aff-Neg) მიაგნო miagno (V) კარეფს უკან ḳareps ukan?! (Gurisch) "Er fand ihn ja hinter der Tür".

Fazit:

Die Funktionsverteilung der Negationspartikeln in den kartvelischen Sprachen ist von ihrer Hauptbedeutung und ihrer alternativen Bedeutung abhängig. Die Grundlage für die Differenzierung der Haupt- und der alternativen Bedeutung bilden:

1. der Gebrauch der Negationspartikel in der vollen Form oder Kurzorm;
2. die Position der Negationspartikel vor dem Verb oder am Satzende;
3. die Intonation;
4. der synonyme Wechsel von Affirmativ- und Negationselementen.

Folglich kann man sagen, dass das allgemeintypologische Bild in den kartvelischen Sprachen gleich ist, wenn mit der Negationspartikel ihre Hauptbedeutung ausgedrückt wird. Wenn aber eine alternative Bedeutung wiedergegeben werden soll, zeigen die kartvelischen Sprachen Abweichungen voneinander: Ähnlich ist die Situation im Georgischen, Mingrelischen und Svanischen. Das Lasische unterscheidet sich teilweise von ihnen, zeigt aber in den Ausdrucksformen Ähnlichkeiten mit den Dialekten der georgischen Sprache.

Die Analyse der Gegebenheiten zeigt verschiedene Nuancen beim Gebrauch der Negationselemente: Durch die Negationspartikeln kann auch die Gegenbedeutung ausgedrückt werden, und das geschieht sowohl durch den Wechsel mit den bejahenden Partikeln, als auch durch den gemeinsamen Gebrauch von Affirmations- und Negationselementen.

Literatur:

Topuria V. Tbilisi: Kartuli Ena 2002, S. 150-219.

Kvantaliani L. *Zur Syntax der gesprochenen Sprache im Georgischen* (georg.). Tbilisi: Mecniereba 1990.

Lomtatidze K. Eine Besonderheit des Nebensatzes in einigen georgischen Dialekten (georg.), *Iberiul-K'avk'asiuri Enatmecniereba* 1 (1946): 307-344.

Lomtatidze K. Funktionale Grundlage einer besonderen Ausdrucksweise des Nebensatzes in den georgischen Dialekten (georg.), *Dialekt'ologiuri samecniero sesiis masalebi* Telavi, 20-22. Oktober, 1988, Arbeitsplan und Zusammenfassungen der Vorträge, Tbilisi, S. 44.

Lomia M. *Die Fragen des Hypotaxis im Megrelischen* (georg.). Tbilisi: Universali 2005.

Sharadzenidze T. Negationspartikeln im Svanischen, *Iberiul-K'avk'asiuri Enatmecniereba* 1, 1946 (georg.).

Kipshidze J. *Grammatik der mingrelischen (iverischen) Sprache mit Texten und Glosar* (russisch), S. Peterburg, 1914.

Beispiele sind Feldforschungsmaterialien und der Website http://www.corpora.co/#/ entnommen.

Conclusions

The category of negation is analyzed on the basis of the empirical material of Kartvelian languages, taking into account diachronic and synchronic data as well as lexical-grammatical and semantic diversity. According to the essence of the category of negation, we have carried out systemic analysis of the following phenomena: *nominal and verbal patterns, negative pronouns and negative adverbs, polar means of negation, translation issues*[1].

Chapter 1

The nominal patterns of negation

Nominal parts of speech with prefix **უ-** ***u-*** *(noun / participle)*

1. On the initial stage of development of the Georgian language, prefix უ- was used to form **negative adjectives – antonymous lexemes** from nominal and verbal stems *(შიში šiši – უ-შიში **u-šiši** "fear-fearless"; წერა ċera – უ-წერი **u-ċeri** "write-unwritten")*. The same meaning is revealed in the forms with prefix უ- **u-** added to an inexistent stem *(*ბირი *biri – უ-ბირი **u-biri** "ignorant")*. The nuance of negation and the emphasis on the prefix უ- **u-** is increased by its **initial position.**

2. On the following stage, **the nominal and verbal stems with prefix უ- u- also added suffixes.**

- *The change in the verb stems* did not affect the initial meaning, but the semantic capacity of prefix უ- **u-** was weakened as it no longer occupied the initial position *(უ-წერ-ი **u-ċeri** → და-უ-წერ-ელ-ი **da-u-ċer-el-i** "unwritten")*.

[1] Negation is also expressed by pairs of conjunctions (არც... არც / arc... arc "neither... nor" and others) as well as lexically. However, it is thematically and methodologically reasonable to analyze these issues separately.

• *The nominal stems* changed their meanings: alongside with the prefix უ- **u-**, various suffixes began to express qualitative and material absence (of animate and inanimate objects). There was a semantic shift from negation to absence: ***negation →absence.***

3. The affixes of absence are common Kartvelian phenomena. They are structurally diverse. On the synchronic level, circumfixes are peculiar of all Kartvelian languages, whereas solely suffixes are peculiar of Svan only. Research of the **origin** of suffixes and **diachronic data** has proved that the suffixes in their initial meaning and function did not express negation/absence.

4. The semantic shift *(negation → absence)* restricted the stem of antonyms with prefix უ- **u-**, because both members of the antonymic pair had to be derived *(წიგნ-იან-ი çign-ian-i – უ-წიგნ-ურ-ი u-çign-ur-i "possessing a book – bookless ignorant").* Thus, the scope of formation of antonyms with prefix უ- **u-** was limited, and the productivity of the prefix decreased.

5. **In Megrelian, based on contradiction principle, prefix უ- u-** has formed a basic colour term უ-ჩა u-ča "not white"="black". Such derivation distinguishes Megrelian from other Kartvelian languages. Despite simplification on the synchronic level, this lexeme with prefix უ- u- does not have a comparative degree.

Compounds with the Negative Particle

6. In Georgian, the component of a negative compound word is a negative particle არა- ara-, არ- ar- "no not". In other Kartvelian languages, negative compounds are formed with the equivalents of this particle: ვა- va- "not" in Magrelian; ვარ- var-, ვა-va- "no/not" in Laz; მ̄ამა māma, მადმა madma "no / nothing" in Svan.

7. In Georgian, the active pattern is ***particle + nominal part of speech***. Out of the nominal parts of speech, the most productive is **the noun**. In Megrelian, Laz and Svan, the active pattern is ***particle + participle***, although this pattern has not been developed in a systemic way. It is usually found in curse formulae and derogatory nicknames.

8. In Georgian, the activation of the compound nominal pattern was supported by the participation of the particle არა- ara-, არ- ar- "no / not" in:

- **The formation of antonymous lexemes.**
- **The development of scientific terms.**

9. The particle არა- ara-, არ- ar- "no / not" forms the negative antonym directly from its **positive counterpart**; its **base stem is simple** and, correspondingly, the area of word-formation is broad: all the nominal parts of speech and nouns derived from verbs are used as base stems.

10. The antonymous lexemes formed by means of the particle არა- *ara-*, არ- *ar-* "no / not" have turned into terms. This was largely supported by close links with the Russian language. This can be explained by the existence of typologically similar patterns in Georgian and Russian *(cf: Georgian არა-არსებითი ara-arsebiti "non-essential" and Russian не-существенный).*

11. არა- არ- (no / not) particle has turned out to be stable:

- **In its position** (it is always in the initial position).
- **In its semantics** (it always expresses categorical negation).

The positional stability of the particle არა- *ara-*, არ- *ar- "no / not"* is due to the simple base stem of the antonymic lexemes. In this case, the particle არა- *ara-*, არ- *ar-* "no / not" is unique and there are no factors leading to the substitution or concession of the **initial position.**

Semantic actualization of the forms with the particle არა- *ara-*, არ- *ar-* "no / not" is related to the rule of word-formation: the antonymic lexeme formed by this particle is obtained as a result of division of one concept; **the positive** and **negative forms** differ from each other due to the presence or absence of a certain quality. Their **semantic opposition** is underlined by the negation marker არა- *ara-* , არ- *ar-* "no / not" .

12. The flexible and eloquent nominal pattern with the particle არა- ara-, არ- ar- "no / not" is found in all types of fields of communication: scientific-educational, literary, live colloquial speech (ordinary / everyday language).

13. The prefix უ- **u-** is fragmentarily found in its initial meaning even on the **synchronic level** in oral Georgian speech, dialects of the Georgian language, children's speech, literary texts etc. This proves its original formal-functional capacity.

Chapter 2

Negative Pronouns and Negative Adverbs

14. In Kartvelian languages, the morphological pattern of **negative pronouns** and **adverbs** is structurally **the same**: it consists of a negative particle and a question word. However, the order of the structural units **is different**: in Georgian and Svan, the particle precedes the question word, in Megrelian, the order is reverse; in Laz, on the synchronic level there are no negative pronouns or negative adverbs.

15. Negation of possibility in Svan is based on a different pattern of negative pronouns and adverbs:

Neutral negative pronoun / adverb + a particle of possibility მოშ *mošˇ*

16. The structure and semantics of Georgian and Svan negative pronouns are also important from the areal-typological viewpoint.

The Issue of Double Negation in Kartvelian Languages

17. The issue of double negation in Kartvelian languages is closely linked to the structure and semantics of negative pronouns and adverbs. Due to the particles which have turned into clitics, the pronouns and adverbs express "weak" negation. The verbs accompanying these pronouns and also adverbs are always given in the affirmative. Therefore, there is a "weak" negative relation between the subject (/object) denoted by a negative pronoun and the predicate. This also affects the negative semantics of the entire sentence.

18. In Kartvelian languages, there are two possibilities of emphasis on **negation**: *double negation* and *substitution.*

19. **Georgian** prefers *double negation* (intensification of negation), whereas **other Kartvelian languages** prefer the strategy *of substitution*:

In Georgian, the "weak" negation expressed by the nominal pattern (Cltc:Neg-Prn) is enhanced by the insertion of the negative particle before the verb.

In Megrelian and Laz, the negative pronoun is substituted by the indefinite pronoun and negative particle: Prn-Cltc:Neg → Prn Neg. This activates the nominal pattern. The following postpositional negative particle preserves the effect of the active noun existing "in the mind" and activates the verbal pattern.

In Svan, the simple negative particle comprising the negative pronoun is substituted by a complex particle of strong semantics. The strong semantics of the substituting particle is due to two different components of negation. The complex particle either represents a segment of the negative pronoun or precedes the verb in the sentence.

20. **The rule of activation of negation** in Kartvelian languages is due to **the principle of priority of negation**. This principle is based

on the positional relation between the negative marker and the negated word.

21. Out of the two possibilities of the above-mentioned principle (NegPrn / PrnNeg and NegV), Georgian uses only one: NegV, whereas Megrelian and Laz simultaneously use both: Prn Neg V; Svan uses either one possibility (NegPrn) or the other (NegV). This is sufficient in case of the negative pronoun of strong semantics.

22. In the literary Georgian language, *double negation* is defined by **style**; in certain cases, it is due to the **grammatical norm**, which is preserved as a result of syntactic organization of a sentence. In Svan, the semantic effect of *double negation* is achieved by means of **lexical** capacity of the negative particle, whereas in Megrelian and Laz this is due to the **negative particle's position** between the noun and the verb, which is also defined by the syntactic order.

23. Unlike other Kartvelian languages, in Svan, the lexical capacity of the complex negative particle is diverse. Alongside with categorical negation, this particle negates concrete objects or facts and also expresses the attitude of the subject (the speaker).

Chapter 3

The verbal patterns of negation

In verbal patterns, the semantics of negation is expressed by **particles of negation.**

24. **In Georgian**, on the synchronic level, we find a trinomial system of negative particles: არა ara, არ ar "no not"; ვერა vera, ვერ ver "cannot"; ნუ nu, ნურა nura "may not". Out of these:

a. *არა ara, არ ar "no / not"* expresses categorical negation; *არა ara "no"* is used in negative answers and changes the entire sentence; *არ ar (←არა ara) "not"* is found before the verb as lexical means.

b. ვერა vera, ვერ ver "cannot" negates possibility and contains modal semantics.

The formal-functional relation between *ვერა vera and ვერ ver "cannot"* is the same as the relation between არა ara and არ ar "no / not".

25. **Megrelian** *ვარ var* corresponds to the Georgian *არა ara* "no" in its meaning and function.

ვა- va- (←ვარ var) "not" is a marker of negation characterized by the following features:

a. It participates in the phonetic process with the verb stem.

b. It is an infix inserted between the parts of a complex verbal prefix.

c. It is written together with the verb.

ვა- va- corresponds to the Georgian *ვერ ver "cannot"* and denotes possibility with the forms denoting potential.

26. **In the Laz language,** *ვარ, ვა var, va* are the correlates of the Georgian *არა ara "no", არ ar* "not"; unlike Georgian, *ვარ var and ვა va* are freely interchangeable with the verb stems. They are lexical units denoting negation.

27. **In Laz,** the forms of the potential share a common pattern with the passive voice. Therefore, only context can help find out the semantic correspondence between *ვარ var, ვა va and არ ar "not", ვერ ver "cannot"* particles.

28. *არ ar "not"* and its correlate particles have different meanings when used with the forms of Past Simple and Evidential I; The semantic differentiation depends on:

a. The active and passive subject denoted by markers ვ- v- and მ- m-.

b. The relation between ergative and dative constructions.

This phenomenon is common for Georgian, Megrelian and Laz.

29. Due to the difference in their semantics, particles *არ ar "not" and ვერ ver "cannot"* are not interchangeable in the literary Georgian. Yet, the tendency of their interchangeability is vivid in oral Georgian speech and the dialects of the Georgian language.
30. **Svan** negative particles are numerous and diverse in their structure, syntactic-semantic functions and relations with tenses.
31. Unlike other Kartvelian languages,

a. Svan expresses **categorical negation** formally (using a certain group of particles).

b. Svan has an alternative particle *მოშ mošˇ* for negating possibility. In some cases, it **expresses negation of possibility,** cf: *Svan დეშ dešˇ Georgian ვერ ver "cannot";* but, in other cases, it expresses doubts regarding **the possible fulfillment of the action.**

c. In Svan, the position of some negative particles is unstable; the particle may precede or follow the verb.

32. Particle *ნუ nu* is common Kartvelian. It is found in the same form in all Kartvelian languages. It expresses categorical prohibition or a request not to perform a certain action. Analysis of negative particles with the consonant ***ნ n*** in Kartvelian and Indo-European languages has revealed a perspective of areal-typological research.

Chapter 4
The Semantic-Pragmatic Aspects of Negation in Kartvelian Languages

The semantic-pragmatic aspects are revealed by means of polar forms of negation; namely:
33. Two negations which annul each other (negation of negation).
34. The opposition between form and content:

a. In the conditional-resultative hypotactic construction.

b. In the affirmative and negative rhetorical sentence.

c. In a specific verbal pattern of interrogative-exclamatory intonation.

35. Negative-interrogative forms used to emphasize the double modality of an interrogative sentence.

36. Different emotive-expressive nuances in literary texts, underlined by means of the negative particle არა *ara*, არ *ar "no / not"*.

37. The relation between Megrelian lexemes უჩაში učaši "elder" and უჩა uča "black".

38. The relation between lexemes with the suffix *-მე -me* in Megrelian and Georgian.

Chapter 5

Certain Specific Aspects of Negation and Their Reflection in Translation

Based on Shota Rustaveli's poem "The Knight in the Panther's Skin" and its English translations, we have analyzed the following issues:

a. Verbal and nominal patterns with particle არა- ara, არ- ar- "no / not".

b. One peculiar type of negative sentence.

39. Out of the three patterns with particle არ- *ar-*, არა- *ara- "not / no" found in "The Knight in the Panther's Skin"*, traditional Georgian grammar has described the patterns I.(Neg.V) and II.A(Neg.N). The third pattern IIB.(Neg.N) is occasional due to its formation: the poet changes the position of the negative particle and, instead of placing it before the verb, puts it before the nominal lexeme thus enhancing its expressive nature: *NegV...N → V...Neg N;* The antonymic lexemes created in this way represent single occasional forms and are found only in Rustaveli's poem.

Patterns I and IIA are found in the translations of M. Wardrop and L. Coffin, which are distinguished by their closeness to the original text. These patterns are not found in V. Urushadze's translation. In our opinion, this is due to the original approach of the translator. As it was expected, the occasional lexemes of pattern IIB created by Rustaveli are not found in any of the English translations.

40. The occasional words with particle-morphemoid არ ar *"not"*, which is not linked to the verb, express negation lexically, and the sentences in which they are found are affirmative. When such words perform the function of a predicative, the particle-morphemoid არ ar *"not"* is linked to the verb, and the entire sentence becomes negative. This phenomenon is vividly reflected in "The Knight in the Panther's Skin". With regard to the affirmation on the sentence level, such grouping is also found in the English version of the poem.

VI. Brief summary of the research outcomes:

In Kartvelian languages, negation is a functional-semantic category expressed by lexical-grammatical means.

With regard to the expression of negation, Kartvelian languages are mono-negative. However taking into account the use of double negation in the contemporary literary Georgian language and its dialects, we can arbitrarily assign Kartvelian languages to a mixed type of the expression of negation.

ლიტერატურა

აბესაძე 1972 – ნ. აბესაძე, ზმნისწინებისა და თანდებულების ურთიერთობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, B-4 (143), თბილისი, 1972.

ადვაძე 2015 – მ. ადვაძე, უარყოფის პრაგმატული ასპექტები სხვადასხვა სისტემის ენებში (ქართული და ინგლისური ენების მასალაზე დაყრდნობით)(დისერტაცია ხელნაწერის უფლებით), თელავი, 2015, 172 გვ.

ადვაძე 2013 – მ. ადვაძე, უარყოფის სისტემა ქართულ ენაში, ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2013, გვ. 48-53.

ანდრაზაშვილი 1986 – მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფის მორფოლოგიურ საშუალებათა სემურ-კონტრასტული ანალიზი და ენობრივი ინტერფერენციის ზოგიერთი საკითხი (გერმანული და ქართული ენების მასალაზე დაყრდნობით), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე: ენისა და ლიტერატურის სერია, თბილისი, 1986, №4. გვ.161-173.

ანდრაზაშვილი 1984ა – მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფისა და მოდალობის კატეგორიების ურთიერთმიმართება გერმანულსა და ქართულში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, ტ. X, ჰუმანიტარულ და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სერია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1984, გვ.152–161.

ანდრაზაშვილი 1984ბ – მ. ანდრაზაშვილი, უკუთქმითი შინაარსის ინფორმაციის გადმოცემის სინტაქსური საშუალებე-

ბი, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 245, ენათმეცნიერება, 8, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1984, გვ. 226-234.

ანდრაზაშვილი 1983ა – მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფის კონტექსტუალური საშუალებები, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 111, № 2. თბილისი, 1983, გვ. 417-420.

ანდრაზაშვილი 1983ბ – მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფის გამოხატვის მორფოლოგიური საშუალებები გერმანულ ენაში, ახალგაზრდა მეცნიერთა რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1983, გვ. 205–211.

ანდრაზაშვილი 1983გ – მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფის გამოხატვის დერივაციული, ლექსიკური და ფრაზეოლოგიური საშუალებები. თბილისი: უცხოური ენები სკოლაში, 1983, № 3, გვ. 64-72.

ანდრაზაშვილი 1982 – მ. ანდრაზაშვილი, მონონეგატიურობისა და პოლინეგატიურობის საკითხი თანამედროვე გერმანულ სალიტერატურო ენაში ქართულთან შეპირისპირებით, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე: ენისა და ლიტერატურის სერია, თბილისი, 1982, № 2, გვ. 113–119.

ანდრაზაშვილი 1979 – მ. ანდრაზაშვილი, უარყოფის კატეგორიის პრობლემა ლინგვისტიკაში, სერია: უცხოური ენები სკოლაში, თბილისი, 1979, №3, გვ. 55–58.

ანდრონიკაშვილი 1965 – მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბილისი, 1965.

არაბული 2004 – ა. არაბული, ქართული მეტყველების კულტურა, უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისათვის, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2004.

არაბული 1984 – ა. არაბული, მესამე სერიის ნაკვთეულთა წარმოება და მნიშვნელობა ძველ ქართულში, თბილისი, 1984.

არაბული 1982 – ა. არაბული, ქართული ზმნის ფორმათა სემანტიკური ანალიზისთვის, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბილისი, 1982.

აფრიდონიძე 2001 – შ. აფრიდონიძე, განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები: მორფონოლოგია, სემანტიკა, სინტაქსი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის სამეცნიერო სესია, 11-12 მაისი, 2001 წელი. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა მასალები, გვ. 13-15.

აფრიდონიძე 1972 – შ. აფრიდონიძე, დროის კატეგორია, როგორც მაორგანიზებელი წინადადებაში, თსუ შრომები, B5 (148), თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1972, გვ. 137-145.

ახალაია და სხვები 2015 – ნ. ახალაია, წ. ბაწაში, გ. ლორთქიფანიძე, ქ. ლორთქიფანიძე, ო. მემიშიში, ზ. ქავთარაძე, ლაზები და ლაზეთი თურქეთის გამოცემებში, თბილისი, 2015, 882 გვ.

ბაბუნაშვილი 1957 – ე. ბაბუნაშვილი, ნაწილაკები ძველ ქართულში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 67, 1957, გვ. 217-245.

ბასილაია 1983 – ნ. ბასილაია, წინადადების ტიპები მტკიცებისა და შინაარს-ინტონაციის ანუ მოდალობის მიხედვით, თბილისი, 1983.

ბაქრაძე 1954 – კ. ბაქრაძე, ლოგიკა, თბილისი, 1954.

ბაღათურია 1987 – ნ. ბაღათურია, მეგრულის საკულტო ლექსიკიდან (სიტყვაწარმოებითი ერთი ფორმანტის გენეზისისათვის), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიასთან არ-

სებული ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭოს XXVI სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1987.

ბერიძე 2009 – მ. ბერიძე, პერფექტულობის გამოხატვის ზოგი საკითხისათვის ქართულში, „ქართველოლოგიური ბიბლიოთეკა“, 11, გურამ კარტოზია-75, „სეზამი“, თბილისი, 2009, გვ. 93-104.

ბერიძე 1959 – ვ. ბერიძე, **საგან** სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, რუსთველოლოგიური შტუდიები, თბილისი, 1959.

ბერულავა 1976 – ნ. ბერულავა, პიროვნების თვისებები და ენა, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1976, 200 გვ.

ბოლქვაძე 1997 – თ. ბოლქვაძე, პოეტური პარალელიზმი „ვეფხისტყაოსანში“, თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1997.

გაიოზ რექტორი 1970 – გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამმატიკა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა, თბილისი, 1970.

გამყრელიძე და სხვები 2003 – თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, თეორიული ენათმეცნიერების კურსი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2003.

გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965.

გაჩეჩილაძე 1977 – ს. გაჩეჩილაძე, სიტყვიერებისა და ლიტერატურის თეორია: IX - X კლასების სახელმძღვანელო (მეორე გადამუშავებული და შევსებული გამოცემა), გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1977: http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=43&t=7 (ბოლო ნახვა 08.03.2021)

გეგეჭკორი 2017 – ს. გეგეჭკორი, **ვა-** უარყოფითი ნაწილაკის ფუნქციურ-სემანტიკური ანალიზი მეგრულში, საბაკა-

ლავრო ნაშრომი (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 2017, 76 გვ.

გეგუჩაძე 2007 – ლ. გეგუჩაძე, ერთმაგი უარყოფის მცდარ ფორმათა შესახებ თანამედროვე ქართულში, ქართული სალიტერატურო ენის საკითხები: ისტორია და თანამედროვე მდგომარეობა, პირველი კრებული, თბილისი, 2007, გვ. 32-40.

გელენიძე 1984 – ლ. გელენიძე, არ/არა- ნაწილაკიანი სახელები ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. VI, გამომცემლობა „განათლება", თბილისი, 1984, გვ. 167-174.

გოგოლაშვილი 1970 – გ. გოგოლაშვილი, სახელთა ოდენპრეფიქსული წარმოებისათვის ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო კონფერენციის შრომების კრებული, VII, თბილისი, 1970.

გოგოლაშვილი და სხვები 2016 – გ. გოგოლაშვილი, ნ. შარაშენიძე, გ. ცოცანიძე, ნ. ჭუმბურიძე, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, II. დიალექტები (გ. გოგოლაშვილის რედაქციით), თბილისი, 2016.

გოგოჩაშვილი 2016 – მ. გოგოჩაშვილი, ფორმათა კვადრატი და ოდენ უ- პრეფიქსით ნაწარმოები უქონლობის სახელები ქართულში, სადიპლომო ნაშრომი ბაკალავრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 2016.

გრიგალაშვილი 2018 – ი. გრიგალაშვილი, მიმღეობა და მიმღეობური კონსტრუქცია ძველ სამწერლობო ქართულში (ეფრემ მცირის კოლოფონების მიხედვით), სამაგისტრო ნაშრომი ხელნაწერის უფლებით, თბილისი, 2018.

გრიშაშვილი 1927 – ი. გრიშაშვილი, ძველი ტფილისის ლიტერატურული ბოჰემა, „სახელგამი", თბილისი, 1927.

დადიანი 2005 – ე. დადიანი, -კო ფორმანტით ნაწარმოები ნაკვთები მეგრულში, ქუთაისი, 2005.

დავითიანი 1977 – ა. დავითიანი, პრაქტიკული ვარჯიშობა ქართულ ენაში (მასწავლებელთა დასახმარებლად), გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1977.

დავითიანი 1973 – ა. დავითიანი, ქართული ენის სინტაქსი, I, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1973.

დანელია 2009 – კ. დანელია, ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, ტ. II, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2009, 132 გვ.

დანელია 2006 – კ. დანელია, კოლხური ენის გრამატიკული ანალიზი, წიგნში: კოლხური (მეგრულ-ლაზური) ენა, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2006, გვ.11-174.

დანელია 1998 – კ. დანელია, ნუ ნაწილაკიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში, ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან, ტ. I, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1998, გვ. 109-114.

დანელია 1991 – კ. დანელია, ზოგი რამ კოლხური ლექსიკის ისტორიიდან, წიგნში: ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 590-597.

დანელია 1979 – კ. დანელია, მაინც ერთგული („შუშანიკის წამების“ ერთი ადგილის განმარტებისათვის), ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №4, 1979.

დანელია 1964 – კ. დანელია, ზოგი რამ „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკაზე, ჟურნალი „სკოლა და ცხოვრება“, №10, 1964.

დანელია 1996 – ნ. დანელია, დონიანი ვნებითის წარმოებისა და ფუნქციისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, საენათმეცნიერო ძიებანი, V, ეძღვნება ივანე ჯავახიშვილის დაბადებიდან 120-ე წლისთავს, თბილისი, 1996, გვ. 81-95.

ზექალაშვილი, აბესაძე 2016 – რ. ზექალაშვილი, მ. აბესაძე, უარყოფის ფუნქციურ-სემანტიკური მიკროველი ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში, ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული, VIII, გამომცემლობა „ქუთაისი“, ქუთაისი, 2016, გვ. 62-69.

ზექალაშვილი 2004 – რ. ზექალაშვილი, ქართული მართლწერის საკითხები, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2004.

ზურაბიშვილი 1972 – თ. ზურაბიშვილი, მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეექვსე, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1972.

ზურაბიშვილი 1957 – თ. ზურაბიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 67, თბილისი, 1957.

თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, სალიტერატურო ენა, გიორგი გოგოლაშვილის საერთო რედაქციით, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2011.

თანდაშვილი 2017 – მ. თანდაშვილი, ზმნის სემანტიკური ანალიზი ქართულში, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2017.

თოფურია 1967 [2008] – ვ. თოფურია: სვანური ენა, შრომები I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1967 [2008], 379 გვ.

თოფურია 1967 [2002] – ვ. თოფურია, სვანური ენა, შრომები, ტ. II, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი, 1967 [2002].

თოფურია 1923-1924[2002] – ვ. თოფურია, ორმაგი უარყოფა ქართულში, ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდეული I – II, ტფილისი, 1923-1924 [2002].

თოფურია 1979 – ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან: -ენ, მ-, -არ, სე-, -აქა აფიქსებისათვის, შრომები, ტ. III. თბილისი, 1979.

თოფურია 1940 – ვ. თოფურია, -ედ, -ურ, -რ აფიქსებისათვის, ენიმკის მოამბე, ტ. V-VI, თბილისი, 1940.

ივანიშვილი 2009 – მ. ივანიშვილი, წინადადების საინფორმაციო სტრუქტურა: სიტყვათა რიგი ქართველურ ენებში, კრებული: ინფორმაციის სტრუქტურირების ძირითადი მოდელები ქართველურ ენებში, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2009, გვ. 69-81.

იმნაიშვილი 1966 – გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბილისი, 1966.

იმნაიშვილი 1953 – დ. იმნაიშვილი, უარყოფითი ნაცვალსახელები და უარყოფითი ზმნისართები იბერიულ-კავკასიურ ენებში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. IV, რედაქტორი ი. გიგინეიშვილი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1953, გვ. 53-73.

კარიჭაშვილი 1930 – დ. კარიჭაშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, ეტიმოლოგია, 1930.

კარტოზია 2005 – ლაზური ენა და მისი ადგილი ქართველურ ენათა სისტემაში, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2005.

კარტოზია 1997 – გ. კარტოზია, ფიცის ნაწილაკები მეგრულში, ეტიმოლოგიური ძიებანი, VI, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1997, გვ. 110-117.

კარტოზია 1975 – გ. კარტოზია, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის საკითხები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1975.

კარტოზია და სხვები 2010 – გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2010, 692გვ.

კიზირია 1988 – ნ. კიზირია, სალიტერატურო ქართულის ინტონაციის საკითხები, თბილისი, 1988.

კვანტალიანი 1990 – ლ. კვანტალიანი, ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხები, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1990.

კვაჭაძე 1988 – ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1988.

კვაჭაძე 1981 – ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, ნაწილი I, თბილისი, 1981.

კვიცარიძე 1888 – პ. კვიცარიძე, ქართული სწორმეტყველება, თბილისი, 1888.

კოტინოვი 1963 – ნ. კოტინოვი, კილოს კატეგორია ქართულში, თელავის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. 3, თელავი, 1963.

ლომთათიძე 1988 – ქ. ლომთათიძე, ქართულ დიალექტებში დამოკიდებული წინადადების თავისებური გამოხატვის ფუნქციური საფუძველი: რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია, ქ. თელავი, 20-22 ოქტომბერი, 1988, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, გვ. 44.

ლომთათიძე 1982 – ქ. ლომთათიძე, **იო** დაბოლოებიანი სოკოს სახელები ქართულში, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბილისი, 1982.

ლომთათიძე 1981 – ქ. ლომთათიძე, ქართული „უბელო“ და ერთი ფონეტიკური პროცესის საკითხი, კრებული აკაკი შანიძეს, თბილისი, 1981.

ლომთათიძე 1966 – ქ. ლომთათიძე, **დილა** სიტყვის **დილ** სახეობისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XV, თბილისი, 1966.

ლომთათიძე 1946 – ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, თბილისი, 1946, გვ. 307-344.

ლოლაძე 1983 – ნ. ლოლაძე, წარმოქმნილ სახელთა კონფიქსური წარმოებისათვის ქართულში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1983.

ლომია 2018 – მ. ლომია, უ- პრეფიქსიან ლექსემათა სემანტიკური განაწილების საკითხი მეგრულში, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის XII საფაკულტეტო კონფერენცია, მიძღვნილი უნივერსიტეტის დაარსების 100 წლის იუბილესადმი, პროგრამა და მოხსენებათა თეზისები, თსუ გამომცემლობა, 2018.

ლომია 2013 – მ. ლომია, უარყოფითი და დადასტურებითი ნაწილაკების ფუნქციური განაწილების პრინციპები მეგრულში, ენათმეცნიერების საკითხები, ტ. I-II, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2013, გვ. 221-231.

ლომია 2005 – მ. ლომია, ჰიპოტაქსის საკითხები მეგრულში, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2005, 236 გვ.

ლომია და სხვები 2019 – მ. ლომია, რ. ქურდაძე, ნ. ჭუმბურიძე, ქ. მარგიანი, რთული უარყოფითი სახელური ლექსემები ქართულ ენაში: სტრუქტურა და ფუნქციური განაწილების პრინციპები, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ელექტრონული რეცენზირებადი სამეცნიერო ბილინგვური ჟურნალი „სპეკალი“, №13, 2019 წელი: http://www.spekali.tsu.ge/index. php/ge

ლომია და სხვები 2018 – მ. ლომია, რ. ქურდაძე, ქ. მარგიანი, უარყოფითი ნაწილაკის სემანტიკა კავშირებითი კილოს ფორმებთან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში, ქართული ენის დღისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენცია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, 13 აპრილი, 2018 წელი. პროგრამა და თეზისები, გვ. 6,16.

მანჯგალაძე 1956 – ალ. მანჯგალაძე, **ა** ხმოვანზე დაბოლოებული ზოგი სახელის ფუძის აგებულებისათვის, სბიქე, I, თბილისი, 1956.

მანჯგალაძე 1953 – ალ. მანჯგალაძე, **-ურ** სუფიქსისათვის ძველ ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. V, თბილისი, 1953.

მარგველაშვილი 1980 – მ. მარგველაშვილი, მყოფადის წარმოება მეგრულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 23, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1980, გვ. 163-168.

მარგიანი 2012 – ქ. მარგიანი, ევიდენციალობის კატეგორია სვანურ ენაში, გამომცემლობა „გლობალ-პრინტი", თბილისი, 316 გვ.

მარგიანი-სუბარი 2008 – ქ. მარგიანი-სუბარი, ზემოსვანურ დიალექტთა მორფოსინტაქსური ანალიზის ზოგადი ასპექტი, გამომცემლობა „მწიგნობარი", თბილისი, 2008.

მარგიანი 1978 – ქ. მარგიანი, ზმნისა და სახელის უარყოფითი ფორმები ქართველურ ენებში, აფხაზურსა და ადიღეურში (სადიპლომო ნაშრომი ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 1978, 65 გვ.

მარგიანი და სხვები 2019 – ქ. მარგიანი, რ. ქურდაძე, მ. ლომია, ევიდენციალობის კატეგორია ქართველურ ენებში, გამომცემლობა „პეტიტი", თბილისი, 2019, 528 გვ.

მარტიროსოვი 1964 – ა. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1964, 402 გვ.

მარტიროსოვი 1946 – ა. მარტიროსოვი, თანდებული ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, თბილისი, 1946.

მაჭავარიანი 2002 – გ. მაჭავარიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკა (ლექციების კურსი), „ქართველოლო-

გიური ბიბლიოთეკა“, 9, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2002.

მაჭავარიანი 1957 – გ. მაჭავარიანი, შედარებითი ხარისხის ფორმათა გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 71, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1957.

მახარობლიძე 2015 – თ. მახარობლიძე, გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმათა შესახებ, ტიპოლოგიური ძიებანი, VII, გამომცემლობა „ქართული აკადემიური წიგნი“, თბილისი, 2015, გვ. 299-307.

მელიქიშვილი 2014 – დ. მელიქიშვილი, ქართული ზმნის სისტემური მორფოსინტაქსური ანალიზი, გამომცემლობა „ლოგოსი“, თბილისი, 2014.

მელიქიშვილი 1999 – დ. მელიქიშვილი, ძველი ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1999.

მელიქიშვილი 1975 – დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1975.

მელიქიშვილი 2011 – ი. მელიქიშვილი, სემანტიკური მარკირება მორფოლოგიაში და აქტიურობა-ინაქტიურობის კატეგორია ქართველურ ენებში, თბილისი, 2011.

მელიქიშვილი 1998 – ი. მელიქიშვილი, ზმნურ ფორმათა I, II და III სერიის ურთიერთმიმართებისათვის ქართველურ ენებში, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი, ქართული ენის კათედრის შრომები, 4, თბილისი, 1998.

მემიშიში 2015 – ო. მემიშიში, ლაზური გრამატიკის საკითხები, წიგნში: ახალაია და სხვები 2015, თბილისი, გვ. 196-217.

მიქელაძე 2000 – მ. მიქელაძე, ქართული უარყოფის სისტემისათვის, საენათმეცნიერო ძიებანი, X, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი, 2000, გვ. 181-186.

ნიკოლაიშვილი 1923 – ი. ნიკოლაიშვილი, ქართული ენის პრაქტიკული გრამატიკა, მეხუთე შესწორებული გამოცემა, თბილისი, 1923.

ნიჟარაძე 1911 – ბ. ნიჟარაძე, მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 1911, 28 გვ.

ომიაძე 2016 – ს. ომიაძე, უარყოფითი ნაწილაკებით ნაწარმოებ მიმღეობათა სტილისტიკური ფუნქციის შესახებ, მოხსენება წაკითხულია აკად. აკაკი შანიძისადმი მიძღვნილ ტრადიციულ საჯარო სხდომაზე 2016 წლის 26 თებერვალს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში (ხელნაწერი).

ომიაძე 2000 – ს. ომიაძე, ყოფითი რიტორიკის ერთი პერიფრაზული სახეობის შესახებ. თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომები, წიგნი მეოთხე, თბილისი, 2000, გვ. 43-48.

ომიაძე 1998 – ს. ომიაძე, ლიტოტესის სტრუქტურის, ფუნქციისა და პრაგმატიკული ასპექტისათვის არამხატვრულ მეტყველებაში, არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 57-ე სესიის მასალები, თბილისი, 1998, გვ. 54-56.

ონიანი 1998 – ა. ონიანი, სვანური ენა, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1998, 284 გვ.

ოსიძე 1957 – ე. ოსიძე, მიმღეობის წარმოება ქართულში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 67, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1957.

პაპიძე 1984 – ა. პაპიძე, კილოს კატეგორიისათვის თანამედროვე ქართულში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი, 1984.

პაპიძე 1979 – ა. პაპიძე, III კავშირებითი თანამედროვე ქართულ ენაში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, II, თბილისი, 1979.

პაპიძე 1974 – ა. პაპიძე, -ა სუფიქსის სიტყვაწარმოებითი ფუნქციები, ქელს, თბილისი, 1974.

ჟორდანია 1889 – თ. ჟორდანია, ქართული გრამმატიკა, ტფილისი, 1889.

ჟურნალისტის...2002 – ჟურნალისტის სტილისტიკური ცნობარი, ჟურნალისტთა საერთაშორისო ცენტრი, თბილისი, 2002.

როგავა 1988 – გ. როგავა, ზანური -ნი კავშირ-ნაწილაკის კვალი ჭანურ დიალექტში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XXVII, რედაქტორი ქ. ლომთათიძე, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1988, გვ. 221-226.

როგავა 1942ა – გ. როგავა, კუთვნილებითი აფიქსი ი ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში, სმამ, ტ.2, №8, თბილისი, 1942.

როგავა 1942ბ – გ. როგავა, აფხაზურ-უბიხურ-ადიღეური გასუფიქსი მეგრულში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, III, №6, თბილისი, 1942.

რუსთაველი 2002 – შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, სასკოლო გამოცემა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი, კომენტარი და ლიტერატურული გარჩევა დაურთო ნ. ნათაძემ, თბილისი, 2002.

რუხაძე 1990 – ლ. რუხაძე, რამდენიმე თურქული ნასესხობისათვის ქართულ სალიტერატურო ენაში: მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №4, თბილისი, 1990.

სარჯველაძე 1997 – ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1997 [განმეორებით გამოიცა 2004 წელს, „საქართველოს მაცნე“, თბილისი].

საღლიანი 2013 – მ. საღლიანი, ნეგაციისათვის სვანურ ენაში, XXXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თსუ გამომცემლობა, 2013, გვ. 45-47.

სახოკია 1911 – თ. სახოკია, ქართული ენა, „სახალხო გაზეთი“, 1911, №348.

სიხარულიძე 1935 – ი. სიხარულიძე, ქართული ენის გრამატიკა, მორფოლოგია და სინტაქსი, სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის V-VI-VII კლასებისათვის, ტფილისი, 1935.

სოსელია 2009 – ე. სოსელია, სემანტიკური უნივერსალიები და ქართველური ენები: ფერთა კატეგორიზაციის მოდელები, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2009, 159გვ.

სუხიშვილი 1984 – მ. სუხიშვილი, უარყოფითი წარმოების ერთი შემთხვევისათვის ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. VI, თბილისი, 1984, გვ. 175-181.

ტუსკია 2010 – მ. ტუსკია, სახელური და სახელზმნური სიტყვაწარმოება ქართულში, თბილისი, 2010.

ტუსკია 2004 – მ. ტუსკია, სახელთა აფიქსური წარმოება ახალ სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2004, 254 გვ.

ტუსკია 1993 – მ. ტუსკია, სიტყვაწარმოებითი აფიქსების ფუნქციები და შეხამებადობა სახელურ ფუძეთა სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი მეათე, თბილისი, 1993.

ფანჯიკიძე 1995 – დ. ფანჯიკიძე, თარგმანის ახალი თეორიები და სტილის ეკვივალენტობის პრობლემა, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1995.

ფანჯიკიძე 2002 – დ. ფანჯიკიძე, ენა, თარგმანი, მკითხველი, თბილისი, 2002.

ფალავა 2009 – მ. ფალავა, ნაწილაკი ახალ ქართულში, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2009.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, მეორე შევსებული და გადამუშავებული გამოცემა, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2000.

ფენრიხი, სარჯველაძე 1990 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1990.

ფოჩხუა 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი, 1974.

ფხაკაძე 1980 – დ. ფხაკაძე, I თურმეობითის ფუნქციები კითხვითსა და უარყოფით წინადადებაში (I შედეგობითის ფუნქციის განვითარების ისტორიიდან), თბილისის უნივერსიტეტის შრომები 217, ენათმეცნიერება, 6, თბილისი, 1980, გვ. 216-237.

ქალდანი 1964 – მ. ქალდანი, კითხვითი, განსაზღვრებითი და გაძლიერებითი ნაწილაკები სვანურში, იკე, ტ. XIV, თბილისი, 1964, გვ. 227-235.

ქართველიშვილი 1825 – ი. ქართველიშვილი, ქართული ღრამმატიკა, ტფილისი, 1825.

ქართული ენა 2008 – ქართული ენა, ენციკლოპედია, შემდგენელი ი. ქობალავა, რედაქტორი გ. კვარაცხელია, გამომცემლობა „ეროვნული მწერლობა“, თბილისი, 2008.

ქართული ღრამმატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბილისი, 1885.

ქირია და სხვები 2015 – ჭ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, I. მორფოლოგია, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2015, 1070 გვ.

ქობალავა 2001 – ი. ქობალავა, კავშირებითი კილო მეგრულში, ენათმეცნიერების საკითხები, №4, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2001.

ქურდაძე და სხვები, 2016ა – რ. ქურდაძე, დ. თვალთვაძე, მ. ლომია, ქ. მარგიანი-სუბარი, რ. ზექალაშვილი, უარყოფის გამოხატვის ენობრივი საშუალებები ქართველურ ენებში, ჟურნალი „ქართველოლოგი“, №25 (10), თბილისი, 2016, გვ. 71-93.

ქურდაძე და სხვები, 2016ბ – რ. ქურდაძე, დ. თვალთვაძე, მ. ლომია, ქ. მარგიანი, რ. ზექალაშვილი, ს. ომიაძე, ნაწილაკებითა და აფიქსებით ნაწარმოებ უარყოფით ფორმათა სემანტიკური ანალიზი ქართველურ ენებში, VII საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები, თბილისი, 2016.

ღამბაშიძე 1986 – რ. ღამბაშიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები, თბილისი, 1986.

ღვინაძე 1989 – თ. ღვინაძე, ქართული ზმნის ვნებითი გვარის ფორმათა სტილისტიკა, თბილისი, 1989.

ღლონტი 1961 – შ. ღლონტი, „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული ენის სპეციფიკურობის პრობლემა, სოხუმი, 1961.

ყიფიანი 1882 – დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამატიკა, სხარტულად დაწერილი მამისაგან შვილებისათვის, სანკტ-პეტერბურგი, 1882.

ყიფშიძე 1919-20 – ი. ყიფშიძე, ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, №1, ტფილისი, 1919-20 (ი. ყიფში-

ძის მოხსენების რუსული ავტოგრაფი ქართულად თარგმნა ს. გორგაძემ).

შალამბერიძე 1980 – გ. შალამბერიძე, ქართული სწორმეტყველების ზოგიერთი საკითხი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1980.

შავრეშიანი 2010 – ნ. შავრეშიანი, მოშ ნაწილაკის სინტაქსური ფუნქციისათვის სვანურში, იკე, ტ. XXXVIII, 2010, გვ. 181-187.

შანიძე 1980 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. III, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1980.

შანიძე 1976 – ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1976.

შანიძე 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1973.

შანიძე 1957 – ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1957, გვ.35-44 [გადაბეჭდილია წიგნში: ა. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, II, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1981, გვ. 39-48].

შანიძე 1956 – ვეფხის-ტყაოსნის სიმფონია, შედგენილი აკაკი შანიძის ხელმძღვანელობით, თბილისი, 1956.

შანიძე 1953 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1953.

შანიძე 1942 – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1942.

შანიძე 1936 – აკ. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში, ტფილისის სახელმწიფო უნივერსი-

ტეტის შრომები, ტ. I, ტფილისი, 1936, გვ. 333-340 [გადაბეჭდილია წიგნში: ა. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად. ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, II, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1981, გვ. 402-409].

შანიძე 1930 – აკ. შანიძე, ქართული გრამატიკა, ნაწილი I, მორფოლოგია, ტფილისი, 1930.

შარაშენიძე 2020 – ნ. შარაშენიძე, მოდალობის კატეგორია ქართულ ენაში, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2020.

შარაძენიძე 1946 – თ. შარაძენიძე, უარყოფითი ნაწილაკები სვანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. I, რედაქტორი ვ. თოფურია, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1946, გვ. 289-328.

შერაზადიშვილი 2003 – მ. შერაზადიშვილი, ნაწილაკის საკომუნიკაციო ფუნქციისათვის ქართულში, სადისერტაციო ნაშრომი (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 2003.

ჩანქსელიანი 2019 – თ. ჩანქსელიანი, მოქმედების შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი ნაწილაკების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი ქართველურ ენებში, სამაგისტრო სადიპლომო შრომა (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 2019.

ჩანქსელიანი 2018ა – თ. ჩანქსელიანი, უქონლობის სახელები სვანურ ენაში და სემანტიკური დიფერენციაციის საკითხები, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სტუდენტთა I საფაკულტეტო სამეცნიერო კონფერენცია, მიეძღვნა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის 100 წლის იუბილეს, 17-18 დეკემბერი, 2018. პროგრამა და თეზისები, გვ.14, 41, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჩანქსელიანი 2018ბ – თ. ჩანქსელიანი, შესაძლებლობის შეზღუდვის გამომხატველი უარყოფითი ნაცვალსახელების სტრუქტურა სვანურში, „მერმისი“ – სტუდენტთა სამეცნიერო შრომები, X სტუდენტური რეგიონთაშორისი სამეცნიერო კონფერენციის მასალები (ურთიერთობათა და კონფლიქტების დარეგულირებისათვის ჰუმანიტარული და კულტურული საგანმანათლებლო მიმართულების პროექტი), თბილისი, 2018.

ჩანქსელიანი 2018გ – თ. ჩანქსელიანი, შესაძლებლობის უარყოფის გამომხატველი ნაცვალსახელების სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი სვანურ ენაში, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის ინსტიტუტის სამეცნიერო კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება“, ტ. V, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018, გვ. 131-136.

ჩიქობავა 1982 – არნ. ჩიქობავა, საყრდენი ფუძის ცვლისათვის ქართული ენის უპრეფიქსო მიმღეობის უარყოფით ფორმებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXXVIII სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და თეზისები, თბილისი, 1982.

ჩიქობავა 1979 – არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი,1979.

ჩიქობავა 1952 – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბილისი, 1952.

ჩიქობავა 1950 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი ენათმეცნიერული დახასიათება, წიგნში: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბილისი, 1950.

ჩიქობავა 1942 – არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.

ჩიქობავა 1937 [2010] – არნ. ჩიქობავა, პოტენციალისის კატეგორია ქართველურ ენებში, ენიმკის მოამბე, I, ტფილისი, 1937 [გადაბეჭდილია წიგნში: არნ. ჩიქობავა, შრომები, ტ. II, თბილისი, 2010, გვ. 276-286].

ჩიქობავა 1936 [2008] – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, ტფილისი, 1936, 152 გვ. [გადაბეჭდილია წიგნში: არნ. ჩიქობავა, შრომები, ტ. III, თბილისი, 2010, გვ. 17-242].

ჭუმბურიძე 1986 – ზ. ჭუმბურიძე, მყოფადი ქართველურ ენებში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1986, 264 გვ.

ჭუმბურიძე 1970 – ზ. ჭუმბურიძე, უარყოფითი ნაწილაკები ქართულში და მათი ხმარების სტილური თავისებურებანი, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, საქართველოს სსრ განათლების სამინისტროს სამეცნიერო-პედაგოგიურ ჟურნალ „სკოლა და ცხოვრების“ ყოველკვარტალური დამატება, თბილისი, №2, (17), 1970, გვ. 41-46.

ჭუმბურიძე და სხვები 2007 – ზ. ჭუმბურიძე, ლ. ნიჟარაძე, რ. ქურდაძე, სვანური ენა, გამომცემლობა „პეტიტი“, თბილისი, 2007.

ჭუმბურიძე 2009 – ნ. ჭუმბურიძე, უქონლობა-უარყოფის მაწარმოებლები ქართული ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, X, თბილისი, 2009, გვ. 280-284.

ჭუმბურიძე 1999 – ნ. ჭუმბურიძე, უქონლობა-უარყოფის გამომხატველი ფორმები ბავშვთა მეტყველებაში, საენათმეცნიერო ძიებანი, ტ. VIII, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი, 1999, გვ. 122-126.

ჭუმბურიძე 1995 – ნ. ჭუმბურიძე, მქონებლობისა და უქონლობის სახელები ქართულში, საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერის უფლებით), თბილისი, 1995.

ხორნაული 1973 – გ. ხორნაული, **-ურ** სუფიქსის ფუნქციებისათვის მთიულეთის ტოპონიმთა მიხედვით. „მაცნე", ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბილისი, 1973.

ხუბუა 1942ა – მ. ხუბუა, მტკიცებითი **ქო** ნაწილაკის ხმარებისათვის მეგრულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, №6, თბილისი, 1942, გვ. 631-632.

ხუბუა 1942ბ – მ. ხუბუა, უარყოფითი ნაწილაკი **ვა** მეგრულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, №7, თბილისი, 1942, გვ. 743-745.

ხუნდაძე 1917 – ს. ხუნდაძე, ქართული გრამატიკა, პირველდაწყებითი სკოლებისათვის, ქუთაისი, 1917.

ხუნდაძე 1901 – ს. ხუნდაძე, სალიტერატურო ქართული, გამოკვლევა, ქუთაისი, 1901.

ჯანაშვილი 1906 – მ. ჯანაშვილი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1906.

ჯეირანაშვილი 1971 – ე. ჯეირანაშვილი, უდიური ენა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1971. საინტერნეტო რესურსი: https://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_particles (ნახვის თარიღი 25.02.21.)

ჯორბენაძე 1987 – ბ. ჯორბენაძე, იოსებ გრიშაშვილი და თბილისური ქართული, წიგნში: ბალავარი მწერლობისა, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო", თბილისი, 1987, გვ. 198-230.

ჯორბენაძე 1984 – ბ. ჯორბენაძე, უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობებისათვის ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. VI, გამომცემლობა „განათლება", თბილისი, 1984, გვ. 136-166.

ჯორბენაძე 1975 – ბ. ჯორბენაძე, ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხები ქართულში, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1975.

ჯორბენაძე და სხვები 1988 – ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე. ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი (მასალები ქართული ენის სისტემატური კურსისათვის), გამომცემლობა „მეცნიერება", თბილისი, 1988.

ჯღარკავა 2018 – გ. ჯღარკავა, უარყოფის გამოხატვის ენობრივი საშუალებები ლაზურ ანდაზებში ქართულ-მეგრულ მონაცემებთან შედარებით, თსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენის სასწავლო-სამეცნიერო ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება", ტ. V, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018, გვ. 137-145.

ჯღარკავა 2015 – გ. ჯღარკავა, უარყოფის გამოხატვის გრამატიკული მოდელი მეგრულში, გამარჯვებულ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომები, 75, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2015, გვ. 49-55.

Cherchi 1997 – Cherchi M. Georgian Morphosyntax, A grammatico-categorial hierarchy-based analysis with special reference to indirect verbs and passive of state. Harrassovitz Verlag. Wiesbaden, 1997.

Cristal 2003 – David Cristal, A dictionary of Linguistics & Phonetics, Fifth Edition, Blackwell Publishing, 2003.

Dahl 1979 – Dahl Ö. Typology of sentence negation. Linguistics 17: 79-106. de Haan, Ferninand. 1997. The interaction of modality and negation: A typological study. New York: Garland.

Dryer 2013a [2005] – Dryer M. S. Negative morphemes. In Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath (eds.), 2013, World atlas of language structures online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/112) (first published Oxford University Press, 2005).

Dryer 2013b [2011] – Dryer M. S. Order of negative morpheme and verb. In Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath (eds.), 2013, World atlas of language structures online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/143) (first published Max Planck Digital Library, 2011).

Dryer 2013c [2011] – Dryer M. S. Position of negative morpheme with respect to subject, object, and verb. In Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath (eds.), 2013, World atlas of language structures online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/144) (first published Max Planck Digital Library, 2011).

Dryer and Martin Haspelmath (eds.), **2013**, World atlas of language structures online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/113) (first published Oxford University Press, 2005).

Dryer 2011 – Dryer, Matthew S. 2011. Order of negative morpheme and verb. *World Atlas of Language Structures Online*, ed. by Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath. Munich: Max Planck Digital Library: http://wals.info/chapter/143

Dryer 1988 – Dryer M. S. Universals of negative position. In Michael Hammond, Edith Moravcsik, and Jessica Wirth (eds.), Studies in syntactic typology, 93-124. Typological Studies in Language 17. Amsterdam: Benjamins, 1988.

Dumezil 2009 – Dumezil G., laz Falk Tables and Legends, Georgian version of text and the vocabulary compiled by Manana Bukia, "Meridiani", Tbilisi, 2009.

Etymological... 2013 – Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Edited by Alexander Lubotsky VOLUME 11 Etymological Dictionary of Proto-Germanic By Guus Kroonen BRILL LEIDEN · BOSTON 2013.

Etymological... 2009 – Etymological Dictionary of Proto-Celtic By Ranko Matasovic LEIDEN · BOSTON 2009.

Etymological... 2008(a) – Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Edited by Alexander Lubotsky VOLUME 5, Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon By Alwin Kloekhorst LEIDEN · BOSTON 2008.

Etymological... 2008(b) – Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Edited by Alexander Lubotsky VOLUME 7, Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages By Michiel de Vaan BRILL LEIDEN · BOSTON 2008.

GLOSSARY OF LINGUISTIC TERMS – https://glossary.sil.org/term/negation (Last visited on 21. 02.2022).

Harris 1991 – Harris, Alice C. „Mingrelian". In: Alice C. Harris (Hrsg.), The Indigenous Languages of the Caucasus. 1. The Kartvelian Languages. Delmar, New York: Caravan Books, 313–394.

Horn 2001 [1989] – Horn L. R. A natural history of negation. The David Hume Series, Philosophy and Cognitive Science Reissues. Stanford: CSLI Publications [First published University of Chicago Press, 1989].

Jespersen 1924 – Jespersen O. THE PHILOSOPHY OF GRAMMAR BY OTTO JESPERSEN, LONDON GEORGE ALLEN k UNWIN LTD, FIRST PUBLISHED, 1924.

Jespersen 1917 – Jespersen O. 1917. Negation in English and other languages. Konelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser I,5. Copenhagen: Høst&Søn

Kahrel 1996 – Kahrel P. Aspects of negation. Amsterdam: University of Amsterdam dissertation, 1996.

Kurdadze et al 2016a – Kurdadze R., Tvaltvadze D., Lomia M., Margiani-Subari K., Zekalashvili R. Linguistic Means of Negation in Kartvelian Languages, The Kartvelolgist, №25 (10), Tbilisi, 2016, pp. 94-115.

Kurdadze et al 2016b – Kurdadze, R., Tvaltvadze, D., Lomia, M., Margiani K., Zekalashvili, R. & Omiadze S. Semantic Analysis of Negative Forms Created by Particles and Affixes in Kartvelian Languages, *Proceedings of the Seventh International Symposium on Kartvelian Studies,* Tbilisi, 2016.

Lomia et al 2019 – Lomia M., Kurdadze R., Chumburidze N., Margiani K. The Complex Negative Nominal Lexemes in Georgian: Structure and Principles of the Functional Distribution. ELECTRONIC BILINGUAL SCHOLARLY PEER-REVIEWED JOURNAL SPEKALI, THE FACULTY OF HUMANITIES AT IVANE JAVAKHISHVILI TBILI SISTATE UNIVERSITY, №13, 2019 http://www.spekali.tsu.ge/index.php/en/article/viewArticle/13/218/

Lomia & Margiani 2016 – Lomia M., Margiani K. Why is not Double Negative Attested in Unwritten Kartvelian Languages? International Workshop *The South Caucasian Chalk Circle (SCCC): Philology meets Linguistics*, 22-24 September, 2016. Paris: University of Chicago.
http://paris2016.mariapolinsky.com/wp-content/uploads/2015/11/ POSTER-PDF-ENG.pdf

Maduashvili et al 2016 – Maduashvili M., Keburia N., Ghambashidze M., Kadagishvili E., Chankseliani T. & Jgarkava G. Grammatical and affixal models for expressing negation in Kartvelian Languages from the diachronic and synchronic viewpoint. International Workshop *The South Caucasian*

Chalk Circle (SCCC): Philology meets Linguistics, 22-24 September, 2016. Paris: University of Chicago. http://paris 2016. mariapolinsky.com/wp-content/uploads/2015/11/Poster-G.J..pdf

Margiani & Chankseliani 2019 – Margiani K., Chankseliani T. The Functional-Semantic Analysis of Particles Expressing Simple Negation in the Svan Language, Multilingual Education, №14, 2019 : http://www. multilingualeducation.org/storage/uploads/articles_contents/7.%20Ketevan%20Margiani,%20Tamar%20Chankseliani.pdf

Miestamo 2017 – Miestamo M. 2017. Negation. In Aikhenvald & Dixon, eds. The Cambridge Handbook of Linguistic Typology] [final draft, April 2015].

Miestamo 2013a [2005] – Miestamo M. Symmetric and asymmetric standard negation. In Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath (eds.), 2013, World atlas of language structures online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/113) (first published Oxford University Press, 2005).

Miestamo 2013b [2005] – Miestamo M. Subtypes of asymmetric standard negation. In Matthew S. Dryer and Martin Haspelmath (eds.), 2013, World atlas of language structures online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (Available online at http://wals.info/chapter/114) (first published Oxford University Press, 2005)

Miestamo 2005 – Miestamo M. Standard negation: The negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective. Empirical Approaches to Language Typology 31. Berlin: Mouton de Gruyter.

Miestamo 2003 – Miestamo M. 2003. Clausal negation: A typological study. Helsinki: University of Helsinki dissertation.

Miestamo 2000 – Miestamo M. Towards a typology of standard negation. Nordic Journal of Linguistics 23 (1): 65-88.

Payne 1985 – Payne J. R. Negation. In Timothy Shopen (ed.), Language typology and syntactic description, volume I, Clause structure, 197-242. Cambridge: Cambridge University Press; 1985.

Proto-Indo-European particles – Wikipedia https://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Indo-European_particles (Last visited on 21. 02.2022).

Rostovtsev-Popiel 2012 – Rostovtsev-Popiel A. Negative Assertion in Megrelian. Extract from Alexander Rostovtsev-Popiel's 2012 Doctoral Dissertation "Grammaticalized Affirmativity in Kartvelian". Francfurt am Main. Germany.

Rostovtsev-Popiel 2011 – Rostovtsev-Popiel A. Combining the Uncombinable: An Insight from Megrelian. III INTERNATIONAL SYMPOSIUM. Dedicated to the 100th anniversary of Academician Ketevan Lomtatidze. Materials. Tbilisi, 2011, pp.204-206.

Tchumburidze et al 2018 – Tchumburidze N., Lomia M., Kurdadze R. The Nominal Models Expressing Absence-Negation in the Literary Georgian and the Role of Translation in their Differentiation:International Conference *General and Specialist Translation/Interpretation: Theory, Methods, Practice:* http:// er. nau.edu.ua/bitstream/NAU/33301/1/сборник НАУ2018.pdf

Vendler 1967 – Vendler Z. Verbs and Times. In: ders., *Linguistics in Philosophy.* Ithaca, New York: Cornel University Press, pp.97-121.

Wouden 1994 – Wouden T. Negative contexts. PhD diss, University of Groningen, 1994.

Abuladze, Ludden 2008 – Abuladze L. Ludden A. Über die Negativpartikeln im Georgischen, in: K. Pittner (ed.) 2008: 269-280 (Pittner, Karin (ed.) 2008: *Beitrage zu Sprache und Sprachen 6.* Vortrage der 16. Jahrestagung der Gesellschaft fur Sprache und Sprachen (Gesus e.V.). Munchen: LINCOM Europa.

Boeder 2013 [2014] – Boeder W. A note on the pragmatics of interrogativity in Megrelian, *Enatmecnierebis saḳitxebi* 2013 [2014], pp: 97-120.

Boeder 1988 – Boeder W. Über einige Anredeformen im Kaukasus: Georgika. Heft 11. Jena-Tbilissi, 1988.

Boeder 2005 – Boeder W. The South Caucasian Languages. *Lingua,* 115, 5-89, 2005.

Fähnrich H. 1986 – Fähnrich H. Kurze Grammatik der georgischen Sprache. Leipzig: Enzyklopädie, 1986.

Rosen 1844 – Rosen G. Über die Sprache der Lasen. Berlin, 1844.

Rosen 1846 – Rosen G. Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische, "Philologische und historische Abhandlungen". Berlin, 1846.

Tandaschwili 2011 – Tandaschwili M. Zur Negation im Udischen. I. Die funktionale Distribution der Partikel ***te,*** FOLIA CAUCASICA. Festschrift für Jost Gippert zum 55. Geburtstag. Frankfurt am main, 2011, 169-196.

Tschenkéli K. 1958 – Tschenkéli K. Einführing in die georgische Sprache, Bd, 1. Theoretischer Teil. Zürich: Amirani, 1958.

Абаев 1956 – Абаев В. И. О некоторых осетинских элементах в грузинском. Труды Института языкознания, т. VI, Москва, 1956.

Гамкрелидзе, Иванов 1984 – Гамкрелидзе Т. В. Иванов, Вяч. Вс. Индоевропейский язык и Индоевропейцы, Реконструкция и историко-топологический анализ праязыка и протокультуры [В 2 кн.]. С предисловием Р. О. Якобсона; Ака-

демия наук СССР, Академия наук ГССР, Институт Востоковедения им. Г.В. Церетели, Институт Славяноведения и Балканистики. Издательство Тбилисского государственного университета,Тбилиси, 1984.

Кипшидзе 1914 – Кипшидзе И. Грамматика Мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словорем. СПб, 1914.

Кипшидзе 1911 – Кипшидзе И. Дополнительние сведения о чанском языке (из лингвистической екскурсии в русской Лазистан). СПб, 1911.

ЛЭС 1990 – Лингвисти́ческий энциклопеди́ческий слова́рь, "Советская энциклопедия", Москва, 1990.

Магомедов 1965 – Магомедов А. А. Табасаранский язык: Исследование и тексты. Тбилиси, 1965.

Марр 1910 – Марр Н. Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словорем. СПб, 1910.

Мирианашвили 1914 – Мирианашвили П. Практический курс грузынского языка. Тифлис, 1914.

Мурашова & Семушина 2007 – Мурашова, О. В., Семушина, В. А. Отрицание в детской речи // Семантические категории в детской речи. СПб: Нестор-История. 2007. С. 140.

Пешковский 1956 – Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Изд-е 7-е. М.: Учпедгиз, 1956.

Русская грамматика 1980 – Русская грамматика-80: в 2-х т. / ред. Н. Ю. Шведова. М.: Наука, 1980. Т. 2. Синтаксис.

Цагарели 1880 – Цагарели А. Мингрельские этюды. Первый выпуск. Мингрельские тексты с переводов и объяснениямы. СПб, 1880.

Цагарели 1872 – Цагарели А. Сравнительный обзор морфологии иберийской группы кавказских языков. СПб, 1872.

Штернина 2015 – Штернина Е. С. КАТЕГОРИЯ ОТРИЦАНИЯ: ЛОГИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ, Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 9 (51): в 2-х ч. Ч. II. С. 211-214. Издательство "Грамота". Тамбов, 2015: www.gramota.net/editions/2.html

Эршлер 2010 – Эршлер, Д. А. Отрицательные местоимения в осетинском языке: ареальные и типологические аспекты, ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИИ, № 2, 2010.

წყაროები:

ლექსიკონები, ტექსტები,
თარგმანები,
ელექტრონული რესურსები.
შემოკლებათა განმარტებანი
ინფორმატორები

წ ყ ა რ ო ე ბ ი

ლექსიკონები

ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1973.

გივი ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1997.

ალი თანდილავა, ლაზური ლექსიკონი, გამომცემლობა „საარი“, თბილისი, 2013.

ივანე იმნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, ძველი ქართული ენის ძეგლები. 6. ა. შანიძის რედაქციით. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1986.

ზურაბ სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1995.

სვანური ლექსიკონი, შემდგენლები: ვ.თოფურია, მ. ქალდანი, გამომცემლობა „ქართული ენა“, თბილისი, 2000.

ტექნიკური ტერმინოლოგია (ქართულ-რუსული), რ. დვალისა და რ. ღამბაშიძის რედაქციით, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1982.

ჰაინც ფენრიხი, ზურაბ სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი, 2000.

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ქეგლ-ი) რვატომეული, ტ. I-VIII, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“, თბილისი, 1950-1964.

ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი, შემდგენლები: რ. ქურდაძე, დ. შონია, ლ. თანდილავა, ლ. ნიჟარაძე, გამომცემლობა „პეტიტი“, თბილისი, 2015.

ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თსუ არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბილისი, 2013.

ოთარ ქავჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. IV, თბილისი, 2009.

ოთარ ქავჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბილისი, 2002.

ოთარ ქავჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბილისი, 2002.

ოთარ ქავჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, თბილისი, 2001.

ალიო ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, გამომცემლობა „არტანუჯი", თბილისი, 2010.

ალექსანდრე ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა I, გამომცემლობა „განათლება", თბილისი, 1974.

იოსებ ყიფშიძე, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, იხ. И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем. СПб, 1914.

ქეთევან ძოწენიძე, ზემოიმერული ლექსიკონი, თბილისი, 1974.

პეტრე ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1997.

ბესარიონ ჯორბენაძე, მანანა კობაიძე, მარინე ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური სიტყვების ლექსიკონი, (მასალები ქართული ენის სისტემატური კურსისათვის), გამომცემლობა „მეცნიერება", თბილისი, 1988.

ტექსტები

კონსტანტინე გამსახურდია, „დიდოსტატის კონსტანტინეს მარჯვენა“, რჩეული თხზულებანი (რვატომეული), ტომი II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959.

ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I. დიალექტთა განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონები; თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1961.

ჟორჟ დიუმეზილი, ლაზური ზღაპრები და გადმოცემები, ტექსტის ქართული ვერსია დაამუშავა და ლექსიკონი შეადგინა მანანა ბუკიამ, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი, 2009.

გურამ კარტოზია, ლაზური ტექსტები, „მაცნე“, №4 (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია), რედაქტორი ალ. ბარამიძე, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1970, გვ. 219-232.

გურამ კარტოზია, მეგრული და ლაზური ტექსტები, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2008.

მუხრან მაჭავარიანი, თხზულებანი ოთხ ტომად, ტ. I, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2007.

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, სასკოლო გამოცემა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი, კომენტარი და ლიტერატურული გარჩევა დაურთო ნ. ნათაძემ, თბილისი, 2002.

შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, სასკოლო გამოცემა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი და კომენტარი დაურთო ნ. ნათაძემ, რედაქტორი: ალ. ჭინჭარაული, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1974.

სვანური ენის ქრესტომათია, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1978.

სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1939.

სვანური პროზაული ტექსტები, II, ბალსქვემოური კილო, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1957.

სვანური პროზაული ტექსტები, III, ლენტეხური კილო, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1967.

სვანური პროზაული ტექსტები, IV, ლაშხური კილო, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1979.

ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, I, პოეზია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და გამოკვლევა დაურთო ტოგო გუდავამ, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1975.

ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, მეგრული ტექსტები (ქართული თარგმანითურთ), შემდგენლები: კორნელი დანელია და აპოლონ ცანავა, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1991.

იოსებ ყიფშიძე, მეგრული ტექსტების ქრესტომათია, იხ. И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем. СПб, 1914.

უილიამ შექსპირი, ტრაგედიები, ინგლისურიდან თარგმნილი ივანე მაჩაბლის მიერ, გივი გაჩეჩილაძის რედაქციითა და შენიშვნებით, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი", თბილისი, 1954.

იზა ჩანტლაძე, ჰაინც ფენრიხი, ქეთევან მარგიანი-დადვანი, ქეთევან მარგიანი-სუბარი, რუსუდან იოსელიანი, კოდორუ-

ლი სვანური (გამოკვლევები, ლექსიკონი, ტექსტები), გამომცემლობა „მწიგნობარი“, თბილისი-იენა, 2020.

იზა ჩანტლაძე, ქეთევან მარგიანი-დადვანი, ქეთევან მარგიანი-სუბარი, მედეა საღლიანი, რუსუდან იოსელიანი, კოდორული ქრონიკები (სვანური ტექსტები), თბილისი, 2007-2010.

მანანა ჩიტიშვილი, „რანაირი გაზაფხული მოვა“, (ლექსები), ქუთაისი, 2020.

მანანა ჩიტიშვილი, „იორზე“ (ლექსი), „ლიტერატურული გაზეთი“, № 13 (293) 23 – 29 ივლისი, 2021.

გიორგი ცოცანიძე, თუშური ქრონიკები, გამომცემლობა „დიოგენე“, თბილისი, 2004.

„ცხორებაჲ გრიგოლ ხანცთელისაჲ“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, წიგნი 1, თბილისი, 2020 [პირველად გამოიცა 1963 წელს ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით].

ილია ჭავჭავაძე, რჩეული ორ წიგნად, წიგნი II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1974.

მაკარ ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფილისი, 1937.

მიხეილ ჯავახიშვილი, არსენა მარაბდელი, რომანი, მე-8 გამოცემა, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1976.

მიხეილ ჯავახიშვილი, რჩეული თხზულებანი ექვს ტომად, ტ. II, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1959.

თარგმანები

The Man in the Panther's Skin, A ROMANTIC EPIC BY Shot'ha Rust'haveli, a close Rendering from the Georgian Attempted by MARJORY SCOTT WARDROP with a Preface by Sir Oliver Wardrop, "LITERATURA DA KHELOVNEBA" GEORGIA (USSR) TBILISI 1966, ILLUSTRATIONS BY MAMUKA TAVAKARAHSVILI FROM A 17TH CENTURY GEORGIAN MANUSCRIPT, Reprinted from the Original English Edition London 1912

SHOTA RUSTAVELI, The Knight in the Panther's Skin, Translated From the Georgian by Venera Urushadze, Illustrated by Duda Gabashvili, PUBLISHING HOUSE "SABCHOTA SAKARTVELO", TBILISI, 1986

SHOTA RUSTAVELI THE KNIGHT IN THE PANTHER SKIN, New translation by Lyn Coffin, "Poezia press", 2015

ელექტრონული რესურსები

კავკასიური ენები და კულტურები – ელექტრონული დოკუმენტაცია:

https://armazi.uni-frankfurt.de/indexe.htm?armaz3.htm

http://titus.uni-frankfurt.de/indexe.htm

ქართული ენის დიალექტური კორპუსი: http://www.corpora.co/№/

ქართული ენის ეროვნული კორპუსის მასალა: http://gnc.gov.ge/

ECLING Svan Records: ECLING-Svan, Kubdari, 0106 – ECLING-ის პროექტის ფარგლებში დამუშავებული სვანური მასალა: http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/ecling/ecling02.htm

Megrelian Texts ed. Qipshidze: IQ, ZZ, XXVI, 6 (80, 21) – მეგრული ტექსტების დიგიტალიზებული ვერსია: http://www.Uni-frankfurt.de/armazi/

შემოკლებათა განმარტებანი

ქართული ენის ნაწილისათვის

ა. აბაშ. – ალექსანდრე აბაშელი
აკაკი – აკაკი წერეთელი
არაბ. – არაბული
„ახ. კომ.“– გაზეთი „ახალგაზრდა კომუნისტი“
ა. ახნაზ.–არტემ ახნაზაროვი
ნ. ბარათ. – ნიკოლოზ ბარათაშვილი
ხ. ბერ. – ხუტა ბერულავა
ეკ. გაბ. – ეკატერინე გაბაშვილი
კ. გამსახ. / კ. გამსახურდია – კონსტანტინე გამსახურდია
გვ. – გვერდი
ნ. გოგოლ. თარგმ. – ნანა გოგოლაშვილი, თარგმანი, ე. თ. ა. ჰოფმანი, კატა მურის ცხოვრებისეული ფილოსოფია, თბილისი, 1981
დ. გურამ. – დავით გურამიშვილი
გ. დოჩ. – გურამ დოჩანაშვილი
და მისთ. – და მისთანანი
დასახ. – დასახელებული
დაწვრ. – დაწვრილებით
ებრ. – პავლეს ეპისტოლე ებრაელთა მიმართ
მ. ელიოზ. – მერაბ ელიოზიშვილი
ე.წ. – ეგრეთ წოდებული
ვაჟა – ვაჟა-ფშაველა
ვეფხ. – ვეფხისტყაოსანი
ზედმიწ. – ზედმიწევნით
ზმნს. – ზმნისართი
თ. I – თავი I
თ. II – თავი II
თ. III – თავი III
თ. IV – თავი IV
თ. V – თავი V
„თბილ.“ – გაზეთი „თბილისი“

თურქ. – თურქული
იკე – სამეცნიერო პერიოდული გამოცემა „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“
ილია – ილია ჭავჭავაძე
რ. ინან. – რევაზ ინანიშვილი
იო. – იონას წინასწარმეტყველება
იხ. – იხილე
ა. კალანდ. – ანა კალანდაძე
კახ. – კახური
ს. კლდ. – სერგო კლდიაშვილი
კ. კობ. – კარლო კობერიძე
„კომ.“ – გაზეთი „კომუნისტი“
გ. ლეონ. – გიორგი ლეონიძე
„ლიტ. საქ.“ – გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“
მ. – სახარება მათესი, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945
მარკ. – სახარება მარკოზისი, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბილისი, 1945
ს. მგალობ. – სოფრომ მგალობლიშვილი
„მნათ.“– ჟურნალი „მნათობი“
„ნიანგი“– ჟურნალი „ნიანგი“
რუსულ. – რუსულანიანი
რუსთ. – შოთა რუსთაველი
„საენათმ. კრებ.“ – „საენათმეცნიერო კრებული“
სამ. ძეგლ. – ქართული სამართლის ძეგლები, ი. დოლიძის რედაქციით, თბილისი, 1963-1970
საპირისპ. – საპირისპირო
ს-ისა – საუკუნისა
„საუნჯ.“ – ჟურნალი „საუნჯე“
სმამ – საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე
„საქ. ქალი“ – ჟურნალი „საქართველოს ქალი“

თ. სახოკ.– თედო სახოკია
სბიქე –კრებული –„სახელთა ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I, თბილისი, 1956
ს. – სოფელი
ტ. ტაბ. – ტიციან ტაბიძე
უარყ. ნაცვალსახ. – უარყოფითი ნაცვალსახელი
ქართ. – ქართული
ქდკ – ქართული ენის დიალექტური კორპუსი
ქართ.-მეგრ.-ლაზ.-სვან.-ინგ. ლექსიკონი – ქართულ-მეგრულ-ლაზურ-სვანურ-ინგლისური ლექსიკონი
ქეგლ-ი – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი
ქელს – ჟურნალი „ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში“
ქრონ., I–ქართლის ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, ტ. I, ტფილისი, 1892
ა. ყაზბ. – ალექსანდრე ყაზბეგი
ს. შანშ. – სანდრო შანშიაშვილი
ნ. შატ. – ნუგზარ შატაიძე
გ. შატბ. – გიორგი შატბერაშვილი
შდრ.: – შეადარე
შუშ. – „შუშანიკის წამება“
გ. ჩოხ. – გოდერძი ჩოხელი
ბ. ჩხ. – ბორის ჩხეიძე
პ. ცახ.–პეტრე ცახელი
გ. ცოც. – გიორგი ცოცანიძე
ძვ. ქართ. აგიოგრ. ძეგლები, წ. 1 – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, 1963
გ. წერეთ. – გიორგი წერეთელი
ი. ჭავჭ. – ილია ჭავჭავაძე
გ. ჭიჭ. – გივი ჭიჭინაძე
ივ. ჯავახ.– ივანე ჯავახიშვილი
მ. ჯავახიშვილი – მიხეილ ჯავახიშვილი

მეგრული ენის ნაწილისათვის

აღმოს. არეალი – აღმოსავლური არეალი

გუდ. / გუდავა, ტ. I – ტ. გუდავა, ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. I (იხ. წყაროები)

დან., ცან. – კორნელი დანელია, აპოლონ ცანავა, ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II (იხ. წყაროები)

დას. არეალი – დასავლური არეალი

ელიავა – გივი ელიავა (იხ. წყაროები)

ექსპ. მასალები – გრანტის ფარგლებში სამეგრელოში განხორციელებული ლინგვისტური ექსპედიციის მასალები

თურქ.-ლაზ. – თურქულ-ლაზური

მეგრ. – მეგრული

ცენტრ. არეალი – ცენტრალური არეალი

ხუბ. – მაკარ ხუბუა (იხ. წყაროები)

მეგრ. და ლაზ. ტექსტები – გ. კარტოზია, მეგრული და ლაზური ტექსტები (იხ. წყაროები).

ლაზური ენის ნაწილისათვის

ლაზ. – ლაზური

ჭან. ტექსტ.– ჭანური ტექსტები

ექსპ. მასალები – გრანტის ფარგლებში ლაზეთში განხორციელებული ლინგვისტური ექსპედიციის მასალები.

თანდილავა – ალი თანდილავა (იხ. წყაროები)

სვანური ენის ნაწილისათვის

ბზ. – ბალსზემოური

ბქ. – ბალსქვემოური

ექსპ. მასალები – გრანტის ფარგლებში სვანეთში განხორციელებული ლინგვისტური ექსპედიციის მასალები

ლშხ. – ლაშხური

ლნტ. – ლენტეხური

ზსვ. – ზემოსვანური

ქსვ. – ქვემოსვანური
სვან. – სვანური
სვ. ენის ქრესტ. – სვანური ენის ქრესტომათია (იხ. წყაროები)
სვ. პოეზ. – სვანური პოეზია (იხ. წყაროები)
ჩანტლაძე და სხვები – ი. ჩანტლაძე... (იხ. წყაროები)
ჩოლ. –ჩოლურული

საერთაშორისო შემოკლებანი

apud – გამოიყენება სამეცნიერო შრომებში მეორე ხელიდან ლიტერატურის ციტირების დროს
et al – და სხვები
ibid/id – იქვე
resp. – შესაბამისად

აბრევიატურა

AFF – affirmation
AOR – Aorist
Dob AFF – Double affirmation
Cltc – clitic
DAT –Dative case
Encltc – Enclitic
ERG – Ergative case
INDFPRN, IndfPrn – Indefinite pronoun
IntsNeg – Intensive negation
N – Noun
NEG, Neg – Negation
Neg. ADV – Negative adverb
Neg. PRN, NegPrn – Negative pronoun
Neg.PTCL – Negative particle
NegN – Prenominal Negation (Neg + Noun)
NegV – Preverbal negation (Neg + Verb)
O – Object
PRF – Perfect
Poss – Possession
PRV –Preverb
PlADV – Place adverb
PTC, Ptcl – Participle
Prcltc – proclitic
QPRN, QPrn, Qpron – Question pronoun
QPrn (S) – Question pronoun with subject function
QPTC, QPTCL – Question participle
R – Root
RELPRN – Relative pronoun
S – Sabject
SG – Singular
SUB – Subordination
TAM – Tense, Aspect, Mood
V – Verb
V.FUT – Verb in the future

ინფორმატორები

სამეგრელო

მარტვილის მუნიციპალიტეტი (აღმოს. არეალი)

ბ. გვილავა: ბელა გვილავა, 43 წლის, ს. გურძემი

მ. მხეიძე: მურთაზ მხეიძე, 56 წლის, ს. გურძემი

ს. მხეიძე: სალომე მხეიძე, 20 წლის, ს. გურძემი

მ. უჩავა: მირმან (მირა) უჩავა, 81 წლის, ს. ინჩხური

მ. ჩქოფოია: მზია ჩქოფოია, 71 წლის, ს. ინჩხური

მ. კეკელია: მედეა (ნანი) კეკელია, 68 წლის, ს. ბანძა

ნ. კეკელია: ნარგიზა კეკელია, 80 წლის, ს. ბანძა

ვ. ქაჯაია: ვაჟა ქაჯაია, 70 წლის, ს. ონოღია

ზ. ქაჯაია: ზაზა ქაჯაია, 58 წლის, ს. ონოღია

შ. ქაჯაია: შორენა ქაჯაია, 80 წლის, ს. ონოღია

გ. ჭითანავა: გოჩა ჭითანავა, 57 წლის, ს. ონოღია

ხ. ჭითანავა: ხვიჩა ჭითანავა, 61 წლის, ს. ონოღია

ბ. ჯიქია: ბადრი ჯიქია, 26 წლის, ს. ონოღია

გ. ჯიქია: გოჩა ჯიქია, 58 წლის, ს. ონოღია

ს. ჯიქია: სოსო ჯიქია, 60 წლის, ს. ონოღია

ლ. პაპავა: ლია პაპავა, 55 წლის, ს. ვედიდკარი

სენაკის მუნიციპალიტეტი (აღმოს. არეალი)

გ. კოკაია: გია კოკაია, 65 წლის, ქ. სენაკი

ნ. საჯაია: ნონა საჯაია, 50 წლის, ქ. სენაკი

ე. ხაბურზანია: ელზა ხაბურზანია, 46 წლის, ქ. სენაკი

ლ. ხაბურზანია: ლალი ხაბურზანია, 64 წლის, ქ. სენაკი

დ. ხუბუნაია: დათო ხუბუნაია, 57 წლის, ქ. სენაკი

ბ. ნაროუშვილი: ბაბუცა ნაროუშვილი, 87 წლის, ს. ბეთლემი

დ. ნინუა: დალი ნინუა, 57 წლის, ს. ბეთლემი

ჟ. სართანია: ჟოზეფინა სართანია, 78 წლის, ს. ბეთლემი

მ. ჭეიშვილი: მარადი ჭეიშვილი, 59 წლის, ს. ბეთლემი

კ. ადამია: კახაბერ ადამია, 51 წლის, ს. ეკი
შ. ადამია: შორენა ადამია, 50 წლის, ს. ეკი
ნ. ანთია: ნანა ანთია, 44 წლის, ს.ეკი
ჯ. ბულაშვილი: ჯემალ ბულაშვილი, 67 წლის, ს. უშაფათი
ლ. ვახანია: ლალი ვახანია, 59 წლის, ს. უშაფათი
მ. მორგოშია: მიმოზა მორგოშია, 62 წლის, ს. უშაფათი
დ. ოთხოზორია: დოდო ოთხოზორია, 69 წლის, ს. უშაფათი
ლ. სიჭინავა: ლილი სიჭინავა, 79 წლის, ს. უშაფათი
ნ. ჯიქია: ნატო ჯიქია, 45 წლის, ს. უშაფათი

ჩხოროწყუს მუნიციპალიტეტი (ცენტრ. არეალი)
ბ. ბერია: ბონდო ბერია, 79 წლის, ს. ნაფიჩხოვო
თ. გობეჩია: თემურ გობეჩია, 55 წლის, ს. ლეწურწუმე (ჯუმითის უბანი)
ვ. გოგუა: ვახტანგ გოგუა, 29 წლის, ჩხოროწყუ
დ. ნაჭყებია: დავით ნაჭყებია, 31 წლის, ჩხოროწყუ
ვ. ფაცაცია: ვაჟა ფაცაცია, 87 წლის, ს. ჭოლა

წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი (დას. არეალი)
მ. აკობია: მიმია აკობია, 88 წლის, ს. ჭალე
თ. გერგედავა: თაზო გერგედავა, 71 წლის, ს. ჭალე
ლ. გერგედავა: ლაშა გერგედავა, 48 წლის, ს. ჭალე
ნ. გოგილავა: ნანა გოგილავა, 50 წლის, ს. ჭალე
თ. მანია: თენგიზ მანია, 61 წლის, ს. ჭალე
მ. მანია: მთვარისა მანია, 72 წლის, ს. ჭალე
მ. უბილავა: მურმან უბილავა, 57 წლის, ს. ჭალე
მ. ფიფია: მზია ფიფია, 55 წლის, ს. ჭალე
ლ. შენგელია: ლამარა შენგელია, 81 წლის, ს. ჭალე
ლ. შონია: ლიკა შონია, 26 წლის, ს. ჭალე
მ. შონია: მანონი შონია, 44 წლის, ს. ჭალე
მ. შონია: მარიკა შონია, 28 წლის, ს. ჭალე

ს. შონია: სოსო შონია, 53 წლის, ს. ჭალე
ც. შონია: ციცინო შონია, 66 წლის, ს. ჭალე
ქ. ციმინტია: ქეთევან ციმინტია, 32 წლის, დაბა ჯვარი
ი. ყოლბაია: ირმა ყოლბაია, 57 წლის, ს. ჭალე

ზუგდიდის მუნიციპალიტეტი (დას. არეალი)
ი. ბერანძე: ირინე ბერანძე, 48 წლის, ს. ალერტკარი (გრიგოლიში)
მ. ესებუა: მონიკა ესებუა, 20 წლის, ს. ალერტკარი (გრიგოლიში)
ი. ესებუა: იური ესებუა, 50 წლის, ს. ალერტკარი (გრიგოლიში)
გ. ჟიჟბაია: გვანცა ჟიჟბაია, 19 წლის, ს. დარჩელი
გ. ჟიჟბაია: გოგა ჟიჟბაია, 21 წლის, ს. დარჩელი
ე. ჟიჟბაია: ელგუჯა ჟიჟბაია, 59 წლის, ს. დარჩელი
ნ. გაბუნია: ნატო გაბუნია, 69 წლის, ს. დიდინეძი
ი. კუკავა: ირაკლი კუკავა, 31 წლის, ს. დიდინეძი
ი. პაპავა: ინეზა პაპავა, 65 წლის, ს. დიდინეძი
დ. ფარულავა: დათო ფარულავა, 41 წლის, ს. დიდინეძი
ე. ფარულავა: ელენე ფარულავა, 15 წლის, ს. დიდინეძი
ლ. ფარულავა: ლიზი ფარულავა, 14 წლის, ს. დიდინეძი
ი. შენგელია: იოსებ შენგელია, 28 წლის, ს. ჯიხაშკარი
დ. ჭანია: დათო ჭანია, 45 წლის, ს. დიდინეძი
ნ. ჯიქია: ნონა ჯიქია, 53 წლის, ს. დიდინეძი
თ. ჯღარკავა: თამარ ჯღარკავა, 30 წლის, ს. რიყე
ს. ხუნჯუა: საშა ხუნჯუა, 90 წლის, ს. ჯიხაშკარი

ლ ა ზ ე თ ი
ნ. კაკაბაძე: ნოდარ კაკაბაძე, 81 წლის, ს. სარფი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი
მ. მემიშიში: მაია მემიშიში, 31 წლის, კვარიათი, ბათუმი
ო. მემიშიში: ომარ მემიშიში, 75 წლის, ს. სარფი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი
ნ. ჯავახიშვილი: ნათია ჯავახიშვილი, 26 წლის, ს. სარფი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი

ქ. ჯავახიშვილი: ქეთევან ჯავახიშვილი, 19 წლის, ს. სარფი, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი
ი. ბართოღლუ: იაშარ ბართოღლუ, 67 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
ა. ილმაზი: აჰმეთ ილმაზი, 67 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
ი. ინაიშვილი: იაშარ ინაიშვილი, 58 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
ი. ნომანოღლუ: იდრის ნომანოღლუ, 62 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
მ. ოზგური: მუსტაფა ოზგური, 65 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
თ. პაკსოი: თამერ პაკსოი, 71 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
ვ. ოსქარა: ვედათ ოსქარა, 75 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
შ. უიარიქი: შაქირე უიარიქი, 55 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
თ. ქორიუნჯუ: თურგუთ ქორიუნჯუ, 65 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი
მ. ჯანოღლუ: მევრუთ ჯანოღლუ, 55 წლის, არქაბის რაიონი, ართვინის პროვინცია, თურქეთი

ს ვ ა ნ ე თ ი

მესტიის მუნიციპალიტეტი (ზემო სვანეთი)
ო. ანსიანი: ოთარ ანსიანი, 66 წლის, ს. ჭუბერი
ი. გადრანი: ინეზა გადრანი, 68 წლის, ს. ჭუბერი
ლ. გადრანი: ლია გადრანი, 18 წლის, ს. ფარი
კ. გვარმიანი: კორნელი გვარმიანი, 67 წლის, ს. ნაკრა
თ. გირგვლიანი: თემურ გირგვლიანი, 65 წლის, ს. ჭუბერი
ნ. გურჩიანი: ნოდარ გურჩიანი, 72 წლის, ს. ეცერი

ლ. დევდარიანი: ლამარა დევდარიანი, 67 წლის, ს. ჭუბერი
ა. ვიბლიანი: ამირან ვიბლიანი, 42 წლის, ს. ნაკრა
თ. კვიციანი: თამარ კვიციანი, 27 წლის, ს. ბეჩო
გ. მარგიანი: გივი მარგიანი, 30 წლის, ს. მულახი
ლ. ნიკოლოზიანი: ლია ნიკოლოზიანი, 55 წლის, ს. ლატალი
მ. საღლიანი: მანანა საღლიანი, 63 წლის, მესტია
ა. უდესიანი: ანა უდესიანი, 14 წლის, მესტია
ი. ფანგანი: ინა ფანგანი, 75 წლის, ს. წვირმი
ზ. ქალდანი: ზურაბ ქალდანი, 36 წლის, ს. ცხუმარი
ვ. შამფრიანი: ვახტანგ შამფრიანი, 75 წლის, ს. ბეჩო
ლ. შამფრიანი: ლალი შამფრიანი, 80 წლის, ს. ბეჩო
მ. ჩხვიმიანი: მაია ჩხვიმიანი, 52 წლის, ს. ჭუბერი
ნ. ხვინთელანი: ნუნუ ხვინთელანი, 69 წლის, ს. ლატალი
გ. ჯაფარიძე: გივი ჯაფარიძე, 90 წლის, მესტია
ი. ჯაჭვლიანი: ირმა ჯაჭვლიანი, 60 წლის, მესტია

ლენტეხის მუნიციპალიტეტი (ქვემო სვანეთი)
ო. გაზდელიანი: ომარ გაზდელიანი, 57 წლის, ს. წანაში
უ. გაზდელიანი: უშბა გაზდელიანი, 26 წლის, ს. ხელედი
ზ. ლიპარტელიანი: ზურაბ ლიპარტელიანი, 31 წლის, ს. ბაბილი
თ. ლიპარტელიანი: თამაზ ლიპარტელიანი, 65 წლის, ლენტეხი
თ. ლიპარტელიანი: თეონა ლიპარტელიანი, 29 წლის, ლენტეხი
ს. ლიპარტელიანი: სალომე ლიპარტელიანი, 35 წლის, ლენტეხი
ს. ონიანი: სვეტა ონიანი, 60 წლის, ს. სასაში
მ. ქურასბედიანი: მილედი ქურასბედიანი, 49 წლის, ს. ლესემა
მ. ჩანქსელიანი: მურთაზ ჩანქსელიანი, 63 წლის, ს. ძუღვარეში
ჟ. ჩანქსელიანი: ჟინვერ ჩანქსელიანი, 66 წლის, ს. ძუღვარეში
რ. ხაბულიანი: რიმა ხაბულიანი, 62 წლის, ს. საყდარი

დანართი

ემპირიული მასალა

დანართი №1

უარყოფა-უქონლობის ასახვა „ბავშვთა ენაში“ [1]

I. ლექსიკური ერთეულები

უ-გაუთავებელი
უ-დაკლული
უ-დაბმულ-ო
უ-დამჟავებულ-ო
უ-დაფანჩხულ-ო
უ-შეღებილ-ო
უ-შეუწუხებელი
უ-ჩაცმულ-ო

II. შესიტყვებები და ფრაზები

(1) **უაუნთებელში** შევედი.
(2) **უგაუთლელი** ფანქარი.
(3) სხვისია თუ **უსხვისოა**?
(4) **უსხვისოა** და, რასაც უნდა, იმას უზამს.
(5) ბიძიამ **უგაკეცილო** ფული მაჩუქა.
(6) **უსიმაღლო** ვარ და ვერ ვწვდები.
(7) როგორი რაკეტაა – ასაფეთქებელი თუ **უასაფეთქებელი**?
(8) თუ ბურთი ვერ ვიპოვე, ვიყოთ ისე **უბურთიანოთ** ბოლოს და ბოლოს.

[1] ემპირიული მასალა მოცემულია მ. ლომიას ჩანაწერებისა და ნ. ჭუმბურიძის სამეცნიერო სტატიის მიხედვით, ჭუმბურიძე 1999:122-126.

(9) მე მომაძრეს დაკრეჭილი კბილები და გამიკეთეს **უკრეჭილო** (სათამაშო ურჩხულს ათქმევინა პატარა ბიჭმა).
(10) **უბუტიაოდ** ვითამაშეთ.
(11) **უხვეწნოდ** მათხოვე ხოლმე.
(12) **უხელმოკიდებოდ** დავსრიალდი.
(13) – შუბლზე დიდი ასოებით გაწერია: ტყუილი (ეუბნება დედა გოგონას).
– ნახე, დედიკო, ლოყაზე კი სულ პატარა ასოებით მაწერია **უტყუილო**.

დანართი №2

უქონლობის წარმოქმნილი სახელები ძველ ქართულში[1]

(სახელური და ნაზმნარი ფუძეები)

უ- – -ო:

(1) აზნაურნი და **უაზნონი** სოფლისა ქართლისანი მოვიდეს. Old Georgian Hagiographical Texts, vol. I: Coll.Hag.I, Mart.-Sus., XVII, 23 (B-182).
(2) და იყვნეს ორნივე მართალ წინაშე უფლისა, ვიდოდეს ყოველთა შინა მცნებათა და სამართალთა ღმრთისათა, **უბიწო** იყვნეს. Tetraevangelium (e codicibus chanmetico et Adishi): NT, Lk., 1, 6.
(3) დაიბანნა ჴელნი წინაშე ერისა მის და თქუა: **უბრალო** ვარი მე სისხლისაგან მაგისისა, თქუენ იხილეთ. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Mt., 27, 24.

[1] ემპირიული მასალა ეყრდნობა TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონულ ბაზას; 2016 წელს თსუ შიდამიზნობრივი გრანტის ფარგლებში პროფ. დ. თვალთვაძის ხელმძღვანელობით დაამუშავეს სტუდენტებმა: მ. მადუაშვილმა, მ. ღამბაშიძემ.

(4) რამეთუ იქმნა ქუეყანაჲ იგი მათი **უგზო** პირისაგან რისხვისა, მახჳლისაგან დიდისაჲ, და პირისაგან რისხვისა გულის-წყრომისა მისისა. Vetus Testamentum ibericè: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Jer., 25, 38 , A126r

(5) და ვიცი, რავდენიცა თქუენ გიცნობიეს და არა **უგულისხმო** ვარ თქუენსა. Lectionarium Hieros olymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Hiob, 13, 2 (135V).

(6) ესრეთ უკუე რომელთა განეყო, **უზომო** სურვილისა ცეცხლი დაუტევა. Hagiographicametaphrastica (Septembris): Hag.metaphr., Sept., 13, Joh.Chrys., 16 (243, 27, A_22r).

(7) იწყეს ახალქალაქისა ზღუდეთა შენებად, რამეთუ მას ჟამსა **უზღუდო** იყო. Kartlis Cxovreba: KCx., I, Mat.Kartl., 298, 19 (53).

(8) ესე ასლან-ფაშა ჩავიდა იმერეთს, დასუა მეფედ ბაგრატვე **უთუალო**. Kartlis Cxovreba IV: Vakhushti Bagrationi: KCx., IV, Sak.Ax.Ist., Samcx.Klarj., 21, 729, 22 (T-170).

(9) და იყვნენ კაცნი თავის მოყუარე, ვეცხლის მოყუარე, თავის მოთნე, ამპარტავან, მგმობარ, მამის-დედისა ურჩ, **უმადლო**, უღირს, უყუარულ. Epistulae Pauli georgice (CD): NT, 2.Tim., 3, 2 (, 5).

(10) ნუცა ეძიებთ ჴორციელად მამასა მისსა ქუეყანასა ზედა, რამეთუ **უმამო** არს. Udabnos Mravaltavi: Ud.Mr., Joh.Chrys.Bapt.Jes.Chr.3, 7, 3 (4v, 52, 20).

(11) **უმეფო** არს მკალი და განეწყობის ერთისაგან ბრძანებისა წესიერად. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Prov., 30, 27 (144R).

(12) ფერჴნი იგი მისნი არიან მყარ და **უმუჴლო**. Basilius Magnus, Hexaemeron: Bas.Caes., Hexaem., 9, 132, 19 (54R, 92R).

(13) და ზრუნვათა ამის სოფლისათა და საცთურმან სიმდიდრისამან, რომელ შეერინიან, შეაშთვიან სიტყუაჲ იგი, და **უნაყოფო** იქმნის. Tetraevangelium (e codicibus chanmetico et Adishi): NT, Mk., 4, 19).

(14) რამეთუ რომელი-იგი კაც იქმნა, **უნივთო** იყო და უჯორცო. Johannes Chrysostomus, Commentary on St. Matthew: Joh.Chr., Comm.Ev.Mt., 90, t (III-485, 24).

(15) რამეთუ ძუელ სადმე ჯერეთ **უნიშნო** ყოფასა გზათასა დააშრობდა. Ioane Petrici, Explanatio in Proclum Diadochum: Io.Petr., Expl.Procl.Diad., 211 (227, 7).

(16) დაღათუ დღეგრძელ იყვნენ, არავე შეირაცხნენ, და **უპატივო** იყოს უკუანაჲსკნელი სიბერჱ მათი. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Sap.Sal., 3, 17 (274v).

(17) კეთილი რაჲმე **უჟამო** არს, და თჳნიერ კეთილისა სათნოებაჲ შეუძლებელ არს. Udabnos Mravaltavi: Ud. Mr., Joh. Chrys. Transfig., 13, 2 (173ვ,296,1).

(18) ხოლო თქუენ გიყუარდედ მტერნი თქუენნი და კეთილსა იყოფდით და ავასხებდით და ნურას **უსასო** ჰყოფთ. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae NT: Lect.Par., NT, Lk., 6, 35 (259R).

(19) ხოლო **უსახლო** იყნეს და უქალაქო უდაბნოსა ზედა წელთა ორმეოცთა. Flavius Iosephus, Antiquitates Iudaicae I-II: Flav.Ios., Ant.Iud., 3, 15, 1 (I-206, 3).

(20) ხოლო დღესა მეათესა უბრძანა ყოველთა შეწირვა **უსახლო** მსხუერპლისა. Old Georgian Hagiographical Texts, vol. IV: Coll.Hag.IV, Shio2, 370, 24 (A-220, 525v).

(21) უკუეთუ დაბადებულ, **უსულო** ვითარმე იყო მამაჲ, ვიდრე დაბადებადმდე მის სულისა! Old Georgian Hagio-

graphical Texts, vol. I: Coll.Hag.I, Vita_Io.Zed._A, 196, 10 (Q_438).

(22) ქადაგა ესრეთ, ვითარმედ ღმერთი სრულ არს და **უსხეულო**. Vita Ioanni Chrysostomi: Vit.Io.Chr., 37_(38), 81, 8).

(23) რამეთუ **უსჯულო** იქმნა ერი იგი შენი, რომელი აღმოიყვანე ქუეყანით ეგჳპტით. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Deut., 9, 12 (93V).

(24) **უუფლო** ვიყვნეთ და შენდა არღარა მოვიდეთ მერმე. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Jer., 2, 31 (, A100v).

(25) და იყო ყოველთათჳს მოსამართლე და მოწყალე, მსჯავრსა შინა პირუთნებელ, **უქრთამო**. Kartlis Cxovreba II: KCx., II, Ber.Egnat., XXV, 440, 17 (91).

(26) და ვიდრე გარდამოსლვადმდე მისა **უღმრთო** იქმნა ერი იგი. The Shatberd Codex: Cod.Satb., Vita-Jac.Nis., -356, 7 (248v, 83).

(27) უკუეთუ ვისამე მოკუდეს ძმაჲ და ესუას ცოლი და იგი **უშვილო** იყოს. Tetraevangelium (e codicibus chanmetico et Adishi): NT, Lk., 20, 28).

(28) რამეთუ შენ ხარ **უცოლო**, და მე ვარ უძეო. Kartlis Cxovreba: KCx., I, Juansh.-Vita-Vaxt.Gorg., XV, 241, 2 (43).

(29) **უძირო** რაჲთა ვიქმნემცა ქუეყანასა ზედა, უკუეთუ უკანა შეუდგა გული ჩემი დედაკაცსა ქმრისა სხჳსასა. Biblia Bacarii: VT, Hiob, 31, 8 (441, a, 54).

(30) ხოლო **უწესო** არს მონაზონისა ჴელითა დედათაჲთა მსახურებაჲ. Old Georgian Hagiographical Texts, vol. I: Coll.Hag.I, Vita_Grig.Xanct., 38, 285, 4 (J_195v).

(31) და ესაია შიშუელ იყო და **უჴამლო**. Johannes Chrysostomus, Commentary on St. Matthew: Joh.Chr., Comm.Ev.Mt., 18, T (I-314, 35).

(32) რამეთუ რომელი-იგი კაც იქმნა, უნივთო იყო და **უჴორც**. Johannes Chrysostomus, Commentary on St. Matthew: Joh.Chr., Comm.Ev.Mt., 90, t (III-485, 24).

(33) რამეთუ **უჯერო** მიჩს მე მიძღუანებაჲ პყრობილისაჲ და მისთჳს ბრალი არა უწყებად. (Actus Apostolorum iberice (Versio sinaitica): NT, Act., 25, 27).

(34) და **უმკჳდრო** იყვნენ სახლნი მათნი. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Hiob, 8, 14 (157r).

(35) ნუ იყოფი **ურწმუნო**, არამედ გრწმენინ. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Jo., 20, 27.

(36) სიცილი უჴმარ არს და **უსარგებლო**. Mamata scavlani: MSc., 28.-Ephr.Syr.-Ris.-Gaud., 228, 14 (205r).

(37) და შემდგომად სამისა წლისი **უცალო** იქმნა სპარსთა მეფე. St Ninos Legend: Mokc., 773, KC_139,5).

(38) ვითარცა არმური ქარისაჲ **უჩინო** იქმნნეს. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Hiob, 24, 20 (172r).

(39) უკუეთუ ჭეშმარიტად **უცნობო** იყო, რაჟამს ქმნა მან საქმე იგი. Major Nomocanon: Nomoc.Mai., 26, 14 (526, 22, 230r).

(40) იცნეს უცხოჲ ვიდრეცა მე მეგობარნი ჩემნი **უწყალო** მექმნნეს. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Hiob, 19, 13 (133V).

უ- – -ურ / ულ :

(41) მოვიდის **უკეთური** იგი და მიიტაცის დათესული იგი გულსა მისსა. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Mt., 13, 19.

(42) და პოვა მუნ სენაკი და ქუაბი ერთი **უკაცრული**. Translated hagiographical texts: Hag.Trl., Vita Ephr. Syr., 22 (97, 1).

(43) „რად წარხვალთ საბერძნეთად? აჰა ქუეყანა საქართველო, **უკაცური** და სავსე ესე-ვითარითა სიმდიდრითა“. Kartlis Cxovreba: KCx., I, Vita-Dav.Aghm,, 319, 15 (55).

(44) არამედ განიშორე შენგან ყოველი ზრახვაჲ, უშუერი მსოფლიოჲ და **უსახური**. Mamata scavlani: MSc., 18. Bas. Caes. Inv. Paen., 157, 32 (183, 168r).

(45) ოდეს გიხილეთ შენ **უძლური** ანუ საპყრობილესა და მოვედით შენდა. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Mt., 25, 39.

(46) ამისთჳს იტყებდეს, და იგლოვდეს, და ვიდოდის იგი შიშუელი და **უჯამური**. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Mich., 1, 8 (, A4v).

(47) მოვიდის **უკეთური** იგი და მიიტაცის დათესული იგი გულსა მისსა. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Mt., 13, 19.

უ- – -ელ:

(48) სიტყუაჲ ცოცხალი, **უგმობელი**, რაჲთა წინააღმდგომსა მას ჰრცხუენოდის და რაჲთა არა აქუნდეს ჩუენდა მომართ სიტყუად ბოროტისა. Epistulae Pauli georgice (CD): NT, Tit., 2, 8 (, 3).

(49) რეცა თუ ყოვლადვე **უვნებელი** და არცაღა საკრველითა მით შე-რაჲკრულ იყო. Martyrium Theclae: NT-Apokr., Mart.-Thecl., 35 (118/72, 17).

(50) და **უზრუნველი** ტრაპეზი განუჩინა. Kartlis Cxovreba: KCx., I, Vita-Dav.Aghm., 330, 18 (55).

(51) მოიღო ძელიცა **უთლელი** ფრიად და თვალები პატიოსანი. Biblia Mcxetica: VT, Reg.III-(Reg.I), 10, 11 .

(52) რამეთუ მიიტაცა სამოთხესა და ესმა **უთქუმელი** იგი სიტყუაჲ, რომელი არა ჯერ-არს კაცთა სიტყუად. Epistulae Pauli georgice (AB): NT, 2.Kor., 12, 4 (4, 10-4, A103V).

(53) უკუეთუ ვინმე აცთუნოს ქალწული **უთხოველი** და დაწვეს მის თანა, მიიყვანენ იგი თავისა თჳსისა ცოლად. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Ex., 22, 16-(15) (102r).

(54) და შეიმოსა სამოსელთა მათ თჳსთა თანა კუართიცა იგი **უკერველი**. Johannes Chrysostomus, Commentary on St. Matthew: Joh.Chr., Comm.Ev.Mt., 87, t (III-438, 24).

(55) რამეთუ აჰა ესერა დღჱ უფლისაჲ მოვალს **უკურნებელი** გულისწყრომითა და რისხვითა. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Is., 13, 9 (, A46v).

(56) და ტყავები ვერძებისაჲ ტარსიკონი და ტყავი სიავი და ძელი **ულპოლველი**.Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Ex., 25, 5 (105v).

(57) რაოდენ **ულხინებელი** გლოვა, ტყეპა და თმათა ფხურა იქმნებოდა. Kartlis Cxovreba: KCx., I, Chron.-Lasha - G., III, 369, 24 (58)).

(58) შურმან შეიპყრა ერი **უსწავლელი**. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Is., 26, 11 (, A57r) .

(59) მოწამე მტყუარი არა **უტანჯველი** იყოს, ხოლო რომელი აბრალებდე ნაწილად, იგი ვერ განერეს საშჯელსა. Udabnos Mravaltavi: Ud.Mr., Joh.Chrys.Joh.Bapt.Decoll., 11, 7 (178r, 302, 21).

(60) **უფუველი** პური და ველის-ყრდელი ჭამონ. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Ex., 12, 8 (199V).

(61) **უქორწინებელი** იგი ზრუნავს უფლისასა, ვითარძი სათნო-ეყოს უფალსა. Epistulae Pauli georgice (CD): NT, 1.Kor., 7, 32 (, 4).

(62) ხოლო ჴევი შავშეთისა **უშენებელი** იყო მაშინ. Kartlis Cxovreba: KCx., I, Sumb.Dav.-Vita-Bagrat., -(376, 19).

(63) არა **უცნობელი** ხარ გონებითა. Mamata scavlani: MSc., 53.-Ephr.Syr.-Doctr.-Paen., 258, 4 (221v).

(64) ვინ **უცოდველი** არს თქუენ შორის. Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Jo., 8, 7.

(65) და მოსცა ღმერთმან ჭაბუკსა მას კაბადუკიელსა ძალი **უძლეველი**. The Shatberd Codex: Cod.Satb., Mokc.A, 3, 329, 8 (223v, 107) .

(66) რამეთუ **უკრწნელი** სული არს ყოველსა შინა. Vetus Testamentum iberice: codd. Oshki & Jerusalem: VT, Sap.Sal., 12, 1 (284v).

უ- – -არ:

(67) **უპოვარი** ვიყო, ვიპარო და ცილი ვფუცო სახელსა ღმრთისა ჩემისასა. Lectionarium Hierosolymitanum georgice: Pericopae VT: Lect.Par., VT, Prov., 30, 9 (124V).

დანართი №3

ორშემადგენლიანი სინთეზური წარმოების უარყოფითი ზედსართავი სახელები და ზმნისართები [1]

I. უარყოფითი ზედსართავი სახელები

(1) უამთაროებო:
წინათ სულ მთლიანი იყო, **უამთაროებო** (რ. ინან.).

(2) უენ-პირო:
ჩვენ, **უენ-პირო** ბუნება / სხვა ვართ, კაცთაგან ვსხვავდებით/ (ვაჟა).

(3) უთავბოლო:
ა. **უთავბოლო** ტირილი მკვდარს ფეხს გააქნევინებსო (ანდაზა) – ქეგლ-ი.
ბ. რა საკადრისია მაგისთანა **უთავბოლო** ლაპარაკი! (ილია) – ქეგლ-ი.
გ. [ზაზას] **უთავბოლო** ლაქლაქმა ბოლოს მოთმინება დაუკარგა გარსევანს (ს. კლდ.) – ქეგლ-ი.

(4) უმამულ-დედულო:
შვილო, ... რითი იცხოვრებ **უმამულ-დედულო** კაცი!? (ს. მგალობ.) – ქეგლ-ი.

[1] ემპირიული მასალა აღებულია მ. სუხიშვილის სტატიიდან (სუხიშვილი 1984:175-181) და ქეგლ-იდან.

(5) უმეტნაკლებო:
არ შეგვიძლია არ აღვნიშნოთ ის ფრიად ჭკვიანური, გრძნობიერი, **უმეტნაკლებო** აღსრულება როლისა, რომლის ცხადი მაგალითი თვალწინ გაგვიტარა ბ-ნმა გამყრელიძემ (ილია) – ქეგლ-ი.

(6) უმიწაწყლო:
ა. გლეხი, მიწა-წყლის პატრონი, და მოჯალაბე **უმიწაწყლო**, სულ სხვადასხვა იყო (აკაკი).
ბ. **უმიწაწყლო** გლეხი, შიო აგაშენაშვილი, ადრევე, მამის სიცოცხლეშივე, მიეკედლა დეკანოზ თომა ჩუთაშვილს (ბ. ჩხ.).

(7) უნიშანწყლო:
თითქო უდაბურ, სიცოცხლის **უნიშანწყლო** ადგილებიდან გამოსულს ერთბაშად გადაგეშალათ თვალწინ წალკოტი (თ. სახოკ.) – ქეგლ-ი.

(8) უქართულსახელო:
მანქანის აქეთ-იქით გაცვეთილი საბურავები, ნაირ-ნაირი ჭანჭიკები, ჯარად ქცეული ღერძები, დაღვლარჭნილი ბრტყელი რკინები, მანქანის **უქართულსახელო** ნაწილები და ათასი ხარახურა ყრია (კ. კობ.).

(9) უშვილძეო:
რათა უნამუსომ? - ითაფლავდა პირს ენაჭარტალა დარო – უნამუსომ კი არა, **უშვილძეო** მაიმუნმა („მნათ.“).

(10) უშვილძირო:
უშვილძირო მეფეს როცა ჩეჩვა-ქსოვა დაღლიდა..., ისვენებდა (კ. კობ.).

(11) უჭირნახულო:
ირაკლი მათზე **უჭირნახულო** არ ყოფილა (აკაკი).

(12) უთანდებულბრუნვიანი:
აქტანტად უნდა იქნეს განხილული, როგორც... დანარჩენი **უთანდებულბრუნვიანი** წევრები („საენათმ. კრებ.“).

(13) უწარბ-წამწამომ:
უწარბ-წამწამომ და უთმომ / სადღა წავიღო თავია (პ. ცახ.).

(14) უბუკ-ნაღაროს:
უბუკ-ნაღაროს საქმესა... თვალი ძნელად მისწვდება (ილია).

(15) უენ-პიროსა:
ხშირად ქვას **უენ-პიროსა** / ქვეყნის შემქმნელად ჰგონებთა (ვაჟა).

(16) უსჯულჯანოს:
ძმობა ლომისა რას მარგებს / **უსჯულჯანოს** და უძლურსა (ვაჟა).

(17) უძალღონობას:
უძალღონობას, სისუსტეს / ვერ თვისობს ჩემი გონია (ვაჟა).

II. უარყოფითი ზმნისართები

(18) უამქალოდ:
ელისოს დათმობა ვაჟიასათვის შეუძლებელი იყო, რადგანაც თავისი არსებობაც კი ვერ წარმოედგინა **უამქალოდ** (ა. ყაზბ.).

(19) უამვარსკვლავოდ, (20) უამისსხივოდ:
თორემ აქ ვის რა გააძლებინებს, კლდეთ უფსკრულებში, **უამვარსკვლავოდ? უამისსხივოდ?** (ა. კალანდ.).

(21) უამკოდოდ, (22) უამჯავაროდ, (23) უამგრძნობოდ:
უამკოდოდ და **უამჯავაროდ** ისინი სისხლისგან დაიწრიტებოდნენ. ... **უამგრძნობოდ** ვერაფერს გავაწყობთ („ლიტ. საქ.“).

(24) უამტრადიციოდ:
უამტრადიციოდ გაზრდილი ახალგაზრდობის ერთ ნაწილში გაცილებით მეტია მელანქოლიურობა, ინდიფერენტიზმი („ლიტ. საქ.“).

(25) უამწიგნოდ:
უამწიგნოდ ვერ აიდგამს ენას ჩვილი (ხ. ბერ.).

(26) უამცდებოდ:
უამცდებოდ ადვილად იღგზნებოდა (ნ. გოგოლ. თარგმ.).

(27) უამჰანგებოდ:
უამჰანგებოდ... მთა და ხეობა... დროის ქარაფს მიემსხვრეოდა („კომ.“).

(28) უამყვავილოდ:
უამყვავილოდ თავისუფლებას ის დიდი ფასი მაინც არ ჰქონდა (გ. დოჩ).

(29) უამჯადოქრებოდ, (30) უამდევებოდ:
წარმოგიდგენიათ ზღაპარი **უამჯადოქრებოდ** და **უამდევებოდ** („ახ. კომ.“).

(31) უამგრძნობებოდ:
როგორი ღარიბი იქნებოდა ჩვენი სული... **უამგრძნობებოდ** („კომ.“).

(32) უამსიტყვებოდ:
ხომ გვცივა **უამსიტყვებოდ**! (გ. ლეონ.).

(33) უამსადღეგრძელოდ:
ვინც ბუდექართველია, **უამსადღეგრძელოდ** არ უნდა ადგეს სუფრიდან! (გ. ლეონ.).

(34) უამმსახიობოდ. (35) უასლამაზიშვილოდ:
...ჩვენ უკვე ვეღარ წარმოგვიდგენია, რომ ოდესმე ვიყავით **უამმსახიობოდ, უასლამაზიშვილოდ** („საქ. ქალი“).

(36) უბავშვთაბაღოდ:
რა დღეში ვიქნებით უკლუბოდ, ურადიოდ, უტელეფონოდ, **უბავშვთაბაღოდ**, უწყლოდ, უელექტრონოდ („ნიანგი“).

(37) უბუკნაღაროდ:
მშვიდობიანად, **უბუკნაღაროდ** საქმობენ თავის საქმესა (ილია).

(38) უდაძმოდ:
დარდად მხოლოდ ის მიმყვება,.. **უდაძმოდ** რომ გტოვებთ („კომ.“).

(39) უდიდ-გვაროდაც:
ვინც კარგად ემსახურება სამშობლო ქვეყანას, იგი **უდიდ-გვაროდაც** დიდიაო (ილია).

(40) უთავბოლოდ:
ა. „შენოდენა დედაკაცს სიზმარიც დაეჯერება“, – წამოროხა **უთავბოლოდ** ლუარსაბმა (ილია) – ქეგლ-ი.
ბ. «ნუ დაიწყებ... **უთავბოლოდ** ლაპარაკს!» (აკაკი) – ქეგლ-ი.
გ. [ზურაბი] **უთავბოლოდ** და ბედოვლათად ფლანგავდა მონაგრებულს (ს. შანშ.) – ქეგლ-ი.

(41) უთავშესაფროდ:
ბაქანზე არ არის მგზავრთა მოსაცდელი შენობა და ცუდი ამინდის დროს მგზავრები **უთავშესაფროდ** არიან („კომ.“) – ქეგლ-ი.

(42) უთქვენ-ბრძანებოდ, (43) უთქვენ-წიგნოთ:
ახლა **უთქვენ-ბრძანებოთ** და ურუსთ(ვ)ლოდ ქვევრები ველისციხელთათვის მიუყიდნიათ და ბეითალმნები **უთქვენ-წიგნოთ** და **ურუსთვლის-წიგნოთ** თითონ უჭირავს (სამ. ძეგლ. VII).

(44) უთქვენგულოდ, (45) უთქვენმარჯვენოდ:
...მაგრამ **უთქვენგულოდ** და **უთქვენმარჯვენოდ** / მე უსუსური ვარ, ძვირფასო ბავშვებო (გ. ჭიჭ.).

(46) უთქვენსაქმოთ:
ყოვლად მოწყალეს ჯელმწიფეს ამას მოვახსენებ: ან თქვენ დამიხსნათ და ან ერთის ოქმის წყალობა მიყოთ, რომ დამიხსნას ვინმე **უთქვენსაქმოთ** (!) (სამ. ძეგლ. VII).

(47) უიმღონოდ, (48) უიმგონებოდ:
უიმღონოდ და **უიმგონებოდ**... როგორ შებედავდა (გ. დოჩ.)

(49) უიმმანქანოდ:
...და ჩვენი მეტრფე **უიმმანქანოდ** რიგითი ადამიანივით ფეხოსნად გამოდიოდა ქუჩებში (გ. დოჩ.).

(50) უიმნატიფხმოდ:
უიმნატიფხმოდ ღამღამობითაც კი ვეღარ სძლებდა (გ. დოჩ.).

(51) უმაგჯამბაზოდ:
პრინცესა კი... გაიძახოდა: **უმაგჯამბაზოდ** სიცოცხლე ვერ წარმომიდგენიაო (ნ. გოგოლ., თარგმ.).

(52) უმეტნაკლებოდ:
გიორგობისთვის რვაში ყველა ბატონის კაცები **უმეტნაკლებოდ** გორში გამოცხადდნენ (ს. მგალობ.) – ქეგლ-ი

(53) უმიწაწყლოდ:
(გლეხებს) არ ეგონათ, თუ ხელმწიფე **უმიწაწყლოდ** ინებებდა გლეხის განთავისუფლებას და აბუნტდნენ (გ. წერეთ.) – ქეგლ-ი.

(54) უმისჟამისოდ:
ა. ზედა ეწერა: „აქა ძეს აბჯარი საკვირველიო, / ჯაჭვ-მუზარადი ალმასი, ხრმალი ბასრისა, მჭრელიო, / თუ ქაჯნი დევთა შეებნენ, იყოს დღე იგი ძნელიო! / **უმისჟამისოდ** ვინც გაჰხსნის, არის მეფეთა მკვლელიო“ (რუსთ. 1368).
ბ. „**უმისჟამისოდ** ცუდნია ჩემგან მი და მო რბენანი“ (რუსთ. 1475).

(55) უმისყმისოდ:
...აწ ავთანდილ გეთხოვების, მოაჯეობს, არ წამკიდობს, / **უმისყმისოდ** სოფელსა და საწუთროსა მისთვის ფლიდობს (რუსთ. 754).

(56) უმუშახელოდ:
ერთ მხრივ დარჩა მუშახელი უმიწოდ და მეორე მხრივ – მიწა **უმუშახელოდ** (ილია) – ქეგლ-ი.

(57) უმუხრანის ბატონოთ:
ნურას სათხოვარს **უმუხრანის ბატონოთ** ნუ სთხოვენ (სამ. ძეგლ. VI).

(58) უნიშანწყლოდ:
ეკატერინე ქვაბების ხეხვითა და ამგვარის საქმით უფრო იმახინჯებდა ისეც ღვთისაგან **უნიშანწყლოდ** გაჩენილ პირისახეს (ეკ. გაბ.) – ქეგლ-ი.

(59) უპარხლის-სახარებოდაც:
უპარხლის-სახარებოდაც ცხადია, რომ შატბერდის კრებული ეკუთვნის მეათე საუკუნეს
(ქრონ., 1).

(60) უპიანისტროდიონოვოდ:
ახლა საღამოობითაც კი ვარჯიშობდა, ოღონდ **უპიანისტროდიონოვოდ** (გ. დოჩ.).

(61) უსალამ-ქალამოდ:
დაიწყო პირდაპირ, **უსალამ-ქალამოდ**, იმ დიდებულმა კაცმა (ა. ახნაზ.).

(62) უსაზანდროდ:
როგორც კაცი არ ვარგა უძმაბიჭოდ, უამხანაგოდ, ისე არც სიმღერა არ ვარგა **უსაზანდროდ** (აკაკი).

(63) უსულთქმოდ
დევს უმოძრაოდ, **უსულთქმოდ** (პ. ცახ.).

(64) უტყაპატყუპოდ:
უტყაპატყუპოდ არ დარჩა / ადგილი ერთი ბეწვია (ვაჟა).

(65) უფირმისჭინჭოდ:
სიცოცხლეს აზრი არა აქვს **უფირმისჭინჭოდ** („თბილ.“).

(66) უქართველმომღერლებოდ:
დიდი თეატრის მსახიობები გვეუბნებოდნენ, თითქოს უკვე წარმოუდგენელიც იყოს ჩვენი კოლექტივი **უქართველმომღერლებოდ** („კომ.“).

(67) უშვილძიროდ:
იმიტომ მოვიქონიე ყველაფერი, რო **უშვილძიროდ** გადავშენდე (კ. კობ.).

(68) უჩემშვილოდ:
მე **უჩემშვილოდ** ვერ გავძლებ (სამ. ძეგლ. VII).

(69) უჩვენ-წიგნოთ:
...ვისაც **უჩვენ-წიგნოთ** ბეითალმანი მიემძლავრებინოს თავისის ძალით, ავად მოეპყარ (სამ. ძეგლ. VII).

(70) უჩვილბავშვოდ:
...ადამიანი... იმისთვის... მოდის ამქვეყნად, რომ ... **უჩვილბავშვოდ** არ დაბერდეს („საუნჯ.“).

(71) უჩიტის-რძეოდაც:
ამ მოთხრობაში 12 ირმის რძეა უკვე და მხოლოდ ჩიტის რძე-ღა აკლია, რომ ნამდვილ ზღაპრად იქცეს, მაგრამ **უჩიტის-რძეოდაც** მას ზღაპრისა და ნატყუარობის უცილობელი თვისებები ახლავს (ივ. ჯავახ.).

(72) უძველკაპიტნოდ:
უმწვრთნელოდ კი არა, **უძველკაპიტნოდ**, ხომ ხედავთ, რა დღეში ვართ („კომ.“).

(73) უჭირნახულოდ:
მართალია, ბევრი მწუხარება გამოიარეს, ...მაგრამ რა ვუყოთ, **უჭირნახულოდ** ლხინს სრული გემო არა აქვს! (აკაკი) – ქეგლ-ი.

(74) უხარ-გუთნოდა:
სად თქმულა მკერდ-გაღეღილი / **უხარ-გუთნოდა** გურჯიო (ვაჟა).

(75) უხელჯოხოდ:
მერე უქუდოდ, უმოსასხამოდ და **უხელჯოხოდ** მოქუსლა (ნ. გოგოლ., თარგმ.).

დანართი №4

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში არ- და არა- ნაწილაკების სახელებთან შეხამების ენობრივი სურათი[1]

არ- / არა-
სასუბიექტო მიმღეობასთან

არ-გამტანი, **არ**-მნდომი, **არ**-მყოფი.
არა-გამტარი, **არა**-დამაკმაყოფილებელი,
არა-დამაჯერებელი, **არა**-მეტყველი, **არა**-მცოხნელი.

საობიექტო მიმღეობასთან

არ-არსებული, **არ**-გაგონილი, **არ**-გაკითხული, **არ**-დაბადებული, **არ**-ნახული, **არ**-ყოფილი.
არ-გასაზრდელი, **არ**-გასაწყვეტი, **არ**-გასახარელი, **არ**-დასაცალებელი, **არ**-სასმენელი, **არ**-საქმნელი.
არა-დაინტერესებული, **არა**-ნორმირებული, **არა**-ორგანიზებული, **არა**-უზრუნველყოფილი.
არა-დასაბეგრავი, **არა**-პატივსადები, **არა**-საკადრისი, **არა**-საკმაო, **არა**-სამუშაო, **არა**-სასიამოვნო, **არა**-სასურველი, **არა**-სახარბიელო.

[1] წარმოდგენილია ლ. გელენიძის სტატიის მიხედვით (გელენიძე 1984: 167-169).

ვინ და რა ნაცვალსახელებთან

არ-ვინ – **არა**-ვინ . **არ**-რა – **არა**-რა (აქედან: **არა**-რაობა).

არ-
მასდართან

არ-არსებობა, **არ**-გაგება, **არ**-ქონა, **არ**-ყოლა, **არ**-ყოფნა, **არ**-ცოდვა, **არ**-ცოდნა.

კითხვით ზმნისართებთან

არ-როდის, **არ**-როს, **არ**-სად, **არ**-საიდან, **არ**-საით.

არა-
ზედსართავებთან

არა-დრეკადი, **არა**-ზედმიწევნითი, **არა**-კოქსვადი, **არა**-ცვალებადი, **არა**-ცვალებადობა (მასდარისაგან ბრუნვის ფორმით ნაწარმოები ზედსართავები).
არა-ადამიანური, **არა**-ამქვეყნიური, **არა**-არსებითი, **არა**-ბუნებრივი, **არა**-გეგმიანი, **არა**-გონიერი, **არა**-გულწრფელი, **არა**-დროული, **არა**-ერთნაირი, **არა**-ზუსტი, **არა**-თავისთავადი, **არა**-თანაბარი, **არა**-იშვიათი, **არა**-კვალიფიციური, **არა**-ლეგალური, **არა**-მართებული, **არა**-მსგავსი, **არა**-მუდმივი, **არა**-საბოლოოო, **არა**-სრული, **არა**-სწორი, **არა**-ფარდი, **არა**-ძირითადი (ანტონიმური ზედსართავები).

ზმნისართებთან

არა-ერთგზის, არა-ერთხელ, არა-ვითარი, არა-ოდეს, არა-ს-გზით, არა-ს-დროს, არა-ს-ოდეს.
***გამონაკლისებია:** არ-ოდეს, არ-ტოლად (შანიძე 1953:160, §193: არ-ტოლად შერწყმული სახელები).*

არსებით სახელებთან

არა-თითი, არა-კაცი, არა-რეალობა, არა-სიზუსტე, არა-ფერი, არა-შვილი.

დანართი №5

არა- ნაწილაკიანი რთული სახელები ქართულ სალიტერატურო ენაში

(შედგენილია ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონისა და ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონის მიხედვით)

არა-აალებადი || არა-ალებადი
არა-ადამიანი
არა-ადამიანობა
არა-ადამიანური
არა-ადეკვატური
არა-ავტონომიური
არა-აკადემიური
არა-აკურატული
არა-ამქვეყნიური
არა-ამსოფლიური
არა-ამხანაგური
არა-ანბანური
არა-არსებითი
არა-აქროლადი
არა-აქტუალური
არა-ბუნებრივი
არა-ბუნებრიობა
არა-გამტარი
არა-გეგმიანი
არა-გეგმიანობა

არა-გეგმური
არა-ს-გზით
არა-გონიერი
არა-გონივრული
არა-გულწრფელი
არა-გულწრფელობა
არა-დაინტერესებული
არა-დაინტერესებულობა
არა-დამაკმაყოფილებელი
არა-დამაჯერებელი
არა-დასაბეგრავი
არა-დეფიციტური
არა-დისციპლინირებული
არა-დიქტომიური
არა-დრეკადი
არა-დროული
არა-ს-დროს || **არა-**დროს
არა-ეკონომიური
არა-ერთგზის
არა-ერთნაირი
არა-ერთხელ
არა-ვითარი
არა-ზედმიწევნითი
არა-ზუსტი
არა-თავისთავადი
არა-თანაბარი
არა-თანასწორი
არა-თანასწორუფლებიანი
არა-თანასწორუფლებიანობა
არა-თითი
არა-იშვიათი
არა-იშვიათად
არა-კანონიერი
არა-კაცი
არა-კეთილსაიმედო
არა-კეთილსაიმედოობა
არა-კეთილსინდისიერი
არა-კეთილშობილური
არა-კეთილხმოვანი
არა-კვალიფიციური
არა-კომპეტენტური
არა-კომპლექტური
არა-კოქსვადი
არა-ლეგალური
არა-მაპროფილებელი

დანართი №6

ქართულ ზეპირმეტყველებაში გავრცელებული უარყოფითნაწილაკიანი სახელური ფორმები და ფრაზები

არა + სახელი

(1) არადადებითი
ის ძალიან არადადებითი ადამიანია.
არადადებითი მუხტი მოდის მისგან.
საზოგადოება მასზე არადადებითად ლაპარაკობს.
(2) არადამთმობი
ის არადამთმობი ადამიანია.
(3) არადაჩაგრული
თავი უნდა აგრძნობინო არადაჩაგრულად.
(4) არათანხვედრა
ღირებულების არათანხვედრა მოხდა მათ შორის.
(5) არაკომუნიკაცია
ეს მოიტანა არაკომუნიკაციამ.
(6) არაპატიოსანი
არაპატიოსანი საქმე, არაპატიოსანი კაცი.
(7) არატოლერანტულობა
არატოლერანტულობა ხშირად გამოვლინდება ბავშვებში.

არ + სახელი

(8) არაღიარება
ინტერესების არაღიარება რა უბედურებაა!
(9) არგაკეთება
ამის არგაკეთება დიდი დანაკლისი იქნება.

(10) ***არდათმობილი***
არდათმობილი სიმდიდრე წაართვეს, რა მოხდა მერე?!
(11) ***არდამთმობი***
ასეთს ვიცნობ, არდამთმობი ადამიანია.
(12) ***არდაცვა***
ინტერესების არდაცვა არ ეპატიება.
(13) ***არდასათმობად***
საზღვრების არდასათმობად ბევრი სისხლი დაიღვარა.
(14) ***არმიღება***
ადამიანების არმიღება საზოგადოებაში პოლიტიკოსების საქმეა.
(15) ***არქონა***
ტოლერანტობის არქონის მაგალითი ბევრი გვაქვს.
ეს ამბავი თავისუფლების არქონაზე მიუთითებს.

არ სახელი

(16) ***არ*** *აღიარება*
ამის ფონზე განაგრძო სხვისი მრწამსის არ აღიარება.
(17) ***არ*** *გაკეთება*
ამ საქმის არ გაკეთების შემთხვევაში კაი დღე არ დაადგებოდა.
არაფრის არ გაკეთება გაგონილა?
არაფრის არ გაკეთებამ იმსხვერპლა.
(18) ***არ*** *გამარჯობა || არ გამარჯობათ*
არ გამარჯობა-თქო და გაიარე.
არის ხოლმე ასეთი დილაც: არავის არ გამარჯობათ!
(19) ***არ*** *დაუცველობა*
მის არ დაუცველობას სხვას აბრალებენ.
(20) ***არ*** *დაცვით*
მისი ინტერესების არ დაცვით იყო გამოწვეული.

*(21) **არ** მოხდა / **არ** მოხდის*

სასჯელის არ მოხდა გამოსავალი არ არის.

სასჯელის არ მოხდის შემთხვევაში ოჯახს მოთხოვდნენ პასუხს.

*(22) **არ** კონტაქტი*

ჩაკეტილობამ და არ კონტაქტმა აქამდე მიგვიყვანა..

*(23) **არ** სალამი*

არ სალამი რამე ახალია და მე არ ვიცი?!

არ სალამი ახალი რამეა და მე გამომრჩა?

*(24) **არ** შეკავება*

თავის არ შეკავება არ ეპატიება.

თავის არ შეკავება ჩვეულებრივ ამბად იქცა.

*(25) **არ** შემჩნევა*

ამის არ შემჩნევა შეუძლებელია.

*(26) **არ** ჩხუბი*

არ ჩხუბი იყო მისი გადაწყვეტილება, მორჩა და დამთავრდა.

*(27) **არ** წაკითხვა*

არსებობს მძიმე დანაშაული: წიგნის არ წაკითხვა.

დანართი №7

უარყოფის ნაცვალსახელთა

სტატისტიკური მონაცემები და საილუსტრაციო მაგალითები ძველ ქართულში სინური მრავალთავის, სახარების ათონური და პრეათონური რედაქციებისა და გელათის ბიბლიის მიხედვით[1]

უარყოფითი ნაცვალსახელები:

(1) **არავინ**
(სინ. მრ. – 30 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 43 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 34 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 11 შემთხვევა).
(2) **არღავინ** (სინ. მრ. – 0 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 1 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).
(3) **არღარავინ** (სინ. მრ. – 1 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 1 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).
(4) **ვერვინ** (სინ. მრ. – 7 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 0 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).

[1] ემპირიული მასალა ეყრდნობა TITUS-ის მონაცემთა ელექტრონულ ბაზას; 2016 წელს თსუ შიდამიზნობრივი გრანტის ფარგლებში პროფ. დ. თვალთვაძის ხელმძღვანელობით დაამუშავეს სტუდენტებმა: მ. მადუაშვილმა, მ. ღამბაშიძემ.

(5) **ვერლავინ** (სინ. მრ. – 1 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 0 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).
(6) **ნუვინ** (სინ. მრ. – 9 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 0 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).
(7) **არარაი** (სინ. მრ. – 20 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 31 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 32 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 4 შემთხვევა).
(8) **არარა** (სინ. მრ. – 0 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 0 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 1 შემთხვევა).
(9) **არლარაი** (სინ. მრ. – 0 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 0 შემთხვევა; ათ. რედ. – 1 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა),
(10) **ვერარაი** (სინ. მრ. – 2 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 5 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 3 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).
(11) **ნურაი** (სინ. მრ. – 2 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 1 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 0 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).
(12) **ნურარაი** (სინ. მრ. – 0 შემთხვევა; სახ. პრეათ. რედ. – 0 შემთხვევა; სახ. ათ. რედ. – 1 შემთხვევა; გელ. ბიბლ. – 0 შემთხვევა).

საილუსტრაციო მაგალითები:

არა + ვინ > არავინ:
(1) გიხილნე თქუენ და გიხაროდის და სიხარული თქუენი **არავინ** *მიგიღოს თქუენგან.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 1, 3, 29 (1v).

არლა + ვინ > არლავინ:

(2) და ჰრქუა მათ: წარვედით წინაშე დაბასა მაგას, რომელსა შეხჳდეთ და ჰპოვოთ კიცჳ დაბმული, რომელსა კაცი ***არლავინ*** *დაჯდომილ არს.* Tetraevangelium (redactio athonensis): NT, Lk., 19, 30.

არღარა + ვინ > არღარავინ:

(3) ამიერითგან ***არღარავინ*** *აყუედროს გარდასლვაჲ იგი მცნებათაჲ და აღმოცხებაჲ იგი ეკალთაჲ.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 17, 91, 13 (85v).

ვერ + ვინ > ვერვინ:

(4) ***ვერვინ*** *შემძლებელ არს ღირსად პატივის-ცემად მისა.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 23, 139, 36 (135r).

ვერლა + ვინ > ვერლავინ:

(5) ***ვერლავინ*** *იკადრა სიტყჳს-გებად წმიდისა ბასილისა მაცილობელთაგანმან.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 11, 71, 28 (68v).

ნუ + ვინ > ნუვინ:

(6) და ***ნუვინ*** *დააკლდებინ წოდებასა ამას სიხარულისასა.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 24, 141, 24 (136v).

არა + რა(ჲ) > არარაჲ:

(7) და ***არარაჲ*** *მიუგო მას არცა ერთისა სიტყჳსათჳს, ვიდრემდე უკჳრდაცა მთავარსა მას ფრიად.* Tetraevangelium (redactio praeathonensis): NT, Mt., 27, 14.

არლა + რაჲ > არლარაჲ:

(8) არცაღა ვინ იკადრა მიერ დღითგან კითხვად მისა ***არლარაჲ.*** Tetraevangelium (redactio athonensis): NT, Mt., 22, 46.

ვერა + რაჲ > ვერარაჲ:

(9) და ვითარ ***ვერარაჲ*** *სარგებელ ექმნებოდა, მაშინღა წილიგდეს.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 19, 106, 7 (100r).

ნუ + რაჲ > ნურაჲ:

(10) თქუ ***ნურაჲ*** *გმობაჲ ღმრთისა მიმართ და მოჰკუდე.* Sinai Polycephalion: Sin.Mr., 38, 214, 36 (204v).

ნურა + რაჲ > ნურარაჲ:

(11) და ჰრქუა მათ: ***ნურარაჲ*** *გაქუნ გზასა ზედა, ნუცა კუერთხი, ნუცა ვაშკარანი, ნუცა პური, ნუცა ვეცხლი, ნუცა ორი სამოსელი გაქუნ.* Tetraevangelium (redactio athonensis): NT, Lk., 9, 3.

დანართი№ 8

ეროვნული კორპუსის მიხედვით უარყოფით ნაცვალსახელთა გამოყენების სტატისტიკური მონაცემები (ცალკე და ნაწილაკებთან ერთად) [1]

ნაცვალსახელები	სულ	აქედან ორმაგი	ნაცვალსახელთან გამოყენებული ნაწილაკები				ჯერ ნაწილაკი, შემდეგ ნაცვალსახელი	
არაფერი	36 495	3 840	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ნაცვ.	აღარც+ნაცვ.
ვერაფერი	4621	261	ვერ	ვერც	ვეღარ	ვეღარც	ვერც+ნაცვ.	ვეღარც+ნაცვ.
ნურაფერი	27	5	ნუ	ნურც	ნუღარ	ნუღარც	ნურც+ნაცვ.	ნუღარც+ნაცვ.
არავინ	21 248	2 177	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ნაცვ.	აღარც+ნაცვ.
ვერავინ	6 301	611	ვერ	ვერც	ვეღარ	ვეღარც	ვერც+ნაცვ.	ვეღარც+ნაცვ.
ნურავინ	383	46	ნუ	ნურც	ნუღარ	ნუღარც	ნურც+ნაცვ.	ნუღარც+ნაცვ.
არანაირი	9 661	87	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ნაცვ.	აღარც+ნაცვ.
ვერანაირი	655	4	ვერ	ვერც	ვეღარ	ვეღარც	ვერც+ნაცვ.	ვეღარც+ნაცვ.
ნურანაირ(ი)	8	7	ნუ	0	0	0	ნუ+ნაცვ.	0
არავითარი	7 489	52	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ნაცვ.	აღარც+ნაცვ.
ვერავითარი	402	3	ვერ	ვერც	ვეღარ	ვეღარც	ვერც+ნაცვ.	ვეღარც+ნაცვ.
ნურავითარი	7	6	ნუ	0	0	0	ნუ+ნაცვ.	0
არარა	125	2	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ნაცვ.	აღარც+ნაცვ.
ვერარა	35	12	ვერ	ვერც	ვეღარ	ვეღარც	ვერც+ნაცვ.	ვეღარც+ნაცვ.
ნურა... რა	3	0	0	0	0	0	0	0

[1] 2016 წელს თსუ შიდამიზნობრივი გრანტის ფარგლებში შეადგინა და მაგალითები დაურთო ასოც. პროფესორმა რ. ზექალაშვილმა; იხ. ქურდაძე და სხვები 2016ა.

მაგალითები:

(1) *ჯერ არაფერი არ არის დაკარგული.*
id=240075781283829&cpos=28666052& corpus=grc
(2) ამ პროცესს *ვერაფერი ველარ* შეაჩერებს.
id=240075781283829&cpos=68224037&corpus=grc
(3) *პირადად ჩემთან არავინ არ მოსულა.*
id=240075781283829&cpos=28744443&corpus=grc
(4) *ახლა კი მათ ხელს ვერავინ ველარ შეუშლის.*
id=240075781283829&cpos=54866641&corpus=grc
(5) *ნურავინ ნუ იმუქრება და ნუ გვაშინებს წასვლით.*
id=240075781283829&cpos=46169246&corpus=grc
(6) *ჭირი არანაირი არ ვარგა.*
id=240075781283829&cpos=51154703&corpus=grc
(7) *მასზე ვერც ვერანაირი ექსპერტიზა ვერ ჩატარდება.*
id=240075781283829&cpos=53608005&corpus=grc
(8) *მათ არც არავითარი რწმენა არ გააჩნიათ.*
id=240075781283829&cpos=82455112& corpus=grc
(9) *ვერავითარი პოლიტიკური რეჟიმი ველარ დაგიცავს.*
id=240075781283829&cpos=141352680&corpus=grc
(10) *გულმა არარა არ გაიკარა.*
id=240075781283829&cpos=17564207&corpus=grc
(11) *მაგის ნურა გეფიქრებათ რა.*
id=240080269683483&cpos=143562809&corpus=grc.

დანართი№ 9

ეროვნული კორპუსის მიხედვით უარყოფით ზმნიზედათა გამოყენების სტატისტიკური მონაცემები

(ცალკე და ნაწილაკებთან ერთად)[1]

ზმნიზედები	სულ	აქედან ორმაგი	ზმნიზედებთან გამოყენებული ნაწილაკები				ჯერ ნაწილაკი, შემდეგ ზმნიზედა	
არსად	5095	981	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ზმნიზ.	აღარც+ზმნიზ.
ვერსად	1507	181	ვერ	ვერც	ველარ	ველარც	ვერც+ზმნიზ.	ველარც+ზმნიზ.
ნურსად	27	7	ნუ	0	ნუღა	0	ნუ+ზმნიზ.	0
არასდროს	8718	962	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ზმნიზ.	აღარც+ზმნიზ.
არასოდეს	13219	1504	არ	არც	აღარ	აღარც	არც+ზმნიზ.	აღარც+ზმნიზ.
ვერასდროს	1230	173	ვერ	ვერც	ველარ	ველარც	ვერც+ზმნიზ.	ველარც+ზმნიზ.
ვერასოდეს	2 077	302	ვერ	ვერც	ველარ	ველარც	ვერც+ზმნიზ.	ველარც+ზმნიზ.
ნურასდროს	32	8	ნუ	ნურც	ნუღარ	ნუღარც	ნურც+ზმნიზ.	ნუღარც+ზმნიზ.
ნურასოდეს	87	19	ნუ	ნურც	ნუღარ	ნუღარც	ნურც+ზმნიზ.	ნუღარც+ზმნიზ.

[1] ცხრილი შეადგინა და მაგალითები დაურთო ასოც. პროფესორმა რ. ზექალაშვილმა თსუ შიდამიზნობრივი გრანტის ფარგლებში; იხ. ქურდაძე და სხვები 2016ა.

არანაირად	1461	1228	არ	არც	ალარ	ალარც	არც+ზმნიზ.	ალარც+ზმნიზ.
ვერანაირად	703	567	ვერ	ვერც	ველარ	ველარც	ვერც+ზმნიზ.	ველარც+ზმნიზ.
ნურანაირად	0	0	0	0	0	0	0	0
არასდ ზით	117	91	არ	არც	ალარ	ალარც	არც+ზმნიზ.	ალარც+ზმნიზ.
არად ზით	0	0	0	0	0	0	0	0
ვერასდ ზით	153	99	ვერ	ვერც	ველარ	ველარც	ვერც+ზმნიზ.	ველარც+ზმნიზ.
ვერად ზით	7	3	ვერ	0	0	0	0	0

მაგალითები:

(1) ***არსად არ*** *არის ნათქვამი ...*
id=240075781283829&cpos=49986401&corpus=grc
(2) *შენ* ***ნურსად ნუ*** *წახვალ ხვალ.*
id=240075781283829&cpos=141951921&corpus=grc
(3) *იგინი* ***არასდროს ალარ*** *შეიყრებიან ერთად.*
id=240075781283829&cpos=8386282&corpus=grc
(4)*ღმერთო,* ***ნურასდროს ნუ*** *დაგვაცილებ!*
id=240075781283829&cpos=82886349&corpus= grc
(5)*ასეთი პრობლემა* ***არანაირად არ*** *აწუხებთ.*
id=2400 75781283 829&cpos = 45196232 &cor pus =grc
(6) *რუსეთის რევოლუციის ისტორია საქართველოს გამორიცხვით* ***არასგზით არ*** *დაიწერება.*
id=240075781283829&cpos=75971720&corpus=grc

დანართი №10

სავალდებულო ორმაგი უარყოფის შემთხვევები ქართველ მწერალთა შემოქმედებაში [1]

(1) **არავინ** ყურადღებას **არ** აქცევს (გ. ცოც.)
(2) აქ **არავისი** კვალი **არ** არის (გ. ცოც.)
(3) ეს **არცერთ** სხვა ვარიანტში **არ** გვხვდება (გ. შატბ.)
(4) მთიელი მთქმელი **არავითარ** შემთხვევაში არ იტყოდა (გ. შატბ.)
(5) **არაფერი** მას **არ** უგრძვნია (ა. კალანდ.)

[1] შედგენილია ლ. გეგუჩაძის სტატიაში დამოწმებული ემპირიული მასალის მიხედვით (გეგუჩაძე 2007:36).

(6) ხელმოცარულს **არავითარი** თანამდებობა **არ** უნდა მისცე (გ. დოჩ.)
(7) სიცოცხლესთან მას **არავითარი** კავშირი **არა** აქვს (გ. ჩოხ.)
(8) **არსოდეს** ასე **არ** სდომებია სიცოცხლე (რ. ინან.)

დანართი№ 11

ცალმაგი უარყოფის მცდარი შემთხვევები მასმედიის ენაში [1]

(1) სადაც სიყვარულია, **არავის აზრი მაინტერესებს** .
(2) ექიმებს მაშინ **არაფრის გაკეთება შეეძლოთ.**
(3) ნუთუ **არაფრის გაკეთება შეიძლება?**
(4) ეშმაკის „მოსახელე" **კარგს არაფერს უნდა წარმოადგენდეს.**
(5) [ამას] **არანაირი სამართლებრივი შედეგი შეიძლება მოჰყვეს.**
(6) **ვერანაირი სიყვარული შეედრება** ბავშვის სიყვარულს.
(7) **ვერანაირმა ადგილობრივმა მმართველობამ დააკმაყოფილა.**
(8) [ჩვენი ხელისუფლება] გალელებს **ვერანაირ გარანტიას აძლევს.**
(9) შესყიდვას **არავითარ შემთხვევაში დასთანხმდებოდა.**
(10) ხალხი ქუჩაში გამოვიდა, მაგრამ **ვერცერთი ადამიანი მიეკარა მოკლულს.**
(11) **ვერც ერთი ფერი წარმოაჩენს** ჩვენს კანდიდატს.
(12) კონკურენციას **ვერც ერთი კანდიდატი გაუწევს.**
(13) **ვერც ერთს მათგანს მივანდობთ** ამ მისიის შესრულებას.
(14) სიყვარულისთვის **არც ერთი დღე გვენანება.**

[1] შედგენილია ლ. გეგუჩაძის სტატიაში დამოწმებული ემპირიული მასალის მიხედვით (გეგუჩაძე 2007:36).

(15) დანაშაულის ნიშნები **არცერთ მსხვერპლს ეტყობოდა.**
(16) მოლაპარაკების დეტალებს **არც ერთი მხარე ახმაურებდა.**
(17) გულშემატკივრები ურეაქციოდ **არც ერთ ქმედებას ტოვებ-დნენ.**

საძიებელი

ქართულ ენაზე შესრულებულ ნაშრომთა ავტორები

აბესაძე – 70
აბულაძე – 81, 125, 132, 156
ადვაძე – 53, 180
ანდრაზაშვილი – 53
ანდრონიკაშვილი – 81, 98
არაბული – 21, 23, 52, 182, 186, 187, 248, 315, 360
აფრიდონიძე – 163
ბაბუნაშვილი – 26
ბაქრაძე – 143
ბერიძე – 51, 67
ბერულავა – 97, 305
ბოლქვაძე – 140, 141, 142, 322
გამყრელიძე და სხვები – 66
გამყრელიძე, მაჭავარიანი – 59, 69, 95
გეგეჭკორი – 53, 210
გეგუჩაძე – 52, 186, 187, 188
გელენიძე – 51, 125, 126, 127, 322
გოგოლაშვილი – 51, 67
გოგოჩაშვილი – 52, 61
გრიგალაშვილი – 147
გუდავა – 102
გუდავა, გამყრელიძე – 287
დადიანი – 259, 401
დავითიანი – 264, 280, 282, 319, 320
დანელია კ. – 43, 44, 45, 94, 97, 99, 111, 201, 240, 302, 305, 428
დანელია ნ. – 89, 92, 93
ზექალაშვილი – 26, 27, 52, 55, 187
ზურაბიშვილი – 209, 294
თოფურია – 21, 26, 46, 48, 49, 52, 70, 94, 110, 115,116, 123, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 200, 248
იმნაიშვილი გრ. – 23
იმნაიშვილი დ. – 51, 156, 159, 232
კარიჭაშვილი – 37
კარტოზია – 85, 86, 87, 169, 216, 217, 297, 298, 299, 301, 302
კარტოზია და სხვები – 46, 47, 210, 214
კვანტალიანი – 289
კვაჭაძე – 259, 264, 319
კოტინოვი – 259, 401
ლოლაძე – 68, 69
ლომთათიძე – 51, 68, 281

ლომია – 53, 168, 289
მანჯგალაძე – 71
მარგველაშვილი – 285
მარგიანი-სუბარი – 193
მარგიანი და სხვები – 239
მარტიროსოვი – 51, 77, 159
მაჭავარიანი გ. – 205, 245, 290
მაჭავარიანი მ. – 280, 282
მახარობლიძე – 239
მელიქიშვილი დ. – 133, 135, 140, 147, 238, 239
მელიქიშვილი ი. – 238
მემიშიში – 43, 44, 47
ნიკოლაიშვილი – 35, 37
ნიჟარაძე – 48
ომიაძე – 52, 130, 255, 257, 258
ონიანი – 49, 50, 274
ოსიძე – 68
პაპიძე – 71
ჟორდანია – 37
როგავა – 46, 111, 161, 162
რუხაძე – 82
სარჯველაძე – 23, 125, 126, 153
სოსელია – 95, 96, 98, 293
სუხიშვილი – 51, 76, 77
ტუსკია – 51, 68, 69, 70, 71, 290
ფენრიხი, სარჯველაძე – 70, 94, 99, 100, 105, 107, 214, 232, 290
ფხაკაძე – 51, 237
ქაჯაია – 163, 210, 214
ქირია – 286
ქირია და სხვები – 47, 106, 111, 210, 214, 217, 285, 286
ქობალავა – 213, 259
ქურდაძე და სხვები (ა) – 54, 153, 158. 187
ქურდაძე და სხვები (ბ) – 55
ღამბაშიძე – 23, 128, 133, 146
ღვინაძე – 89
ღლონტი – 84, 128
ყიფიანი – 35
ყიფშიძე – 212
შავრეშიანი – 229
შალამბერიძე – 52
შანიძე – 25, 26, 38, 39, 40, 41, 42, 60, 62, 68, 69, 71, 73, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 87, 89, 93, 153, 156, 200, 201, 258, 259, 260, 268, 281, 290
შარაშენიძე – 27
შარაძენიძე – 54, 170, 171, 219, 221, 227
ჩანქსელიანი –55
ჩიქობავა – 43, 63, 67, 106, 107, 108, 112, 121, 213, 216, 259
ცაგარელი – 210
ძოწენიძე – 128, 251

ჭარაია – 102, 104
ჭუმბურიძე ზ. – 51, 52, 203, 204, 205, 206, 207, 237, 243, 248, 285, 319
ჭუმბურიძე ზ. და სხვები – 50
ჭუმბურიძე ნ. – 51, 60, 64, 65, 75, 82, 293
ხუბუა – 284, 287
ხუნდაძე – 36, 37, 248
ჯანაშვილი – 35
ჯეირანაშვილი – 234
ჯორბენაძე – 26, 51, 59, 62, 75, 125, 127, 140, 141, 142, 143, 201, 203, 205, 207, 208, 209, 236, 243, 247, 268, 269, 273, 313, 320
ჯორბენაძე და სხვები – 201, 202, 203, 236, 275, 279, 281, 321
ჯღარკავა – 53, 162, 164

უცხო ენაზე შესრულებულ ნაშრომთა ავტორები

Cherchi – 206, 207, 245, 246
Cristal – 18, 311
Dahl – 30, 32, 33, 183
Dryer – 30, 31, 32, 179, 183, 316, 419
Horn – 32, 191
Jespersen – 29, 32, 183, 191, 192, 311
Kahrel – 33
Kurdadze, Lomia – 428, 429
Kurdadze et al (a) – 54
Kurdadze et al (b) – 410
Lomia & Margiani – 55
Maduashvili et al – 55
Margiani & Chankseliani – 55
Miestamo – 30, 31, 33
Payne – 30
Rostovtsev-Popiel – 288
Tchumburidze et al – 127, 386
Wouden – 33, 179, 180
Abuladze, Ludden – 207, 244
Boeder – 207, 300
Fähnrich – 245
Rosen – 43, 47
Tschenkéli – 207, 237
Абаев – 98
Гамкрелидзе, Иванов – 235
Кипшидзе – 43, 44, 45, 70, 96, 101, 102, 104, 109, 159, 161, 162, 212, 213, 271, 286, 287, 297, 298, 300, 302
Магомедов - 233
Марр – 43, 44
Мирианашвили – 36
Пешковский – 312
Цагарели – 47, 297
Штернина – 312
Эршлер – 178